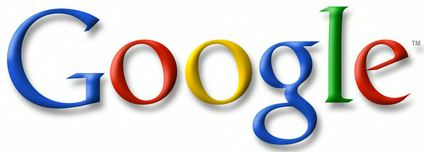
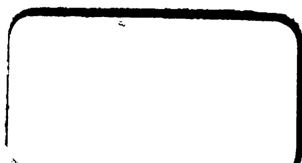

BIDRAG

TIL

DANSK STATSHUSHOLDNINGS HISTORIE

UNDER

DE TO FØRSTE ENEVOLDSKONGER

AF

CARL CHRISTIANSEN

FØRSTE DEL

FRA ENEVÆLDENS INDFØRELSE TIL DEN SKAANSKE KRIG

(1661—1675)

KØBENHAVN

NORDISKE FORFATTERES FORLAG

1908

BIDRAG

TIL

DANSK STATSHUSHOLDNINGS HISTORIE

UNDER

DE TO FØRSTE ENEVOLDSKONGER

AF

CARL CHRISTIANSEN

FØRSTE DEL

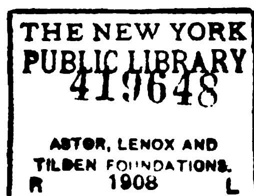
FRA ENEVÆLDENS INDFØRELSE TIL DEN SKAANSKE KRIG

(1661—1675)

KØBENHAVN

NORDISKE FORFATTERES FORLAG

1908

A. COHENS BOGTRYKKERI
GEORG A. BACH

INDHOLD.

FØRSTE BOG.

Finansadministrationen.

Første Afsnit. Centralstyrelsen.

Første Kapitel. Frederik III.s Tid (1661—1669).

Andet Kapitel. Christian V.s Tid (1670—1675).

Side

Tredie Kapitel. Regalier.

Fjerde Kapitel. Skatter.

Side

Side

Andet Afsnit. Rigets Udgifter.

FORORD.

Dette Skrift fremtræder som første Del af en Skildring af det danske Riges Finansers Historie under de to første Enevoldskonger. Det er ført frem til den skaanske Krigs Begyndelse og bestaar af to Hovedafsnit, en Undersøgelse af Administrationens Udvikling, for saa vidt den har noget med Finanserne at gøre, og en Skildring af Rigets Indtægters og Udgifters Historie. Naar første Del er standset ved den skaanske Krigs Begyndelse, er det af Hensyn til Indtægternes og Udgifternes Historie, hvori der er et naturligt Ophold her. For Administrationens Vedkommende havde det været heldigere at føre dens Historie frem til Krigens Slutning, da der efter denne indførtes en gennemgribende Forandring i Ordningen af Rentekammeret, der var Finansstyrelsens Midtpunkt, og i det hele taget gennemførtes adskillige Reformer i denne Gren af Styrelsen. Men da Skildringen af Finansernes Tilstand er Skriftets Hovedopgave, har Administrationens Historie maattet rette sig derefter. Dog er den, hvor det var nødvendigt, ført frem til den naturlige Afslutning, selv om denne faldt efter 1675.

Med Hensyn til Indtægternes og Udgifternes Historie er det almindelig kendt gennem Professor E. Holms grundlæggende Arbejde over den første Enevældetid, Danmark-Norges indre Historie 1660—1720, og Professor J. A. Fridericias Skildring af Tiden 1660—1699 i 4. Bind af Danmarks Riges Historie, at den økonomiske Tilstand under Kongerne Frederik III. og Christian V. var meget slet, og at Befolkningen var ved at segne under Statsbyrderne. Denne Opfattelse har foreliggende Skrift ikke afkræftet, kun synes Skatterne indtil den skaanske Krig at være bleven betalte mere prompte, end vi skulde have ventet. Da Hovedvægten er lagt paa at vise,

hvilke Indtægtskilder Staten havde, og hvilke nye der blev skabt, samt at oplyse, hvortil de saaledes indkomne Penge blev brugte, har Formen for Arbejdet maattet rette sig herefter. De enkelte Indtægters og Udgifters Historie er derfor behandlet i deres naturlige Rækkefølge under stadig Paavisning af, hvad hver Indtægt burde indbringe, og hvad den indbragte, og paa lignende Maade hvad Udgifterne i de forskellige Statsøjemed var anslaaede til, og hvad der virkelig blev givet ud. Ved Siden heraf er der gjort Forsøg paa at skildre, hvilken økonomisk Politik Regeringen i Almindelighed fulgte, hvilken Indflydelse denne havde paa Befolkningens Kaar og paa Samfundsklassernes Udvikling, hvorledes Statsbyrderne fordelte sig paa de enkelte Lande, hvoraf Monarkiet bestod, og hvorledes Forholdet var mellem Beskatningen af Land og By.

For den Understøttelse, som til dette Arbejde er ydet mig af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet og af den grevelige Hjelmstierne Rosencroneske Stiftelse, udtaler jeg min ærbødige Tak.

Marts 1908.

Carl Christiansen.

Oversigt over de benyttede Regnskaber.

Det vil være tjenligt allerede her at give Oplysning om de Regnskaber, som i Hovedsagen er benyttede ved Udarbejdelsen af dette Skrifts anden Bog. Idealet havde været, om Indtægterne overalt havde kunnet opgøres efter Grundregnskaberne, hvorved forstaas de Regnskaber, som aflagdes af de Betjente, til hvem Afgifter og Skatter blev indbetalte paa første Haand. Dette lod sig imidlertid ikke gøre af flere Aarsager, hvoraf den fornemste var Arbejdets Uoverkommelighed, ja det vilde endog være meget vanskeligt at udføre det for et enkelt Aar i Tiden inden den skaanske Krig, da Naturalierne i Jordebogsregnskaberne fra den Tid ikke overalt er omsatte i Penge. Det har derfor været nødvendigt at benytte lettere tilgængelige Regnskaber, der enten er Grundregnskaber eller omtrent lige saa gode som disse.

Af disse lettere tilgængelige Regnskaber frembød sig først og fremmest de saakaldte Rigens Regnskaber eller Rentemestrenes Regnskaber, der førtes paa Skatkammeret og omfatter dettes Indtægter og Udgifter. De findes for samtlige Aar fra 1661—1675 undtagen for Aarene 1670 og 1671. De svarer i de to første Aar paa en vis Maade til deres Navn, idet de angaar baade Hof-, Sø- og Landetaten. Fra 1663 omfatter de ikke længer den sidste Etat, der fik sine særlige Indtægter gennem de nye Skatter af 1662, men kun Hof- og Søetaten. Ogsaa disse Etaters Regnskaber aflægges hver for sig indtil 1670, da Regnskabet for Søetaten hører op, og vi kun beholder et Skatkammerregnskab for Hofetaten. Disse Rentemesterregnskaber for Hof- og Søetaten indeholder dog ikke alle disse Etaters Indtægter og Udgifter, men kun dem af dem, som passerede Skatkammeret, hvorfor vi til Supplering maa bruge Etaternes særlige Regnskaber. For Hofetatens Vedkommende er derfor tillige benyttet følgende Regnskaber og Uddrag af Regnskaber: Hofkøkkenskriverens Regnskaber, Regnskaber og Ekstrakter over Regnskaber vedkommende Hofholdningen 1663—1668, Ekstrakter og Observationer ved Overhofmarskal Winterfelds Regnskaber 1667—1676 og Hofmønsterskriverens Regnskaber 1665—1676. Desuden er især for denne Etats Vedkommende fra 1669 af brugt Hovedbogen over Tolden i Danmark og Norge og fra 1670 Christian V.s personlige Regnskaber

over Indtægter og Udgifter i Kongens eget Kammer. Endelig er Prinsesseskatregnskaberne og Sundtoldregnskaberne vigtige Kilder til Oplysning om Kongehusets og Hofetatens Indtægter og Udgifter.

For Søetaten førtes indtil 1670 ved Siden af Rentemesterregnskabet det saakaldte Klædekammerregnskab, og begge fortsattes fra Juli 1670 i Søetatens Zahlmesters Regnskab. Klædekammerregnskabet er dog først benyttet fra 1663, da det før denne Tid tillige indeholder Udgifter til Hof- og Landetaten, uden at der altid er sondret tilstrækkelig mellem Etaterne. Ved Siden af disse Regnskaber er Hovedbøgerne over Søetaten 1663—1673 brugte.

Til Oplysning om Skatternes Størrelse i Danmark og derigennem om Udgifterne til Landetaten og delvis til Søetaten samt for en ringe Del til Hofetaten er benyttet Krigskommissærernes Regnskaber for Landets forskellige Provinser. I disse opføres dels Krigskommissærernes Pengeindtægter og dels de gennem dem udstedte Anvisninger paa de lokale Kasser. Med Hensyn til disse sidste kan der for det enkelte Aar være Tvivl om, hvor vidt de blev betalte i rette Tid eller ikke, men da vore Opgørelser kun gælder for flere Aar ad Gangen, falder denne Vanskelighed i Hovedsagen bort. Desuden kan vi gennem Generalkrigskommissærens Indberetninger kontrolere, hvorledes Hærens Indtægter kom ind, og vi kender ogsaa Søetatens Restancer af Skatteindtægterne for et længere Tidsrum.

For Indtægterne af Skatterne i Norge er Hovedkilden Generalkrigskommissærernes Regnskaber (Erik Banners Regnskab 1662—1666 i Kvittancebog 1667 og 68, Hofetaten, Bl. 131 ff. og 1665—1673 i Afregningsbog III Bl. 487—506 og Ludvig Rosenkrantz's Regnskab 1674—1675 i sidstnævnte Bog Bl. 50—55) og Søetatens Regnskaber, men desuden er forskellige mindre Regnskaber benyttede (Konsumtionsforvalter Ludvig Lorenz's Regnskab for Kontributioner i Norge 1660—1661, Oberst Hans Jakobsen Schiørts Regnskab 1660—1661 i ovennævnte Kvittancebog Bl. 298 f., Niklas Orlofs Regnskab for Skydsfærdskatten 1663—1666, c. l. Bl. 253 ff. og Jens Poulsens Kommissærregnskab for Søetaten 1663—1670 i Kvittancebog 1671—1672 Bl. 240 f.).

For den kongelige Del af Hertugdømmerne Slesvig og Holsten finder vi Indtægterne af Skatterne og Udgifterne til Hæren i Krigskommissærregnskaberne, der er af lignende Art som de danske. For Aarene 1660—1664 er der to Rækker, en i Rendsborg og en i Glückstadt, efter den Tid besørger Krigskommissæren i sidstnævnte Fæstning hele Regnskabsaflæggningen. Til Supplering af disse Regnskaber er endvidere benyttet Ekstrakter af Landgerichtsnotarius Georg Grönes Regnskaber for Landekisten i Kiel 1646—1674 og 1665—1670 (Afregningsbog IV Bl. 371 ff. og 375 ff.) Grundlaget for Oplysningerne om alle øvrige Indtægter og Udgifter i den kongelige Del af Hertugdømmerne og om Kongens Overskudsindtægt af

Grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst samt dens Anvendelse er Henrik von Stöckens Regnskaber fra Omslaget i Kiel 1664—1675.

For Indtægterne af Tolden i Danmark og Norge og af Konsumtionen i Danmark er Kilden dels de udmærkede Ekstrakter, som er bevarede over disse Indtægter, og dels de derover førte Hovedbøger, som dog først fra 1669 er rigtig brugelige, da de ikke før den Tid har Opgørelser over de samlede Indtægter og Udgifter. Sundtoldindtægterne er tagne efter Sundtoldregnskaberne. Indtægterne af Tjære- og Trælasttienden i Norge er dels hentede fra et Regnskab over samme af Generaltoldforvalter Daniel Knof 1663—1670 (Afregningsbog I Nr. 36) og dels fra Søetatens Zahlmesters Regnskab. Til Kontrol af de Indtægter af Stempelpapirsafgiften og af Subsidier, som staar opførte i Hof-, Land- og Søetatens Regnskaber, er benyttet de bevarede Stempelpapirs- og Subsidieregnskaber. Iøvrigt henvises til Citaterne ved de forskellige Afsnit.

Forklaring over Beregningen af Værdien af det udlagte Krongods.

Ved Beregningen af Værdien af Krongodsudlæget i Danmark og Norge er for Tiden 1661—1667 fulgt en Ekstraktprotokol over Kongens afhændede Gods i Danmark og Norge af Renteskriver Jens Sørensen og for Tiden 1667—1670 en anden Ekstraktprotokol over udlagt Jordegods i Danmark og Norge 1651—1670 af samme Renteskriver. Endelig er for Aarene 1671—1675 brugt en Skødebog 1670—1680, som omfatter baade Danmark og Norge. For Hertugdømmerne og Grevskaberne er benyttet Kaufbriefe 1664—1668 og Tysk Skødebog A 1670—1684.

Under Opgørelsen af Værdien af det afhændede Krongods, som for Hertugdømmerne og Grevskaberne fra 1664 og for Danmark og Norge fra 1667 er udført af mig selv, er fulgt følgende Regler: Udlæget i Danmark og Norge er beregnet for hvert Land for sig og saaledes, at Island følger Norge. For dette sidste Land har Udlægets Størrelse ikke kunnet opgives i Hartkorn, ligesom der heller ikke kan opgives noget Maal for det samlede Udlæg i Hertugdømmerne og Grevskaberne. Der er ikke blot medtaget det Krongods, som solgtes, men ogsaa det, som blev givet bort. Naar der ved en Gave ingen Beregning har fundet Sted, er den udført af mig som Regel efter Taksten 50 Rdl. pr. Td. Htk.; men i Tilfælde af, at Godset har været opført som øde, er i Christian V.s Tid fra 1674[1]) fulgt en Værdiansættelse af 40 Rdl. eller endog kun 30 Rdl. Kirkegodset er beregnet for halv Pris, da Kirkerne jo skulde holdes ved lige af Godsets Indtægter. Ved Mageskifter er kun medtaget det Beløb, hvormed Værdien af det Gods, Kongen udlagde, overskred Værdien af det, som

1) Før den Tid blev der som Regel ikke givet Moderation for øde Gods.

blev givet i Mageskifte. Da Beregningerne for Danmark i Flæng er udførte efter Sjællands og Aabo Maal efter Godsets Beliggenhed, har jeg omsat det hele i Aabo Maal, eftersom der er regnet med det Maal i Jens Sørensens Opgørelser 1661—1667. Naar de mindre Maal har udgjort ½ Skæppe eller derover, er de som Regel forhøjede til en hel, ellers er de bortfaldne. Samme Fremgangsmaade er brugt ved Opgørelser i Penge i det hele taget, idet alle Beløb paa ½ Rdl. eller derover som Regel er forhøjede til en hel, og hvad der er derunder bortkastet.

Bemærkninger om Forholdet mellem Rigsdaler in specie og Rigsdaler Mønt.

Dette Forhold gør egentlig enhver nøjagtig Opgørelse af Statens Indtægter og Udgifter i Tiden mellem Enevældens Indførelse og den skaanske Krig illusorisk, idet Regnskabsaflæggerne ikke altid tog det tilbørlige Hensyn til de Møntsorter, de arbejdede med. Som bekendt var Møntdaleren paa den Tid mindst 4 Sk. ringere end Speciesdaleren. Teoretisk set skulde Regnskaberne for Tolden, Sundtolden, Kongens eget Kammer og Omslaget i Kiel være førte i Rigsdaler in specie, men de er det ikke. Maaske er det Tilfældet for Sundtoldens og Kongens Kammerregnskabers Vedkommende, men ikke for de øvriges. Navnlig hvad Tolden angaar, er Hovedmassen af Indtægterne Mønt. Saa godt som alle andre Regnskaber, vi har med at gøre, er opgjorte i Mønt, navnlig alle Kommissærregnskaber over Indtægter af Skatterne, saa at Fejlen i det store og hele bliver mindst, naar vi betragter det hele som Mønt. Kun paa eet Sted har jeg omsat Rigsdaler in specie i Mønt, nemlig i Rigens Regnskaber, hvor Regnskabsaflæggerne selv gør det i Slutningssummerne.

Forkortelser.

R. D. P. ɔ: Rentekammerets Deliberations Protokol.
R. E. ɔ: Rentekammerets Ekspeditions Protokol.
R. no. E. ɔ: Rentekammerets norske Ekspeditions Protokol.
R. ty. E. ɔ: Den Række Protokoller i Rentekammerarkivets tyske Afdeling, som svarer til den dansk-norske Ekspeditions Protokol, se Side 83.
Bb. ɔ: Bestallingsbog.
S. R. ɔ: Sjællandske Registre.
S. T. ɔ: Sjællandske Tegnelser.
F. R. ɔ: Fynske og Smaalandske Registre.
J. R. ɔ: Jydske Registre.
N. R. ɔ: Norske Registre.
N. T. ɔ: Norske Tegnelser.
V. A. ɔ: Vejledende Arkivregistratur.
Aarsberetn. ɔ: Aarsberetninger fra det kongelige Geheimearkiv.
Frdn. ɔ: Forordninger. Af Forordningssamlinger er citeret Forordninger, trykte hos Henrik Gøde 1664, Forordninger, trykte hos Henrik Gøde 1667 og Forordninger, trykte hos Joh. Philip Bockenhoffer.
Lindbæk ɔ: J. Lindbæk, Aktstykker og Oplysninger til Statskollegiets Historie 1660—1676.
Becker ɔ: P. W. Becker, Samlinger til Danmarks Historie under Kong Frederik den Tredies Regering.
H. T. ɔ: Historisk Tidsskrift.
N. h. T. ɔ: Nyt historisk Tidsskrift.
Meddelelser ɔ: Meddelelser fra det norske Rigsarchiv.

Rettelser og Tilføjelser.

S.	21	L.	4	f. n.	143 læs: 143 B.
-	24	-	10	f. n.	1460 læs: 1466.
-	38	-	1	f. o.	komme læs: komne.
-	52	-	2	f. n.	comitii læs: consilii.
-	53	-	11	f. n.	15a læs: 13a. L. 12 f. n. 1662 $^{15}/_{8}$ læs: 1661 $^{1}/_{7}$.
-	58	-	15	f. n.	uoverrindelige læs: uovervindelige.
-	71	-	9	f. n.	Powisch's læs: Powischs.
-	72	-	1	f. n.	$^{20}/_{1}$ læs: $^{19}/_{1}$.
-	76	-	5	f. n.	$^{31}/_{5}$ læs: $^{31}/_{8}$.
-	77	-	3	f. n.	$^{27}/_{10}$ læs: $^{17}/_{10}$.
-	84	-	6	f. o.	Kæmmererere læs: Kæmmererer.
-	96	-	7	f. n.	$^{18}/_{2}$ læs: $^{18}/_{12}$.
-	98	-	1	f. n.	R. E. læs: S. T.
-	102	-	3	f. o.	1660 læs: 1670.
-	119	-	2	f. n.	$^{28}/_{8}$ læs: $^{28}/_{1}$.
-	122	-	7 og 8	f. o.	Spørgsmaal vedrørende landske læs: Spørgsmaalene om det islandske.
-	123	-	5	f. n.	83 læs: 33.
-	124	-	3	f. n.	24 læs: 28.
-	131	-	11	f. o.	gængse læs: gængs.
-	138	-	13	f. n.	Hofmønterskriveren læs: Hofmønsterskriveren.
-	147	-	6	f. n.	$^{30}/_{7}$ Nr. 816 læs: $^{20}/_{7}$ Nr. 817.
-	153	-	1	f. n.	12 læs: 17.
-	170	-	8	f. n.	1662 $^{15}/_{8}$ læs: 1661 $^{1}/_{7}$.
-	174	-	1	f. n.	1100 læs: 1106. L. 4 f. n. 528 læs: 328.
-	175	-	8	f. n.	65 læs: 165. L. 9 f. n. 1678 læs: 1670.
-	180	-	11	f. n.	40f. læs: 67.
-	196	-	17	f. n.	Told- og Licente læs: Told- og Licenteindtægten.
-	200	-	5	f. n.	Bl. 248 ff. læs: I Bl. 248 ff.
-	216	-	3	f. n.	$^{11}/_{4}$ læs: $^{16}/_{4}$.
-	228	-	7	f. n.	$^{18}/_{11}$ læs: $^{21}/_{11}$. Nr. 26 læs: Nr. 6.
-	233	-	4	f. n.	$^{15}/_{8}$ læs: $^{18}/_{8}$. L. 11 f. n. $^{14}/_{10}$ læs: $^{24}/_{10}$.
-	241	-	7	f. n.	$^{8}/_{4}$ læs: $^{8}/_{1}$. L. 7 f. o. Mark læs: Marsk.

S. 256 L. 8 f. n. $^{14}/_{3}$ læs: $^{11}/_{3}$.
- 257 - 9 f. n. $^{17}/_{6}$ læs: $^{7}/_{6}$.
- 258 - 3 f. n. $^{22}/_{10}$ læs: $^{26}/_{10}$.
- 259 - 9 f. n. $^{14}/_{5}$ læs: $^{19}/_{5}$.
- 268 - 6 f. n. Parlicipanterne læs: Participanterne.
- 270 - 9 f. n. $^{1}/_{6}$ læs: $^{6}/_{3}$.
- 288 - 18 f. n. Matrikelkommsisærerne læs: Matrikelkommissærerne.
- 290 - 3 f. n. $^{5}/_{5}$ læs: $^{5}/_{3}$.
- 309 - 6 f. n. $^{20}/_{8}$ læs: $^{30}/_{8}$.
- 326 - 1 f. n. 135 læs: 155.
- 338 - 9 f. n. og læs: ,
- 344 - 8 f. n. $^{16}/_{6}$ læs: $^{6}/_{6}$.
- 345 - 1 f. n. $^{2}/_{7}$ læs: $^{4}/_{7}$.
- 346 - 2 f. n. $^{15}/_{4}$ læs: $^{18}/_{4}$.
- 351 - 4 f. n. 1671 $^{14}/_{2}$ læs: 1671 $^{14}/_{2}$ Nr. 165.
- 355 - 3 f. n. $^{23}/_{8}$ læs: $^{23}/_{5}$.
- 358 - 9 f. n. $^{28}/_{10}$ læs: $^{2}/_{11}$.
- 371 - 1 f. n. $^{2}/_{10}$ læs: $^{12}/_{10}$.
- 390 - 2 f. n. 239 læs: 339.
- 392 - 13 f. n. 1671 $^{21}/_{9}$ læs: 1671 $^{21}/_{9}$ Nr. 763.
- 403 - 3 f. o. [4]) læs: [5]).
- 420 - 2 f. n. 1100 læs: 1106.
- 450 - 3 f. n. Rentemester læs: Renteskriver.
- 519 - 12 f. o. Adl. læs: Rdl.

INDLEDNING.

I Middelalderen faldt Kongens og Statens Husholdning sammen. Statens Indtægter og Udgifter var de samme som Kongens, og de, som forestod dem, var Kongens private Tjenere. Da Kongens og Statens Fornødenheder under sædvanlige Forhold kun var smaa og af en enkel Natur i Sammenligning med senere Tiders, var Indtægtskilderne af lignende Art. De var ikke meget anderledes end en Privatmands i stor Stil., Den væsentligste Indtægt hidrørte fra Krongodset, og Kongen levede derfor som en stor Godsejer. Guld og Sølv fandtes der ikke meget af, hvorfor Møntmængden var ringe og Omsætningen lille. Kongen førte, hvad vi kalder en Naturalhusholdning og levede umiddelbart af Krongodsernes Afkastning. Han solgte ikke Produkterne, thi det lod sig ikke gøre, men maatte rejse rundt i Landet med sine Tjenere og nyde sine Indtægter, hvor de faldt. Ved Siden af Krongodset havde han en anden Indtægtskilde, nemlig Retsbøderne, og disse betaltes vistnok som Regel i Penge. Allerede tidlig kunde disse Indtægter ikke slaa til. Undersaatterne havde imidlertid nogle personlige Forpligtelser over for Kongen og Staten, som fra først af kun indtraadte, naar der tilfældig var Brug for dem, men som efterhaanden blev gjorte til faste og staaende Afgifter, der fra at have hvilet paa Personen, gik over til at hvile paa Jorden. Disse var Inne, Stud og Leding.

Leding har vistnok oprindelig hvilet paa Personen, men var paa den Tid, vi først kender den, allerede knyttet til Jorden. Den indtraadte kun, naar Kongen vilde føre Angrebskrig, var altsaa tilfældig og udrededes kun til Søs; alligevel blev den i Løbet af et Par Hun-

dred Aar til en aarlig Afgift paa Jorden og blev efterhaanden saa fast knyttet til denne, at den fra at have været en tilfældig personlig Byrde gennem Leddene overordentlig og ordentlig Skat gik over til at blive en fast Grundafgift. Den svaredes næsten altid i Penge.[1]) Alligevel vedblev Krigsbyrden. Paa lignende Maade gik det med Stud, medens Inne synes at have bevaret sin oprindelige Karakter længst. Inne var Arbejde for Kongen og Kronen. Den kunde bestaa i Ægter, det vil sige Forpligtelsen til at køre for Kongen og hans Hof med Tilbehør, naar han drog fra det ene Sted til det andet, og i denne Skikkelse vedblev Byrden at bestaa, ogsaa ind i den Tid, vi skal beskæftige os med. Men den bestod tillige i Arbejde til Landets Forsvar, paa Borge og Fæstningsværker, og i Arbejde paa Kongens Gaarde og Møller. I denne Henseende var den adskillige Steder gaaet over til en Afgift paa Jorden, en Grundbyrde; men man glemte, hvor den stammede fra, og fordrede alligevel Fæstningsarbejde, Vejarbejde, Brændehugst og Kørsel af Bonden for Konge og Stat. Stud eller Stød var vist oprindelig Nathold, det vil sige Forpligtelsen til at yde Kongen og hans Følge Underhold, naar han drog rundt i Landet; i Stedet for dette udrededes vistnok forholdsvis tidlig en fast aarlig Afgift, der kaldtes Stud og maaske var vor første faste Skat.[2]) Men ligesom Værnepligten vedblev trods Ledingsafgiften, saaledes maatte Undersaatterne alligevel, selv om de svarede Stud, bidrage til Kongens Underhold, naar han drog omkring i Riget. Stud og Leding ydedes ikke af Kronens Fæstere, men kun af Selvejerne, og det samme har vistnok været Tilfældet med Inne, naar den tages i sin oprindelige Betydning, Arbejde for Kongen af Beboere udenfor det egentlige Krongods. Krongods i videre Betydning omfattede baade Kronens Fæstere og Selvejerne. Foruden Inne, Stud og Leding havde Selvejerne i Tidens Løb faaet en Række Afgifter at betale, som vi ikke alle kender Oprindelsen til.[3]) Dette bevirkede, at der tilsyneladende, naar man saa paa Rækken af Afgifter, var saa ringe Forskel paa Kronens Fæstere og Selvejerne. Ved overordentlige Lejligheder slog disse Indtægter imidlertid ikke til, og Kongen maatte udskrive Skatter. Hertil udfordredes Undersaatter-

1) William Christensen, Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarh., S. 498.
2) Kr. Erslev, Valdemarernes Storhedstid, S. 79—88, 148—53.
3) William Christensen c. l., S. 508 ff.

nes Samtykke. Disse overordentlige Skatter bestod enten i Penge eller Naturalier, og maaske stammer enkelte af Selvejerbøndernes Naturalieafgifter, som vi ikke kan forklare, fra en overordentlig Madskat.

Af de ovenfor nævnte Afgifter samt Fæstebøndernes Landgilde bestod Kronens Jordebogsindtægter, saaledes som vi træffer dem ved Enevældens Begyndelse. Disse havde indtil da været Grundvolden for Statshusholdningen. Foruden Jordebogsindtægterne var der i Tidens Løb kommen andre Indtægter til. Byskatten stammede fra det 14. Aarhundrede, da den efterhaanden havde afløst Midsommer- eller Arnegælden, der var en Skat paa hver Arne; den svaredes med et bestemt Beløb af hver By.[4]) En anden Afgift, der paahvilede Byerne, var Borgelejepenge, der ydedes i Stedet for Pligten til at modtage Soldater eller Baadsmænd i Borgeleje.[5]) Paa samme Maade svaredes Baadsmandspenge. Af større Betydning end disse Byskatter var Tolden, der stammede fra meget gammel Tid. Disse Indtægter udgjorde sammen med Jordebogsafgifterne Statens ordentlige Indtægter, hvoraf de almindelige Udgifter til Konge, Hof, den øverste Styrelse og Flaaden samt dens Institutioner afholdtes.[6])

Af de ordentlige Indtægter havde Krongodsets Afkastning været den betydeligste. Da Jordebogsindtægterne for en stor Del bestod i Naturalier, havde Konge og Stat i høj Grad været henvist til at føre en Naturalhusholdning, selv om Pengeøkonomien paa denne Tid var i stærk Fremgang overalt. Men nu forandredes dette meget, ved at Kronen saa sig nødt til at afhænde største Parten af sit Jordegods. Derved ophørte de store Naturalindtægter, og man var nødt til at skaffe sig andre Indtægter i Stedet ved Skattepaalæg, som man saa meget som muligt søgte at faa udredede i Penge. Hermed vil vi ingenlunde paastaa, at før Enevælden var Naturaløkonomien den herskende, efter dennes Indførelse Pengeøkonomien. Slige skarpe Overgange findes ikke i Historien og i et Folks Liv. Alt gaar gradvis fremad, og saaledes var det ogsaa med Brugen af Penge i Steden for Naturalier og med Domæneindtægternes Afløsning af Skattepaalæg. Der havde været talrige Skattepaalæg siden Middelalderen.

---

4) c. l., S. 575 ff.

5) c. l., S. 481.

6) J. A. Fridericia, Adelsvældens sidste Dage, S. 190.

Men de havde alle det tilfælles, at de var overordentlige, paalagdes kun i særlig Anledning og faldt bort med denne. De overordentlige Skatter vendte imidlertid paa Grund af de stadig voksende Krav fra Hærens og Hoffets Side tilbage omtrent hvert Aar, men endnu blev de ikke aarlig udskrevne med et bestemt Beløb, og der fattedes et ordentligt Ligningsgrundlag for dem. At skabe dette og paa Grundlag heraf paalægge faste aarlige Skatter var forbeholdt Enevælden.

Den danske Regerings Finanspolitik gennemløb i de nærmeste Aar før og efter Enevælden følgende Stadier. Før Krigene med Torstenson og Karl Gustaf var den paa Grund af Stændernes Skattebevillingsret og Adelens og dens Ugedagsbønders Skattefrihed henvist til at skaffe de manglende Indtægter ved at lægge Byrder paa Handelen og Udlandet i Form af Told i Øresund og ved Elben. Efter disse, der havde bevirket, at denne Indtægtskilde ikke mere flød saa rigeligt, maatte den vende sig til Paalæg i Indlandet og benyttede den store Magt, den nu havde opnaaet indadtil, til at indføre faste direkte Skatter og nye indirekte Afgifter (Forbrugsafgift og Stempelpapirsafgift), der ikke som forhøjet Told kunde bringe os i Strid med Udlandet. Vort Nederlag udadtil førte til, at vi maatte ombytte vore Indtægtskilder. Tidligere havde de største af disse været Sundtolden og Jordebogsafgifterne af Krongodset, nu blev derimod de direkte Skatter, hvortil vi ogsaa delvis kan henregne Konsumtionen, saaledes som den udviklede sig under Christian V., den betydeligste Indtægt.

Samtidig med at det ny Skattesystem uddannedes, søgte Regeringen at tilbageerobre, hvad der var tabt ved de ugunstige Traktater, som de uheldige Krige havde paatvunget os. Den genoptog efter bedste Evne hele Christian IV.s økonomiske Politik fra hans gode Aar. Han havde i disse grundlagt en Række Handelsselskaber og dermed indledet Danmarks Forsøg paa at drage en Del af de rige Indtægter til sig, som de store Opdagelser havde aabnet for Europa. Det var klart for alle, at der paa dette Omraade var store Fordele at vinde, om man havde Held med sig. De smaa Nederlandes enestaaende Udvikling fra en ringe Provins af det spanske Verdensmonarki til en Stormagt stod som et straalende Eksempel paa, hvad Handelen kunde indbringe. Den var i dobbelt Grad lokkende, da den skaffede baade private og Staten store Indtægter, idet Toldind-

tægterne steg ved den forøgede Handel, og Staten efter Regalismens Grundsætninger forlangte Afgift for sine Monopoler.

Forholdene var nu langt vanskeligere, end de havde været i Christian IV.s Tid, idet Regeringen ikke længer var Herre over sin Toldpolitik. Ved de Traktater, som de uheldige Krige havde affødt, havde den maattet gøre saadanne Indrømmelser, at den ikke gennem Toldpaalæg kunde stille de indfødte gunstigt i Konkurrencen med Udlandet, hvad Handelen angik. De danske Købmænd, som betalte Sundtold, kunde ikke konkurrere med de svenske, som var fri for denne, og de kunde ikke drive Handel paa lige Fod med Hollændere og Englændere, der ikke skulde betale højere Told end Undersaatter. Regeringens Bestræbelser kom derfor til at gaa ud paa at frigøre sig for de Baand, som disse Traktater havde lagt paa den, men det lykkedes kun i ringe Grad, om end der var nogen Fremgang paa Grund af Hollands Uheld. Navnlig i Begyndelsen af Halvfjerdserne var der en tilsyneladende stor Fremgang, idet der udrustedes en stor Del Defensionsskibe, og de danske Handelsskibes Antal fordobledes inden den skaanske Krig,[7]) men hvor meget dette i Virkeligheden havde at betyde, kan vi ikke afgøre, da Krigen standsede det hele, inden der blev Lejlighed til at se, om den danske Handel virkelig havde gjort et Fremskridt, der svarede til de store Udrustninger af Skibe, eller det var et Kunstprodukt, fremkaldt ved de Begunstigelser, som Hollændernes Ulykker gav Regeringen Mod til at tilstaa.

Det ny Skattesystem og Bestræbelserne for at fremme Skibsfart, Handel og Industri var den unge Enevældes største Bedrift i økonomisk Henseende.

Skattesystemet har vist sin Brugbarhed gennem Tiderne, idet det er blevet bevaret indtil vore Dage. Frederik III.s Matrikelskat var en Beskatning af Jorden efter dens Udbytte og havde været forholdsvis ideel, saafremt Grundlaget for dens Ligning var blevet en virkelig Omtaksering af Jordebogsafgifterne efter Udbyttet og ikke en Opnotering af de bestaaende, der i Tidens Løb var blevne uretfærdige. Derfor blev Regeringen ogsaa nødsaget til, da Skatteligningen skulde finde Sted, at lade Jorddrotterne selv besørge den, efter som de mente, at deres Bønder kunde taale det.

---

[7]) A. D. Jørgensen, Peter Schumacher Griffenfeld I, 425.

Skibsfarten og Handelen gik aabenbart til Tider frem, men blev stadig hemmet af de idelige Krige, dels af dem, hvori vi selv deltog, og dels af Sømagternes, der medførte Konfiskation af de Skibe, som sejlede under neutralt Flag. Det sidste var især Tilfældet i Begyndelsen af Halvfemserne, hvor 'talrige Skibe, som sejlede under dansk Flag, blev opsnappede af Englænderne og Hollænderne, som vilde forbyde os Farten paa Frankrig.

Derimod blev der intet gjort for at udvikle Agerbruget. Paa dette Omraade var man ligesom kørt fast og kom ved Overanspændelse af Befolkningens Skatteevne stadig dybere ud i Uføret. Hvor galt det stod til, ser vi bedst af, at da der var arbejdet i en halv Snes Aar, saa Regeringen sig nødsaget til at opgive Skatterne af omtrent en Sjettedel af Landets Hartkorn for at bevare dem af Resten. Det næste Udslag af de fortvivlede Tilstande blev det ret store Hjemfald af Jordegods til Staten, der fandt Sted i Firserne paa Grund af Skatterestancer. Disse Forhold viser, under hvilke daarlige Kaar det danske Landbrug maa have arbejdet.

Men vi vil faa at se, at det ikke stod bedre til i Byerne, naar et Par enkelte undtages. Disse havde faaet et Knæk under Krigene, som de ikke let forvandt. Medens Landet rettede sig nogenlunde i Løbet af faa Aar, vedblev Byerne at staa i Stampe, og hvad Regeringen gjorde for Handel og Industri, kom kun meget faa af dem til gode og bidrog endog til at holde de øvrige nede. Dertil kom den haarde Beskatning, som efter Konsumtionens Indførelse var endnu større end paa Landet, naar vi regner efter Indbyggertallet.

Det var altsaa dyrt købte Indtægter, Staten fik til sit Behov. Det saaledes indvundne blev hovedsagelig anvendt paa Hofholdningen og Militærvæsenet. Med Hensyn til den første, der i Forhold til Indtægterne slugte uhyre Summer i Sammenligning med det, der i vor Tid anvendes paa sligt, kan vi dog ikke sige, at den var meget dyrere, end den havde været i de sidste Aar af Haandfæstningsperioden, saa paa dette Omraade kan vi ikke bebrejde Enevælden i og for sig. Vi maa tværtimod, naar vi undtager Prinsessemedgifterne, sige, at den i Betragtning af sin Magtfylde var forholdsvis beskeden.[8]) Dette forklares imidlertid delvis af, at Kongens Magt

[8]) Jfr. hermed E. Holm, Danmark-Norges indre Historie 1660—1720, II, 244, hvor en delvis modsat Anskuelse er hævdet.

over Anvendelsen af Rigets Indtægter allerede havde været stor før Regeringsforandringen.

Naar vi derimod vender os til Militærvæsenet, bliver Forholdet anderledes. Her var Kravene stegne uhyre, navnlig for Hærens og Fæstningsvæsenets Vedkommende. Landet levede som under en stadig Krigstilstand og lignede mest af alt en befæstet Lejr. Der blev gennem hele det 17. Aarhundredes Slutning stadig anvendt mere paa Hær og Flaade, end vi havde Raad til. En Stat som den danske kunde med det militære Apparat, den opretholdt, ikke økonomisk bære sig. Den maatte have Hjælp udefra, naar den ikke skulde gøre Gæld eller leje en Del af Hæren ud, som den gjorde i Aarhundredets sidste Tiaar. Det er en Kendsgerning, at der blev brugt mere, end der var Raad til, men Spørgsmaalet bliver, om det var nødvendigt, eller det kunde have været anderledes. Om Nødvendigheden er det ikke let at dømme, men vi maa indrømme, at der truede stadig en Fare fra Sveriges Side, som man maatte være paa Vagt imod. Derimod turde vi nok sige, at det under de daværende Forhold ikke kunde være anderledes. Efter Tabet af saa mange Provinser til Sverige, som man troede, fordi man ikke havde været tilstrækkelig krigsforberedt, laa det nær at forsøge det yderste, ikke alene for at sikre sig for Fremtiden, men ogsaa for at vinde det tabte tilbage. Ingen Nation vilde have handlet anderledes, og den skaanske Krigs Gang viste ogsaa, at der havde været en Udsigt til Held rent militært set, om vi havde evnet at udnytte den. Om vi alligevel ved Fredsslutningen kunde have bevaret vore Erobringer, er maaske tvivlsomt, da alt for mange var interesserede i, at vi ikke var Herre over begge Bredder af Øresund.

FØRSTE BOG.

Finansadministrationen.

FØRSTE AFSNIT.

Centralstyrelsen.

FØRSTE KAPITEL.

Frederik III.s Tid.

(1661—1669)

I. Kongemagtens Stilling før Regeringsforandringen i 1660.

Efter Christian IV.s uheldige Krige rejste der sig i Borgerstanden en Opposition mod den hidtilværende Styrelse. Uagtet Kongen selv bar en væsentlig Del af Ansvaret for Ulykkerne, vendte Oppositionen sig fra først af ikke mod ham, men mod Adelsmændene, der som Kongens og Statens Tjenere og som dem, der nød Fordelene ved at være Udøvere af Statsmagten, var en Torn i Øjet paa de lavere Stænder. Alligevel blev det ikke Adelen, men Kongemagten, som foreløbig kom til at bøde for, hvad der var forbrudt, da Bevægelsen medførte en Indskrænkning i Centralstyrelsens Virksomhedsomraade og dermed i Kongens Magt.

Dette gav sig Udslag i Oprettelsen af Landkommissærinstitutionen [1]) og i Indrømmelsen af provinsvis Indstillingsret for Rigsraader og Landkommissærer ved Besættelsen af ledigblevne Rigsraadspladser.[2]) Hermed var Begyndelsen sket til den Nedgang for Kongemagten og Centralstyrelsen, som kulminerede i Frederik III.s Haandfæstning.

Samtidig havde Kongemagten lidt et Skaar i sin Myndighed udadtil, der fik endnu større Betydning end den omtalte Indrømmelse

---

1) Se om denne: Kr. Erslev, Aktstykker til Rigsraadets Historie III, 590 ff., J. A. Fridericia, Adelsvældens sidste Dage, S. 22.

2) J. A. Fridericia, Adelsvældens sidste Dage, S. 20.

til Adelen. Stændernes Indflydelse paa Pengebevillingerne havde bevæget Kongen til ad anden Vej at søge Vederlag for denne Indskrænkning i hans Adgang til at skaffe de nødvendige Indtægter. Han havde vendt sig til Sundtolden, hvor han mente ikke at behøve at spørge nogen om Forlov. Men ved sin Mangel paa Maadehold paa dette Omraade styrtede han Staten i en fordærvelig Krig, som ikke blot havde betydelige Landafstaaelser til Følge, men en Baandlægning af dansk Toldpolitik for en længere Aarrække til stor Skade for Udviklingen af Handel og Industri foruden den Indtægtsnedgang, den førte med sig. Ved Freden i Brømsebro og de Overenskomster, navnlig med Nederlandene, denne førte med sig, gik ikke alene Sundtolden overordentlig ned, men Staten blev indskrænket i sin Toldpolitik ved den Ligestillethed med Undersaatter og Fastsættelse af den norske Trælasttold, som indrømmedes Hollænderne og siden andre Nationer.[3]) Hvor fortvivlet den danske Kongemagt havde baaret sig ad, og hvor stort Nederlaget var blevet, ses bedst, naar vi for Sundtoldens Vedkommende erfarer, at Indtægten i 1639 var større end under hele Frederik III.s Enevoldsregering.[4])

Svækkelsen af Kongemagten som Følge af dennes hazarderede Politik fandt sit Udtryk i Frederik III.s Haandfæstning. Ved denne overførtes en væsentlig Del af Kongens Myndighed til Rigsraadet, der endog trængte ind paa Regaliernes Omraade, idet der ikke maatte foretages Forandring i Møntvæsenet eller i Told og Accise uden dets Samtykke. Samtidig blev Rigsraadet i endnu højere Grad end tidligere en Repræsentation for Adelen, idet det nu blev den enkelte Provins's samlede Adel, der sammen med dens Rigsraader skulde udpege et vist Antal Rigsraadsemner, hvoraf selve Rigsraadet atter udtog tre, som Kongen kunde vælge imellem. For Centralstyrelsens og Provinsstyrelsens Vedkommende skete der meget

---

[3]) Se Traktaterne i Brømsebro og Christianopel 1645 $^{13}/_{8}$, i København 1645 $^{5}/_{15}$ Novbr., i Haag 1647 $^{12}/_{2}$, i Westminster 1654 $^{15}/_{25}$ Septbr. og i Paris 1663 $^{16}/_{2}$. Reedtz, Répertoire des Traités, S. 90 ff. 92 f. 94, 95, 99 f. og 113 f. Jfr. Frankrig 35 A og B.

[4]) 1639 var Indtægten af Sundtolden 616.000 Rdl. (se J. A. Fridericia, Danmarks ydre politiske Historie 1629—1660 II, 220). 1661—1669 udgjorde den 529.394 Rdl.

vigtige Forandringer, som betegnede en betydelig Svækkelse af Kongemagten, idet de høje Rigsembedsmænd herefter skulde udnævnes efter Indstilling af Rigsraadet, der gav Kongen tre Mænd at vælge imellem, og Kongen ikke uden Rigsraadets Samtykke maatte forhøje Afgifterne af Lenene eller sammenlægge dem og ikke afsætte nogen Lensmand uden med Samtykke af vedkommende Provins's Raad.[5])

Paa saa godt som alle Omraader var Kongens Magt bleven indskrænket ved denne Haandfæstning, kun paa det finansielle besad han endnu en udstrakt Myndighed, idet der ingen Skranker var sat for hans Anvendelse af de Statsindtægter, som ikke forvaltedes af Landkommissærerne, og tillige kunde han gøre Gæld, saa langt Krediten rakte. Men da Rigsraadet, som havde overtaget saa stor en Del af Kongens Myndighed, var for løst sammensat til at kunne regere, blev de virkelige Udøvere af Magten under disse Forhold de højeste Rigsembedsmænd, i Danmark Rigshofmesteren Corfitz Ulfeldt og i Norge Statholderen Hannibal Sehested. Deres Stillinger var kun holdbare, for saa vidt de var indbyrdes enige og havde Rigsraadets Støtte, men det var netop herpaa, at det skortede. De to Svogre var misundelige paa hinanden, og Rigsraadet saa gerne, at de blev ydmygede. De fik derfor ikke den Indflydelse, som man kunde have ventet, og deres Uredelighed bragte dem begge til Fald.

Efter disse Mænds Fald og de andre „Svigersønners“ Ydmygelse[6]) traadte Kongemagten udøvet af Kongen selv atter mere frem. Vi kan egentlig ikke sige, at Kongen brød sin Haandfæstning, men i Aarene, inden Krigen begyndte, og i endnu højere Grad under denne forberedtes det Styresæt, vi træffer under Enevælden. Det viste sig navnlig paa det finansielle Omraade, hvor Kongens Uafhængighed var størst.[7]) Vi faar det Indtryk, at Kongen allerede før Krigen havde emanciperet sig fra Rigsraadet og fulgt sine egne Veje. Under denne træder det endnu stærkere frem.

---

5) Se Frederik III.s Haandfæstning hos V. A. Secher, Corpus Constitutionum Daniæ V, 557—573, navnlig §§ 45, 46, 48 og 54. Jfr. J. A. Fridericia, Adelsvældens sidste Dage, S. 17 ff.

6) Se J. A. Fridericia c. l., S. 105, 120, 125 og 150.

7) Se J. A. Fridericia c. l. S. 118 f., 121 f., 166, 190 og 197.

Og det var ikke alene Kongen personlig, som før 1660 var paa Vej til at erhverve sig den Stilling, som han opnaaede ved Regeringsforandringen, men ogsaa i Administrationen finder vi det nye, Kollegiestyrelsen i Vækst.[8]) Alt var saaledes forberedt til Forandringen, men der skulde et Stød til udefra for at fremkalde den. Kun Skade, at dette var saa kraftigt, at det nær havde omstyrtet den danske Stat med det samme.

Kongemagten delte i allerhøjeste Grad Ansvaret med Adelen og Rigsraadet for Paabegyndelsen af den ulykkelige Krig med Sverige, men hele Uviljen over det letsindige Foretagende samlede sig om Adelsstanden og dens Førere. Der skulde derfor kun en ringe Grad af Mangel paa Klogskab og Forsigtighed til fra Adelens Side for fuldstændig at nedstyrte den fra den Eneret til Deltagelse i Statsstyrelsen sammen med Kongen, den hidtil havde haft. Den 1648 erhvervede Stilling som den Stand, der foreskrev Kongen Love, var alt forbi. Denne Mangel paa Klogskab viste den paa Stændermødet i Efteraaret 1660. Fra det Øjeblik af den begyndte at pukke paa de Forrettigheder, til hvis Nydelse den havde gjort sig saa lidet fortjent, var Timerne for Resten af dens Magtstilling talte. Ved at benytte den Forbitrelse, som denne Mangel paa Offervillighed for Fædrelandets Genrejsning fremkaldte hos de andre Stænder, lykkedes det Kongen at opnaa Arveregeringen og den dermed følgende Ophævelse af Haandfæstningen. Først derved fik han det lovlige Grundlag for den Magt, han i Virkeligheden allerede besad, støttet til Hæren og dens tyske Officerer og ved sin store Yndest hos Københavns Borgerskab. Dermed ophørte ingenlunde Adelens Deltagelse i Statsstyrelsen, men hvad den før havde fordret som en Ret og hævdet som en Eneret, maatte den herefter modtage af Kongens Naade og dele med andre.

Efter Overdragelsen af Arveregeringen var der af Kongen bleven nedsat et Udvalg af Stænderne til at forhandle om Ordningen af den ny Regeringsskik, som maatte blive Følgen af denne. Dette enedes som bekendt efter Forslag af Hans Svane om at løse Kongen fra hans Ed paa Haandfæstningen og at overlade Ordningen af den ny Forfatning til ham selv. Herved havde Stænderne frivillig abdi-

---

8) J. A. Fridericia c. l., S. 177 f., 332, Danmarks Riges Historie IV, 471.

ceret, men alle ventede, at samtlige Stænder ved den ny Ordning skulde faa Indflydelse paa Statsstyrelsen, i hvert Tilfælde paa nye Skattepaalæg. Heri lod det ogsaa til, at de skulde faa Ret. De ny Skatter og Ordningen af Indkvarteringen forhandledes med Stænderne, og i Bestallingerne for den ny Rigsdrost og Præsident i Statskollegiet Joakim Gersdorf og for Kansleren Peder Reedtz hed det, at de skulde forrette, hvad der befaledes dem „Stænderne at proponere".[9]) Alligevel skete det ikke. Ved Arveenevoldsakten forbeholdt Kongen sig ikke alene Arveretten og Ordningen af Arvefølgen efter Førstefødselsretten, men tiltog sig ogsaa Suverænitet og absolut Regering. Forklaringen heraf maa søges i Kongens Karakter og i de Personers, som havde den største Indflydelse hos ham.

II. Kong Frederik III., Dronning Sophie Amalie og Christopher Gabel.

Kong Frederik III. var af Naturen ret vel begavet og havde faaet en grundig Uddannelse, men han manglede den Energi, som vi finder hos hans Fader og hos hans Søn. Han var en Overvejelsernes Mand, hos hvem der ofte skulde ydre Tilskyndelse til for at lade disse gaa over til Handling, hvorved hans Omgivelser fik stærk Indflydelse paa, hvad der skete. Som yngre Søn, der ingen Udsigt havde til at blive Konge, havde hans Fader skaffet ham Stifterne Bremen og Verden. Her har han vistnok lært en Del af de tyske Staters Administration, der i Enkelthederne var mere udviklet end den danske, om end den Administration, som indførtes i Danmark efter 1660, for saa vidt den betegner noget nyt, i Hovedtrækkene havde sin Oprindelse fra Sverige. Allerede her viste han sin Lyst til at udvide Fyrstemagten paa Stændernes Bekostning, og hans Finanser var her som siden aldrig i Or-

[9]) Aarsberetninger fra det kongelige Geheimearchiv II, 158 f. Jfr. J. A. Fridericia, Adelsvælden, S. 543.

den paa Grund af de store Hofudgifter. I Torstensonfejden mistede han sine tyske Stifter.

Efter Krigen tænkte han først paa ved Kejserens Hjælp at vinde sine Stifter tilbage, men da der aabnede sig Udsigt til, at han kunde blive Konge i Danmark, opgav han foreløbig denne Tanke. Han søgte at blive valgt til Tronfølger, medens hans ældre Broder endnu levede, men det mislykkedes; han blev ikke engang valgt, inden Christian IV. døde. Hans Valg blev en Styrkeprøve mellem ham og Rigsraadet som Repræsentation for den danske Adel, hvor han foreløbig tabte.[1]) Kampen havde vist, at Arveregeringen var hans lønlige Maal,[2]) og dette vedblev han at fastholde, indtil Krigen med Karl Gustaf aabnede en Udsigt til at gennemføre den. Da det første Afsnit af den var endt med Freden i Roskilde, havde det vistnok været Kongens Hensigt ved Hjælp af Tropper, som blev hvervede i Holland i Foraaret 1658 at udvide sin Indflydelse, men det blev ikke til noget, da Hollænderne pludselig uden synlig Grund forbød Hvervningen.[3]) Under det andet Afsnit af Krigen gled Magten fuldstændig over i Hænderne paa ham og hans Officerer, og Arveregeringens Overdragelse blev til en vis Grad kun den formelle Bekræftelse og Sikring for Fremtiden af det, som allerede var sket.

Naar Frederik III. gik saa vidt, som han gjorde, skyldtes det vistnok Dronning Sophie Amalie, der i alle hans Livs afgørende Øjeblikke var den Spore, som drev ham frem, men i den Udvikling af Regeringssystemet, som vi træffer i Praksis under ham, var Christopher Gabel Skylden. Han og Peder Schumacher skabte den danske Enevælde.

Det var saaledes et rigt Liv, Frederik III. havde bag sig, da han stod med Magten i Haanden, æret af alle for sin mandige Optræden under Faren, og for Alvor skulde til at prøve sine Vinger. Som en Ejendommelighed hos ham fremtraadte straks hans Trang til at skaffe

---

1) J. A. Fridericia, Adelsvælden, S. 23, 27 f., Chr. Bruun, Gunde Rosenkrantz, S. 85 f.

2) Historisk Tidsskrift 5. VI, 722, 726.

3) Se om denne Hvervning Holland A 1660—65 en Erklæring af H. V. Rosenvinge af 1662 7/6 og en anden vistnok ogsaa af ham af 1665 4/8. Jfr. H. T. 5. VI, 728 om de formodentlige Aarsager til, at Frederik III. søgte at undgaa at opfylde Roskildefredens Bestemmelse om Udleveringen af de 2000 Ryttere, og J. A. Fridericia, Adelsvælden, S. 334, 338 f.

Orden i Sagerne. Der blev arbejdet med overordentlig Iver paa alle Omraader for at grundlægge den ny Statsskik og genrejse Riget af dets Fald. Han har aabenbart troet, at dette kunde ske i en Haandevending, naar blot Magten og Viljen var der, men hvor stor en Skuffelse maatte han ikke i denne Henseende lide. Vi ser det af Tonen i de kongelige Breve og Befalinger, som vistnok er et Udtryk for hans personlige Stemning.

Det var et tilsyneladende haabløst Arbejde, han havde begyndt paa, hvor det gjaldt om at bringe Orden og Fart i al den gamle Slendrian, som Adelsadministrationen havde ført med sig, og omskabe Staten fra et i økonomisk og militær Henseende lidet udviklet og ordnet Samfund til et, hvor alle Kræfter var tagne i Brug, ja spændte indtil det yderste, for at vi kunde genvinde den Stilling i Staternes Tal, som vi havde tabt under Christian IV. og under ham selv. Han naaede heller ikke fuldt ud, hvad han havde tilsigtet. Paa næsten alle Omraader skabtes der kun halvgjort Værk. Heri var han delvis selv Skyld, fordi han savnede den fornødne Energi til at vaage over det, han lod sætte i Gang, og fordi hans Planer, uagtet de lange Overvejelser, neppe udsprang fuldt klare af hans Hjærne. Deraf den uensartede Fremgangsmaade, naar noget skulde udføres, hvoraf fulgte, at det gjorte Arbejde var delvis spildt. Tillige manglede han Folk til at sætte Planerne i Værk paa en saadan Maade, at de virkelig kom til at svare til deres Hensigt. Alligevel maa vi til Frederik III.s Ros sige, at der ved hans Regerings Slutning var opnaaet store Ting, naar vi tager Hensyn til de Vanskeligheder, der havde været at overvinde. Man var da naaet saa vidt, at Riget økonomisk set var blevet bragt nogenlunde paa Fode igen efter den store Krisis ved Arveregeringens Begyndelse. Samtidig var der skabt en forholdsvis brugelig Hær. Rigets Fæstninger var saa vidt istandsatte, at vi ikke som tidligere behøvede at frygte for, at vi skulde bukke helt under for en Fjendes Fremstød, selv om Hæren glippede i aaben Mark Flaaden, som altid havde været Rigets bedste Værn, var ikke ringere end i Halvtredserne. Og endelig var der paa alle Omraader indadtil efter Tidens Evner og Krav gjort Begyndelser, hvorpaa der med Held kunde bygges videre.

Ved Siden af Trangen til Orden sporer vi et Træk af Haardhed i Frederik III.s Karakter, som den fremlyser gennem det, der skete

under hans Regering. Skatterne blev inddrevne med en uforstandig Strenghed, hvorved Folkets Skatteevne udmattedes. Under ham gjaldt Gensidighedsprincipet fuldt ud. Det besatte Jordegods betalte for det øde. Rømte en Borger af By, fordi han ikke kunde svare sine Skatter, „eksekveredes“ de hos hans Medborgere, var han død og intet efterlod sig, gik det ligesaa. Deraf stor Misfornøjelse og stor Elendighed. Folk blev paa den Maade aldrig færdig med at betale Skat. Var det absolut nødvendigt at eftergive noget, skete det altid paa den Maade, at Byrden blev lagt over paa andre.[4]) Vi kunde lægge hele Skylden herfor paa hans Raadgivere, men det er neppe rigtigt, da denne Haardhed ikke findes i samme Grad under Christian V. Og dog kan Raadgiverne ikke gaa fri, for de burde have forestillet ham det uforstandige i denne Fremgangsmaade, der pinte og udarmede Skatteyderne.

Dette Træk af Ubarmhjertighed over for Folket i Almindelighed giver sig endnu stærkere Udtryk over for enkelte Personer, hvor det var forbundet med Gridskhed efter Penge. Talende i saa Henseende er den Fremgangsmaade, som blev brugt over for Kaj Lykke og Ægteparret Ulfeldt. Den største Skamplet paa Frederik III.s Minde er dog den bergenske Affære, som stillede den danske Regerings ublu Havesyge blottet for Alverden. Der er ingen Tvivl om, at Kongen bitterlig fortrød dette Skridt og havde en levende Følelse af, at han her havde ladet sig lede af slette Raadgivere.[5]) Skylden for denne Sag maa foruden paa Frederik III. lægges paa Hannibal Sehested og paa Gabel, der havde en væsentlig Andel i saa godt som alt, hvad Kongen foretog sig baade af godt og ondt.[6])

Ved Siden af Kongen eller bag ved ham stod Dronning Sophie Amalie. Hende kan vi ikke forbigaa, da hun havde en saadan Ind-

---

[4]) Se f. Eks. Rentekammerets Ekspeditionsprotokol 1663 $^{28}/_{4}$ Nr. 712, 1664 $^{14}/_{2}$ Nr. 1077, $^{6}/_{8}$ Nr. 1483, $^{10}/_{12}$ Nr. 1751, 1665 $^{8}/_{9}$ Nr. 2202, Sjællandske Tegnelser 1665 $^{29}/_{8}$ Nr. 433, 1667 $^{13}/_{8}$ Nr. 133, 1668 $^{22}/_{9}$ Nr. 754, 1670 $^{24}/_{1}$ Nr. 64.

[5]) Se den engelske Gesandt Sir Gilbert Talbots Beretning om Angrebet paa de hollandske Skibe i Bergens Havn 3. August 1665 hos Becker, Samlinger til Danmarks Historie under Kong Frederik den Tredies Regering II, 426. T.s Forklaring af Aarsagen til Kongens Sorg er neppe rigtig.

[6]) Om Frederik III. se foruden de anførte Steder Dansk biografisk Leksikon V, 293 ff.

flydelse paa ham, at vi bag ved adskillige af hans Handlinger maa søge hende som den skjulte Drivfjeder. Den Side af hendes Betydning, som træder mest aabenlys frem, er den Indflydelse, hun havde paa Valget af Kongens Raadgivere og paa Livet ved Hoffet. Hun var sine Venners Ven, men ogsaa farlig for dem, som hun fik noget imod. Hannibal Sehested f. Eks. vogtede sig vel for at foretage noget, der kunde være hende ubehageligt, hvilket fik sin Betydning for Styrelsen af Finanserne i den Tid, de var underlagte ham. Der brugtes nemlig baade før og efter Regeringsforandringen alt for mange Penge til Kongehusets og Hoffets Fornødenheder, og heri havde Dronningen en meget væsentlig Andel. Hun var ganske vist den, der gav Hoffet sin Glans, men det var en kostbar Glans, og Bagsiden af Medaillen var ikke altid lige lystelig at skue. Hun forstod at bruge Statens Penge, men ogsaa at skaffe sig selv saadanne og at bestyre dem. Hun hørte til Statens faste Laangivere og havde altid Penge til gode hos den dels for laante rede Penge, dels for Leverancer til den af Afkastningen af hendes Amter. Af hende kunde Staten have lært, hvorledes den skulde forvalte Krongodset. Hun havde som Vederlag for en Sum Penge, Kongen skyldte hende, Nykøbing, Aalholm og Halsted Klosters Amters Jordebogsindtægter,[7]) desuden Hørsholm Amt, som hun havde erhvervet sig efter Ulfeldt, og fra 1665 Maribo Amt. Vi maa dog ikke udelukkende tilskrive hendes Administrationstalent Æren for, at hendes Amter gav større Indtægter end Kongens, og at Tilstanden der var forholdsvis bedre end paa de kongelige Amter. Hertil bidrog for en stor Del den Iver, hun udviste for at skaffe sine Bønder Lettelse i Byrderne til Staten, og det Held hun havde med sig paa dette Omraade. Hvad der ikke lykkedes for nogen anden Godsejer, satte hun igennem først over for sin Mand og siden over for sin Søn. Naar Kongens og andre Godsejeres Bønder svarede 3 Skilling til Staten, betalte hendes kun 2, og i dette Forhold vidste hun altid at skaane dem, naar Talen var om Statsbyrder.[8]) Derimod skaanede hun dem ikke, naar det gjaldt hendes egne Foretagender eller Indtægter.[9]) Hun

---

7) R. E. 1661 $^{1}/_{5}$ Nr. 143.
8) Se f. Eks. Dronning Sophie Amalies Resolutions- og Brevbog 1670 $^{11}/_{9}$, S. 98, Brev Nr. 64, $^{8}/_{11}$ S. 183 f. Nr. 120, 1672 $^{2}/_{3}$ og $^{29}/_{3}$.
9) Se f. Eks. c. l. 1663 $^{12}/_{11}$ S. 212, 1670 $^{9}/_{9}$ S. 93 f. Brev Nr. 59.

var streng over for dem, særlig i det nordsjællandske Amt, hvor de var meget besværede af Hoveri til hendes Byggeforetagender paa Dronninggaard.[10]) Paa dette Omraade syntes Kongen at kappes med hende ved Opførelsen af Frederiksdal, men hans Bønder havde det alligevel bedre, da han paa anden Maade søgte at skaane dem og i høj Grad benyttede Soldater ved Arbejdet.[11])

Medens Sophie Amalie støttede Hannibal Sehested og dem, der var afhængige af ham, synes hun ikke at have været nogen Ynder af Christopher Gabel.[12]) Mellem denne og hendes fortrolige, Kammertjeneren Jakob Pedersen, stod der en Kamp om Indflydelsen hos Kongen, hvori Gabel gik af med Sejren. Jakob Pedersen maatte forlade Landet, og ogsaa Dronningens Indflydelse aftog kendeligt.[13]) Ved samme Tid drog Hannibal Sehested paa en Maade frivillig i Landflygtighed, og Gabel stod ene tilbage som Landets almægtige Minister. Det var i Aaret 1665, da det alvorlige Spørgsmaal stod paa Dagsordenen, om vi skulde opgive vor gamle Forbindelse med Nederlandene og slutte os til England, der var begyndt at gøre Hollænderne Rangen som Verdens første Sømagt stridig. Gabel foretrak efter megen Vaklen at blive ved den gamle allierede, og dermed var Hannibal Sehesteds Rolle udspillet, da han havde sat alt ind paa den engelske Alliance.

Hermed er vi naaede til den Mand, som vi sikkert mere end nogen anden maa tilskrive Æren og Ansvaret for, hvad der skete i Danmark fra Svenskekrigens Slutning til Frederik III.s Død. Lad være at andre har undfanget adskillige af Ideerne, Udførelsen og Indflydelsen paa det daglige Arbejdes Gang var hans. Christopher Gabel var født i Glückstadt og tjente allerede Frederik III. som Kammerskriver og Omslagsforvalter, da denne var Ærkebiskop i Bremen. I denne Stilling forblev han, da Hertugen blev Konge, og

---

10) Hun benyttede hertil ikke alene sine egne Bønder, men ogsaa Panthavernes paa Krongodset i Københavns og Frederiksborg Amter, se c. l. 1662 4/12 S. 151 ff.

11) Se f. Eks. R. E. 1669 18/5 Nr. 705, S. T. 1669 14/12 Nr. 830, 1668 20/3 Nr. 224, 31/3 Nr. 246, 1669 5/3 Nr. 211.

12) Becker I, 299, II, 436, S. Birket Smith, Leonora Christina Ulfeldts Jammers-Minde, Kbhvn. 1869 (2. Udg.) S. 16.

13) Se om Dronning Sophie Amalie Biografisk Leksikon XVI, 169 ff. og om Jakob Pedersen smsts. XII, 623 f.

skaffede sig herigennem baade Erfaring i Finansanliggender og Indflydelse. Som næsten alle Regnskabsførere i de Tider med store Kasser blev han efterhaanden en formuende Mand,[14]) der i vanskelige Tider kunde gøre Udlæg for Kongen og derved gøre sine Midler frugtbringende og forøge dem. 1655 forpagtede han Færøerne, som sikkert blev en stor Indtægtskilde for ham og hans Søn Frederik Gabel, til hvem Forpagtningen eller Forleningen siden gik i Arv. I 1662 knyttedes der til denne Eneret til Handelen paa Øerne, som tidligere havde været i det islandske Kompagnis Hænder; men dette blev ophævet i samme Aar paa Grund af Kongens Misfornøjelse med det.[15]) Ved denne Forening af den øverste Administration og Ret til Handelen var Færøerne fuldstændig givne i Gabels Vold, hvilket gav Anledning til mange Klager fra Indbyggernes Side.[16])

Efter Regeringsforandringen, hvorved Gabel havde gjort god Tjeneste,[17]) blev han Rentemester samt Medlem af Statskollegiet og Højesteret.[18]) Han kom altsaa ikke frem i allerforreste Række, men inden for sine Kollegaers Kreds var han ubetinget den første Mand, idet han ikke blot som de øvrige Rentemestre bestyrede sin særlige Andel af Monarkiets Indtægter og Udgifter, men ogsaa fremdeles var sin Konges særlig betroede Mand.[19])

Naar Hannibal Sehested var fraværende, var Gabel utvivlsomt Førstemanden i Skatkammeret, men han havde ogsaa stor Indflydelse, naar denne var til Stede, da Sehested godt indsaa, at Gabels Støtte var nødvendig, naar noget af Betydning skulde gennemføres. Saa længe Grev Christian Rantzau levede, overgik dennes Indflydelse Gabels, men da han var død i Efteraaret 1663, var Gabel vist-

---

14) Han havde dog en for de Tider temmelig betydelig Kapital at begynde med, se Chr. Bruun, Gunde Rosenkrantz S. 114, A. D. Jørgensen, Peter Schumacher Griffenfeld I, 459.

15) Se om dets Ophævelseshistorie J. Lindbæk, Aktstykker og Oplysninger til Statskollegiets Historie 1660—1676 I, 15 f., 39 ff. og 58 ff.

16) N. Andersen, Færøerne S. 67, 71 ff.

17) Se Gabels Adelsbrev af 1664 $^1/_8$, hvori Kongen takker ham for hans tro Tjeneste.

18) Han aflagde Ed som Rentemester den 11. Novbr. 1660, se Danske Samlinger 2. II, 125.

19) Efter A. D. Jørgensen, Griffenfeld I, 104 fratraadte han samtidig Stillingen som Leder af Midlerne i Kongens eget Kammer.

nok den Mand, som havde mest at sige hos Kongen. Hvor høj Pris Kongen satte paa ham, kan vi se af, at han i 1664 nød den enestaaende Gunst at faa Anvisning paa Betaling for sit Tilgodehavende hos Kongen hos dem af Kongens Kreditorer, som havde faaet Jordegods udlagt, idet de plejede at betale en vis Sum i rede Penge i Forhold til det Beløbs Størrelse, som de havde faaet Jordegods for.[20]) Da hele hans Fordring ikke kunde blive dækket paa denne Maade, fik han Resten godtgjort gennem et Skøde paa Rantzausholm, Kaj Lykkes Gaard.[21]) Denne fik han ikke særlig billig, da hver Tønde Hartkorn blev ham beregnet til 65 Rdl. Til Gengæld fik han samme Rettigheder til Gaarden, som Adelen nød til sine Gaarde. Dette var dog ingen særlig stor Udmærkelse, da adskillige opnaaede den. Kort efter blev han adlet og udnævnt til Gehejme-, Stats- og Kammerraad samt Statholder i København med 6000 Rd. i aarlig Løn.[22]) Men han lod sig nøje med de 2000 Rdl., han havde haft som Rentemester, idet han henviste til sin Benaadning paa Færøerne, som han nød kvit og frit siden 1661.[23]) Sin Indflydelse paa Finanserne bevarede han, selv om han traadte tilbage som Rentemester. Hans særlige Forretninger som saadan gik over til Henrik von Stöcken, der fra 1663 blev Kæmmerer over de kongelige Indtægter af Hertugdømmerne[24]) og fra 1664 besørgede Kongens Forretninger paa Omslaget i Kiel.[25]) Som Statholder maa Gabel anses for Lederen af den danske Stats Politik. Det var ham, der til sidst ved sin Indflydelse bragte Frederik III. til at tage Parti for Holland i Krigen 1665—1667. Paa det finansielle Omraade havde han efter Hanni-

---

20) R. E. 1664 $^{7}/_{6}$ Nr. 1295, Rentekammerets Deliberations Protokol I b Bl. 43 f. Om hans Pengeforretninger med Kongen og den Gunst, han nød ved sine Fordringers Betaling, se f. Eks. R. E. 1661 $^{11}/_{6}$ Nr. 702, 1662 $^{24}/_{9}$ Nr. 422, 1663 $^{19}/_{10}$ Nr. 914, $^{20}/_{10}$ Nr. 915, 1664 $^{1}/_{8}$ Nr. 1460.

21) Skøde 1664 $^{18}/_{7}$.

22) Rester af en Protokol med Bestallinger o. s. v. 1662—64 S. 16 ff.

23) Se Hofstatsrulle 1670 Bl. 2. Forleningen 1655 $^{6}/_{1}$ var mod en Afgift af 1000 Rdl. aarlig, den af 1661 $^{19}/_{1}$ uden Afgift og paa Livstid for ham og hans ældste Søn. 1662 $^{3}/_{4}$ fik han Enehandel paa Øerne, stadfæstet 1673 $^{24}/_{5}$, R. E. Nr. 709.

24) Bestallingsbog 4 B, Bl. 40 f.

25) Endnu i Slutningen af Aaret 1660 nævnes Gabel som Omslagsforvalter, se R. D. P. I a Bl. 24 1660 $^{3}/_{12}$.

bal Sehesteds Bortrejse til Holger Vinds Tiltræden den øverste Ledelse, for saa vidt vi kan sige, at der var nogen. Han var som sagt ikke nogen Ideernes Mand. Nydannelserne i Skatkammeret skyldtes ikke hans Initiativ; han sørgede ikke engang for at opretholde det, som Hannibal Sehested havde sat i Gang. Det gælder for Eksempel Statsbogholderiet. Han var en praktisk Mand, der saa Vejen og Midlerne. Som Hannibal Sehested havde han ønsket en Nedsættelse af Militærudgifterne, men tvivlede samtidig om en varig Udsoning med Sverige og ofrede derfor sine Ønsker for Nødvendigheden. Han var ikke tilbøjelig til store Eksperimenter. Han havde saaledes Øje for, hvad Befolkningen kunde komme til at lide ved Gennemførelsen af det Sehested-Gyldenløveske Forpagtningssystem — uagtet han ellers ingen Medlidenhed havde med Skatteydere, der ikke kunde betale — og modsatte sig det derfor, saa længe han kunde. Vi skal ikke lade os vildlede af, at hans Navn kan findes under Betænkninger, der tilraader Gyldenløves Projekter.[26]) Udførelsen er det væsentlige, og der skete intet af den Art, saalænge han var den mægtigste Mand i Staten. Paa Grund af denne hans Konservatisme kan vi neppe tillægge ham anden Ære for det stærke Liv, som i Slutningen af Frederik III.s Regering begyndte i Skatkammeret, end den, at han ikke lagde det nogen Hindring i Vejen. Med Frederik III. var hans Rolle udspillet. Længe nok havde han staaet som en Skranke for de unge Mænd, som vilde til for at vise, hvad de formaaede, og han faldt straks efter Tronskiftet uden at blive savnet af nogen.[27]) Som andre Statsmænd i de Tider var Gabel ikke utilgængelig for Bestikkelser, i hvert Tilfælde beskyldes han fra forskellige Sider for at have modtaget saadanne.[28])

Med disse to som sine Raadgivere, den herskelystne og energiske Dronning og den konservative Gabel, som ønskede at besværes saa lidt som muligt i Regeringsforretningerne af Indblanding fra Un-

---

26) Meddelelser fra det norske Rigsarkiv I, 350 ff.

27) Om de Begivenheder, der ledsagede hans Fald, se Danske Samlinger 2. III, 58 ff.

28) Becker I, 273, Leonora Christina Ulfeldts Jammers-Minde (2. Udg.) S. 169, Da. Saml. 2. III, 36; P. Lauridsen, Slesvig og Kronen, S. 106, Note 1. Se om Gabel Chr. Bruun, Gunde Rosenkrantz S. 110. ff., A. D. Jørgensen, Griffenfeld I, 104 ff. Biografisk Leksikon V, 512 ff.

dersaatternes Side, forstaar vi, at Frederik III. valgte Enevælden, da Valget var lagt i hans Haand. Desuden stemte den i Virkeligheden overens med hans egne Tilbøjeligheder, og der er ingen som helst Grund til at tro, at han skulde have næret forfatningsvenlige Sympatier, om vi kan tale om saadanne paa denne Tid.

III. Rentekammeret før 1660.

Blandt Enevældens Nydannelser paa Administrationens Omraade er ingen interessantere end Skatkammerkollegiet, hvis Udviklingshistorie i et kortere Tidsrum, vi her skal beskæftige os med. Det var vort første Kollegium, som fortjener dette Navn, og det eneste af de nye Kollegier, som straks kom i Gang og virkede tilfredsstillende i et længere Tidsrum. Til Forstaaelse af det er det nødvendigt at se, hvilket Grundlag der var at bygge paa fra Tiden før Regeringsforandringen.

Før 1660 var en væsentlig Andel af Rigets Pengevæsen underlagt Rentekammeret eller Renteriet, som det ogsaa kaldtes. Dette var i sin daværende Form skabt i Midten af det 16de Aarhundrede og blev ledet af Rentemestre under Rigshofmesterens Tilsyn.[1]) Det gamle Renteri var samtidig et Regnskabskammer og et Kontor for Ind- og Udbetalinger. Til dette indleveredes samtlige Regnskaber fra hele Riget til Revision, saa at det ikke alene behandlede de Regnskaber, hvis Indtægter det havde noget at gøre med, men ogsaa andre, for Eksempel Hertugdømmernes, uagtet det er bekendt nok, at saa godt som ingen af Indtægterne derfra passerede det. Rentekammeret var altsaa hovedsagelig et Revisionskammer, men uden at der var fastsat bestemte Grænser for dets Virksomhedsomraade.[2])

1) Danmarks Riges Historie III, 86.
2) c. l. III, 86, Aschehoug, Statsforfatningen i Norge og Danmark indtil 1814 I, 494.

Dette kunde være større eller mindre til forskellige Tider, men Grundtanken var, at Rigets samtlige Statsregnskaber skulde revideres i Rentekammeret. Samtidig var det et Kassekontor. Her var Grænserne fastere, og man kunde til de enkelte Tider omtrentlig angive, hvilke Slags Indtægter der tilflød det. Paa Indtægternes Anvendelse havde det egentlig ingen direkte Indflydelse. I Ulfeldts Tid stod det umiddelbart under Rigshofmesteren og udbetalte efter dennes eller Kongens Anvisninger.[3]) Undertiden greb Kongen ind som Christian IV., da han blev Uvenner med Ulfeldt, og befalede, at Udbetalingerne alene skulde ske efter hans Ordrer.[4]) Iøvrigt havde Ulfeldt forsøgt det samme over for Kongen, idet han havde forbudt Rentemestrene at udbetale efter Christian IV.s Anvisninger, uden at de var paategnede af ham. Dette var regnskabsmæssigt set rigtigt, da det var den eneste Maade, hvorpaa der kunde holdes Orden, men var vistnok et Myndighedsovergreb fra Rigshofmesterens Side. Paa den anden Side greb han udover sit Omraade, idet han uden Kongens Vidende udstedte Anvisninger paa Sundtolden, som Kongen fra gammel Tid mente at have en særlig Ret over.[5]) Under Ulfeldts Efterfølger Joakim Gersdorf blev Rentekammerets Kontrol med Anvisningerne samt med Leverancer til Holmen og Tøjhuset og Korntilførselen paa Provianthuset udvidet. Fra da af skulde Rentekammeret have Kopi af alle Breve om Indtægt og Udgift og Ugelister fra de nævnte Institutioner over, hvad de modtog.[6]) Samtidig blev Forholdet til Rigshofmesterembedet efterhaanden et andet. Kongens Indflydelse tiltog, og de Hverv, som Rigshofmesteren hidtil havde udført som øverste Tilsynshavende med Rentekammeret, gik vistnok over til Kancelliets senere Kansler Peder Reedtz, der 1653 blev Rentemester, 1655 Medlem af Admiralitetskollegiet, og efter sin Svigerfader Christen Thomesen Sehesteds Død 1657 overtog Kanslerforretningerne, indtil han blev virkelig Kansler den 26. Oktbr. 1660. Han vedblev nemlig som en Slags Overrentemester at lede

[3]) Se Aschehoug c. l. I, 492, jfr. Birket Smith, Leonora Christinas Historie. I, 120.

[4]) C. F. Bricka og J. A. Fridericia, Christian IV.s egenhændige Breve 1645—1648, 1645 4/2 S. 14, jfr. Birket Smith c. l. I, 131.

[5]) Christian IV.s Breve 1645—1648, 1647 14/10 S. 338 ff., Birket Smith c. l. I, 127, H. T. III, 370 og 451.

[6]) S. T. 1652 15/11 Bl. 441.

Rentekammeret, ogsaa efter at han havde overtaget Kanslerforretningerne, og det var ham, der afleverede Rentekammeret til den ny Rigsskatmester den 28. Oktbr. 1660.[7]) Ogsaa siden naar der skulde fremskaffes Oversigter over, hvad der var foregaaet i Rentekammeret før Regeringsforandringen, henvendte man sig til ham og de daværende Rentemestre i Forening.[8]) Disse var Sten Hondorf og Mogens Friis, som var ansatte henholdsvis 1656 og 1658, men vedblev at virke i de samme Stillinger efter Regeringsforandringen og saaledes stod som Bærere af Overleveringen fra den gamle Tid. Da Overrentemesterembedet oprettedes 1684 var det altsaa ikke absolut nogen Nyhed; der forelaa et Fortilfælde fra Rigsraadstiden, thi Peder Reedtz har vist netop ført denne Titel, om end ikke officielt.[9])

Ved denne Forening af Kancelliets og Rentekammerets øverste Forretninger hos een Person, blev Kancelliets Indflydelse paa dette sidste, der i Forvejen var stor, selvfølgelig ikke mindre, men alligevel var der levnet Rentemestrene en betydelig Magt. Thi eet var at udstede en Anvisning, noget andet at sørge for, at den blev betalt. Dette paahvilede Rentemestrene, saa vidt de fornødne Midler var til Stede, men da det altid skortede paa dem, fik de paa denne Maade en ikke ringe Indflydelse paa Betalingerne. De førte tillige et vist Tilsyn med Indtægterne og skulde paase, at Lensmændene overholdt de med Hensyn til disse givne Anordninger.[10]) Paa samme Maade kunde de komme til at føre Tilsyn med Udbetalingernes Anvendelse,[11]) og i det hele taget førte deres Stilling med sig, at de allerede før Regeringsforandringen udførte de fleste af de Hverv, som de havde efter denne.

Kongebreve vedrørende Rentekammeret og dets Forretninger blev som Regel udfærdigede igennem Kancelliet,[12]) saa at Rentekammeret før 1660 kun kan betragtes som en Afdeling af dette.[13])

7) Kgl. orig. Rskr. til Hannibal Sehested 1660 $^{28}/_{10}$ Nr. 1.

8) Se f. Eks. Kgl. Rskr. 1661 $^{8}/_{8}$ i Samlingen Kgl. Reskripter til et eller flere af Kammerkollegiets Medlemmer.

9) Langebeks Souverainitets Historie, Sorø Program 1884 S. 6.

10) S. T. 1651 $^{17}/_{1}$ Bl. 9.

11) S. T. 1651 $^{18}/_{8}$ Bl. 158.

12) Der udstedtes ogsaa Kongebreve til Rentemestrene og vedrørende deres Forretninger gennem Kongens eget Kammer.

13) V. A. Secher, V. A. I, 72, 84.

Alligevel har Rentekammeret vistnok haft en selvstændig Korrespondance. Uagtet vi ikke besidder Kopibøger over Breve fra Rentemestrene til Regnskabsaflæggerne, maa vi antage, at saadanne har været førte og maaske eksisterer endnu i privates Besiddelse. Man drog nemlig den Gang ikke nogen skarp Grænse mellem privat og offentlig Brevveksling, og det er derfor sandsynligt, at vedkommende Rentemester har taget sin Kopibog med sig, naar han gik af, da den tillige indeholdt Skrivelser af privat Natur. Jeg antager dette, fordi vi har Eksempel paa sligt fra senere Tider, og fordi der i Rentekammeret blev ført Bøger over de indkomne kongelige Breve, over Anvisninger og andet.

Rentemestrenes Antal var forskelligt til forskellige Tider, men ved Overgangen til vor Periode var der som omtalt tre Rentemestre. Hvorledes Forretningerne var fordelte imellem dem, staar os ikke helt klart, men de var maaske delvis delte efter topografiske Hensyn. I hvert Tilfælde synes der for det underordnede Personales Vedkommende at have eksisteret en topografisk Deling af Revisionsarbejdet. Men foruden dette havde de fleste af dem deres særlige Beskæftigelser. Som Eksempler paa Arbejdets Deling i sidste Halvdel af seksten Hundrede og Fyrrerne kan nævnes, at af de daværende Renteskrivere førte Jens Christensen Bog over Restancerne, Jens Sørensen forfattede Ekstrakter over Tegnebøgerne, og Thomas Thomassen havde Brevkammeret, det vil sige Arkivet, under sig.[14]) At dømme herefter kunde vi formode, at ogsaa Rentemestrene har fordelt Forretningerne imellem sig paa en eller anden Maade, eller de er bleven fordelte mellem dem af deres nærmeste overordnede Rigens Hofmester. En af Rentemestrene havde saaledes særlig med Søetaten at gøre og blev ved Admiralitetets Oprettelse i 1655 Medlem af dette.[15])

---

14) Bb. 1 a Bl. 47 (1646 $^{27}/_{5}$), Bl. 72 (1648 $^{15}/_{5}$), Bl. 74 (1648 $^{19}/_{10}$). Jfr. iøvrigt Protokol vedk. Regnskabernes Tilstand 1646—77, hvori der findes en Fortegnelse over de Renteskrivere, som 1646 $^{1}/_{9}$ var i Kongens Tjeneste, og hvor ved flere af Navnene vedkommendes særlige Forretning er tilføjet.

15) Chr. Bruun, Curt Sivertsen Adelaer, S. 388 f. Jfr. H. D. Lind, Kong Frederik den Tredjes Sømagt, S. 87. Før Peder Reedtz, der blev Medlem af Admiralitetet, havde Peder Vibe haft med Søetaten at gøre, og efter Reedtz blev det Mogens Friis, se c. l. S. 21, 88 og 158.

IV. Kollegiestyrelsen indføres, og Skatkammerkollegiet oprettes.

Allerede før Regeringsforandringen var det, som vi har hørt, stærkt paa Tale at indføre Kollegier eller kollegial Styrelse. Det første Skridt i denne Retning var det nævnte Admiralitetsraad, der foruden af Flaaden ogsaa skulde tage sig af Handel og Søfart, i hvilket Øjemed det foruden Rentemesteren og de sømilitære Medlemmer havde to saa handelskyndige som Poul Klingenberg og Henrik Müller. Maaske ved samme Tid fremkom der et Forslag fra Generaltoldforvalter Mikkel Langemack til Joakim Gersdorf om Oprettelsen af et Kommercekollegium,[1]) og under Krigene opstod et Krigsraad. Man var altsaa godt begyndt før Regeringsforandringen.

Straks efter Arveregeringens Indførelse begyndte Reformerne i Styrelsen. Den 26. Oktbr. 1660 aflagde Hannibal Sehested Ed som Rigsskatmester,[2]) og dermed var de finansielle Nydannelsers Æra indledet. To Dage efter modtog han en Tilkendegivelse fra Kongen, hvori han kaldes Præsident i Kammerkollegiet. Han var tillige Rigsraad og Medlem af Højesteret. Den nævnte Tilkendegivelse lød paa, at Kansler Peder Reedtz tillige med de to Rentemestre, Sten Hondorf og Mogens Friis, den næste Dag skulde overlevere ham Rentekammeret med al fornøden Underretning om Indtægternes og Finansernes Tilstand. I en Efterskrift var der tilføjet, at herefter skulde intet, som angik Rigernes Indtægt og Udgift udfærdiges i Kancelliet, men i Skatkammeret, hvor det hørte hjemme.[3]) Hermed kan vi betragte Skatkammerkollegiet som oprettet, da baade dets Forretningsomraade og Leder var bestemt.

Inden Skatkammerkollegiets særlige Instruktion udkom, forelaa den saakaldte Provisional-Ordonnance af 4. Novbr.,[4]) som gav en

---

1) J. A. Fridericia, Adelsvælden XXVII, Note 42.

2) Da. Saml. 2. II, 94, 122. Samme Dag aflagde Joakim Gersdorf Ed som Rigsdrost og Peder Reedtz som Kongens Kanzler.

3) Kgl. orig. Rskr. til Hannibal Sehested 1660 $^{28}/_{10}$ Nr. 1. Jfr. Meddelelser fra Rentekammerarchivet 1873—76 S. 5 f.

4) Souverainiteten Nr. 16 k, Damkier og Kretz, Love m. m. S. 6 ff.

foreløbig Besked om Oprettelsen af 5 Kollegier, hvoraf Skatkammerkollegiet var det sidste i Rækken. Den Ordning, Provisionalordonnancen foreslog, blev ikke fulgt, ja det er ikke en Gang sikkert, at en saadan har været paatænkt af Kongen og de ledende.[5]) Admiralitetet, Krigskollegiet og de to Kancellier eksisterede allerede. De to sidste maatte dog dannes om for at kunne bære Kollegienavnet med Rette, men det skete foreløbig ikke. Krigskollegiet forhandlede selv sin Instruktion i Slutningen af November og i Begyndelsen af December Maaned[6]) og fik ogsaa et Udkast til en saadan færdig, men der blev intet Hensyn taget til det, og det modtog en Interimsinstruks den 2. Januar 1661.[7]) Admiralitetet forblev som det var. Foruden disse var der paatænkt Oprettelsen af fire nye Kollegier: Skatkammerkollegiet, Statskollegiet, Højesteret og Konsistorialkollegiet. Det sidste traadte aldrig ud i Virkeligheden.[8]) Skattekammerkollegiet kom først i Virksomhed. Det var baade raadslaaende og administrerende. Statskollegiet var derimod kun raadgivende ligesom det senere Kommercekollegium. Højesteret var kun dømmende.

Endnu inden Skatkammerkollegiets Medlemmer var udpegede, modtog Hannibal Sehested Meddelelse om, hvad der skulde høre ind under det af ham ledede Kollegiums Forretningsomraade. Foruden Hofetaten skulde det omfatte Flaaden og dens Indretninger. Niels Juel, der var Holmens Admiral, fik Befaling til at give Rigsskatmesteren Underretning om Holmens og Flaadens Tilstand og Fortegnelse over alt, hvad der fandtes. Intet maatte modtages eller udleveres fra Holmen uden Kongens egen Ordre, og der skulde straks tilflyde Rigsskatmesteren Meddelelse derom. Noget lignende skulde finde Sted for Tøjhusets Vedkommende, hvor Markus Rodsten førte Befalingen. Samtidig fik Rigsskatmesteren selv Ordre til at lade Proviantskriveren og Klædekammerskriveren give sig Underretning

---

5) Se om Provisional-Ordonnancen Chr. Bruun i H. T. 5. II, 664—72, A. D. Jørgensen, De danske Rigsarkivers Historie, S. 40 og S. 247 Note 1, Bruun, Enevældens Indførelse, S. 6 Note 2. Det maa herefter anses for sikkert, at Provisional-Ordonnancen kun er et Projekt, som blev udarbejdet af Kancelliforvalter i tyske Kancelli Frans Rasch.

6) Protocollum consilii militaris 1660—61 Pag. 1 ff.

7) Aarsberetn. II, 160 f.

8) Danmarks Riges Historie IV, 471. Jfr. Becker I, 210 f., hvor der ogsaa tales om et Kommercekollegium.

om Tilstanden paa Provianthuset og Klædekammeret,[9]) som nærmest var knyttede til Flaaden, men hvorfra der ogsaa skete Udleveringer til Hof og Hær. Tøjhuset var fælles for Flaade og Hær. Hermed var der ikke indført noget nyt, da lignende Befalinger var bleven udstedte i 1652,[10]) som paa samme Maade, om end ikke saa indgaaende og omfattende, fastslog Forholdet mellem Rentekammeret og Flaadens Institutioner.

Under 8. Novbr. forelaa Skatkammerkollegiets Instruktion, men den blev først højtidelig meddelt de da udnævnte Medlemmer i Kollegiets første Møde den 13. Novbr.[11]) Her var tilstede Rigens Skatmester og Kollegiets Præsident Hannibal Sehested, Rigsraad og Assessor Henning Powisch, de tre Rentemestre [12]) Sten Hondorf, Mogens Friis og Christopher Gabel, de to Assessorer Kommunitetsøkonom Hans Mule og Professor Vitus Bering samt Kollegiets Sekretær Frederik Giese.[13]) Da Mødet var aabnet, traadte Rigsskatmesteren frem og ønskede Held og Lykke over Kollegiet og dets Gerning nu og i Fremtiden. Derpaa forklarede han udførlig Kongens Mening og Hensigt med Oprettelsen af det. Efter denne Indledning lod han Sekretæren oplæse Instruktionen for de forsamlede, som med deres Underskrift paa en Afskrift af den bevidnede, at dette var sket. Efter at Rigsskatmesteren derpaa havde indskærpet enhver af de tilstedeværende at adlyde den, for saa vidt den angik vedkommendes særlige Bestilling, lod han hver enkelt underskrive en Kopi af Instruktionen, som opbevaredes i Kammerets Arkiv. Til Gengæld modtog enhver af Assessorerne en Afskrift af den med Paalæg om at holde den hemmelig. Dermed endte det første Møde, da Rigsskatmesteren blev kaldt bort. Vi kan antage, at Assessorerne endnu er forbleven samlede en Stund og har talt om deres nye Hverv.

Den Instruktion,[14]) som saa højtideligt var bleven meddelt dem,

---

9) S. T. 1660 $^{1}/_{11}$ Nr. 1258—1260.

10) S. T. 1652 $^{15}/_{11}$ Bl. 441 f.

11) Se om dette R. D. P. I a Bl. 1 ff. Under Haanden var Instruktionen kendt i Forvejen, se R. E. 1660 $^{12}/_{11}$ Nr. 2.

12) I Instruktionen kaldtes de Assessorer.

13) Flere var ikke udnævnte; Rentemester Henrik Müller og Generalprokurør Peder Scavenius kom til nogle Dage efter. Jfr. A. D. Jørgensen, Griffenfeld I, 109.

14) Trykt i Aarsberetn. II, 151 ff.

henvendte sig i sin Indledning baade til selve Kollegiet og til dets mere underordnede Embedsmænd. Den betonede straks, at Institutionen var oprettet til „vore Rigers Indkomsters bedre Forvaltning og rigtigere Forklaring“ og kritiserede derved det gamle System, under hvilket Indtægterne ikke var bleven forvaltede, som de burde. Dens første Paragraf angav, af hvem Kollegiet skulde bestaa. Den nævnede alle, saa vel over- som underordnede, fra Præsidenten til Fyrbøderen. Den stillede den Fordring til Personalet, at en Del af det skulde være sprogkyndig, selvfølgelig særlig i Tysk, som rimeligt var paa Grund af Rigets tyske Bestanddele og den Strømning, som længe var gaaet fra Syd mod Nord.

Uagtet den forelaa som en Kritik af det gamle, brød den ikke helt med det. Den bevarede Sammenhængen ved at bestemme, at af de syv Assessorer skulde de tre være af Adel. Af de fire borgerlige Assessorer var kun de tre udnævnte og kun een af dem, Christopher Gabel, var Rentemester. Som den fjerde kom Henrik Müller til, der for sin Dygtigheds og sin økonomiske Indflydelses Skyld blev Rentemester, hvorefter der var to Rentemestre af hver Stand. Endnu den 30. Novbr. var han ikke udnævnt, men den Dag blev det bestemt, at det var ønskeligt at formaa ham til at være Generaldirektør over den nyindførte Konsumtion.[15]) Han nævntes heller ikke i Befaling til samtlige Rentemestre af 8. Decbr. om at lade deres Renteskrivere give Generalprokurør Peder Scavenius fornøden Underretning med Hensyn til Antegnelser og Restancer paa alle Slags Regnskaber, men den 14. December optraadte han som Medunderskriver af en Forestilling til Kongen om Udlæget af Ørum Gods i Thy til det hamborgske Handelshus Albert Baltzer Berns's Arvinger og Leonard Marselis.[16]) Sin Bestalling fik han først den 16. Febr. 1661 sammen med Generalprokurøren, Hans Mule og Vitus Bering, men samtliges Løn skulde som de øvrige Assessorers regnes fra Mortens Dag 1660.[17])

Foruden Præsidenten med de syv Assessorer skulde der være en Generalprokurør med en Fiskal, en Generalbogholder med en

---

15) R. E. 1660 30/11 Nr. 37.
16) R. D. P. I a Bl. 40.
17) Bb. 4 B. Bl. 1 ff. Dateringen staar blank for Henrik Müller, men den har rimeligvis været som de øvriges.

Underbogholder, to Sekretærer, fire Kasserere, fire Kontrolører, seks Renteskrivere med tre Kopister og een Fyrbøder. Af disse deltog Generalprokurøren i Kollegiets Raadslagninger og stod i Rang over de to Assessorer, som ikke var Rentemestre. Embedet beklædtes fra 18. Novbr. af Professor ved Universitetet Peder Scavenius.[18])

For de underordnede Embedsmænds Vedkommende opfyldtes Instruktionens Bestemmelser ikke, saa vidt vi kan se. Der var fra først af een Generalfiskal og flere Underfiskaler, siden blev det sidste Embede ophævet. Heller ikke Generalfiskalembedet var noget nyt. Det var oprettet i 1655, og den første Generalfiskal var Tyskeren Henrik Telleman.[19]) Indtil 1699 var der officielt kun een Sekretærpost. Dette Embede stod i Rang, men ikke i Lønningens Størrelse over Generalbogholderembedet, der beklædtes af Johan Steinkuhl. De fire Kasserere var fordelte ved Forraadskassen, Hofetatens, Militiens og Søetatens Kasser. Kassererne ved de to førstnævnte Kasser kaldtes Kæmmererer. Den samme Titel førte Forvalteren over Hertugdømmernes Indtægter og enkelte af Regnskabsaflæggerne for Indtægterne af de norske Stiftamter. Af Kontrolører nævnes kun tre, en ved Tegnebøgerne, en ved de militære Afregninger og en ved Hofetatens Bestallingsbog; men der kan godt have været en til. Maaske kan vi henføre Brevkammerforvalteren til denne Klasse.

Rigsskatmesteren og Assessorerne skulde daglig give Møde paa Skatkammeret og drøfte, hvad der angik Rigernes Indtægter og deres Styrelse. Om det, som kunde tjene til deres Forbedring, skulde de indgive Forestilling til Kongen under alles Hænder. Her tales kun om Indtægterne og deres Forøgelse, men menes naturligvis Kollegiets Forretninger i al Almindelighed, naar de var af nogen særlig Betydning. Der skulde daglig holdes Bog over alt, hvad Kollegiet foretog sig. Forsømmelige Medlemmer skulde først formanes af Skatmesteren, men frugtede det ikke, skulde det tilkendegives Kongen. Alle Rigernes Indtægter undtagen Sundtolden og Indkomsten

---

18) Da. Saml. 2. II, 128. Den 19. Novbr. er han Medunderskriver af en Forestilling til Kongen, R. D. P. I a Bl. 12 ff.

19) S. R. 1655 $^{19}/_{11}$ Bl. 714 (Bestalling), $^{29}/_{12}$ Bl. 724 ff. (Instruktion). Jfr. J. A. Fridericia, Adelsvælden S. 177.

af Mønten i Norge [20]) skulde indleveres i Skatkammeret til bestemte Tider og bogføres der for atter at udbetales efter kgl. Befaling. Indtægterne af Sundtolden og af Mønten i Norge forbeholdt Kongen sig selv, og de indbetaltes altsaa i hans eget Kammer.[21])

Over Indtægt og Udgift, Restancer og Beholdning skulde der holdes saadant Regnskab, at Kongen til enhver Tid kunde faa at vide, hvorledes Rigernes Status var. Alle Regnskabsbetjente skulde aarlig aflægge Regnskab for Kollegiet, og fandtes de forsømmelige, skulde de angives for Generalprokurøren og Fiskalen. Kollegiet selv skulde aarlig for Kongen eller hans deputerede fremlægge et Overslag over det foregaaende Aars Indtægt, Udgift, Gæld og Beholdning, for saa vidt det vedkom Kammeret, og lade sig kvittere for alle Udgifter.

For at Indtægterne bedre kunde fordeles til Hofetatens, Hærens og Flaadens Fornødenheder, skulde der anskaffes adskillige velbeslaaede Kister, enhver med tre forskellige Laase, til at gemme Pengene i fra hver Slags Indtægt. Hertil vilde Kongen selv have den ene Nøgle, medens Skatmesteren og den øverste Assessor i Kollegiet skulde have hver sin af de to andre.

De overordnede Embedsmænd i Kollegiet skulde føre nøje Tilsyn med de underordnede. Der skulde sluttes Kontrakt om alle Leverancer og holdes Kontraktbøger. I denne Anledning skulde Rigsskatmesteren sørge for at være kendt med Priserne paa de forskellige Varer paa fremmede Steder, for at man kunde købe billigt, og der maatte gerne betales med Landets Varer, hvis det var belejligere end med rede Penge. Med Haandværkere, som arbejdede paa de offentlige Bygninger, skulde Kollegiet føre Tilsyn ved Bygmestre, og det skulde holde Bog over alle Materialier, som medgik til Statens Byggeforetagender. Paa samme Maade skulde det føre Kontrol med og bogføre alt, hvad der leveredes paa Holmen, Tøjhuset eller Pro-

---

[20]) Denne sidste staar ikke omtalt i Aarsberetn. II, 152.

[21]) Ved en Overenskomst 1661 $^{6}/_{7}$ overlod Kongen Dronningen 12000 Rdl. aarlig af den norske Mønts Overskud, regnet fra 1. Juni 1661, i Steden for at hun tidligere havde modtaget 4000 Rdl. af Kongens eget Kammer, 4000 Rdl. af Skatkammeret og 4000 Rdl. af Mønten i Christiania. S. A.s Brevbog 1662 $^{2}/_{4}$ S. 53 ff., jfr. $^{26}/_{4}$ S. 52 f.

vianthuset, og intet maatte modtages paa noget af disse Steder, uden det var kendt godt af kyndige Folk og forordnet af Rigsskatmesteren.

Der skulde affattes maanedlige Oversigter over Indtægt og Udgift af Penge og Varer til Efterretning for Kongen. Der skulde aarlig gøres Afregning med Leverandørerne, og deres Anvisninger skulde indføres i særlige Bøger. Særlig Omhu skulde anvendes paa Toldadministrationen, hvorom Kongen vilde have stadige Forestillinger, for at Underslæb og Fejltagelser over for Handelen kunde undgaas. Kollegiet skulde foretage maanedlige Møntprøver, modtage Maanedsregistre fra Møntmesteren og holde Bog over Udmøntningen.

Der skulde straks gøres et Overslag over Sjællands visse Indtægt, for at den kunde staa til Raadighed for Hofetaten. Siden burde Indtægterne af de øvrige Provinser beregnes til Efterretning for Kongen. Paa samme Maade skulde Norges Indtægter opgøres under Hensyntagen til dette Riges særlige Vilkaar, og Kongen have Underretning om, hvad der kunde tjene til Indtægternes Forbedring. Der maatte ingen Sammenblanding finde Sted mellem Kammerets og Kancelliets Sager. Alt hvad der angik Rigernes Indtægter skulde opsættes og udfærdiges af Kammeret. Ikke mindre end to Paragraffer helligedes Restancerne, der deltes i dem fra før og efter 1648. Begge Slags skulde opgøres, men de sidste først, og ingen maatte kvitteres for noget nyt, før de havde betalt de gamle Restancer med paaløbende Rente. Ligeledes skulde Kollegiet opgøre alle Anvisninger, komme overens med Kreditorerne og maaske optage et udenlandsk Laan. Fremdeles skulde Pantegodset og Kongens Gæld opgøres.

To Gange ugentlig skulde Skatmesteren og samtlige Assessorer med Sekretæren fremstille Sagerne for Kongen, som i hver enkelt Sag traf den endelige Afgørelse. De deraf følgende Udfærdigelser skulde straks føres til Bogs. Naar Kongen var paa Rejse skulde den ene af Sekretærerne følge med, fremstille hvad der forefaldt, og udfærdige hvad der var nødvendigt. Til Slut forbeholdt Kongen sig fremdeles at instruere hvert enkelt af Kollegiets Medlemmer, da ikke alt var med her.

Uagtet denne Slutning maa vi sige, at Instruktionen er forholdsvis udtømmende. Den angiver først, hvorfor Kollegiet oprettes, nævner derpaa Personalet, men ikke de enkeltes Forretninger, som bedre

lod sig betegne i hvers særlige Udnævnelse. Derefter fortæller den om deres daglige Dont, indskærper Bogføring og angiver, hvilke Indtægter der er unddraget Skatkammeret. Det følgende Afsnit handler om Regnskabsaflægningen, om Indtægternes Fordeling efter Skuffesystemet, som stadig var det herskende, om Tilsynet med de underordnede Betjente, med Domænebygningerne og med Flaadens Institutioner samt med Tolden og med Mønten.

Hermed var Kollegiets Hverv i Almindelighed og til enhver Tid i alt væsentligt udtømte, og Instruktionen burde være sluttet. Der var behandlet dets Stilling som overvejende og raadgivende Myndighed, som Regnskabs- og Revisionskammer og som Forvaltningsværk. Vi har maattet tage de to sidste Omraader sammen, fordi Instruktionen selv gør det. Reglerne for Kollegiet som Regnskabskammer er for en Del blandede sammen med Reglerne for det som Styreværk.

Een Ting maa forbavse os ved Instruktionen, at den ikke nævner Hertugdømmerne eller deres Indtægter. Overalt staar vore Riger, hvormed kun forstaas Danmark og Norge, er Hertugdømmerne medindbefattede, hedder det vore Riger og Lande. Et andet Bevis paa, at de ikke er medtagne, er, at medens Norge paa Grund af sine særlige Forhold faar en særlig Paragraf, leder vi forgæves efter en saadan for disses Vedkommende, der dog ogsaa havde Forhold at opvise, som afveg fra Danmarks. Alligevel maa vi sige, at den kongelige Del af Hertugdømmerne for sine særlige Anliggenders Vedkommende laa under Skatkammeret. Deres Regnskaber revideredes der, og en Del af deres Indtægter indgik i Skatkammerets Kasse, men de styredes vistnok finansielt set alene af Gabel. Den Indflydelse, hans Kollegaer havde paa Forholdene der, var neppe stor.

Det sidste Afsnit af Instruktionen, som handler om, hvad Skatkammerkollegiet under de nærværende Forhold først og fremmest burde tage sig af, hørte ikke hjemme i en Forskrift, som var givet i Almindelighed og som Rettesnor til enhver Tid. Det burde være kommen i en særlig eller i særlige Befalinger til Kollegiet. Ligesom vi saa, at der var blandet Regler for Regnskabsvæsenet ind imellem Reglerne for Styrelsen, saaledes er her Afsnittene om Norge og om Adskillelsen mellem Skatkammerets og Kancelliets Forretningsomraade samt om Kollegiets Forhold til Kongen, der hørte hjemme i

første Afsnit af Instruktionen, komme ind imellem Forskrifterne om, hvad der i den nærmeste Fremtid burde udrettes.

Instruktionen er aabenbart udarbejdet i Hast, og den undskylder sig ogsaa i Slutningsparagraffen med Tidens Korthed. Den kan ikke kaldes noget Mesterværk i Henseende til Grundighed og Følgestrenghed, men den er et jævnt skikkeligt Arbejde med praktiske Formaal for Øje og saa udtømmende, at var den bleven fulgt, havde vi haft større Fornøjelse af at have med Frederik III.s Finanser at gøre. Ikke saaledes forstaaet, at en Overholdelse af denne Instruktion kunde have reddet Staten fra den finansielle Misère, for det var umuligt. Selv den største Nøjagtighed kommer til kort, naar Udgifterne bestandig overskrider Indtægterne. Men alt havde været i en saadan Orden, at det havde været lettere for os at faa et Overblik over, hvorledes Forholdene i Virkeligheden havde været paa det finansielle Omraade, hvad der nu næsten er en Umulighed.

Som Ophavsmand til Instruktionen [22]) maa vi betragte Hannibal Sehested, selv om der kunde være enkelte Punkter i den, som peger hen paa Gabel.[23])

V. Paavirkning fra Tyskland og Sverige.

Ved Ordningen af det danske Kammervæsen, som den nu var planlagt og i de følgende Aar søgtes gennemført, havde man ikke alene bygget paa Traditionerne og Erfaringen fra det gamle Rentekammer, men ogsaa vendt sit Blik mod Udlandet og anvendt, hvad man kunde lære der. Da der faa Aar før 1660 i Tyskland var udkommen en Slags Lærebog i, hvorledes et velordnet Statssamfund burde være indrettet, er det rimeligt, at vi undersøger, hvor vidt der

[22]) En autoriseret Kopi af denne med Kollegiemedlemmernes Revers findes i Pakken, Instruktioner for Kammerkollegiet og dets Embedsmænd m. m.

[23]) Vi sigter herved til Afsnittene om Restancernes Betaling, se Instruksens §§ 21 og 22, Aarsberetn. II, 155.

kan spores en Indflydelse fra denne eller fra tyske Forhold paa den danske Ordning i 1660. Den omtalte Bogs Titel var Teutcher Fürsten Stat, og Forfatteren var Veit Ludwig von Seckendorf.[1])

Den var skrevet paa Grundlag af Forholdene i de videst fremskredne tyske Stater, navnlig i Østerrig og Sydtyskland, der havde været under Indvirkning af den burgundiske Administration og derfor var naaede længere frem end de nordtyske Stater, med hvilke Danmark hidtil nærmest havde staaet Maal. Hos Seckendorf finder vi Sympati for den Indgriben af Statsmagten paa alle Livets Omraader,[2]) som er saa karakteristisk for Enevælden herhjemme, men allerede var begyndt længe før dens Tid og altsaa var en af Tidens Fællestanker, der som en Bølge gik hen over de europæiske Stater og rev alle med sig. Han staar endnu paa Overgangen mellem Friheds- og Tvangssystemet, hælder nærmest til det sidste, men har ikke givet sig det fuldstændig i Vold, hvilket netop er det Standpunkt, hvorpaa vi træffer den danske Regering i Frederik III.s Tid. Efter Reformerne i de første Aar af Christian V.s Regering var Seckendorf og den tyske Paavirkning et tilbagelagt Skridt, og Danmark stod sammen med Sverige næst efter Frankrig, hvor dog endnu i mange Egne meget af det gamle var blevet tilbage, som Europas mest centraliserede og mest regerede Statssamfund.

Den Sammenblanding af styrende og dømmende Myndighed, som vi træffer i den danske Enevældes Kollegier undtagen i Kancelliet, findes ogsaa hos Seckendorf, og var altsaa almindelig i de tyske Stater. I disse fungerede tillige Kancelliet i Regelen som Domstol, men ifølge Seckendorf var der desuden paa flere Steder indført en Ordning som ved vor Højesteret.[3]) Paa Listen over sine Kollegier havde han et Konsistorium,[4]) som jo ogsaa var paatænkt indført herhjemme.

Paa selve Kammervæsenets Omraade var vi paa Grund af vore større Forhold, der skyldtes Flaaden, i visse Henseender længere fremme end de tyske Stater, hvis Kammervæsen Seckendorf skildrer os. Dette omfattede kun Fyrstens Hus- og Hofvæsen, medens vort

---

1) Frankfurt am Main 1656. 4°.
2) Teutscher Fürsten Stat, S. 99 ff.
3) c. l. S. 106 ff.
4) c. l. S. 136.

tillige spændte over Flaadens finansielle Styrelse. Men administrativt set stod vi tilbage for dem før 1660. Deres Kammer var kollegialt ordnet, og det havde sin egen Ekspedition gennem et Kammerkancelli,[5]) medens herhjemme Kancelliet var Ekspeditionskontor for hele Administrationen. Paa dette Omraade kunde vi altsaa lære noget af Tyskland, men vor egentlige Læremester blev ikke dette, men Sverige.

Ogsaa i den indre Ordning af Kammerets Forretninger kunde der læres meget af Tyskland og af Seckendorf. Der var trukken bestemte Grænser for, hvilke Institutioner og Virksomheder der sorterede under Kammeret,[6]) og Revisionen var der ordnet paa en bedre Maade end her, idet der overalt forlangtes Maaneds- og Kvartalsekstrakter af Regnskabsaflæggerne over deres Indtægter og Udgifter.[7]) I Tyskland var man fremdeles naaet saa vidt, at Krongodsets Naturalieindtægter blev omsatte i Penge,[8]) hvilket ogsaa søgtes indført her, men ikke blev helt gennemført før efter den skaanske Krig. Før Arveregeringens Indførelse plejede man kun at beregne Afgifterne i Penge, naar et Len skulde bortforpagtes eller pantsættes. Seckendorf forlangte af Regnskabsaflæggerne, at de skulde stille Kaution,[9]) at de skulde gøre Indberetning til Kammeret om Anvisninger paa Udbetalinger, som de havde modtaget andensteds fra, og at de ikke maatte lade Restancerne løbe paa fra Aar til Aar,[10]) alt sammen noget, som vor Enevælde i de første Aar forgæves søgte at gennemføre. Først under Christian V. forlangtes der overalt Kaution af Regnskabsaflæggerne, men adskillige blev fri af kgl. Naade, Anvisningerne fik man ingen Orden paa, uagtet man paa forskellig Vis bestræbte sig derfor, og Restancerne fik efter den skaanske Krig Lov til at løbe paa i en saadan Grad, at det var ganske meningsløst. Seckendorf krævede endvidere, at Anvisningerne skulde opføres paa Regnskabet,[11]) hvad man forsømte herhjemme til stor Skade for Oversigten over Finansernes Status.

---

[5]) c. l. S. 233 ff.
[6]) c. l. S. 238 f.
[7]) c. l. S. 240.
[8]) c. l. S. 247 f.
[9]) c. l. S. 236 f.
[10]) c. l. S. 245.
[11]) c. l. S. 248.

I Tyskland kendte man Adskillelsen mellem Rentemester- og Zahlmesterembedet, men var endnu ikke naaet til at adskille Kassevæsenet og Bogholderiet. Heri lignede vore Forhold før Arveregeringen de tyske, medens vi efter denne indførte et særligt Hovedbogholderi efter svensk Mønster, hvor det havde eksisteret siden Midten af Tyverne. Den hyppige Brug af Overslag, som blev indført her under Christian V. og allerede delvis under Frederik III., skete vistnok under Paavirkning af Seckendorfs Bog,[12]) der satte det som en Pligt for Rentemesteren at udarbejde Kvartalsoverslag over Indtægterne med Angivelse af, til hvad Tid de kunde ventes. Herhjemme nøjedes man dog som Regel med Aarsoverslag og fulgte ikke ved deres Affattelse Seckendorfs gyldne Regel om at passe paa ikke at sætte Indtægterne for højt og Udgifterne for lavt, hvorfor de saa ofte blev en Skuffelse. Seckendorf anbefalede at opspare Beholdninger til trange Tider, hvilket maaske gav Anledning til Oprettelsen af vor Forraadskasse. Han var i Principet en Modstander af Krongodssalg, og naar man endelig vilde sælge, burde man forbeholde sig Tilbagekøbsretten. Dette Raad har maaske ikke været uden Indflydelse herhjemme. Han anbefalede dog at afhænde hjemfaldent Jordegods og Gods, som laa ubekvemt.

Angaaende en rationel Beregning af Statsindtægter og -udgifterne har vi ikke kunnet lære noget hos Tyskerne. Forholdet var der som hos os, at man paa Forhaand fradrog det, som medgik til Lønninger og Omkostninger ved Oppebørselen, og altsaa kun regnede med Overskudsindtægten ved Opstillingen af Budgettet. Vi maa endda sige, at de enkelte Hovedposter paa Seckendorfs Statsregnskab ikke er saa rationelt opstillede, som vi finder dem i de hjemlige Budgetter i det af os behandlede Tidsrum.

Med Hensyn til Inddelingen af Statsgælden i den, som kunde vente, og den som burde indfris, eller hvoraf der i hvert Tilfælde burde svares Renter og Afdrag, fulgtes samme Fremgangsmaade her og i Tyskland.[13])

Hvad angaar Ordningen af Bogføringen i Kammerkancelliet, kunde vi næsten tro, at man ligefrem havde raadspurgt Seckendorf, da han netop nævner de Bøger, som fra Begyndelsen af førtes i vort

---

[12]) c. l. S. 249.
[13]) c. l. S. 251 ff.

Skatkammer. Kun manglede vi Journalen, men den kom til i Slutningen af Treserne.

Det Indtryk vi faar gennem en Sammenligning af den hjemlige Finansadministration i de nærmeste Aar efter Arveregeringens Indførelse med den tyske, saaledes som vi finder den udtrykt hos Seckendorf, hvor vi i en Sum faar en Fremstilling af Forholdene, som de var i de mest fremskredne tyske Stater, er, at Kravene til Nøjagtighed i Enkelthederne var større i de tyske Statssamfund end i det danske, og at der var enkelte Punkter i den ny Ordning, som maaske skyldtes direkte Paavirkning fra tyske Forhold, men i det store og det hele frembød den ny Ordning hos os et Fremskridt fremfor den tyske, som vi maa søge andensteds hen for at finde Oprindelsen til. Dette bekræftes i høj Grad, hvis vi ser paa Finansadministrationens Standpunkt i en enkelt tysk Stat som den preussisk-brandenburgske, der jo laa os saa nær og ikke hørte til de ringest administrerede. Da den var sammenstykket af flere Territorier, træffer vi forskellige Forhold i de forskellige Landsdele, men ingensteds saadanne, at vi kan sige, at de har virket befrugtende paa den danske Finansadministration.

Naar vi vil finde Forbilledet for Omordningen af vor Administration ved Enevældens Indførelse, maa vi søge til Sverige. Den besejrede efterlignede Sejrherren, som rimeligt var, idet vi søgte at finde Aarsagen til, at en Stat, som oprindelig ikke var rigere i Folketal og Livsbetingelser end Danmark-Norge, i saa kort Tid kunde blive saa meget mægtigere. Man mente delvis at have fundet den i Ordningen af Statsstyrelsen, der aabenbart i Henseende til Orden og Samling af Statssamfundets Kræfter langt overgik vor. Sverige hørte dengang i Styresæt til Europas mest fremskredne Lande. Her havde Kollegiestyrelsen siden Karl IX.s Dage vokset sig frem lidt efter lidt.[14]) Allerede i 1604 var der en øverste Rentemester eller Skatmester, som forestod Tilsynet med hele Rigets Pengevæsen. Ved Siden af ham stod to Kammerraader, der varetog Revisionen, men der var endnu ikke Tale om nogen kollegial Styrelse. Denne indførtes først under Gustaf Adolf.

---

[14]) Nils Edén, Den svenska centralregeringens utveckling til kollegial organisation i början af sjuttonde århundradet 1602—1634. Uppsala-Leipzig. Skrifter utgivna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala VIII, 2 (VIII. Bd 1902—1904).

Det første svenske Embedsværk med denne Ordning blev Hofretten, der omdannedes saaledes 1615.[15]) Fra samme Tid hidrørte Sveriges første Budget. Vi har neppe noget, som fortjener dette Navn før i Fyrrerne. 1618 fik Sverige en ny Kammerordning, hvorved Rigets Regnskabskammer omdannedes til et Kollegium. Samtidig fik det selvstændig Ekspedition i alt vedrørende Rigets Indtægter. Denne blev taget fra Kancelliet med samme Begrundelse som hos os 1660, at Kongens Indtægter havde lidt megen Skade ved Kancelliets Ekspedition. I de første Aar af Kammerets Virksomhed var det ligesom herhjemme vanskeligt at faa gennemført Delingen.[16])

Fra 1621—32 fuldbyrdedes Kollegieordningen i alle Grene af Styrelsen. Der opstod saaledes i alt fem Kollegier, nemlig foruden de nævnte Admiralitetet, Krigsraadet og Kancelliet.[17]) Gustaf Adolf foreslog 1623 Oprettelsen af et Konsistorium, men Sagen gik ikke igennem. Det blev ved Tanken som hos os efter 1660.[18])

Det vil være af Interesse at se lidt nærmere paa det svenske Kammerkollegium. Det kaldtes Regnskabskammeret, og Kollegiet bestod af en Skatmester og fem Kammerraader. Intet Medlem maatte foretage noget paa egen Haand. Forhandlingerne lededes af Skatmesteren, men de enkelte Medlemmer havde Forslagsret; ved Afgørelser gjaldt Flertallet, naar Kongen ikke var til Stede, ellers overlodes den til ham, naar de var uenige. Beslutningerne opsattes af Kammersekretæren og underskreves af dem alle. Til Beslutningsdygtighed krævedes mindst tre Medlemmers Nærværelse.[19]) Naar den Forskel undtages, som Landenes forskellige Forfatninger foraarsagede, idet den danske Konge var enevældig og altid havde den endelige Afgørelse uafhængig af, hvilken Beslutning Kollegiet var kommen til, passer det skildrede paa vore Forhold efter 1660. Med Hensyn til Kollegiets Medlemmer er der den Forskel, at Sverige ikke havde nogen Generalprokurør, og dets Generalfiskal med Under-

---

15) c. l. S. 113 f. Ifølge den svenske Kammerordning af 1613 kunde man dog sige, at Skatmester og Kammerraader arbejdede kollegialt, naar Revisionen undtoges, se S. 205.

16) c. l. 122 ff., 210 ff., 226 f.

17) c. l. S. 153 ff.

18) c. l. S. 151.

19) c. l. S. 210 ff.

fiskal hørte til Hofretten.[20]) Derimod havde det en Kammerfiskal, som var Anklager paa Kronens Vegne for Kammeret som Domstol.[21])

Gaar vi uden for Kollegiet i snævrere Forstand var af de ni Kammerer, som svarede til vore Renteskrivere, de seks med, naar Kammerraadet var konstitueret som Kammerret [22]) og sad til Doms over Regnskabsbetjente, og tillige syntes de fire øverste af dem altid at have været til Stede ved de kollegiale Drøftelser, ihvert Tilfælde ved Opsættelse af Antegnelser, og nogle af dem underskrev ofte de udgaaende Breve sammen med Kammerraaderne.[23]) I vor Kammerret derimod, der indstiftedes kort efter Skatkammerkollegiets Oprettelse,[24]) sad kun Kollegiets Assessorer med Generalprokurøren til Doms, og Kammersekretæren paraferede, hvad der var foregaaet.[25]) Med Hensyn til det andet Spørgsmaal om Renteskrivernes Stilling, finder vi intet om, at de herhjemme deltog i Kollegiets Drøftelser eller underskrev udgaaende Breve. Derimod finder vi, at baade før og efter Regeringsforandringen underskrev de øverste Renteskrivere Afregningerne sammen med Rentemestrene til Tegn paa, at de var i Orden.[26]) Ellers underskrev de ikke; dog paraferede den Renteskriver, som havde efterregnet et Regnskab, Antegnelserne over vedkommende Regnskab. Et Vidnesbyrd om denne Forskel mellem Kammerererne i Sverige og vore øverste Renteskrivere, som førte samme Titel, er tillige den Stilling, de indtog i Forhold til Kammersekretæren. De svenske Kammererer var jævnstillede med Sekretæren, men vore stod under ham.

Det svenske Kammer [27]) reviderede ikke blot Statens Regnskabs-

---

20) c. l. S. 258.

21) c. l. S. 227.

22) Medlemmerne af det 1635 oprettede Revisionskammer synes snart at have faaet Sæde i Kammerretten. 1638 nedsattes en særskilt Kammerret for Finland, og man tænkte paa at indrette slige Domstole i hver Hovedprovins, se C. T. Odhner, Sveriges inre historia under drottning Christinas förmyndare. S. 162 f.

23) Nils Edén c. l. S. 212 f.

24) R. E. 1660 17/12 Nr. 100, 18/12 Nr. 110, S. R. 1660 30/12 Nr. 321. Trykt i Meddelelser fra Rentekammerarchivet 1873—76, S. 11.

25) Se f. Eks. Kammerrettens Stævnings- og Dombog I, Bl. 83 f.

26) Se f. Eks. Afregninger ved Skødekoncept 1664 25/7 (Hans Oldeland), 1661 10/9 (Kield Krag), 1661 5/9 (Hugo Lützow), 1664 28/7 (Daniel Calou).

27) For det følgende, se Edén, S. 214 ff.

betjentes, men ogsaa Universitetets, Kirkers, Skolers og Hospitalers Regnskaber. Hos os havde Skatkammeret som Regel ikke noget med sidstnævnte Art Regnskaber at gøre, naar vi da undtager Institutioner, som var nøjere knyttede til Staten.[28]) Noget andet var Forholdet med vedkommende Institutioners Skatteregnskaber. De blev selvfølgelig reviderede i Skatkammeret. I Sverige deciderede hele Kammerraadet med fire Kammererer Antegnelserne, der var opsatte af to Kammerraader med den Kammerer, som havde modtaget Regnskabet. Hos os var det saaledes baade før og efter Regeringsforandringen, at Rentemesteren gjorde Antegnelserne, efter at Renteskriveren havde ladet Regnskabet efterregne. Decisionen udførtes efter Regeringsforandringen af Skatmesteren eller i hans Fraværelse af en af Rentemestrene. Hvorledes Forholdet var før denne, staar ikke helt klart, men fandt der nogen Decision Sted, udførtes den af Overrentemesteren eller af Rigshofmesteren.

Det svenske Kammerraad ansatte Regnskabsbetjentene, men i Kongens Navn. Herhjemme havde Rigshofmesteren før 1660 vistnok en overvejende Indflydelse paa Ansættelserne, selv om ogsaa Kongen ofte greb personlig ind.[29]) Efter 1660 blev samtlige Oppebørselsbetjente ansatte i Kongens Navn, men at Skatmesteren eller snarere vedkommende Rentemester, under hvis Forretningsomraade Embedet laa, maatte faa stor Indflydelse paa Ansættelsen, naar Kongen ikke havde en Mand ved Haanden, som skulde ind, er klart.

---

[28]) Se f. Eks. S. T. 1670 $^{26}/_{1}$ Nr. 68, hvor Johan Christopher von Körbitz fik Ordre til at antage sig Roskilde Kirkes Administration og aflægge Regnskab paa Skatkammeret. Jfr. 1670 $^{24}/_{1}$ Nr. 62, hvor Kammerkollegiet faar Ordre til at revidere Herlufsholm Forstanders Regnskaber. Naar Staten tog sig af saadanne Institutioners Regnskaber, blev der som Regel nedsat Kommissioner til at foretage Revisionen, s. f. Eks. S. T. 1662 $^{27}/_{8}$ Nr. 350, $^{13}/_{9}$ Nr. 366, $^{20}/_{9}$ Nr. 381—82, 1663 $^{17}/_{12}$ Nr. 573, 1664 $^{9}/_{3}$ Nr. 100, $^{24}/_{12}$ Nr. 583, 1669 $^{24}/_{2}$ Nr. 96. Jfr. om Ordningen af dette Forhold Instruktion for Kammerkollegiet 1680 $^{16}/_{4}$ § 3 i Meddelelser fra Rentekammerarchivet 1871, S. 159.

[29]) Se f. Eks. Bestallinger 1653 $^{25}/_{6}$, 1655 $^{10}/_{8}$, 1656 $^{5}/_{8}$, $^{27}/_{9}$, 1658 $^{1}/_{3}$, $^{2}/_{3}$, 1659 $^{10}/_{3}$, $^{26}/_{3}$, 1660 $^{8}/_{4}$, $^{28}/_{4}$, som alle angaar Toldembeder og er udstedte af Joakim Gersdorf. Samtidig udstedte Kongen Bestallinger paa lignende Embeder 1658 $^{10}/_{2}$, $^{24}/_{2}$ (gennem Ordre til Gersdorf), 1659 $^{18}/_{6}$, $^{1}/_{8}$, 1660 $^{27}/_{1}$, $^{30}/_{4}$ (Konfirmat. paa en Udnævnelse af Gersdorf af $^{12}/_{4}$), $^{21}/_{7}$ o. fl. Pakken, Kgl. Bestallinger 1592—1660.

I Aaret 1624 fik Sverige sin første Generalbogholder, en hollandsk Købmand ved Navn Abraham Kabliou. Hovedbøger havde man allerede haft fra før 1619, men fra Kablious Tid førtes flere Bøger jævnsides.[30]) Vort Bogholderi blev indrettet ved Regeringsforandringen, og den første Generalbogholder var en københavnsk Storhandler Johan Steinkuhl. Det er ret betegnende, at begge Regeringer tager deres første Bogholdere af Købmandsstanden.

Med Hensyn til Regnskabsvæsenet i Provinserne indførtes i Sverige fra 1624 Lensbogholdere, der modtog Oppebørselen fra Lenets Regnskabsbetjente og foretog en foreløbig Revision af deres Regnskaber.[31]) Dette Forhold synes at være lig det, som vi finder i Norge i Firserne mellem Stiftamtsskriverne og Fogderne, og delvis som det samtidig var i Danmark mellem Landkommissærerne og Amtsskriverne.

Det svenske Regnskabskammer sørgede for Hoffets, Flaadens og Hærens Forsyning, men hver af disse Etater havde ligesom under Enevælden hos os sin Særstyrelse indadtil. Kammerraaderne delte Forretningerne imellem sig, saa at en f. Eks. havde Hæren, en anden Toldvæsenet o. s. v., men Delingen var ikke saa rationelt gennemført, som den blev hos os fra 1663. Der var kun een Kasse, hvilket maa anses for et Fortrin fremfor de fire Kasser, vi fik. Hærens Finansforvaltning stod i Formen under Regnskabskammeret, men set fra et praktisk Synspunkt, var den selvstændig, som Tilfældet blev hos os efter 1660.[32])

Uagtet alle disse Lighedspunkter mellem svensk og dansk økonomisk Administration maa vi vel huske paa, at der alligevel var en stor Forskel, idet det svenske Kammerraad paa Grund af Forfatningsformen og Kongens stadige Fraværelse var stillet langt friere end det danske Skatkammerkollegium. Det udfærdigede saaledes alle Anvisninger paa egen Haand, medens hos os enhver Anvisning burde være underskreven af Kongen eller udstedt i hans Navn, naar det gjaldt ubudgetterede Udgifter.[33]) I Tyverne havde den svenske

---

30) Nils Edén, S. 226, 229 ff., jfr. Odhner c. l. S. 162.
31) Nils Edén c. l. S. 228.
32) Nils Edén c. l. S. 243 f.
33) Becker I, 431, Aarsberetn. II, 193; jfr. R. E. 1660 $^{18}/_{12}$ Nr. 110, Punkt 6 og Mogens Friis's Instruks som Søetatens Rentemester.

Konge forbeholdt sig Udstedelsen af Donationer, Forleninger, Benaadninger og Bestallinger, men ogsaa disse udfærdigede Kammeret siden hen, om end paa Kongens Godkendelse.[34])

Det svenske Kammers Udvikling, som begyndte i 1618, var i Hovedsagen færdig i 1634. Dermed er dog ikke ment, at der ikke foregik Forandringer i Kammerets Arbejdsdeling og Sammensætning efter denne Tid, men Udviklingen i Retning af Selvstændighed og Kollegialitet var afsluttet. Af senere Forandringer af Betydning kan vi nævne, at det i 1635 fik en ny Arbejdsordning, hvorefter Forretningerne deltes i fire Afdelinger, hver under sin Kammerraad.[35]) Samtidig oprettedes et særskilt Revisionskammer, bestaaende af en Revisionskommissær og to Kammerassessorer, ganske som det, der blev oprettet herhjemme i Treserne under Ledelse af Jørgen Reedtz. Dette Revisionskammer udvidedes 1642.[36]) Endelig dannedes der inden for det svenske Kammer ved Ordningen 1642 en særlig Afdeling for Landmaaling, som vi ikke fik Magen til.[37])

En særlig Rolle spillede i Sverige Generalbergsamtet, der blev oprettet 1637 og maa betragtes som en Udløber fra Kammerkollegiet, der dog stadig gennem Revisionen havde Tilsyn med Bjærgvæsenet.[38])

Udviklingen af den svenske Administration som Helhed fik sit blivende Udtryk i Regeringsformen 1634. Ifølge denne skulde der være fem Kollegier: Hofretten, Krigsraadet, Admiralitetet, Kancelliet og Regnskabskammeret.[39]) Hertil svarede i Danmark efter 1660 Højesteret, Krigskollegiet, Admiralitetskollegiet, de to Kancellier og Skatkammerkollegiet. Rangordenen var en anden end i Sverige. Man sagde, at det var sket, for at Efterligningen ikke skulde stikke alt for meget i Øjnene.[40]) Over de svenske Kollegier stod Rigsraadet. Til dette skulde vort Statskollegium svare, men det fik langt fra den Betydning, som vist var tiltænkt det.

---

[34]) Nils Edén c. l. S. 233 f.

[35]) C. T. Odhner, Sveriges inre historia under drottning Christinas förmyndare. Stockholm 1865. S. 160.

[36]) c. l. S. 162.

[37]) c. l. S. 163.

[38]) c. l. S. 164 f.

[39]) Nils Edén c. l. S. 309 ff.

[40]) Becker I, 432. Rangsforskellen skyldtes vistnok Hannibal Sehesteds Bestræbelser for at gøre sit Embede saa fornemt som muligt.

Hvis vi vilde drage en Sammenligning mellem Indvirkningen fra Tyskland og Paavirkningen fra Sverige, kunde vi sige, at den første var naturlig, den anden kunstig. Vi var sammenvoksede med den tyske Kultur paa saa mange Maader, navnlig paa et saadant Omraade som Administrationens, der var opdyrket af vore halvtyske Konger og deres ofte helt tyske Dronninger og Raadgivere, at det næsten var umuligt at paavise et eneste Punkt, hvor ikke Indflydelse fra Tyskland havde gjort sig gældende. Kun paa eet Omraade havde vi uddannet en af Tysklands uafhængig Administration, og det var paa Flaadens. Ved Paavirkningen fra Sverige naaede vi i en Haandevending langt forud for vore hidtidige tyske Læremestre, men naar vi saa hurtig tilegnede os den svenske Administrations Grundformer, var Aarsagen dertil, at der i Forvejen, som vi har antydet, var adskillige Tilknytningspunkter mellem den og vor.

VI. Skatkammerkollegiets Virksomhedsomraade.

Mønstret for Kollegiet var taget fra Sverige, men Hannibal Sehested søgte at skaffe det en større Betydning i Forhold til de øvrige Kollegier, end det svenske Regnskabskammer havde. For at opnaa dette maatte han føre en stadig Kamp med Kancelliet, og der bestod derfor ikke noget synderligt godt Forhold mellem ham og Kansleren Peder Reedtz. Baade indadtil og udadtil kan vi altid være sikre paa at træffe dem paa hver sin Side. Det var ikke en enkelt Gang, at Hannibal Sehested søgte at faa slaaet fast, hvilke Dele af Kancelliets tidligere Ekspeditionsomraade, der nu tilkom Skatkammeret. Det skete første Gang ved Reskriptet af den 28. Oktober 1660,[1]) hvorefter Peder Reedtz og Rentemestrene næste Dag skulde overlevere Rentekammeret til Hannibal Sehested og sørge for, at intet herefter, som angik Kammeret og Rigernes Intrader, det være sig

[1]) S. T. Nr. 1245. Orig. kgl. Rskr. til Hannibal Sehested Nr. 1.

Forpantninger, Afregninger, Kvittancer, Mageskifter, Assignationer, Kontrakter og andet deslige, som angik Indtægt og Udgift, blev udfærdiget i Kancelliet, men i Kammeret, hvor det hørte hjemme. Næste Gang dette blev slaaet fast, var i Kammerkollegiets Instruks af 8. Novbr. i Artikel 20;[2]) men her er Omraadet bleven udvidet til ogsaa at gælde Bestallinger, Forpagtninger, Afgifter, Forleninger og Donationer. Indholdet af disse Opregninger var ikke tilfældigt, thi Retten til at uddele disse Udnævnelser og Bevillinger gav vedkommende Kollegium en stor Indflydelse og sikkert betydelige Indtægter i Form af Sportler og paa anden Maade.

Skatkammerkollegiets Instruks blev først officiel den 13. Novbr., og samme Dag udgik der gennem det nye Kollegium et ubehageligt Brev til Peder Reedtz om den skete Forandring. Heri hed det, at da Kongen erfarede, at der hidtil havde været Urigtighed med adskillige Breve, som angik Rigets Indtægter, formedelst den uvisse Forretning mellem Kancelliet og Rentekammeret, skulde herefter intet mere, der vedkom Kammerkollegiet, udfærdiges i Kancelliet — hvorefter fulgte den Opregning, vi kender fra Instruksen — men straks henvises til Kammeret og udfærdiges derfra.[3])

Den Urigtighed, der hentydedes til i Motiveringen for Befalingen, forklaredes nærmere, ved at der i Slutningen af Reskriptet blev givet Kancelliet Ordre til at give Rentekammeret al den Underretning, som det havde vedrørende Anvisninger siden 1657. Deraf kan vi vistnok slutte, at Kancelliet udstedte Anvisninger, hvorom Rentekammeret ingen Underretning fik,[4]) hvilket selvfølgelig gav Anledning til Forvirring, og at denne Uorden var et af de fornemste Argumenter, Hannibal Sehested førte i Marken, naar han forestillede Kongen, at en Adskillelse mellem Rentekammer og Kancelli var en Nødvendighed, om der skulde komme Orden i Finanserne.[5]) Da det

[2]) Aarsberetn. II, 155.

[3]) R. E. 1660 $^{18}/_{11}$ Nr. 4.

[4]) Som Vidnesbyrd om, at Kancelliet, ogsaa efter at Delingen var antydet i Reskr. af 28. Oktbr., greb ind paa Skatkammerets Omraade, kan henvises til S. T. 1660 $^{12}/_{11}$ Nr. 1290. Dette er ikke nogen egentlig Anvisning, men en Bevilling, som burde være udfærdiget gennem Kammeret, eller hvorom dette i det mindste burde haft Meddelelse; men dette er ikke sket. Se fremdeles R. E. 1661 $^{10}/_{2}$ Nr. 276, $^{4}/_{2}$ Nr. 312—313.

[5]) Jfr. Edvard Holm, Danmark-Norges indre Historie 1660—1720 I, 45.

ikke var tilstrækkeligt, at Kancelliet alene fik Underretning om den ny Ordning af Ekspeditionerne, benyttede man ved Udstedelse af Forordningen af 18. Decbr. om Kammerrettens Oprettelse Lejligheden til at indskærpe for alle, at herefter maatte ingen befatte sig med noget, der afhang af Rentekammeret og angik Rigernes Indtægter, uden Kammeret selv, hvor alle Rigernes Indtægter skulde indkomme, og som tillige anordnede, hvorledes Pengene igen skulde udgives. Dersom nogen vovede at forsøge noget derimod og derved foraarsagede Forvirring, skulde vedkommende staa til Rette for den Skade, som forvoldtes. Derfor vilde Kongen lade alle Anvisninger gaa lige til Rentekammeret, og hvis nogen havde noget at ansøge om, der angik Bestallinger, Forpagtninger o. s. v., skulde han henvende sig til dette.[6])

For at faa Adskillelsen mellem Kancelliets og Kammerets Forretninger slaaet yderligere fast, fik Hannibal Sehested indsat i Stempelpapirstaksten af 19. Januar 1661, at ingen ved Kammeret eller Kancelliet maatte forelægge Kongen noget til Underskrivning, som ikke henhørte under dem, under 300 Rdl.s Straf til Fiskus.[7]) Hermed vilde han en Gang for alle hindre Kancelliet i atter at gribe ind paa det Omraade, som han havde erhvervet for Kammeret. Forholdet var nok gensidigt, men Brodden var vendt mod Kancelliet, der som det Ekspeditionskontor, der havde mistet en stor Del af sine hidtidige Forretninger, lettest kunde begaa Fejl.

Medens det naturligvis i første Række gjaldt for Hannibal Sehested om at bestemme Grænserne mellem det ham underlagte Kollegium og Kancelliet saa nøje som muligt [8]) og drage saa meget som

---

6) R. E. 1660 $^{18}/_{12}$ Nr. 110. Denne Frdn. udkom i Trykken under Datoen 30. Decbr. Frdn. S. 14 ff. efter S. R. Nr. 321. Jeg har brugt Benævnelsen Rentekammer, som den forekommer i Frdn.

7) R. E. 1661 $^{19}/_{1}$ Nr. 207, Frdn. Ooo III f., R. E. 1661 $^{20}/_{1}$ Nr. 206, $^{29}/_{1}$ Nr. 213. For at undgaa enhver Misforstaaelse var der i en Indstilling til Kongen i Anledning af Frdn. om Stempelpapir opstillet en Fortegnelse over, hvilken Art Udfærdigelser ethvert af de to Kollegier formentlig burde have. Denne bifaldt Kongen den 30. Decbr. R. D. P. I a Bl. 58 ff. I denne Fortegnelse var Udfærdigelsen af Privilegier overladt Kancelliet, men den gik siden over til Skatkammeret, se R. E. 1664 $^{1}/_{8}$ Nr. 1468. Jfr. V. A. Secher, V. A. I, 93 f.

8) Jfr. E. Holm, Danmark-Norges indre Historie 1660—1720 I, 46.

muligt ind under sig, glemte han ingenlunde derfor at sikre sit Styreværks Stilling over for de andre Kollegier og over for Hofetaten, som havde Tendenser til at ville være noget for sig selv. Overfor denne sidste var han forsigtig. Det gik ikke an at gaa lige paa Maalet. Han gik derfor en Omvej. Han lod Kammerkollegiet i al Uskyldighed andrage om, hvor vidt Brænde til Hofholdningen skulde anholdes, betales eller uddeles efter Hofmarskallens, Overskænkens og Slotsfogdens eller efter Kongens egen skriftlige Ordre. Herpaa lød Svaret, som han ønskede: Alle Udgifter at ske efter Hans Majestæts egen Ratifikation og ingen anden Ordre at passere.[9]) Derved blev han fri for, at Hofetaten kunde afholde nogen som helst Udgift paa egen Haand. Den maatte altid gaa til Kongen først, som i paakommende Tilfælde vilde spørge Kammeret, saa at dette altid paa denne Maade havde Haand i Hanke med Hofetatens Udgifter. Tillige blev han herved fritaget for at modtage Ordrer lige fra Hofetaten, hvad der sikkert ikke var ham en mindre Tilfredsstillelse. Vi har allerede hørt lidt om den Kontrol, der var givet Skatkammeret over Flaaden og dens Institutioner.[10]) Denne angik ikke alene Flaadens Tilstand,[11]) men ogsaa alt hvad den modtog. Intet maatte leveres fra Lenene, Købstæderne eller Købmænd til Provianthuset, Tøjhuset, Bryggerset, Materialgaarden, Tømmeroplaget og Klædekammeret, uden at der samtidig leveredes en Fortegnelse derover i Skatkammeret, hvor det skulde bogføres med Angivelse af Prisen.[12]) Paa denne Maade var man paa Skatkammeret altid vidende om, hvad Flaaden havde modtaget, og kunde benytte denne Viden ved Revisionen af dens Regnskaber.

Over for Hæren var Skatkammerets Stilling af en noget anden Art, endskønt det ogsaa her førte et vist Tilsyn og skulde have Underretning om alt, hvad der passerede vedrørende Etatens Økonomi.[13]) Men Indtægter og Udgifter var i denne af en mere regelmæssig Natur end i Hof- eller Søetaten, hvorfor Skatkammeret fik mindre med den at gøre. Kun naar der var Tale om en eller anden overordentlig Udgift eller om Fremskaffelse af en ny Indtægt, blev

---

[9]) R. D. P. I a Bl. 17.
[10]) Se ovenfor S. 31 f.
[11]) R. E. 1660 $^{18}/_{12}$ Nr. 74.
[12]) R. E. 1661 $^{10}/_{1}$ Nr. 175.
[13]) Se f. Eks. S. T. 1660 $^{29}/_{11}$ Nr. 1326.

det undertiden spurgt til Raads. Paa selve Kassevæsenets Omraade udsondrede Militæretaten sig i den Grad hurtig fra Skatkammerets Indflydelse, at efter 1664 synes ingen Udgift til Hæren at have passeret dette. Derimod havde det i hvert Tilfælde i Teorien en stadig Adgang og Ret til Kontrol med Hærens finansielle Styrelse gennem dets Indflydelse paa Reglementerne, gennem dets Tilsyn med Indtægterne og de deraf afholdte Udgifter og endelig gennem Revisionen af Etatens Regnskaber. Hele dette Tilsyn skulde udøves af den Rentemester, som havde Etaten under sig. Men den egentlige Leder af Hærens Økonomi var Generalkrigskommissær Otto Powisch, en Broder til øverste Skatkammerassessor Henning Powisch. Han var Medlem af Krigskollegiet, og ved Udarbejdelsen af dettes Instruktion havde det voldet Vanskelighed at fastsætte hans Stilling, idet nogle af Krigskollegiets Medlemmer vilde gøre Hærens økonomiske Styrelse saa uafhængig af Skatkammeret som muligt. Grev Christian Rantzau og Hans Schack greb imidlertid ind og formulerede den Ordning, som blev den gældende. Herefter forestod Generalkrigskommissæren Hærens Forplejning, hvortil Kongen stillede en vis Sum til hans Raadighed, som han udgav efter Reglementet for de ordinære Udgifters Vedkommende og for de ekstraordinære efter Ordrer fra Kongen, som Regel udstedte gennem Krigskollegiet, sjældnere gennem Kammerkollegiet, Kancellierne eller Kongens eget Kammer. Regnskaberne revideredes af Skatkammeret, som godkendte alt, hvad der var udgivet efter Ordre. Afregninger for Officerer blev udfærdigede i Skatkammeret efter Generalkrigskommissærens Forslag og Krigskollegiets Attest.[14])

Denne Ordning var ikke ganske i Overensstemmelse med Hannibal Sehesteds Tanke, som havde været, at alle Anvisninger skulde udstedes gennem Skatkammeret, eller at der i det mindste straks skulde gives dette Underretning om Udstedelsen. For Kontrollens Skyld skulde Generalkrigskommissæren sende Skatkammeret maanedlige Fortegnelser over Indtægterne[15]) og Kvartalsruller over Udgifterne ved hvert enkelt Kompagni i Hæren. Generalkrigskommissæren ledede alle Hærens Magaziner undtagen Provianthuset, som

---

14) Angaaende Forhandlingerne om Generalkrigskommissærens Stilling se Protocollum comitii militaris 1661 $^{8}/_{1}$ Pag. 4 ff.

15) R. E. 1661 $^{10}/_{1}$ Nr. 174.

Kongen selv disponerede over,[16]) og førte Tilsyn med samtlige Zahl- og Mønsterkommissærer samt med alle Proviant-, Ammunitions- og Materialskrivere, af hvis Regnskaber han foretog en foreløbig Revision, hvorefter de med hans Attest og sammen med hans egne Regnskaber indsendtes til endelig Revision paa Skatkammeret.[17]) Paa lignende Maade var Skatkammerets Forhold ordnet til Generalkrigskommissæren i Norge og til Over-Land- og Krigskommissæren i den kongelige Del af Hertugdømmerne Slesvig og Holsten.[18])

Adskilligt tyder paa, at der neppe herskede det bedste Forhold mellem Skatkammeret paa den ene Side og Generalkrigskommissæren og Krigskollegiet paa den anden. Generalkrigskommissæren var ikke ivrig efter at sende Skatkammeret de fornødne Oplysninger,[19]) og dette hastede ikke med at udbetale de Anvisninger, som Kongen havde udstedt paa det til Betaling af Københavns Garnison.[20]) Det daarlige Samarbejde viste sig navnlig ude omkring i Landet, hvor Amtsskriverne viste Uvilje mod at opkræve Hærens Kontributioner.[21]) For en stor Del stammede denne vel fra, at man ikke havde bevilget dem nogen særlig Løn for dette Arbejde, men havde Skatkammeret villet støtte Generalkrigskommissæren ved at indvirke paa Amtsskriverne, var det vistnok gaaet bedre. Vi faar

---

[16]) Indkomne Sager til Krigskollegiet 1662 $^{30}/_{11}$ Nr. 348.

[17]) Otto Powischs Bestalling 1662 $^{11}/_{12}$ i Pakken Frederik III.s Bestallinger 1660—62, R. E. 1662 $^{17}/_{12}$ Nr. 538. Der findes intet Regnskab af Otto Powisch selv. Det eneste Regnskab, som kan bære hans Navn, nemlig et Regnskab over Indtægt og Udgift til Hæren i København fra Nytaar 1661 til Majdag 1662, er aflagt ved Zahlkommissær Christen Andersen Dværg.

[18]) Se Bestallingerne for Erik Banner og Ludvig Rosenkrantz som Generalkrigskommissærer i Norge Bb. 6 a Bl. 18 f. 1662 $^{15}/_{8}$, 13 a Bl. 95 1671 $^{18}/_{8}$, 15 a Bl. 139 ff. 1673 $^{8}/_{10}$. Bestallingerne for den økonomiske Leder af Hæren i Hertugdømmerne Henrik von der Wisch indeholder intet direkte om Forholdet til Skatkammeret, men i Praksis udformede det sig paa samme Maade som i Danmark, se Krigskollegiets indkomne Sager 1660 $^{31}/_{8}$ (Best. som Overkrigs- og Landkommissær) 1665 $^{8}/_{10}$ Nr. 141 og 1670 $^{1}/_{5}$ Bb. 13 a Bl. 9 ff. (Best. som Generalkrigskommissær).

[19]) Krigskollegiets indkomne Sager 1661 $^{18}/_{1}$ Nr. 21.

[20]) c. l. 1661 $^{16}/_{8}$ Nr. 131.

[21]) c. l. 1662 $^{31}/_{8}$ Nr. 208, 1663 $^{19}/_{2}$ Nr. 97, jfr. om Generalkrigskommissærens Forhold til de under Skatkammeret sorterende Embedsmænd c. l. 1666 $^{9}/_{11}$ Nr. 262, $^{19}/_{11}$ Nr. 263.

det Indtryk, at Skatkammeret, da det ingen Indflydelse havde paa Anvendelsen af de til Hæren lagte Midler, ogsaa var fuldstændig ligegyldigt for, hvorledes de opkrævedes, og om de overhovedet kom ind. Denne Del af Oppebørselen lod det Generalkrigskommissæren om. Dets Virksomhed var i alt væsentligt indskrænket til Revisionen. Ikke en Gang naar der var Tale om Tilvejebringelse af nye Midler til Hæren eller Omordningen af dens Forhold, som vilde faa vidtrækkende økonomisk Betydning, blev Skatkammeret altid raadspurgt. Ved saadanne Lejligheder nedsattes som Regel en Kommission af Statens „høje Ministre“, som de kaldtes, for at overveje Sagen, hvori Skatkammeret var repræsenteret ved sin Leder.[22]) Alle Forordninger vedrørende Skattepaalæg til Afholdelse af Hærens Udgifter udgik dog med Undtagelse af nogle enkelte[23]) gennem Skatkammeret ligesom Hovedordrerne om Hærens Forplejning over hele Riget, men de blev ikke til der. De udarbejdedes i de nævnte Kommissioner, og Skatkammeret var kun Ekspeditionskontoret for dem.

Mere afhængig af Skatkammeret end Generalkrigskommissæren var Generaltold- og Konsumtionsforvalteren. Embedet var nyt, for saa vidt Konsumtionen angik, hvorimod Generaltoldforvalterstillingen stammede fra Tiden før Regeringsforandringen.

Centralisationen af Toldforvaltningen var begyndt i Norge, men fortsattes i Danmark, hvor den senere Rentemester Henrik Müller i 1651 blev udnævnt til Generaltoldforvalter. Han trak sig tilbage i 1655 og afløstes af Mikkel Langemack, der beklædte Stillingen til 1665, efter hvilken Tid der ikke blev ansat nogen Generaltoldforvalter i Danmark.

Ved Nytaar 1661 forenede Mikkel Langemack med denne Stilling Embedet som Generalkonsumtionsforvalter for hele Danmark. Generaltold- og Konsumtionsforvalter Embedet sorterede direkte under Rentemester Henrik Müller og Skatkammeret. Dets Indehaver skulde føre Tilsyn med Toldens og Konsumtionens Oppebør-

---

[22]) Krigskollegiets indkomne Sager 1661 7/11 Nr. 500, 1663 24/11 Nr. 381, 1664 1/10 Nr. 168, 1670 Nr. 286, jfr. 1671 Nr. 8, 1671 11/7 Nr. 226 (angaar Hertugdømmerne, her var ingen af Skatkammeret med), 1672 Nr. 346 (se kgl. Rskr. 1670 17/3).

[23]) Brevene om Grundskatten i København og Christianshavn blev udfærdigede gennem Kancelliet.

sel, sørge for Maanedsekstrakternes Indsendelse til Skatkammeret, paase, at Betjentene aflagde rigtigt Aarsregnskab i rette Tid, og fremkomme med Forslag om disse Indtægters Forbedring. Embedet var ret overflødigt, da Rentemester Henrik Müller godt kunde bestride en dansk Generaltoldforvalters faa Forretninger og for Konsumtionens Vedkommende ophævedes det af sig selv, da denne Afgift hørte op undtagen i København og Christianshavn ved Indførelsen af de ny Hartkornsskatter.

Generaltold- og Konsumtionsforvalteren havde endnu en Virksomhed, idet han var Mellemmand ved Forhandlingen af Stempelpapir, der fra Januar 1661 besørgedes af Tolderne. Mikkel Langemack modtog Stempelpapiret fra Skatkammeret gennem Papirforvalteren og sendte det ud til Tolderne, som opførte Indtægterne ved Salget af dette i deres Maanedsekstrakter ved Siden af Indtægterne af Tolden og Konsumtionen.[24])

Stempelpapirets Administration var overordentlig nær knyttet til Skatkammeret, og dens øverste Tilsynshavende var Rentemester Sten Hondorf. Selve Trykningen og Fordelingen af Papiret forestodes af Papirsforvalteren. Stillingen beklædtes i de første Aar efter Afgiftens Indførelse af den senere Generalfiskal Christen Pedersen.[25]) Da Rentemesteren ikke kunde overkomme at føre Tilsyn med selve Administrationens daglige Forløb, blev dette Hverv overdraget til Assessorerne Hans Mule og Vitus Bering.[26]) Til at underskrive det stemplede Papir, før det blev udleveret til Papirsforvalteren, var der ansat en Stempelkontrolør ved Navn Niels Christophersen,[27]) som virkede i hele det Tidsrum, vi her behandler.

I 1664 blev Indtægterne af Stempelpapiret i Danmark og Norge forpagtede ud, først til Albert Heins [28]) og siden til Griffenfelds Ven og Slægtning Gert Schrøder.[29])

Uden for den almindelige Administration direkte under Kongens eget Kammer laa Sundtoldens Forvaltning. Denne besørgedes

---

[24]) Se Mikkel Langemacks Bestalling og Instruktion 1661 $^{1}/_{1}$ Bb. 5 a Bl. 42 ff.

[25]) Bb. 4 B Bl. 39 f. 1661 $^{26}/_{8}$.

[26]) R. E. 1661 $^{20}/_{1}$ Nr. 206.

[27]) R. E. 1661 $^{29}/_{1}$ Nr. 213—15.

[28]) Bb. 4 B Bl. 41 ff. 1664 $^{5}/_{3}$.

[29]) Bb. 13 a Bl. 127 f. 1672 $^{28}/_{8}$.

ved Enevældens Indførelse af to Toldere Jonas Heinemarch og Mads Mortensen, fra 1662—1664 af den sidste alene.[30]) Fra 1664—1668 havde forhenværende Bibliotekar Marcus Meibom Ledelsen[31]) og efter den Tid Gabels tidligere Sekretær Andreas Günther.[32]) I 1670 søgte Viceskatmester Holger Vind at faa Sundtolden ind under Skatkammerets Kontrol ligesom Monarkiets øvrige Indtægter, men det lykkedes ham ikke. Skatkammerets Indflydelse paa dette Område blev maaske endogsaa mindre end tidligere, da Bestallingerne for Tolderne i Øresund i hvert Fald udstedtes gennem dette, medens Andreas Günthers ny Bestalling i 1670 ekspederedes gennem Kongens eget Kammer.

VII. Rigsskatmester Hannibal Sehested.

Som omtalt bestod Skatkammerkollegiet af Rigsskatmester Hannibal Sehested og Assessorerne Henning Powisch, Sten Hondorf, Mogens Friis, Christopher Gabel, Hans Mule og Vitus Bering, hvortil siden kom Henrik Müller som Rentemester og som Deltager i de kollegiale Drøftelser Generalprokurøren Peder Scavenius.

Rigsskatmesteren var i Forhold til de øvrige Kollegiemedlemmer den første blandt sine Ligemænd, hvorimod han i Forhold til Kammerets øvrige Personale var den øverste foresatte. Hermed er ikke ment Fiskalerne, som kun stod under Generalfiskalen. Der er ingen Bestalling eller Instruks funden for Hannibal Sehested, men han har formodentlig haft begge Dele. Hans hyppige Fraværelser bevirkede, at han ikke fik den Indflydelse paa Sagernes Ledelse i det enkelte, som man kunde have ønsket, og vi kan derfor heller ikke lægge Ansvaret paa ham alene for, at Værket ikke gik, som

---

30) Bb. 5 a Bl. 84 f. 1661 4/4, jfr. R. E. 1664 7/4 Nr. 1177—78.
31) S. T. 1668 9/6 Nr. 475.
32) Bb. 9 a Bl. 134 f. 1668 6/6. Ny Bestalling 1670 2/8 Kongens Kammers Ekspeditionsprotokol Nr. 8, S. 27 f.

det burde i Forhold til den utvivlsomme Dygtighed, hvormed det var sat i Gang. I de 5 Aar og 11 Maaneder, hvori man kan regne, at han førte Titel af Rigens Skatmester, var han borte fra sit Embede i andre Ærinder, for største Delen som Gesandt, i 3½ Aar.[1]) Han besørgede det altsaa kun i 2 Aar og 8 Maaneder. Det længste Tidsrum, hvori han var hjemme, var fra Marts Maaned i 1664 til November Maaned i 1665. I denne Tid vil vi ogsaa træffe hans Spor, særlig i 1664. Disse talrige og lange Fraværelser bevirkede, at de enkelte Rentemestre for en Del var overladte til sig selv, og da de hver havde sit Virksomhedsomraade, maa man søge til dette for at se, hvad der blev udrettet. Hannibal Sehested egnede sig fortrinlig til den Post, han var sat paa. Ingen herhjemme besad en saadan Uddannelse og Erfaring som han. Han kendte fremmede Landes Forhold af Selvsyn og var skolet i det praktiske Liv som Statholder i Norge. I denne Stilling havde han vist, hvad han formaaede, og de Reformer, som Ulrik Frederik Gyldenløve siden søgte at gennemføre der, var alle laante fra ham. Heraf kan vi se, at han var en Mand med Ideer, selv om de maaske ikke alle var lige originale og lige gode. Hans Idé om Forpagtningssystemets Fortræffelighed paa alle Omraader kan vi saaledes hverken finde original eller god, hvorimod det var en fortrinlig Tanke, naar han vilde indføre et ordentligt Bogholderi. Det var en vanskelig Stilling, han var kommen i. Over for hans Fordringer om Sparsommelighed som absolut nødvendig, om Finanserne skulde komme paa Fode igen, stod Hoffets og navnlig Hærens Krav om vedvarende store Tilskud. Her var han ikke sin Plads voksen. Han besad ikke det moralske Mod, som hørte til for at sætte en Grænse for Hoffets store Udgifter og stred ikke med tilstrækkelig Mandighed mod de graadige Generaler, uagtet han havde den altformaaende Gabel paa sin Side i Kravet om Hærens Indskrænkning.[2])

---

[1]) I Juli 1661 drog han til Norge i Anledning af Arvehyldningen, derfra i August eller September til England og hjem igen i Februar 1662. Allerede i Maj samme Aar tog han som Gesandt til Holland, England og Frankrig, hvorfra han først vendte hjem i Marts 1664. I Novbr. 1665 drog han atter ud til de samme Lande og døde i Frankrig i Septbr. 1666. Thyra Sehested, Hannibal Sehested I—II, jfr. Becker I, 261, II, 112, R. E. 1662 $^{15}/_{2}$ Nr. 64, Randnoten.

[2]) Med Hensyn til Hannibal Sehesteds Anskuelse om Hæren, se hans saakaldte politiske Testamente hos Thyra Sehested c. l. II, 457 f., 461.

Sagen var nemlig, at Hannibal Sehested aldrig følte sig fast i Sadelen. Hans Fortid stod ham imod, og han havde indladt sig paa alt for mange tvivlsomme Foretagender, til at nogen anden eller han selv kunde faa Tillid til hans Karakter eller Bestandighed. Man respekterede hans Kundskaber, Erfaring og Dygtighed, men ingen havde Agtelse for hans Person, og det skadede ham i alt, hvad han foretog sig.

Den Maade, hvorpaa han samtidig ved Krongodsafhændelsen betalte af paa den værste Gæld, frigjorde Statens Indtægter og skaffede rede Penge, var genial. Hans Tanke om, at vi skulde søge nye Alliancer og vende os til de opgaaende Stjerner i Vest, Frankrig og England, var det ikke mindre. Tiden har vist, at han havde Ret. Disse Stater var i Opgang, hvorimod vore gamle allierede Kejseren, Spanien og Holland var i Nedgang. Men netop her, hvor han kunde have gavnet os meget, naaede han kun delvis sit Maal. Aarsagen var dels Opgavens store Vanskelighed og dels hans lidet agtværdige Personlighed. Vort og Frankrigs Forhold til Sverige umuliggjorde i Virkeligheden en Alliance med Frankrig af den Art, at den var os til videre Nytte. Vilde Frankrig knytte os til sig, maatte det miste Sverige, og det Bytte kunde ingen for Alvor tro, at det vilde gøre. Hannibal Sehesteds Tanke var derfor ogsaa, at vi skulde glemme Fortiden og udsone os med Sverige; men ogsaa her maatte han støde paa uoverrindelige Hindringer, fordi det, han forlangte, var unaturligt. Det var kun med stor Møje, at han havde vundet Kongen for Tanken om Alliancen med Frankrig, men paa dette sidste Punkt lykkedes det ham ikke at udrette noget. Her havde han ogsaa Gabel imod sig; denne stolede ikke paa Sverige efter de Erfaringer, der var gjorte.

Uagtet de uhyre Vanskeligheder, som saaledes frembød sig for en Alliance med Frankrig, lykkedes det alligevel Hannibal Sehested at faa den i Stand og derved sikre os mod et fornyet pludseligt Angreb fra Sverige. Ved Siden af den Sikkerhed, som den ydede os, skaffede den os Udsigt til materiel Vinding, idet den var indledet med en gensidig Handelstraktat, som vistnok kunde have skaffet os Fordele, om vi havde forstaaet at benytte os af det. Men det vigtigste Punkt fik han ikke opfyldt; han fik ingen Subsidier, og uden disse var Traktaten i Virkeligheden af mindre Betydning for os. Subsidier

eller Hjælpepenge kunde en Stat som vor med det militære Apparat, den holdt paa Benene, ikke undvære. Der kunde aldrig komme Balance paa Budgettet uden Hjælp udefra. Følgen af de udeblivende Subsidier var, at Flaaden blev forsømt, og Hoffet stadig maatte gøre Gæld eller opspise Krongodset.

Hannibal Sehesteds anden store Plan paa Alliancernes Omraade var at forene os med England for derfra at faa de Subsidier, som var udeblevne fra Frankrig. Det var en dristig Tanke, og han spillede der højt Spil.

Holland var Modtageren af største Delen af, hvad det danske Rige dengang frembragte til Udførsel, som særlig var Tømmer og Fisk fra Norge, men her mente Hannibal Sehested, at England og Frankrig samt vi selv skulde træde i Hollands Sted. Vi skulde selv udføre vore Varer til Forbrugerne og tage den store Fortjeneste, som Hollænderne havde. Denne Fortjeneste bestod ikke alene i den Vinding, som selve Handelen gav, men en Forandring vilde ogsaa give større Indtægter for Staten, da vi efter Torstensonfejden havde været nødte til at binde os saaledes over for Hollænderne, at vi ikke havde fri Hænder i vor Toldpolitik. Ogsaa paa dette Omraade mente Hannibal Sehested at kunne opnaa noget ved at skifte Alliance.

I denne Sag havde han sin værste Modstander i Kansleren Peder Reedtz, men saa længe Gabel endnu fulgte ham, synes den at skulle lykkes for ham. Da kom Affæren i Bergens Havn og bragte Forvirring i det hele. Efter den stolede de engelske Afsendinge ikke længer paa ham, og Gabel forlod snart hans synkende Skib. Alligevel opgav han ikke Tanken om den engelske Alliance, men arbejdede rastløs for den først herhjemme og siden i Udlandet; men Følgen blev kun, at han ingen Indflydelse fik paa den Alliance med Holland, som virkelig blev sluttet, og hvorved vi opnaaede de eftertragtede Subsidier, men rigtignok med Fare for at komme i en ødelæggende Søkrig med England.

Det er med en vis Medlidenhed, at vi følger Hannibal Sehesteds Virksomhed i hans sidste Aar. Han var en Mand, hvis Idéer var komne for tidlig til Verden, hvorfor de mødte uoverstigelige Hindringer. Han var endvidere en Mand, hvis Arbejde for en Del gik spildt, fordi han ikke selv havde Lejlighed til at vaage over det, og hvad der maa have været det tungeste for ham, han var i sit

Livs sidste Dage en Mand, der var uden Fædreland, uden Venner og til hvem ingen ret havde Tillid.

Ikke en Gang økonomiske Bekymringer gik han fri for, men i den Henseende støttede Kongen ham rigeligt. I Steden for St. Knuds Amt, som han havde faaet udlagt dels som Vederlag for sin Tjeneste og dels som en Gave, fik han forærende 108869 Rdl. til at betale sine Kreditorer med.[8])

VIII. Skatkammerforretningernes Fordeling mellem Rentemestrene og disses Embedsvirksomhed.

For at bringe Skik i Arbejdet paa Skatkammeret blev der foretaget en Fordeling af det. Nogle Dage efter at Kollegiets Møder var begyndte, fik det gennem Rigsskatmesteren Befaling til at opsætte en Anordning om Indtægternes Oppebørsel og om en Kammerret samt overveje, hvorledes de daglige Forretninger kunde fordeles mellem Rentemestrene og Kammerbetjentene. Den kongelige Befaling angav selv en Hoveddeling som Rettesnor, idet de vigtigere Sager af den enkelte Rentemester skulde henvises til Kollegiet, hvis Beslutninger ratificeredes af Kongen, medens man i mindre vigtige Sager straks kunde henvise Ansøgeren til Rentemesteren selv.[1]) Det er ikke helt klart af Ordlyden, hvem der skulde foretage denne Sondring i vigtige og mindre vigtige Sager, men vi kan se, at det i sidste Instans paahvilede Rentemesteren. Den saaledes paabudte Anordning om Indtægternes Oppebørsel og Kammerrettens Indstiftelse forelaa allerede næste Dag,[2]) men kom først i Trykken under den 30. December.[3]) Befalingen om Forretningernes Fordeling paa

[8]) Gewin og Forlust 1664.
[1]) R. E. 1660 $^{17}/_{12}$ Nr. 100.
[2]) R. E. 1660 $^{18}/_{12}$ Nr. 110.
[3]) Se ovenfor S. 50, Note 6.

Skatkammeret satte sig Frugt i en Forestilling til Kongen fra Kollegiet af den 14. Januar næste Aar, som Kongen bifaldt, og hvorved hele Kammerets Forhold ordnedes. Forestillingen, der er underskrevet af Rigsskatmesteren, Grev Christian Rantzau og Assessorerne undtagen Henning Powisch og Generalprokurøren, begyndte med at lægge Skylden for den Forvirring, der var opstaaet i Finanserne, paa den „Beblanding, som Kancelliet med Renteriet nu særdeles paa nogle Aars Tid er bleven indviklet," men som man haabede at kunne raade Bod paa ved den Adskillelse af begge Kollegier, som Kongen havde anordnet. Naar de nu skulde angive, hvorledes de forekommende Forretninger burde fordeles mellem de enkelte, havde de lagt den Fordeling til Grund, som allerede var sket ved Kollegiets Instruks. For at bringe denne til nærmere Udførelse burde hver enkelt have sin Instruks, og for at dette snarest kunde ske, anbefalede de følgende. De begyndte med Revisionen, der fra gammel Tid af var Rentekammerets fornemste Hverv. Alle Regnskaber fra begge Riger skulde gennemses af Rentemestrene. Disse gjorde deres Bemærkninger ved det, som fandtes mangelfuldt, og disse Bemærkninger henvistes til Rigsskatmesterens Bedømmelse, som angav, hvorvidt de skulde passere eller ikke. Hertil bemærkedes, at saaledes havde det altid været, at den, som havde haft det øverste Tilsyn med Rigernes Indtægter, havde ogsaa foretaget den omtalte Bedømmelse. Denne havde altsaa før Regeringsforandringen paahvilet Overrentemesteren eller Rigshofmesteren. Fra Revisionen gik de over til Kassevæsenet, som de ifølge Instruksen af 8. Novbr. fordelte paa fire Kasser, „hvorefter Rentemestrenes Forretning og er afdelt og approprieret, enhver til den Indkomst, hvorved samme Kasse skal vedligeholdes."

Man skulde herefter tro, at vi fik at vide, hvilken enhver Rentemesters Forretning var, men det faar vi ikke. Rentemestrene er overhovedet de eneste, hvis Forretninger ikke omtales i det enkelte i Forestillingen, hvoraf vi maa forudsætte, at Fordelingen var sket i Forvejen. For Rentemestrenes Vedkommende har jeg for Tiden inden 1663 kun fundet en Bestalling for Henrik Müller.[4]) Af denne ser vi, at Bestyrelsen af Konsumtionen og Tolden i Danmark var sær-

[4]) Bb. 4 B, Bl. 1 f. 1661 [$^{16}/_{2}$].

lig underlagt ham, og at han havde med den Kasse at gøre, hvoraf Udgifterne til Hæren og Fæstningerne afholdtes, og de Regnskaber, som hørte hertil. Til nærmere Forklaring af, hvilke disse var, henviser Bestallingen os til denne Forestilling om Forretningernes Deling. Ser vi efter her, faar vi den Oplysning, at det var tredie Kasse, og at dertil var lagt Konsumtionen. Idet vi gaar ud herfra, kan vi ad praktisk Vej omtrentlig slutte os til, hvilke Forretninger der har paahvilet enhver af dem, men en endelig Ordning af dette Spørgsmaal blev først fastslaaet i Foraaret 1663, da vi fik vort første egentlige Budget. Denne Ordning har Hannibal Sehested neppe nogen Fortjeneste af, da han paa den Tid var i Paris.

I Tiden 1661 til April 1663 var Fordelingen saaledes, at første Kasse, hvoraf Hofetaten, Skatkammeret, Kancelliet, Justitskollegiet, Gesandter, Residenter og andre Statstjenere skulde underholdes, var henlagt under Rentemester Sten Hondorf. Til denne Kasse hørte Indtægterne af Tolden, af Lenene og af det trykte Papir i Danmark. Den Rentemester, som forvaltede disse, skulde tillige revidere de dertil hørende Regnskaber samt Regnskaberne for Købstædernes og Kapitlernes Skatter og Byfogedregnskaberne. Tillige skulde han selvfølgelig revidere Hofregnskaberne, der jo til en vis Grad var Kassens Udgiftsregnskaber.

Af anden Kasse, der stod under Rentemester Mogens Friis, afholdtes Udgifterne til Søetaten og dens Institutioner samt til Bygningsvæsenet og den norske Hær. Den modtog Indtægterne fra Norge. Rentemesteren for denne reviderede foruden de norske Regnskaber Bygningsregnskaberne og samtlige Leverandørers Fordringer.

Tredie Kasse, der stod under Henrik Müller, afholdt som omtalt Udgifterne til Hæren og modtog Indtægterne af Konsumtionen; han havde Revisionen af de danske Kommissærregnskaber,[5]) af de hidtil ukvitterede Regnskaber og af Konsumtionsregnskaberne under sig.

Fjerde Kasse var Forraadskassen. Den skulde være en Slags Reservebeholdning og modtage Femtedelen af de Indtægter, som flød i de tre førstnævnte Kasser. I Spidsen for denne stod Chri-

[5]) Herved forstodes de Mænds Regnskaber, som forestod Oppebørselen og Udbetalingerne til Hæren.

stopher Gabel, som skulde revidere Kieler Omslags Regnskaber og alle Regnskaber fra den kongelige Del af Hertugdømmerne.

Med Nøglerne til Kasserne skulde der forholdes saaledes, at Skatmesteren eller den øverste Assessor i hans Fraværelse havde den ene Nøgle paa Kongens Vegne, Rentemesteren for Kassen den anden og Kassereren den tredie Nøgle, som dog ikke maatte kunne oplukke Kisten, uden alle tre Nøgler var til Stede. Trods Delingen bar alle Rentemestre i lige Grad Ansvar for, hvad der skete inden for den enkelte Afdeling. Naar de var til Stede, skulde alle underskrive og være med at ekspedere, og naar nogen var fraværende, skulde de tilstedeværende besørge Forretningerne, men de fraværendes Navne alligevel indføres. Tillige skulde Generalbogholderen, en af Kæmmerererne og Restanceskriveren underskrive enhver Afregning til Tegn paa, at alt var rigtig bogført, førend det blev præsenteret Rentemestrene.

Denne Skik, med at samtlige Rentemestres Navne skulde indføres under Afregninger og Kvitteringer, varede kun til Nytaar 1663. Efter den Tid blev der kun underskrevet af den, som havde revideret. Derimod vedblev de alle som ellers at underskrive Maanedsekstrakterne over Indtægt og Udgift, Kvitteringer paa Penge, som indbetaltes i Rentekammeret, og Ekspeditioner af Kontrakter, Assignationer, Memorialer og Resolutioner. Samtidig foretoges en Forandring med Revisionen, idet en af dem i Skatmesterens Fraværelse fik Lov til at bedømme de øvriges Antegnelser. Derimod vilde Kongen selv aarlig ved Nytaar kvittere dem for deres Embedsførelse.[9])

Af den Fordeling, der blev truffen af Indtægterne, var det aabenbart, at denne Forretningsdeling ikke kunde bestaa i Længden. For Hofetatens Vedkommende kunde man vel næppe forudse, at den ikke kunde leve af Indtægterne af Tolden, Lenene og Stempelpapiret i Danmark, men det var alligevel Tilfældet, da en stor Del af disse Indtægter var optagne paa Forhaand gennem Anvisninger i andre Øjemed. Naar det overhovedet kunde gaa en Tid, var det fordi der stadig kom rede Penge ind ved Salget af Krongodset, og fordi man havde Naturalierne fra Lenene at tage til. Men da disse paa Grund af Udlæget stadig tog af, blev man nødt til at se sig om efter nye

9) R. E. 1662 $^{20}/_{11}$ Nr. 504.

Indtægter. Samtidig var det galt med Søetatens Indtægter. Disse Forhold bevirkede tilsammen, at man skred til en ny Deling, da den gamle desuden for Hærens Vedkommende allerede var forældet.[7])

I Slutningen af April 1663 underskrev Frederik III. den ny Fordeling af Indtægterne, som foraarsagede en lignende Fordeling af Rentemestrenes Virksomhedsomraade.[8]) Ved denne Lejlighed fik de nye Instruktioner, hvoraf vi er saa heldige at have bevaret Sten Hondorfs og Mogens Friis's.

Hofetatens Midler skulde udgøre 390000 Rdl., der hentedes fra Tolden i begge Riger, hvoraf navnlig den norske Told var en stor og sikker Indtægt, naar da ikke Hollænderne og andre Kreditorer gjorde for store Indgreb i den. De blev underlagte Henrik Müller i hans Egenskab af Tilsynshavende med Tolden i begge Riger.

Militæretaten havde faaet betydelige Indtægter bestaaende af Matrikelskatterne af Landet, Skatterne af Tienderne og Kornskatten samt en Del af Matrikelkontributionerne af Købstæderne, som tilsammen ansloges til 463000 Rdl. Til den norske Hær med tilhørende Fæstninger var lagt 1300 Gaarde, hvis Indtægter ansloges til 28000 Rdl., 95920 Rdl. af de norske Skatter og en norsk Rytterskat paa 24000 Rdl., ialt 147920 Rdl. aarlig.

Denne vidtløftige Etat fik Rentemester Sten Hondorf overdraget. Hans Instruks,[9]) som er udateret, men som ved en Jævnføring med Overslaget af den 28. April 1663 utvivlsomt viser sig at høre herhen, omtaler først, hvilke Indtægter, der var lagte til Hæren i Danmark og Norge, hvorefter den gaar over til at bestemme Forholdet mellem Rentemesteren og hans Etat. Han skulde flittig korrespondere med Generalkrigskommissærerne i begge Riger angaaende Indtægterne, at de altid kunde være til Rede i rette Tid. Alle Hærens Regnskabsbetjente skulde kvartalsvis affatte Oversigter over Indtægt og Udgift, hvoraf Rentemesteren skulde have et Eksemplar og Generalkrigskommissæren et, desuden Aarsregnskaber ved Aarets Udgang, som indsendtes til Rentemesteren, efter at de først var fore-

---

7) Se om Aarsagen til Hoffets og Søetatens Pengemangel Lindbæk I, 108.

8) Repartitio paa alle Kgl. Maj.s Intrader 1663 $^{28}/_{4}$ i Pakken, Ekstrakter og Fortegnelser Rigets Indtægter og Udgifter vedkommende 1660—80. Jfr. om denne Fordeling R.·E. 1663 $^{18}/_{7}$ Nr. 796.

9) Pakken, Diverse Instruktioner, under Bogstav H.

lagte Generalkrigskommissæren til Billigelse. Var nogen Regnskabsbetjent forsømmelig, eller skete der nogen Forandring med en af dem, skulde Generalkrigskommissæren straks give Rentemesteren Underretning derom. Rentemesteren skulde baade sørge for, at Generalkrigskommissæren og Amtmændene indsendte Regnskaberne for Hærens Midler i rette Tid, og at Amtsskriverne indsendte Kvartalsekstrakter. Til Slut omtaltes, hvilke af det underordnede Personale han maatte benytte ved Revisionen. Denne skulde foregaa som tidligere omtalt, dog maatte Rentemesteren ved Søetaten eller Hofetaten kvittere Hærens Regnskaber, naar Sten Hondorf ikke var til Stede. Betegnende for Tilstanden var det, at Instruktionen endte med en Paamindelse om, at han skulde passe paa, at disse Indtægter virkelig gik til Hæren, og melde det til Kongen, hvis nogen forsøgte noget derimod.

Rentemester Mogens Friis beholdt sit Departement undtagen den norske Hær, som jo nu var lagt under Sten Hondorf. Han fik til sin Raadighed Indtægterne af Amterne og Stempelpapiret i Danmark og Norge, den større Halvdel af Købstadkontributionerne i Danmark og 71000 Rdl. af Skatterne i Norge samt Trælasttienden og Islands Afgift, ialt 210000 Rdl. aarlig. Hans Instruks gav ham større Magt end Sten Hondorf. Det er værd at lægge Mærke til, at der blev givet ham en udstrakt Beføjelse til at udstede Anvisninger, naar Pengene ikke var rede til den Tid, da Leverancer skulde betales. Iøvrigt delte han den daglige Ledelse af Etatens Økonomi med Admiralitetet, efter hvis Anmodning han skulde foretage Udbetalinger, og han skulde være til Stede ved Mønstringerne og maatte afskedige dem af Søetatens Personale, som han fandt udygtige.[10])

Der skete vistnok ingen Forandring med Christopher Gabels Departement. Forraadskassen blev ved at bestaa.[11]) Denne Ordning, som blev gældende fra den 1. Maj 1663, vedblev undtagen for Gabels Vedkommende at bestaa til Reformerne i Begyndelsen af Halvfjerdserne. Efter at Gabel var bleven udnævnt til Statholder i København,[12]) og Hannibal Sehested havde forladt Landet, opgav

10) Diverse Instruktioner A—G.

11) Bb. 6 a Bl. 145 f. Den eksisterede endnu ved Udgangen af Aaret 1669, se Bilag Nr. 38, Anvisning 1669 $^{4}/_{12}$, til Peder Jensens Enke Annas Regnskab over Frederikke Amalies Prinsessestyr.

12) 1664 $^{1}/_{8}$, jfr. ovenfor S. 24.

den første sin Stilling som Rentemester, da den var uforenelig med hans Værdighed som Statholder. Hans Rentemesterembedes Forretninger udførtes i de følgende Aar af Henrik von Stöcken, der fra 29. April 1663,[13]) altsaa fra den store Forandring, havde været Kæmmerer over de selsvig-holstenske Intrader.

Officielt vedblev Gabel at staa i Spidsen for Hertugdømmernes Finanser, samtidig med at han i sin Egenskab af Statholder gengav dette Embede sit gamle Myndighedsomraade, som det havde haft under Christian IV., da Ulfeldt var Statholder i København,[14]) og der ingen Rigshofmester fandtes. Paa en vis Maade kunde man sige, at han for en Del af Embedets Omraade, f. Eks. Tilsynet med Kongens eget Kammer, allerede indehavde det i Forvejen, saa at han kun manglede Titlen, men hermed forenede han nu en Del af Rigsskatmesterembedets Virksomhedsomraade, idet han overtog Tilsynet med Hærens og Flaadens Magasiner i København. Dette Tilsyn beholdt han, ogsaa efter at Holger Vind var bleven Viceskatmester og i øvrigt udførte en Skatmesters Hverv.[15]) Hannibal Sehested og Gabel træffes sidste Gang som Underskrivere af Skatkammerkollegiets Forestillinger den 28. Novbr. 1664.[16]) Efter sin Udnævnelse til Statholder rykkede Gabel op i Rang næst efter Rigsskatmesteren, tidligere havde hans Plads altid været mellem Mogens Friis og Henrik Müller.

Efter at Sehested og Gabel var gaaet ud af det daglige Arbejde i Kammeret, spores et stort Sløseri. Deliberationsprotokollen førtes ikke, og Bogholderiet forfaldt. Man manglede et øverste Tilsyn. Det Tilsyn, som den ene Rentemester kunde føre med den anden, var ikke videre bevendt. Først fra Aaret 1669, da Holger Vind begyndte at lede de kollegiale Drøftelser, kom der Gang i Sagerne igen.

Af de fire Rentemestre, mellem hvem Forretningerne var fordelte paa den oven for skildrede Maade, har vi allerede hørt om

---

[13]) Bb. 4 B Bl. 40 f.

[14]) Se herom Birket Smith, Leonora Christina I, 85 ff. og XXXV f.

[15]) S. T. 1670 $^{30}/_{4}$ Nr. 284, $^{15}/_{6}$ Nr. 395, hvorefter Kammerkollegiet atter overtog Tilsynet med Magasinerne. De fandtes paa Provianthuset, Børsen, Kastellet o. a. Steder her i Byen.

[16]) R. D. P. I b Bl. 71 f.

Christopher Gabel paa Grund af den store Indflydelse, han havde paa alt, hvad der skete under Frederik III.s Arveregering. Af de øvrige var Henrik Müller og Mogens Friis begge betydelige Mænd, medens Sten Hondorf ikke synes at have udmærket sig i nogen særlig Grad.

Henrik Müller, som blev Leder af Hofetatens Finanser, var vistnok gennem Anbefaling fra Familien Rantzau kommen i Statens Tjeneste, i hvilken han allerede før 1660 havde drevet det vidt, idet han efter at have været Generaltoldforvalter var bleven Medlem af Admiralitetet, samtidig med at han i en lang Aarrække var en af Statens største Leverandører. Hans Forhold paa dette Omraade havde ved Ulfeldts Fald nær bragt ham i Ulykke, men en heldig Skæbne holdt sin Haand over ham,[17]) saa at han bevaredes for det nye Styre.

Vi har hørt, hvorledes dette straks sikrede sig hans Tjeneste først som Rentemester for Hæren og som Leder af Tolden og Konsumtionen og siden som Rentemester for Hofetaten. I denne Stilling og som Leder af Tolden i Danmark og Norge har Henrik Müller gjort sig fortjent ved at opretholde et forholdsvis godt Bogholderi over disse vigtige Indtægter, saa vi ved bedre Besked om dem end om nogen anden Indtægtsgruppe. I øvrigt gjorde han et meget stort og dygtigt Arbejde i Revisionens Tjeneste, bistaaet af Renteskriver Claus Jürgensen. Han blev i sit Embede indtil Forandringen i 1679, da de enkelte Rentemesterstillinger blev ophævede, og alle Forretningerne samledes under een Rentemester.

Paa Grund af sine store Fordringer hos Staten blev han en af Tidens største Godsejere. Han oprettede flere nye Herregaarde, som han delte ud til sine Børn, og han var en af de Godsejere, som arbejdede mest paa at udslette den gamle Forskel mellem Selvejere og Fæstere og mellem hele og halve Gaarde, hvorfor han stadig laa i Strid med sine Bønder, som han desuden vilde flytte om paa ved Oprettelsen af sine Herregaarde.[18])

Samtidig med at han var Godsejer i Danmark, drev han Bjerg-

---

17) Biografisk Leksikon XI, 582 ff.

18) S. T. 1665 $^{8}/_{5}$ Nr. 181, 1670 $^{18}/_{8}$ Nr. 611. S. R. 1664 $^{28}/_{9}$ Nr. 147, S. T. 1664 $^{7}/_{12}$ Nr. 559, 1667 $^{21}/_{4}$ Nr. 226, 1670 $^{9}/_{9}$ Nr. 690 og orig. kgl. Resol. i Rtk.. 1670 $^{24}/_{10}$ (Indlæget).

værker i Norge. 1673 overtog han Kongsberg Sølvværk, men havde ikke Held med sig i dette Foretagende. Den skaanske Krig ødelagde ham som Landmand, da de store Skatter, den foraarsagede, bevirkede, at hans Godser ingen Indtægt gav, og da hans Forhold tillige blev inddragne under den store Revisionskommissions Undersøgelser, fik han sit sidste Knæk og døde 1686 som en fattig Mand. 1674 var han bleven adlet, og ved sin Afgang fra Rentemesterembedet var han bleven Etatsraad.[19])

I nær Forbindelse med Hofetaten stod fra gammel Tid af Søetaten. Denne styredes omtrent gennem hele vor Periode af Mogens Friis, der paa sin Vis var en lige saa betydelig Mand som Henrik Müller, men endnu mindre nøjeregnende med de Midler, han brugte for at blive rig.

Mogens Friis var af gammel dansk Adel og havde faaet en god Uddannelse gennem Undervisning og Rejser. Han kom tidlig i Statens Tjeneste og forstod at skaffe sig formaaende Velyndere. 1657 blev han Rentemester, var under Krigen med Karl Gustaf Generalkommissær ved de allierede Tropper i Jylland og blev efter denne Medlem af Malmøkommissionen til Bornholms Indløsning. Ved denne Lejlighed lagde han Grunden til sin Rigdom, idet han skaffede Regeringen skaansk Adelsgods at give i Vederlag for Bornholm. Denne forøgede han siden ved snilde Handeler saa meget, at han ved Christian V.s Tronbestigelse stod som en af Landets største Godsejere.[20])

Som Rentemester kæmpede han en forgæves Kamp for at bevare de Indtægter for Flaaden, som var tillagte den. Hæren skulde have, hvad den behøvede, og Hoffet maatte nødig savne noget, saa det var altid Flaaden, det gik ud over. Navnlig var det vanskeligt for ham at faa dens norske Skatteindtægter ind, i hvilke Norges Generalkrigskommissær Erik Banner gjorde Indgreb.[21])

Under Kampen for Indtægterne glemte han ikke at sørge for, at der blev holdt ordentligt Regnskab. Søetatens Hovedbøger er under ham førte efter det italienske System, men der er den Mangel ved dem, at de ikke er afsluttede til bestemte Tider. De løber fort

---

19) H. T. 7. IV, 3, 109 f., 118.

20) Biografisk Leksikon V, 441 f., H. T. 7. IV, 73 ff., 114 ff.

21) Se om de andre Etaters Indgreb i Flaadens Indtægter f. Eks. R. E. 1665 $^{22}/_{10}$ Nr. 2251, 1666 $^{10}/_{3}$ Nr. 2402, $^{10}/_{8}$ Nr. 2469, $^{28}/_{2}$ Nr. 2438.

gennem flere Aar, hvilket vanskeliggør Benyttelsen af dem. 1673 blev Mogens Friis efterfulgt af Christian Gersdorf.

Militæretatens Rentemester Sten Hondorf stammede fra Brandenburg. 1654 blev han ansat i Kancelliet og blev to Aar efter Rentemester, i hvilken Stilling han forblev til 1679, til sidst under Titel af Overrentemester.[22])

Han var neppe fremragende i nogen Henseende, men synes at have været en ærlig Mand. Medens hans Kollegaer samlede sig store Rigdomme, var hans Kaar stadig forholdsvis ringe.

Af de særlige Hverv, der blev betroede ham, kan vi nævne, at han bestyrede de store Prinsesseskatteindtægter.[23]) Som Revisor var han lidet fremragende i Sammenligning med Henrik Müller og Mogens Friis.

Rentemestrenes Indflydelse var størst i Tiden 1665—68, da enhver af dem synes at have styret sit Departement uden Indblanding fra anden Side. Da Holger Vind blev Skatmester, traadte de stærkt i Baggrunden, og fra Begyndelsen af Halvfjerdserne blev deres Indflydelse paa alle Omraader undtagen Revisionen mindre. Hof- og Søetatens indre Styrelse blev mere uafhængig af dem, idet de i højere Grad end forhen selv modtog de dem tillagte Indtægter.

Ved Oprettelsen af Søetatens og Hærens Kommisariater i 1673 og 1674 blev der givet den enkelte Rentemester Lejlighed til større Indflydelse paa Sagernes Behandling inden for de respektive Etater, men set fra et Kollegiesynspunkt betegnede Forandringen aabenbart en Indskrænkning i Skatkammerets Virksomhed. Under den skaanske Krig mistede Rentemestrene deres Indflydelse paa Kassevæsenet, idet dette efterhaanden samledes under een Mands Ledelse, nemlig Peter Brandt, der fik en saa betydningsfuld Stilling, at den overgik en Rentemesters. Derfor var det ganske naturligt, at ogsaa Rentemesterstillingerne samledes under eet ved Reorganisationen efter Krigen.

---

[22]) Biografisk Leksikon VII, 504 f.

[23]) R. E. 1664 $^{14}/_{9}$ Nr. 1605, 1666 $^{21}/_{4}$ Nr. 2526.

IX. De enkelte Kammerassessorer og deres Forretninger.

Ligesom Rentemestrene fik ogsaa de tre Assessorer sig tildelt særlige Virksomheder. Øverst i Rangen blandt Assessorerne stod Adelsmanden Henning Powisch, der var en Broder til Generalkrigskommissær Otto Powisch. Han havde før Regeringsforandringen tjent som Kancellisekretær og Krigskommissær og var nu bleven Rigsraad og øverste Assessor i Skatkammerkollegiet. I denne Stilling er han vel bleven kaldt Viceskatmester,[1]) da han ved Lejlighed fungerede som saadan, naar Rigsskatmesteren var fraværende. Hans Virksomhed har ikke sat sig dybe Spor i Skatkammerets Historie, og dog maa han, i den korte Tid han virkede, have haft en betydelig Indflydelse. Det blev nemlig overdraget ham at føre Tilsynet med de gamle Restancer og give Generalprokurøren Underretning om dem. Tillige skulde han gøre Uddrag af alle Ansøgninger og referere dem i Kollegiet. Det vil sige, at han var den, som modtog alle udefra indkomne Sager og forelagde dem for Kollegiet.

Hans Virksomhed som Modtager af alle Ansøgere ordnedes nærmere ved en Anordning af 24. Januar og et kgl. Reskript af 22. Februar.[2]) Ved Anordningen fastsloges for Offentligheden, at hele Monarkiets finansielle Anliggender var underlagte Kammerkollegiet, og at Indtægterne var fordelte til Afholdelse af Hoffets, Hærens og Flaadens Udgifter samt til Afløsning af Gælden og Tilvejebringelse af et Reservefond. Da Bestyrelsen af alt dette optog næsten hele Kollegiets Tid, fastsattes der til Fordel for Ansøgere og navnlig for dem, som havde Penge til gode hos Staten, at hver Onsdag og Fredag fra Kl. 2 til 6 Eftermiddag skulde hele Skatkammerkollegiet være samlet for at høre og ekspedere, hvad Folk havde at forebringe det. Hvis noget forekom, som angik andre Kollegier, skulde Kammeret straks vise det hen, hvor det hørte hjemme. Man bestræbte sig altsaa for at vejlede Folk og skaffe dem en hurtig Ekspedition, hvorom der iøvrigt findes adskillige Vidnesbyrd i de to første Ene-

---

1) Da. Saml. 2. II, 165.

2) R. E. 1661 $^{24}/_{1}$ Nr. 208, Frdn. S. 26 ff., Aarsberetn. II, 162 f. R. E. 1661 $^{22}/_{2}$ Nr. 345.

volds Kongers Historie, men Bestræbelserne i denne Retning synes ikke at have frugtet meget.

Til at modtage den Strøm af Ansøgere, navnlig af Kreditorer, som nu kunde ventes hver Onsdag og Fredag Eftermiddag, forordnedes netop Henning Powisch tillige med Generalprokurør Peder Scavenius og de to menige Assessorer Hans Mule og Vitus Bering. Sager af mindre Betydning maatte de afgøre paa Stedet, hvorimod vigtigere Sager og alle, der angik Penge, skulde refereres for Rigsskatmesteren og Rentemestrene til Kongens egen Afgørelse.[3])

Dette Hverv medførte, at det 1663, da den ny Departementsdeling kom, og de enkelte Rentemestre blev stærkere optagne, blev overdraget Henning Powisch og de ovennævnte tre Herrer at revidere alle ukvitterede Regnskaber fra før Arveregeringen samt dem, som siden var indkomne, for saa vidt Rentemestrene ikke selv kunde overkomme dem. De skulde selv i Forening udføre Decisionen og især paase, at alle Restancer blev betalte. Endelig maatte de selv kvittere.[4]) Hermed var der under Henning Powischs Ledelse skabt et Revisionskammer ved Siden af Rentekammeret, som paa en vis Maade var aldeles selvstændigt, da det baade reviderede, deciderede og kvitterede. De Forretninger, som før var udførte af Rentemestrene og Rigsskatmesteren i Forening, kunde nu besørges af dette Revisionskammer. I Forvejen var det bleven ordnet saaledes, at den ene Rentemester kunde censurere den andens Antegnelser, naar Skatmesteren ikke var til Stede. Alt dette skete, for at Folk ikke skulde opholdes for længe med at faa deres Regnskaber kvitterede, men det førte til, at alt Overtilsyn forsvandt af Skatkammeret, og det var ikke heldigt.

Dette Revisionskammer fortsatte sin Virksomhed ogsaa efter Henning Powischs's Død, der indtraf den 5. Marts 1664. Ledelsen af det gik derefter over til Jørgen Reedtz, der stod helt uden for Kammerkollegiet; af de øvrige Deltagere fortsatte Scavenius og Bering.[5])

Medens det første Revisionskammer blev oprettet under Hannibal Sehesteds Fraværelse, og man derfor kunde tænke, at det maaske

---

3) Jfr. Hans Mules Bestalling 1661 $^{16}/_{3}$ Bb. 4 B Bl. 5.

4) R. E. 1663 $^{18}/_{7}$ Nr. 796.

5) R. E. 1664 $^{15}/_{11}$ Nr. 1692, $^{18}/_{11}$ Nr. 1694.

ikke var i Overensstemmelse med hans Ønske, var det andet vistnok dannet efter hans Opfordring, da han selv har paraferet begge Befalinger, saa vi kan deraf se, at han heller ikke har haft noget mod det første, der for saa vidt var af en mindre betænkelig Natur, som det ledede af Kammerkollegiets øverste Assessor eller af den, der havde været det.[6])

Til Bistand for Henning Powisch ved hans Modtagelse af Ansøgningerne og ved Revisionen af de ukvitterede Regnskaber var de to nederste Assessorer Hans Mule og Vitus Bering ansatte. For begge disse har vi deres Bestallinger af 16. Februar 1661.[7]) De skulde foruden at staa Powisch bi føre Tilsyn med Stempelpapirets Forvaltning. Deres aarlige Løn var 1000 Rdl., regnet fra Mortensdag 1660. Begge beholdt deres hidtilværende Embeder, Mule som Økonom ved Kommunitetet og Studiegaarden og Bering som kgl. Historiograf. Deres Virksomhed i Kollegiet ud over Revisionen var vistnok ikke stor.[8]) Mule blev ikke optaget i det Revisionskammer, som dannedes under Jørgen Reedtz's Ledelse. Han gik ud af Kollegiet i Midten af Treserne. Deres Virksomhed ved Stempelpapirforvaltningen var rent kontrolerende, men der var god Grund til at benytte Assessorer i Kammeret til dette Hverv, da næsten alt, hvad der udgik af Kammeret skulde være stemplet.[9]) Sammen med Rentemester Sten Hondorf, der var Stempelforvaltningens øverste Tilsynshavende, og Papirsforvalteren Christen Pedersen skulde de opbevare Nøglerne til den Kiste, hvori Redskaberne til Stempelpapirets Trykning gemtes,

---

6) Det kunde nemlig se ud, som om Henning Powisch efter den 15. Aug. 1662 ikke mere havde deltaget i Skatkammerkollegiets Overvejelser, da det er sidste Gang, han staar blandt Underskriverne af Forestillingerne i Skatkammerets Deliberationsprotokol.

7) Bb. 4 B Bl. 5 ff.

8) Dersom vi kan bedømme den efter deres Tilstedeværelse blandt Underskriverne af Forestillingerne til Kongen, hvad vi vistnok kan, var de saa godt som aldrig til Stede. I Deliberationsprotokollerne fra Frederik III.s Tid findes Bering i Tidsrummet 1660—1668 sidste Gang som Underskriver den 23. Septbr. 1661. Undersøger vi de originale Forestillinger, bliver Indtrykket ikke anderledes. I Kollegiet fungerede de kun af Navn.

9) R. E. 1661 $^{20}/_{1}$ Nr. 207.

og de skulde være til Stede, hver Gang en saadan Trykning fandt Sted.[10]) Før Hans Mule overtog dette Hverv, havde han ført Tilsyn med Provianthusets Betjente, men dette blev nu overladt til Rentemestrene.[11]) Vitus Bering blev i Embedet som Assessor til sin Død 1675.[12])

Foruden de egentlige Assessorer kom der i 1661 en overordentlig Assessor til, som fik en meget stor Indflydelse. Det var Grev Christian Rantzau, som i Januar Maaned blev udnævnt til Generalstatholder, Rigsraad og Medlem af alle Kollegier. Den 14. Januar er han Medunderskriver af den Forestilling, som indgik til Kongen om Fordelingen af Forretningerne mellem Kammerets Over- og Underbetjente, og han indtager den anden Plads i Rangen. Hannibal Sehesteds Navn staar først. Fra den Tid af indtil Udgangen af August Maaned 1661 findes han stadig blandt Underskriverne af Kammerkollegiets Forestillinger, dog ikke i Februar Maaned og fra den 12. Maj til den 19. August. Mellem den 15. Juni og 19. August er overhovedet ingen Forestillinger indførte i Deliberationsprotokollen. Kollegiet indstillede vistnok sine Drøftelser i den varmeste Tid. Men maaske kan Opholdet ogsaa forklares, ved at Hannibal Sehested paa denne Tid havde travlt med at forberede sin Rejse til Hyldingen i Norge, og Grev Rantzau ved samme Tid var i Hertugdømmerne.[13]) Grev Rantzau fungerede kun som Formand i Kammerkollegiet denne ene Dag i August. Tre Dage efter blev han ved et egenhændigt Brev af Frederik III. udnævnt til Præsident i Statskollegiet og Premierminister med Titel af Overstatholder.[14]) Efter den Tid overtoges Forsædet i Kammerkollegiet af Henning Powisch under Hannibal Sehesteds Fraværelse. Han beklædte det kun et Aar, hvorefter den ældste tilstedeværende Rentemester præsiderede.

Christian Rantzau døde den 8. Novbr. 1663. Han deltog altsaa i det store Reformværk i Foraaret 1661, men om hans Indflydelse paa det i Enkelthederne kan vi intet sige; dog har den sikkert været

---

[10]) R. E. 1661 29/1 Nr. 213.
[11]) R. E. 1661 20/1 Nr. 203.
[12]) Biografisk Leksikon XI, 504 f. II, 120 ff.
[13]) Biografisk Leksikon XIII, 409.
[14]) c. l. Jfr. Becker I, 256.

betydelig, da han var meget yndet af Kongen og stod i et fortroligt Forhold til Gabel, som blev hans Efterfølger af Gavn, om han end ikke fik saa straalende Titler.

X. Generalprokurøren og Fiskalvæsenet.

Til Assessorernes Kreds maa vi endvidere regne Generalprokurøren Peder Scavenius. Han aflagde sin personlige Ed for Kongen den 18. Novbr.[1]) og var særlig i Begyndelsen fra 19. Novbr. til 14. Decbr. 1660 Medunderskriver af Kollegiets Forestillinger til Kongen, men efter den Tid træffer vi ham egentlig ikke i denne Egenskab før 1669.[2]) Han optræder nok et Par Gange i Deliberationsprotokollen,[3]) men det er som Forslagsstiller, og man kan ikke deraf slutte, at han har været til Stede i Kollegiet og deltaget i Drøftelsen, uagtet det er sandsynligt, da det var Skik i hine Tider, at enhver Forslagsstiller mødte personlig frem.

I hans Instruks af 16. Februar 1661 [4]) motiveredes Generalprokurørembedets Oprettelse med den store Urigtighed i Intraderne og den ringe Lydighed mod Lovene. Kongen var derved kommen i Gæld, og Undersaatterne havde lidt stor Skade, hvorfor man havde besluttet „efter andre Landes og Rigers berømmelige Maner“ at ansætte en Generalprokurør. Denne skulde især inddrive Restancerne og stævne dem, der var modvillige, til at møde op med deres Regnskaber og Restancer for Kammerkollegiet. Underretningen om disse skulde gives ham af Henning Powisch, men tillige af Renteskriverne, som igennem Rentemestrene havde faaet Befaling om at staa ham bi med alle mulige Oplysninger i saa Henseende. Forinden Parterne

---

[1]) Da. Saml. 2. II, 128.

[2]) Første Gang 1669 $^{16}/_{5}$, R. D. P. I b Bl. 102 f.

[3]) c. l. Bl. 18 f. 1664 $^{19}/_{1}$, Forestilling af Rentemestrene $^{26}/_{1}$; Bl. 42 1664 $^{28}/_{4}$, Forest. $^{4}/_{5}$.

[4]) Aarsberetn. II, 165 ff.

indkom for Kammerkollegiet, skulde Generalprokurøren have afgivet Rapport om Sagen, saa at Fiskalen straks kunde søge Dom og derefter lade gøre Eksekution. Desuden skulde han have Tilsyn med, at idømte Pengebøder indkom, hvorfor han skulde gennemse alle Retsakter, førend Sagerne kom for, at han kunde gøre Indstilling til Dommerne, naar han fandt noget, der berørte Kongens Interesse. Dette sidste Hverv kunde let gøre Embedet noget besværligt. Men endda var hans Pligter ikke til Ende, thi i Slutningen stilledes der i Udsigt, at han skulde faa nærmere Instruks med Hensyn til Varetagelsen af Kongens Højhed og Rettighed vedrørende Vrag, forladt Arv, konfiskeret Gods og andet deslige. For disse mange Forretninger skulde han oppebære 1000 Rdl. aarlig, altsaa Assessor-Gage, og hans Ansættelse regnedes fra Mortensdag 1660.

Det var ikke noget behageligt Hverv at inddrive Restancer og Mulkter, men det odiøse i Forretningen faldt ikke paa Generalprokurøren selv, men paa hans underordnede og Hjælpere Generalfiskalen og Fiskalerne. Her i Landet var Søren Hansen Kornerup Generalfiskal fra 1661. Han synes at have optraadt selvstændigt fra Begyndelsen af, men arbejdede med saa stor Iver i Kongens Tjeneste, at man ansaa det for raadeligt at stille ham under Generalprokurørens Tilsyn. Han maatte ikke føre Proces mod nogen, før han havde forelagt Generalprokurøren hele Sagen, og denne skulde saa høre Kongen, før der blev foretaget noget.[5]) Uagtet dette Tilsyn gik det alligevel Søren Kornerup galt til sidst, idet han lod en Mand dømme til Døden og Dommen udføre uden at tage Hensyn til den dømtes Erklæring om at ville appellere. Han blev afsat fra sit Embede 1663, men hans Efterfølger forhenværende Stempelpapirforvalter Christen Pedersen blev først udnævnt i 1665.[6]) Christen Pedersen virkede i dette Embede vor Periode ud.[7])

I Mellemtiden mellem Søren Kornerups Afskedigelse og Christen Pedersens Ansættelse udførtes Generalfiskalens Hverv af Underfiskalerne, hvoraf der var flere. Underfiskalembedet blev imidler-

---

[5]) R. E. 1662 $^{18}/_{10}$ Nr. 454 og 455.

[6]) Han blev udnævnt den 18. April, og den 2. Maj fik Søren Kornerup Ordre til at overlevere sine Embedspapirer til ham, se R. E. Nr. 2047. Jfr. Biografisk Leksikon IX, 374 f.

[7]) Han døde vistnok i 1681, se S. T. 1681 $^{28}/_{5}$ Nr. 137, 138.

tid ophævet 1666, og deres Hverv blev overdraget i Købstæderne til Byfogderne og paa Landet til Ridefogderne. Disse Retsbetjente optraadte derefter i Sager, hvor der efter Generalfiskalens Ordre skete Paatale paa Kongens Vegne. Underfiskalerne havde dels været udnævnte af Kongen og dels befuldmægtigede af Generalfiskalen.[8]) I 1671 søgte Christen Pedersen vistnok at faa Underfiskalembedet genoprettet, men det lykkedes ham ikke.[9])

Den første Fiskalinstruks, vi har fra Tiden efter Regeringsforandringen, er meget kortfattet, men viser, at Fiskalembedet havde en Rækkevidde, som gik langt udover, hvad der kunde falde ind under Kammeret. Den giver os ikke nogen Forestilling om, at vi har med en Kammerbetjent at gøre, men passer snarere for en Politispion i al Almindelighed.[10]) Denne Instruks, som blev givet for den norske Fiskal Jakob Madsen, stemmer nøje overens med en, som et halvt Aar efter blev givet for Fiskal Laurids Hansen i Fyn.[11]) En bedre Forestilling om Fiskalembedets Natur faar vi gennem en Instruktion for den norske Generalfiskal søndenfjælds Søren Christensen Smidt, der blev ansat i 1664. Han skulde paase, at der ikke skete Misbrug ved Udskrivningen eller Underslæb i de kgl. Indtægter. Saafremt han mærkede saadant, skulde han straks paatale det. Mere mærkelig er en anden Bestemmelse i Instruksen, hvorefter han skulde anstille Undersøgelse, dog i al Stilhed, naar han mærkede, at nogen af „den menige Almue“ kunde finde sig graveret eller besværet.[12]) Denne Omsorg for Almuen er i hvert Tilfælde i Danmark ikke helt almindelig under Frederik III., og det havde været interessant, om vi havde haft Generalfiskal Christen Pedersens Instruktion, for at se om den indeholdt en lignende Bestemmelse om Beskyttelse af Almuen. Kort efter Generalfiskal Søren Christensen Smidts Ansættelse udkom der en Forordning om de Sager, som han skulde

---

8) S. T. 1666 30/6 Nr. 334.
9) Se Statskollegiets Protokol 1671 18/11 Bl. 44 ff.
10) N. R. 1663 31/5 Nr. 25, Aarsberetn. II, 169 f. Jakob Madsen var bleven anvendt paa lignende Maade siden Maj Maaned 1661, se R. no. E. 1661 6/5 Bl. 72, jfr. Landkommissærernes Instruks 1661 17/1 § 9 c. 1. Bl. 27.
11) F. R. 1663 14/11 Nr. 35.
12) N. R. 1664 21/1 Nr. 6, Aarsberetn. II, 170 ff.

føre, hvori der tillagdes ham en ikke ringe Magt.[13]) Indholdet af Forordningen blev føjet ind i Instruktionen for den følgende Generalfiskal søndenfjælds Christen Herkules Barchman, som tiltraadte 1667.[14]) Generalfiskalen nød herefter forskellige Begunstigelser ved Udførelsen af hans Embedsforretninger. Han havde saaledes Ret til i Forening med Amtmanden eller Lavmanden at indsætte en Sættedommer, naar vedkommende Byfoged eller Sorenskriver fandtes at være Part i den Sag, Generalfiskalen vilde rejse. Hans Erklæring skulde følge med, naar nogen søgte Benaadning hos Kongen i en Fiskalsag. I Konfiskationssager maatte han anvende hurtig Retsforfølgning, og var der ingen Retsbetjent ved Haanden, maatte Fiskalen selv belægge det Gods med Arrest, som vedrørte Kongens Interesse. Aktstykkerne i de Sager, hvori han procederede, samt de idømte Domme maatte skrives paa ustemplet Papir. Alle de Udskrifter, han skulde bruge i sine Sager, skulde gives ham uden Betaling, og hele hans Korrespondance skulde befordres uden Vederlag af Postvæsenet.[15]) Ved Christen Herkules's Udnævnelse ophævedes, ligesom det forhen var sket i Danmark, alle Underfiskalembeder, og deres Forretninger overdroges til Fogderne paa Landet og Byfogderne i Byerne . For det nordenfjældske Norge var der i Stedet for en Fiskal en saakaldt Generalinspektør, som stod uafhængig af Generalfiskalen søndenfjælds.[16]) Dette Embede beklædtes i 1668 af Magister Søren Udbynedre, som i det følgende Aar blev efterfulgt af Peder Pedersen.[17])

Hele dette Forhold forandredes ved Christian V.s Tronbestigelse, da det norske Fiskalvæsen lagdes ind under Generalprokurøren, der lod det forvalte af den danske Generalfiskal Christen Pedersen.[18]) I Slutningen af Aaret 1671 havde Statskollegiet Fiskal-

---

13) N. R. 1664 18/11 Nr. 139.

14) S. T. 1667 27/4 Nr. 251, 6/7 Nr. 413.

15) N. R. 1667 17/5 Nr. 48. Med Hensyn til Brugen af Stempelpapir, jfr. Rothe, Christian V's Reskripter S. 32 f. 1670 15/9. Angaaende Begunstigelser for Generalfiskalen, se N. R. 1664 18/2 Nr. 18 om Friskyds for ham og hans Underfiskaler, gentaget 1667 17/5 c. l. Nr. 50.

16) S. T. 1668 27/10 Nr. 785.

17) S. T. 1669 31/8 Nr. 199, 200.

18) S. T. 1670 12/8 Nr. 584.

væsenet og en Instruks for Generalfiskalen til Behandling,[19]) men der synes ikke at være kommen noget ud af Sagen, saa at Forholdene vistnok i denne Periode forblev, som det var ordnet i 1670.

XI. Kammersekretæren og Kammerkancelliet.

Sekretæren Frederik Giese hørte fra først af til Underbetjentene. Det siges udtrykkelig i Forestillingen af den 14. Januar. Han var født i den gottorpske Del af Slesvig, begyndte sin Løbebane i Hertugens Kancelli, men kom ved Anbefaling fra Christian Rantzau i dansk Tjeneste, først som Krigssekretær og siden som Generalavditør. Da han tillige havde foretaget en længere Udenlandsrejse, maa han vel siges at have været vel rustet til den Gerning, som han kom til at udføre gennem mange Aar, idet han beklædte Sekretærposten til den 30. April 1692, da han blev Amtmand i Ringsted Amt.[1])

Hans Hverv var at forfatte Udkastene til Kollegiets Forhandlingsforslag og Forestillinger samt til alle dets Udfærdigelser. Derved maatte han faa en ikke ringe Indflydelse paa Sagerne, men angive, hvor stor den var i det enkelte, kan vi ikke. Tillige skulde han sørge for, at alt dette blev rigtig bogført. Han havde derfor tre Kopister til sin Raadighed, som var beskæftigede med at renskrive og indføre i Bøgerne, hvad Sekretæren opsatte. I Forestillingen af den 14. Januar var denne Bogføring tænkt ret omfattende i Smag med, hvad man var vant til i Kancelliet. Foruden Deliberationsprotokollen, Bogen over Kollegiets Forhandlinger og Forestillinger til Kongen, som Sekretæren selvfølgelig skulde hellige sin særlige Opmærksomhed, skulde der føres to Hovedrækker af Bøger, en for aabne Breve, det vil sige de Kongebreve, som begyndte med Formlen

---

19) Statskoll.s Protok. 1671 $^{18}/_{11}$ Bl. 44 ff. og $^{20}/_{11}$ Bl. 46.

1) Biografisk Leksikon VI, 19.

„Gøre alle vitterligt" og henvendte sig til en større Almenhed, og en for Sendebrevene, som begyndte med Formlen „Vor synderlig Gunst tilforn" og var rettede til en enkelt Mand eller Institution. Disse to Hovedrækker skulde atter hver deles i tre efter de danske Provinser, nemlig en for Sjælland, en for Jylland og en for Smaalandene. Desuden skulde der holdes en særlig Bog over alle kongelige Ordrer til Rigsskatmesteren og Kammerkollegiet eller enkelte af dets Medlemmer. Endelig var der forordnet en Bog over Forleninger, Forpagtninger, Donationer og deslige.

Med Hensyn til Bestallingerne, som fra nu af udfærdigedes gennem Skatkammeret, havde man tænkt sig det saaledes, at der skulde være tre Rækker Bestallingsbøger efter de tre Etater for Hoffet, Militæret og Flaaden. Disse Bøger skulde føres i Sekretariatet, men være hos de respektive Kasserere for Hof, Hær og Flaade, for at de altid kunde vide, hvad de havde at udbetale enhver i Lønning. Skete der Forandringer med Hensyn til denne, skulde de optegne det. Ogsaa for Norge skulde der føres Særbøger af de forskellige Arter. Hertugdømmerne omtaltes slet ikke.

Dette vidtløftige System, som i Grunden var unødvendigt, gennemførtes ikke, maaske, fordi man fandt det for kostbart.

Deliberationsprotokollen blev ikke af den Art, som dens Navn antyder, og vi kunde have ventet. Den indeholder overhovedet ingen Besked om, hvad hvert enkelt Kollegiemedlem mente om den enkelte Sag. Den indeholder kun Udfaldet af Overvejelserne og Stemmeafgivningen, om der overhovedet er bleven voteret i den første Tid, eller Kollegiets Medlemmer kun har samtalet om Sagerne. Dette Udfald foreligger som Kollegiets Forestilling til Kongen, og denne er indført i Protokollen tillige med Kongens Afgørelse. Fra først af er Bogen fyldig, men efterhaanden bliver den mere mager, og vi maa enten formode, at ikke alle Forestillinger til Kongen er bleven indførte, eller at Rentemestrene har afgjort Sagerne paa egen Haand, efterhaanden som Departementsdelingen blev fastere, og de kollegiale Drøftelser hørte op. Thi at dette sidste var Tilfældet synes at fremgaa af, at Underskriverne af de indførte Forestillinger bliver færre og færre.

Vi har set, hvorledes den ene af de menige Assessorer forsvandt af Underskrivernes Tal efter den anden. Til sidst blev kun

Rentemestrene tilbage. Men ogsaa deres Tal tyndes ud, efter at Hannibal Sehested har forladt Danmark for sidste Gang, og vi finder af og til kun den Rentemesters Navn under Forestillingen, som havde med Sagen at gøre. Efter at Holger Vind er bleven Viceskatmester i 1669, bliver Forholdet anderledes. Der bliver flere Underskrivere, selv Vitus Bering giver Møde igen, og Sekretæren rykker op blandt de raadslaaende Assessorer. De kollegiale Overvejelser er aabenbart igen begyndte. Endnu bedre bliver Forholdet under Christian V., indtil Krigen kommer og bringer Forstyrrelse i det hele. For hele Frederik III.s Arveregering udgør Deliberationsprotokollen kun to tynde Bind. Det foreliggende Materiale er derfor saa ringe, at man ikke fuldt ud kan gøre sig klar over, hvorledes Forholdet i Virkeligheden har været, men Grundlinierne kan vi vistnok trække op.

Over de kongelige Befalinger til Rigsskatmesteren og Skatkammeret blev der i Overensstemmelse med Kollegiets Tanke og Traditionen fra før Regeringsforandringen ført en Bog;[2]) men den ender i 1666 (1667) og er ikke længer fortsat i denne Form. Men ved Siden af denne var man fra Departementsdelingen i Foraaret 1663 begyndt at føre en Række Registerbøger [3]) over kongelige Befalinger til Skatkammeret og de enkelte Rentemestre. Disse fortsattes indtil 1686. Fra Foraaret 1669 til Udgangen af 1671 er et Ophold, hvori der synes at mangle en Bog. Den sidste af Registerbøgerne har en noget anden Karakter end de øvrige, idet den ogsaa indeholder Forestillinger og kongelige Resolutioner.

Ved Reformerne i Begyndelsen af Firserne genoptog man den oprindelige Tanke om Bogen med de kongelige Befalinger til Kammeret, og den gennemførtes Perioden ud, til Christian V.s Død. Disse tre sidste Bøger, der gaar fra 1681—1689 og med et Ophold igen fra 1692—1699, hedder Protokoller over de fra Kancelliet til

---

2) Kongelige Ordrer og Missiver til Rigens Skatmester og Kammerkollegiet 1660—66. I Bogens Slutning er indført Budgetterne for Søetaten af 26. Jan. 1671 og 10. April 1673 og for den norske Hær af 15. Marts 1671 samt Reskriptet af 4. Juni 1673 om Opsættelse af en Bestalling for Christian Gersdorf som Medlem af Søetatens Kommissariat i hans Egenskab af Søetatens Rentemester.

3) V. A. II, 7.

Rentekammeret afgaaede kgl. Ordrer.[4]) Man vil derfor i sjællandske Tegnelser kunne finde eller skulde kunne finde alle de kongelige Befalinger, som indeholdes i disse Bøger i Rentekammeret. Af de nævnte Registerbøger indeholder den første, som omfatter Tiden 1663—1669, indtil 1666 langt fra saa meget som Bogen over de kongelige Ordrer og Missiver 1660—1666, der synes at være en fuldstændig Fortegnelse over de kongelige Befalinger til Skatkammeret i dette Tidsrum. Hermed er vi færdige med Særbøgerne over de indkomne kongelige Befalinger. Den første er den bedste, de mellemste er de ringeste. Fra 1692 genoptages atter de gode Traditioner. Uagtet Svingningerne i Udførelsen maa man paa dette Omraade sige, at Kollegiets Tanke, som den findes udtrykt i Forestillingen af 14. Januar 1661, i alt væsentligt blev gennemført.

Helt anderledes er Forholdet, naar vi ser paa de kongelige Udfærdigelser. Bøgerne over disse, de saakaldte Ekspeditionsprotokoller, indeholder baade aabne Breve og Sendebreve.

De omfatter Danmark og Norge samt under Frederik III. delvis Hertugdømmerne. De indeholder alle mulige Udfærdigelser, ogsaa for en Del saadanne, for hvilke der findes Særbøger. Af disse havde Kollegiet kun opstillet to Slags, hvoraf den ene var unødvendig og derfor hurtig blev opgivet. Det var Bogen over Benaadninger, Pensioner, Bevillinger og Konfirmationer.[5]) Den førtes kun til Maj 1662. Den anden Slags var Bestallingsbogen. Den var som omtalt paatænkt i tre Rækker efter Etaterne, men blev maaske kun ført i een.[6]) Paa en vis Maade er der alligevel en Rækkedeling, idet flere Rækker løber jævnsides over en kortere eller længere Aarrække, men Delingen er ikke sket efter Etater, men efter Rang. Nogen skarp Adskillelse er der imidlertid ikke Tale om. Som Følge af at alle tre Etaters Bestallinger blev indførte i een Række Protokoller — dette varer i hvert Tilfælde til 1679 — kunde der ikke være Tale om Gennemførelsen af den Plan, at Bestallingsbøgerne skulde være hos Kasse-

---

[4]) I Hannibal Sehesteds Tid og maaske ogsaa efter denne udstedtes der tillige kgl. Befalinger til Skatkammerkollegiet gennem Skatkammeret selv.

[5]) V. A. II, 11.

[6]) Den var ingen Nybegyndelse, men en Fortsættelse af en Bogrække, der havde eksisteret i Rentekammeret siden 1640, se V. A. I, 182.

rerne; de blev i Sekretariatet under Sekretærens Opsyn. Alligevel kunde det være, at der senere, om ikke straks, ved Siden af Hovedrækken af Bestallingsbøger i Sekretariatet, er bleven ført Genparter ved de forskellige Etater til Oplysning for Kassererne.[7])

Foruden disse to Slags Særbøger, som Kollegiet havde foreslaaet, medførte Omstændighederne eller Traditionen, at der blev holdt endnu flere. Det store Jordegodsudlæg førte saaledes til, at der holdtes særlige Skødebøger [8]) ved Renteskriver Jens Sørensen. Desuden førtes der Særbøger over Obligationer, Kontrakter og Kvittancer. For Danmark—Norges Vedkommende har vi først særlige Obligationsbøger fra 1699;[9]) før den Tid findes Obligationerne indførte i Ekspeditionsprotokollerne. For Hertugdømmerne blev der derimod straks ført Særbøger paa dette Omraade.

Særbøger for Kontrakter var ikke noget nyt i Rentekammeret; fra 1630 var saadanne førte.[10]) Denne Tradition fortsattes efter Regeringsforandringen, og vi har for Tidsrummet 1661—1679 bevaret to Kontraktbøger, hvoraf den første i hvert Tilfælde er ført i Sekretariatet. Den gaar til Departementsforandringen i Maj 1663. Den følgende Bog, der omfatter Tiden til 1675, er delt i tre Afsnit efter de forskellige Etater og er vistnok ligeledes ført i Sekretariatet.[11]) Endnu ældre er Særbøgerne for Kvittancerne. De gaar under Titlen Registerbøger tilbage til 1599. Fra Trediverne er de som oftest førte i to Rækker efter Stænder, en for Adel og en for Ikke-Adel, som fortsættes i de første Aar efter Regeringsforandringen, men uden at man overholder Adskillelsen. Fra 1665 deles de efter Etater, men løber atter sammen i 1669.[12]) Ogsaa disse er førte i Sekretariatet af Registerskriver Jørgen Carstensen og under Titlen Registerbøger indtil den 24. Februar 1671.[13])

Foruden disse Bøger førtes i de to første Aar efter Regeringsforandringen ligeledes under Kammersekretær Gieses Tilsyn en sær-

7) Bb. 10 a, der er ført i Hofmønsterskriver Lorens Tuxens Afdeling, er en Bog af denne Art.

8) V. A. II, 15.

9) V. A. II, 18.

10) V. A. I, 183.

11) V. A. III, 6.

12) V. A. II, 25.

13) Registerbogen $^{24}/_{2}$ 1671—$^{31}/_{12}$ 1672 Bl. 1.

lig Ekspeditionsprotokol for Norge og en lignende for Hertugdømmerne. Men begge disse Bøger blev snart opgivne, den norske allerede i Foraaret 1662 og den for Hertugdømmerne i November samme Aar.

Efter den Tid indførtes samtlige norske Ekspeditioner som omtalt i den dansk-norske Ekspeditionsprotokol, medens der for Hertugdømmerne fra 1664 findes en særlig Række Ekspeditionsprotokoller[14]) foruden Særbøger for Skøder og Obligationer samt fra 1670 for Bestallinger.

Der synes i Virkeligheden allerede fra 1664 af at have været et særligt Sekretariat for Hertugdømmerne under Henrik von Stöckens Ledelse, uagtet han først nævnes som fungerende Sekretær for Hertugdømmerne i 1670,[15]) og det officielle tyske Sekretariat under Rentekammeret ikke oprettes før i 1699 efter Christian V.s Død.

Med Holger Vind begyndte en ny Æra i Kammerkancelliets Historie. Han fik indført, at der skulde holdes Journal over, hvad der indkom og foregik i Kammerkollegiet. Den begynder i September 1669, er ført af Kammersekretæren selv, men meget kortfattet.

Fra Departementsforandringen i 1663 var man begyndt at føre en ny Række Bøger over Skatkammerets Breve og Anvisninger til Embedsmændene i Danmark og Norge. Den første af disse er maaske ført under Kammersekretærens Tilsyn, da den omfatter alle tre Etater, men de følgende, som kun omfatter Hofetaten og tillige indeholder Bestallinger for lavere Toldembedsmænd, er vist Etatskopibøger, førte under Hofetatens Rentemesters umiddelbare Tilsyn.

Dette viser, at man har haft en Deling af Forretningerne af saglig Art, endnu før der i 1680 indførtes en efter topografiske Hensyn. Denne Deling var dog ikke fast gennemført, og fra Begyndelsen af Halvfjerdserne har vi atter en Brevbog, som maa antages at være ført i Sekretariatet. Delingen af Korrespondancen efter Etaterne synes kun at have været opretholdt i anden Halvdel af Treserne.

---

14) Af denne Slags Protokoller findes fire: 1664—70, 1670, 1671—83 og 1680—92, hvoraf den sidste bærer Titelen Expeditiones de C. 5.

15) Aarsberetn. II, 197 Skatkammerkollegiets Instruks 1670 $^{20}/_{7}$ § 16.

XII. Skatkammerets underordnede Personale.

Nærmest under Kammersekretæren i Rang stod Generalbogholderen, men da dennes Embede var helt nyt og udgjorde noget for sig selv, vil vi først se paa de forskellige Renteskriverstillinger, som havde Traditionen for sig. En Særstilling blandt Renteskriverne indtog de saakaldte Kæmmererere. Af dem foreslog Forestillingen af 14. Januar, at der skulde være to, ligesom det var bestemt i Kollegiets Instruks. Fra først af blev der heller ikke ansat flere, nemlig Johannes Boyesen som Kæmmerer for Hofetatens Kasse og Thomas Thomassen for Forraadskassen. Af disse var Johannes Boyesen en ny Mand paa Skatkammeret, hvorimod Thomas Thomassen allerede stod opført paa et Renteskriver Mandtal fra 1646[1]) og blev øverste Renteskriver 1656 sammen med Jørgen Hansen Aalborg.[2])

Johannes Boyesen skulde holde Bog over alle kongelige Betjente med deres Løn og Kostpenge samt tillige over al Indtægt og Udgift ved hans Kasse. Hver Maaned skulde han affatte en Ekstrakt over alle Hofetatens Indtægter og levere den til Rentemesteren for at gennemses, hvorefter Kongen skulde godkende den. Hvert Nytaar skulde han gøre Regnskab for Indtægterne og Udgifterne i Aarets Løb, hvilket Regnskab skulde decideres af Rentemestrene. Iøvrigt skulde han selvfølgelig lyde Rigens Skatmester og Rentemestrene og gøre, hvad de satte ham til; han maatte ikke tage noget Dokument hjem, ikke holde Regnskab for fremmede, men skulde møde hver Dag paa Kammeret. Disse Bestemmelser var fælles for alle underordnede Kammerbetjente fra Generalbogholderen og nedefter. I Egenskab af Kasserer maatte han ikke ligge med Kongens Penge, men skulde straks, naar de indkom, i Rentemesterens Nærværelse kaste dem ned i Kassen.[3])

Han virkede i denne Stilling til Slutningen af Aaret 1663,[4]) da han efterfulgtes af Lorens Tuxen,[5]) der var Dronningens Foged paa Hørsholm. Medens der havde været tilsagt Johannes Boyesen 600 Rdl. aarlig i Løn, maatte Tuxen nøjes med 300 Rdl., men fra 1. Maj

---

1) Se Protok. vedk. Rgsk.s Tilstand 1646—77. V. A. II, 27.
2) Rigens Indtægt og Udgift, forfattet i et Overslag. Anno 1656. V. A. I, 185.
3) Bb. 4 B Bl. 13 ff.
4) Afregningsbog B 1647—76 Bl. 227 f.

1670 bevilgedes der ham 600 Rdl. aarlig som Hofkæmmerer. Tuxen kaldtes i sin Bestalling Hofmønsterskriver, fordi hans Hovedforretning var at holde Fortegnelse over Hofbetjentene. Titlen „Oberzahlmeister", der siden førtes af Peter Brandt som Zahlmester for alle tre Etater, synes allerede at have været knyttet til ham. Tuxen var Angelbo.[6])

Kæmmereren for Forraadskassen Thomas Thomassen var sat paa en af de vigtigste Poster i Skatkammeret, idet han tillige med Generalbogholderen skulde paategne alle Kvitteringer for Indtægt, inden de blev forelagte Rentemestrene til Underskrift, til Tegn paa, at de var rigtig bogførte. Tillige skulde han affatte Maanedsekstrakter over alle Indtægter og Udgifter i Skatkammeret, altsaa ikke alene for sin egen Kasses Vedkommende, og levere dem til Rentemesterens Revision og Kongens Godkendelse. Desuden skulde han selv opsætte alle Indtægts og Udgifts Ordrer vedrørende de fire Kasser, Hofetatens, Forraads, Militiens og Søetatens Kasse. Paa Grund af disse mange Forretninger havde han ordentligvis ikke noget med Regnskabsrevisionen at gøre. Ligesom Johannes Boyesen skulde han selvfølgelig føre Bog over alt vedrørende sin særlige Kasse.

Mod Slutningen af Frederik III.s Regering kom Thomas Thomassen galt af Sted, idet han sammen med Renteskriver Jens Sørensen og Generalbogholder Johan Steinkuhl blev stævnet for Kammerretten i Anledning af en Misregning fra Jens Sørensens Side paa et Jordegodsudlæg til Proviantforvalter Poul Corneliussen i Nyborg. Denne Misregning havde Thomas Thomassen og Johan Steinkuhl ladet passere. Kammerretten tog først mildt paa dem og idømte dem ikke nogen bestemt Straf, men paa Kongens Befaling om, at dette skulde ske, blev Jens Sørensen dømt paa Ære og Boslod, Thomas Thomassen paa Stilling og Boslod og Johan Steinkuhl paa Stilling. Dommen blev ikke udført, men Gabel lod i Viceskatmester Holger Vinds Nærværelse forkynde for dem, at det var Kongens Vilje, at Johan Steinkuhl var afsat, og de to andre skulde indsættes i Blaa Taarn. Det

[5]) Bb. 4 B Bl. 44 f. Tuxen blev ansat fra 10. Maj 1664, medens Boyesens Afregning kun gik til 13. Decbr. 1663. Hvem der har fungeret i Mellemtiden, ved jeg ikke.

[6]) C. Christensen, Hørsholms Historie S. 362 ff., Biografisk Leksikon XVII, 504.

skete straks om Aftenen samme Dag, og de blev siddende, til Christian V. besteg Tronen.[7]) Jens Sørensen har selv foreviget Begivenheden i en af ham ført Protokol, hvori han egenhændig har skrevet: „Den 28. Decbr. 1669 uskyldig udi Arrest, den 9. Febr. 1670 Kongen død og jeg løs, og den 16. Martii Kammeret mig igen leveret.“[8]) Ogsaa de to andre blev antagne paa ny. Thomas Thomassen arbejdede endnu som Renteskriver ved Nytaar 1676 og modtog Anvisninger paa sin Løn 1677.[9])

Ved Departementsdelingen i 1663 oprettedes en ny Kæmmererpost, idet Henrik von Stöcken den 29. April 1663 udnævntes til Kæmmerer for de slesvig-holstenske Indtægter. Stöcken var født i Rendsborg og tjente først hos Kaj Ahlefeldt og siden hos Burchardt Ahlefeldt, hvor han var Godsinspektør. 1658 blev han Kommissær i Hertugdømmerne, fra hvilken Stilling han gik ind i Kæmmererembedet.[10]) Hans Uddannelse synes helt igennem at have været praktisk,[11]) og den var en god Forskole for det vigtige finansielle Hverv, han nu overtog.

Hans Instruktion stemmer omtrent overens med de andre Kæmmererinstrukser, men mærkeligt nok, tales der ikke om, at han skal overlevere sine Maanedsekstrakter og sit Aarsregnskab til nogen Rentemesters Revision. De gik vistnok direkte til Kongens Godkendelse, hvad der stemmer godt med, hvad vi ellers erfarer. Fra 1664 maa vi nemlig antage, at Stöcken fuldstændig traadte i Gabels Sted som Rentemester, selv om han ikke bar Rentemester Navnet. Man ser det bedst ved en Undersøgelse af Regnskaberne for Hertugdømmerne og af Sundtoldregnskaberne. Samtlige disse Regnskaber kom til at sortere under ham.

Før havde de ligget under Gabel, paa hvis Vegne forskellige Renteskrivere havde efterregnet dem. Vi finder saaledes Renteskriver Samuel Biener som Efterregner ved de holstenske Regnskaber og Renteskriver Niels Nielsen ved de slesvigske, medens Renteskriver Claus Jürgensen besørgede Sundtoldregnskaberne reviderede;

---

7) Kammerrettens Stevninger Bl. 76 ff.
8) Skøde Ekstrakt Protok. 1661—1670, Foden af Titelbladet.
9) Skatkammerets Hovedbesoldningsbog Bl. 80.
10) Biografisk Leksikon XVI, 546.
11) Da. Saml. 2. IV, 161.

men fra den Tid af Stöcken traadte til, besørgede han selv det hele. Han synes paa een Gang at have været Efterregner og Revisor,[12]) hvad han da ogsaa selv siger i sin Paaskrift paa Regnskaberne.

Et endnu mere afgørende Bevis paa Stöckens fremtrædende Stilling er det, at han fra nu af paraferer de kongelige Reskripter, som Gabel før paategnede eller Kammersekretær Christian Ditlev Testman eller Theodor Lente ad mandatum, ja han paraferer endog sin egen aarlige Instruktion i Anledning af Kieler Omslag, hvor han havde overtaget Gabels Post som Omslagsforvalter. 1668 blev Stöcken Assessor i tyske Kancelli,[13]) og fra 1670 indtog han som Assessor i Kammerkollegiet ogsaa af Navn den Stilling, som han i Virkeligheden længe havde beklædt.

Lignende Stillinger som Kæmmerernes var Kasserernes for Militiens og Søetatens Kasser, men de var ikke saa højt oppe i Rangen og heller ikke saa godt lønnede. Medens Kæmmererne lønnedes hver med 600 Rdl. aarlig, maatte Kassererne nøjes med henholdsvis 400 og 300 Rdl. Kassereren for Militiens Kasse var Niels Pedersen, som havde været Tolder i Malmø. Hans Bestalling var af lignende Indhold som Johannes Boyesens.[14]) Særlige Spor af hans Virksomhed har jeg ikke truffen. Han var endnu i Tjenesten i Aaret 1670.[15])

For Søetaten var Mogens Nielsen Kasserer. Hans Bestalling afveg i ingen Henseende fra Niels Pedersens,[16]) men i Forestillingen af den 14. Januar var der bestemt et mere udstrakt Hverv for ham, idet han tillige skulde være Bogholder ved Konsumtionen og Tolden.[17]) Hvorvidt han kom til at virke i denne Bogholdertjeneste er meget tvivlsomt, da Rentemester Henrik Müller jo overtog Konsumtionen allerede fra 1660 og snart efter ogsaa Tolden, og han benyttede i denne Tjeneste fra 1664 Renteskriver Laurids Andersen. Dog er der intet til Hinder for, at Mogens Nielsen i den første Tid kan have

---

12) Det vil her sige den, der opsatte Antegnelserne.
13) Bb. 9 a Bl. 161.
14) Bb. 4 B Bl. 15 ff.
15) Hofetatsrulle 1670 Bl. 15, afskediget 1671 $^{21}/_{2}$, G. N. Kringelbach, Den civile Centraladministrations Embedsetat 1660—1848 S. 279.
16) Bb. 4 B Bl. 29 ff.
17) R. D. P. I a Bl. 88.

virket som Bogholder ved Tolden og Accisen, da Indtægterne af Told og Græspenge i Norge var lagte til Søetaten. Han gik af før 1666.[18])

Hans Efterfølger blev vistnok Betalingsskriver ved Søetaten Lorens Holmer, som ansattes fra den 21. Febr. 1665 med en aarlig Løn af 400 Rdl. Hans Bestalling [19]) svarer omtrent til Mogens Nielsens, dog indeholder den ikke noget om Ekstrakter og Aarsregnskab, men det fulgte af sig selv. Lorens Holmer var en Rentekammertjener, selv om han stod opført paa Søetatens Reglement. Han skulde hver Dag indfinde sig paa Rentekammeret og adlyde Skatmesteren og Rentemestrene.

Kæmmerererne og Kassererne skulde meddele den øverste Renteskriver Jørgen Hansen Aalborg alle Indtægts og Udgifts Ordrer paa deres Kasser, da det var paalagt ham at affatte Rigens Regnskab. Dette Hverv udførte han til sin Død i Slutningen af Aaret 1673. Hans aarlige Løn var 600 Rdl.[20]) Han havde været ansat i Rentekammeret mange Aar før Regeringsforandringen [21]) og fortsatte Affattelsen af sine Bøger paa samme Maade, som det var sket tidligere. Han og Thomas Thomassen skiftedes til at affatte Regnskaberne vedrørende Hof- og Søetaten, naar undtages de to første Aar i Treserne, da Rigens Regnskaber omfattede alle tre Etater og affattedes af Jørgen Hansen alene.

Ved Siden af disse 5 højere Renteskrivere var der flere af en lavere Rang, som havde bestemte Forretninger, foruden adskillige, som gjorde Tjeneste ved Revisionen og udførte, hvad der tilfældigt blev paalagt dem.

En betroet Stilling indtog Restanceskriver Anders Sørensen, der allerede i Fyrrerne havde været ansat i Rentekammeret som Renteskriver.[22]) Hans Hverv var at bogføre alle Kvitteringer, som udstedtes af Skatkammeret, og at modtage alle indkomne Regnskaber og Afregninger, som han straks skulde levere den til Stede værende Rentemester, der bestemte, til hvilken Renteskriver vedkommende

---

18) Se Lønningsrulle „Kgl. Maj's Raad 1666".
19) Bb. 7a Bl. 207 f.
20) Bb. 4 B Bl. 12 f.
21) Allerede 1646 var han Møntskriver, Protok. vedk. Rgsks. Tilstand 1646—77 Bl. 36.
22) Protok. vedk. Rgsk.s Tilstand 1646—77.

Regnskab skulde overlades. Anders Sørensen skulde føre Bog herover, for at man altid kunde vide, hvor et Regnskab var, og naar det var leveret vedkommende Renteskriver til Revision.[23]) Endvidere skulde han modtage Rentemestrenes Antegnelser og sætte dem op under vedkommendes Navn. Endelig skulde han ifølge sin Titel aarlig affatte et Restanceregister, som skulde leveres Rentemestrene, efter at det var konfereret med Generalbogholderen. Hans aarlige Løn var 450 Rdl.[24]) Dette Embede beklædte han til langt ind i Halvfjerdserne.[25])

Et med Anders Sørensens beslægtet Hverv var overdraget Registerskriver Jørgen Carstensen, der ligeledes var gammel i Tjenesten. Han skulde bogføre Skatkammerets Kvittancer til Regnskabsaflæggerne saaledes, at hver Slags kom for sig efter Embedernes Art, men det blev ikke overholdt. Efter gammel Vane skrev han uden paa Bøgerne „Adelig Stand“, „Borger- og privat Stand“ i Perioden fra 1660—65, men ser man inden i, finder man Kvittancer i begge Bøger for Folk af alle Stænder. Fra 1668—69 deltes de i Hof- og Søetaten, og derefter smelter de igen sammen. Han førte dem til 24. Februar 1671.[26]) Hans aarlige Løn var 350 Rdl.[27])

Renteskriver Jens Sørensen, der var ansat den 1. Februar 1641, fortsatte sin Bestilling som Brevkammerforvalter, det vil sige som Rentekammerets Arkivar, som han varetog indtil 1672, da han afløstes af Jakob Sidenborg. Ved Siden af denne Forretning, som kunde være betydelig nok, havde han det endnu vigtigere Hverv at holde Bog over Kronens Skøder. Paa dette Omraade udførte han under Rentemester Mogens Friis et meget vigtigt Arbejde, idet han har udført eller forestaaet næsten alle Skødeberegninger. Med dette Arbejde var han ikke altid lige samvittighedsfuld, og vi har allerede under Kæmmerer Thomas Thomassens Embede hørt, hvorledes det gik ham i Slutningen af Frederik III.s Regering. Han

---

[23]) Dette Register er endnu bevaret under Titlen: Protokol vedkommende Regnskabernes Tilstand 1646—1677.

[24]) Bb. 4 B Bl. 17 f.

[25]) Se Protok. vedk. Rgsk.s Tilst. Bl. 45, hvor Anders Sørensen nævnes som Modtager af en Fortegnelse over Regnskaber, indkomne i Thomas Eggebrechts Kontor 1675 $^{18}/_{1}$.

[26]) Se Registerbog $^{24}/_{2}$ 1671—$^{31}/_{12}$ 1672 Bl. 1.

[27]) Bb. 4 B Bl. 19 f.

indtraadte imidlertid i sit Embede igen og blev siden stillet til Disposition for den store Revisionskommission,[28]) da han bedre end nogen anden kunde give Besked om, hvorledes det var gaaet til ved Jordegodsudlægene. Hans Løn var 600 Rdl. aarlig.[29])

Ved Førelsen af de saakaldte Tegnebøger, hvori man opnoterede, naar et Regnskab indkom, og hvad enhver Regnskabsaflægger blev skyldig eller fik til gode, vedblev Renteskriver Jørgen Hansen Riber at gøre Tjeneste paa samme Maade som før Regeringsforandringen. Han kaldtes Kontrolør, og hans Aarsløn var 400 Rdl. Foruden ham var der endnu to af de almindelige Revisionsrenteskrivere, som førte samme Titel, nemlig Samuel Biener og Laurids Justesen, der henholdsvis var ansatte ved de militære Afregninger og ved Hofetatens Bestallingsbog og nød en Aarsløn af 400 og 350 Rdl.[30])

En betydelig Plads blandt de menige Renteskrivere indtog Claus Jürgensen. Han var indtraadt i Kammeret 1655 og virkede der lige til 1694. Han blev benyttet i de mest forskellige Hverv, men hørte efter Departementsforandringen 1663 særlig til Henrik Müllers Stab. Han skulde holde Kontraktbøgerne i Orden, koncipere Kontrakterne og holde Øje med Varepriserne, hvorover han skulde affatte en aarlig Fortegnelse. Tillige skulde han gøre Tjeneste hos Henning Powisch ved Modtagelsen af Ansøgningerne Onsdag og Fredag Eftermiddag. Disse skulde han referere og skrive Kollegiets Resolutioner paa dem. Ved Siden heraf udførte han et overordentlig stort Revisionsarbejde under Henrik Müller, og vi kan vist godt paastaa, at der ikke fandtes nogen dygtigere Arbejdskraft blandt de underordnede Betjente paa Kammeret. Han fik ogsaa sin Anerkendelse herfor, idet han 1680 stilledes i Spidsen for det vigtige søndenfjældske Renteskriverkontor, der administrerede en meget betydelig Part af Statens Indtægter.[31])

Sammen med ham nævnede Forestillingen af 14. Januar Renteskriver Peder Jensen, som havde tjent en Række Aar og i de senere Aar været ansat ved Købmandsafregningerne, som han efterregnede

---

28) S. T. 1680 25/6 Nr. 138.

29) A. D. Jørgensen, De danske Rigsarkivers Historie S. 43 f., 55, 170, 249, Personalhist. Tidsskrift I, 202, H. T. 7. IV, 44.

30) Bb. 4 B Bl. 27 ff.

31) Bb. 4 B Bl. 25 f. Den civile Centraladministrations Embedsetat S. 278 og 285.

og opsatte. Dette Hverv beholdt han, og tillige skulde han føre Fortegnelse over Kapitelstaksten. Han gjorde Tjeneste til 1673, og hans Løn var som Claus Jürgensens 400 Rdl. aarlig.[32])

Foruden til disse udstedtes der endnu i Februar Maaned 1661 Bestallinger til otte forskellige Renteskrivere,[33]) hvoraf kun een, Peder Madsen omtales med et særligt Hverv, idet han førte Kopibogen over indkomne kongelige Befalinger og derfor kaldtes Kontrabogholder. Han fik ligesom Laurids Andersen, der som Jørgen Hansen Aalborgs Stedfortræder og Efterfølger svang sig op til en meget betroet Stilling, eget Kontor 1680. Om de øvrige er der ikke noget mærkeligt at fortælle.

Foruden disse, der fik Bestallinger, som vi kender, blev der ved samme Tid endnu ansat to Skrivere, hvorom vi har Oplysninger andensteds fra, nemlig Hans Jørgensen[34]) og Hans Thomassen.[35]) Desuden var der ansat en Fyrbøder, som paa een Gang var Fyrbøder, Dørvogter og Inventarieholder,[36]) og et Kammerbud.[37])

Skatkammerkollegiet bestod altsaa af en Skatmester, en Viceskatmester, 4 Rentemestre, en Generalprokurør og 2 menige Assessorer, ialt 9 Personer. De underordnede Embedsmænd bestod af Kammersekretæren, Generalbogholderen, Øverste Renteskriver, 2 Kæmmererer, 2 Kasserere, en Brevkammerforvalter, en Restanceskriver, en Registerskriver, Tegnebogsholderen, 3 Kontrolører, Kontraktbogholderen, Afregningsbogholderen, Kontrabogholderen og 9 andre Renteskrivere samt en Fyrbøder og et Kammerbud, ialt 28 Personer. Hele Skatkammerets Personale var paa 37 Personer. Foruden disse kan der godt have været en enkelt Kopist, som vi ikke kender.

---

[32]) Bb. 4 B Bl. 23 f., Embedsetaten S. 278.
[33]) Bb. 4 B Bl. 22 f., 26, 31 ff. Disse var Niels Nielsen, Thomas Eggebrecht, Søren Jensen, Peder Christensen, Peder Madsen, Elias Biener, Jørgen Henrik og Laurids Andersen, der hver fik 300 Rdl. i Løn, undtagen Niels Nielsen, der paa Grund af sin lange Tjeneste fik 400 Rdl.
[34]) Afrgnb. B Bl. 285 f., Afrgnb. 1674—76 Bl. 12 f.
[35]) Afrgnb. 1670—73 Bl. 108, 114, Afrgnb. B Bl. 232 og D, Bl. 84.
[36]) Bb. 4 B Bl. 37 f.
[37]) c. l. Bl. 38 f.

XIII. Hovedbogholderiet.

Imellem Kammersekretæren og Renteskriverne stod paa Embedsrangstigen Generalbogholderen Johan Steinkuhl. Han var en københavnsk Købmand, Deltager i det islandske Handelsselskab og Leverandør til Staten. Rimeligvis gennem Gabel fik han Ansættelse som Generalbogholder, først med 800 Rdl. og siden med 1500 Rdl. i aarlig Løn. Han vedblev efter sin Udnævnelse at være Leverandør til Staten og at laane Kongen Penge. Han blev indviklet i den Jens Sørensenske Sag og fik ved den Lejlighed sin Afsked, men blev som de andre ansat igen. I Juni 1670 gik han vist af. I en Hofretsdom af 16. Oktbr. 1671 kaldes han forrige Generalbogholder, og i en Skrivelse til ham fra Jens Lauridsen Risom af 3. April 1673 siges, at hans Bopæl paa to Aar ikke har været til at opspore. Han opholdt sig efter sin Afskedigelse paa Olstrupgaard i Sjælland.[1])

Hans Embede var nyt. Dette erfarer vi af en Befaling til Rigsskatmesteren om, at alle Regnskaber i Skatkammeret, som hidtil var bleven afsluttede til første Maj, herefter skulde afsluttes til Nytaar „til des bedre Begyndelse og Vished af det ny forordnede Bogholderi og des fuldkommen Indrettelse.“[2]) Hidtil havde der ikke eksisteret noget egentligt Statsbogholderi. De øverste Renteskrivere havde vel ført Bog over Rigets Indtægt og Udgift, for saa vidt den berørte Skatkammeret, men selve Indtægts- og Udgiftsbøgerne lignede mere Afregningsbøger end Regnskabsbøger, da der indførtes hele Afregninger eller Uddrag af disse i dem. Fra 1559, da det første Regnskab findes, til Frederik III.s Død, er Formen i alt væsentligt den samme. Selvfølgelig udvides Regnskabet i Tidens Løb. Indtægt og Udgift faar hver sin Bog, og der udarbejdes en blot talmæssig aarlig Oversigt. Denne Ekstrakt udfærdigedes i to Eksemplarer, hvoraf det ene vel var bestemt for Kongen, medens det andet skulde forblive ved Regnskabet. Dette var kun ét Nettoregnskab. En stor Mangel ved hele dette Regnskabsvæsen var Brugen af Romertal i Steden for arabiske Cifre.

---

1) Se hans originale Bestalling 1661 $^{16}/_{2}$, hans næste Best. 1662 $^{8}/_{7}$ i Bb. 4 B Bl. 9 f., Da. Saml. 2. II, 128, Afregninger III, 126—128.

2) R. E. 1661 $^{10}/_{1}$ Nr. 171.

Det nye, som nu kom ind, var det dobbelte italienske Bogholderi. Dette er opstaaet i Italien, og det ejendommelige ved det er, at enhver Ind- eller Udbetaling noteres to Gange. Enhver af Statens Regnskabsaflæggere havde sin Konto i Hovedbogen, hvoraf man til enhver Tid kunde se, hvad vedkommende skyldte eller havde til gode, forudsat han da havde indsendt den fornødne Ekstrakt over sine betroede Indtægter, saa at man vidste, hvad han til enhver Tid skulde betale.

Foruden Hovedbogen med Konti for de enkelte Regnskabsbetjente førtes der en Kassebog, hvor enhver Ind- eller Udbetaling indførtes samtidig med Indførelsen i Hovedbogen. Naar Kassebogen holdtes i Orden, kunde man til enhver Tid se, hvad der var kommen ind, og hvad der skyldtes.

Ved Hjælp af denne Bogføringsmaade kunde man til enhver Tid kontrolere Bogføringens Rigtighed og opgøre Statens finansielle Status. I dette sidste Øjemed førtes der to særlige Bøger, en Balance („Bilantz") og en Vindings og Tabs Bog („Gewin og Forlust"). Balancen indeholdt en Oversigt over Statens Tilgodehavende og Gæld, Vindings og Tabs Bogen en summarisk Oversigt over Statens Indtægter og Udgifter, for saa vidt de berørte Skatkammeret.

Foruden disse Bøger førtes der en Journal og en Omkostningsbog. I Journalen indførtes efter Tidsfølgen Ind- og Udbetalinger, efterhaanden som de forefaldt. Omkostningsbogen traadte i Stedet for en Omkostningskonto i Hovedbogen, da denne vilde blive uformelig, naar alle de daglige Smaaudbetalinger i de mest forskelligartede Øjemed skulde indføres i den.

Hovedbogen [3]) var i sine Grundtræk anlagt saaledes: Den begynder med en Kapitalkonto, hvorigennem vi faar Oplysning om Kongens Gæld, for saa vidt den berørte Skatkammeret. Efter Kapitalkontoen følger Konti for Lenene, der fortsættes af Konti for enkelte Personer. For at der ikke skulde blive for mange af disse, findes der en Konto, som kaldes „forskellige Debitorer". Af de mange forskellige Konti kan vi nævne Kontoen for Kronens Landgods ɔ: det bortsolgte Krongods og for Assignationer, udstedte paa norske Indtægter, samt en mærkelig Konto, som kaldes Gewin og

[3]) Den første, vi har, omfatter Aarene 1661—62.

Forlust og indeholder Omkostningsbogens og andre Udgifter, som hidtil ikke er komne med, ligesom nogle tilfældige Indtægter, som ikke har været til at anbringe andensteds, som f. Eks. Opgæld paa Specier, Rente, Nedsættelses Beløb paa Fordringer o. a. l. Denne Konto opgjordes hvert Kvartal og løb efterhaanden op til en meget stor Sum.

En følelig Mangel ved denne Hovedbog er, at den mere er anlagt efter Personer end efter saglige Hensyn, men det kan ikke have voldet videre Vanskelighed i Tiden selv. Værre er det, at den sammenblander det private og det offentlige, men det var Tidens almindelige Fejl. Dens største Mangel er imidlertid de alt for mange Konti, og den Mangel paa Orden, hvori de er aabnede. Derved taber Regnskabet i Overskuelighed, og de særlige Bøger for Vinding og Tab og for Balancen afhjælper ikke denne Mangel, om end vi maa sige, at de delvis raader Bod paa den.

For at vi kunde have den fulde Fornøjelse ud af den, maatte vi være i Besiddelse af de Ekstrakter, som blev indsendte af Regnskabsaflæggerne, maaneds- eller kvartalsvis, for de uvisse Indtægter, og kort før Oppebørselen, for de Indtægter, hvis Beløb man tilnærmelsesvis kunde angive paa Forhaand. Bogen selv giver os dog en Oplysning i saa Henseende angaaende den bedst bestyrede af Statens Indtægter, nemlig Tolden, idet vi fra mange Toldsteder, særlig i Norge, faar Besked om Indtægten i Løbet af en vis Tid, dog med forudgaaende Afdrag af Omkostningerne, saa at vi over alt kun faar Nettoindtægten.

Alle Indtægts- og Udgiftskonti er salderede til Vindings og Tabs Bogen, alle Gælds- og Formueskonti til Balancen. Det hele er et Nettoregnskab, men det kan dog give os adskillige værdifulde Oplysninger om Datidens finansielle Forhold, og vi maa derfor beklage, at ikke alle Hovedbøgerne findes for det Tidsrum, hvori Generalbogholderiet eksisterede.

Vi ved med Sikkerhed, at der har været saadanne for Aarene 1661—1664.[4]) Efter den Tid synes Hovedbogholderiet at være

---

[4]) For Aaret 1660 findes en Balance, som viser hen til Hovedbogen 1661—62 og altsaa er en Slags Introduktion til dennes Konti for Statskreditorerne. Hovedbogen for 1665 omfatter kun Januar og Februar Maaneder.

kommen i Forfald, idet man flyttede Bogholderiet over til de enkelte Etater. Fra 1663 fik Søetaten sit særlige Bogholderi, og Bogføringen over Indtægterne og Udgifterne af Tolden og Konsumtionen [5]) under Henrik Müllers Ledelse synes at have erstattet et Bogholderi for Hofetaten, der iøvrigt først 1670 fik en Slags Hovedbog, som dog kun blev et Tilløb.[6]) Hvorledes det forholdt sig med Militæretatens Bogholderi, kan ikke ses, da det ikke har efterladt sig noget Spor.

Søetatens Bogholderi var omtrent indrettet efter samme System som Hovedbogholderiet. Det fortsættes gennem tre Hovedbøger, førte efter samme Grundprinciper, for Aarene $^{1}/_{1}$ 1663—1665, 1665—1670 og 1670—1673. En Mangel ved dem er, at de omfatter flere Aar ad Gangen. Balancen findes i Slutningen af hver Bog. I den sidste Hovedbog er der sket det store Fremskridt, at hver Indtægt, der var lagt til Søetaten, har sin Konto. Hermed ophørte Hovedbogen for et Par Aar, og den, der fulgte efter fra 1676—1680, var af en helt anden Art end de foregaaende, da den kun omfatter Udbetalinger til Søetatens Betjente, det vil sige, det er kun en Etats Udgiftsbog, akkurat som Hovedbesoldningsbogen for Hofetaten, der begyndte 1670.

Det Forsøg, som man havde gjort paa at skabe et Statsbogholderi, var altsaa fuldstændig mislykket, og intet vidner i højere Grad om den første Enevældetids Mangel paa Evne til at gennemføre og opretholde en forsvarlig Administration af Finanserne, end at den saa hurtig meldte Pas over for denne Opgave, hvis Løsning var en absolut Nødvendighed, om et gunstigt Resultat skulde opnaas. Først ved Aarhundredskiftet tog man den op igen.

XIV. Kammerretten og Regnskabsrevisionen.

I Anledning af de store Restancer og af, at mange Regnskabsaflæggere blev liggende med Kongens Indtægter eller lod være at klarere deres Regnskaber, besluttede man at lade alle den Slags Sa-

[5]) V. A. III, 31 f.
[6]) V. A. III, 6.

ger paadømmes af Kammerkollegiet som Domstol og ikke ved de paagældende Personers Værneting, da Sagerne derved let kunde trækkes i Langdrag. Forordningen, hvorved dette blev bekendtgjort, handlede tillige om uklarerede Regnskaber og Indtægter og om Oprettelsen af Generalprokurørembedet til Inddrivelse af Restancerne.[1]) Kammerretten fik imidlertid ikke meget at bestille under Frederik III., da der i alt kun var syv Sager for den under hans Regering.

Et af Skatkammerets Hovedhverv, og det der vistnok optog de fleste af dets Personales Arbejde, var Revisionen. Før Regeringsforandringen var ikke alle Regnskaber bleven reviderede i Rentekammeret,[2]) nu skulde dette ske.[3]) Alle uklarerede Regnskaber skulde indleveres paa Skatkammeret 6 Uger før Majdag 1661. De, der sad denne Befaling overhørige, skulde miste deres Stilling, og Kongen forbeholdt sig at søge Erstatning hos dem.[4]) Restancerne skulde Generalprokurøren inddrive, og Renteskriverne skulde forsyne ham med de nødvendige Oplysninger om saadanne fra alle mulige Slags Regnskaber, der vedrørte Kronens Indtægter.[5])

Til Brug ved Revisionen udgik der Befaling til Toldforvaltrene i Danmark og Norge om at lade Tolderne indsende Fortegnelse over Toldens Beløb fra Majdag til Udgangen af Aaret 1660, over hvem der havde modtaget den, hvilke Anvisninger de havde faaet paa den, og over hvor meget der manglede i, at disse var betalte. Lignende Ordrer udgik til Lensmændene med Hensyn til Anvisningerne; men de skulde gaa tilbage til Majdag 1656 og tillige give Oplysning om, hvor meget Jordegods der var udlagt af deres Len efter Torstensonfejden og under sidste Krig. Ogsaa Kapitler, Bisper og Købstæder fik Befaling til at indsende deres uklarerede Regnskaber.[6])

For at forebygge den store Uorden i Assignationsvæsenet, som var en af Hovedaarsagerne til den Forvirring og Uvished, der herskede med Hensyn til, om Indtægterne var gaaede ind eller ej, be-

---

1) S. R. 1660 30/12 Nr. 321, Frdn. S. 14 ff. Jfr. R. E. 1660 17/12 Nr. 100, 18/2 Nr. 110. Kammerretten var en Kendsgerning 1660 18/12.

2) Aschehoug, Statsforfatningen i Norge og Danmark I, 494.

3) R. E. 1660 24/12 Nr. 127.

4) R. E. 1660 18/12 Nr. 110.

5) R. E. 1660 8/12 Nr. 62. Her opregnes alle Slags Regnskaber, hvis Revision laa under Skatkammeret.

6) R. E. 1660 27/12 Nr. 137, 30/12 Nr. 150, 1661 5/1 Nr. 156.

stemtes, at alle Anvisninger herefter skulde gaa til Rentekammeret, for at dette altid kunde vide, hvilke Udgifter der var bevilget.[7])

Denne priselige Foranstaltning blev desværre ikke overholdt hverken nu eller senere. Først i Halvfemserne begyndte der at indtræde Orden ogsaa paa dette Omraade.

Flaadens Institutioner fik Befaling om straks, naar noget indkom, at sende Fortegnelse derover til Skatkammeret, og Generalkrigskommissæren i Danmark og Krigskommissærerne i Norge fik Ordre til uden Ophold at indsende alle manglende Krigsregnskaber. Samtidig fik Skatkammeret Befaling til at indfordre alle Regnskaber fra Hertugdømmernes Amter. Ogsaa de, som var forlenede med gejstligt Gods, Kirker og Tiender, skulde indsende Underretning om deres Forleninger til Skatkammeret, for at man kunde faa Rede paa, hvilke Indtægter Staten kunde skaffe sig ad denne Vej.[8])

At det var Alvor med denne Revision over hele Monarkiet, viser en Skrivelse, der udgik til Amtmand Caspar von Buchwald over Segeberg Amt, hvori denne dadles stærkt for adskillige Forsømmelser. Han havde ikke underskrevet Amtets Skovregnskaber, ikke inddrevet Skovrestancerne fra Krigsaarene, førte ikke det fornødne Tilsyn med Sogne- og Plovfogder[9]) og lod ikke alle Indtægter opkræve; der manglede en Forpagtningsafgift og en Kornrestance, og han gav ikke Amtsskriveren de fornødne Meddelelser. Med Hensyn til de manglende Indtægter truedes med Afdrag i hans Embedsløn, hvis de ikke skaffedes til Veje.[10])

Disse Bestræbelser for at faa alle Restancer indkrævede og Revisionen af Regnskaberne i ordentlig Skik aftog ikke i Aarenes Løb.[11]) Vi har hørt, hvorledes der fra 1663 stadig arbejdede et særligt Udvalg af Kammerkollegiets Medlemmer paa Revisionen.[12]) Da Adelsmænd i disse Aar paa Grund af Armod ofte maatte gøre Opbud, og deres Arvinger formedelst den store Gæld, hvormed Godset var behæftet, ikke saa sjældent frasagde sig Arv og Gæld, udgik der

---

7) R. E. 1660 18/12 Nr. 110.

8) R. E. 1661 10/1 Nr. 175, Nr. 174 og 26/4 Nr. 570, 26/1 Nr. 237, 8/2 Nr. 271.

9) Disse opkrævede Arbejdspenge og Restancer.

10) R. E. 1661 2/9 Nr. 884.

11) Se f. Eks. R. E. 1662 20/11 Nr. 505. 1663 27/7 Nr. 820, R. ty. E. 1666 13/10 Nr. 119, 121—126, 1667 29/6 Nr. 176, 1668 21/9 Nr. 342, 2/11 Nr. 362.

12) Se ovenfør S. 71.

Ordre til Landsdommerne om, at de ikke maatte modtage den Slags Forkyndelser, uden der forelaa Kvittering fra Skatkammeret for, at vedkommende havde klareret de Regnskaber, som han havde forestaaet paa Statens Vegne.[13])

Da de nye Skatter kom til, var Regeringen ikke straks paa det rene med, hvem der skulde oppebære dem, idet Proprietærerne indsamlede Skatterne af deres egne Bønder og snart leverede dem til Amtsskriveren og snart til Krigskommissæren, da de maatte aflevere dem, hvor det faldt dem bekvemmest. Dette gav Anledning til Forvirring, og det bestemtes derfor, at Amtsskriverne ogsaa skulde gøre Rede for samtlige Amtets Kontributioner, og at de ingen Kvittering maatte faa for Amtsindtægterne, før Kontributionsregnskabet var i Orden.[14])

Foruden det almindelige Revisionsudvalg nedsattes der ved særlige Lejligheder Kommissioner til at revidere en eller anden Art Regnskaber. Dette skete for Eksempel ved Revisionen af Sorø Akademis Regnskaber 1664, som blev overdraget til Sten Hondorf og Peder Scavenius,[15]) og ved Revisionen af Skatkammerregnskaberne 1667, der blev foretaget af en stor Kommission, hvori Niels Trolle, Henrik Rantzau, Jørgen Bjelke, Hans Svane, Hans Hansen, Peter Bülche og Rasmus Vinding havde Sæde.[16]) Endogsaa Generalbogholderen reviderede. Han fik nemlig Tilladelse til at afdrage paa sin Fordring paa Kongen alt, hvad han kunde finde var betalt to Gange, eller hvad Kongen havde mistet uden Vederlag. Det vidner ikke om nogen god Tro til den Orden, der herskede paa Skatkammeret, at en saadan Bevilling gaves, især da man forudsatte, at han skulde finde adskilligt, da der ogsaa var truffen Bestemmelse for Anvendelsen af det, han fandt ud over, hvad han selv havde til gode.[17])

---

13) R. E. 1663 $^{18}/_{6}$ Nr. 751.

14) R. E. 1663 $^{15}/_{12}$ Nr. 995.

15) R. E. 1664 $^{14}/_{9}$ Nr. 1606.

16) S. T. 1667 $^{17}/_{4}$ Nr. 216. Det samme Princip fulgtes i Hertugdømmerne, naar en særlig Revision forefaldt, som f. Ek. i 1667 da Generalkrigskommissær Henrik von der Wisch og Kæmmerer Henrik von Stöcken sattes til at revidere Landekistens Regnskaber sammen med Hertugen af Gottorps kommitterede, se R. ty. E. 1667 $^{6}/_{1}$ Nr. 159.

17) R. E. 1665 $^{8}/_{12}$ Nr. 626.

Med Hensyn til Revisionen af Krigsregnskaberne var Hertugdømmernes Generalkrigskommissær Henrik von der Wisch stillet nøjagtig paa samme Maade som Generalkrigskommissær Otto Powisch i Danmark og Generalkrigskommissær Erik Banner i Norge. Han modtog, gennemsaa og underskrev Regnskaberne, hvorefter de indsendtes til Skatkammeret til endelig Revision. Tillige skulde han sørge for, at de Regnskaber, som endnu hist og her fandtes uklarerede fra Krigsaarene, indsendtes til Skatkammeret.[18]) Der var stadig Vanskeligheder med Revisionen af Kontributionsregnskaberne paa Grund af, at forskellige havde modtaget Oppebørselen, uden at der var tilstillet Amtsskriverne den fornødne Meddelelse. Man begyndte derfor med i Hertugdømmerne at forlange Særregnskaber af Amtsskriverne for Kontributionerne og andre overordentlige Paalæg siden 1660. Disse Skatter var bleven opkrævede af Ridefogderne, hvis Regnskaber for Oppebørselen skulde følge som Bilag ved Amtsskrivernes.[19]) Omtrent ved samme Tid blev der givet Amtsskriverne i Hertugdømmerne Forskrifter for, hvorledes de skulde aflægge deres Regnskaber, da de hidtil ikke havde gjort det paa rette Maade.[20])

Kort efter at man var begyndt i Hertugdømmerne, tog man igen fat paa det samme Spørgsmaal i Danmark, hvor der uagtet Befalingen af 1663 næsten ingen Regnskaber var indkomne fra Amtsskriverne over Kontributionerne og de overordentlige Paabud. Der udgik derfor et aabent Brev til Amtmændene om, at enhver, som havde haft med Kontributionernes Oppebørsel at gøre, straks skulde gøre op med Krigskommissærerne og tilstille disse de Anvisninger, som han havde betalt, og derefter indsende Regnskabet paa Skatkammeret. Tillige skulde Proprietærerne, som for de to første Kvartaler af Kontributionerne 1662 og for Kornskatten samme Aar havde haft Lov til at betale, hvor det faldt dem bekvemmest, sende Amtmanden eller Amtsskriveren Kopi af Kvitteringen for de betalte Skatter, hvis de ikke vilde udsætte sig for Tiltale af Generalfiskalen.[21])

Uagtet alle disse Befalinger om Revision og den dermed forbundne Inddrivelse af Restancer kan vi ikke sige, at der kom rigtig

[18]) R. ty. E. 1666 $^{2}/_{1}$ Nr. 71.
[19]) R. ty. E. 1666 $^{6}/_{1}$ Nr. 79—83.
[20]) c. l. 1666 $^{24}/_{10}$ Nr. 131, $^{7}/_{11}$ Nr. 135, 1667 $^{29}/_{6}$ Nr. 177.
[21]) R. E. 1667 $^{5}/_{2}$ Nr. 2980.

Fart i Arbejdet, før Holger Vind tog Styret som Skatmester. I Februar Maaned 1669 aflagde han Ed som Skatmester, og i April fik Kammerkollegiet Ordre til at lade inddrive alle mulige uklarerede Regnskaber, hvoraf der endnu stod en stor Del tilbage. Bedragerierne ved Udlæget til Proviantskriver i Nyborg Poul Corneliussen, som fandt Sted i 1666, blev undersøgt af en særlig Kommission, bestaaende af Schack, Gabel og Christopher Parsberg, og de uhyggelige Erfaringer, man gjorde ved denne Undersøgelse, gav Anledning til, at hele Krongodsudlæget blev optaget til Revision.

Den indlededes endnu, medens Frederik III. levede, med at Kammerkollegiet fik Befaling om at optage en Fortegnelse over alle Reverser, udstedte af dem, som havde faaet mere Krongods udlagt, end deres Fordringer beløb sig til, og tilstille Kongen den; samtidig skulde Generalfiskalen Christen Pedersen have Kopier af disse.[22])

Kammerkollegiet var allerede begyndt at gøre Indstillinger angaaende forskellige Reverser ved denne Lejlighed, men Kongens Død bevirkede, at Revisionen for en Tid blev udsat.[23])

Ligesaa besværligt som det var for Regeringen at faa Regnskaberne indleverede, ligesaa vanskeligt var det at faa de forskellige Indtægts- og Skatteekstrakter indsendte i rette Tid. Vi har et meget talende Eksempel herpaa fra Lister Amt og Mandal Fogderi i Norge, hvor selve Rentemester Mogens Friis var Amtmand. Dadelen over ham er ret stærk, og den ender med, at han selv maa svare til den Skade, som videre Forsømmelse fra hans Side maatte foraarsage.[24]) Dette Tilfælde danner en smuk Parallel til Rentemester Henrik Müllers, som ingen Matrikel lod udarbejde for sit Amt her paa Sjælland.[25]) Naar de styrende bar sig saaledes ad, kan man ikke forundre sig over, at der fandtes store Brøst hos almindelige dødelige. Særlig fra Norge har vistnok saadanne Ekstrakter manglet,[26]) da det i 1666 blev befalet Amtmændene og Landkommissærerne at affatte en Fortegnelse over al Indtægt og Udgift for Aarene 1663, 64

22) S. T. 1670 $^{18}/_{1}$ Nr. 37.

23) Indlæg ved kgl. orig. Rskr. 1670 $^{18}/_{1}$. Reverser af Jørgen Bjelke, Anna Rosenkrantz Otto Krags, Jens Lassen og Joakim Irgens.

24) Kgl. Rskr. til M. Friis 1664 $^{4}/_{11}$.

25) Skrivelse fra Jørgen Bjelke 1673 $^{1}/_{2}$, indført i Tudse Herreds Matrikel Nr. 1805 (Matrikelkontorets Arkiv).

26) R. E. 1664 $^{9}/_{7}$ Nr. 1370, $^{23}/_{7}$ Nr. 1419.

og 65, saaledes at hver Skat holdtes for sig.[27]) En lignende Befaling havde Kommissariats Bogholderen Niklas Orlof faaet for sit Vedkommende Aaret i Forvejen gennem Statholderen.[28])

Kong Frederik III.s Tid var en Nydannelsernes og en Forberedelsernes Tid. Den kan for Finansadministrationens Vedkommende inddeles i tre Perioder efter de ledende Mænd: Den første Begejstringens Tid under Hannibal Sehested, hvor den nyfødte Enevælde mener at kunne udrette Alverden og med en beundringsværdig Tro tager fat paa Løsningen af Opgaver, som hver for sig kunde udkræve en Menneskealder. Den vilde paa een Gang i Løbet af kort Tid oprette alt, hvad der var forsømt i det foregaaende Tidsrum, og forberede det næste. Den vilde afbetale Statsgælden, skabe et Grundlag for et nyt Skattesystem, reformere Administrationen af Krongodset og Lenene fra Grunden af, opfylde Landet med stærke Fæstninger, oprette en national Hær ved Siden af den lejede og helst tillige nybygge Flaaden. Samtidig skulde der leves et rigt og yppigt Liv ved Hoffet, hvorfra der skulde kastes Glans over Landet. Det viste sig hurtigt, at alt dette ikke kunde ske paa een Gang og navnlig, at det ikke kunde gaa saa fort, som man havde haabet og ventet. Efter Skuffelsen fulgte nye Aars Dødvande under Gabels Ledelse eller rettere Mangel paa Ledelse. Hver Rentemester administrerede sin Domæne uden at bekymre sig om de andres; kun naar den ene tilegnede sig Midler, der tilkom den anden, vaagnede de op. Alligevel skete der noget i disse Aar, da vi deltog i en Krig og benyttede Lejligheden til at efterse Flaaden. Efter Krigen blussede Livet op igen, og fra det Øjeblik af Holger Vind faar Magten i Skatkammeret i Hænde, begynder en ny Reformperiode, som kulminerer i de første Aar af Christian V.s Regering.

---

[27]) R. E. 1666 $^{6}/_{2}$ Nr. 2387.
[28]) R. E. 1665 $^{26}/_{1}$ Nr. 1847.

ANDET KAPITEL.

Christian V.s Tid.

(1660—1675)

I. Kong Christian V. og Peder Schumacher.

Medens Frederik III. baade ved sin Uddannelse og gennem Livets Skole maa siges at have været vel forberedt til sin Kongegerning, kan det samme ikke siges om Christian V. Vi maa tværtimod indrømme, at han havde saa godt som intet lært og intet erfaret. Da han havde en lærd Fader, lyder det noget mærkeligt, at han ikke skulde have sørget for, at Sønnen lærte noget. Skylden herfor ligger heller ikke saa meget hos Faderen som hos Prinsen selv, der altid viste Ulyst til boglig Lærdom. Han havde overhovedet ingen aandelige Interesser, naar vi da ikke vil nævne hans Lyst til at høre Musik. Det er derfor i høj Grad betegnende for ham, at han straks efter sin Faders Død afskedigede dennes franske Skuespillere og i Stedet for anskaffede sig en engelsk Parforcejæger [1]) og erhvervede sig den ret tvivlsomme Fortjeneste at have indført denne raa Jagtmaade i Danmark. Christian V. havde ikke haft en lignende Lejlighed til at uddanne sig i Livets Skole som Frederik III. gennem hans Regentvirksomhed i Bremen. Naar undtages den sædvanlige Udenlandsrejse, paa hvilken han stiftede Bekendtskab med Ludvig XIV.s Hof, som aabenbart maa have gjort et stærkt Indtryk paa ham, blev der intet gjort for at uddanne hans Erfaring. Han havde Lov til at høre paa Statskollegiets Forhandlinger og sidde i Højesteret, men benyttede sig vist ikke ret meget af denne Tilladelse. Christian V. beskæftigede sig som Kronprins næsten ude-

---

[1]) L. Tuxens Hofmønsterregnskaber 1670—71.

lukkende med Fornøjelser og legemlige Idrætter, hvori han blev en Mester. Han forstod sig paa Sport, og særlig var Jagten hans Yndlingsadspredelse.

Vi maa derfor forbavses over den Iver, hvormed han omfattede Regeringens forskellige Grene i de første Aar efter sin Tronbestigelse. Han vilde vide Besked om alt og foretog Forbedringer paa alle Omraader, saa vidt de sparsomme Pengemidler tillod det. Hvor vidt denne Interesse udelukkende havde sin Oprindelse i en indre Drift hos ham, er ikke helt klart, men paa visse Omraader kan der neppe være Tvivl om, at det var Tilfældet, naar han drev Forholdsregler igennem, som ikke kunde være behagelige for hans Raadgivere, som f. Eks., at Revisionskommissionen af 1672 fik saa stort et Omfang. Vi faar ved samme Lejlighed et Vidnesbyrd om hans Viljes Begrænsning, idet han naaede at faa givet den et stort Virkefelt, men ikke at faa den til at udrette noget. Æren for største Delen af, hvad der blev begyndt og gennemført i de første Aar af hans Regering, maa han dele med Peder Schumacher og Ulrik Frederik Gyldenløve. Især denne sidste indlagde sig stor Fortjeneste af de Forbedringer, som virkelig blev gennemførte i Norges Administration, og af hvad der blev gjort for at fremme Handel, Søfart og Industri. Schumacher synes at have gjort sig i høj Grad fortjent af Gennemførelsen af Administrationens Organisation, men det er et Spørgsmaal, om hans Indgriben paa dette Omraade i alle Henseender var til Bedste for Oversigten over Finanserne, der var saa vigtig, om der skulde opnaas Balance mellem Indtægt og Udgift.

Christian V. var gennem hele sit Liv overordentlig flittig. Han deltog i alt Regeringen vedrørende og arbejdede flere Timer daglig, ikke mindst i sine sidste Leveaar.[3]) Han var i saa Henseende en ægte Ætling af Christian IV. I hans unge Aar lærer vi ham bedst at kende gennem de mange ejendommelige Resolutioner, han har givet paa Skatkammerkollegiets Forestillinger.[4]) Der er ingen som helst Sandsynlighed for, at Schumacher, som det er bleven paastaaet, skulde have lagt ham dem i Pennen.[5]) De er — desværre maa vi

[2]) S. T. 1672 $^{2}/_{1}$ Nr. 4.
[3]) N. h. T. II. 577 ff.
[4]) Et Udvalg er trykt hos Suhm, Nye Samlinger I, 29—50.
[5]) Riegels, Femte Christians Historie S. 221.

undertiden sige — af ham selv. De giver os Indtryk af en djærv, men meget naiv Karakter, i den Grad at det grænser op til det barnagtige. Men de viser os samtidig en Mand, der ved, hvad der er foregaaet, og virkelig har gjort sig bekendt med Sagerne. Navnlig paa det finansielle Omraade holder han med Sejghed fast paa det vedtagne Sparsommelighedssystem og paa, at der skal aflægges Regnskab overalt, ogsaa af Skatkammeret selv. Og han glemmer ikke, hvad han har befalet det. Han er utrættelig i at minde det om dets Pligt.[6]) Med Hensyn til Sparsommeligheden gaar han undertiden saa vidt, at han bliver uretfærdig i en Grad, som kun lidet stemmer overens med hans store Godhed.[7]) Det er, som om han mente, at Undersaatterne kun besad deres Ejendom af hans Naade. Vi er nemlig nu naaede saa vidt i Udviklingen af Enevælden og af Statsideen legemliggjort i Kongens Person, at alt maa vige for dens Interesser. En saadan Magt kunde let misbruges, og vi maa indrømme, at den undertiden blev det, men Kongens Godhed raadede som oftest Bod paa, hvad der af Hensyn til Statens Interesser blev forbrudt.[8])

Som alle Fyrster i de Tider interesserede Christian V. sig især for Militærvæsenet, og det var ogsaa paa dette Omraade, at de største Forbedringer fandt Sted. Han havde Øjet aabent for Betydningen af krigsmæssige Øvelser i Fredstid og indsaa Fordelen af en Koncentration af Administrationen af Flaade og Hær hen imod den Tid, da Styrkeprøven med Sverige skulde finde Sted.

Trods sin Flid og gode Vilje fik Christian V. ikke den Betydning for Styrelsen, som vi kunde have ventet. Aarsagen hertil var, at han manglede Tillid til sig selv.[9]) Han ansaa sit Omdømme for ringere, end det i Virkeligheden var. Han lod sig derfor alt for ofte lede af andre, først af Schumacher, siden af Frederik Ahlefeldt og til sidst af Matthias Moth.[10])

I den Tid, hvorom der er Tale i denne Bog, var Christian V.

---

6) Se Eksempler herpaa hos Suhm c. l. S. 29 ff.

7) R. D. P. 1673 22/7 Bl, 192, Suhm I, 46.

8) Se f. Eks. Jens Clausens Sag, R. D. P. 1671 8/3 Bl. 69 og 1672 18/5 Bl. 27. Suhm I, 31 og 41. Jfr. A. D. Jørgensen, Peter Schumacher Griffenfeld I, 322.

9) Jfr. E. Holm, Danmark-Norges indre Historie 1660—1720 II, 107.

10) Foruden til de anførte Steder henvises til P. W. Becker I. og II. Bd., Danske Samlinger 2 R. III. Bd. og Biogr. Leksikon III, 501 ff

væsentligst under Peder Schumachers Indflydelse. Som Kammersekretær havde Schumacher allerede under Frederik III. haft en stor Indflydelse, idet han i denne Stilling udfærdigede alle Befalinger, som kom direkte fra Kongen uden om Kollegierne. Endnu større blev hans Betydning, da han tillige blev Sekretær i danske Kancelli, hvorved han fik Referatet for Kongen af en hel Række nye Sager. Men først ved Tronskiftet traadte han ret frem, idet han paa een Gang blev Over- og Gehejmekammersekretær [11]) og ved Konseillets Oprettelse i Maj 1670 tillige Gehejmestatssekretær.

I den Række Instruktioner for de forskellige Kollegier, som udkom kort efter Christian V.s Tronbestigelse, havde Schumacher en stor Andel, da han selv har skrevet eller gennemset dem. Ved disse fik danske Kancelli et større Magtomraade end før paa tyske Kancellis og Skatkammerets Bekostning. Hvad det sidste angaar, fastsloges for Forretningsgangens Vedkommende, hvad der var bleven Sædvane i Rentemesterperioden, men med Hensyn til Udfærdigelsen af kongelige Ekspeditioner vendte man formelt tilbage til Delingen fra Hannibal Sehesteds Tid.[12]) Paa de nye Bestallinger for Stiftamtmænd og Amtmænd, som fastslog førstnævntes Myndighed over sidstnævnte og over Magistraterne i Byerne samt bestemte Amtsskrivernes Virksomhedsomraade i Overensstemmelse med den Retning, hvori det i Praksis havde udviklet sig, har han maaske ogsaa haft Indflydelse, for saa vidt han vel har redigeret dem. Men Principet stammede vistnok fra Gyldenløve, da det mærkeligste ved Ordningen, Stiftamtmandens overordnede Stilling, havde sit Forbillede i Norge, hvor den allerede var udviklet i Gerningen, medens den her var noget helt nyt. Ordningen af Kollegiernes og de højeste Provinsembedsmænds Myndighedsomraade var et meget gavnligt Skridt, men Griffenfeld ødelagde siden Schumachers Arbejde ved Indrettelsen af Flaadens og Hærens Kommissariater, og da han som Rigskansler selv forenede begge Kancelliers Myndighed i sin Person. Og dog maa vi indrømme, at Omdannelsen af Hærens og Flaadens Styrelse under de daværende Forhold vel var en Nødvendighed, idet det gjaldt om at samle Magten paa faa Hænder til Imødegaaelse af de Krav, som den forestaaende Krig vilde stille til Hær og Flaade.

---

11) Bb. 13a Bl. 1 ff. 1670 $^{28}/_{2}$.
12) Jfr. Biogr. Leksikon XV, 378.

Paa Afgørelsen af rent finansielle Spørgsmaal har Griffenfeld neppe i videre Udstrækning gjort sin Indflydelse gældende. Selvfølgelig søgte han at skaffe en Ven eller Slægtning en eller anden Indrømmelse, naar det kunde lade sig gøre,[13]) men i det store og hele er det ikke paa det finansielle Omraade, at vi skal søge hans Indflydelse og Gerning. Her skabte han intet nyt, naar Ideen om Flaadens og Hærens Kommissariater undtages, som vistnok stammer fra ham.[14])

II. Skatkammerkollegiets nye Instruktion og dets Forhold til Kancellierne samt til Admiralitets- og Krigskollegiet.

Vi har hørt, at ved Frederik III.s Død var Christopher Gabels Indflydelse forbi. Han fik Befaling til at søge sin Afsked i April 1670, og med hans Bortgang begyndte der et nyt Afsnit i Finansadministrationens Historie. I Grunden var det allerede begyndt, før Gabel traadte fra, men vi mærker det blot ikke officielt. Udvortes set danner den ny Skatkammerinstruktion af 20. Juli 1670 [1]) Indledningen til den ny Æra, men ser vi nøjere til, vil vi finde, at det, den fastslaar, var i fuld Vækst. Der kan ingen Tvivl være om, hvorfra det nye kom. Det hidrørte dels fra Holger Vind og dels fra Peder Schumacher, som efter al Sandsynlighed har givet Skatkammerinstruktionen dens endelige Form.[2]) Fra Holger Vinds Ansættelse som Viceskatmester i 1669 sporer vi nye Foranstaltninger eller Tilbagevenden til gamle Former, som til Skade for Styrelsens Enhed

---

[13]) A. D. Jørgensen, Griffenfeld I, 421.

[14]) A. D. Jørgensen, Griffenfeld, I—II, Biogr. Leksikon XV, 371 ff.

[1]) Original i Pakken, Instruktioner for Kammerkollegiet og dets Embedsmænd etc., trykt i Aarsberetn. II, 191—201.

[2]) Om Schumachers Indflydelse paa den ny Ordning, se A. D. Jørgensen, Griffenfeld I, 311 og J. A. Fridericia i Biografisk Leksikon XV, 378.

var opgivne under Rentemesterperioden. Disse Bestræbelser efter at gøre Skatkammerkollegiet til en Enhed indadtil og at samle Finansstyrelsens forskellige Grene under det finder deres Udtryk i et Udkast af 2. Maj til en Skatkammerinstruktion, der er underskrevet af Viceskatmesteren, Rentemestrene, Generalprokurøren og Kammersekretæren.[3])

I delvis Modsætning til dette Udkast staar den endelige Instruktion, der maaske, ligesom det siges om Krigskollegiets Instruktion, der var udkommen en Maaned før, først er bleven drøftet i det „secrete Raad" og derefter udfærdiget af Schumacher.[4]) Forskellen fremtræder navnlig stærkt i Skatkammerudkastets § 3 og Instruktionens § 19, som svarer til hinanden. Holger Vind vilde genoptage Traditionen fra Skatkammerets første Aar under Hannibal Sehesteds Ledelse og samle alt, hvad der angik Rigets Finanser, intet undtaget, i sin og Kollegiets Haand. Alle Bestallinger skulde udgaa gennem Skatkammeret, ogsaa for gejstlige og Justitsbetjente, som det ikke før havde haft, ligesaa alle Anordninger vedrørende Skatter og Paalæg over hele Monarkiet, og alle Bønskrifter vedrørende disse Sager skulde indgaa til Viceskatmesteren og af ham forelægges i Kollegiet. Afgørelserne skulde atter kundgøres gennem Skatkammeret, saa at ingen Benaadning eller Eftergivelse kunde finde Sted, uden at dette var vidende derom. Skatkammeret skulde have alle Regnskaber til Revision ,ogsaa Sundtoldregnskaberne, og alle Anvisninger skulde ifølge § 2 underskrives af Viceskatmesteren og af den Rentemester, under hvis Omraade de hørte. Var disse Bestemmelser bleven gennemførte, vilde hele den finansielle Ledelse være samlet i Skatkammerets og særlig i Skatmesterens Haand, og der havde ikke været nogen Plads for Indgriben fra Kancellierne eller fra Kongens eget Kammer uden Skatkammerets Vidende, som hidtil havde umuliggjort al Oversigt over Finanserne og for Fremtiden skulde gøre det.

Ligesom i Skatkammerudkastet fremhævedes Kollegialiteten stærkt i Instruktionen, saa at den bevarede den af Holger Vind skabte Enhed indadtil, ja den var endogsaa paa dette Omraade mere følge-

---

[3]) Original i Pakken, Koncepter til Instruxer for kgl. Kollegier og Betjente 1670—90. V. A. I, 198.

[4]) Indkomne Sager til Krigskollegiet 1670 Nr. 86, jfr. 91, der er det af Schumacher skrevne Udkast til Krigskollegiets Instruktion af 25. Juni 1670.

streng end Skatkammerets Forslag. Men hermed hørte Enigheden op, idet Schumachers Instruktion ikke alene fastholdt, men delvis udvidede den af danske Kancelli i Rentemesterperioden generhvervede Stilling som Ekspeditionskontor par excellence. Alle kongelige Befalinger til Skatkammeret skulde fra nu af udstedes gennem danske Kancelli, saa at dette paa den Maade fik Haand i Hanke med alt, hvad Skatkammeret foretog sig, medens det tidligere ofte var hændet, at kongelige Befalinger til Kammerkollegiet var udstedte gennem Skatkammeret selv. Samtidig sørgede Schumacher for, at tyske Kancelli ikke fik noget med Skatkammerets Sager og Udfærdigelser at gøre,[5]) og henviste med Hensyn til disse sidste for begge Kancelliers Vedkommende til den af Frederik III. trufne Anordning om Forretningernes Deling mellem Kammeret og Kancelliet. Herved fik Skatkammeret vistnok en Del af de Udfærdigelser tilbage, som Kancellierne havde erobret fra det under Rentemesterperioden, men der var ikke Tale om, at det f. Eks. med Hensyn til Udfærdigelsen af Bestallinger naaede den Indflydelse, som det havde haft i første Halvdel af Treserne, for ikke at nævne, hvad Holger Vind havde haft for Øje. Om danske Kancellis Udfærdigelse af Anordninger vedrørende Skatter og Paalæg blev der ikke talt. Det stod hen. Derimod skaffede Schumacher dette en overordentlig Indflydelse paa Afgørelsen af alle Sager ved at fastslaa, at alle Bønskrifter efter § 8 i danske Kancellis Instruktion[6]) skulde først gaa til en af de to Oversekretærer og af vedkommende refereres for Kongen. Saafremt et Bønskrift angik Skatkammeret, kunde det enten straks sendes til dettes Erklæring eller forestilles for Kongen i Nærværelse af Kammerkollegiets Medlemmer, for at de kunde afgøre, om Sagen vedkom dem eller ikke, hvorefter det ved kgl. Befaling gennem danske Kancelli skulde tilkendegives Kammerkollegiet, hvad der videre skulde foretages med Sagen. Denne Ordning gav selvfølgelig Oversekretærerne i danske Kancelli en stor Indflydelse paa Afgørelsen af alle Sager, og den ene af dem var som bekendt Schumacher. Naar der indkom en Ansøgning til Kongen, kunde han som Gehejme-

---

[5]) Udkastet til tyske Kancellis Instruktion af 26. Juli 1670 er ogsaa gennemrettet af Schumacher. Om Forholdet til Skatkammeret se § 5 (jfr. Aarsberetn. II, 203). Udkastet findes i Pakken, Koncepter til Instruxer etc.

[6]) Aarsberetn. II, 180.

kammersekretær bestemme, hvilken af Oversekretærerne i danske Kancelli der skulde have den. Brød han sig ikke selv om den, kunde han overlade den til sin Kollega Diderik Schult.[7]) Valgte han selv at have med den at gøre, kunde han, ifald det f. Eks. var en Kammersag, afgøre, om han straks vilde sende den til Kammeret eller hellere selv referere den for Kongen i Kammerets Nærværelse, hvorved han kunde faa en væsentlig Indflydelse paa Afgørelsen. Var det endelig en Sag, der var af saa stor Vigtighed, at den ogsaa skulde for Gehejmekonseillet, havde han atter der en Hovedindflydelse, idet han som Gehejmestatssekretær refererede den og opsatte Udkastet til Afgørelsen, naar Drøftelsen var endt. Endelig udfærdigede han som Oversekretær i danske Kancelli Sagens Afgørelse gennem et Kongebrev til Kammerkollegiet, saafremt Sagen sorterede under dette.

Et andet Indgreb i Skatkammerets Omraade skete gennem Kongens eget Kammer, idet Schumacher her fortsatte Traditionen fra Frederik III.s Tid. Forskellen var kun, at hvad der havde været Sædvane nu blev Lov. For det første mistede Skatkammeret ligesom ved Instruktionen af 1660 Raadighed over og Tilsyn med de Indtægter, som forbeholdtes Kongen selv. 1660 var de bleven nævnte, men det skete ikke nu, vel sagtens for at Kongen ikke derved skulde føle sig indskrænket i sin suveræne Ret til at inddrage endnu flere Indtægter under sin umiddelbare Raadighed, end der allerede var. Dernæst gav Schumacher Kongens Kammer Ret til at udstede Anvisninger paa alle mulige Indtægter, hvorved det Fremskridt, som han ellers indførte ved at indskrænke Anvisningerne til det mindst mulige, for en Del blev omsonst.[8]) Der laa en Fare her, men vi maa indrømme, at saa vidt vi kan se, har Kongens Kammer ikke i synderlig Grad benyttet sin Magt paa dette Omraade. Det holdt sig som Regel til Anvisninger paa sine egne Indtægter.[9]) Paa samme Maade var de gennem Kongens eget Kammer udstedte Benaadninger som Regel ogsaa anviste paa dets egne Indtægter, og vi kan kun ved en enkelt Lejlighed tale

---

7) Jfr. A. D. Jørgensen, Griffenfeld I, 295 og 410 f.
8) Instruktionens § 7.
9) Disse var til at begynde med Indtægterne af Sundtolden, Byen Altona og Pinneberg Amt.

om et absolut Misbrug.[10]) Ligesaa forholdt det sig med de af Kongens Kammer udstedte Bestallinger; vedkommende blev næsten alle ogsaa lønnede af Kammerets Indtægter. Naar derimod Henrik Bjelkes Forlening med Islands Indtægt fornyedes derfra,[11]) og uden at Kammerkollegiet fik nogen Meddelelse derom, maa det kaldes et Misbrug. Mindre heldig for Principets Skyld var ogsaa de store Inddragninger af Indtægter i Kongens eget Kammer,[12]) selv om vi maa sige, at de skete i en god Hensigt, og Pengene blev forsvarligt anvendte.

Medens Skatkammerets Instruktion ved Bestemmelserne om danske Kancellis og Kongens eget Kammers Indflydelse paa de finansielle Anliggender utvivlsomt set fra et finansielt Synspunkt var bleven ringere, idet de umuliggjorde en virkelig Oversigt over Finanserne, var der dog ogsaa tilføjet adskillige Artikler, som var af ikke ringe Betydning og betegnede et Fremskridt frem for Skatkammerets Forslag. Hertil hørte Bestemmelserne om faste Møde- og Referatdage, om Anvisningernes Indskrænkning, om at Kongen personlig vilde gennemgaa de Lister, hvorefter der skulde ske Udbetaling paa Omslaget i Kiel og ved Terminerne i København, om en Revision og Reduktion af Fordringerne paa Staten fra Frederik III.s Tid, om en Revision af selve Skatkammerets Forretninger under Frederik III., om at ingen Rentemester eller Assessor maatte være Leverandør til Staten, om Overholdelse af de opsatte Reglementer, om Budgetlægning af Skatkammeret for de forskellige Etater i Forening med disses øverste tilforordnede og om et samlet Aarsregnskab for hele Skatkammerets Virksomhed. Endelig havde Instruktionen fremfor Skatkammerets Udkast en Bestemmelse om Gælden fra Frederik III.s Tid, som kun kan betegnes som en Art Statsbankerot og var en Gentagelse af, hvad der var sket straks efter Arveregeringens Indførelse, idet Skatkammerkollegiet ved den fik Paalæg om inden en vis Tid at indstævne alle dem, som havde noget at fordre, og handle

---

10) Aabenbart for at undgaa Indvendinger fra Kammerkollegiets Side lod Kongen 1000 Rdl. aarlig af Frederiksborg Amts Indtægter inddrage i sit eget Kammer og gav dem umiddelbart efter som Benaadning til Amtmanden Overhofmarskal Helmuth Otto v. Winterfeld, se Kabinetsarkivet Bog Nr. 8 S. 41 1670 $^{26}/_{10}$ og S. 43 1670 $^{17}/_{11}$.

11) c. l. S. 1 ff. 1670 $^{26}/_{2}$ og S. 67 1672 $^{20}/_{8}$.

12) c. l. S. 36 f. 1670 $^{1}/_{10}$.

med dem paa bedste Maade, hvorefter Kongen ikke vilde høre mere om den Sag.[13])

Foruden disse helt nye Bestemmelser var der andre Omraader, hvor der var indført Forandringer fra Skatkammerets Forslag i den endelige Instruktion. Af den største Betydning for Udviklingen af Skatkammerets Forretningsgang var den Stilling, Instruktionen gav Frederik Giese og Henrik von Stöcken, der begge blev ophøjede til Assessorer og henholdsvis fik Sekretærforretningerne for de dansk-norske og tyske Sager, Stöcken dog ikke under Titelen Kammersekretær. Herved fik den Sondring mellem de dansk-norske og tyske Kammerudfærdigelser, som forlængst var gennemført i Praksis, sit lovlige Udtryk, og den Enhed i Udfærdigelserne, som Skatkammeret havde foreslaaet ved at lægge det hele under Giese og holde Stöcken paa en Kæmmerers beskedne Plads, idet det jævnførte ham med Hofetatens Kæmmerer, blev ikke gennemført. Stöcken vedblev som før at beklæde Stillingen som Omslagsforvalter. Naar han ikke blev kaldt Sekretær, kom det vistnok af, at hans Stilling i Virkeligheden var betydeligere end en saadans, idet han for Revisionens Vedkommende besørgede en Rentemesters Forretninger.

Paa Revisionens Omraade indførtes der en Forbedring ved den endelige Instruktion, idet den indeholdt en Bestemmelse om, at Decisionen over Rentemestrenes Antegnelser skulde ske af Kollegiet, medens Skatkammerets Forslag gik ud paa, at Viceskatmesteren i Almindelighed skulde foretage den. Kun i særlig vigtige Tilfælde skulde den ske gennem Kollegiet. Skatkammeret var kun gaaet et lidet Skridt ud over Praksis, hvorefter den havde været foretaget af Skatmesteren eller i Rentemesterperioden af den ene Rentemester for den anden. Efter gammel Praksis forbeholdt Instruktionen Kongen at kvittere for Regnskaber vedrørende Hertugdømmerne, og det undrer os, at denne Bestemmelse, som var saa naturlig for Enevælden, ikke blev udstrakt til at gælde samtlige Monarkiets Regnskaber. Det skete først ved Rentekammerinstruktionen af 1680,[14]) da Stöcken overførte Traditionen fra sin særlige Domæne til hele Riget.

---

13) Se om Betalingsstandsninger R. E. 1661 $^{12}/_{1}$ Nr. 182, 1663 $^{21}/_{8}$ Nr. 659, Becker II, 100 1665 $^{11}/_{9}$ (er dog neppe andet end et Rygte), S. T. 1670 $^{9}/_{12}$ Nr. 1045, jfr. A. D. Jørgensen, Griffenfeld I, 319 ff.

14) Se Instruktionens § 6 i Meddelelser fra Rentekammerarchivet 1871 S. 162.

Af stor Betydning var det Paabud, som Instruktionen indeholdt om alle Udfærdigelsers Parafering og Forsegling med Kammerkollegiets Segl. Paraferingen skulde ske af Skatmesteren eller Viceskatmesteren og i deres Fraværelse af første Rentemester. Denne Paategning af den ansvarshavende var bleven Skik kort efter Regeringsforandringen, men der havde hidtil for Kammerets Vedkommende ikke hersket nogen fast Regel for, hvem der skulde gøre det. I Begyndelsen var det Skatmesteren eller Viceskatmesteren, senere blev det mere tilfældigt, hvem der gjorde det, men i Rentemesterperioden vil det dog som oftest være den Rentemester, under hvem vedkommende Sag sorterede. Den nu paabudte Parafering af Skatmesteren eller af hans Stedfortræder skulde ligesom Forseglingen være et Udtryk for, at Kollegiet som Helhed paatog sig Ansvaret for, hvad der udfærdigedes.

Endelig blev Generalprokurørens Embede gennem Instruktionen gjort langt betydeligere, end det før havde været, og mere omfattende, end det var foreslaaet af Skatkammeret. Generalprokurøren fik i sine Sager Referat for Kongen i Viceskatmesterens Nærværelse ligesom en Rentemester. Ved denne Bestemmelse øgedes Embedets Anseelse, og Generalprokurøren begyndte fra da af at blive en af Rigets betydeligste Embedsmænd. Stillingen hævedes yderligere, idet den norske Generalfiskals og Generalinspektørs Embeder kort efter afskaffedes, og det norske Fiskalvæsen henlagdes under Generalprokurøren med den danske Generalfiskal som Sagrejser.[15]) Generalprokurørens Hovedforretninger var at paase, at Regnskaberne over Statens Indtægter indkom og blev reviderede i rette Tid, at inddrive gamle Restancer og at føre Regeringens Kammersager for Højesteret.

Baade Skatkammerets Forslag og den endelige Instruktion indeholdt omtrent enslydende nøjagtige Regler for Regnskabernes Indlevering og Revision. Der var draget Omsorg for at sikre Staten, ved at der forlangtes Kaution af Regnskabsbetjentene og Fortrinsret for denne til Erstatning i deres Bo ved Dødsfald samt krævedes Rente af dem, som blev liggende med Kongens Penge, foruden at de truedes med anden Straf. Til Lettelse for de mindre Regnskabsbetjente indeholdt baade Forslaget og Instruktionen en Bestemmelse om visse

[15]) S. T. 1670 $^{12}/_{8}$ Nr. 584.

Samlingssteder for Smaaregnskaberne, hvorfra disse i en Samling førtes til København, for at ikke hver enkelt Betjent skulde behøve at spilde Tid og Penge paa at rejse ind med sit Regnskab. Aaret efter blev der ansat en fast Opsamler af den Slags Regnskaber, nemlig den tidligere Administrator af Abrahamstrup Amt Hans v. Meulengracht, der for denne sin Bestilling fik en Aarsløn af 500 Rdl.[16])

Endelig indeholdt baade Skatkammerets Forslag og den endelige Instruktion et enslydende Stykke, som handlede om Skatkammerets Tilsyn med Mønten.

Over for Ordningen af Forholdet mellem Skatkammeret og de Kollegier, hvori Schumacher ikke var direkte interesseret, indtog han en velvillig Mæglers Stilling. Ligesom Kammerkollegiet indgav Admiralitetskollegiet selv et Forslag til en Instruktion, der er underskrevet af Henrik Bjelke, Curt Adelaer, Niels Juel, Poul Klingenberg, Jens Rodsten, Jens Lassen og Jørgen Bjørnsen samt paategnet af Admiralitetets Sekretær Mourits Eskildsen. Dette blev ikke gældende, men derimod et Udkast, som er gennemrettet af Schumacher.[17]) Hans Stilling fremtræder tydeligst i Affattelsen af Afsnittet om Forholdet mellem Admiralitetskollegiet og Søetatens Rentemester. Medens Skatkammerkollegiet i sit Instruktionsforslag som forhen havde lagt Styrelsen af Flaadens og dens Institutioners økonomiske Anliggender ind under Søetatens Rentemester, havde Admiralitetskollegiet i sit Forslag selv forbeholdt sig denne, paa samme Maade som Krigskollegiet gennem Feltherren og Generalkrigskommissæren styrede Hærens, og kun indrømmet Kammerkollegiet en kontrolerende Indflydelse. Søetatens Rentemester var end ikke nævnt i dets Forslag. Her traadte nu Schumacher op. Til Skade for Oversigten over Finanserne lod han Hovedbestemmelsen staa, at Admiralitetet selv maatte forvalte de til Flaaden lagte Midler og sørge for, at de indkom i rette Tid, noget som ellers altid havde ligget under Søetatens Rentemester. Derimod tilføjede han overalt Søetatens

---

16) S. T. 1671 5/4 Nr. 348, Bb. 15a Bl. 38 f. Denne samlede Indsendelse af de mindre Regnskaber var en gammel Fremgangsmaade. I Treserne samledes de jydske Toldregnskaber hos Borgemester og Tolder Morten Pauch i Kolding, der rejste til København med dem.

17) Baade Admiralitetets Forslag, der er af 1670 22/4, og Udkastet findes i Pakken, Koncepter til Instruxer for kgl. Kollegier og Betjente 1670—90. Instruktionen, der var af 1670 25/6, er trykt i Aarsberetn. II, 185 ff.

Rentemester, hvor Admiralitetskollegiet alene havde Skatkammeret, og forlangte, at det ved Afholdelsen af pludselige og uforudsete Udgifter først skulde raadføre sig med denne. Altsaa fik Admiralitetet nok Styrelsen af de for Flaaden budgetterede Midler, men kunde ikke paa egen Haand afholde ikke budgetterede Udgifter. Ligeledes indsatte Schumacher, at Admiralitetets Kvartalsoversigter over Søetatens Indtægter og Udgifter ikke alene skulde tilstilles Kongen, men ogsaa Skatkammeret.

Naar Bestemmelsen angaaende de overordentlige Udgifter og om Deltagelsen i den aarlige Budgetlægning undtages, var Skatkammerets Virksomhed over for Søetatens Økonomi baade efter Admiralitetets og det af Schumacher rettede Forslag udelukkende kontrolerende. Denne Kontrol var udformet i følgende Bestemmelser: Admiralitetet skulde levere Indtægterne til Søetatens Zahlmester, der selvfølgelig kvitterede for dem, men samtidig skulde levere en Kopi af Kvitteringen til Søetatens Rentemester, der altsaa paa denne Maade stadig kunde holde Øje med, hvor vidt Søetatens Indtægter kom ind. Ligeledes skulde denne have Meddelelse om alle indgaaede Kontrakter. Og endelig foregik som tidligere Revisionen af samtlige Søetatens og dens Institutioners Regnskaber paa Skatkammeret.

Angaaende Anvisningerne var baade Admiralitetet og Schumacher enige om, at de burde indskrænkes til det mindst mulige. Derimod var Bestemmelsen om, at ingen af Kollegiets Medlemmer maatte være Leverandører først indkommen i det Udkast, Schumacher har gennemrettet, og han har tilføjet „under Straf af Æres og Boslods Fortabelse“. Med Hensyn til Regnskaberne for de Institutioner, som Søetaten havde fælles med de to andre Etater, nemlig Tøjhus, Provianthus og Bryggers, bestemtes i begge Forslag, at de skulde føres for hver Etat for sig, saa at man herefter ogsaa paa dette Omraade kunde erfare, hvad Hof, Hær og Flaade hver for sig brugte.

Der kan ikke være Tvivl om, at der ved denne Lejlighed var sket en Indskrænkning i Skatkammerets Indflydelse paa Søetatens Økonomi, særlig naar vi ser Sagen fra Søetatens Rentemesters Stade. Han som tidligere havde været den ledende paa dette Omraade, paa samme Maade som Generalkrigskommissæren var det over for Hærens Økonomi, blev herefter kun kontrolerende og raad-

givende, ligesom Hærens Rentemester havde været og vedblev at være det. Ser vi derimod Sagen fra et Skatkammerkollegiesynspunkt, var der neppe tabt noget, da dette nu gennem Rentemesteren skulde have Meddelelse om, hvad der skete, og gennem Budgetlægningen og den kollegiale Decision af Regnskaberne altid kunde gøre sin Indflydelse gældende. Men Ordningen var rigtignok bleven en anden, end Holger Vind havde tænkt sig, der ikke alene i fuldeste Maal havde tildelt Søetatens Rentemester Styrelsen af Etatens Økonomi, men ogsaa stærkt fremhævet, at Rentemesteren flittig skulde konferere med Viceskatmesteren om alt, hvad der udkrævedes til Holmens og Flaadens Tjeneste.

I Forholdet mellem Skatkammerkollegiet og Krigskollegiet, der, som vi har hørt,[18]) ogsaa fik en ny af Schumacher udarbejdet Instruktion, idet dets eget Forslag havde samme Skæbne som Skatkammerets og Admiralitetets, at det i væsentlig Grad blev gjort om, blev der ingen Forandring foretaget. Direkte berørtes det slet ikke i Instruktionen for Krigskollegiet,[19]) hvorimod det var udførligt omtalt i Skatkammerkollegiets Instruks, der paa dette Omraade var i alt væsentligt enslydende med det Forslag, der var kommet fra Kollegiet selv. Herefter skulde Landetatens Rentemester ligesom tidligere flittig kommunicere med Krigskollegiet og korrespondere med Generalkrigskommissærerne, for at han kunde vide Besked om, hvad der udkrævedes til Hæren og Fæstningerne, og om hvorledes Midlerne anvendtes. Hvis han fandt nogen Mangel eller Urigtighed, skulde det foretages i Skatkammerkollegiet, for at det kunde erklære sig derom for Kongen. Tillige skulde han drive paa Indleveringen af Etatens forskellige Regnskaber og forestaa Revisionen. Hans og Kollegiets Stilling overfor Landetaten var ikke bleven anderledes end tidligere. Den var kun rent kontrolerende, saa længe Hæren kunde nøjes med de den tillagte Skatteindtægter. Hærens Økonomi styredes fuldt ud af Generalkrigskommissæren, der som tidligere søgte saa meget som muligt at undgaa Kammerets Indflydelse og for Resten ogsaa selve Krigskollegiets, af hvilket han ogsaa efterhaanden havde

---

18) Se ovenfor S. 107.

19) Denne var af samme Dag som Admiralitetskollegiets og er trykt i Aarsberetn. II, 189 ff.

gjort sig delvis uafhængig. Han deltog i dets Raadslagninger, men spurgte det ikke mere.

Paa et andet Omraade indførte Schumacher derimod en stor Forandring. Det var paa Udfærdigelsernes. Af disse havde Bestallingerne oprindelig tilhørt Kammeret, hvor de blev opsatte og udstedte under Paategning enten af Skatmesteren eller en Rentemester eller endogsaa Kammersekretæren,[20]) men herefter skulde de udfærdiges af Krigssekretær Herman Meier ligesom alle andre Breve, der umiddelbart angik Hæren. Saa vidt var Krigskollegiets Forslag og Schumachers Udkast enslydende, men i dette sidste var hertil føjet, for det første at det var en Begunstigelse for Herman Meier personlig, og dernæst at naar Kongen havde underskrevet Udfærdigelserne, skulde de indsendes til Forsegling i danske Kancelli, der tillige skulde have ugentlig Fortegnelse over og Kopi af alt, hvad der ekspederedes i Krigskollegiet. Denne Afhængighed af danske Kancelli varede til 1684, da Krigskancelliet fik sit eget kongelige Segl.[21])

Hermed havde Schumacher sluttet Ringen. Middelbart eller umiddelbart kunde han fra danske Kancelli eller Kongens eget Kammer gøre sin Villie gældende i samtlige Sager, der laa under et af de hidtil eksisterende Kollegier. Intet af dem var helt unddraget hans Indflydelse, om end tyske Kancelli og Krigskancelliet maatte siges at være mest afhængige af ham.[22])

---

20) Se f. Eks. Indkomne Sager til Krigskollegiet 1671 Nr. 10, 20, 48, 85, 90, 218 og 281.

21) Bidrag til den store nordiske Krigs Historie, udarb. ved Generalstaben I, 62, jfr. 60.

22) Udkastet til tyske Kancellis Instruktion er stærkt gennemrettet af Schumacher; det findes i Pakken, Koncepter til Instruxer for kgl. Kollegier og Betjente 1670—90. Om Afhængigheden af danske Kancelli, se § 7, Aarsberet. II, 203.

III. Kommercekollegiets Oprettelse og dets Virksomhedsomraade.

Endelig var der fremkommet et til Dels helt nyt Kollegium, for hvilket Schumacher ogsaa forfattede Instruktionen.[1]) Kommercekollegiet, der paa mange Omraader traadte i Forbindelse med Skatkammeret og berørte dettes Virkefelt paa adskillige Punkter, var allerede oprettet i 1668 med Simon de Petkum, en Hollænder, der var traadt i dansk Tjeneste, som Præsident. Foruden ham skulde det bestaa af seks Assessorer af Borgerstanden.[2]) Det skulde varetage Handelens og Industriens Interesser, men ogsaa selv drive Handel og Industri. Derfor mødte det saadanne Vanskeligheder ved sin Fremkomst, at det ikke traadte i Virksomhed. Petkum havde navnlig kastet sine Øjne paa Saltet, der var Rigets betydeligste Indførselsartikel, og paa Børnehuset, hvis Kapital og Arbejdskraft, han vilde benytte til Oprettelsen af et Manufaktur. Men paa begge Omraader mødte han en Modstand, han ikke kunde overvinde. Det 1665 oprettede Saltkompagni var bleven ophævet igen 1667,[3]) da det paa Grund af Krigen mellem England og Holland, hvori Danmark ogsaa var indblandet, slet ikke kunde forsyne Landet med Salt og heller ikke opfylde sine øvrige Forpligtelser. Salthandelen var derfor givet fri. De Herrer, som havde haft den, hvoriblandt var Generaladmiral Curt Sivertsen Adelaer, havde foreløbig kun haft Bryderier af den og blev ved Kompagniets Opløsning indbyrdes uenige.[4]) Men de havde tillige faaet en levende Fornemmelse af, hvilket Udbytte den under mere gunstige Forhold kunde give, hvorfor Curt Adelaer ikke helt slap det Tag, han havde haft i den.[5]) For at styrke sine Udsigter forenede han sig med Henrik Bjelke og Poul Klingenberg, og det lykkedes de tre at faa et nyt Saltkompagni oprettet, som skulde

---

[1]) Det af Schumacher skrevne Udkast findes i den ovenfor anførte Pakke, Koncepter etc. Instruktionen, som udkom 22. Septbr. 1670, er trykt i Aarsberetn. II, 204 f.

[2]) Becker II. 238, A. D. Jørgensen, Griffenfeld I, 325.

[3]) R. E. 1667 $^{11}/_{1}$ Nr. 2915, Frdn. S. 246.

[4]) R. E. 1667 $^{28}/_{8}$ Nr. 3047, Chr. Bruun, Curt Sivertsen Adelaer S. 287 ff.

[5]) S. R. 1667 $^{4}/_{6}$ Nr. 186, S. T. 1667 $^{21}/_{6}$ Nr. 372.

drives til Bedste for Flaaden,[6]) der efter Krigens og Subsidiernes Ophør atter stod uden Midler.

Denne Forening af Flaadens og Admiralernes Vel havde Petkum ikke kunnet overvinde. Da han tillige mødte stærk Modstand mod sine Planer om Børnehuset fra Københavns Magistrats Side, der ikke ansaa det for forsvarligt saaledes at risikere de fattiges Midler,[7]) maatte han opgive sine Ideer, og Kollegiet traadte ikke i Virksomhed som Handels- og Industriværk.[8]) Han syntes siden at have vundet Kongen for Ideen, men da den ikke blev gennemført inden dennes Død, faldt den bort igen.[9]) Medens Kollegiet altsaa ikke kom i Gang med Hensyn til denne Side af dets Virksomhed, har det dog paa en vis Maade været til som raadgivende Institution fra 1668 af. Ganske vist bestod det kun af Petkum og Sekretæren Melchior Rötlin, der forhen havde været Kammersekretær hos Prins Christian,[10]) men adskillige Sager vedrørende Manufakturerne og Møntvæsenet henvistes i 1668 og 1669 til disse Herrers Betænkning.[11]) Hvor uklar iøvrigt deres Stilling var, ses af en Bemærkning til et Kongebrev til dem fra 1669, udstedt gennem danske Kancelli. Her staar virkelig følgende: I Steden for deres Navn og Titel, som vi ikke ret ved, kan ikkun sættes „Voris tilforordnede udi Commercie Collegio.“ Dette er taget til Følge i Koncepten til Brevet.[12]) Petkum selv fortæller i en Ansøgning til Christian V., at han i Aaret 1668 var bleven udnævnt til Præsident for Kommercekollegiet, og at hans Bestalling allerede var udfærdiget, men at der ikke i den var nævnt nogen „vis og egentlig Løn“.[13]) 1676 erklærede Hofkæmmerer Lorens Tuxen, at der tilkom Rötlins Arvinger Vederlag for

6) Instruktion for Salthandelens Direktion 1668 $^{28}/_{11}$, Pakken, Instruktioner 1668—1800 (V. A. II, 11).

7) Becker II, 242.

8) c. l. S. 264, jfr. 415.

9) Lindbæk I, 370 under 1669 $^{16}/_{11}$, jfr. Becker II, 278 og 283. Det er uklart, om Lilliecrona beretter, hvad der var under Forhandling eller Kendsgerninger. Se om Kollegiets Tilblivelseshistorie A. D. Jørgensen, Griffenfeld I, 324 ff.

10) Bb. 4a Bl. 132.

11) Lindbæk I, 341—44, 358 f., 362, 370, 379 f., 387, 392.

12) S. T. 1669 $^{23}/_{8}$ Nr. 186.

13) Afrgn. III, 103 1670 $^{5}/_{12}$, jfr. en Skrivelse fra Petkum 1671 $^{16}/_{8}$ smsts.

dennes Løn som Sekretær i Kommercekollegiet fra 1. Oktbr. 1668, beregnet til 800 Rdl. aarlig.[14]) For ham maa der altsaa have foreligget en Bestalling.

Vi kan om denne Sag sige, at et Kommercekollegiums Oprettelse var under Forberedelse i de to sidste Aar af Frederik III.s Regering, og at man allerede havde udset Præsidenten og Sekretæren, men at førstnævnte mødte en saa stærk Modstand, at Sagen gik i Staa paa Grund af ham. Dette var dog ikke til Hinder for, at Regeringen, saa længe Frederik III. levede, benyttede hans og Sekretærens Arbejdskraft.

Imidlertid ønskede Københavns Borgere ivrigt, at Kommercekollegiet skulde træde i Kraft, og paa den anden Side var de ikke mindre begærlige efter, at Saltkammeret skulde gaa ind, som berøvede dem Fortjenesten ved en betydelig Handel.[15]) Begge Dele blev indrømmet dem i Efteraaret 1670. Admiralernes Saltmonopol blev hævet, og Kommercekollegiet fik en Instruks den 22. Septbr.[16]) Efter den blev Gyldenløve Præsident og Jens Juel Vicepræsident. Petkum havde man ingen Brug for. Alligevel fordrede han siden Gage som Præsident i Kommercekollegiet til August 1671, formodentlig fordi han hævdede, at han ikke var bleven afskediget.[17]) De seks borgerlige Assessorer, som skulde være kyndige i Handelen og bosiddende i København, ansattes først i Slutningen af 1670.[18])

Kommercekollegiet overtog for en stor Del Sager, som forhen var bleven behandlede i Statskollegiet, hvad de i øvrigt stadig blev, men de forberedtes nu af Kommercekollegiet. Desuden trængte det ind paa et Omraade, som tidligere havde været forbeholdt Skatkammeret, nemlig Møntvæsenet, hvor de to Kollegier herefter skulde arbejde sammen. Det samme skulde ske med Hensyn til Tolden.

Til Slut vil vi lægge Mærke til, at der heller ikke paa dette

---

14) Afregn. III, 119b 1676 $^{21}/_{8}$.

15) S. T. 1670 $^{16}/_{4}$ Nr. 233, Indlæg: Borgernes Ansøgning $^{18}/_{4}$, jfr. Adelaers og Klingenbergs Forsvar for Saltkammeret $^{29}/_{3}$.

16) Aarsberetn. II, 204.

17) Afrgn. III, 103 fra 1667—$/_{8}$ 1671. Kongen vilde ikke anerkende nogen af alle hans Fordringer, der beløb sig til henved 10000 Rdl., men forærede ham 6000 Rdl., som blev anvist ham i Kongens Andel i Allunværket Andrarum i Skaane. Kgl. Resol. 1673 $^{28}/_{3}$, Anvisn. $^{26}/_{7}$ s. A.

18) S. T. 1670 $^{27}/_{12}$ Nr. 1092, A. D. Jørgensen, Griffenfeld II, 545.

Omraade skete nogen Nydannelse, som ikke allerede var forberedt og begyndt i Frederik III.s Tid. Petkum og Rötlin havde fra 1668 afgivet deres Betænkninger i Sagen vedrørende Handel, Industri og Møntvæsen. Det samme gør Kommercekollegiet nu. Petkum havde villet lede Salthandelen og drevet Manufaktur i Børnehuset ved Hjælp af de fattiges Penge. Noget lignende kom Kommercekollegiet til at udføre gennem dets Tilsyn med Defensionsskibene, og ved at nogle af dets mest fremragende Medlemmer lod sig give Bevilling paa Oprettelsen af et Klædemanufaktur.[19])

IV. Statskollegiets Indflydelse paa Statshusholdningen.

Paa mange Sager af indgribende Betydning havde Statskollegiet en stor Indflydelse.[1]) Dette Kollegium var ligesom Kommercekollegiet kun raadgivende, men det spillede i denne Stilling en betydelig Rolle, da det paatænkte Konseil, som Hannibal Sehested havde anbefalet i sit politiske Testamente,[2]) ikke blev oprettet før 1670 og endda vistnok nærmest gav sig af med de udenrigske Anliggender, medens de indenrigske stadig fik deres sidste Behandling i Statskollegiet.[3]) Vi kan endogsaa sige, at Statskollegiets Betydning steg efter 1670, da der blev arbejdet langt ivrigere end tidligere, og det som Følge deraf havde flere Sager til Betænkning end før.

Statskollegiet fik en foreløbig Instruktion den 18. Novbr. 1660,[4]) men var allerede forudsat den 26. Oktbr., da Joakim Gersdorf fik

---

19) Frdn. 1671 $^{24}/_{5}$ S. 42 ff., 1672 $^{10}/_{1}$ S. 98 ff., 1672 $^{29}/_{2}$ S. 121 ff., S. T. 1674 $^{15}/_{10}$ Nr. 383. Om Klædemanufakturet, se Ansøgning 1671 $^{20}/_{3}$, Betænkning af Statskoll. 1671 $^{11}/_{9}$, Statskoll.s Protok. Bl. 40. Jfr. E. Holm, Danmark-Norges indre Historie I, 194.

1) Jfr. E. Holm, Danmark-Norges indre Historie 1660—1720, I, 56 f.

2) Thyra Sehested, Hannibal Sehested II, 469.

3) A. D. Jørgensen, Griffenfeld, I, 296 ff., 305.

4) Lindbæk, I, 1.

Bestalling som Drost og Præsident for det.[5]) I Begyndelsen af 1661 bestod dets Medlemmer foruden ham af Feltherre Hans Schack, Rigsskatmester Hannibal Sehested, Kansler Peder Reedtz, Grev Christian Rantzau, Ærkebiskop Hans Svane, tysk Kansler Theodor Lente, Borgemester Hans Nansen, Livlæge Peter Bülcke, Rentemester Christopher Gabel og Prins Christians Lærer Henrik Matthesius. Som vi ser var det borgerlige og tyske Element stærkt repræsenteret. Skatkammerkollegiet havde sine to betydeligste Medlemmer siddende i det og kunde tillige gøre sin Indflydelse gældende gennem Grev Rantzau, der snart fik Sæde i dette ligesom i alle andre Kollegier.

Hvor stor en Indflydelse Statskollegiet havde paa alle Spørgsmaal vedrørende Landets økonomiske Styrelse, kan vi se af de Sager, som fra første Færd blev forelagte det, hvoriblandt vi træffer alle af afgørende og grundlæggende Betydning. Til Sager af denne Art hørte i første Række dets Forhandlinger om Fæstningernes Reparation, Flaadens Tilstand og Hærens Reduktion samt om Midlerne til deres Underhold. Dernæst fik det det Hverv at beskæftige sig med en ny Rigsmatrikel for derved at skaffe et almindeligt Skattegrundlag.[6]) I 1661 var den første Sag, Statskollegiet behandlede, det vigtige Spørgsmaal om Betaling af Rigets Gæld gennem en almindelig Udlægning af Krongodset.[7]) I det hele taget blev alle Spørgsmaal vedrørende Rigets Gæld, navnlig til fremmede Stater og Udlændinge, forelagte det.[8]) Ved Siden heraf blev der ogsaa afæsket det Betænkning om finansielle Spørgsmaal af langt mindre Betydning, men af principiel Natur.[9]) Paa Skattelovgivningsomraadet blev det f. Ex. adspurgt i Anledning af Konsumtionsforordningen af 18. Novbr. 1660, der var bleven til under Stændernes Medvirkning, men havde vakt stor Misfornøjelse. Den udkom i en forbedret Skikkelse efter Statskollegiets Forslag i Maj 1661.[10]) Kort Tid efter blev Spørgsmaalet om Monarkiets Indtægters Utilstrækkelighed i Almin-

---

5) Aarsberetn. II, 158 f.
6) Lindbæk I, 2 f.
7) c. l. S. 3.
8) c. l. S. 6 f.
9) c. l. S. 6. Sagen om Nykøbing Hospital.
10) c. l. S. 11 ff.

delighed forelagt det med Opfordring til at paavise en ny sikker aarlig Indtægt.[11]) . Vi ser af disse faa Eksempler, at det var en søgt Raadgiver i finansielle Spørgsmaal.

I endnu højere Grad end de rent finansielle Sager og de dermed i nær Forbindelse staaende militære blev Spørgsmaal vedrørende Handel og Industri samt den deraf afhængige Toldlovgivning forelagte det. Af saadanne kan vi f. Eks. nævne Spørgsmaal vedrørende landske Kompagnis og Saltkompagniets Ophævelse,[12]) om Stabelstæderne og den dertil hørende Toldbegunstigelse [13]) samt om Hansestædernes og andre Udlændinges Handelsprivilegier i Kongens Riger og Lande.[14]) I Aaret 1662 var det navnlig beskæftiget med Spørgsmaal vedrørende de norske Købstæder.[15]) I det hele taget kan vi sige, at Statskollegiet indtil Kommercekollegiets Oprettelse var baade forberedende og endelig Raadgiver i alle Spørgsmaal vedrørende Handel og Værkflid.

Det var altsaa en broget Mængde af Sager, hvori Kollegiet blev raadspurgt. Spørger vi om dets Indflydelse paa disse Sagers Afgørelse, maa vi sige, at dets Erklæringer næsten altid blev tagne til Følge, saa at Kollegiet i den Henseende indtog en fremragende Plads. Alligevel var dets Betydning for den finansielle Styrelse ikke saa stor, som vi kunde vente, da det aldrig tog Initiativ til noget, og Svaret som oftest var lagt det i Munden.

I Aaret 1669 blev Statskollegiet forøget med en Række nye Medlemmer, hvoriblandt Generalkrigskommissær Otto Powisch og Viceskatmester Holger Vind. Det var af stor Betydning for Finanserne, at deres øverste Leder igen havde Sæde i Statskollegiet, hvis Raad jo søgtes i alle finansielle Spørgsmaal af nogen Interesse. De havde ganske vist hele Tiden paa en Maade været repræsenterede af Gabel, men han havde neppe det Kendskab til de enkelte Sager, som kunde give ham tilstrækkelig Interesse for dem, da han ikke mere deltog i de Raadslagninger, som endnu fandt Sted mellem Rentemestrene.

---

11) c. l. S. 23.
12) c. l. S. 15 ff., 39 ff., 45 ff., 58 ff.
13) c. l. S. 29 ff., 56 ff., 64 ff.
14) c. l. S. 33 ff.
15) c. l. S. 72 f., S. 75—102.

Fra Christian V.s Tronbestigelse begyndte der ogsaa for Statskollegiets Vedkommende en Blomstringsperiode. Det holdt hyppige Møder og blev raadspurgt om alt vedrørende Samfundets økonomiske Liv. Fra Efteraaret 1670 findes Kollegiemedlemmernes Udtalelser under Stemmeafgivningen om de forskellige Sager optegnede, og vi kan have den Fornøjelse at følge de enkelte Medlemmers Indflydelse paa Sagernes Behandling og Udfald.

Da Tiden lagde en meget stor Vægt paa at fremme Handel og Industri, var det rimeligt, at en Mængde af denne Slags Spørgsmaal blev forelagte Kollegiet. Det kom her altid til at udtale sig i anden Række, da Initiativet og dermed Førstebehandlingen var Kommercekollegiets, der i Gyldenløve og Jens Juel havde meget dygtige og indflydelsesrige Medlemmer. Naar Spørgsmaalene, som det undertiden var Tilfældet, laa paa Grænsen af det kommercielle og finansielle, gennemgik de tre Behandlinger, idet de fra Kommercekollegiet gik igennem Skatkammeret til Statskollegiet. Uagtet næsten hvert Spørgsmaal behandledes i to Kollegier, var Resultatet ikke altid godt, hvad navnlig den ny Konsumtionsskat afgiver et drastisk Eksempel paa. I Løbet af fire Aar blev den forandret fem Gange.[16])

Statskollegiets Indflydelse paa Finansadministrationen var større i denne Periode end i den foregaaende. Det behandlede som alt nævnt Handels- og Industrispørgsmaal i en vid Udstrækning samt de dermed i Forbindelse staaende Toldspørgsmaal. Disse spillede en stor Rolle, da det hele var grundlagt paa Monopoltold, uden hvilken hverken Handel eller Industri kunde trives. Paa Grundlag af Eneretten til Saltindførsel skabtes i forholdsvis kort Tid en mægtig Flaade af de saakaldte Defensionsskibe,[17]) medens det gik mindre heldigt med Skabelsen af en Industri, da Mangelen paa Religionsfrihed, hvorom der for øvrigt førtes en stor Kamp i Statskollegiet,[18]) afholdt fremmede med den fornødne Duelighed og Kapital fra at nedsætte sig her. Om Forbedringer af Møntvæsenet førtes talrige

---

16) 1671 Statskoll.s Protok. I, Bl. 41, 43 f., Frdn. 1671 $^{22}/_{11}$; 1672 c. l. Bl. 49 f. Frdn. 1672 $^{1}/_{2}$; c. l. Bl. 72 ff. Frdn. 1672 $^{8}/_{11}$; 1673 c. l. Bl. 88, Frdn. 1673 $^{6}/_{12}$; 1674 c. l. II, Bl. 17 og 83 ff. Frdn. 1674 $^{7}/_{12}$.

17) A. D. Jørgensen, Griffenfeld II, 68. Se om Salthandelen og Defensionsskibe E. Holm, Danmark-Norges indre Historie I, 229.

18) Statskoll.s Protok. 1672 $^{26}/_{6}$ og $^{27}/_{6}$ Bl. 61—63, A. D. Jørgensen, c. l. I, 425 ff.

Forhandlinger,[19]) idet man i den polske Møntmester Andreas Timpfe, der blev Medlem af Kommercekollegiet, havde fundet en kyndig Mand paa dette Omraade.[20]) Alle de nye Skatter, som gjordes nødvendige paa Grund af Arbejdet paa Flaadens Opkomst og Forberedelserne til den afgørende Kraftprøve med Sverige, fik deres afsluttende Behandling i Statskollegiet. Det samme var Tilfældet med Sagerne angaaende de militære Nydannelser og de Paalæg, som disse foraarsagede.[21]) Tillige havde Statskollegiet en betydelig Andel i Reformerne i Kirkers og Hospitalers finansielle Styrelse, der hidtil havde været meget forsømt,[22]) og for det forelagdes de mange Klager, som særlig indløb fra Byerne, dels over hverandre indbyrdes, dels over Skattetrykket og den hvervede Hær.[23])

V. Viceskatmester Holger Vind og Personforandringer i Skatkammerkollegiet.

Vi har i det foregaaende ofte haft Lejlighed til at nævne Viceskatmester Holger Vinds Navn. Han var født i Skaane, hvor han var Herre til Gundestrup, og hørte til den gamle danske Adels bedste Navne. Sin første Uddannelse havde han faaet paa Sorø. Efter at have deltaget i et Par Gesandtskaber og foretaget den sædvanlige store Udenlandsrejse blev han ansat ved Hoffet. Herfra tog han sin Afsked 1653 som Overskænk og var efter den Tid uden for den

---

19) Statskoll.s Protok. 1671 Bl. 30 ff., 1673 Bl. 84 b, 1674 Bl. 90 f., 94 f.; 21 f., 25, 36 ff., 1675 Bl. 55 f. Frdn. 1671 22/3, 1674 23/2 og 1675 8/3.

20) Se om Timpfe Da. Saml. 2. III, 34.

21) Se foruden de nævnte Steder om Konsumtionsforordningerne f. Eks. Statskoll.s Protok. 1672 Bl. 63 ff., 69, orig. Betænkning om en Familieskat 1672 9/12, c. l. 1673 Bl. 79 f., 1674 Bl. 95, 1676 Bl. 68 f.; om militære Foranstaltninger, se f. Eks. c. l. 1671 Bl. 26 ff., 37, 40. 1672 Bl. 52 f., 66, 1673 Bl. 79 f., 86, 1674 Bl. 12, 1675 Bl. 59 ff., 67 og flere Steder.

22) c. l. 1671 Bl. 46, 1672 Bl. 66, 68, 1674 Bl. 97, 101, 1674 Bl. 2, 24 ff.

23) c. l. 1670 Bl. 3 f., 13 f., 1671 Bl. 24, 42 f., 71, 1674 Bl. 96, 99 f., 1674, Bl. 1, 1675 Bl. 50 ff.

egentlige Statstjeneste, indtil han i anden Halvdel af Treserne kom ind i Skatkammeret. Ganske vist fungerede han under Krigen med Karl Gustaf som Krigskommissær og var i 1664 med Rigsmarskal Körbitz i Dresden i Anledning af Prinsesse Anna Sofies Bryllup med Kurprinsen af Sachsen, men det maa betragtes som noget ekstraordinært.

Fra det Øjeblik af han blev Viceskatmester og som saadan kom i Spidsen for Skatkammeret, skete der en stor Forandring i dettes indre Ordning. Han blev, hvad Hannibal Sehested uagtet sin langt større Begavelse aldrig rigtig havde været, sin Administrationsgrens Midtpunkt. Det mærkedes overalt, at der nu var en øverste Leder, som ikke alene bar Navnet, men ogsaa Ansvaret og Dagens Byrde. Kollegiemøderne kom i Gang igen, og Skatmesteren underskrev alt af Betydning. Rentemestrene og for Hertugdømmernes Vedkommende Omslagsforvalteren sad ikke længer som Smaakonger hver i sin Afdeling. Den Enhed i Skatkammeret indadtil, som fandt Udtryk i den ny Instruktion, var i Forvejen skabt i Praksis af Holger Vind.

Ved Oprettelsen af Søetatens og Landetatens Kommissariater svækkedes hans Indflydelse ikke saa lidt, men han genvandt fuldt ud sin Stilling ved Sammensmeltningen af disse til et Generalkommissariat 1677, hvoraf han selv blev det mest betydelige Medlem ved Siden af Henrik von Stöcken.

Holger Vind var en noget gammeldags Mand, nærmere af Gabels Støbning end af Hannibal Sehesteds, men han besad en betydelig finansiel Indsigt og søgte med prisværdig Iver at opretholde Skatkammerkollegiets Myndighed og Ret til Tilsyn over for de adspredende Tendenser, der til Skade for Oversigten over Finansernes Tilstand gjorde sig gældende baade fra den ene og den anden Side. Fra 1679 gik han over i Kancelliet, som han styrede som Vicekansler efter Ove Juel.[1])

Af personelle Forandringer, som satte sig blivende Spor i Skatkammerkollegiets Historie, var der foruden Holger Vinds Ansættelse som Viceskatmester og Frederik Gieses og Henrik von Stöckens Optagelse blandt Assessorerne sket det, at Sekretæren i tyske Kancelli Jørgen Reitzer den 24. Juli 1669 var bleven ophøjet til

---

1) Biogr. Leksikon XIX, 3 ff.

Assessor i Kammerkollegiet.[2]) Han havde virket i tyske Kancelli siden 1652 og var altsaa meget fortrolig med Hertugdømmernes Sager. Da disse ved Holger Vinds Tiltrædelse af Chefposten i Skatkammeret som omtalt for Finansernes Vedkommende atter inddroges under Kollegiets Virkefelt, maatte det være af Interesse for ham at faa en Mand ind blandt Assessorerne, som kendte noget til Hertugdømmernes Forhold, og Reitzers Ansættelse maa derfor betragtes som et yderligere Vidnesbyrd om Kollegialitetens og Centralisationens Vækst ved Holger Vinds Embedstiltrædelse.

Ligesom man styrkede Kollegiets Forretningsdygtighed ved at optage en Mand deri, som var inde i Hertugdømmernes Forhold, saaledes fremmede man den ogsaa ved at ansætte en Assessor, der var fortrolig med norske Tilstande. Den udvalgte var Landkommissær Niklas Poulsen, der blev udnævnt til Assessor i Kammerkollegiet den 10. Novbr. 1671.[3]) Han var gennem mange Aar skolet i den norske Administrations Anliggender. Fra 1647 havde han været Norges Riges Skriver, og fra 1653 blev han Lavmand i Trondhjem. Efter Regeringsforandringen var han bleven udnævnt til Landkommissær i Norge sammen med Johan Garman. I denne Stilling var han med at forestaa Skatteoppebørselen og Regnskabsvæsenet i Norge, men blev ellers brugt i alle Anliggender vedrørende Norges Administration i økonomisk Henseende. Som Kammerassessor skulde hans særlige Hverv være at revidere norske Regnskaber, som hidtil ikke var indkomne eller kvitterede, eller som Rentemestrene ikke kunde overkomme. Ligesom Revisorer i Almindelighed i de Tider skulde hans Løn bestaa i en vis Andel af det, som kom ind ved hans Revision, og af visse Procent af deres Løn, som han hjalp til at faa deres Regnskaber kvitterede. Hermed var der altsaa skabt en særlig Revisor for de norske Regnskaber, ligesom man forlængst havde haft i Stöcken for Hertugdømmernes Vedkommende, dog med den Hovedforskel, at Poulsen især var henvist til efterstaaende Regnskaber, medens Stöcken paa sit Omraade reviderede samtlige Regnskaber. Niklas Poulsen findes kun blandt Underskriverne af Kollegiets Forestillinger til April 1674.[4])

---

[2]) Bb. 10a Bl. 12.
[3]) Kgl. orig. Rskr. til Kammerkollegiet 1671 $^{10}/_{11}$, Bb. 13a Bl. 102 f. 1671 $^{4}/_{12}$.
[4]) Se om Niklas Poulsen, Biogr. Leksikon XIII, 252 f.

Af større Betydning var det Rentemesterskifte, som fandt Sted i Begyndelsen af Halvfjerdserne, da Christian Gersdorf traadte ind og afløste Mogens Friis. Da han indtog sin Plads blandt Rentemestrene allerede i August 1672, medens Mogens Friis først gik af i Juni 1673,[5]) har man ment, at han gik ind i det efter Gabel ledige Rentemesterembede.[6]) Men det er der neppe nogen Grund til at antage, da han ikke havde noget med dets Forretninger at gøre og først fik sin Bestalling i Septbr. 1673,[7]) hvorved han udnævntes til Rentemester for Søetaten. Endnu inden Mogens Friis var gaaet af, nævnedes han som Søetatens Rentemester, og han udfyldte vel dennes Plads under hans langvarige Fraværelse i Efteraaret 1672.[8])

VI. Skatkammerets Forhold til Hofetaten. Søetatens og Landetatens Kommissariater.

I Rentemesterperioden var Skatkammerets Indflydelse paa Anvendelsen af de Indtægter, som var lagte til de forskellige Etater, efterhaanden bleven mindre og mindre. Vi har hørt, hvorledes først Hærens og siden Flaadens økonomiske Styrelse blev uafhængig af Skatkammeret, og nu kom ogsaa Hofetaten til. At Udviklingen ogsaa for denne Etats Vedkommende gik i den Retning, viste sig ved, at det i Slutningen af Treserne stadig var en mindre og mindre Sum, som passerede Skatkammeret, inden den kom til Udgift i Hofetaten.

5) S. T. 1673 16/6 Nr. 310.
6) A. D. Jørgensen, Griffenfeld II, 144 ff.
7) Bb. 13a Bl. 136, hvor efter han ansættes med en Løn af 1500 Rdl. aarlig, regnet fra 11. Aug. 1672.
8) Fra Begyndelsen af Septbr. til Slutningen af Decbr. 1672 er Mogens Friis ikke blandt Underskriverne af Skatkammerets Forestillinger. 1673 4/6 (S. T. Nr. 249) kaldes Gersdorf for Søetatens Rentemester, men Friis er endnu den 16. Juni Medunderskriver af en Kammerforestilling til Kongen. R. D. P. 1672—74 Bl. 175.

Det blev mere og mere Skik, at Indtægterne gik direkte fra Oppebørselsstederne til den Kasse, hvoraf de skulde gives ud. Efterhaanden hørte ogsaa Anvisningerne gennem Skatkammeret op, og dette virkede kun som Udsteder af Reglementerne og som Revisionskammer for Regnskaberne. Slutstenen paa denne Udvikling blev den Ordning, som blev truffen ved Udgangen af Aaret 1670.

Ifølge denne, der var grundlagt paa to Kommissioners Arbejde af samme Aar,[1]) modtog Overhofmarskal Helmuth Otto von Winterfeldt, der tillige var Overskænk og Overstaldmester,[2]) alle de til Hofetaten lagte Indtægter undtagen Jagtetatens og fordelte dem til de forskellige Etater, som sorterede under ham. Symbolet herpaa var, at han fik overleveret Nøgler til Hofetatens Toldkister.[3])

Jagtetaten styredes af Over- og Hofjægermester Hahn[4]) med Bistand af Hofjægermester Hans Ahrenfeldt for Danmark[5]) og Jægermester Erik Brockenhuus for Hertugdømmerne[6]) og havde sine egne Indtægter fra bestemte Toldsteder, hvorfor Hofkæmmerer Lorens Tuxen aflagde Regnskab. Dens Særstilling i økonomisk Henseende betegnedes ved, at Tuxens Regnskab for dens Indtægter og Udgifter gik direkte til Revision paa Skatkammeret, medens hans Regnskab for Hoftjenernes Lønninger forklaredes for Overhofmarskallen og fulgte som Bilag til dennes Regnskab for Hofetatens samtlige Indtægter og Udgifter til Revision paa Skatkammeret. Trods denne Ordning mistede Skatkammeret aldrig helt Taget i Hofetaten, da dennes tillagte Indtægter ikke slog til, hvorfor den stadig maatte modtage Tilskud gennem dette. Herved bevarede Skatkammeret en større Indflydelse paa Hofetatens økonomiske Forvaltning end paa Land- og Søetatens.

---

1) S. T. 1670 24/2 Nr. 134, 14/4 Nr. 230—231, R. E. 1670 7/7 Nr. 127; S. T. 1670 20/10 Nr. 913.

2) 1667 22/6 var han bleven udnævnt til Overskænk og Overstaldmester samt Amtmand over Frederiksborg Amt og Esrom, og 1670 28/9 fik han Bestalling som Overmarskal, Overskænk og Overstaldmester samt Amtmand over nævnte Amt og Gods. Bb. 9a Bl. 111 ff., 13a Bl. 63 ff., jfr. 54 ff.

3) S. T. 1671 23/5 Nr. 449, jfr. 14/6 Nr. 470.

4) Bb. 4a Bl. 121, 1661 8/1 13a Bl. 20 ff. 1670 2/6.

5) Bb. 9a Bl. 196 1669 30/9, 13a Bl. 41 f. 1670 19/7.

6) Bb. 13a Bl. 61 f. 1671 1/1.

Det noget ubestemte Forhold, hvori Skatkammeret stod til Hofetaten, gav Anledning til Stridigheder mellem Overhofmarskallen og Hofetatens Rentemester Henrik Müller. Denne sidste førte Krigen paa det Omraade, hvor han i Længden maatte blive den stærkeste, nemlig Revisionens, og vandt her en aabenbar Sejr over Overhofmarskallen.[7])

Samtidig med det ovenfor omtalte Rentemesterskifte skete der en stor Forandring i Skatkammerets Forhold til Flaadens øverste Styrelse, som snart efter fulgtes af en lignende Forandring i Forholdet til Hæren. 1670 var som omtalt Raadigheden over Flaadens Midler bleven overladt til Admiralitetetskollegiet selv, saa at Rentemesterens og Skatkammerkollegiets Forhold over for Inddrivelsen og Anvendelsen af Søetatens budgetterede Indtægter var blevet et rent kontrolerende. Det gik imidlertid kun daarligt med Admiralitetskollegiets Inddrivelse af Søetatens Midler, som undertiden blev brugte til andre Formaal,[8]) og Flaaden kom i en ikke ringe Gæld. Heraf tog Griffenfeld Anledning til at lade nedsætte en Kommission til Undersøgelse af Søetatens Forhold og til at gøre Forslag om en ny Ordning af dennes Styrelse. I Kommissionen sad Rigsmarskal Johan Christopher von Körbitz, Christen Scheel Jørgensen, Poul Klingenberg, Rentemester Christian Gersdorf og Griffenfelds Broder Albert Schumacher,[9]) Den udførte i kort Tid et meget stort Arbejde, hvorved der i Søetatens Styrelse skabtes den Enhed og Orden, som var nødvendig som Grundlag for Løsningen af de Opgaver, der stilledes Flaaden under den kommende Krig. At der ikke var arbejdet forgæves, viste Begivenhederne under Krigen. Kommissionens Erklæring med tilhørende Beregninger og Instruktionsudkast forelaa den 29. Marts 1673.[10]) Paa Grundlag heraf udkom en Maaned efter de Instruktioner, hvorved den ny Ordning indførtes. Ifølge denne blev Admiralitetet vist tilbage til sin gamle Stilling som Leder af de sømilitære Anliggender og som Domstol i Søetatens indre Sager samt i Sager angaaende Kapere, Søkonfiskationer og Priser.[11]) Hele den materi-

7) Se Antegnelser til Winterfeldts Regnskab for 1671 og R. E. 1672 $^{25}/_{9}$ Nr. 613.

8) Se f. Eks. S. T. 1670 $^{20}/_{10}$ Nr. 912.

9) S. T. 1673 [$^{18}/_{2}$] Nr. 79.

10) Krigskancelliets Søetaten vedkommende Ekspeditioner Nr. 21.

11) Instruks for Admiralitetskollegiet 1673 $^{17}/_{4}$, Aarsberetn. II, 208 f.

elle og finansielle Side af Styrelsen blev overdraget til Rigsadmiral Henrik Bjelke i Forening med to tilforordnede, nemlig Rentemester Christian Gersdorf og Mønsterkommissær Albert Schumacher, som tilsammen gik under Navnet Søetatens Kommissariat. Disse forestod alle Indkøb og sluttede alle Kontrakter angaaende Leveringer af Søetatens Fornødenheder. Der maatte dog ikke gøres noget Indkøb eller sluttes nogen Kontrakt paa over 500 Rdl. uden Kongens eget Samtykke. Paa samme Maade udstedte de alle Ordrer vedrørende Søetatens Indtægter og Udgifter, men Kongen forbeholdt sig ogsaa her et vist Tilsyn med Udbetalingen af Lønninger og Udstedelsen af Anvisninger. Han vilde helst selv bestemme, hvem der skulde have sin Løn, og hvor meget enhver skulde have, og var bange for, at Søetatens Budget skulde overlæsses med Anvisninger. Endelig skulde de føre Kontrol med, at det hele gik, som det burde. Saafremt der opstod nogen Meningsforskel mellem Rentemesteren og de to andre Herrer, skulde denne underrette Kongen derom, for at Afgørelsen i saa Fald kunde træffes af ham.[12])

Ved denne Ordning blev Kollegiestyrelsen, der virkede forholdsvis langsomt, opgivet til Fordel for nogle faa Mænds Styre under stærk Kontrol fra Kongen personlig. Der er ingen Tvivl om, at der derved opnaaedes større Hurtighed i Afgørelsen og større Enhed i Styrelsen. Set fra et finansielt Synspunkt var Ordningen et Fremskridt fremfor den af 1670, da Rentemesteren nu fik fuldstændig Haand i Hanke med alt, hvad der skete i Søetaten vedrørende Indtægt og Udgift, men set fra et Skatkammerkollegiesynspunkt kunde den let blive faretruende for Kollegialiteten, idet den ene Rentemester paa en Maade blev draget ud af Kredsen og fik sin Hovedvirksomhed et andet Sted, nemlig paa Holmen, hvor han skulde møde hver Dag. Hvor stor Skatkammerkollegiets og Skatmesterens Indflydelse derfor blev paa Afgørelsen af Søetatens Sager, vilde meget komme til at afhænge af vedkommende Rentemesters Karakter. Vilde han gøre sig uafhængig af sin overordnede og sine Kollegaer, stod det ham frit for, og i saa Fald fik Skatkammerkollegiet ingen anden Indflydelse paa Søetatens daglige økonomiske Liv end den, det kunde faa gennem Decisionen af Antegnelserne til Etatens Regnska-

[12]) Se Instrukserne for Rigsadmiralen, for Søetatens Rentemester og for Mønsterkommissæren, Aarsberetn. II, 209—218.

ber, og den var ikke meget værd. Der er imidlertid intet, som tyder paa, at Gersdorf emanciperede sig fra Kredsen, saa at Skatkammerets Indflydelse af den Grund neppe blev mindre end før.

Samtidig fik en anden stor Forandring, som efterhaanden var indtraadt i Forholdet mellem Skatkammeret og Søetaten, sin endelige Afslutning. Denne bestod i, at Søetatens Kassevæsen fra nu af ogsaa formelt blev unddraget Skatkammerets Overtilsyn. Allerede i Begyndelsen af Aaret 1667 var Klædekammerskriver Lorens Holmers Kontor bleven flyttet fra Højbro til Bremerholm, og han synes fra den Tid at have ført Titelen Søetatens Zahlmester,[13]) som i hvert Tilfælde blev gængse fra 1. Juli 1670, fra hvilken Tid hans Regnskaber fik et langt større Omfang end før, idet de herefter omfattede samtlige Søetatens Indtægter og Udgifter. Uagtet den store Forandring, som Overflytningen til Bremerholm maatte medføre i hans Stilling til Skatkammeret, synes han ikke dengang eller i 1670 at have faaet nogen ny Instruks og stod altsaa stadig under Skatkammerets Overtilsyn,[14]) men i 1673 fik han en saadan, hvorefter han daglig skulde indfinde sig paa Holmen og adlyde Rigsadmiralen og hans to tilforordnede.[15]) Derved var Forbindelsen med Skatkammeret brudt, og der var sket et stort Skridt hen imod den Udsondring af Kassevæsenet som noget for sig, der fuldbyrdedes ved Oprettelsen af Overzahlmesterembedet i 1678.[16])

En lignende Forandring som denne blev næste Aar foretaget med Landetaten. Hidtil havde Hærens Finanser været styrede af Generalkrigskommissær Otto Powisch under Krigskollegiets Overtilsyn, og Skatkammeret havde kun haft den Indflydelse paa dem, som det kunde udøve gennem Kontrollen under Revisionen af Hærens Regnskaber. Nu gik Styrelsen af dem over til tre kommitterede Rigsmarskal Johan Christopher von Körbitz, Rentemester Sten Hondorf og Kæmmerer og Kammerassessor Henrik von Stöcken, medens Otto Powisch fik en hæderlig Retrætepost som Justitiarius i Højeste-

---

[13]) H. D. Lind, Kong Frederik den Tredies Sømagt S. 283.
[14]) Se Lorens Holmers Bestalling 1665 $^{21}/_{2}$ i Bb. 7a Bl. 207 f.
[15]) 1673 $^{31}/_{7}$ Aarsberetn. II, 219 f.
[16]) Se om Oprettelsen af Søetatens Kommissariat Chr. Bruun, Curt Sivertsen Adelaer S. 209 ff., 273 f. Note 2, A. D. Jørgensen, Griffenfeld II, 69 ff.

ret. For ikke at fornærme ham brugte man denne Udnævnelse som Paaskud til Forandringen,[17]) men hverken han eller Hans Schack, der som Krigskollegiets Præsident i samme Grad følte sig tilsidesat, var tilfredse med det skete.

Hermed var to af Skatkammerkollegiets Medlemmer komne ind i den indre Styrelse af Landetatens Midler, og man skulde tro, at dette maatte styrke Skatkammerets Stilling og fremme en ensartet Ledelse af Finanserne. Paa den anden Side kunde det ogsaa føre til, at Skatkammerkollegiet mistede to af sine Medlemmer, idet deres Virksomhed nu i væsentlig Grad faldt uden for Kollegiets Virkefelt i snævrere Forstand. Saaledes blev Forholdet imidlertid neppe, da den endelige Sammenslutning i 1677 af de kommitterede for Land- og Søetaten med Viceskatmester Holger Vind i Spidsen synes at vise, at man har set Fordelene ved en ensartet Ledelse af det samlede Finansvæsen. Medlemmer af det saakaldte Generalkommissariat blev foruden Holger Vind Vincens Joakim von Hahn, Otto Skeel til Vallø, Christopher Sehested til Nislevgaard, Henrik von Stöcken og Peder Pedersen Lerche.[18]) Da Kassevæsenet i samme Aar forenedes under Peter Brandts Ledelse,[19]) havde den økonomiske Styrelse af Staten naaet den Enhed og Styrke, som under de daværende vanskelige Forhold maatte anses for en Fordel og en Nødvendighed.

---

17) Denne fandt Sted 1674 $^{29}/_{7}$ S. T. Nr. 270, Da. Saml. 2. III, 340 f., A. D. Jørgensen, Griffenfeld II, 120, 493, Bidrag til den store nordiske Krigs Historie udgivne af Generalstaben I, 58 ff.

18) Kgl. orig. Rskr. til Generalkommissariatet 1677 $^{19}/_{8}$, jfr. den originale Instruktion af samme Dag.

19) Kringelbach, Den danske civile Centraladministrations Embedsetat 1660—1848 S. 150.

VII. Regnskabsrevisionen og Skatkammerets underordnede Personale.

Som under Frederik III. var Regeringen ogsaa nu ivrig interesseret i Revisionen af Regnskaberne, der stadig syntes at være den finansielle Styrelses ømme Punkt, da den aldrig trods den megen Ekstrarevision kunde holdes paa Højde med Tiden. En af Aarsagerne hertil var den Vanskelighed, Regeringen havde ved at faa Regnskabsbetjentene til at indsende deres Regnskaber i rette Tid. Holger Vind var begyndt sin Skatmestervirksomhed med at faa udvirket en kgl. Befaling om Inddrivelse af alle mulige resterende Regnskaber,[1]) men han havde ikke fuldt ud haft Held med sig i denne Henseende, hvad vi kan se af Christian V.s Klage over, at der ingen ordentlige Efterretninger fandtes om Indtægterne af Bornholm og af Hertugdømmerne, fordi Regnskaberne ikke kom ind i rette Tid.[2]) De ny Mænd, som kom til Roret med Christian V., satte derfor al Kraft ind paa at faa Regnskaberne indleverede i rette Tid og Revisionen i Orden. Vi har set, at der i Instruktionen for Skatkammerkollegiet af 1670 var helliget et stort Stykke til Forskrifter vedrørende Revisionen.[3]) Disse blev yderligere udvidede og skærpede ved en Forordning om Regnskabers rigtige Indlevering og Klarering paa Skatkammeret, der udkom i Efteraaret 1671. Den paatalte navnlig den store Uorden, som herskede i Bymyndighedernes Regnskaber, og krævede, at Regnskabsbetjentene skulde have Attest af Renteskriveren med Generalprokurørens Paategning for, at de havde indleveret deres Regnskaber.[4])

I Tiden mellem Instruktionen og denne Forordning havde Kammerkollegiet paa Kongens Befaling til det om at lade forfatte en Fortegnelse over alt det Jordegods, som var kommen fra Kronen under Frederik III., tilraadet at lade nedsætte en Kommission til at undersøge dette og tillige revidere Rentekammerets ukvitterede Regnska-

---

1) R. E. 1669 19/4 Nr. 710.
2) R. E. 1670 6/4 Nr. 61.
3) Aarsberetn. II, 198 ff. §§ 20—24.
4) Frdn. 1671 4/9 S. 65 ff. Jfr. H. T. 7. IV, 11 ff.

ber. Kongen vilde ikke straks gaa ind paa Nedsættelsen af en saadan Kommission, da han mente, at Skatkammeret skulde gøre sit Arbejde selv, men da man paa andet Omraade gjorde uheldige Erfaringer, og Kammerkollegiet blev ved at trænge paa, udkom der først paa Aaret 1672 Befaling om Nedsættelse af en Revisionskommission, men vistnok med et større Virkefelt end Skatkammeret egentlig havde ønsket.[5]) Kommissionen var sammensat af Rigets fornemste og mest indflydelsesrige Mænd. Gyldenløve, Frederik Ahlefeldt og Griffenfeld sad i den sammen med Peder Reedtz, Christen Skeel Jørgensen, Rasmus Vinding og Griffenfelds Svoger Borgemester Jørgen Fog. Dens Opgave var meget omfattende, da den skulde gennemse alle Regnskaber over Indtægt og Udgift siden Regeringsforandringen og undersøge Retmæssigheden af alle de skete Betalinger, hvad enten det var i Jordegods eller i Penge. Den udrettede trods sin fine Sammensætning slet intet, hvori Griffenfeld vel var Skyld, da en lignende Kommission, som blev nedsat straks efter hans Fald i 1676, fik udrettet et stort Arbejde uagtet de vanskelige Tider. Vi kan til Undskyldning for Revisionskommissionen af 1672 anføre, at dens Medlemmer var saa stærkt optagne paa alle mulige andre Omraader, at det var umuligt for dem at faa Tid til at sidde og revidere Regnskaber. I det hele taget maa vi sige, at det var et Misbrug af saadanne Mænds Tid at sætte dem til sligt. Man kunde næsten paa Grund af Kommissionens Sammensætning være tilbøjelig til at tro, at den kun var nedsat for at tilfredsstille dem, som sammen med Kongen selv ivrig ønskede en almindelig Revision af de finansielle Transaktioner under Frederik III. og ikke lod sig standse af andet end en Kendsgerning, men at det paa den anden Side var Meningen, at den ikke skulde faa Tid til at udrette noget, da en saadan Undersøgelse vilde frembyde en stor Fare for mange.

Mængden af ukvitterede Regnskaber voksede imidlertid stadig, da Regnskabernes Antal tog til, uden at der samtidig var bleven ansat flere underordnede Embedsmænd i Rentekammeret til at udføre det derved forøgede Arbejde. I Begyndelsen af Aaret 1674 forestillede Kammerkollegiet Kongen dette Forhold og forlangte fire nye Renteskrivere til de danske Regnskaber og een til de tyske, om Revisionen

---

[5]) Se herom R. D. P. II, 55 f., 100, 123 f. samt S. T. 1672 $^{2}/_{1}$ Nr. 4.

skulde kunne besørges i rette Tid. Ifølge Kollegiets Opgivelse var Antallet af de Regnskaber, som aarlig indkom til Revision, c. 500 foruden Regnskaberne fra den kongelige Del af Hertugdømmerne og vedrørende Sundtolden, som Henrik von Stöcken alene eftersaa. Af disse 500 Regnskaber tilfaldt det enhver Rentemester at revidere dem, som hørte under hans Etat; men dem, som faldt uden for Afdelingerne, var det vanskeligt at faa eftersete. Generalprokurøren havde ikke Tid. Assessor Vitus Bering var svagelig og var desuden beskæftiget ved Stempelpapiret, som var underlagt ham, og Kammersekretær Giese kunde ikke udrette mere, end han havde. Assessorerne Jørgen Reitzer og Niklas Poulsen sad og reviderede gamle Regnskaber, hvoraf der endnu fandtes „i mange Hundrede Tal“ uklarerede. Over disse medfulgte en Oversigt, som desværre vistnok er gaaet tabt.

For at faa Orden paa dette foreslog Kollegiet, at Renteskriverne skulde tildeles hver sin Rentemester og Assessor, og Regnskaberne fordeles saaledes mellem dem, at de bedst kunde overkomme dem, men tillige, at der maatte ansættes nye Renteskrivere.

Denne Fordeling af Renteskriverne mellem Rentemestrene havde eksisteret tidligere, men den havde ikke været fast og ikke saa skarpt gennemført, som den nu blev. Af den omtalte Oversigt havde man kunnet se, hvad der var tillagt enhver, og under hvilken Rentemester han nærmest hørte.

Foruden de i Oversigten nævnte Renteskrivere omtalte Kollegiet, at der paa Rentekammeret fandtes nogle ældre Renteskrivere med særlige Hverv. Den gamle Overrenteskriver Thomas Thomassen mente Kollegiet godt kunde opsætte en aarlig Etat og Ekstrakt over alle Indtægter og desuden efterregne gamle Regnskaber. Tillige kunde man hos ham faa Underretning om, hvad der var foregaaet paa Kammeret i forrige Tider. Hofmønsterskriver Lorens Tuxen, som holdt Bog over Overhofmarskallens og Jagtetatens Kasser, gjorde op med alle Embedsmænd ved Hove og fra nu af tillige skulde holde Inventarier over Slottenes Indbo, kunde ikke overkomme mere. Anders Sørensen havde nok at bestille med at føre Registerbogen, uddrage Restancer og renskrive Antegnelser og Kvittancer. Men derimod havde man en Kraft i Jens Sørensen, som snart var færdig med sine

Regnskaber over Gældens Afbetaling og Jordegodsets Udlæg,[6]) og kunde tillige bruge en Mand, som var anbefalet af Vicestatholder Ove Juel og i nogen Tid havde gjort Tjeneste.[7]) Endelig bad Kollegiet om, at der maatte udnævnes Kommissærer til at revidere de saakaldte Rigens Regnskaber.[8])

Hvad Kongen resolverede i Anledning af denne Forestilling, ved vi ikke, men der blev ikke ansat nye Renteskrivere. Man nøjedes vistnok med at fordele Forretningerne paa de forhaandenværende efter en Plan,[9]) der sandsynligvis stammer fra Henrik Müller, da den er skrevet med Renteskriver Claus Jürgensens Haand. Den er udarbejdet efter Rigskansler Griffenfelds Opfordring og er efter al Sandsynlighed samtidig med den omtalte Forestilling fra Kammerkollegiet. Efter at have opregnet Statens Indtægter fordeler den Regnskaberne over disse og over Udgifterne efter Etaterne paa Rentemestrene og nævner, hvilke Renteskrivere der var eller burde være tildelt enhver af dem, og hvad de skulde bestille.

Under Hofetatens Rentemester sorterede Renteskriver Laurids Andersen, Kæmmererer eller Hofmønsterskriver Lorens Tuxen og Renteskriverne Claus Jürgensen, Thomas Eggebrecht, Herman Robring og Hans Hansen.

Laurids Andersen forestod Skatkammerets Kasse og førte Regnskaberne over dens Indtægter og Udgifter med tilhørende Maanedsoversigter og aarlige Hovedekstrakter.[10]) Tillige førte han Hovedbogen over Tolden, udfærdigede og holdt Bog over alle Anvisninger paa Indtægten af denne, førte Bog over Embedsmændenes Bestallin-

---

[6]) Herover var der af Christian V. forlangt Opgørelser ved hans Regeringstiltrædelse. Jens Sørensen blev paa ny ansat i sin gamle Stilling 1675 $^{20}/_{8}$ Bb. 15a Bl. 186 f.

[7]) Denne var maaske Berend Nagel, der var ansat med 300 Rdl. aarlig 1673 $^{9}/_{12}$.

[8]) Kammerkollegiets Forestilling 1674 $^{27}/_{1}$, underskrevet af Holger Vind, Sten Hondorf, Henrik Müller, Peder Scavenius, Frederik Giese, Henrik von Stöcken og Niklas Poulsen. Pakken, Samling af Aktstykker vedk. Kammeral-Kollegiernes Organisation og Lokaliteter. V. A. II, 23.

[9]) Findes i nævnte Pakke.

[10]) Dette Arbejde havde han udført siden 1670 og vedblev dermed til 1. Maj 1676, hvorefter det gik over til Peter Brandt, der som ovenfor omtalt efterhaanden samlede alle tre Etaters Kasser under sig.

ger og Lønninger[11]) og udfærdigede og bogførte deres Kvittancer. Som noget nyt blev der foreslaaet, at han skulde føre en Ekstraktbog over Regnskaberne med Oplysninger om, naar de var indleverede, reviderede og kvitterede samt om Restancernes Skæbne. Endelig skulde han forestaa Indkøbet og Udleveringen af Papir, Blæk, Lak etc. til Skatkammeret, Raadstuen, Kancellierne og Stempelpapiret og føre Regnskab derover.

Lorens Tuxen holdt Afregningsbog over Hof- og Jagtetatens „Officerers" og Betjentes Lønninger, aflagde Regnskab derfor og skulde desuden holde Inventarier over Slottet, Staldene, Rosenborg og Jægersborg. Tillige var han Vicepræsident i Hofretten.

Claus Jürgensen holdt Kontraktbog over Leverancer og Arbejder til Hoffet og Domænebygningerne, udfærdigede og bogførte alle deraf følgende Afregninger og Kvittancer, efterregnede alle norske Toldregnskaber, alle Hofregnskaber,[12]) Regnskaberne over de forbeholdne Amters Indtægter,[13]) Københavns Havnefogeds og Strandfogeden i Norges Regnskaber, Konsumtionskassererens Regnskab, Hofmønsterskriverens Regnskaber og Renteskriver Laurids Andersens Regnskaber for Papir, Blæk og Lak etc. samt endelig Henrik von Stöckens Regnskab for Omslaget i Kiel. Han opsatte og udfærdigede Antegnelserne[14]) til alle disse Regnskaber til Rentemesterens Revision, renskrev dem til vedkommende Regnskabsaflæggers Erklæring, forestillede denne til Decision og udfærdigede og bogførte Kvittancerne, som paafulgte.

Thomas Eggebrecht og Herman Robring efterregnede alle danske Toldregnskaber og besørgede Antegnelserne og Kvittancerne paa samme Maade, som det er fortalt ved Claus Jürgensen.

Hans Hansen besørgede alt, hvad der angik Konsumtionen, hvorover han havde ført Hovedbøger fra 1672.[15])

---

11) Skatkammerets Hoved-Besoldningsbog 1670—77, V. A. III, 6.

12) Disse var f. Eks. Overhofmarskallens, Køkkenskriverens, Sukkerbagerens, Sølvpoppens, Fiskemesterens etc.

13) De forbeholdne Amter var: København, Frederiksborg, Kronborg, Roskilde Bispegaards Tillæg, Antvorskov, Bornholm, St. Hans Kloster, Koldinghus, Skanderborg, Kalø og Bjørnkærs Gods samt Jægersborg Gods.

14) Dette gjorde Rentemesteren en Tid selv.

15) Indtil den Tid er Indtægten af Konsumtionen bogført i Laurids Andersens Hovedbøger over Tolden.

Under Landetatens („Militiens") Rentemester stod Renteskriver Samuel Biener, der for denne Etats Vedkommende udførte det samme Arbejde som Claus Jürgensen for Hofetatens.[16]) Han efterregnede desuden Regnskaberne for Bjærgværkstienden og Mønten i Danmark og Norge, der hørte under Hofetatens Rentemesters Revision. Tillige beregnede og udfærdigede han alt vedrørende Udlæg af Jordegods og Mageskifter og førte Bog derover, og endelig skulde han føre den almindelige Tegnebog over alt, hvad der forefaldt i hele Rentekammeret, og saaledes at hver Regnskabsaflægger havde sin Konto. Af denne Tegnebog skulde han ved Aarets Udgang levere hver Rentemester en Ekstrakt, for at vedkommende kunde lade det resterende inddrive enten ved sin Renteskriver eller ved Generalprokurøren. Som den, der forestod Tegnebogen, skulde han paategne alle Kvittancer. Da han ikke kunde udføre alt dette alene, skulde Renteskriverne Thomas Eggebrecht og Peder Madsen hjælpe ham.

Denne sidste stod under Søetatens Rentemester og besørgede Efterregningen af denne Etats Regnskaber [17]) samt af Bispernes, Kapitlernes og Gejstlighedens Regnskaber over Oppebørsel vedrørende Skatkammeret. Tillige skulde han føre Kopibog over alle Breve fra Skatkammeret vedrørende Inddrivelsen af Søetatens Indtægter og forfatte de fornødne Ekstrakter og Generaloverslag over Etatens Indtægter og Udgifter.

Endelig blev Registerskriver Jakob Sidenborg, der forestod Brevkammeret, foreslaaet til at efterregne Byfogdernes og Stiftsskrivernes Regnskaber under Søetatens Rentemesters Revision.

Med disse otte Renteskrivere foruden Hofmønterskriveren mente Planens Forfatter, at det hele kunde overkommes, vel at mærke naar Laurids Andersen, Claus Jürgensen, Samuel Biener og Peder Madsen fik et Tillæg til at holde Hjælp for. De unge Mennesker, som blev uddannede hos dem, kunde siden gaa ud som Toldere

---

16) Til Landetatens Regnskaber hørte: alle Skatteregnskaber over Penge og Proviant i Danmark og Norge — Revisionen af disse delte han dog med Søetatens Renteskriver — Fortifikations-, Ammunitions-, Proviant-, Material- og Kommissærregnskaber samt Krigskommissærernes Regnskaber.

17) Til disse hørte: Bremerholms Penge- og Materialregnskaber, Regnskaberne for Tøjhuset, Provianthuset og Bryggerset, Stempelpapirregnskaberne, Tømmer- og Tjæretienderegnskaberne og den jydske Strandinspektørs Regnskaber.

eller Amtsskrivere eller ansættes i Rentekammeret, saa at man kunde være vis paa at faa duelige Folk.[18])

Han udtalte sig ikke om Regnskaberne fra Hertugdømmerne og Grevskaberne samt over Sundtolden, da de stod under Henrik von Stöcken og kvitteredes af Kongen selv. Derimod henledte han Opmærksomheden paa de gamle Renteskrivere Jørgen Cartensen, Anders Sørensen, Thomas Thomassen og Jens Sørensen samt nævnte Berend Nagel uden at tale om, hvad de tog sig for.

Fra samme Tid som denne Plan, der i alt væsentligt er et sandt Udtryk for Fordelingen af Arbejdet paa Skatkammeret i Halvfjerdserne, stammer nogle uunderskrevne og udaterede Forslag til Deling af Forretningerne mellem Rentemestrene og Renteskriverne efter topografiske Hensyn i Smag med, hvad der blev gennemført i 1680. De fordelte Regnskaberne mellem fire Rentemestre, idet Henrik von Stöcken blev betragtet som den fjerde. Efter det ène skulde f. Eks. Sjællands Stift og Trondhjem Stift, Fyns Stift og Bergenhus Stift o. s. v. være sammen, og efter det andet skulde Øerne, Jylland, Norge søndenfjælds og Norge nordenfjælds hver være under sin Rentemester.

En tredie Plan fulgte som Henrik Müller det bestaaende og lod Forholdene for de tre Rentemestres Vedkommende blive omtrent som de var, medens de Regnskaber, som blev tilovers, henlagdes under Henrik von Stöcken som fjerde Rentemester.[19])

---

18) Han har her tilføjet nogle skarpe Bemærkninger, som er bleven udstregne: Thj huad plage och martlerj mand ved en deels vforfarne Mennischer, somb neppe wed at schrifue deris Egit Nafn eller hafuer forstand paa hans Ko. Ma. Interesse tilbørlig at tage vdi Agt, hafuer haft, er icke At beschrifue.

19) De nævnte Planer findes ligeledes i den anførte Pakke.

ANDET AFSNIT.

Styrelsen i de enkelte Rigsdele.

FØRSTE KAPITEL.

Provinsstyrelsen i Danmark.

(1661—1675)

Indtil Regeringsforandringen havde Provinsstyrelsen været i Hænderne paa Lensmændene, som egentlig kun var indskrænkede i deres Magt ved de Jordedrotsrettigheder, som Adelen havde over sit Gods. Lensmanden var i Modsætning til Enevældens Amtmand udrustet baade med militær og civil Myndighed. Han var Kommandant i Rigets Fæstninger, naar de laa inden for hans Lens Omraade, og han anførte Lenets Rostjeneste i Tilfælde af Krig. Som civil Embedsmand bestyrede han Krongodset i Lenet og havde Administrationen over et vist Omraade, bestaaende af et større eller mindre Antal Herreder. En Lensmand behøvede ikke at have nogen Forvaltning under sig, og den kun forvaltende Lensmand havde paa den anden Side ikke noget med det Krongods's Styrelse at gøre, som laa under særlig Lensmand. Over for denne var han stillet som over for enhver anden Jordedrot.

I Forvaltningskredsen førte Lensmanden Tilsyn med offentlige Anliggender. Han fordelte og oppebar Skatterne paa Landet ved sine Betjente, og de kongelige Befalinger til Byernes Magistrater gik ligesom disses Ansøgninger til Kongen gennem ham.[1]) Med Hensyn til Ligningen og Oppebørselen havde han intet at sige over Adelsgodset inden for sin Kreds. Adelen paalignede og oppebar selv Skatterne af sine Bønder, og det samme var Tilfældet paa Krongodset,

---

[1]) P. Munch, Købstadstyrelsen i Danmark 1619—1848 I, 54, jfr. S. 72.

hvis der var en særlig Lensmand over det. Men Oppebørselen leveredes til Forvaltningslensmanden, forudsat det ikke var en Ekstraskat, som laa under særlige Opkrævere, for saa leveredes den direkte til disse. Hele dette Oppebørselsforhold vil vi delvis finde Magen til efter Regeringsforandringen.

Lensmændene havde i Tidernes Løb haft deres Len paa meget forskellige Betingelser, alt eftersom Regeringen havde været stærk eller svag. Men hvad enten det ene eller det andet havde været Tilfældet, kan vi som Helhed sige, at Administrationen af Lenene havde været alt for dyr. Over to Femtedele af de visse Indtægter af Krongodset medgik til denne foruden en større eller mindre Del af de uvisse Indtægter og Udbyttet af en stor Del af Ladegaardene.[2]) Lensmændene lønnedes under tre forskellige Former, idet de enten aflagde Regnskab for Lenene og beholdt en bestemt Sum i Penge eller Varer, eller betalte en aarlig Afgift af dem eller havde dem kvit og frit. Dette Forhold kunde ikke blive ved at bestaa, tilmed da Lensmændenes Administration var daarlig. De blev liggende med Pengene, aflagde ikke Regnskab i rette Tid og gennemførte ikke de kongelige Forordninger.

Christian IV. havde efter Torstensonfejden forsøgt at gennemføre en Forandring, men hvad han opnaaede, gik igen tabt ved Tronskiftet 1648. Efter Freden i København fremkom Gunde Rosenkrantz med Forslag til Forbedring af Administrationen,[3]) og paa Stændermødet angav Borgerstanden, i hvilken Retning en Forandring burde foregaa. Lenene burde enten alle være paa Regnskab — det vil sige, Lensmændene skulde have fast Løn — eller forpagtes bort. Ladegaardene burde udstykkes til Bønderne.[4])

Dette Forslag var det i Virkeligheden Regeringen fulgte i Løbet af Treserne, dog paa en anden Maade end Borgerstanden havde tænkt sig, idet det gamle Lensbegreb ophævedes, og moderne Embeder traadte i Stedet for. Men man fulgte det i den Henseende, at der

---

[2]) Danmarks Riges Historie, IV, 321 ff.

[3]) T. Becker, Orion II, 103 f.

[4]) Forslagenene af 17. og 25. Septbr. 1660 Suveræniteten Nr. 16 c, Suhms nye Saml. II. 2, 115 ff., Nøyagtig Efterretning om Souverainitetet Kbhvn. 1760 S. 21 ff., Riegels, Forsøg til Femte Christians Historie S. 57 ff., H. T. 5. VI, 736, J. A. Fridericia, Adelsvældens sidste Dage, S. 514 og LXVI, Chr. Brunn, Enevældens Indførelse S. 42.

vakledes mellem Lønnings- og Forpagtningssystemet. Ladegaardenes Udstykning blev der ikke Tale om. De, som blev tilbage fra det store Krongodsudlæg, forpagtedes som Regel bort.

Forpagtningssystemet kunde man have lært at kende i Brandenburg, hvor det var bleven forsøgt i Halvtredserne, men atter opgivet.[5]) Det havde det store Fortrin, at Centraladministrationen blev fritaget for megen Ulejlighed, at man kendte sine Indtægter og var forholdsvis sikker paa dem, da de som Regel betaltes forud for en vis Tid, og at man sparede Lønningen til Embedsmændene. Men det havde tillige sine store Ulemper, og den fornemste af dem var vel, at Bønderne var meget værre stillede under en Forpagter, der søgte at presse det mest mulige ud af dem, end under den almindelige, ofte meget lempelige Statsforvaltning.

Ved Haandfæstningens Ophævelse havde Adelen mistet sin Eneret til Lenene. Kongen kunde derefter ordne deres Forhold, som han vilde. Han gjorde dog ikke straks noget radikalt Skridt, men Overgangen til det nye fuldbyrdedes lidt efter lidt. I et Reskript om Fornyelse og Udvidelse af Forordningen af 30. Marts 1658 om, at Bondens Kreditorer ikke maatte gøre Udlæg i det, som var leveret Bonden af hans Husbond til hans Avls Fortsættelse, lod han forkynde, at han snart vilde lade Lenene tilslaa Lensmændene for en billig Afgift og paa visse Betingelser. Ved Fastsættelsen af disse vilde han være maadeholden, for at Lensmændene kunde have Aarsag til at hjælpe de kongelige Bønder paa Fode igen.[6])

Inden Afgiften kunde fastsættes, maatte man have en Takst at beregne den efter, da jo Størsteparten af Krongodsindtægterne indkom i Naturalydelser, og i den Anledning udkom der et Par Dage efter en ny Renteritakst, hvorefter Lenenes Jordebøger skulde beregnes.[7]) Ved samme Tid forhandlede Skatkammeret om Fastsættelsen af Lensmændenes Løn og Maaden, hvorpaa Ladegaardene skulde bortforpagtes. Man blev enig om, at Lensmændene skulde

---

[5]) Kurt Breysig, Geschichte der brandenburgischen Finanzen in der Zeit von 1640 bis 1697, Leipzig 1895. Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der inneren Politik des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg I, 266 ff. Jfr. Martin Phillipson, Der grosse Kurfürst I, 413.

[6]) R. E. 1661 $^{8}/_{2}$ Nr. 297.

[7]) R. D. P. Ia 1661 $^{10}/_{2}$ Bl. 70 ff., Orig. Nr. 20.

beholde Lenene endnu i Regnskabsaaret 1661—62 og i Steden for deres forrige Genant nyde en Del af Lenenes Indtægter, beregnet efter den ny Renteritakst, mod at gøre Regnskab for Oppebørselen. Vederlaget sattes for Rigsraader til Halvdelen og for andre Lensmænd til Trediedelen af Indtægterne. De Ladegaarde, hvor der ikke var Hofholdning eller Stutteri, skulde bortforpagtes ved Lensmændene til Folk, som vilde drive dem ved eget Arbejde, da Bonden vilde faa nok at gøre med at dyrke sit eget op. Naar Aaret 1661—62 var udløbet, vilde Kongen høre Lensmændenes Forslag til Administrationens Forbedring og deres eget Underhold.[8])

Man stillede dem altsaa i Udsigt, at de ogsaa under de nye Forhold kunde vedblive at beholde deres Len. Men det skulde blive en stor Skuffelse, og det, der skete i den følgende Tid, maatte snart overbevise de adelige Lensmænd om, at deres Tid var forbi. Alene det store Krongodsudlæg, som nu begyndte, vilde have gjort det umuligt for Regeringen at opfylde, hvad den havde stillet Lensmændene i Udsigt.

I den Skrivelse, hvormed Regeringen udsendte den ny Forordning om Administrationen til Lensmændene, fik den Lejlighed til at erindre de adelige Herrer om, hvor lidet de havde fortjent nogen Skaansel, da deres Styrelse var slet. Det sagdes ikke rent ud, men Meningen var ikke til at misforstaa. Idet Regeringen mindede dem om Udførelsen af en Forordning af 30. August 1660 om Syn over Krongaardene og Skovene, som skulde have været færdigt til den 8. Oktober, men hvoraf intet var udrettet, gentog den tillige alle sine øvrige Foranstaltninger, som Lensmændene skulde have sørget for blev udførte, og meddelte i et Postscriptum, at hermed fulgte Forordningen om Lenenes Administration.[9])

Det lykkedes ikke Lensmændene at faa forpagtet Ladegaardene ud. Grunden hertil kunde være, at ingen turde overtage de halvøde Gaarde paa de stillede Betingelser, at de skulde dyrke dem ved deres egen Arbejdskraft. Men Lensmændene har heller neppe været synderlig ivrige for at faa dette udført, som var et stort Indgreb i deres hidtidige Rettigheder og Indtægter. I Steden for at anstrenge sig yderligere gav Regeringen straks efter og gav Lens-

8) R. D. P. Ia 1661 14/2 Bl. 74 ff. Frdn. 1661 16/2 S. 31 ff.
9) R. E. 1661 14/2 Nr. 317.

mændene Lov til at dyrke Jorden ved Bøndernes Arbejde, og dermed var man paa dette Omraade inde i den gamle Skure igen. De medfølgende Formaninger om at fordele Arbejdet retfærdigt og skaane Bønderne havde ikke meget paa sig. Alt afhang her af den enkelte Lensmands Evner og gode Vilje. Dette var dog kun en foreløbig Tilladelse.[10])

Endnu en Gang vakte man Forhaabning hos Lensmændene, idet Hannibal Sehested virkelig fik Befaling om at forny Lensbrevene og fastsætte Lensmændenes Indtægter i Overensstemmelse med Forordningen af den 16. Februar.[11]) Vi kan dog næsten med Sikkerhed paastaa, at denne Befaling ikke blev iværksat, da det ikke har været muligt at finde et eneste af disse fornyede Lensbreve. Det vilde heller ikke have kunnet forenes med den Finanspolitik, som fulgtes i den følgende Tid, idet Halvdelen af Danmarks c. 50 Len allerede i 1661 fratoges deres daværende Indehavere, fordi de blev udlagte til Kongens Fordringshavere, eller der blev truffen Forandring med dem af andre Hensyn.

Bestyrelsen af de Højhedsrettigheder, som Kongen havde forbeholdt sig ved Afhændelsen, overlodes som Regel ikke til de daværende Indehavere af Lenene, men til nye Mænd, som gerne forenede flere Lens Bestyrelse under sig, og samtidig indtraadte de Forandringer i Lønning og Vilkaar, som en Sammenligning af Adelstidens Lensmandsbreve og Kongetidens Amtmandsbestallinger giver os Oplysning om.

Denne Bevægelse fortsattes i 1662, hvor der skete Forandring med over en halv Snes Amter,[12]) og ved Udgangen af 1664 var der kun enkelte Amter tilbage, hvor der ingen Forandring var sket. Af disse var Indtægterne af Sorø, Maribo og Børglum Amter tillagte Sorø Akademi, og iøvrigt bestod kun det gamle Forhold paa Jungshoved og Tranekær Amter. 1665 var kun Tranekær tilbage.[13])

---

10) R. E. 1661 $^{31}/_{8}$ Nr. 473.

11) R. E. 1661 $^{30}/_{7}$ Nr. 816.

12) Benævnelsen Amt i Steden for Len indførtes ved Befaling til Skatkammeret 1662 $^{19}/_{2}$, Missivebog 1660—66 Nr. 352. Samtidig blev Lensmændene kaldte Befalingsmænd. Jfr. R. E. 1662 $^{19}/_{2}$ Nr. 68.

13) Se om Forandringen med Amterne J. Bloch, Stiftamtmænd og Amtmænd i Danmark. Kilde til Oplysningerne om Amterne er Rentekammerets

Den samme Forandring gik ogsaa for sig med de norske Len, om end neppe gennemført med samme Strenghed, da enkelte Amter ikke alene beholdtes, men ogsaa paa ny bortgaves paa de gammeldags Betingelser.[14]) Men Regelen blev der som her: nye Mænd og fast Løn, hvor da ikke Forpagtnings- eller Pantesystemet anvendtes.

I Hertugdømmerne synes Overgangen fra Lensmandsstillingen til det fastlønnede Amtmandsembede at være sket tidligere end i Danmark, saa at vi ved Regeringsforandringen ikke træffer Lenssystemet der.[15] Men ogsaa her maatte en Amtmand vige paa Grund af Udlæg, nemlig Caspar von Buchwald i Segeberg Amt.[16])

Forpagtningssystemet var under stærk Drøftelse i 1662 og synes at have været anbefalet af Skatkammeret i en Betænkning af den 24. April, som vi desværre neppe mere er i Besiddelse af. Forslaget gik ud paa en almindelig Forpagtning af Amterne paa tolv Aar, men Kongen vilde ikke gaa ind derpaa i Øjeblikket, men beordrede, at Amterne endnu i 1662 skulde blive paa Regnskab.

Ordningen blev følgende: Der skulde gøres Regnskab for visse og uvisse Indtægter, og Bønderne skulde svare Arbejdspenge; dog maatte Befalingsmanden akkordere med dem, saa at han betalte Pengene, og Bønderne gjorde Arbejde for ham paa Ladegaardene. Af disse skulde der gives 1 Rdl. af hver Tønde Udsæd og 1 Mk. af hvert Kreatur, der græssedes. De Befalingsmænd, som ikke havde Bestalling i Forvejen, skulde nyde en aarlig Løn af 500 Rdl.

Hermed var Overgangen i Principet fra Lensmandsstillingen til den lønnede Embedsmands i Grunden sket. Udførelsen af Tanken vilde komme efterhaanden, som Lejligheden frembød sig. Forpagtningssystemet forkastedes ikke, men Tiden for dets Ikrafttræden udsattes til Majdag 1663. Ved det samme Reskript bestemtes, at de

---

Ekspeditionsprotokoller og Bestallingsbøger 1661—1665, men det vilde blive for vidtløftigt at anføre de talrige Steder her.

14) R. E. 1663 7/11 Nr. 941 (Hardanger Amt, men kun til 1664 1/5), 1662 26/8 Nr. 390 (Ide og Marker Amt maa nydes af Tønne Huitfeld, som det var bevilget ham 1658 6/7), 1664 2/8 Nr. 1470 (Lister og Mandal, Mogens Friis kvit og frit), se videre R. E. 1661 8/7 Nr. 764, 767, 772, 1664 16/9 Nr. 1652, 1661 10/8 Nr. 413.

15) Se iøvrigt om Forholdenes Lighed med de danske i tidligere Tider Georg Waitz, Schleswig-Holsteins Geschichte II. 2, 406.

16) R. ty. E. 1665 1/5 Bl. 3 f.

norske Amters Indtægter skulde beregnes efter en vis Takst, som fulgte med Reskriptet, og Befalingsmændene nyde en vis Løn deraf, som Kongen selv vilde fastsætte.[17])

Trods Beslutningen om at udsætte Forpagtningen af Amterne, blev denne, som var begyndt med Skanderborg Amt i 1661, fortsat i stor Stil i 1662, naar man tager Hensyn til, hvor faa danske Amter Kronen i Virkeligheden allerede paa denne Tid havde Raadighed over. Man bortforpagtede i dette Aar Kalundborg, Ringsted, Tryggevælde og Møen Amter. Endvidere maa hertil regnes Vordingborg Amt, som ganske vist var givet Ulrik Frederik Gyldenløve kvit og frit, men som af denne bortforpagtedes med Kongens Samtykke. I 1663 bortforpagtedes fremdeles Hindsgavl og i 1664 Saltø. Af de bortforpagtede Amter bortskødedes Kalundborg til Gabriel Marselis, Ringsted lagdes samme Aar ind under Hofspisningen, Hindsgavl solgtes til Jens Lassen, og Møen pantsattes til Marselierne. Af de Amter, hvorunder der endnu laa Krongods i større Mængde, fik Jørgen Reedtz fornyet Forpagtningen af Tryggevælde, men uden Afgift, og Jens Lauritsen fortsatte paa Vordingborg, efter at Nydelsen af Indtægterne var gaaet over fra Gyldenløve til Prins Christians Hovmester Christopher Parsberg; Clemend Clemendsen fik 1668 igen Skanderborg paa fire Aar, og da han gik af allerede 1670, overtog Amtmanden Christopher Sehested til Nislevgaard Forpagtningen paa seks Aar, der atter fornyedes paa samme Tidsrum, da den var udløben 1677. 1669 fik Amtsskriver Jens Clausen Antvorskov og Korsør Amter i Forpagtning paa et Aar, og 1671—76 havde han paa samme Maade Maribo Klosters Amt, som siden forpagtedes til Enkedronningen, der atter lejede det ud til Henrik Sørensen Rye, som var Forpagter af det til 1686, da det vendte tilbage til Kronen.[18]) Foruden disse Amter bortforpagtedes i 1668 Kronborg Amt til Hans Rostgaard,[19]) og Kronens Ladegaarde, hvor der endnu var saadanne tilbage,[20]) blev ligeledes bortforpagtede.

---

17) R. E. 1662 $^{28}/_{4}$ Nr. 201, jfr. 1662 $^{4}/_{7}$ Nr. 402.

18) Se om disse Forhold J. Bloch, Stiftamtmænd og Amtmænd i Danmark og Island.

19) S. T. 1668 $^{8}/_{6}$ Nr. 467, $^{15}/_{9}$ Nr. 713.

20) S. T. 1669 $^{19}/_{4}$ Nr. 244.

Ved Siden af Forpagtningssystemet fulgtes for enkelte Amters Vedkommende Pantsættelsessystemet. Dette skete med Møens Amt 1664, som blev udlagt til Marselierne for at forrente 100000 Rdl., som de havde til gode hos Kongen,[21]) og med Nordlandenes Fogderier, som for samme Sum og af samme Grund blev udlagte til Joakim Irgens 1666.[22])

Medens Forpagterne af Amterne næsten altid tillige var Befalingsmænd over disse og havde Tilsynet med de kongelige Højhedsrettigheder, var dette ikke Tilfældet i de pantsatte. Her var Befalingsmandsforretningerne overdragne til andre. Ved det store Jordegodsudlæg fik man Lejlighed til at lægge en Række Amter sammen, som før havde været adskilte, da Befalingsmandens Hverv nu blev langt mindre omfattende, end Lensmandens før havde været. I Aaret 1660 var 52 danske Len besatte med 47 Lensmænd, idet Hørsholm var givet Dronningen, Abrahamstrup tilsaas fra Frederiksborg, Saltø laa under Antvorskov og Korsørs Lensmand, og Maribo Klosters og Børglum Klosters Len styredes af Jørgen Rosenkrantz paa Sorø. To Aar efter var der i Steden for 47 Lensmandskredse kun 28 Befalingsmandskredse, naar Dronningens Amter udelades; og af disse 28 Kredse var tre, nemlig Vordingborgs, Møens samt Skanderborgs og Aakjærs under borgerlige Administratorer.

Denne Sammenlægning af Amterne fortsattes yderligere, indtil den fandt sin foreløbige Afslutning i Aaret 1671, da Danmark bestod af 20 Amtmandskredse, naar vi ser bort fra Abrahamstrup og Enkedronningens Amter og betragter Sammenslutningen af Frederiksborg og Kronborg Amter, der først fandt Sted 1672, som fuldbyrdet. Disse Amtmandskredse var paa en enkelt Undtagelse nær besatte af lutter adelige Amtmænd, saa paa dette Omraade havde Borgerstanden ikke vundet Indpas, naar vi da ikke tager Hensyn til de nobiliterede borgerlige.

Med Hensyn til Lensmændenes Indflydelse paa den finansielle Styrelse af Lenene mærker vi ikke nogen Forandring straks efter Arveregeringens Indførelse. Men allerede i 1662 var Stillingen en anden, skønt den udadtil set kunde synes at være den samme. Og i de følgende Aar foregik der stadig en Forandring i den Retning, som

21) Panteskøde 1664 $^{14}/_{4}$.
22) Panteskøde 1666 $^{12}/_{1}$.

blev antydet 1662, indtil den i 1671 antog en bestemt Form, hvorved man foreløbig blev staaende. Forandringen, der efterhaanden trængte igennem, bestod i, at Amtmanden eller Befalingsmanden ikke som Lensmanden besørgede Oppebørselen ved sine egne Tjenere. I Steden for Lensmandens Ridefoged og Skriver kom nu den af Kongen ansatte Amtsskriver, der som oftest forenede begge Hverv. Endnu hed det i Bestallingerne, at Befalingsmanden aflagde Regnskab for Amtets visse og uvisse Indtægter og for Oppebørselen af de kongelige Regalier,[23]) men Ansvaret flyttedes efterhaanden mere og mere bort fra ham til den, som virkelig havde det, nemlig den kongelige Amtsskriver. For Bornholms Vedkommende var Forandringen allerede fuldbyrdet i 1662.[24])

Da de nye Skatter til Hæren begyndte, paalagdes det Amtmanden at svare for, at de indkom i rette Tid,[25]) men paa Forpagtningsamterne, hvor Amtmanden indsatte Skriveren, ogsaa at aflægge Regnskab for dem.[26]) Vi træffer dog ogsaa Tilfælde, hvor den tilsynsførende Amtmand fik Paalæg om at aflægge Regnskab for Skatterne.[27]) I Henrik Lindenows Bestalling som Amtmand over Odensegaard var Forholdet udtrykt, som det i Virkeligheden havde udviklet sig paa alle Forvaltningsamter, idet der stod, at han aarlig skulde lade gøre Regnskab for Indtægterne af Regalier og Kontributioner ved den kongelige Amtsskriver.[28]) Dersom nogen vilde paastaa, at man havde udtrykt sig saaledes her, fordi Henrik Lindenow samtidig blev Stiftsbefalingsmand, behøver vi blot at henvise til en følgende Bestalling for en Stiftamtmand,[29]) hvoraf det tilstrækkelig tydeligt fremgaar, at Udtrykket ikke blev brugt, fordi Lindenow blev Stiftamtmand. Denne Stilling adskilte sig i Frederik III.s Tid i ingen Henseende fra Amtmandsstillingen.

Samtidig med at Oppebørselen gled ud af Hænderne paa Amtmanden, kom han paa fast Løn, naar han da ikke havde Amtet i For-

23) Se f. Eks. Bb. 6a Bl. 42 ff.
24) c. l. Bl. 50 ff.
25) c. l. 86 ff., orig. Best. 1667 $^{22}/_{6}$ for H. O. v. Winterfeld, Bb. 13a Bl. 3 ff.
26) Bb. 6a Bl. 93 ff., 109 ff.
27) c. l. Bl. 120 ff.
28) Orig. Best. 1664 $^{25}/_{10}$.
29) Orig. Best. 1666 $^{16}/_{6}$ for Jørgen Friis som Stiftamtmand over Aarhus Stift.

pagtning. Forpagtningen var kun en ændret Form for det gamle Afgiftslen.

Med Oppebørselen af Byernes Skatter og Tolden havde Lensmanden fra Adelstiden ført et vist Tilsyn, som vel ogsaa fortsattes efter Regeringsforandringen;[30]) men Amtmandens Stilling her er ikke klar. Man kunde sige, at han i paakommende Tilfælde var en Slags Mægler mellem Borgerne og Magistraten. Lensmandens gamle Stilling som Mellemmand mellem Byerne og Regeringen faldt bort med Enevældens Indførelse. Den Ligestillethed, der var indtraadt mellem Amtmand og Magistrat i Forholdet til Indvaanerne i deres respektive Administrationskredse, fik sit Udtryk i Forordningen om Bønskrifters Paaskrivelse, der befalede, at alle Ansøgninger til Regeringen skulde ledsages af Erklæringer henholdsvis fra Amtmand og Magistrat, naar Ansøgeren da ikke vilde klage over vedkommende Myndighed selv.[31])

Over for Kirkerne og Stiftsindtægten beholdt Amtmanden kun Tilsynsretten, og Stiftsskriveren, der aflagde Regnskabet, stod under ham, saa langt som hans Amt naaede. Den gamle Lensmand havde derimod selv aflagt Regnskab for Kirkernes og Stiftets Indtægter.[32])

Med Christian V. foregik en ikke ringe Forandring i Amtmændenes eller Amternes Forhold eller rettere sagt, da fandt Udviklingen siden 1660 sin foreløbige Afslutning.

Samtlige Stiftamtmænd og Amtmænd fik ny Bestallinger, hvori Forandringen i deres Stilling var udtrykt. Stiftamtmanden fik herefter en virkelig Førsterangsstilling inden for Stiftet. Han førte Tilsyn med samtlige Amtmænd og Amtsskrivere. Disse sidste skulde endogsaa ligesom Kirke- og Stiftsskrivere, der aflagde Regnskab for Kirkerne og Stiftsmidlerne, fremlægge Bevis for Stiftamtmanden for, at de i rette Tid havde indsendt Regnskaber til Skatkammeret, og inden et Aar efter atter møde op for ham med Skatkammerets Kvittering for Regnskabet efter endt Revision. Ved denne Bestemmelse

---

30) Bb. 6a Bl. 42.

31) R. E. 1666 $^{15}/_{8}$ Nr. 2604—2606, Frdn. 1666 $^{15}/_{8}$ S. 221 f. Allerede i 1632 var en lignende Befaling udgaaet i Norge, Norges Riges Registranter VI, 416 (Instruktion 1632 $^{29}/_{7}$ Punkt 9), Thyra Sehested, Hannibal Sehested, I, 40.

32) Se f. Eks. Forleningsbog Nr. 8 Bl. 420 ff.

opnaaedes et dobbelt Øjemed, idet den samtidig var en Kontrol med Amtsskriveren og Skatkammeret. I den første Tid synes den ogsaa at have baaret Frugt, idet der kom en anderledes Fart i Indleveringen af Regnskaberne og Revisionen, end der før havde været; men inden den uvante Hurtighed fik fæstnet sig, kom Krigen og førte alt tilbage i den gamle Gænge eller gjorde Forholdene endnu værre.

Tilsynet med Kirkerne og Kontrollen med Regnskabsaflægningen for deres Indtægter blev overført fra Amtmændene til Stiftamtmanden i Forening med Biskoppen og Provsterne. Han skulde tillige paase, at Amtsskriverne udbetalte de Understøttelser (Genanter), som i Tidernes Løb var bleven tillagte Kirker, Skoler, Hospitaler og fattige af Amternes Jordebogsindtægter. Endelig overtog han Tilsynet med Købstæderne, der siden Amtmandsperiodens Begyndelse havde været forsømt, da det havde staaet hen i det uvisse, hvilke Pligter og Rettigheder Amtmanden her havde. I dette Tilsyn var ikke indbefattet Stabelstæderne, som indtog en Særstilling blandt Byerne, idet de havde en Præsident i Amtmands Sted. Iøvrigt skulde Stiftamtmanden over hele Stiftet føre Overtilsynet med alt, hvad der i de enkelte Amter var betroet Amtmanden.

Denne sidstes Stilling blev ret ubetydelig, da Stiftamtmanden saa at sige tog Brødet ud af Munden paa ham. Hans Hovedhverv blev at være til Stede ved Kontributionernes Ligning, naar da ikke Proprietæren selv besørgede denne, for at paase, at alt gik retfærdigt til, og at attestere Amtsskrivernes Regnskaber. Iøvrigt skulde han føre godt Tilsyn med Skovene, som man nu havde faaet en overordentlig Interesse for at bevare, og som sædvanlig tilse Veje og Broer. Hermed var hans Forretninger udtømte, og man kan ikke sige andet, end at de var forholdsvis ubetydelige. Amtmandsstillingen var fra nu af nærmest en repræsentativ Stilling, der blev givet til fortjente Mænd, som desuden ofte havde andre Bestillinger. Derfra den Bestemmelse, at de i saa Tilfælde ikke skulde have nogen særlig Amtmandsløn.[33])

Amtmandens Tilsyn med Skatternes Ligning og Inddrivelse kunde dog blive af stor Betydning, hvor han virkelig med Iver tog sig af det, da Beboerne i ham kunde finde et Værn mod uretfærdig Be-

[33]) S. T. 1670 $^{1}/_{10}$ Nr. 811, 1671 $^{10}/_{1}$ Nr. 12, R. D. P. II, 115 ff.

handling fra Skriverens Side. Derimod havde hans Attestering af Amtsregnskabet kun en formel Betydning, da han ikke uden stort Besvær kunde garantere for Enkelthederne. Denne Attestation var Amtmændene i høj Grad imod, og det var vanskeligt for Regeringen at faa dette Paabud overholdt. Amtmanden var fuldstændig underordnet Stiftamtmanden og skulde indberette til ham, hvad vigtigt der forefaldt i Amtet, og adlyde hans Befalinger.

Det nye, der hermed skabtes, var Stiftamtmandsstillingen. Den havde nok eksisteret i den foregaaende Periode, men uden særlige Hverv. Den var da kun en Titel. Ellers indførtes intet nyt, men det, der var Skik, blev lovfæstet. Det var kun i Formen, at Amtmanden tidligere havde aflagt Regnskabet; Ansvaret laa hos Amtsskriveren og blev lagt der, naar der var noget i Vejen. Denne Form fik nu sit lempede Udtryk i Attesten, som ogsaa en Gang forsvandt. Amtmandens Tilsyn ved Ligningen havde eksisteret, siden de nye Skatter kom, men havde ikke været direkte udtrykt i Bestallingerne.

Ligesom for Amtmændene betegnede Forandringen et Nederlag for Magistraterne. Disse, som ved Forordningen om Bønskrifters Paaskrivelse, var bleven sidestillede med Amtmændene, kom nu ogsaa under Tilsyn, men hvad det finansielle angik under et langt mildere. Den eller de, der aflagde Byernes Regnskaber, skulde ikke stille for Stiftamtmanden med Beviser og Kvitteringer, skønt vi maa sige, at det intetsteds havde været mere nødvendigt. Ingen Skatteregnskaber undtagen Gejstlighedens var saa vanskelige for Skatkammeret at faa indkaldte. Der tiltrængtes en grundig Oprydden i alle Byernes Forhold, hvad det finansielle angik; thi det Smøleri, som herskede med Hensyn til Skatteregnskaberne og Byfogedregnskaberne, der omfattede Statens Indtægter af dem, var for intet at regne mod den Uorden og bundløse Forvirring, der fandtes i deres kommunale Regnskaber, for saa vidt de førte nogen, og i deres Regnskaber for Kirkers, Skolers, Hospitalers, fattiges og umyndiges Midler. Paa dette Omraade var der noget for en dygtig Stiftamtmand at gøre, som de for Eksempel fik paa Laaland-Falster, hvor Amtmanden Cornelius Lerche, der fungerede som Stiftamtmand paa Øerne, i høj Grad tog sig af disse Forhold og bragte Orden til Veje.[34])

[34]) For dette Afsnits Vedkommende henvises til de talrige Bestallinger for Amtmænd og Stiftamtmænd af den 26. Maj 1671, som findes i Bb. 13a

Under Amtmændene stod Amtsskriverne. Deres Hverv var at oppebære Statens Indtægter af Krongodset, siden ogsaa af Skatterne, og igen udbetale Pengene i de forskellige Øjemed, hvori de anvendtes. Desuden havde de hele Omsorgen for Kronens Bønders materielle Ve og Vel, for Amtsbygningerne, for Skovene og for Veje og Broer, bistod ved Udskrivning og Mønstring og anvendtes i det hele taget af Regeringen, saa snart noget skulde udføres — Matriklen af 1664 er saaledes optaget under Amtsskrivernes Ledelse — alt dog under Amtmandens Overtilsyn.

Før Regeringsforandringen havde Lensmanden selv udnævnt sin Skriver, da det var ham, der lønnede ham og bar Ansvaret for Regnskabsaflægningen, men efter denne blev Skriveren efterhaanden en kongelig udnævnt Embedsmand og overtog selv Ansvaret. Samtidig gik Ledelsen af Amtets materielle Anliggender lidt efter lidt over til ham.

Endnu i Treserne var der Lejlighed for Amtmanden til at gøre sig gældende i Amtets Administration, men efter Ordningen af 1671 var det utvivlsomt Amtsskriveren, der forestod og bar Ansvaret for den økonomiske Styrelse af Amtet. Amtmanden skulde være til Stede ved alt, hvad der foregik, men Amtsskriveren var den handlende og bar Ansvaret. Amtmanden attesterede kun, at det var sket.[35])

Til Amtsskriverens Bistand var der en Ridefoged paa Amtet; men det var kun paa faa Amter, at denne indtog en mere selvstændig Stilling, f. Eks. opkrævede de uvisse Indtægter, forestod deres Anvendelse og aflagde særligt Regnskab for dem, saaledes som det var Tilfældet paa Københavns Amt.[36])

Paa Hofamterne var der tillige en Slotsfoged, som forestod Slotsbygningens indre Administration.

Jfr. P. Munch, Købstadstyrelsen i Danmark I, 74 ff., 96 ff. Om Tilsynet med Kirkerne samt med Kirkers og Skolers Regnskaber, se Frdn. 1672 $^{23}/_{8}$ S. 136 f. Om Forholdene paa Laaland-Falster, se Breve til Griffenfeld fra Cornelius Lerche 1672 $^{16}/_{10}$, 1673 $^{6}/_{2}$. Jfr. Statskoll.s Protok. 1674 $^{23}/_{11}$ Bl. 28 ff. med tilh. Dokumenter, særlig Indberetning 1673 $^{4}/_{6}$ af C. Lerche og Niels Bang.

[35]) R. E. 1674 $^{8}/_{1}$ Nr. 836 og 1673 $^{18}/_{11}$ Nr. 799.

[36]) Se f. Eks. Kbhvns. A.s Jordebogsrgsk. 16 $^{63}/_{64}$.

I Købstæderne forvaltedes de uvisse Indtægter som Retsbøder o. l. af Byfogden, og de senere paalagte Skatter oppebares af Magistraten.

Indtægterne af Skatterne, der var tillagte Hær eller Flaade, udbetaltes enten til disse Etaters Zahlkommissærer eller efter deres Anvisninger umiddelbart til dem, som skulde have Pengene. Hærens Zahl- eller Krigskommissærer stod som omtalt under Generalkrigskommissærens Overledelse. Der var i Danmark een eller to i hver Provins. Ved 1660 var Søren Lauridsen Kommissarius for Soldatesken og Garnisonen i København og Christen Andersen Dværg Zahlkommissarius ved Militien i Sjælland.[37]) Fra 1. August 1662, da de ny Hartkornsskatter begyndte, blev det sjællandske Distrikt delt mellem disse saaledes, at Søren Lauridsen foruden København fik Københavns, Tryggevælde, Vordingborg, Jungshoved og Møens Amter samt Byerne Køge, Storehedinge, Præstø, Vordingborg og Stege under sig, medens Christen Andersen beholdt de øvrige Amter og Byer. Fra 1. August 1663 blev ligeledes Laaland-Falster lagt under Søren Lauridsen. Før den Tid var Hærens Indtægter paa disse Øer bleven forvaltede af Proviantforvalteren i Nakskov Sigmund Dietz. Da Søren Lauridsen døde i Slutningen af Treserne, aflagde hans Enke Regnskabet paa hans Vegne til 1670, hvorefter Christen Andersen ogsaa overtog hans Distrikt, som han styrede sammen med sit eget til 1676, da Gødert Braem overtog begge Distrikterne. I Fyen var Georg Thomas Hafenreffer Krigskommissær til sin Død 1667, hvorpaa han efterfulgtes af Erik Sehested.[38]) For Jylland var Nikolaj Nissen Krigskommissær. Han havde under Krigen først været „Penningemester" ved Kongens Armé, siden Kommissarius ved de polske Hjælpetropper og efter deres Udmarch ved Kongens egne Tropper.[39])

---

[37]) S. T. 1660 $^{21}/_{11}$ Nr. 1314 og $^{1}/_{11}$ Nr. 1256. Det synes dog, som om Christen Andersen indtil 1662 alene har aflagt Regnskabet for Københavns Garnisons Underholdning paa Otto Powischs Vegne, saa at Søren Lauridsens Virksomhed nærmest har været knyttet til Mønstringerne og bestaaet i at holde Rullerne i Orden. Se Generalkrigskommissær Otto Powischs Regnskab $^{1}/_{1}$ 1661—$^{1}/_{5}$ 1662.

[38]) S. T. 1667 $^{21}/_{5}$ Nr. 321, Bb. 9a Bl. 106 f. 1667 $^{22}/_{5}$.

[39]) S. T. 1665 $^{30}/_{8}$ Nr. 434 Ansøgning $^{15}/_{8}$.

Foruden Krigskommissærerne var der i den første Tid efter Regeringsforandringen Overkommissærer i Fyn og Jylland, men disse Embeder blev vistnok hurtig inddragne, da der ingen Brug var for dem, efter at Hæren havde faaet faste Indtægter.

Ved Siden af Zahl- eller Krigskommissærerne, der administrerede Pengeindtægterne, var der Proviantkommissærer for Naturalydelserne til Hær og Flaade. Af den Slags Embedsmænd var der to i Jylland, Henrik Elers i Fæstningen Fredericia og Nikolaj Bennick, der synes at have haft Ophold i Aalborg. Foruden disse, som modtog Korn- og Proviantskatter fra hele Provinsen, synes der at have været Proviantskrivere i de enkelte Stifter, i hvert Tilfælde var der saadanne i Viborg og Ribe Stifter, nemlig Frans Bjerring og Jens Lauridsen.

I Aarhus Stift bestyredes baade Naturalie- og Pengeskatterne af Borgemester Jesper Nielsen Hutfeld. Denne oppebar fra August 1662 Proviantskatterne til Hær og Flaade samt Pengekontributionerne i Aarhus Stift, men Hærens Indtægter under Nikolaj Nissens Tilsyn, efter hvis Anvisninger Pengeudbetalingerne skete. Fra 1664[40]) fik Jesper Nielsen en mere anset Stilling, idet han skulde forvalte samtlige til Søetaten lagte Midler af de jydske Købstæder, som han udbetalte efter Søetatens Rentemesters Ordrer. Denne Stilling indtog han til Nytaar 1671. Efter den Tid havde Søetaten ikke sin særlige Kommissær, men Indtægterne gik en Tid direkte til Admiralitetet.

Fra 1672 modtog Jesper Nielsen igen Proviant- og Kornskatterne fra Aarhus Stift og fra 1674 tillige Okse- og Flæskeskatterne, Saltskatten af Købstæderne i Stiftet samt Kobberskatten af Amterne i Aarhus og Ribe Stifter.

I 1672 kom der en ny Krigskommissær for det nordlige Jylland, nemlig Peder Lassen i Randers,[41]) der traadte i Virksomhed fra August Maaned. Han modtog i 1673, da Jesper Nielsen ikke fungerede, Købstædskatterne fra hele Jylland; siden oppebar han Skatterne af Aalborg og Viborg Stifter. Han afløstes i 1676 af Krigskommissær Thøger Lassen i Aalborg, der allerede fra 12. Oktbr. 1674 havde modtaget Søetatens Indtægter af Aalborg og Viborg Stifter.

---

[40]) R. E. 1664 $^{16}/_{7}$ Nr. 1364, Bb. 7a Bl. 153 f. 1664 $^{14}/_{7}$.

[41]) Jfr. Krigskollegiets indkomne Sager 1672 Nr. 34 og 35.

Fra 1666 var Nikolaj Bennick Generalproviantmester for Nørrejylland, fra 1670 tillige for Fyen, under Titel af Proviantkommissarius, og samtidig fik han Inspektionen over Magasinerne i alle Landets Fæstninger og over Provianthuset i København.[42] Han sorterede allerede fra 1666 direkte under Kongen, hvilket Generalkrigskommissær Otto Powisch ikke syntes om.[43] Nikolaj Bennick blev pludselig afskediget i 1673, men med Pension. Kort efter mistede han ogsaa denne, da man vistnok ved en Undersøgelse havde fundet, at der var sket store Misligheder paa Provianthuset.[44]

Fra 1672 af var der i Jylland ikke længer faste Grænser for Regnskabsdistrikterne for Hærens Midler. Nikolaj Nissen, som tidligere havde forvaltet det hele, blev, efterhaanden som Krigen nærmede sig, og Tropperne forlagdes Syd paa, kun Opsamler for Pengene, som forsendtes til Hæren. Denne Virksomhed delte han med Amtsskriver Peder Hansen i Haderslev Amt. Siden da Krigen bevægede sig Øst paa, oprettedes Rejsekommissærinstitutionen, idet der udsendtes Kommissærer, som opsamlede Skatterne hos de lokale Oppebørselsembedsmænd og førte Pengene til København eller til Hæren i Skaane.

I Fæstningerne fandtes Proviant-, Ammunitions- og Materialskrivere, som modtog den Del af Korn- og Proviantskatterne, der gik til Fæstnings Magasinerne, og holdt Regnskab derover.[45]

Inden for Hærens økonomiske Administration dannede Bornholm en Enhed for sig, idet den øverste militære og civile Forvaltning var forenet i een Person. Øens Lens- eller Amtmand var tillige dens Kommandant og Befalingsmand over Hærstyrken der.[46] Paa samme Maade var Amtsskriveren tillige Regnskabsfører for den bornholmske Militses Indtægter og Udgifter.

42) Bb. 13a Bl. 24 f. 1670 $^{20}/_{6}$.

43) Krigskollegiets indkomne Sager 1666 $^{4}/_{11}$ Nr. 261.

44) S. T. 1673 $^{1}/_{10}$ Nr. 519, 1674 $^{24}/_{1}$ Nr. 14 og $^{27}/_{1}$ Nr. 17, jfr. $^{8}/_{9}$ Nr. 322.

45) Til Oplysning om disse Forhold henvises foruden til de citerede Steder til de nævnte Kommissærers Regnskaber. Jfr. Meddelelser fra Rentekammerarchivet, udg. af Johan Grundtvig 1878 S. 117 ff.

46) J. Bloch, Stiftamtmænd og Amtmænd S. 46, jfr. Bestallingerne for Hans Schrøder og Morten Bertelsen, der var Kommandanter og Amtmænd efter Adolf Fuchs, Bb. 6a Bl. 50 ff. 1662 $^{18}/_{2}$, Bb. 13a Bl. 124 f. 1671 $^{21}/_{12}$, smsts. 157 f. 1674 $^{14}/_{2}$, Kommandant fra 1673 $^{1}/_{10}$.

Medens Amtsskriverne som Regel paa første Haand oppebar Jordebogsindtægterne og Skatterne, opkrævede Tolderne Tolden, Konsumtionen og Stempelpapirsafgiften. De to sidste Afgifter dog kun i Byerne. Paa Landet var der fra først af særlige Betjente til at oppebære Konsumtionen, siden blev den opkrævet af Gejstligheden,[47]) indtil den ophørte i 1662 ved Paalæget af Matrikelskatten. Stempelpapiret forhandledes først af Fogder og Skrivere foruden af Tolderne,[48]) men fra Januar 1661 af disse sidste alene.[49]) Da Stempelpapirsindtægterne i 1664 blev forpagtede ud,[50]) ophørte Tolderne at være officielle Stempelpapirsforhandlere, idet Forhandlerne, som lønnedes af Forpagteren, herefter blev udsete af Magistraterne, som havde et vist Ansvar for dem. Baade Toldere, Skrivere og Fogder solgte fremdeles Stempelpapir, men paa Forhandlernes Vegne, ikke paa Statens.

Efter Konsumtionens Ophævelse vedblev Tolderne som Regel at oppebære Maltaccisen og altid Accisen af fremmede Drikkevarer, der ikke var ophævet. Da Konsumtionen indførtes paa ny ved Forordningerne af 22. Novbr. 1671 og 1. Febr. 1672, overtog Tolderne Oppebørselen af Afgiften af de Varer, som kom ind ad Søvejen, medens Portkonsumtionen og Konsumtionen paa Landet oppebares af særlige Cisebetjente, der i Byerne blev ansatte af Magistraterne og paa Landet af Amtmændene. Den med Konsumtionen forenede Familie- og Folkelønsskat oppebares paa Landet af Amtsskriverne og i Byerne af Borgemester og Raad.[51]) Fra Nytaar 1673 blev Konsumtionen i Byerne forpagtet ud,[52]) og Toldernes Oppebørsel af denne Afgift søværts ophørte.

I Konsumtionens første Tid fra Nytaar 1661 til August 1662 var der ansat Provincialkonsumtionsforvaltre til at føre Tilsyn med Tolderne, især med deres Oppebørsel af Konsumtionen, og i det hele med Oppebørselen af denne Afgift inden for enhver Forvalters Di-

---

47) R. E. 1661 24/4 Nr. 561, 7/5 Nr. 623.
48) S. R. 1660 28/11 Nr. 298.
49) R. D. P. I a Bl. 61 f.
50) Bb. 4 B. Bl. 41 ff. 1664 5/8.
51) R. E. 1671 23/11 Nr. 450—53, 1672 1/2 Nr. 549.
52) Frdn. 1672 16/10 S. 143 f.

strikt. Der var 7 af disse Forvaltre ialt, 4 for Jylland og een for hver af de øvrige Provinser Sjælland, Fyen og Laaland-Falster.[53])

Disse Embedsmænd var ingen Nytte til og gik derfor hurtig af undtagen Provincialen for Sjælland, som indtil 1665 vedblev at forestaa Oppebørselen af Konsumtionen i København og Christianshavn,[54]) hvor den ikke var bleven ophævet i 1662.

---

53) Bb. 5a Bl. 33—41 1661 $^{1}/_{1}$, jfr. S. T. 1660 $^{21}/_{11}$ Nr. 1313 og 1661 $^{11}/_{1}$ Nr. 37.

54) Memorialbog 1669 Bl. 289.

ANDET KAPITEL.

Styrelsen i Norge.

(1661—1675)

I. Den lokale Centralstyrelse.

Lignende Forhold som i Danmark træffer vi i Norge for Landestyrelsens Vedkommende; dog var der desuden paa Grund af Centralstyrelsens Fjernhed en øverste Embedsmand og et Opsamlerkontor for Statsindtægter og Regnskaber.

Landets øverste Embedsmand var Statholderen, som residerede paa Aggershus og tillige var Lensmand over dette Len. Til en vis Grad kunde hans Stilling sammenlignes med Statholderens i København, men han maatte naturligt faa langt større Betydning, naar da ikke det københavnske Statholderembede var besat med en Mand, hvis Indflydelse skyldtes andre Forhold end hans Embedsstilling, saaledes som det var Tilfældet med Ulfeldt og Gabel. Det københavnske Statholderembedes Betydning afhang desuden af, om et andet stort Embede var besat eller ej, nemlig Rigshofmesterens før Enevælden og Rigsskatmesterens efter denne. Thi Rigsskatmesteren udfyldte i finansiel Henseende ganske Rigshofmesterens Plads. I den Tid Rigsskatmesterembedet varetoges af Hannibal Sehested, betød den københavnske Statholder som Statholder intet, uagtet Pladsen var besat med en saa fremragende Mand som Frederik Ahlefeldt, den senere Greve af Langeland og Storkansler. Noget andet var Tilfældet med den norske Statholder, der alene ved sin Afstand fra Centralstyrelsen i København kom til at indtage en fremragende Plads. Af særlig stor Betydning blev Stillingen selvfølgelig, naar den beklædtes af en betydelig Mand, som før Enevælden af Hannibal Sehested og efter

denne af Ulrik Frederik Gyldenløve, der begge udmærkede sig ved den Indflydelse, de erhvervede sig paa Ordningen af Norges Forhold.

Før Frederik III. havde Kongerne besat Statholderembedet efter eget Tykke, men i hans Haandfæstning bestemtes det, at det ligesom de øvrige høje Rigsembeder skulde besættes med en af de 3 Mænd, som Rigsraadet foreslog. Kongen beholdt Retten til at afskedige Statholderen. Ved Regeringsforandringen var Adelsmanden Niels Trolle Statholder, men han var neppe yndet ved Hove [1]) og blev derfor afløst af Iver Krabbe, som man gerne vilde vinde for sig.[2]) Han fik i sin kortvarige Embedstid ingen særlig Betydning for Norge. I finansiel Henseende lød hans Instruks paa, at han især skulde have Opmærksomheden henvendt paa, hvad der kunde fremme Landets vigtigste Næringsveje, Fiskeriet og Trælasthandelen, og dermed Kongens Indtægter. Ligeledes skulde han i Særdeleshed beskæftige sig med Bjergvæsenet, som Enevælden viste en overordentlig Interesse for. Han førte det øverste Tilsyn med alle Landets Civilbetjente og skulde paase, at enhver gjorde sin Pligt med Hensyn til Indtægternes rettidige Indlevering og Regnskabsaflægningen. Iøvrigt var hans Hverv selvfølgelig særlig af militær Natur, hvormed ogsaa det finansielle stod i Forbindelse, idet han skulde sørge for, at Hæren og Fæstningerne var vel forsynede, tilse Tøjhuset og Magasinerne og især under pludselig indtraadt Fare træffe de nødvendige Foranstaltninger til Rigets Sikkerhed under Bistand af Kansleren og Generalen.[3]) Til at besørge Statholderens Korrespondance, var der ansat en Sekretær.[4])

Allerede i 1663 begyndte man at tale om Iver Krabbes forestaaende Afsked,[5]) og man nævnede Rigsmarskallen Johan Christopher

---

1) Becker I, 205 f., Biografisk Leksikon XVII, 545 f.
2) c. l. IX, 392 f.
3) Kansler Ove Bjelke og General Claus Ahlefeldt.
4) Iver Krabbes Instruks 1661 18/11 N. R. Nr. 97, Aarsberetn. II, 167 ff. Jfr. hans Bestalling som Etatsraad, Statholder i Norge og Lensmand paa Aggershus 1661 17/9 Bb. 6a Bl. 23 ff.
5) Becker II, 7. Aarsagen til Iver Krabbes Tilbagekaldelse var vistnok hans Strid med den kommanderende General Claus Ahlefeldt, der tilsidesatte det Hensyn, som Statholderen mente han havde Krav paa som Hærens øverste Tilsynshavende og Landets første Embedsmand, se Indkomne Sager til Krigskollegiet 1663 Nr. 183, 184, 192, 193, 336, og om Krabbes Forhold til den øverste Krigsstyrelse, c. l. 1664 Nr. 1.

von Körbitz som hans Afløser, hvad der kun var et tomt Rygte. Hans Efterfølger blev fra Januar 1664 Kongens Søn uden for Ægteskabet Ulrik Frederik Gyldenløve. Han havde ligesom sin Halvbroder Christian V. arvet en god Del af Christian IV.s Egenskaber. Hans Virkelyst var stor, og hans Energi overordentlig, hvorhos han besad et sundt Blik for Virkeligheden. Men Arbejdets Enkeltheder laa ikke for ham. Som Christian V. blev han ved sin Jævnhed og Ligefremhed meget yndet af Almuen. Han fik gennem mange Aar en overordentlig Indflydelse paa Styrelsen af Norge, og ikke mindst i finansiel Henseende, hvor der som her var meget at gøre.[6])

Hans Instruks var noget kortere end Iver Krabbes, men indeholdt i alt væsentligt det samme; der var lagt mere Vind paa det militære og mindre paa det civile; den indeholdt ikke noget om hans Tilsyn med Civilbetjentene, men derimod om Tilsyn med Handel og Søfart. Især skulde han passe paa, at de Overenskomster, som var trufne med fremmede Magter, blev overholdte.[7]) Da den kaldtes Særinstruks, maa vi formode, at han ved Siden deraf har faaet en Bestalling af et noget lignende Indhold som Krabbes. Ligesom denne havde han ikke den øverste militære Kommando, der var betroet til Claus Ahlefeldt, men erhvervede sig den siden, da de to energiske Mænd ikke kunde arbejde sammen. Fra den Tid af havde han samlet den øverste civile og militære Myndighed i sin Haand, og der skete intet i Norge uden efter hans Initiativ eller med hans Vilje.

Gyldenløves store Virkelyst gav sig Udslag straks efter hans Ankomst til Norge. Allerede i September s. A. kunde man nedsætte en Kommission til at undersøge en Erindring fra hans Haand,[8]) og i November havde han et stort Forslag færdigt om Reformer i Norges Styrelse, Forandringer i Militærvæsenet og Forbedring af Næringsvejene, der først paa Aaret 1665 blev forelagt Statskollegiet, men i det hele ikke vandt dettes Bifald. Man udsatte Sagen, til Gyldenløve selv kom herned i 1666, hvorefter han gennemførte sine Forslag.[9]) 1667 fik han Orlov fra sit Embede og var i længere Tid i Danmark.

---

[6]) Biografisk Leksion VI, 350 ff., A. D. Jørgensen, Griffenfeld I, 251 f.

[7]) N. R. 1664 $^{18}/_{8}$ Nr. 36, Aarsberetn. II, 172 f.

[8]) R. E. 1664 $^{12}/_{9}$ Nr. 1590.

[9]) Lindbæk I, 217 ff., Meddelelser fra det norske Rigsarkiv I, 332 ff., jfr. Indkomne Sager til Krigskollegiet 1664 Nr. 198.

Han var vistnok bleven ked af at være i Norge, og i 1669 blev Ove Juel Vicestatholder,[10]) medens han gik som Gesandt til England.

Da Frederik III. var død, vendte han hjem og fik kort efter sammen med Jørgen Bjelke, der som født Nordmand var vel kendt med norske Forhold, Befaling om at fremkomme med Forslag til den norske Styrelses Forbedring. Faa Maaneder efter havde de udarbejdet et meget indgaaende Forslag, der gik til Statskollegiets Erklæring og siden i mange Henseender blev ført ud i Livet.[11]) I de følgende Aar opholdt han sig i København og ledede derfra de norske Anliggender.

Ove Juel blev siddende som Vicestatholder og fik 1671 en ny Bestalling som Gehejme- og Kancelliraad, Vicestatholder i Norge, Assessor i Statskollegiet og Højesteret samt Stiftsbefalingsmand over det nyoprettede Christiansand Hovedamt.[12])

Statholderembedet havde i Aarenes Løb paa Grund af sin Indehavers Personlighed udviklet sig i Retning af større Myndighed, saa at det ved Krigens Udbrud repræsenterede Rigets øverste militære og finansielle Magt, om der end for Norges Vedkommende gennem Generalkrigskommissærerne Ludvig Rosenkrantz og Jens Juel oprettedes en lignende Institution for den norske Hærs Finansers Administration, som der skete i Danmark ved Oprettelsen af Hærens Kommissariat.[13])

I Hannibal Sehesteds Tid havde Statholderen haft Indflydelse paa Anvendelsen af Norges Indtægter, det samme blev Tilfældet under Gyldenløve, der i det hele optog dennes Planer og søgte at virkeliggøre dem. Norge havde fælles Finanser med Danmark, men Hannibal Sehested havde søgt at tilbageholde en stor Del af Midlerne til Anvendelse i Landet selv og havde paa dette Omraade levet i en stadig Kamp med det danske Rigsraad, der vilde raade over Norges Indtægter lige saa vel som over Danmarks. Ved Kongens Støtte var han en Tid lang den stærkeste og fik indrettet et norsk Generalkommissariat, der skulde modtage og bestyre alle Norges Indtægter, baade dem, der brugtes i Landet selv til Hæren, og dem, der sendtes til Danmark.

---

10) Biografisk Leksikon VIII, 639 f.

11) Meddelelser fra det norske Rigsarkiv I, 379 ff.

12) Bb. 13a Bl. 131 ff.

13) Bb. 13a Bl. 139 ff. og N. T. 1675 5/6 Nr. 20—22.

Generalkommissariatet i denne Skikkelse bestod kun kort, da Ulfeldt og Rigsraadet fik sat igennem, at Lensindtægterne og Toldintraderne skulde sendes umiddelbart til Rentekammeret. Generalkommissariatet blev derved indskrænket til alene at styre Hærens Midler, som efterhaanden nedsattes til Fordel for den danske Hær.[14])

Baade før og efter Hannibal Sehesteds Fald oppebares en meget væsentlig Del af de norske Toldindtægter, saavel Kommissarietolden som Kronens Told af Tolderen i Christiania Kontributionsforvalter Johan Garman. I den Tid han opsamlede Kommissarietolden, 1643—1658, blev den betydeligste Andel af den sendt til Krigskommissarieskriver Rasmus Sørensen i Skaane.[15]) Fra 1658 forblev Kommissarietolden i Norge og blev rimeligvis oppebaaret af de Krigskommissærer, som udnævntes i Anledning af Krigen.[16]) Johan Garman vedblev derimod stadig at oppebære Kronens Told, indtil han ved Nytaar 1661 udnævntes til Landkommissær sammen med Kirkekommissarius Niklas Poulsen, som siden blev Assessor i Skatkammerkollegiet.[17])

Landkommissærerne stod i Spidsen for det norske Kommissariat, som blev oprettet i Begyndelsen af Aaret 1661 og var en af Frugterne af de Overvejelser, som ved Aarsskiftet fandt Sted angaaende en bedre Ordning af Norges finansielle Forhold. Planen til det var udarbejdet af Hannibal Sehested under Raadførsel med de nævnte Mænd Niklas Poulsen og Johan Garman. Den blev derefter forelagt Norges Kansler Ove Bjelke, drøftet i Kammerkollegiet og i Kongens Raad, hvorefter der den 17. Januar udkom en Instruktion for Landkommissærerne sammen med Kongebreve vedrørende en bedre Ordning af Norges Skattevæsen.[18])

14) J. A. Fridericia, Adelsvælden S. 5 ff., Aschehoug, Statsforfatningen i Norge og Danmark I, 510 f., Biografisk Leksikon XV, 500 ff.

15) Om Aarsagen hertil, se Fridericia c. l. S. 119.

16) Disse var Vincens Bilde, Knud Skinkel, Preben von Ahn, Tønne Huitfeld, Jens Bilde, Villum Mecklenburg, Proviantmester Niels Hansen paa Halden og Christen Jensen i Frederikstad, se R. E. 1661 $^{19}/_{10}$ Nr. 982.

17) Om Johan Garmans Oppebørsel, se Kommissionskvittancebog G G Bl. 86 ff., 91 f., 123 f., Kvittancebogen 1661 Borgerstanden, Bl. 32 ff., Kvittancebogen 1664 Bl. 263 f., jfr. R. no. E. 1661 $^{6}/_{1}$ Bl. 13. R. no. E. 1661 $^{1}/_{1}$ Bl. 34 ff. (Særlig Instruktion for N. Poulsen og Johan Garman) og Bl. 38 (Bestalling for samme).

18) Se om Oprettelsen af Kommissariatet og dets Virksomhed R. no. E. 1660

Ifølge Instruktionen skulde Kommissariatet virke som et Slags norsk Rentekammer. Landkommissærerne skulde oppebære og forvalte alle Norges Indtægter og lade føre Bog over dem ved en Kasserer og en Bogholder, der sammen med dem skulde paategne alle udstedte Kvittancer, ligesom det skete i Rentekammeret. Endvidere skulde de føre Kontrol med og indhente Oplysninger om Norges Indtægter og Udgifter, hvorom de maanedlig skulde give Skatkammeret Underretning. For at de kunde udføre dette, skulde der forud meddeles dem, hvad der var bestemt til de faste aarlige Udgifter paa ethvert Sted, og der skulde i hvert Stift ansættes en Kammerer eller Bogholder, som kunde holde dem à jour med, hvorledes Indtægterne kom ind, og hvortil de blev brugte. Enhver Regnskabsaflægger i Norge skulde sende dem Genpart af sit Regnskab, og for at der kunde holdes bedre Hus med Toldindtægterne end hidtil, skulde de have Nøglerne til Toldkisterne søndenfjælds, som kun maatte aabnes i Nærværelse af en Kommissariatbetjent. De til Kommissariatet indkomne rede Penge skulde opbevares i Kister, hvortil Statholderen havde den ene Nøgle, Landkommissærerne hver sin og Kassereren den fjerde. Naar de fik Ordre til at sende noget af Norges Indtægter til Danmark, skulde det ske ved en af Kommissariatets Betjente, og han maatte ingen andre Anvisninger udbetale efter end Kongens egne. Iøvrigt maatte der ingen Penge udbetales deroppe uden efter kgl. Ordre, medmindre der skulde finde et fjendtligt Indfald Sted, og det i saa Fald blev befalet af Statholderen eller Generalen. For at der kunde begyndes med Orden overalt, skulde alle Forraad og Beholdninger gøres op og føres til Indtægt fra Nytaar 1661, fra hvilket Tidspunkt herefter baade Landkommissærernes og alle andres Regnskaber skulde begynde i Steden for fra Maj. Alle Restancer ved Lenene skulde indbetales paa Kommissariatet senest til Maj, for saa vidt Bønderne formaaede at betale. Til at paase, at dette skete, og at Indtægterne indkom i rette Tid, skulde der ansættes særlige Betjente. Landkommissærernes egne Regnskaber skulde

---

$^{2}/_{12}$ Bl. 1 f., $^{14}/_{12}$ Bl. 6 f., $^{16}/_{1}$ Bl. 15 ff., 22 ff., $^{17}/_{1}$ Bl. 17 ff., Bl. 25 ff. (Instruktionen), R. D. P. I a Bl. 62 f., jfr. Bl. 165 og I b Bl. 6, Indk. Sager til Krigskoll. 1662 Nr. 284, Jørgen Bjelkes Selvbiografi, udg. af J. A. Fridericia, S. 167 ff., Becker I, 434, Meddelelser I, 50—183, I. C. Berg, Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie IV, 22—44.

senest til Maj indleveres i Skatkammeret ved en af deres Betjente eller en af dem selv, naar de hvert andet Aar kom herned for at faa Kongens Kvittering. Ligesom Skatkammeret her i Danmark skulde Kommissariatet i Norge føre Tilsyn med Stempelpapiret, som skulde paaskrives af Kassereren. Foruden en Kasserer og en Bogholder, der hver havde 300 Rdl. i Løn samt Kassereren tillige 200 Rdl. for Regnskabet over Stempelpapiret, fandtes der en Registerskriver, som skulde have 150 Rdl. aarlig. Udgifter og Lønninger til Landkommissærerne og deres Betjente skulde afholdes af Stempelpapirsindtægterne.

Hele denne Ordning, der i saa høj Grad mindede om Rentekammerets, blev aldrig gennemført saaledes, som den var paatænkt, hvad vi meget maa beklage, da den vilde have medført en langt større Orden i Norges Finanser, end der blev. Kun en halv Snes Dage efter, at Instruktionen var udstedt, udkom en kgl. Befaling til Landkommissærerne om, at de indtil Kongens Ankomst til Norge og videre Ordre ikke skulde befatte sig med andet end Indtægten af Aggershus Stift, da Indtægten af de øvrige Stifter skulde leveres paa de respektive Hovedlensgaarde i Trondhjem, Bergen og Christiansand. Kun samtlige Restancer skulde indbetales paa Kommissariatet.[19])

Hermed var hele den store Plan ødelagt, som gjorde sin Ophavsmand Ære. Aarsagen til at den blev ændret var, at man var bange for Omkostningerne ved og Besværet med de store Pengetransporter, som man mente den vilde give Anledning til,[20]) men det kunde jo være undgaaet ved et fornuftigt Anvisningssystem gennem Kommissariatet. Naar den oprindelige Plan ikke senere blev gennemført, var Grunden vel den, at ingen af de højere Embedsmænd i Norge undtagen maaske Statholderen kunde være begejstrede for denne Kontrolinstitution, hvoraf de i mange Tilfælde vilde blive afhængige. Landkommissærerne kom ikke til at danse paa Roser, da ingen vilde anerkende dette Mellemled mellem sig og Skatkammeret. Selv Kongen og Skatkammeret gik uden om det, og de norske Regnskabsbetjente vilde ikke have noget med det at gøre. Kun i den nærmeste Omegn kunde Kommissariatet gøre sin Indflydelse gældende. Hertil kom, at baade Land- og Søetaten fik sine særlige Or-

---

[19]) R. no. E. 1661 $^{27}/_{1}$ Bl. 33.
[20]) Jørgen Bjelkes Selvbiografi S. 169.

ganer for Forvaltningen af deres Indtægter, hvorved disse efterhaanden helt unddroges fra Kommissariatets Indflydelse. Paa denne Maade blev der ikke andet tilbage for Kommissariatet at befatte sig med end Hof- og Civiletatens Indtægter, men ogsaa paa dette Omraade blev det tilsidesat, idet Skatkammeret udstedte direkte Udbetalingsordrer til Generaltoldforvalteren og Kæmmerererne.

Paa Grund heraf fremkom Niklas Poulsen i Slutningen af 1662 med et Forsvar for Kommissariatets Nødvendighed, hvorom der var Tvivl. Han forsvarede sig navnlig med, at Kommissariatet havde skaffet nye Jordebøger, for hvis Affattelse Landkommissærerne havde staaet i Spidsen, og roste sig af de Forslag, han var fremkommet med til Indtægternes Forøgelse og større Lighed mellem Skatteyderne. Han nævnede blandt disse Indførelsen af Tømmertienden, Afskaffelse af Benaadninger med Told- og Accisefrihed, Forpagtning af Jordebogsindtægterne og af Tolden, Afskaffelse af Fripasser, Inddragning af Kirketiender og Ophævelse af skadelige Havne.[21]) For at Kommissariatet kunde svare til sin Opgave, forlangte han, at der skulde ansættes Kæmmerer i de to Stifter, hvor der endnu ingen var, og at disse alene skulde modtage Befalinger fra Kongen, Skatkammeret og Kommissariatet, men ikke fra Amtmanden, uden for saa vidt denne skulde føre Tilsyn med dem, og hvad der var Hovedsagen, at alle Ordrer og Anvisninger fra Kongen og Skatkammeret skulde gaa direkte til Kommissariatet.[22])

Dette opnaaede han ikke. Kæmmerererne blev stillede umiddelbart under Skatkammeret og modtog deres Ordrer direkte fra dette.[23])

Hvor vidt Kommissariatet straks traadte i Virksomhed, er uvist, men det synes at have været Tilfældet. Da Landkommissærerne i Februar 1661 drog til Norge, fik Hannibal Sehested Ordre til at lade to Renteskrivere, som kendte norske Forhold, følge med dem op til Norge, den ene som Bogholder og den anden som Kasserer.[24])

---

21) Hermed hentydede han til Forbudet mod Udskibning ved Sundmøre, se R. no. E. 1661 12/1 Bl. 14 f.

22) Indkomne Sager til Krigskollegiet 1662 16/12 Nr. 284.

23) Jfr. Bestallingerne for Kæmmerer over Trondhjem Amt Mikkel Skov og Kæmmerer over Stavanger Stift Tormod Torvesen 1662 1/5 og 1664 10/7 Bb. 7a Bl. 8f. og 155ff. Kun Kæmmereren over Christiania Stift skulde indbetale sine Indtægter paa Kommissariathuset.

24) R. no. E. 1661 3/2 Bl. 44.

Dette sidste Embede blev i 1664 forenet med Stillingen som Kæmmerer over Christiania Stift, der blev besat med Iver Hansen Hvid,[25]) og samtidig udnævntes Niklas Orlof til Bogholder ved Kommissariatet.[26]) Gennem Bestallingen for Bogholderen faar vi et større Indtryk af Kommissariatets Betydning, end der stemmer med Virkeligheden, idet den svarer til Landkommissærernes Instruks af 17. Januar 1661. Kommissariatet omfattede stadig kun Aggershus Stift. Dette faar vi bekræftet af Gyldenløve, da han i 1667 anbefalede at ophæve Landkommissærembederne med den Motivering, at Bogholderen og Kæmmereren var tilstrækkelige til at modtage Indtægterne fra Aggershus Amt.[27]) Disse Embeder blev dog først ophævede ved Reduktionen i 1670.[28])

Saafremt Kommissariatet var kommet til at indtage den Stilling, som oprindelig var tiltænkt det, havde det været et Rentekammer en miniature, hvor Landkommissærerne indtog Rentemestrenes Stillinger. Der manglede kun Skatmester og Sekretær Posterne, men de udfyldtes af Statholderen og Norges Riges Sekretær.[29])

Medens Gyldenløve i 1667 vilde beholde Bogholderembedet, begik han i 1670 den Fejl at ophæve det samtidig med Landkommissærstillingerne, og Ulemperne herved førte til, at Landkommissærembedet paa ny blev oprettet i 1677 og besat med Renteskriver Hans Hansen, men i en helt anden Skikkelse, idet Landkommissærens egentlige Forretning blev at være Bogholder, saa at det, der blev oprettet, i Virkeligheden var et Bogholderkontor. Foruden hans egen Løn blev der anvist ham Løn til to Skrivere. Men hans Stilling blev endnu betydeligere, da det i hans Bestalling var

25) Bb. 7a Bl. 165 f. 1664 20/8.

26) c. l. Bl. 169 f. 1664 18/8.

27) Gyldenløves Memorial 1667 31/12 i Pakken Uregistrerede indkomne Sager 1662—69 (Krigskollegiet). Ifølge R. E. 1669 28/12 Nr. 901 skulde Landkommissærembederne allerede have været ophævede fra Udgangen af Aaret 1665.

28) S. T. 1670 12/8 Nr. 584, jfr. Meddelelser fra det norske Rigsarkiv I, 384. Som Bevis for, at Landkommissærembedet eksisterede ind i 1666, kan anføres Indk. Sager til Krigskoll. 1666 Nr. 37.

29) Dette Embede beklædtes i vor Periode af Gerhard Treschow, Christian Lund og Matthias Tønsberg, se Bb. 5a Bl. 164 f., 6a Bl. 169 ff., orig. kgl. Rskr. til Kammerkoll. 1668 9/6 og 1669 8/7, jfr. Biografisk Leksikon X, 423 f.

lovet, at han tillige skulde efterfølge Dominicus Braunman som Krigszahlmester og Proviantmester paa Aggershus. Han samlede næsten alle norske Indtægter og Udgifter under sig.[30]) Hans foresatte blev Generalkrigskommissariatet og Gyldenløve. Saa længe Dominicus Braunman levede, var Hans Hansen Bogholder, og han Kasserer og Zahlmester. Ved Reformerne 1680 bibeholdtes Landkommissæren, men hans Stilling forringedes, idet der nu ogsaa kom en saadan nordenfjælds. Stiftamtsskriverne var vedblevne at bestaa i deres gamle Skikkelse.

Medens det havde været Tanken, at Kommissariatet ligesom Skatkammeret i Danmark skulde have samlet alle de finansielle Traade i sin Haand, fik det hurtig Medbejlere i Generalkrigskommissæren for Landetatens Vedkommende og en Kommissær for Søetatens, der hver for sig søgte at gøre det overflødigt paa sit Omraade. Samtidig laa det i Strid med Generaltoldforvalteren,[31]) der bestyrede Hof- og Civiletatens væsentligste Indtægter, saa at det beholdt ikke stort andet tilbage end Indtægterne af Krongodset i Aggershus Stiftamt.

Generalkrigskommissær Erik Banner, som overtog Ledelsen af den norske Hærs Økonomi i Sommeren 1662,[32]) laa i idelig Strid med Lederen af Kommissariatet, Landkommissær Niklas Poulsen, og gjorde sig efterhaanden uafhængig af ham. Fra Begyndelsen af havde Skatkammeret sendt Anvisningerne paa Hærens Midler til Kommissariatet, og dette lod dem atter gaa videre,[33]) men da Erik Banner helst vilde uden om Kommissariatet, varede det ikke længe, inden Anvisningerne gik direkte til ham, der ligeledes ved Lejlighed

---

[30]) Bb. 13a Bl. 211 f., jfr. c. l. Bl. 209 ff., Afregningsbog I Nr. 84. Hans Regnskab begyndte 1677 $^{1}/_{11}$.

[31]) Krigskollegiets indkomne Sager 1663 $^{10}/_{10}$ Nr. 366, $^{17}/_{10}$ Nr. 367.

[32]) Best. 1662 $^{15}/_{8}$, Bb. 6a Bl. 18 f., jfr. Krigskollegiets indk. Sager 1664 Nr. 10 1663 $^{6}/_{12}$ Zahlkommissær Fr. Bræmer til Krigskollegiet. Før Erik Banners Ansættelse var Hærens Indtægter i det sydlige Norge bleven oppebaarne af Oberst Hans Jakobsen Schiørt, der igen havde udbetalt dem, til Dels med Generalkrigskommissær Knud Skinkel og Zahlkommissær Fr. Bræmer som Mellemmænd, se Kvittancebog 1667—68 Hofstaten Bl. 298 f. Om Knud Skinkel, se ovenfor S. 165 Note 16.

[33]) Krigskollegiets indkomne Sager 1662 $^{8}/_{3}$ Nr. 53.

modtog Penge direkte fra Amtmænd og Fogder i Steden for igennem Kommissariatet.[34])

Erik Banner begik i det hele forskellige Overgreb, idet han tog Pengene til Hæren, hvor de forefandtes, uden at bryde sig om, at Skatkammeret havde bestemt dem til andre Formaal.[35]) Derved frembragte han selv den Konfusion, som han bebrejdede Landkommissær Niklas Poulsen, naar han udtalte om denne sin Antagonist, at han elskede „intet uden Forandring og continuerlig disordre“.[36]) I Kampen mod Kommissariatet havde Erik Banner først Støtte hos den kommanderende General Claus Ahlefeld;[37]) siden erhvervede han sig Gyldenløves Velvilje.[38]) I København søgte han navnlig at vinde Christopher Gabel for sig,[39]) medens han havde en stærk Modstander i Rentemester Mogens Friis.[40]) Til sidst blev der nedsat en Kommission til at undersøge Erik Banners Dispositioner over Hærens Midler; men den rensede ham fuldstændigt og fandt, at han ikke havde kunnet handle anderledes. Man havde navnlig, foruden at han brugte Penge, som var forbeholdte andre Formaal, bebrejdet ham, at han tog op af næste Aars Indtægt til at dække det løbende Aars Restancer med, og at han gav Soldaterne Proviant i Steden for Penge, hvorover de med Rette klagede stærkt, da Provianten var daarlig og dyr. Ved dette Middel fik Generalkrigskommissæren de bestandige Magasiners Beholdninger fornyede paa en praktisk og for Staten fordelagtig Maade, men Soldaterne blev narrede for en Del af deres Løn.[41])

Erik Banner havde imidlertid stadig vanskeligt ved at faa sine Anvisninger betalte, og han skyldte Fogder og Skrivere for, at de

---

34) c. l. 1663 Nr. 430.
35) c. l. 1663 Nr. 12 1662 27/12, 1663 5/9 Nr. 336, 24/10 Nr. 371.
36) c. l. 1664 8/10 Nr. 211.
37) c. l. 1662 28/8 Nr. 204, 4/10 Nr. 241.
38) c. l. 1664 19/11 Nr. 198. Claus Ahlefeldt tog derefter Parti for Niklas Poulsen, se c. l. 22/10 Nr. 212.
39) c. l. 1663 Nr. 12 1662 27/12, 1663 27/6 Nr. 240.
40) c. l. 1663 19/12 Nr. 432, 1664 29/10 Nr. 213.
41) c. l. 1665 Nr. 36 1665 8/6, jfr. 1665 20/1 Nr. 2 og 10/6 Nr. 37. Mærkeligt nok var Erik Banner selv Medlem af Kommissionen, der blev nedsat 1665 12/5.

betalte alle andre Anvisninger, men lod Hæren vente.[42]) Han maatte bede om Forskud af Kommissariathuset,[43]) og da det neppe blev ydet, forgreb han sig paa Søetatens Indtægter, hvilket skaffede ham Ubehageligheder.[44])

I de sidste Aar af Erik Banners Virksomhed hører vi ikke videre om den, idet de talrige Efterretninger om den norske Hær tager af efter 1666. Hans Forvaltning kan dog neppe have været tilfredsstillende, da han i Firserne blev draget til Ansvar for den for Kammerretten, som dømte ham til at betale 37364 Rd. for Antegnelser paa hans Generalkrigskommissær Regnskaber. Kongen eftergav ham Summen, mod at han afstod sin Pension, der var paa 2000 Rd. aarlig.[45])

Til Hjælp ved Forvaltningen af Hærens Midler havde Erik Banner en Zahlkommissær. Stillingen beklædtes siden Nytaar 1661 af Frederik Bræmer,[46]) der tillige var Tolder i Christiania. Med denne sin underordnede laa Erik Banner i stadig Strid, og de klagede gensidig over hinanden. Aarsagen til Striden var, at deres Myndighedsomraade ikke var klart afgrænset.[47]) I Foraaret 1664 blev der ansat en ny Zahlkommissær Peter Dreier, hvis Bestalling lød paa, at han skulde udbetale Hærens Penge efter Reglementet og Generalkrigskommissærens Ordrer samt aflægge sine Regnskaber for denne. Anvisningerne, hvorom Erik Banner og Frederik Bræmer især havde ligget i Strid, skulde udstedes af Zahlkommissæren efter Generalkrigskommissærens Ordrer. Denne Ordning var en Sejr for Erik Banner, men hans gode Ven Christopher Gabel har ogsaa paraferet Bestallingen.[48]) Fra 1668 kom der efter Gyldenløves Forslag ogsaa

---

42) c. l. 1665 14/10 Nr. 184, jfr. 28/10 Nr. 185.
43) c. l. 1665 Nr. 195.
44) c. l. 1666 17/2 Nr. 37.
45) Protokol over Kammerrets Domme og Stævninger II, 78 f., R. D. P. XII, 108, 1687 8/2, jfr. orig. kgl. Resol. i Rtk. 1687 8/5.
46) R. E. 1661 2/1 Nr. 153, Bb. 5a Bl. 6 f., jfr. 12.
47) Krigskollegiets indkomne Sager 1663 4/10 Nr. 365, 1664 Nr. 10 1663 6/12.
48) c. l. 1664 12/4 Nr. 135, 27/4 Nr. 136, Bb. 7a Bl. 133 f., jfr. R. E. 1664 27/4 Nr. 1237. Peter Dreier døde 1669, og Embedet blev vistnok foreløbig inddraget, da det var overflødigt.

en Zahlkommissær nordenfjælds,[49]) hvor Embedet var mere nødvendigt.

Inden Erik Banner gik af, blev Ludvig Rosenkrantz Vicegeneralkrigskommissær i Norge med Løfte om at blive Erik Banners Efterfølger.[50]) Fra Efteraaret 1673 var han virkelig Generalkrigskommissær.[51]) Nogle Maaneder før hans Udnævnelse var Zahlkommissærembedet atter bleven besat med Proviantmesteren paa Aggershus Domenicus Braunman, men uden at der blev tillagt ham nogen særlig Løn for denne Tjeneste.[52]) Indtil 1675 aflagde Ludvig Rosenkrantz alene Regnskab for den norske Hærs Indtægter og Udgifter, men efter den Tid skete det i Forening med Jens Juel,[53] der som bekendt var kommen til Norge som Raadgiver for Gyldenløve.[54])

Ligesom Landetaten havde ogsaa Søetaten sin særlige Kommissær i Norge. Fra 1663 beklædte Jens Poulsen denne Stilling; men han var kun Opsamler af Etatens Midler og havde ingen som helst Indflydelse paa deres Anvendelse, som rimeligt var, da hele Etatens Sæde var i København. Fra 1671 blev Embedet ophævet, og Udbetalingerne skete direkte fra Stiftamtsskriverne efter Admiralitetets Anvisninger, eller Pengene sendtes ned til København. Jens Poulsen var ikke udelukkende Søetatens Kommissær, idet han ogsaa modtog Penge til Skatkammeret.[55])

Vi har hørt, at Generaltoldforvalteren kun ugerne adlød Kommissariatet paa Aggershus. I denne Embedsmand har vi et nyt Centrum for Forvaltningen af en Del af Norges Indtægter, og det endda den betydeligste Del.

Da den norske Told var af langt større Betydning end den danske, blev Toldadministrationen her centraliseret tidligere end i Danmark. Det skete allerede 1649, da Antonius Knip blev Generaltoldforvalter søndenfjælds.[56]) Nogle Aar efter finder vi Herman

---

49) S. T. 1668 15/6 Nr. 479, Bb. 8a Bl. 164 f. 1668 16/6. Stillingen beklædtes med Laurids Brix.

50) S. T. 1671 16/8 Nr. 671, Bb. 13a Bl. 95 1671 18/8.

51) c. l. Bl. 139 ff. 1673 8/10.

52) Bb. 15a Bl. 125 f. 1673 28/5.

53) Afrgbg. III Nr. 12 Bl. 50—55, Kvittancebog Nr. 87, Bl. 60 f.

54) Se hans Instruktion i N. T. 1675 5/6 Nr. 20.

55) Kvittancebog 1671—72 Bl. 240. Regnskabet gik fra 1663 til 1670.

56) Norske Rigsregistranter IX, 450 ff. og 458 ff.

Garman som Inspektør over Tolden nordenfjælds,[57]) og ved Regeringsforandringen var Daniel Knof Generaltoldforvalter søndenfjælds og Herman Garman nordenfjælds. Generaltoldforvalterens Hverv var at fremkomme med Forslag til Toldindtægternes Forbedring under Hensyntagen til Handel og Skibsfart og at administrere og aflægge Regnskab for Toldindtægterne inden for hans Distrikt.[58]) Fra 1662 blev Herman Garman, som tillige havde været Tolder i Bergen, alene Generaltoldforvalter,[59]) og ved samme Tid fik Tolderne Befaling til at sende deres Regnskaber til Revision hos Generaltoldforvalteren, som derefter sendte dem videre til Skatkammeret, hvorved de undgik de betydelige Omkostninger ved den personlige Klarering af deres Regnskaber i København og den dermed følgende Forsømmelse af deres Embeder.[60])

I nær Forbindelse med Tolden stod Trælasttienden. Denne havde i de første Aar efter Regeringsforandringen været erstattet med en Skat, som opkrævedes af Fogderne, men i 1664 overtog Generaltoldforvaltrene dens Administration og lod Opkrævningen udføre ved Tolderne.[61])

Norges Statholder Ulrik Frederik Gyldenløve omgikkes stadig med Tanker om at bortforpagte Tolden og Trælasttienden. Ved Christian V.s Tronbestigelse lykkedes det ham at faa sin Idé gennemført for Tiendens Vedkommende, men ikke for Toldens. Til Gengæld søgte han at gennemføre en Forbedring i Toldadministrationen, hvorved denne blev langt billigere. I det store Forslag om Ordningen af Norges Forhold anbefalede han og Jørgen Bjelke at ophæve Generaltoldforvalterembedet nordenfjælds, hvor Herman Garman i 1669 var bleven efterfulgt af Hans Christophersen Hiort, og at lade Generaltoldforvalter Daniel Knof bestyre hele det norske Toldvæsen og samtidig være Skibsmaalingsdirektør, et Embede, som

57) 1654 24/6, Pakken, Kgl. orig. Bestallinger 1592—1660. V. A. I, 177.

58) Bestalling og Instruktion for Daniel Knof som Generaltoldforvalter og Skibsmaalingsdirektør, Bb. 5a Bl. 23 ff. og 30 ff. 1661 15/2, og for Herman Garman, c. l. Bl. 8 f. 1661 1/2.

59) R. E. 1662 11/7 Nr. 528.

60) R. E. 1662 30/7 Nr. 362.

61) R. E. 1664 18/1 Nr. 1040, 22/1 Nr. 1050, 30/1 Nr. 1062—1066, 25/2 Nr. 1100, jfr. Meddelelser I, 346 Noten; R. E. 1664 8/6 Nr. 1296.

Trælasttolden gjorde nødvendig. For disse Bestillinger skulde han have en fast Løn af 1200 Rd. aarlig, medens Generaltoldforvaltrene hidtil havde nydt 3 pCt. af Toldindtægterne.

Ordningen blev dog ikke ganske saaledes. I Steden for de to Generaltoldforvaltre kom to Overtoldinspektører, hver med 1000 Rd. i aarlig Løn. Hans Christophersen Hiort, der var støttet af Enkedronning Sophie Amalie,[62]) beholdt sit Embede nordenfjælds under den nye Titel,[63]) og Griffenfelds Fætter, Albert Schumacher, fik Stillingen søndenfjælds.[64]) Overtoldinspektøren nordenfjælds var tillige Skibsmaalingsdirektør, medens dette Embede var særskilt søndenfjælds og blev besat med Daniel Knof den Yngre.[65]) Efter Albert Schumachers Død 1673 blev Daniel Knof den Ældre atter Leder af Toldvæsenet søndenfjælds som Overtoldinspektør.[66])

II. Provinsstyrelsen.

Den provinsielle Styrelse gennemløb den samme Udvikling som i Danmark. Norge havde ikke nær saa mange Len som Danmark. Der var kun 9 Hovedlen,[1]) hvortil kom Færøerne, Island og Vestmanøerne. Hvert Len bestod af eet eller flere Fogderier, ofte Underlen, hvor Lensmændene i Adelstiden havde indsat Fogderne. De norske Lensstillinger var ofte bleven benyttede til at lønne fortjente Mænd med, saa forholdsvis mange af dem havde været bortgivne kvit og frit — i 1642 saaledes 8[2]) — men dette Forhold var efter-

[62]) Sophie Amalies Brevbog 1678 24/8 S. 87 ff., Brev Nr. 54.
[63]) Bb. 12a Bl. 65 f.
[64]) c. l. Bl. 164 f., Instruktion Bl. 196 ff., jfr. S. T. 1670 12/8 Nr. 584.
[65]) Bb. 12a Bl. 104 f.
[66]) Bb. 15a 1673 21/7 Bl. 135 ff. med Instruktion, jfr. R. E. 1673 28/7 Nr. 738—39, 12/8 Nr. 749.
[1]) Aggershus, Tønsberg, Bradsberg, Augdesiden, Stavanger, Bergenhus, Trondhjem, Nordlandene og Vardøhus.
[2]) Danmarks Riges Historie IV, 344.

haanden bleven ændret, og ved Tiden 1660 var man i Norge i Retning af Regnskabs- og Afgiftslen naaet omtrent lige saa vidt som i Danmark.[3]) Ligesom det var sket i Danmark, forkyndte man for Lensmændene, at de maatte sidde urørte til 1662, men skulde gøre Regnskab for Indtægt og Udgift fra Majdag 1661. Til Gengæld vilde Kongen tænke paa, hvorledes de skulde lønnes. I deres Egenskab af Oppebørselsbetjente skulde de indsende Ekstrakter til Skatkammeret og Kommissariatshuset over al Udgift siden Nytaar 1661, Maaneds og Aarsekstrakter over Indtægt og Udgift fra Majdag samme Aar, da Forandringen indtraadte, og endelig alle tilbagestaaende Regnskaber og Restancer, som de ufortøvet skulde indkræve. Man ønskede tillige Fortegnelse over alle civile Betjente i Lenene, som nød Løn af det offentlige.[4]) Hermed var de norske Lensmænds Stilling i Teorien paa een Gang bleven forandret fra en privat Udbytters til en kongelig Embedsmands med fast Løn,[5]) men Overgangen var ikke saa pludselig i Virkeligheden.

I de følgende Aar fulgte talrige personelle Forandringer paa samme Maade som i Danmark. Ligesom her skyldtes de for en Del Jordegodsudlægene. Sammenlægning af Amter fandt dog ikke i den Grad Sted i Norge som i Danmark.

De norske Amtmænds eller Befalingsmænds Stilling i Treserne svarede nøje til de danskes i samme Tidsrum.[6]) Derimod synes der for Stiftamtmændenes Vedkommende at have været en Forskel af ikke uvæsentlig Betydning. Medens de danske Stiftamtmænds Hverv ikke adskilte sig fra en almindelig Amtmands, var de norskes langt mere omfattende end en saadans, og deres Bestallinger inde-

---

[3]) Kr. Erslev, Danmark-Norges Len og Lensmænd 1596—1660.

[4]) R. E. 1661 $^{19}/_{10}$ Nr. 980.

[5]) Jfr. Sars, Udsigt over den norske Historie IV, 8.

[6]) I Treserne brugtes baade i Danmark og Norge næsten altid Benævnelsen Befalingsmand, medens fra 1671 Titelen Amtmand indtraadte. I Norge kaldtes Amtmændene over Hovedamterne ikke Stiftsbefalingsmænd, men kun Befalingsmænd. Der var tre eller fire Hovedamter: Aggershus, Bergenhus og Trondhjemgaard samt maaske Stavanger. Bergenhus og Stavanger Amter kan dog maaske paa denne Tid ikke jævnføres med Aggershus og Trondhjem Amter, se Bb. 7 a Bl. 188 f. Best. 1664 $^{8}/_{12}$ for Amtsskriver over Bergenhus Amt Jean Toller. Han kaldes ikke Kæmmerer.

holdt Forskrifter, som vi ellers først træffer i danske Amtmænds- og Stiftamtmændsbestallinger efter Omordningen 1671.

Medens den norske Amtmand efter Bestallingens Ordlyd selv aflagde Regnskabet for sit Amt, skulde Stiftsbefalingsmanden kun tilholde den kongelige Amtsskriver at gøre aarligt Regnskab for Amtets Indtægter og Udgifter. Skriveren over Hovedamtet indtog altsaa en mere selvstændig Stilling end de Fogder, som i Virkeligheden aflagde Regnskaberne for Fogderierne eller Amterne, som de ofte kaldtes. Hermed stemmede det godt overens, at Hovedamtets Skriver fra 1662 begyndte at føre den fine Titel Kæmmerer.[7])

Ligesom overfor Amtsskriveren havde Stiftsbefalingsmanden en Tilsynspligt overfor Stiftsskriveren, der skulde fremvise Kvittering for, at hans Regnskab var blevet revideret paa Skatkammeret, en Bestemmelse, som gik igen 1671 baade i de danske og norske Stiftamtmandsbestallinger, og som blev udvidet til ogsaa at gælde samtlige Amtsskrivere og Fogder i Stiftet. Men selv om Stiftsbefalingsmanden var fritaget for selv at aflægge Regnskab, skulde han dog indsende Jordebøger og Tienderegistre over Kongens Indtægter og Tiender i Amtet for hvert Fogderi for sig, og saa snart Skattebrevene ankom, skulde han ligne Skatterne paa Almuen og inden to Maaneder efter indsende Ekstrakter over, hvad hver Skat kunde beløbe sig til i hvert Fogderi i Amtet. Herved kunde Skatkammeret føre Kontrol med Amtsskriverens Regnskab og tillige vide, hvilke Midler der var at tage af, hvad der var i høj Grad nødvendigt, da man udstedte Anvisninger i Mængde paa de norske Indtægter.

Foruden det særlige Tilsyn med Amtsskriveren og Stiftsskriveren førte Stiftsbefalingsmanden et almindeligt Tilsyn med Amtets Skrivere og Fogder samt alle andre, der forvaltede kongelige Indtægter. Han skulde hindre Forprang af Fogder og Skrivere til Skade for Købstæderne, føre Tilsyn med Savbrugene og paase, at Udlændinge ikke byggede Skibe i Amtet, og kun tillade Undersaatter det, mod at de forpligtede sig til ikke at sælge dem uden Lands i de første ti Aar. Denne Bestemmelse om, at Skibene skulde blive

---

7) Bb. 7a Bl. 8 f. 1662 1/5 Mikkel Skov, Kæmmerer over Trondhjem Amt. Jfr. ovenfor S. 166 og 168.

ti Aar i Landets Handelsflaade, gik igen i de Regler, som man under Krigen mellem Frankrig og Sømagterne i Begyndelsen af seksten Hundrede og Halvfemserne vedtog over for udenlandske Skibe, der vilde sejle under det neutrale danske Flag. Særlig skulde han paase, at de gejstlige Skove ikke misbrugtes, sørge for, at der nedsendtes Tømmer til Flaaden fra hans Distrikt, naar det forlangtes, og for en vis Pris indkøbe alle Pelsvarer i Distriktet, da Retten til disse ansaas for et kongeligt Regale. Som vi ser, var det en helt anden Stilling end den, der bødes en dansk Stiftamtmand, og ogsaa Lønnen var langt større.[8])

Aggershus Stiftamt fulgte med Statholderstillingen, Trondhjem Amt var først lagt til Afholdelsen af Udgifterne ved Bornholms Indløsning og bestyredes i det første Aar af Forvalter Hans Hansen.[9]) 1662 fik den kommanderende General i Norge Claus Ahlefeldt Befalingen over det, men da han blev forflyttet til Danmark paa Grund af Uenighed med Gyldenløve, gik Amtet over til Norges Riges Kansler Ove Bjelke.

Bergenhus Amt havde endnu ikke faaet den Betydning som de to foregaaende, men fra 1669 kom ogsaa det til at indtage en fremtrædende Stilling, da det blev besat med Norges Vicekansler Johan Frederik Marschalck.

Endelig i 1671, da Udviklingen afsluttedes med den lovbestemte Inddeling af Norges Amter, indtraadte Stavanger, eller som det nu kaldtes Christiansand Hovedamt i Stiftamternes Række. I Følge denne kom Norge til at bestaa af 11 Amter, fordelte under de nævnte 4 Stiftamter. Hvert Stiftamt undtagen Bergen, der kun havde to Amter, bestod af tre Amter. Det nyoprettede Vicestatholderembede knyttedes til Christiansand Stiftamt. Lønnen var som i Danmark 1000 Rdl. for en Stiftamtmand og 500 Rdl. for en Amtmand. De, som af andre Aarsager havde Lønninger, fik ingen undtagen af særlig Naade.[10]) Dermed var dog ikke det gamle System fuldstændig ophævet, thi den kongelige Naade stod over Loven, og den gav sig

---

8) Se Bb. 6 a Bl. 23 ff., 32 ff., 9 a Bl. 50 ff.

9) Ogsaa under Claus Ahlefeldt vedblev denne Bestemmelse om Trondhjems Amts Indtægter at gælde, se R. E. 1662 $^{19}/_{2}$ Nr. 70, $^{20}/_{4}$ Nr. 188.

10) S. T. 1671 $^{8}/_{2}$ Nr. 147, 148. Denne særlige Naade tillagde Griffenfeld sig selv som Amtmand over Tønsberg Amt Bb. 13 a Bl. 135.

endnu stadig Udslag i de gamle Former.[11]) Først i Firserne ophørte ogsaa denne Inkonsekvens. Med Omordningen fulgte nye Bestallinger for Stiftamtmændene og Amtmændene, der svarede til de samtidige danske. Men endnu i April 1671 blev Knud Gedde ansat som Amtmand over Nordlandenes Amt paa de gamle Vilkaar, at han skulde sørge for Regnskabets Aflæggelse; men han sad paa fast Løn.[12])

De nye norske Bestallinger, der gav Stiftamtmanden en fremtrædende Stilling, indskrænkede Amtmændenes Myndighed og lagde Regnskabsaflægningen over paa Fogderne, udgik i Efteraaret 1671.[13]) Med dem var Ensartethed indført i den provinsielle Styrelse i Danmark og Norge. I finansiel Henseende var der dog en Forskel, idet de norske Stiftamtskrivere paa Grund af Afstanden fra Centralstyrelsen i København indtog en Særstilling som Opsamlere og foreløbige Revisorer, som vi ikke kender i Danmark; dog var der ogsaa her Samlingssteder for Skatter og Afgifter, men kun delvis knyttede til Stiftshovedstæderne.

En Særstilling indtog i Danmark Bornholms Amt[14]) og under Norges Rige Færøerne, Island og Vestmanøerne. Færøerne var fuldstændig i Familien Gabels Besiddelse, der havde Herredømmet baade over Administrationen og Handelen og nød det hele kvit og frit.[15])

Island var 1648 bleven forlenet til Henrik Bjelke, som ogsaa beholdt det efter Arveregeringens Indførelse. 1662 kaldtes han Guvernør og fik Lov til at forpagte Indtægterne af Øen ud til en af ham selv indsat Foged. Af Afgiften maatte han nyde sin Løn og iøvrigt faa sine Forskud til Staten betalte.[16]) Bevillingen fornyedes

---

11) Se f. Eks. S. T. 1671 18/8 Nr. 681; Bb. 13a Bl. 98 f. (Her ny Form, men gammelt Indhold.)

12) Bb. 13a Bl. 62 f.

13) 1671 14/10, se f. Eks. Bb. 13a Bl. 98 f., 114 f., 115, 130, 131 ff., 129 ff., 135. Paa sidste Sted staar om Attestationen: Regnskaberne skal attesteres af Amtmanden eller hans Fuldmægtig paa hans Vegne, „dog Fogden alene at svare til Regnskabet“, hvilket viser, at Attestationen kun var en Formssag.

14) Bb. 13a Bl. 124 ff.

15) Se ovenfor S. 24, Note 23.

16) R. E. 1662 28/12 Nr. 544—45. Jfr. Lovsamling for Island I, 284 ff.

flere Gange i Tiden indtil den skaanske Krig, men igennem Kongens eget Kammer. Sidste Gang blev den fornyet i Foraaret 1672 og skulde gælde fra St. Hans 1673 til samme Tid 1676,[17]) men der synes at være truffen en anden Ordning om Efteraaret, hvorefter Henrik Bjelke ligefrem har forpagtet Islands Afgift for en bestemt aarlig Sum.[18])

Under Amtmændene stod Fogderne, der svarede til Amtsskriverne i Danmark og lønnedes med en Frigaard, en vis Pengeløn og Tiende af det uvisse.[19]) Som Amtsskriveren forestod Fogden Ligningen og Oppebørselen af Afgifter og Skatter inden for sit Distrikt, alt under Tilsyn af Amtmanden. Da han maatte holde Folk til Hjælp ved Forretningerne, og Pengelønnen kun var ringe, 40—50 Rdl. i de større og 25—30 Rdl. i de mindre Fogderier, drev han enten anden Virksomhed ved Siden af, f. Eks. Savskæreri og Tømmerhandel, hvilket gav Anledning til Klager fra Købstædernes Side,[20]) eller opkrævede mere af Bønderne, end han havde Ret til, hvorover disse heller ikke var sene til at klage.[21]) For at tækkes Købstæderne forsøgte Regeringen at forbyde Fogderne at drive Savbrug og Skovhugst, men det maatte opgives, da Fogderne hellere vilde afstaa deres Embeder end forlade deres Bedrift; desuden fik de herved Midler til at yde Bonden Forskud med, hvad Regeringen maatte tage et stort Hensyn til.[22])

De indirekte Afgifter blev i Norge som i Danmark for største Delen oppebaarne af Tolderne. Deres Hovedvirksomhed var naturligvis Oppebørselen af selve Tolden, hvorfor de lønnedes med 3 pCt. af Indtægten ved deres Toldsted.[23]) Denne Lønningsmaade synes

17) Kgl. Majestæts Kammer og sekrete Ekspeditioner 1665—69 under 1665 $^{20}/_{11}$ og 1668 $^{20}/_{12}$, Ekspeditionsprotokol for Kongens Kammer 1670—75 S. 1 ff. 1670 $^{26}/_{2}$, 40 f. 1672 $^{20}/_{3}$. Jfr. Lovsamling for Island I, 323 f. 328, 336 f.

18) Se Ekstrakter over Søetatens Regnskaber 1673—75, hvor Lensafgiften er ført til Indtægt.

19) Ekstrakt over Norges Rige 1663, Meddelelser I, 75, 110 f. 152 f.

20) c. l. I, 75.

21) Se f. Eks. S. T. 1663 $^{1}/_{6}$ Nr. 207, R. E. 1665 $^{2}/_{5}$ Nr. 2034—35, 1672 $^{20}/_{8}$ Nr. 587.

22) Iver Krabbes Instruks som Statholder 1661 $^{18}/_{11}$, Aarsberetn. II, 167 ff. og R. E. 1663 $^{7}/_{3}$ Nr. 641.

23) R. E. 1661 $^{1}/_{2}$ Nr. 227.

dog snart at være bleven forandret, og Tolderne blev sat paa fast Løn. Efter 1670 udgjorde denne 150 Rdl. aarlig i Gennemsnit, idet Lønnen rettede sig efter Toldstedets Betydning. Foruden Tolderen var der ved de større Toldsteder een eller to Toldbetjente.[24])

Efter at Stempelpapirsafgiften var bleven indført, benyttedes Tolderne ogsaa ved Forhandlingen af Stempelpapiret,[25]) der iøvrigt administreredes af Landkommissærerne Niklas Poulsen og Johan Garman.[26]) Da Albert Heins havde forpagtet Stempelpapirsafgiften, ordnedes Forhandlingen som i Danmark, saa at Toldere, Fogder og Sorenskrivere kun var ansvarlige over for Forhandlerne, der fra først af ansattes af Magistraterne, men siden af Heins selv. Det blev gjort til en Pligt for Toldere, Fogder og Sorenskrivere altid at være vel forsynede med Stempelpapir.[27])

Fra 1664 af, da Generaltoldforvaltrene overtog Administrationen af Trælasttienden, blev ogsaa denne oppebaaret af Tolderne, indtil den i 1670 blev forpagtet ud.

---

[24]) Meddelelser I, 389—392.
[25]) R. no. E. 1661 4/2 Bl. 42 f.
[26]) R. E. 1661 8/2 Nr. 260.
[27]) R. E. 1664 16/12 Nr. 1758, 1665 9/6 Nr. 2099.

TREDIE KAPITEL.

Slesvig og Holsten.

(1661—1675)

I. Kongen og Hertugen i deres indbyrdes Forhold og i deres Forhold til de afdelte Fyrster og Stænderne.

Her var Forholdene mere indviklede end i Danmark og Norge, da der var to Herrer om Regeringen, Kongen og Hertugen af Gottorp, som skiftedes til at lede den og maatte være enige, om noget skulde udføres. De havde hver sine Amter, hvoraf hver nød sine Amtsindtægter, de saakaldte Herrengefälle, Retsbøder og andre uvisse Indtægter. Paa samme Maade havde hver sine Byer. Men skulde der udskrives almindelige Skatter til Forsvaret eller til andre Fællesfornødenheder eller paalægges almindelige indirekte Afgifter, f. Eks. en ny Told, skete det i Fællesskab, ligesom Indtægterne af disse Skatter og Paalæg til en vis Grad deltes imellem dem. Dette Forhold gav selvfølgelig Anledning til megen Strid, og værre blev det, efter at Hertugen under Krigen med Svenskerne havde sluttet sig til Karl Gustaf.

Foruden disse to Herrer, som altsaa paa en Maade havde hver sin Del af Hertugdømmerne, fandtes der i den kongelige Del af dem de saakaldte afdelte Fyrster. Disse var Efterkommere af Hertug Hans den Yngre og havde Besiddelser paa Als, Ærø og i Sundeved samt Plön i Holsten. De stræbte efter at komme paa lige Fod med Kongen og Hertugen af Gottorp, men mødte i disse Bestræbelser ikke blot Modstand af disse to Herrer, men især ogsaa af Stænderne, der havde mere end nok i to Fyrster.

Som i Nordtyskland maatte Kongen og Hertugen forhandle med Stænderne om Skatter og Afgifter, og dette Forhold vedblev ogsaa efter Regeringsforandringen i 1660. Paa den saakaldte Landdag mødte Repræsentanter for Domkapitlerne i Slesvig og Hamburg, for de fire adelige Jomfruklostre, for Ridderskabet og for Byerne.[1]) Der bevilgedes flere Slags Skatter paa Grund af Landenes ejendommelige Stilling. Som tysk Rigslen deltog Holsten i Rigs- og Kredsskatterne, og man lod undertiden Slesvig hjælpe det, naturligvis under Forbehold. Tillige bevilgedes der Skatter til Landenes Forsvar og til deres egne private Fornødenheder. I Frederik III.s Tid holdtes der 31 Landdage, hvoraf de 21 faldt i Tidsrummet 1648—1657, Resten i Tiden 1661—1669. I Krigsaarene 1658—1660 holdtes ingen, i 1661 og 1664 to om Aaret ellers een aarlig. De holdtes snart i Slesvig og snart i Holsten.

Allerede før Krigene med Karl Gustaf hævdede Kongen og Hertugen, at det var Stændernes Pligt at bevilge de nødvendige Penge til Landets Forsvar, og henviste i denne Henseende til nogle Rigs- og Kredsbeslutninger,[2]) som var tagne efter den westfalske Fred, efter hvilke Forsvaret var blevet paalagt Rigsstænderne som en Pligt. Stænderne paa deres Side hævdede deres Bevillingsret og udtalte, at Rigs- og Kredsbeslutninger ikke kunde have Indflydelse paa de enkelte Landes Forfatninger. Deres Indsigelser nyttede dog ikke, og Skatterne opkrævedes med eller uden Bevilling.[3]) Naar Stænderne iøvrigt gjorde Vanskeligheder og ikke bevilgede de fornødne Penge, gik det ud over de kongelige og fyrstelige Amter, som behandledes af Herrerne efter Forgodtbefindende.

Stændernes Indflydelse formindskedes, ved at de ikke altid var enige indbyrdes, ved at de kun gav Møde paa Landdagen i ringe

---

1) Kun 18 slesvigske og holstenske Byer var repræsenterede; de, som havde faaet Købstadret efter 1544, sendte ingen Repræsentanter til Landdagen. Domkapitlet i Hamburg var indbudt til Hyldingen i 1661, men gav ikke Møde. Se om disse Forhold, A. Ipsen, Die alten Landtage der Herzogthümer Schleswig-Holstein 1588—1675, S. 12 ff. Jfr. P. Lauridsen, Slesvig og Kronen 1660—1671, S. 161.

2) Christiani og Hegewisch, Geschichte der Herzogthümer Schleswig und Holstein IV, 44 f.

3) Dette skete ogsaa med Skatter, som ikke vedrørte Forsvaret, f. Eks. Frøkenskat, se Waitz, Schleswig-Holsteins Geschichte II, 2, S. 605.

Antal, og ved at de undertiden forlod denne uden at have taget nogen Beslutning. Deres Enighed og Indflydelse svækkedes især, ved at deres betydeligste Repræsentanter tillige var Fyrstetjenere og derved indtog en Stilling, hvorved de ofte var fristede til at handle mod deres Standsfællers Interesse. Naar Stænderne vedblev at leve saa længe, efter at Enevælden var indført, var det kun, fordi de var et Udtryk for Landenes Enhed og kunde bruges som et Vaaben af den ene regerende Herre mod den anden.

Tillige kunde de benyttes mod de afdelte Fyrster. Disse vilde staa paa lige Fod med de regerende Herrer. De gjorde Fordring paa at blive hyldede som regerende Fyrster, paa Ret til at udskrive Skatter, f. Eks. Frøkenskat, og paa Fritagelse for de almindelige Skatter til Landets Forsvar. Disse Krav var Stænderne ivrige Modstandere af, da deres Opfyldelse vilde være til Skade for dem, og de førte i denne Anledning en langvarig Proces med Huset Plön for Rigshofraadet i Wien.[4]) Kongen tog et vist Hensyn til de afdelte Fyrster efter sin øjeblikkelige Interesse, men behandlede dem iøvrigt som Stænder, hvad de virkelig var.[5]) Denne Behandling, som de med Nød og neppe taalte af Kongen, vilde de paa ingen Maade finde sig i af Hertugen af Gottorp, som de ansaa for deres Ligemand, hvorfor Forholdet til ham var mere spændt end til Kongen.[6]) I Løbet af Treserne gik de afdelte Fyrster i Sundeved og paa Als og Ærø efterhaanden fallit, og Kongen overtog deres Godser som Udlæg for resterende Skatter.[7]) Fra den Tid af behandledes disse som kongelige Amter.

Krigene med Sverige førte til en langt ugunstigere Stilling for Stænderne. De af disse bevilgede Penge var hidtil bleven opsamlede i en fælles Landekiste i Kiel, men baade Stænderne og Hertugen af Gottorp maatte finde sig i, at de store Bevillinger i Anled-

---

4) Se om Hyldingsstriden A. D. Jørgensen, Griffenfeld I, 353, 436, P. Lauridsen, Slesvig og Kronen, S. 68 ff.

5) Ipsen, Die alten Landtage S. 17 ff., P. Lauridsen c. l. S. 53.

6) Under Følelsen heraf bad Stænderne ved Hyldingen af Hertug Christian Albrecht i Januar 1661 blandt andet om, at han vilde yde dem Hjælp mod de afdelte Fyrster, se Ipsen c. l. S. 307.

7) Zeitschrift der Gesellschaft für die Geschichte der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg XXXI, S. 1 ff. Jfr. P. Lauridsen c. l. S. 81 ff.

ning af Krigen indbetaltes til de kongelige Fæstninger. Ved Krigen vandt Hertugen foruden Suverænitet tillige Schwabstedt Amt og Halvdelen af Slesvig Domkapitel, der dermed gik ud af Sagaen som Stand, idet Fyrsterne inddrog Kapitelsgodserne.[8]) Hertugen havde ønsket fuldstændig Ophævelse af Fællesskabet, men det var ikke bleven gennemført paa Grund af Frederik III.s Modstand.[9])

Efter Arveregeringens Indførelse var han derimod villig til at ophæve dette, men paa saadanne Betingelser, at Gottorp ikke vilde gaa ind derpaa. Stænderne var stærkt imod Ophævelsen, da dè frygtede for, at med Fællesregeringen var ogsaa deres Tid forbi. Derimod naaede man til en Ordning af Skatternes Fordeling ved den saakaldte Peræquationsreces af 5. Maj 1663. Ved denne fastsloges, hvad der i Virkeligheden havde fundet Sted i flere Aar, at Kongen og Hertugen selv opkrævede og beholdt Skatterne af deres Amter og Byer, medens Adelens og Landdagsbyernes paa Landdagen bevilgede Skatter skulde indgaa i den fælles Landekiste. Under denne hørte ogsaa de afdelte Fyrster undtagen Sønderborg Amt og By, som Kongen skulde nyde Skatterne af, fordi han havde færre Skatteplove end Hertugen. Af samme Grund fik han forud Skatterne af 103 Adelsplove.[10])

Vi har hørt, at Skatterne under Krigen var bleven udskrevne uden Stændernes Samtykke. Dette vedblev efter Krigen, da Kongen den 1. Septbr. 1660 udstedte et Skattebrev paa egen Haand — ellers skete det altid i Fællesskab med Hertugen — som forklaredes nærmere ved et nyt Brev den 8. Oktbr. Ved dette slog man fast, at Regeringen kunde og vilde udskrive Skatter, naar den trængte til dem, uden at vente paa Landdagens Samtykke. De herved paabudte Skatter skulde ikke gaa i Landekisten, men for Slesvigs Vedkommende betales i Rendsborg og for Holstens i Glückstadt.

Paa Hyldingslanddagen i Januar 1661 blev der klaget over alle disse Forhold, men forgæves. Man forlangte, at ingen Skatter maatte udskrives uden Stændernes Samtykke, at de af Stænderne

[8]) Waitz c. l. II, 2, 633 f., H. T. 7. V, 77, 95.
[9]) Waitz c. l. S. 632 ff. Jfr. P. Lauridsen, Slesvig og Kronen, S. 9.
[10]) Falck, Sammlung der wichtigsten Urkunden etc. S 183 ff., P. Lauridsen, Slesvig og Kronen, S. 14 ff., Nordalbingische-Studien IV, 142.

bevilgede Skatter skulde indbetales i Landekisten, og at denne skulde styres af Stændernes Tillidsmænd. Intet af dette blev indrømmet. Herrernes Kommissærer svarede, at en uafvendelig Nødvendighed havde foranlediget de nuværende ordinære Skatter. Foruden over Kontributionerne klagede Stænderne over de siden 1636 imod deres Privilegier opkrævede Licente- og Toldafgifter og over en nylig indført Stempelafgift. Paa begge Klager gaves undvigende Svar, og Stænderne førte ikke deres Krig igennem. De foretog Hyldingen, uden at deres Besværinger var afhjulpne.[11])

I Mellemtiden mellem denne Landdag og den følgende, der efter Stændernes egen Anmodning blev afholdt i September, blev Kongen og Hertugen enige om, at Kongen alene skulde nyde Indtægterne af den i Septbr. 1660 udskrevne Skat, hvorimod Hertugen af den nye Skat fra Juli 1661 til April 1662 skulde have de to Trediedele.[12]) Paa Landdagen klagede Stænderne uden Resultat over den sidst udskrevne Skat.

I de følgende Aar holdtes der Landdag hvert Foraar. Herrerne forlangte efter de enkelte Aars Behov forskellige Skattebeløb, og Stænderne tilbød regelmæssig noget mindre, end der var forlangt. De Beløb, som kom til at mangle, blev udskrevne af de kongelige og hertugelige Amter uden Hensyntagen til Bevillingerne. I Aarene 1662 og 1663, da der tillige forlangtes de saakaldte Donativer, en Art frivillige Gaver, som opkrævedes efter Krige og ved andre overordentlige Lejligheder, søgte Byerne, som ikke var forpligtede til den Slags Ydelser, at indtage et Særstandpunkt; men det mislykkedes aldeles for dem. Man tog intet Hensyn til deres Bevilling og heller intet til deres paafølgende Skattenægtelse og Modstand mod Inddrivelsen. Trusler om, at der vilde blive statueret et afskrækkende Eksempel, tog Modet fra dem.[13])

I Frederik III.s sidste Aar begyndte de Fremstød mod Stæn-

---

11) Om denne Landdag, se Christiani og Hegewisch c. l. IV, 201 ff., Ipsen Die alten Landtage, S. 306 ff., Waitz, Geschichte Schleswig-Holsteins II. 2, 665.

12) Ipsen c. l. S. 316 Anm., Lauridsen, Slesvig og Kronen, S. 16 ff. Jfr. Kommissær Christopher Roepstorffs Kontributionsregnskab for Hertugdømmerne 1660—1664.

13) Ipsen, Die alten Landtage, S. 323 f.

dernes Skattebevillingsret, der førte til dens fuldstændige Tilintetgørelse. I dette Aar var der forlangt 10 Rdl. af hver Plov, medens Stænderne kun vilde bevilge 8 Rdl., med mindre de fik deres Besværinger afhjulpne over en ny Told- og Licenteforordning af 1668. Alligevel blev der udskrevet 10 Rdl. af Ploven, uden at man ophævede den nævnte Forordning.[14]) Hermed var Begyndelsen sket til den Række Overgreb, som endte med, at Stænderne ikke mere blev sammenkaldte.

Christian V. viste straks ved sin Tronbestigelse Stænderne sin Ringeagt ved ikke at møde for at blive hyldet, saaledes som det altid havde været Skik. I de første Aar lod han sig dog nøje med Stændernes Bevillinger, uagtet de langt fra var tilstrækkelige.[15]) Men i 1672 førtes det afgørende Slag, som gjorde det af med Stændernes Bevillingsmyndighed. Det var Griffenfeld, som førte Slaget. Han havde neppe noget til overs for Stænderne, der var en Hindring for Monarkiets Centralisation og for det Maal, man havde sat sig i Henseende til Rigets Genrejsning. For at overbevise Stænderne om Nødvendigheden af større Bevillinger fremlagde Regeringen et Overslag over, hvad Underholdningen af Hertugdømmernes Hærstyrke vilde koste, og der var dertil beregnet en Skat paa 13 Rdl. af hver Plov.[16]) Stænderne bød først 8 Rdl., siden 10, men Kommissærerne forlangte 12 Rdl. og erklærede samtidig, at de vilde blive udskrevne, enten de blev bevilgede eller ej.[17]) Dette skete baade i dette og i de følgende Aar, uagtet Stænderne i disse kun bevilgede 11 Rdl. af hver Plov. Samtidig søgte Regeringen at knække Ridderskabet, der var den mest uafhængige Stand, ved at forlange Forlening og Rostjeneste af det. Ved Frederik III.s Hylding havde der kun været fire Lensbesiddere, som havde søgt Forlening,[18]) nu præsenterede Regeringen en større Liste paa dem, som den hævdede var pligtige dertil, og den truede med Konfiskation af deres Godser, hvis de ikke opfyldte deres Pligter.[19]) Under disse Forhold kan vi godt

14) Tyske Kancelli I. A. Landtags Acta 1662—69, Ipsen c. l. S. 346 f., A. D. Jørgensen, Griffenfeld I, 432.
15) Ipsen c. l. S. 356 ff. og 366 ff., A. D. Jørgensen c. l. S. 432 ff.
16) Overslaget er aftrykt hos Christiani og Hegewisch c. l. IV, 429 ff.
17) Ipsen c. l. S. 368 f., A. D. Jørgensen c. l. I, 435 f.
18) Ipsen c. l. S. 377.
19) Ipsen c. l. S. 378 ff.

paastaa, at Skattebevillingsretten var ophørt fra 1672 af, uagtet Landdagene vedblev til 1675. I dette Aar stod Krigen for Døren, og der skulde forelægges Stænderne et Overslag over, hvad Udgifterne til Hæren vilde beløbe sig til.[20]) De kongelige Kommissærer forhandlede først med Hertugens Kommissærer, for at man kunde træde enig frem for Stænderne. Men da disse forlangte Halvdelen af Skatternes Beløb for deres Herre og mente, at den sædvanlige Udskrivning var tilstrækkelig, idet de erklærede, at Krigsfaren kunde man undgaa ved at holde sig neutral, skiltes Kommissærerne ad uden at være bleven enige om Propositionen. De danske Kommissærer fremlagde derefter paa egen Haand deres Forslag for Stænderne, hvilket ellers plejede at ske ved den fælles Landkansler. De hertugelige Kommissærer meddelte dette til deres Herre og raadede ham til at afbryde Landdagen. Dette Raad fulgte han og meddelte Landdagens Syndikus, at dens Møde var udsat, for at han kunde sende en Underhandler til København.[21]) Hermed endte Hertugdømmernes Landdag.

Vi ser heraf Forskellen paa Stillingen i 1660 og nu. I 1660 var det nærmest den danske Konge, der ønskede at bevare Stænderne og Fællesskabet, nu gjorde Hertugen og Stænderne fælles Sag. 1675 var den danske Konge bleven saa stærk, at han kunde tænke paa at skubbe baade Stænderne og Hertugen til Side, ophæve Bevillingsretten og tilegne sig Brugsretten over de indkomne Skatter under Paaberaabelse af, at den, der bar Dagens Møje, ogsaa burde have Lønnen. Det kan nemlig ikke nægtes, at det var Kongen, der afholdt de største Udgifter ved Hertugdømmernes Forsvar. Ganske vist var de ogsaa delvis nødvendiggjorte ved hans Politik.

Ved Landdagens Ophør var en gammel Institution gaaet ind, som havde udrettet sin store Nytte, saa længe den var tidssvarende. Men fra det Øjeblik af, at Fyrsterne paalagde Befolkningen i deres egne Amter og Byer de Skatter, som de kom til at mangle ved Landdagens knappe Bevillinger, havde den i Virkeligheden overlevet sig

---

[20]) De kgl. deputeredes Memorial til Stænderne, Christiani og Hegewisch c. l. IV, 351 f.

[21]) Christiani og Hegewisch c. l. IV, 353 ff., hvor Hertugens Reskript, Syndikus's Svar og Tilkendegivelsen til Stænderne findes trykte. Jfr. Ipsen c. l. S. 380 f., A. D. Jørgensen, Griffenfeld II, 233 ff.

selv. Fra den Tid af var det kun Ridderskabsgodserne og de paa Landdagen repræsenterede Byer, som nød godt af dens Eksistens. Stændernes Bevillingsret var derved blevet et Middel til at unddrage visse Dele af Landet og særlig Overklassen fra dens forholdsmæssige Deltagelse i Statsbyrderne, hvilket ikke var retfærdigt. Vi kan derfor ikke fra et folkevenligt Synspunkt sige andet, end at Landdagens Ophør var et Gode for Hertugdømmernes Befolkning som Helhed, uagtet vi maa beklage, at Udviklingens Gang og Regeringens Overgreb havde ført det saaledes med sig. Fra da af blev Skatterne mere ligeligt fordelte, og der blev ikke paalagt enkelte Dele af Befolkningen ulidelige Byrder, for at andre Dele af den kunde have det nogenlunde godt.

II. Den lokale Centralstyrelse.

Hertugdømmernes øverste kongelige Embedsmand var Statholderen, hvis Stilling i ikke ringe Grad lignede Statholderens i Norge. Dog naaede ingen af Statholderne i Hertugdømmerne en lignende Indflydelse paa Styrelsen af deres Statholderskab som Gyldenløve, hvilket foruden personlige Grunde navnlig havde sin Aarsag i, at Hertugdømmernes Hærledelse paa Grund af Landenes naturlige Forbindelse med Danmark var indordnet under den danske, medens Norges stod mere selvstændig.

For Finansernes Vedkommende var Stillingen ogsaa ringere end Statholdernes i Norge, da der ikke i Frederik III.s Tid var tillagt Statholderen i Hertugdømmerne noget almindeligt Tilsyn med Oppebørselsbetjentene. Alligevel var det et meget vigtigt Embede, da Statholderen underskrev alt, hvad der udgik gennem Regeringskancelliet i Glückstadt, og var Kongens bestaltede Raadgiver i alle Hertugdømmernes Anliggender. Iøvrigt afhang Statholderens Indflydelse naturligvis ligesom i Norge af dens Personlighed, som be-

klædte Embedet. I denne Periode var Pladsen besat med betydelige Mænd.

Siden 1648 havde Grev Christian Rantzau til Breitenburg været Statholder. Han var ikke blot en stor Godsejer i Hertugdømmerne, men ogsaa i Nørrejylland og havde Tranekær Slot og Len i Pant for 50000 Rdl. Ingen havde større Indflydelse hos Kong Frederik III. end han, saalænge han levede. I Hertugdømmernes indre Politik var han en Modstander af Hertugen af Gottorp og af de afdelte Fyrsters Bestræbelser for at blive selvstændige regerende Herrer. Efter Regeringsforandringen steg Rantzau til den højeste Stilling i Landet, idet han blev Medlem af alle Kollegier og Overstatholder samt efter Joakim Gersdorfs Død Præsident i Statskollegiet og Premierminister. Han og Gabel ledede i disse Aar Landets Politik. Han døde allerede i 1663.[1])

Hans Efterfølger blev hans Svigersøn Frederik Ahlefeldt til Søgaard, som 1659 havde overtaget Langeland. 1661 blev han Vicestatholder i Hertugdømmerne og udnævntes samtidig til Gehejme-, Stats- og Landraad samt Statholder i København.[2]) Denne sidste Stilling maatte han vistnok opgive, da han blev Statholder i Hertugdømmerne, i hvert Tilfælde blev den overdraget til Gabel i 1664. Mellem denne og Ahlefeldt herskede der ikke noget godt Forhold, og saa længe Gabel førte Styret, var Ahlefeldts Stilling forholdsvis beskeden. Over for Gottorp indtog Ahlefeldt den samme Stilling som Grev Rantzau. Efter Frederik III.s Død og Gabels Fald[3]) voksede hans Indflydelse overordentlig, indtil Griffenfeld fordunklede ham. Fra denne hans Glansperiode stammer en Instruks og en Bestalling for ham som Gehejme-, Etats- og Landraad, Statholder i Hertugdømmerne og Amtmand over Steinburg Amt samt Guvernør i Ditmarsken, som viser, hvilken betydningsfuld Stilling han indtog. Ifølge Instruksen var alle Civilbetjente i Hertugdømmerne underlagte ham, og han skulde opholde sig i Glückstadt for at føre Tilsyn med Regeringskancelliet, naar da ikke Kongens Ærinder kaldte ham andensteds hen. Han førte Tilsyn med Stats-

---

1) Biografisk Leksikon XIII, 406 ff.

2) Bb. 6 a Bl. 30 f.

3) Om Ahlefeldts Forhold til denne Begivenhed, se Da. Saml. 2. III, 60 f. A. D. Jørgensen, Griffenfeld I, 316 ff.

indtægterne og deres Anvendelse, ja endogsaa med Omslagsforvalteren, som ellers havde været noget for sig. Alle Ansøgninger fra Hertugdømmerne skulde sendes til hans Erklæring, og hans Underskrift var en Borgen for, at der var skaffet de fornødne Oplysninger hos Amtmændene eller hos Magistraterne. Var han fraværende, traadte Regeringskancelliet og Amtmændene paa dette Omraade i hans Sted. Naar vi hertil føjer den Tilsyns Ret og Pligt, som han ifølge sin Bestalling havde med Generalkrigskommissæren og Kommissariatsvæsenet samt med Fæstningerne, om hvis Forsyning han i paakommende Tilfælde skulde forhandle med de i Hertugdømmerne kommanderende Generaler, maa vi sige, at Styrelsen af Hertugdømmerne, saa længe der var Fred, udelukkende hvilede paa ham eller kun kunde føres efter hans Vilje, om han var til Sinds at gøre den gældende. Hans Stilling her kunde fuldstændig jævnføres med Gyldenløves i Norge undtagen for Hærledelsens Vedkommende.[4])

Regeringskancelliet i Glückstadt, der var indrettet af Frederik III.[5]) og først havde Sæde i Flensborg, havde som Raadgiver for Kongen i alle Sager vedrørende Hertugdømmerne ogsaa en Del Indflydelse paa Finansadministrationen, idet dets Betænkninger ved Lejlighed indhentedes i finansielle Anliggender. Tillige udfærdigede det efter Aftale med Hertugen af Gottorps Kancelli de fælles finansielle Forordninger.

Forvaltningen af Militæretatens Økonomi ledédes af Overkrigs- og Landkommissær senere Generalkrigskommissær Henrik von der Wisch.[6]) Denne stod som Følge af Hertugdømmernes Stilling mere direkte under Kongen end Generalkrigskommissærerne i Danmark og Norge. Dette viste sig baade i hans Forhold til Skatkammeret

---

4) Se Instruks 1670 $^{4}/_{10}$ i Aarsberetn. II, 205 ff. og Bestalling 1670 $^{21}/_{12}$ i Bb. 14 Bl. 115 ff. Konceptet til Instruktionen er skrevet af Schumacher, se Pakken Koncepter til Instruxer etc. 1670—90. V. A. I, 198.

5) Ved Patent 1648 $^{17}/_{4}$ (Corpus Constitutionum Regio Holsaticarum I, 39) endnu inden han var bleven valgt til Konge i Danmark og hyldet af Hertugdømmernes Stænder. Se om dets Stilling indtil 1660 Waitz, Geschichte Schleswig-Holsteins II. 2, 597 ff.

6) Best. 1660 $^{21}/_{8}$ i Indkomne Sager til Krigskollegiet 1660, c. l. 1665 $^{8}/_{10}$ Nr. 141 og Bb. 13 a Bl. 9 ff. 1670 $^{1}/_{5}$. Henrik von der Wisch havde forhen været Dronningens Kammerjunker, c. l. 1660 Nr. 398.

og til Krigskollegiet. Over for ham var Skatkammeret navnlig repræsenteret gennem Omslagsforvalter Henrik von Stöcken, der efter Gabels Ophøjelse til Statholder hovedsagelig ledede Hertugdømmernes Finanser. Henrik von der Wisch skrev selv direkte til Amter og Stæder, naar der forefaldt noget vedrørende Hærens Indtægter.[7]) Iøvrigt deltog Statholderen og den kommanderende General i Hærens økonomiske Forvaltning, naar noget vigtigt forefaldt.[8])

I Hertugdømmerne mærker vi ikke noget til den Strid mellem den militære og civile økonomiske Forvaltning, som herskede i Danmark og i Norge. Der synes at have bestaaet et godt Forhold mellem Henrik von der Wisch og Henrik von Stöcken, og der var ingen stedlig Centralforvaltning for Hertugdømmernes Finansstyrelse, som kunde give Anledning til Splid. Efter Oprettelsen af Landetatens Kommissariat i 1674 blev Bestyrelsen af Hærens Økonomi i Hertugdømmerne ogsaa underlagt dette, og Henrik von der Wischs Virksomhed ophørte.[9])

De Midler, som var tillagte Hæren, anvistes eller udbetaltes til denne af Zahl- eller Krigskommissæren efter Generalkrigskommissærens Ordrer.

Kassevæsenet i Hertugdømmerne var paa Grund af Forholdet til Hertugen af Gottorp ret ejendommelig ordnet. Før Krigene med Sverige fandtes der ordinært kun to Opsamlingssteder for Statsindtægterne af den kongelige Del, nemlig Landekisten i Kiel, der som de danske Landkommissariekasser tilsaas af Stændernes Tillidsmænd,[10]) og Omslaget sammesteds. I Landekisten indbetaltes alle de overordentlige Skatter, som bevilgedes af Stænderne, hvad enten det var i Rigs-, Kreds- eller Landeøjemed. Paa Omslaget hos Kongens Omslagsforvalter mødte de kongelige Amtsbetjente frem med deres Regnskaber og klarerede for sig. Den endelige Revision af

---

7) Uregistrerede Memorialer til Kongen fra Generalkrigskommissær H. v. d. Wisch 1663—1669, 1663 $^{30}/_{10}$.

8) Krigskollegiets indkomne Sager 1660 $^{20}/_{9}$ Nr. 275, 1661 $^{30}/_{8}$ Nr. 174, 1670 $^{11}/_{7}$ Nr. 99.

9) I 1672 var Henning Reventlov bleven udnævnt til Vicegeneralkommissær og H. v. d. Wischs Efterfølger, naar denne gik af, se Bb. 16 a Bl. 27 f. 1672 $^{6}/_{1}$. H. v. d. Wisch fik i 1675 Ansættelse som Landraad, se c. l. Bl. 76 f. 1675 $^{22}/_{7}$.

10) Neue Schleswig-Holstein-Lauenburgische Provinzial-Berichte, 1833 S. 241.

deres Regnskaber fandt derimod Sted i Rentekammeret. Paa Omslaget gav ligeledes Modtagerne af den fælles Told og Licente Møde og klarerede for Kongens og Hertugens Tillidsmænd i Forening.

Under Krigene ophævedes Landekisten, og Skatteindtægterne saa vel som alle øvrige Indtægter gik direkte til de kongelige Fæstninger Rendsborg og Glückstadt. Efter disse vedblev dette Forhold i nogle Aar for de kongelige Indtægters Vedkommende, da Kongens Omslagsforvalter først 1664 gav Møde paa Omslaget, hvorefter de gamle Forhold indtraadte paa ny med Hensyn til Amtsindtægterne.

Landekisten var allerede delvis traadt i Virksomhed igen 1661, men ikke for Stændernes Skyld, der ikke mere fik Lov til at føre noget Tilsyn.[11]) Foreløbig var det kun Skatteindtægterne af Landdagsplovene, der indbetaltes i denne, men fra 1668—1670 modtog den ogsaa de stænderbevilgede Skatter fra Kongens og Hertugens særlige Amter og Stæder,[12]) men det hørte op igen, da Forholdet mellem de to Herrer begyndte at blive spændt. Medens Amtsindtægterne, som i Reglen anvendtes i civile Øjemed, forvaltedes gennem Omslagsforvalteren, bestyredes Skatteindtægterne, der alle gik til Hærens Underholdning, af Zahl- eller Krigskommissæren under Generalkrigskommissærens Ledelse. Ved 1660 var der to Zahlkommissærer i den kongelige Del af Hertugdømmerne, nemlig Johan Schwerdtfeger i Glückstadt[13]) og Christopher Roepstorff i Rendsborg. Den sidste fungerede kun til Nytaar 1664. Efter den Tid gik alle Midler til Hærens Underholdning og til Forsyning af de danske Krigsskibe paa Elben gennem Schwerdtfeger, indtil Krigen i 1675 gjorde en anden Ordning nødvendig.

Efter Brudet med Hertugen inddeltes begge Hertugdømmer i Distrikter, hver med sin Kasse, som modtog alle Kontributioner og fik deres Udgiftsordrer fra det danske Generalkrigskommissariat, der omspændte Danmark og Hertugdømmerne og samtlige erobrede

---

11) Dette blev formelt ophævet ved Peræquationsrecessen 1663, Falck, Urkunden S. 183 ff., Ipsen, Die alten Landtage, S. 312.

12) R. ty. E. 1668 $^{5}/_{5}$ Nr. 286, jfr. $^{19}/_{5}$ Nr. 301, $^{26}/_{5}$ Nr. 304—309, $^{6}/_{6}$ Nr. 311, $^{30}/_{6}$ Nr. 323, 324, hvoraf fremgaar, at det har været paa Tale atter at lade Stænderne faa Tilsynsmænd ved Landekisten, men at det ikke blev til noget paa Grund af Indvendinger fra Hertugen af Gottorps Side. Om Udførelsen, se Glückstadtkassens Rgsk. 1668 $^{1}/_{5}$—1670 $^{1}/_{5}$.

13) Bestalling 1657 $^{27}/_{4}$, Krigskollegiets indkomne Sager 1670, Nr. 255.

Lande. Omslaget i Kiel fortsattes, hvor Stöcken aarlig gav Møde som tidligere og modtog Amts- og Toldindtægterne. Ved Reformerne i 1680 traadte Landkassen i Rendsborg i Steden for alle disse Opsamlingssteder.

III. Provinsstyrelsen.

Vi finder ingen Stilling i Hertugdømmerne, der svarede til de norske og danske Stiftamtmænds, uden vi vil nævne selve Statholderens eller Hertug Ernst Günthers som Guvernør paa Als; men ingen af Sammenligningerne passer helt. Som Amtmand og Guvernør, som Statholderen kaldtes for Ditmarskens Vedkommende, lignede hans Stilling en norsk Stiftamtmands fra Treserne, men den kunde ikke maale sig i Magtfylde med en Stiftamtmands fra Halvfjerdserne. Guvernøren paa Als var for saa vidt mægtigere, som ogsaa Byen Sønderborg var lagt under ham, men hans Distrikt var saa lille.

Hertugdømmernes Amtmænd bar endnu efter 1670 Ansvar for Regnskabsaflæggelsen, og der tales ikke om nogen Attest for Regnskabets Rigtighed, saa at deres Ansvar altsaa var større end de danske og norske Amtmænds, hvis Attester kun var en Erklæring om, at saa vidt det var dem bekendt, var det attesterede Regnskab forsvarligt. Det virkelige Ansvar laa hos Regnskabsaflæggeren, som Griffenfelds Amtmandsbrev rent ud sagde.[1]) Her i Hertugdømmerne hvilede Ansvaret endnu paa Amtmændene, men ikke paa dem alle. Ernst Günther og Statholderen havde som Amtmænd kun Tilsynspligt. Det samme var Tilfældet med Henning Reventlov som Amtmand i Schwabstedt 1675, men da havde Krigen ogsaa helt forandret Forholdene.

---

[1]) Se ovenfor S. 179, Note 13.

Som Følge af Amtmændenes større Ansvar her end i de øvrige Dele af Monarkiet var deres Overordnethed over Underbetjentene stærkere betonet, ligesom deres Rettigheder i det hele taget var større end de dansk-norske Amtmænds, der var satte i Skyggen af Stiftamtmændene. Med den større Myndighed fulgte tillige ofte en større Løn, men det kunde hidrøre fra, at flere af Hertugdømmernes Amtmænd ogsaa var Landraader.[2])

Der fandtes dog ogsaa i Begyndelsen af Halvfjerdserne Amtmænd i Hertugdømmerne, der ligesom Ernst Günther paa Als og Henning Reventlov i Schwabstedt kun var Tilsynsamtmænd, altsaa ikke havde noget egentlig med Regnskabsaflægningen at gøre. En saadan Stilling indtog Amtmanden i Pinneberg, som kun havde Inspektionen over de kongelige Regalier, og ligeledes Forpagteren over det store Gods Sehkamp, af hvis Indtægter Fæstningen Frederiksort vedligeholdtes, der for sit Distrikts Vedkommende maa sidestilles med en Amtmand.[3]) Et særligt Hverv paahvilede Amtmændene over Marsklandene, idet disse havde bevaret Germanernes ældgamle Retsforhold og Bødestraffe, hvorfor det særlig var paalagt Amtmændene at paase Aftingningen af disse, der skaffede Kongen en ikke ringe Indtægt. Sager af Betydning maatte dog ikke aftinges.[4])

Kongens Amter i Hertugdømmerne var ved 1660 i Sønderjylland Haderslev og Flensborg Amter samt Kongens Del af Slesvig Domkapital og i Holsten Rendsborg, Segeberg, Steinburg og Pinneberg Amter samt Sønder Ditmarsken. Ved det sønderborgske Huses

---

[2]) Til Oplysning om disse Forhold henvises til følgende Bestallinger: 1670 $^{24}/_{10}$ Bb. 14 Bl. 76 ff. (Detlev Ahlefeldt i Flensborg Amt), $^{29}/_{11}$ c. l. Bl. 79 ff. (Conrad Reventlov i Haderslev Amt) $^{28}/_{7}$ c. l. 113 ff. (Henrik Blome som Amtmand i Rendsborg Amt) $^{29}/_{9}$ Bb. 16 Bl. 15 f. (Henning Reventlov i Sønderborg og Nørborg Amter) 1672 $^{4}/_{1}$ c. l. Bl. 20 (ny Bestalling for samme) 1675 $^{10}/_{8}$ c. l. Bl. 69 ff. (Ernst Günther som Guvernør paa Als) $^{25}/_{8}$ c. l. Bl. 77 ff. (Henning Reventlov som Amtmand i Schwabstedt Amt).

[3]) 1670 $^{20}/_{7}$ Bb. 14 Bl. 19 f. (Gregorius Krüger, Amtmand over Pinneberg Amt), 1674 $^{24}/_{6}$ Bb. 16 Bl. 64 f. (Frederik Lentes Ekspektancebrev paa nævnte Amt) 1670 $^{8}/_{12}$ Bb. 14 Bl. 81 ff. (Detlev Lütkens Forpagtningsbrev paa Sehkamp Gods).

[4]) Se om Forholdene i Marsklandene Jahrbücher für die Landeskunde der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg III, 315 ff.

Fallit oprettedes Sønderborg Amt, saa at der altsaa ved Udløbet af vor Periode var ni kongelige Amter i Hertugdømmerne, naar vi henregner Bredsted Amt eller Norgoes Herred under Flensborg Amt. Af disse var der kun Domænegods af større Omfang i de syv, da Segeberg Amt var bleven udlagt til Kongens Kreditorer,[5]) og Pinneberg Amt med Undtagelse af de kgl. Regalier var overladt til Huset Plön som Vederlag for en Del af Affindelsessummen for Grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst. Ved samme Lejlighed var en Del af Segeberg Amt bleven indløst fra Kreditorerne og overladt til Hertugen af Plön.

Under Amtmændene stod ligesom i Danmark Amtsskriverne. Disse oppebar ikke alene Jordebogsindtægter og Skatter, men ogsaa ofte Overskudet af de uvisse Indtægter i Byerne og af Told og Licente, saa at deres Stilling var mere anselig end en dansk Amtsskrivers, uagtet de formelt var mere afhængige af Amtmændene. Overskudet af samtlige Indtægter undtagen Skatterne, der leveredes til Krigskassen i Glückstadt, udbetaltes hvert Aar i Januar Maaned til Kongens Omslagsforvalter i Kiel. Den umiddelbare Opkrævning af Skatter, Afgifter og Retsbøder m. m. besørgedes af Herreds- og Sognefogder paa Landet, af Byfogder eller Magistrater i Byerne[6]) samt af Told- og Licentemodtagere. Told- og Licente var ofte forpagtet ud, ellers opkrævedes den snart af Amts- eller Herredsskriveren, snart af en eller anden stedlig Embedsmand.[7]) Undertiden var Licenten afløst for en større Sum een Gang for alle.[8]) Toldindtægterne fra Fællestoldstederne deltes mellem Kongen og Hertugen.

Amtsskrivere, Herreds- og Sognefogder samt Told- og Licentemodtagere var tillige ofte Forhandlere af Stempelpapir. Forvaltningen af Stempelpapirsafgiften i den kongelige Del af Hertugdømmerne ledede fra 1660 til 1667 af Sekretær Hugo Lente[9]) og i Resten af det her behandlede Tidsrum af Postmester Baltazar An-

---

5) c. l. III, 16 ff.

6) Byskatterne opkrævedes af Magistraterne og indbetaltes i Landekisten, for saa vidt Byen stod under Fællesregeringen, hvad de fleste Byer gjorde.

7) R. ty. E. 1668 26/3 Nr. 250—53, 256, 259, 1669 20/11 Nr. 476.

8) Se f. Eks. R. ty. E. 1668 5/3 Nr. 239.

9) Bestalling 1660 18/2.

dreas Jäger i Itzehoe,[10]) under hvem Forhandlerne sorterede, uden at de i denne Egenskab aflagde noget Statsregnskab. De var kun ansvarlige over for Papirsforvalteren. Jäger modtog sit Stempelpapir fra Trykkeriet i København, medens Lente selv havde sørget for Trykningen.

---

10) R. ty. E. 1667 $^{28}/_{7}$ Nr. 180, $^{16}/_{8}$ Nr. 186—194.

FJERDE KAPITEL.

Oldenburg og Delmenhorst.

(1667—1675)

Ligesom Hertugdømmerne Slesvig og Holsten styredes Grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst i den Tid, som dette Skrift omfatter, af den danske Konge og Hertugen af Gottorp i Fællesskab.[1]) I Spidsen for den oldenburgske Regering stod den fælles Statholder Grev Anton af Aldenburg, en uægte Søn af den sidste Greve af Oldenburg Anton Günther. Han var allerede i 1664, da Anton Günther ved en Aftale i Kiel erkendte Kongen af Danmark og Hertugen af Gottorp for sine Lensarvinger og overdrog dem Grevskaberne under Forbehold af, at han regerede, saa længe han levede, bleven udset til denne Stilling, som han nu havde indtaget efter sin Faders Død.[2])

Som Statholder skulde han ifølge den fælles Instruktion,[3]) som var bleven udfærdiget for ham, i alle Anliggender raadspørge et Statskollegium, hvori han førte Forsædet. I dette skulde enhver Sag behandles paa kollegial Vis, og ved Meningsforskel gjaldt Stemmeflerhed. Kollegiets Forhandlingsprotokol skulde hver Maaned sendes Kongen, som tillige vilde have øjeblikkelig Underretning ved Afgørelsen af vigtigere Sager. Var hurtig Udførelse nødvendig,

---

1) G. A. v. Halem, Geschichte des Herzogthums Oldenburg III, 13 f.

2) Halem c. l. II, 432 f. Jfr. Christian Albrechts Erklæring 1663 $^{9}/_{7}$, hvorved han gik ind paa i Tilfælde af Anton Günthers Død at antage hans naturlige Søn Grev Anton af Aldenburg som Statholder i Grevskaberne. Oldenburgske Sager, Nr. 124.

3) Udateret Koncept til denne paa anførte Sted.

skulde Statholderen handle efter det, som var besluttet i Kollegiet, indtil Kongens Afgørelse forelaa. Ved Siden af Statholderen stod Generalmajor Bauditz (Baudissin), der siden 1664 havde haft Kommandoen over Fæstningerne i Grevskaberne.[4]) Han udførte alle Beslutninger i militære Sager, hvor han skulde tages med paa Raad,[5]) medens Statholderen forestod Udførelsen af Beslutninger i civile Anliggender. Ved Paalæg af nye Skatter eller Forandring af de bestaaende forbeholdt Kongen sig selv Afgørelsen og Udstedelsen af de nødvendige Forordninger. Derimod maatte Statholderen forestaa Anvendelsen af de bestaaende, ved overordentlige Udgifter dog med Kollegiets Samtykke i Bauditz' Overværelse. Statholderen og Kollegiet skulde aarlig aflægge Regnskab for Skatterne til Kongens Kammer.

Kammersager, det vil sige Sager angaaende de kongelige Domæneindtægter, blev afgjorte paa samme Maade som andre Civilsager, men under Raadførsel med Kammerets Embedsmænd. Ved Forhandlingerne om disse Sager førte Landrentemesteren Protokollen, der ligeledes tilstilledes Kongen. Ligesom Bauditz forestod Grevskabernes Militærvæsen, saaledes styrede Landrentemester Johan von Ötken under Statholderens Tilsyn deres finansielle Anliggender, for saa vidt de vedrørte Domænerne. Han oppebar baade Domæneindtægterne og Kontributionerne, uagtet det var fastsat i Statholderens Instruks, at disse sidste skulde betragtes som noget for sig og have særskilt Kasse.[6]) Dette blev først gennemført i Halv-

---

[4]) Biografisk Leksikon I, 601 f.

[5]) Jfr. Krigskollegiets indkomne Sager 1669 Nr. 8, 1668 $^{2}/_{2}$ Kopi af Frederik III.s og Christian Albrechts Instruks for Gustav Adolf von Baudissin som Generalvagtmester og Overkommandant over Milice og Fæstninger i Oldenburg og Delmenhorst m. v.

[6]) Om dette Spørgsmaal herskede der Strid mellem Grev Anton og Bauditz, idet Greven i Anledning af Bauditz' Klager over mangelfuld Betaling af Hæren paa Grund af Indtægternes Sammenblanding efter den sidste Greves Død, paastod, at Krigskassen altid havde været skilt fra Civilintraderne (Bauditz' Klage, se Krigskollegiets indkomne Sager 1672 Nr. 29 1671 $^{19}/_{12}$, Grev Antons Svar, se c. l. 1672 $^{15}/_{2}$ Nr. 58.) Allerede i 1670 havde Krigskollegiet i Anledning af Forslag fra Bauditz tilraadet at skille Krigskassen fra de ordinære Indtægter og sørge for, at der ikke udbetaltes til Civilbetjente af Hærens Midler, se c. l. 1671 Nr. 69 1670 $^{6}/_{10}$.

fjerdserne, da der ansattes en særlig Krigskommissær til at indsamle Hærens Midler.[7]) Overskudet af Indtægterne, hvoraf Hertugen af Gottorp nød Halvdelen, leveredes fra 1670 til Henrik von Stöcken paa Omslaget i Kiel. Ligesom i Norge og Hertugdømmerne blev der foretaget en foreløbig Revision af samtlige underordnede Betjentes Regnskaber paa Stedet, hvorefter det var Meningen, at de skulde indsendes med de oldenburgske Raaders Erklæring dels til Kongens og dels til Hertugens Kammer til endelig Afgørelse. De indkom ogsaa i Tidens Løb til det danske Rentekammer, men nogle af dem betragtedes som afgjorte ved den oldenburgske Revision.[8])

Foruden Oppebørselen af Landets Indtægter og Revisionen paahvilede der Landrentemesteren et stort Tilsyn med samtlige Domænegodser og de derpaa værende Bygninger. Han skulde under Statholderens Kontrol sørge for, at Domænerne og Regalierne (Øl- og Saltaccisen) bortforpagtedes til de højstbydende, og paase, at Forpagterne omgikkes ordentligt med Statens Ejendomme, og at Domænebygningerne blev reparerede, naar de trængte til det.

Efter Ötkens Død i Slutningen af Halvfjerdserne blev Christian Burchardt von Felden, den tidligere Krigskommissær, Landrentemester. Der udnævntes samtidig en ny Kommissær, Christian Frederik Schreber, men han stilledes i et saa afhængigt Forhold til Felden, at vi kan sige, at denne styrede hele Grevskabernes Økonomi.[9])

Grevskaberne var inddelte i Amter og Fogderier,[10]) i Spidsen for hvilke der stod Amtmænd og Fogder, som ledede den lokale Forvaltning og oppebar Skatter og Afgifter. I Amterne var der foruden Fogden en Amtmand, som bistod denne ved Fastsættelsen af Bødestraffene[11]) ligesom Amtmanden i Marskerne i Holsten. Fogden var foruden Opkræver af Afgifter og Skatter tillige Dommer i nederste Instans.

---

7) Inländische Registratur 1672 $^{8}/_{2}$ Bl. 43 f. A. D. Jørgensen, Griffenfeld II, 27. Reformen traadte dog ikke i Kraft før fra Aaret 1675.

8) Se Randbemærkninger i Registratur für das Archiv der deutschen Cammer Bl. 248 ff.

9) Bb. 16, Bl. 113 ff. 1679 $^{10}/_{9}$, 116 ff. Jfr. Afregningsbog III, Bl. 1—7, II, Nr. 12, 13 og 14.

10) Halem, Geschichte des Herzogthums Oldenburgs II, 471 f.

11) c. l. S. 472 f.

FEMTE KAPITEL.

Tilbageblik.

Det danske Rige udgjorde et vidtstrakt Landomraade og bestod af flere forskellige Nationer, hvorfor det naturligt maatte frembyde uensartede Ejendommeligheder.

Det blev en af Enevældens Opgaver saa vidt muligt at skabe en ensartet Styrelse i disse vidtstrakte Lande, og vi maa indrømme, at det i Betragtning af Forskellighederne lykkedes overordentlig godt i forholdsvis kort Tid. Om Styrelsen derfor kunde kaldes god, bliver noget for sig. For at holde os til vor Side af Sagen, saa blev Rentekammeret i København efterhaanden Midtpunktet for hele den finansielle Administration. Her strømmede alle Regnskaber fra hele Riget sammen til Revision, og herfra eller fra Institutioner, som stod det meget nær, og hvori dets ledende Medlemmer havde Sæde, udgik Forordningerne om de finansielle Anliggender og Ordrerne om Statsindtægternes Anvendelse, saa snart der forelaa noget ud over det sædvanlige. Her udfærdigedes Bestallingerne og Instruktionerne for de lokale Embedsmænd, der ledede den økonomiske Styrelse og forestod Oppebørselen af Statsindtægterne rundt om i Rigets forskellige Dele.

Dog var der eet finansielt Administrationsomraade, som foreløbig unddrog sig Rentekammerets Kontrol, og det var Kongens eget Kammer. Under Frederik III. kan vi næsten slet ikke oplyse noget om Anvendelsen af de Midler, som indgik i dette, og under Christian V. har vi kun Kongens eget noget mangelfulde Regnskab at holde os til. Denne Kasse er sammen med den uregelmæssige Maade, hvor-

paa Anvisningerne udstedtes, det mørke Punkt i Tidens Finansadministration.

Vi vil til Slut kaste et Tilbageblik paa dennes Udvikling inden for det af os behandlede Tidsrum. Hannibal Sehested søgte saa vidt muligt at gøre Skatkammeret, der paa een Gang omfattede Forvaltning, Revision og Kassevæsen, uafhængigt af Kancelliet og overordnet over Flaade og Hær i alle Anliggender, som faldt ind under det finansielle. Hans Bestræbelser lykkedes over for Kancelliet og delvis over for Flaaden, men slet ikke over for Hæren. Denne forblev undtagen for Revisionens Vedkommende noget for sig. Kun naar noget ekstraordinært forestod, blev Kammerkollegiet undertiden taget med paa Raad. Efterhaanden skiltes hele den finansielle Administration ad. Hver enkelt Rentemester bestyrede i Forening med vedkommende Kollegium eller med Etatens øverste Embedsmand sin Gren af Finanserne, saa at Hof, Flaade og Hær samt Hertugdømmerne i finansiel Henseende udgjorde hver sit særlige Omraade. Under Holger Vind søgte man atter at forene det skilte, men der var i Rentemesterperioden sat meget over Styr, som ikke blev genvunden direkte. Flaaden frigjorde sig nu ligesom Hæren fra Skatkammerets Raadighed over dens daglige Midler, ogsaa Hofetaten, personificeret i Overhofmarskallen, fik sine egne Penge at raade over, og Kancelliet søgte paa Forvaltningsomraadet at gøre sin Indflydelse mere gældende, ved at der blev fastsat, at alle kongelige Befalinger til Skatkammeret skulde udfærdiges gennem dette, og at Oversekretærerne kunde referere Skatkammersager for Kongen, ganske vist i Kammerkollegiets Nærværelse; men der gaves derved Kancelliets ledende Mænd en Forhaandsindflydelse paa Kammerets Sager, som det ikke i samme Grad havde haft før. Men, hvad der var af største Betydning, der var atter et Skatkammerkollegium, samlet om Skatmesterens Person, parat til ved given Lejlighed at tage hele den finansielle Ledelse i sin Haand. Dette skete dog ikke. Griffenfelds enevældige Tendenser bevirkede, at Kollegiestyrelsen blev brudt, om end Ledelsen af hele den finansielle Styrelse til sidst ad Omveje samledes i Skatmesterens Haand. Flaaden fik først sin Enevoldsstyrelse, hvori den ene Rentemester havde Del, dernæst Hæren, i hvis Ledelse der sad to Skatkammermedlemmer. Kort efter begyndte de adsplittede Kasser, som havde frigjort sig

fra Skatkammeret og var gaaede over til de respektive Etater, ogsaa at samles, indtil vi i 1677 finder Forvaltningen af det hele forenet under Holger Vind og Kassevæsenet samlet under Peter Brandt, der modtog sine Ordrer fra førstnævnte og gennem Revisionen kontroleredes af ham. Den finansielle Enhedsstyrelse, som havde været Hannibal Sehesteds Maal, var gennemført, men den udøvedes ikke gennem Skatkammerkollegiet, den var lagt i en enkelt Mands Haand.

Gaar vi fra Rigets Midtpunkt ud til de enkelte Lande, hvoraf Monarkiet bestod, træffer vi fra først af den samme Adskillelse mellem Hærens og de øvrige Indtægter, som vi bemærkede i Centralstyrelsen. Men ogsaa her ophørte den til sidst. Det Sted, hvor den holdt sig længst, var i Hertugdømmerne. Iøvrigt lægger vi Mærke til, at der baade i Norge og i Hertugdømmerne ligesom i selve Riget som Helhed foregik en centraliserende Bevægelse, som søgte at samle Magten i Statholderens Hænder som øverste Repræsentant for Kongemagten. Kun i Grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst blev han af politiske Hensyn holdt nede og var nærmest en repræsentativ Skikkelse.

For Provinsforvaltningens Vedkommende blev Tyngdepunktet baade i Danmark og Norge flyttet fra Lensmanden og Amtmanden over til den underordnede Betjent Amtsskriveren. Dette skete af lignende Hensyn som dem, der i Frankrig bragte Richelieu til at skyde Regeringens Intendanter ind bag ved de adelige Guvernører. Vi maa blot ved Sammenligningen huske paa vore smaa Forhold. Samtidig havde Byerne frigjort sig for Amtmandens Indflydelse, og denne forblev gennem hele vor Periode en ret betydningsløs Topfigur. Men i hans Sted møder vi Centralisationen i Stiftamtmandens Stilling. Her gik Norge i Spidsen. Han fik Tilsynet med Byerne og skulde paase, at Amtsskriveren udførte sin Hovedpligt at indlevere sine Regnskaber i rette Tid, og at disse blev reviderede. I denne Bevægelse fulgte Hertugdømmerne ikke med. Der blev det gamle bestaaende, og Amtmanden indtog fremdeles en betydelig Stilling. I Grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst fandt paa Grund af de smaa Forhold ingen lignende Udvikling Sted. Overalt i hele Riget var den militære Forvaltning skilt fra den civile, kun eet Sted, nemlig paa Bornholm, træffer vi det gamle System fra Lens-

mandstiden, at den øverste civile og militære Myndighed var forenet hos samme Person.

Ser vi paa selve Principet i den økonomiske Styrelse, fulgte man paa ny med stor Kraft den af Christian IV. inaugurerede Regalisme og Merkantilisme,[1]) mindre bevidst under Frederik III., med velberaadt Hu under Christian V.

Ved Tilvejebringelsen af Statsindtægterne fulgtes forskellige Fremgangsmaader. Man begyndte med at forsøge at skaffe de nødvendige Midler gennem en indirekte Beskatning, men opgav hurtig denne og gik over til store direkte Skatter. Da disse alligevel ikke i Længden slog til, greb man atter til de indirekte Paalæg i Form af Konsumtionsafgiften. Denne blev dog i det lange Løb paa de fleste Steder kun en maskeret Personskat.

Med Hensyn til Oppebørselen af Statsindtægterne gjorde forskellige Bestræbelser sig gældende, men Tendensen gik stadig i Retning af Forpagtningssystemet, der skaffede faste Indtægter paa den for Staten mest bekvemme Maade. Modstanden imod det hidrørte fra det rigtige Syn, mange havde paa dets Fordærvelighed for Skatteyderne.

---

1) J. A. Fridericia, Danmarks ydre politiske Historie 1629—45 II, 185 ff., Adelsvælden, S. 173 ff., Danmarks Riges Historie IV, 108.

ANDEN BOG.

Rigets Indtægter og Udgifter.

FØRSTE AFSNIT.

Rigets Indtægter.

FØRSTE KAPITEL.

Statsaktiverne.

Naar vi fra Omtalen af selve Finansadministrationens Organisation og Udvikling gaar over til at behandle dens Virksomhed og Resultater, er det naturligt først at undersøge, hvorledes det forholdt sig med Grundlaget for dens Arbejde, nemlig Statens Formue, ved vort Tidsrums Begyndelse.

Den største Del af denne bestod i Jordegods; men at opgøre Værdien af dette ved Enevældens Indførelse lader sig neppe gøre med nogen Sikkerhed,[1]) hvorfor vi her kun vil beskæftige os med den rørlige Formue, som Staten muligvis sad inde med. Denne udgjordes af udestaaende Fordringer i Ind- og Udland.

I Indlandet var Statens Fordringer ubetydelige, og de bestod hovedsagelig i det, som de forskellige Oppebørselsembedsmænd skyldte paa deres uklarerede Regnskaber. Denne Slags Fordringer var imidlertid stadig løbende og gav ingen Renteindtægt. Da de tilmed ikke kan udsondres fra Restancerne, kan vi ikke opgive deres Størrelse.[2]) Ud fra disse sondrer sig nogle enkelte Fordringer, som Staten havde hos indenlandske private, navnlig forhenværende Embedsmænd. De kunde blive staaende i flere Aar uden at give nogen

---

[1]) Maaske ejede Staten ved Udgangen af Aaret 1660 i Danmark henved Halvdelen af Landets samlede Jordegods. Se Professor Fridericias Opgivelse i Danmarks Riges Historie IV, 478.

[2]) I Hovedbogholderiets Bilantz for 1660 opgives de til 55481 Rdl. den 31. Decbr., men det Beløb omfatter kun, hvad der gik igennem Skatkammeret. Af denne Sum udgjordes 35363 Rdl. af tre større Gældsposter for Hindsgavl, Aalborg og Trondhjem Len.

Indtægt, inden der blev givet Vederlag for dem, eller de blev eftergivne. Vi kender kun faa af den Slags Fordringer og kan ikke oplyse, at Staten har haft nogen aarlig Indtægt af dem i Form af Renter, hvorimod den fik Vederlag for dem ved Udlæg af Jordegods eller paa anden Maade.[3])

Af langt større Betydning var Statens udenlandske Fordringer, hvoraf der endnu var enkelte tilbage trods dens store Fattigdom. Saavidt vi kan se, bestod de i Fordringer paa de forenede Nederlande, hidrørende fra forskellige Krav, Fordringer paa Spanien for opbragte Skibe og andre Forurettelser mod Handelsskibe og Fordringer paa Hertugerne af Mecklenburg, stammende fra Penge, som Dronning Sophie i sin Tid havde laant dem.

Vore Fordringer paa Nederlandene var ved Sammenblanding med Krav, som rejste sig fra Krigene med Karl Gustaf, af en ret indviklet Natur og var kun delvis anerkendte af disse. De mest rimelige af dem var følgende: 89553 Rdl. manglende Subsidier fra vor Deltagelse i den engelsk-hollandske Krig i Begyndelsen af Halvtredserne, 72620 Rdl., der var udbetalte af den danske Regering til en Hvervning i Holland i Foraaret 1658, som efter dansk Paastand var bleven forbudt af Admiralitetet i Amsterdam uden skellig Grund, og 339 Rdl., som i Norge var betalte et Par hollandske Kaptajner paa deres Løn, ialt 162512 Rdl., hvorpaa der til 1. Januar 1665 beregnedes en Rente af 69068 Rdl. Hertil sluttede sig forskellige Fordringer af en mere tvivlsom Natur. Danmark fordrede saaledes Erstatning af Hollænderne for Misligholdelse af en Traktat af 1647 om Opkrævningen af Trælasttolden i Norge, for manglende Hjælpetropper under Karl Gustafs Angreb i 1658, for Underholdning af de hollandske Tropper paa Fyn efter Slaget ved Nyborg og for Hollændernes Nægtelse af at konvoiere en Transportflaade, som den danske Regering havde lejet i Nederlandene til at føre de allierede Tropper over fra Jylland til Øerne under den sidste Krig med Karl Gustaf. Der fordredes ikke alene Vederlag for de Penge, som var givne forgæves ud til Hyre af Skibene, men ogsaa for det Tab, vi havde lidt, ved at de allierede Tropper laa ørkesløse i Jylland og maatte underholdes paa vor Be-

---

[3]) Pakken, Diverse indenlandske Fordringer indeholder fire af den Slags Fordringer fra forskellige Sider, som tilsammen beløb sig til noget over 50000 Rdl., hvoraf største Delen vistnok blev betalt.

kostning. Denne sidste Fordring, som var paa flere Millioner, gav Anledning til en Voldgiftssag, hvori Ludvig XIV. dømte mellem os og Hollænderne. Dommen blev afsagt i 1671 paa et Tidspunkt, da Forholdet mellem Frankrig og Holland var spændt, og den faldt derfor ud til vor Gunst.[4]) Hollænderne vilde imidlertid ikke anerkende de store Regninger, vi skrev op, ja selv Franskmændene fandt dem ublu,[5]) og vi fik intet pekuniært Udbytte af Dommen i det Tidsrum, vi her behandler. Hertil kom et Par andre Fordringer af lignende Art, hvoraf den ene drejede sig om Vederlag for nogle danske Skibe, som Englænderne havde opbragt under Krigen 1652—1654, og den anden om Erstatning for Tab, som Hollænderne havde tilføjet det glückstadt-afrikanske Kompagni i dets Handel paa Guineakysten.[6])

Ved Forbundstraktaten mellem Danmark og Nederlandene af 1666 i Anledning af den engelsk-hollandske Krig blev der virkelig ydet os Vederlag for nogle af vore Fordringer, som blev udjævnede mod tilsvarende fra Nederlandenes Side. De Fordringer, vi fik Erstatning for, var alle af tvivlsom Art, hvorimod vi blev fri for at betale 486253 Rdl., som vi virkelig skyldte Nederlandene. Desuden blev et Par nederlandske Fordringer af samme Art som vore ophævede.[7])

Vort Mellemværende med Spanien hidrørte dels fra en Overenskomst, som Hannibal Sehested havde sluttet med den spanske Regering paa sin Ambassade i 1641,[8]) og dels fra Overenskomster, som

[4]) Holland A. Voldgiftssagen 1667—72, Kendelse af 1671 $^{24}/_{10}$, jfr. A. D. Jørgensen, Peter Schumacher Griffenfeld II, 25.

[5]) Louvois til Terlon 1671 $^{20}/_{11}$, Holland A. c. l.

[6]) Angaaende samtlige danske Fordringer se Erklæringerne af 1662 $^{7}/_{6}$, 1664 $^{5}/_{4}$ og 1665 $^{4}/_{8}$ i Holland A. 1660—65.

[7]) Vi fik Vederlag for følgende Fordringer: for de af Englænderne opbragte danske Skibe, for manglende Hjælp under Karl Gustafs Angreb, for Underholdningen af de hollandske Tropper paa Fyn og for Misbrug ved den norske Trælasttold, hvorimod Hollænderne opgav 346500 Rdl. Kapital og Renter, som hidrørte fra en Obligation af 1653 $^{26}/_{9}$ i Anledning af Ophævelsen af Redemptionstraktaten, 139753 Rdl. fra en Obligation af 1661 $^{25}/_{3}$, Vederlag for engelske Skibe, opbragte i Danmark 1652 og Erstatning for deres overordentlige Flaadeudrustning og anden Hjælp under Krigen med Karl Gustaf. Holland 31, Aitzema, Saken van Staet en Oorlogh XII, 470 ff.

[8]) J. A. Fridericia, Danmarks ydre politiske Historie 1629—1660 II, 259 ff. og Emil Gigas, Grev Bernardino de Rebolledo S. 25 f.

den senere Amtmand over Laaland-Falster Cornelius Lerche fik i Stand som dansk Gesandt i Spanien i Aarene 1661 og 1662.[9]) Begge Overenskomster drejede sig om Erstatning for Overgreb mod danske Skibe fra spansk Side. Det Beløb, Hannibal Sehested fik Tilsagn om, udgjorde 79861 Rdl., hvoraf det lykkedes Lerche at faa Restsummen udbetalt, der 1658 udgjorde 55977 Rdl. 1660 blev den sidste Rest paa 23621 Rdl. af denne Fordring betalt.[10])

Ved samme Tid begyndte et nyt Mellemværende med Spanien, idet Lerche foruden at fordre det, der manglede ifølge Overenskomsten med Hannibal Sehested, tillige skulde skaffe Vederlag for danske Fordringer paa Spanien og for Forurettelser mod danske Handelsskibe.[11]) Det lykkedes virkelig Lerche at faa Kongen af Spanien til at udstede en Anvisning paa 100000 Kroner i Sølv [12]) eller 119792 Rdl., rigtignok ikke som Erstatning for spanske Overgreb, men som en Slags Subsidier. Opmuntret ved dette Held tillod Frederik III. ham 1662 at give Afkald paa alle vore øvrige Fordringer paa Spanien, saafremt han kunde opnaa en Erstatning paa mindst 200000 Kroner i Sølv.[13]) Ogsaa dette lykkedes, og i Efteraaret 1662 udstedte Kongen af Spanien fire Anvisninger til Kongen af Danmark paa tilsammen 318253 Rdl., som skulde betales af de aarlige Sølvflaaders Ladninger i Løbet af 8 Aar. Heri var indbefattet den ubetalte Rest af de 100000 Kroner i Sølv, som beløb sig til 73995 Rdl. Efter at have udrettet dette blev Cornelius Lerche, der tillige havde varetaget vore Handelsinteresser, kaldt hjem.

Hans Efterfølgere som Danmarks Repræsentanter i Madrid under Frederik III. havde udelukkende det Hverv at faa indkrævet disse Penge. Christopher Christophersen, som var Resident i Madrid 1663—1669, fik udbetalt 34074 Rdl., og Oberst Hagedorn, som var der i de følgende Aar, skaffede 4792 Rdl.[14]) Derefter blev Jør-

[9]) c. l. S. 182 ff., 319 ff. og 351 ff.

[10]) Dokumenter og Beregninger ang. de spanske og hollandske Subsidier 1653—99 Pakke II Nr. 273, jfr. Gigas c. l. S. 354.

[11]) Lerches Instruks 1658 $^{14}/_{8}$, Spanien C 1650—64, Gigas c. l. S. 355.

[12]) 1 Krone i Sølv var lig 340 Maravedis, hvoraf 272 svarede til 92 Sk. Dansk.

[13]) Kgl. Rskr. 1662 $^{12}/_{7}$, Spanien C.

[14]) Pakken, Dokumenter og Beregninger ang. de kgl. Fordringer paa Spanien, Lægene vedr. Christopher Christophersen og Oberst Hagedorn.

gen Reedtz Gesandt i Spanien og opholdt sig der til 1680. Han fik indtil 1675 opkrævet c. 25000 Rdl.[15]) I det hele skulde der efter en Opgørelse af von Ehrencron, som afløste Jørgen Reedtz, paa Anvisningerne af 1662 indtil November 1680 være udbetalt 120411 Rdl.,[16]) saa at der resterede 197842 Rdl., hvorpaa der intet blev afbetalt i lange Tider.[17])

Disse Penge, som den danske Stat saaledes fik ind, mærkede den ikke synderligt til, da de for en stor Del fortærede sig selv. En ikke ringe Del af dem medgik til Gaver og andre Udgifter for at opnaa Anvisningerne og lige saa mange til at faa noget udbetalt paa dem. Der blev dog en Del til overs, efter at Gesandtskabslønningerne og Omkostningerne var udredede, men saa godt som intet af det kom til Indtægt herhjemme, da største Parten af Overskudet anvendtes til Lønninger for de danske Gesandter i Haag.[18]) Ved Revisionen af Oberst Hagedorns og Jørgen Reedtz's Regnskaber skete der saa mange Udsættelser, at de helt forandrede Karakter.[19]) Indtægterne af Fordringerne paa Spanien var fra 1660—1675 133284 Rdl., hvoraf 23621 Rdl. var Restsummen af Hannibal Sehesteds Overenskomst, 45797 Rdl. hidrørte fra Anvisningen af 1661 og 63866 Rdl. fra Anvisningerne af 1662.

Fordringerne hos Hertugerne af Mecklenburg-Schwerin og Mecklenburg-Güstrow stammede som sagt fra Laan, der i sin Tid var ydede dem af Dronning Sophie. De oprindelige Laanesummer var paa henholdsvis 138920 og 223160 Rdl. 1626 var man bleven enig om, at der paa hver af disse skulde afbetales 25000 Rdl. aarlig foruden Renterne. Dette var paa Grund af Trediveaarskrigen kun delvis sket, og 1642 havde Christian IV. eftergivet dem de resterende Renter, som til 1640 udgjorde henholdsvis 41316 Rdl. og 98806 Rdl. I de følgende Aar kunde Hertugerne heller ikke opfylde deres Forpligtel-

---

[15]) Pakken, Jørgen Reedtz's Rejse til Spanien 1672—80.

[16]) Efter de enkelte Regnskaber synes der kun at være udbetalt 110886 Rdl.

[17]) Dokumenter og Beregninger ang. de kgl. Fordringer paa Spanien 1663—1788.

[18]) Se f. Ex. C. Lerches Afregning 1663 $^{8}/_{4}$ i Spanien C.

[19]) Hagedorns Udgift nedsattes af Revisionen fra 23702 Stück von Achten til 14081 St. v. A. Et St. v. A. var 92 Sk. Dansk. Endnu grellere var Forholdet ved J. Reedtz's Rgsk., se Pakken, J. R.s Rejse 1672—80.

ser, og da Frederik III. var bleven Konge, sendte han Christian Rantzau til dem, der sluttede en Overenskomst med dem, hvorefter begge Hertuger, Adolf Frederik af Schwerin og Gustav Adolf af Güstrow, udstedte Obligationer, hvorved de lovede hver at afbetale 25000 Rdl. aarlig paa Omslaget i Kiel fra 1652 foruden de paaløbne Renter, mod at alle gamle ubetalte Renter eftergaves. Hvis de ikke opfyldte deres Forpligtelser nøjagtigt, forbeholdt Kongen sig sin Ret.[20])

I Aarene indtil Krigene med Karl Gustaf gik det forholdsvis godt med Afbetalingen og Forrentningen, men efter den Tid synes der hverken at være betalt Renter eller at være afbetalt paa Kapitalen. I 1661 udgjorde den schwerinske Gæld 22920 Rdl. med 4125 Rdl.s resterende Rente, som vedblev at løbe paa i de- følgende Aar og i Omslaget 1666 udgjorde 12375 Rdl.[21]) Den güstrowske Gæld beløb sig 1661 til 89758 Rdl.s Kapital og 21062 Rdl.s resterende Rente.[22])

Fra Foraaret 1660 af mødte der den ene güstrowske Afsending hos Frederik III. efter den anden for at faa udslettet Gælden. De polske Tropper, som kom Danmark til Hjælp mod Karl Gustaf, havde nemlig paa Gennemmarchen hjemsøgt Mecklenburg stærkt, og herfor vilde Hertug Gustav Adolf gøre Frederik III. ansvarlig og fordrede vistnok som Vederlag Udsletning af Resten af Gælden eller største Delen af den. Dette vilde Frederik III. imidlertid ikke gaa ind paa, men gav ham fri for at afbetale og svare Renter til Omslaget 1663, saafremt den resterende Kapital med Renter blev afbetalt i Aarene 1664—1666.[23]) Hertugen var slet ikke tilfreds hermed,[24]) men Frederik III. var ikke at formaa til at gøre yderligere Indrømmelser. Om Forholdet til Schwerin hører vi intet, men indtil Omslaget 1665, da der vistnok gjordes op, blev der hverken betalt

[20]) Obligationerne af 1651 $^{22}/_{11}$ i Mecklenburg A 1626—69. Ifølge Paaskrift paa Obligationerne var der afbetalt af Kapitalen, paa den schwerinske 1652—1654 25000 Rdl. aarlig, paa den güstrowske 1652—1655 25000 Rdl. aarlig, 1656 24700 Rdl. og 1657 10702 Rdl., ialt paa dem begge 135402 Rdl.

[21]) Opgørelse i nævnte Pakke.

[22]) Opgørelse 1665 $^{16}/_{1}$ i næ. Pk. Der burde vist staa 87758 Rdl.

[23]) R. E. 1662 $^{30}/_{11}$ Nr. 518.

[24]) Skrivelse fra Gustav Adolf 1663 $^{6}/_{5}$, Mecklenburg A.

Rente eller Kapital. Da Güstrow intet betalte paa Omslaget 1664, sendte Frederik III. henimod Omslagstiden 1665 sin Overskænk Helmuth Otto von Winterfeld til Mecklenburg for at opfordre Hertugerne til at præstere, hvad de var skyldige. Ingen af Hertugerne kunde betale noget som helst, men begge lovede at sende en Afsending til Kiel for at gøre op, idet de slog paa Erstatning for de polske Troppers Plyndringer.[25]) Løftet om Afsendingen blev i hvert Tilfælde holdt af Hertug Gustav Adolf. Paa hans Vegne gav Adam Hennings von Bülow Møde og fremlagde en Oversigt over Gældens Afbetaling, hvorefter der 1665 resterede 87758 Rdl.s Kapital og 15795 Rdl.s Rente.[26]) Den schwerinske Gæld, hvorpaa der var afbetalt sidste Gang 1657, og hvis Restbeløb dengang var 22920 Rdl., beløb sig 1665 til denne Sum plus 11000 Rdl.s Rente, idet den aarlige Rente var 1375 Rdl., og der intet var eftergivet.[27])

Aarsagen til, at Kong Frederik III. ved dette Tidspunkt drev saa stærkt paa Udbetalingen af Restsummerne af de mecklenburgske Fordringer, var, at han havde besluttet sig til at se at faa afbetalt den store Gæld, som var stiftet i Hertugdømmerne, og hvorfor Hertugdømmernes Landraader var gaaede i Borgen. Denne Gæld var med Renter løben op til den uhyre Sum af 899413 Rdl. ifølge en Opgørelse, som findes i Stöckens Omslagsregnskaber. Til Afbetaling af denne Sum havde man besluttet at udlægge Segeberg Amt, men da dette ikke var tilstrækkeligt til Dækning af hele Summen, og der i Gælden fandtes Summer, som maatte betales paa anden Maade, fik Regeringen den Idé at benytte Fordringerne paa Mecklenburg dertil, da Pengene ellers ikke syntes til at inddrive.

Man angreb samtidig begge Hertuger, idet der samme Dag i 1666 blev anvist betydelige Summer paa det, de skyldte, til Udbetaling til den tyske Ridderorden, som havde arvet Frederik III.s Gæld til August Adolf von Trauendorf. Herved fik Frederik III. slettet en Gæld paa c. 90000 Rdl. Heraf blev 10000 Rdl. anviste paa Hertug Christian af Schwerin, og for Resten fik Ridderordenen udleveret Kongens Obligation paa Hertug Gustav Adolf. Af Restbeløbet af

[25]) Winterfelds Beretning 1665 $^{14}/_{1}$, Mecklenburg B. Relationer.

[26]) Omslagsforvalter Henrik von Stöcken opgjorde den güstrowske Gæld til 89881 Rdl. og den rest. Rente til 1665 til 8175 Rdl.

[27]) Se Omslagsregnskabet for 1657.

dennes Gæld, som her angives til 87757 Rdl.s Kapital, var dog 4000 Rdl. i Forvejen anviste Kongens Køkkenmester Frederik von Vieregge, saa at Ridderordenen kun skulde have 83757 Rdl. udbetalt hos Gustav Adolf. Samtidig blev der yderligere anvist Kongens Raad og Marskal Otto von Wackerbarth 13203 Rdl. paa Fordringen hos Hertug Christian, der som andensteds angives til 22920 Rdl.

Hermed kan vi i hvert Tilfælde sige, at den güstrowske Fordring var ude af Verden, da Hertug Adolf med Taalmodighed fandt sig i sin Skæbne og blot udtalte et fromt Haab om, at Kongen dog maaske alligevel vilde yde ham lidt Vederlag for det, hans Land havde lidt ved de polske Troppers Gennemmarch. Hertug Christian derimod tog Sagen paa en anden Maade. Han var ikke til Sinds at betale mere, men vilde tværtimod rejse Krav for Rigets Domstol paa Erstatning for den Skade, hans Land havde lidt ved Gennemmarchen af Danmarks allierede. Naar han beregnede de kejserlige Troppers Ødelæggelser til 1200000 Rdl., viser det store Tal kun, at han havde Grund til at klage. Hvor vidt han iøvrigt betalte eller ikke, er uvist, men Sagen synes at være gaaet i Orden, da vi ikke hører mere til den.[28])

De Indtægter, vi ifølge Statens Hovedregnskab kan opføre af Statsaktiverne, er kun smaa, da vi ikke tager Indtægten ved Formindskelsen af dem med her, men opfører denne under Afsnittet „Forbrug af Formue". I hele Tidsrummet 1661—1675 udgjorde de kun 7810 Rdl., hvoraf 6010 Rdl. faldt paa Frederik III.s Tid.

[28]) R. ty. E. 1666 $^{11}/_{7}$ Nr. 96—102, 1667 $^{11}/_{4}$ Nr. 173, Brev fra Gustav Adolf til Frederik III. 1667 $^{24}/_{4}$, Mecklenburg-Güstrow A 1643—1746, og Brev fra Hertug Christian 1665 $^{18}/_{1}$, Mecklenburg-Schwerin A.

ANDET KAPITEL.

Jordebogsafgifter og uvisse Indtægter.

I. Danmark.

Angaaende Indtægterne af Statens faste Ejendomme, Krongodserne, er vi lige saa daarligt underrettede som om Indtægterne af dens rørlige Formue, vi nylig har hørt om. Den største Del af dem indbetaltes nemlig i Naturalier og kom derfor næsten slet ikke til Indtægt paa Hovedregnskaberne, da Naturalydelserne endnu ikke overalt omsattes i Penge, saaledes som det senere blev Tilfældet.

Gaar vi til Norge, stiller Forholdet sig endnu daarligere; kun for Hertugdømmernes Vedkommende er Oplysningerne nogenlunde tilfredsstillende.

Paa Grund af de store Krongodsudlæg blev Indtægten af Jordebogsafgifterne ringere og ringere i Aarenes Løb, saa ringe, at Regeringen i et Overslag over Rigets Indtægter og Udgifter fra Frederik III.s sidste Aar slet ikke satte dem til noget.[1]) Heraf maa vi dog ikke slutte, at de slet ingen Indtægter gav. Overslaget regnede nemlig kun med Overskudsindtægten. I et saadant fra Foraaret 1663 anslaas denne til 31000 Rdl. aarlig for Danmarks Vedkommende og til 22000 Rdl. for Norges.[2]

Da vi ad denne Vej ikke faar nogen synderlig Forestilling om den virkelige Indtægt af Danmarks Amter, maa vi se, om vi kan

[1]) I dette Overslag, som er udateret, bemærkes ved Fordelingen af Indtægterne paa Udgifterne om Jordebogsindtægterne baade i Danmark og Norge: Disse 2 Poster udgaar, da Godset mesten er udlagt. Pakken, Ekstrakter og Fortegnelser Rigets Indtægter og Udgifter vedk. 1660—80, V. A. III, 7.

[2]) Repartitionen af 1663 $^{28}/_{4}$ findes i ovennævnte Pakke.

slutte os til den. Efter en Beregning af Renteskriver Jens Sørensen fra Efteraaret 1664 havde Kongen beholdt 74270 Td. Htk. ved sine Amter.[3]) Paa Laaland-Falster var Indtægten af hver Tønde Hartkorn paa denne Tid noget over halvanden Rigsdaler, hvoraf vi vistnok kan slutte, at Krongodset gav ikke over 1½ Rdl. aarlig i Indtægt af hver Tønde Hartkorn, altsaa med Jens Sørensens Tal som Grundlag 111405 Rdl., eller naar Laaland-Falster fradrages 78882 Rdl. Dette Beløb skulde være Bruttoindtægten af de kongelige danske Amter i Midten af Treserne. Til Sammenligning kan anføres, at i Aaret 1678—79 var den kun 63960 Rdl., med Enkedronningens Amter c. 98000 Rdl. Ved Aarhundredets Udgang 1698—99 var Bruttoindtægten af Amterne derimod, naar Rytterdistrikterne fradrages, 124706 Rdl.[4])

Hvis vi turde anse den beregnede Indtægt af c. 79000 Rdl. aarlig i Midten af Treserne for nogenlunde rigtig, vilde det, der ved den Tid fragik til Lønninger, Omkostninger, Restancer og øde Gods m. m. udgøre c. 48000 Rdl. eller c. 60 pCt. af Bruttoindtægten, saafremt man ved Beregningen af Overslaget paa de 31000 Rdl. har omsat alle Naturalydelser i Penge. Vi kan regne, at der til Lønninger og Omkostninger [5]) medgik c. 45 pCt. af Amternes Indtægter, hvorefter Restancer og øde Gods skulde have udgjort 15 pCt. Til Sammenligning kan anføres, at i Aaret 1698—99 udgjorde de 16,9 pCt., naar vi medregner Rytterdistrikterne til Krongodset, men i Aaret 1678—79 var Afgangen for øde Gods og Restancer 44 pCt. og altsaa betydelig større end paa de ovennævnte Tidspunkter, hvilket ikke kan undre os, da dette Aar var den skaanske Krigs sidste. I det følgende Aar havde Forholdene allerede bedret sig saa meget, at Afgangen gik ned til 35 pCt.

---

[3]) Heri er Tienden aabenbart ikke medregnet. Pakken, Extrakter af indkomne Jordebøger og andre Summarier o. s. v. V. A. II, 29.

[4]) Efter Beregninger, udførte af Forfatteren.

[5]) Ifølge en Ekstrakt over Lønninger og Underholdninger paa de kgl. Amter fra Tiden mellem 1666 og 1670 udgjorde disse c. 44000 Rdl., men derfra maa fradrages c. 12000 Rdl., som ikke vedrørte selve Amtsadministrationen, saa at Lønninger og Omkostninger kan anslaas til c. 36000 Rdl. Pakken, Fortegnelser og diverse Efterretninger vedk. Rentekammerets og de derunder sorterende Embedsmænd og Betjente. V. A. II, 24.

Ser vi paa et enkelt Amt, kan det frembyde mærkelige Forhold. Som Vidnesbyrd om i hvilken Grad Hoffet udpinte de Amter, som laa det nærmest, kan vi nævne, at Afgangen paa Københavns Amt for øde Gods og Restancer i 1663—64 kun var 30 pCt., medens den i 1698—99 var 54 pCt.

Indtægterne af Krongodset tog stadig af, efterhaanden som der afhændedes mere og mere af det, og ved den skaanske Krigs Slutning var de vistnok nede paa deres Minimum. Ganske vist kunde den Omstændighed, at man i Overslaget for 1680 satte Indtægten af Amterne til 16000 Rdl., medens man ved 1670 slet ikke turde sætte noget,[6]) tyde paa, at Minimummet allerede var naaet tidligere, og at man nu igen gik opad. Dette forholdt sig dog ikke saaledes, men hidrørte fra, at man fra 1679 af overalt anslog Naturalydelserne i Penge. En virkelig Stigning af Indtægterne indtraadte først i Midten af Firserne, da Enkedronningens Amter vendte tilbage til Kronen, og Resultatet af Godsinddragelserne som Følge af den store Revisionskommissions Domme forelaa. Medens de anslaaede Indtægter af Danmarks Amter fra 1680—1686 svinger imellem 12—20000 Rdl. aarlig, er de i Overslaget for 1687 ansatte til henved 57000 Rdl.[7])

Før de ulykkelige Krige med Karl Gustaf hørte Jordebogsafgifterne til Statens største Indtægter. Efter et Overslag af 1656 beregnedes Overskudsindtægten af Lenene, naar Provinserne Øst for Sundet fradrages, til 120190 Rdl., regnes disse med, var Indtægterne 126639 Rdl. Samtidig kostede Administrationen af Lenene over 100000 Rdl. aarlig eller 46—49 pCt. af Bruttoindtægten, saafremt vi faar den ved at sammenlægge det anslaaede Overskud og Udgifterne til Lensmændenes Genanter.[8]) Bruttoindtægten var altsaa dengang c. 230000 Rdl. aarlig. Af samme Størrelse var den ved Aarhundredets Udgang, naar Indtægten af Rytterdistrikterne medregnes, og Afgan-

---

[6]) I Budgettet af 1671 blev der dog tillagt Søetaten 8153 Rdl. af Amterne i Danmark, men de kom ikke ind. S. T. 1671 $^{26}/_{1}$ Nr. 96 og Krigskancelliets Søetaten vedk. Ekspeditioner 1673 Nr. 21, Kommissionserklæringen.

[7]) Overslag og Beregninger 1680—90. V. A. III, 42.

[8]) Jeg har benyttet de Beregninger, som Renteskriver Jens Sørensen og Thomas Eggebrecht udførte i Anledning af, at Lensmændene skulde afstaa $^{1}/_{3}$ af deres Genant til Betaling af Gælden, Pakken, Overslag etc., V. A. I, 185.

gen for øde Gods og Restancer fradrages. Denne sidste var 19,2 pCt.[9]) Forudsat at Pengenes Værdi var den samme til begge Tider, og vi virkelig har Bruttoindtægten i Halvtredserne, havde Staten altsaa paa denne Indtægtsgruppes Omraade mere end indvundet, hvad der var tabt baade ved Afstaaelse af Provinser og ved Bortsalg af Krongods.

De Indtægter, som findes paa Lenenes eller Amternes Jordebogsregnskaber, udgøres af to meget forskellige Grupper, de visse Indtægter og de uvisse Indtægter. De visse Indtægter kaldtes saaledes, fordi de aarlig vendte tilbage med det samme Beløb, for saa vidt Afgifterne da ikke var bleven ændrede, og fordi man til en vis Grad kunde gøre Regning over, med hvor stort et Beløb de vilde indkomme. For de uvisse Indtægters Vedkommende var dette ikke muligt, da de var tilfældige og derfor kunde veksle betydeligt fra det ene Aar til det andet. Med Hensyn til Beløbenes Størrelse spillede de en underordnet Rolle i Forhold til de visse Indtægter. I Adelstiden forbeholdt Kongen sig ofte de uvisse Indtægter, da de betragtedes som et Slags Regale og grænsede nær op til det Begreb, som udtryktes ved de kongelige Regalier. Delingen mellem visse og uvisse Indtægter er ikke konsekvent gennemført i Regnskaberne; dog hører Landgilden altid til de visse Indtægter og Sagefaldet eller Retsbøderne altid til de uvisse.

Landgilden var Jordebogsregnskabets Hovedpost. Den udgjorde Bondens aarlige Afgift af den Jord, han sad paa. Den ydedes dels i Penge, dels i Naturalier. De sidste var af højst forskellig Natur efter Egnens Beskaffenhed og Frembringelser. Flertallet af Landgildearterne var dog fælles for hele Landet. Der har staaet Strid om, hvorvidt de jordegne Bønders Jordebogsafgifter skulde betragtes som Landgilde eller ej.[10]) Oprindelig var de det ikke, da de var Afgifter af offentligretlig Natur eller Skatter, medens Landgilden var af privatretlig Natur. De jordegne Bønders Afgifter var Udtrykket for et Forhold mellem dem og Kongen som Udøver af Statens Højhedsrettigheder, medens Fæstebøndernes Landgilde var Af-

---

[9]) $^{1699}/_{1700}$ var Bruttoindtægten af Krongodset med Rytterdistrikterne c. 286000 Rdl., men heraf indkom paa Grund af øde Gods og Restancer kun c. 231000 Rdl.

[10]) Hist. Tidsskr. 5. VI, 682 f.

gifter, som den undergivne svarede til sin overordnede for Brugsretten af Jorden, hvad enten denne var en Privatmand eller Kongen som Nyder af Krongodset. Denne Sondring har dog ikke stort at betyde for nærværende Tidsrum, da Skellet mellem jordegne Bønder og Fæstere udslettes mere og mere; mange af Kronens Fæstebønders Afgifter fra Tiden efter 1660 stammede fra Fortids Skatter, hvilket viser, at Gaardene oprindelig havde været besatte med jordegne Bønder. Fæstebøndernes Landgilde var forholdsvis større end de jordegne Bønders Afgifter, hvorfor de sidste ogsaa havde svaret dobbelt Skat.

Efter Arveregeringens Indførelse søgte man med velberaad Hu at udslette Forskellen mellem Fæsterne og de jordegne Bønder. Ved Bortskødningen af Krongodset udelod man som Regel i den endelige Affattelse af Skødet Betegnelsen „jordegen“ eller „Selvejer“, der stod i Jordebogen og tillige med Afgifternes Art var et Vidnesbyrd om, at man her havde en gammel Selvejergaard for sig. Dette førte til Stridigheder mellem de jordegne Bønder og Jorddrotten, navnlig om Pligten til at gøre Ægt og Hoveri, hvorfor Selvejerbønderne mente sig at være fritagne. Regeringen gav Godsejerne Medhold i dette Spørgsmaal.[11]) Krongodssalget svækkede saaledes Selvejerbøndernes Klasse, ligesom Mageskifterne [12]) tidligere havde gjort. Lignende Forhold havde fundet Sted ved Godssalgene i Sverige. Professor Fridericia har for Aaret 1651 opgjort de jordegne Bønders Antal i Danmark til 4800 eller 6 pCt. af Landets samtlige Jordebrug. Heraf var de 1560 i Skaane og Blekingen. Paa Bornholm var ikke mindre end 70 pCt. af Jordbrugene i jordegne Bønders Besiddelse. Naar vi fradrager de skaanske Provinser og Bornholm, som indtog en Særstilling, bliver der kun 2560 Selvejerbrug tilbage i det øvrige Danmark, hvoraf de 1350 fandtes i Jylland.[13]) Af disse Selvejere forsvandt nogle i Enevældens første Tiaar.[14]) Ved Christian V.s Rege-

[11]) Se f. Eks. J. R. 1661 $^{25}/_{7}$ Nr. 71, 1692 $^{21}/_{6}$ Nr. 28. Jfr. Da. Saml. 2. II, 50 1685 $^{6}/_{4}$ og $^{5}/_{5}$.

[12]) Om Mageskifternes Følger for Selvejerne, se de jydske Bønders Klage af 15. Novbr. 1660, Riegels, Femte Christians Historie S. 112 ff.

[13]) H. T. 6. II, 469 ff., navnlig S. 499—515.

[14]) Fra Slutningen af Treserne har vi en Fortegnelse af Renteskriver Jens Sørensen over de jordegne Bøndergaarde i Danmark, hvorefter der var $2624^{1}/_{2}$ hele Gaarde og $312^{1}/_{2}$ halve Gaarde af den Art. Af disse

ringstiltrædelse havde man dog endnu saa stor Interesse for denne Klasse af Bønderne, at der den 14. April 1670 blev givet Kammerkollegiet Befaling om at fremskaffe en Fortegnelse over alle Selvejere og Møllegaarde i Danmark med Forklaring over, hvor mange af dem der allerede var udlagte, naar det var sket, og hvem der havde faaet dem.[15]) Antagelig var Hensigten hermed at indløse dem fra vedkommende for atter at udlægge dem til Ryttere, hvortil de særlig egnede sig paa Grund af deres ringe Husbondsafgifter og formodede Velstand i Forhold til de øvrige Bønder. Hvilket Udfald denne Henvendelse til Kammerkollegiet fik, finder vi intet om.

Ogsaa Fæsterne mente sig brøstholdne ved at komme fra Kronens i privates Besiddelse, eftersom Godskøberne søgte at gøre sig Jordegodset saa nyttigt som muligt, selv om de derved kunde komme til at drive Fæsterne fra Jorden eller ligne Afgifterne paa en anden Maade, end man fra gammel Tid af var vant til og mente at have Ret til. Efter en Forordning af Frederik I. fra 1523 hed det, at saalænge en Fæster overholdt sin Kontrakt og ydede i Afgift og Arbejde, hvad der fordredes af ham, kunde han ikke fæstes af sin Gaard.[16]) Dette blev dog ikke overholdt i Praksis, selv ikke naar Fæstet var meget gammelt. Bønderne i Ballum havde i 1562 fæstet Gaarden Bringsgaard af Frederik II. og i 1634 4 andre Marskgaarde af den daværende Lensmand Albert Scheel, men da Feltherren Hans Schack i 1661 fik overladt Møgeltønder Gods, maatte Bønderne opgive deres Fæste.[17]) En anden af den ny Tids Stormænd Rentemester Henrik Müller kom af samme Grund i Strid med Løve Bys Bønder om en Jord, som han vilde underlægge en af sine Gaarde, og med Bønderne i Rersø, som han vilde flytte et andet Steds hen for at oprette en Avlsgaard paa deres Bymarker. Regeringen og Højesteret[18]) gav Henrik Müller Medhold, men han fik ikke Magt med Rersø Bøn-

Gaarde fandtes 443$^1/_2$ hele Gaarde paa Bornholm. I det øvrige Land var der altsaa 2493$^1/_2$ jordegne Bønderbrug. Overslaget er dateret 1668 $^{16}/_1$ og findes i et Læg, betitlet Statistica. Bønder og Landvæsen.

[15]) S. T. 1670 $^{14}/_4$ Nr. 225.

[16]) Danske Magazin IV, 224, jfr. H. T. 5. VI, 418.

[17]) Kgl. aabne Breve 1660—70 Brev 1663 $^7/_6$, jfr. Brev 1664 $^{11}/_1$, der omhandler en lignende Sag, ogsaa vedrørende Hans Schack og Møgeltønder Gods.

[18]) Højesterets Dombog 1665 $^{11}/_7$ Bl. 60 f.

der, der holdt ud i Tillid til deres særlige Privilegier.[19]) En anden Sag, som Henrik Müller havde med sine Bønder paa Dragsholm Gods angaaende Arbejdspenge, hvorom der var udkommen en Frdn. 4. Juli 1662, hvorefter en fuld Gaard skulde svare 4 Rdl. og andre Gaarde i Forhold dertil, medens Henrik Müller lod Afgiften paaligne efter Gaardenes Godhed, blev ogsaa afgjort til hans Fordel af Regeringen, og de klagende Bønder kom først i Blaataarn, siden paa Bremerholm.[20]) I det sidste Spørgsmaal havde den økonomiske Udvikling givet Henrik Müller Ret, idet det virkelig forholdt sig, som han paastod, at en halv Gaard ofte var bedre end en hel, saa at den gamle Ligning efter hele, halve, o. s. v. Gaarde ikke længer var tidssvarende.

Flytning af de vornede Bønder paa Sjælland og omliggende Øer synes ellers ikke at have været usædvanlig, da Regeringen i 1670 søgte at anvende den i stor Stil og vilde flytte vornede Bønder, som afstod deres Gaarde til Ryttere og Officerer, over paa øde Gaarde paa Amterne.[21]) Samme Aar blev de vornede i Stokkerup By flyttede i Anledning af Dyrehavens Anlæggelse.[22])

Den vornede kunde ikke forlade sin Fødestavn uden Jorddrottens Tilladelse, men denne gaves ikke saa ganske sjælden,[23]) især mod en Pengeydelse. Vornedes Frikøb var en af Indtægterne paa Jordebogsregnskabet. Denne Indtægtskilde benyttedes især flittigt af dem, som havde gejstlige Præbender, da de ingen Interesse havde af at bevare Godset for Efterfølgerne.[24]) I de Egne af Landet, hvor Vornedskabet herskede, var der mest øde Jord [25]) og de største Restancer paa Afgifter og Skatter. Men da Restancerne igen var størst i de Amter, hvor Hoffets Residenser laa, har Vornedskabet neppe ude-

[19]) Se om denne Sag S. R. 1664 ${}^{28}/_{9}$ Nr. 147, S. T. 1664 ${}^{7}/_{12}$ Nr. 559, 1667 ${}^{21}/_{4}$ Nr. 226, S. T. 1670 ${}^{9}/_{9}$ Nr. 690 og navnlig den orig. kgl. Resol. i Rtk. af 1670 ${}^{24}/_{10}$, hvor der som Indlæg findes en ret partisk Fremstilling af H. Müller af Sagens Forløb indtil Dato.

[20]) S. T. 1665 ${}^{3}/_{5}$ Nr. 181. Jfr. 1670 ${}^{18}/_{8}$ Nr. 611 angaaende en Klage fra Bønderne i Riis, Faarevejle og Veddinge over Henrik Müller.

[21]) Frdn. 1670 ${}^{5}/_{12}$ S. 38 f.

[22]) S. T. 1670 ${}^{13}/_{6}$ Nr. 385—386.

[23]) H. T. 5. VI, 424 ff.

[24]) Statskoll.s Protok. 1674 ${}^{2}/_{11}$ Bl. 10 ff. med tilhørende Dokumenter.

[25]) H. T. 5. VI, 439.

lukkende haft Skylden. De store Ægter og det mangfoldige Arbejde i Hoffets Tjeneste bærer sin Del af den.

Landgilden var i Teorien uforanderlig, uden den blev ændret ved lovlig Skyldsætning, men det blev neppe overholdt i Praksis.[26]) Paa Krongodset kom dog ingen til at give mere, end han stod for i Jordebogen, men den, som var i Nød, kunde faa Afslag paa sin Landgilde,[27]) og det blev givet i stor Udstrækning, særlig efter at de nye Skatter var indførte, som bevirkede, at Bonden ikke kunde svare sin Landgilde.[28])

Til de visse Indtægter hørte foruden Landgilden den saakaldte Stiftens Indkomst, der bestod i Afgiften af Tiender og Kirker. Denne var forholdsvis ubetydelig, hvad der blev en væsentlig Grund til, at Regeringen besluttede sig til ogsaa at afhænde Patronatsrettighederne, da den øjeblikkelige Fordel fristede i Forhold til de smaa aarlige Indtægter. Der betaltes f. Eks. i Penge af Kirker, som Kongen havde jus til, kun 1 Rdl. af hver Kirke. Tienderne havde Bønderne fra gammel Tid af en vis Ret til at faa i Fæste, men ogsaa denne blev betaget dem, naar Tienden bortskødedes, da Køberen havde Lov til ifølge Skødet at gøre sig den saa nyttig som muligt, f. Eks. bruge den ved en af sine Avlsgaarde. Paa Kronens og Kirkens Gods overholdtes dog vistnok som Regel den Praksis, at Bønderne var nærmest til Tienden.[29])

Ved Siden af disse Afgifter indførtes paa Krongodset Arbejdspenge, som ogsaa maa henregnes til de visse Indtægter, da de skulde indkomme aarligt med et bestemt Beløb. Denne Afgift var paa flere af Amterne en Uretfærdighed, da man alligevel vedblev at fordre Ægter og Arbejde af Bønderne, og det lykkedes heller ikke paa saadanne Steder at faa den ind med det paaregnede Beløb. Iøvrigt var det ingen ny Afgift.[30]) Blandt Landgildeafgifterne fra gammel Tid fandtes ogsaa Arbejdspengeafgifter af forskellig Natur. Naar de paa-

---

26) H. T. 5. VI, 681 ff., jfr. 3. II, 63.

27) R. E. 1661 $^{4}/_{9}$ Nr. 888 og $^{18}/_{9}$ Nr. 934, jfr. 1661 $^{15}/_{11}$ Nr. 1036 og 1662 $^{4}/_{7}$ Nr. 402.

28) Se en Erklæring fra Amtmanden over Københavns Amt ved Antegnelser til Jordebogsregnskaberne 1660—1667 i Pakken, Kontributions Rgsk. 1662—69 (Post 41 Bl. 13).

29) Se f. Eks. S. T. 1662 $^{10}/_{7}$ Nr. 298.

30) Før Krigene med Karl Gustaf svaredes ogsaa Arbejdspenge.

lagdes, hed det sig, at Jordbrugeren mod at svare dem, skulde være fri for en eller anden Arbejdsydelse, men naar en vis Tid var gaaet, fordredes Arbejdsydelsen igen, samtidig med at Afløsningen blev staaende. Den første Forordning om Arbejdspenge paa Krongodset udgik den 4. Juli 1662 [31]) og fastsatte, at der af hver Helgaard skulde svares 4 Rdl. i Arbejdspenge aarlig og af de øvrige Gaarde i Forhold dertil. Forarmede Gaarde svarede kun halvt og øde intet. Uagtet denne Afgift var vanskelig at faa ind, blev den i 1665 forhøjet, saaledes at der nu af hver Helgaard skulde gives 6 Rdl. og 2 Rdl. mere af de Helgaarde, som skyldte mindre, end de burde. Af de øvrige Gaarde svaredes i Forhold dertil efter den gamle Inddeling i hele, halve o. s. v. Gaarde. Samtidig udstraktes Arbejdspengeafgiften til Husmændene, som hidtil havde været fri. En Husmand med Avl skulde give 2 Rdl. og en uden Avl det halve.[32])

Denne Forøgelse kunde Bønderne paa de nordsjællandske Amter ikke taale, og de blev derfor indtil videre fritagne for den.[33]) Ydelsen af Arbejdspenge fritog ingenlunde Bønderne for Ægter og Arbejde, hvad Ansøgninger fra Bønderne og Erklæringer fra Amtmændene noksom giver os Vidnesbyrd om.[34]) Foruden Arbejdspenge var der tidligere bleven svaret Ægtpenge, Brødbagningspenge, Spindepenge og Baadsmandspenge.[35]) Denne sidste Afgift maa vist betragtes som en overordentlig Skat. Ægtpengene blev efter 1660 indbefattede i Arbejdspengene, Brødbagningspengene ydedes vist ikke, men Spindepengene indførtes igen.[36]) De opkrævedes dog maaske kun paa de Amter, der hørte til de kongelige Residenser.

Til den anden Gruppe af Jordebogsindtægterne, de saakaldte uvisse, hørte Stedsmaal, Husbondhold og Sagefald, der som Regel kastede noget af sig hvert Aar, men ogsaa adskillige andre Indtægter, der ikke var saa stadige, som f. Eks. Indtægt af rodhuggen Skov og

---

[31]) R. E. 1662 $^{4}/_{7}$ Nr. 402.
[32]) R. E. 1665 $^{18}/_{5}$ Nr. 2064.
[33]) S. T. 1665 $^{16}/_{6}$ Nr. 277, R. E. 1665 $^{17}/_{6}$ Nr. 2105.
[34]) Se Ansøgningen fra Kronborg Bønder 1665 $^{3}/_{6}$ (ved S. T. Nr. 277) og den tidligere citerede Erklæring fra Amtmanden over Københavns Amt, der især er talende; jfr. tillige Amtsskriverens Erklæring om Amagernes Arbejdspenge i Jordebogsrgsk. $16^{62}/_{63}$ for Kbhvn.s Amt.
[35]) Se Kbhvns A.s Jordebogsrgsk. $16^{62}/_{63}$.
[36]) R. E. 1664 $^{25}/_{11}$ Nr. 1710.

Vindfælder, Oldengæld, Vrag, Førlov, Arvefald o. s. v. foruden det, der indkom ved Udvisning af Brændsel og paa andre Maader.

Stedsmaalet eller Indfæstningen var den Afgift, som Bonden svarede, naar han fæstede en Gaard. Naar den var betalt, havde han Ret til at blive paa Gaarden, indtil Husbonden selv vilde bruge den; men i saa Fald skulde denne betale Indfæstningen tilbage. Ved Forordningen af 23. Oktober 1565 fik Enken efter en Fæster paa Krongodset Lov til at beholde Gaarden uden Indfæstning, saa længe hun ikke giftede sig.[37]) Danske Lov udvider denne Bestemmelse til at gælde alt Fæstegods.[38])

Med Navnet Husbondhold synes at være betegnet Afgifter af forskellig Art, men med det Fællesmærke, at de betaltes af Bonden til hans Husbond.[39])

Sagefald var Navnet paa Indtægten af Retsbøderne, der selvfølgelig var af højst forskellig Art efter Forbrydelsernes Natur.

Af mindre Betydning end disse Indtægter var den, der betegnedes ved Navnet Førlov. Førlov var Retten til at føre Gods bort, hvorfor der svaredes en Afgift til Jorddrotten. Den betaltes, naar nogen førte Arv, der var tilfaldet ham, bort fra Husbondens Grund, hvor den var falden, og naar en Fæster efter at have opsagt sin Gaard flyttede sit Gods bort fra sit Herskabs Jurisdiktion.[40])

Ved Arvefald eller hjemfalden Arv forstodes Indtægten af Arv, som af Mangel paa Arvinger, eller fordi disse havde frasagt sig Arv og Gæld, hjemfaldt til Kongen. Indtægten heraf drejede sig som Regel ikke om store Beløb, hvad vi kan slutte deraf, at Arvefaldet over hele Jylland i 1667 bevilgedes Villum Lange til Asmild Klosters Reparation.[41]) Havde Indtægten heraf været betydelig, behøvede han ikke at have faaet Bevillingen for saa stort et Distrikt.

Drift forklarer Arent Berntsen som Afgift af Kvæg, der forvilder sig ind paa fremmed Grund og optages,[42]) men det var vistnok oftere en Græsningsafgift.

---

[37]) V. A. Secher, Corpus Constitutionum Daniæ I, 296.

[38]) Se om Fæstespørgsmaalet H. T. 5. VI, 665 ff.

[39]) Se om Husbondhold H. T. 5. VI, 347 ff. og Arent Berntsen, Danmarks og Norges frugtbare Herlighed II, 128.

[40]) H. T. 5. VI, 382 f., Arent Berntsen c. l. II, 130 f.

[41]) S. T. 1667 $^{6}/_{5}$ Nr. 288.

[42]) Arent Berntsen c. l. II, 131.

Ved forbrudt Gods eller Rømningsgods forstodes Indtægten af den Ejendom, som en Rømningsmand efterlod sig, og som tilfaldt Husbonden. Da Rømninger var hyppige, træffer vi ofte denne Indtægtskilde.

Af større Betydning end de egentlig uvisse Indtægter kunde i Oldenaarene Indtægten af Skovene være, hvor der var mange af dem paa et Amt. Skovindtægterne bestod i Oldengæld samt Indtægt af Vindfælder og rodhuggen Skov. Oldengælden var den Afgift, som ydedes af Bønderne for at faa Tilladelse til at lade deres Svin gaa paa Olden i Herskabets Skove. Afgiften var forskellig paa de forskellige Egne, men paa Øerne betaltes den som Regel in natura med hvert tiende Svin af dem, der blev givne paa Olden; i Jylland svaredes en vis Pengeafgift af hvert Oldensvin.[43]) Disse Svin, der aldrig blev saa gode som dem, der kornfodredes paa Stien, kaldtes for Brændsvin — de fik et Brændemærke, naar de blev modtagne paa Olden — eller magre Svin og regnedes blandt Landgildeafgifterne for halvt mod et Bolsvin, som de kornfodrede kaldtes. Da Skovene var bleven stærkt ødelagte under Krigene med Svenskerne, gav de langt fra den Indtægt, som de tidligere havde givet, hvorfor Afgiften af Brændsvin steg. I 1672 sattes den for Jyllands og Fyns Vedkommende til hvert 6te Svin med den Motivering, at i Jylland var Svinene i højere Pris end i de andre Provinser, og i Fyn var Skovene sjældnere; i Sjælland, hvor der var flere Skove, sattes Afgiften til hvert 8de Svin.[44]) I Steden for Svinet kunde svares en Rigsort i Penge. Vindfælder var, som Navnet angav, de af Vinden fældede Træer, der solgtes som Brændsel, naar da ikke Bønderne stjal dem, og ved rodhuggen Skov forstodes Træer, der fældedes fra Roden og solgtes til Brændsel eller Gavntømmer. Under Enevælden, der bar stor Omsorg for Skovene, blev det langt vanskeligere for Bønderne og de kongelige Embedsmænd at faa Skovudvisning, end det før havde været.

Endelig hørte til de uvisse Indtægter Indtægten af Vrag, som ofte indgik paa Jordebogsregnskabet. Men i Jylland, hvor denne Indtægt var størst, blev det Skik at forpagte den bort, og den gik saa

---

[43]) Arent Berntsen II, 132.

[44]) Statskoll.s Protok. Bl. 68 1672 $^{19}/_{8}$. Frdn. 1672 $^{9}/_{7}$ i Rothe, Chr. V.s Rskr. S. 145 ff., Frdn. 1672 $^{24}/_{9}$ S. 139—40.

ud af Jordebogen. Den betragtedes som et særligt Regale, hvorfor den er omtalt under Indtægterne af Regalierne.

En næsten aarlig Indtægt paa Jordebogsregnskabet var tilbagebetalt Laanekorn, som det var nødvendigt at yde Bønderne, særlig lige efter Krigen, for at de kunde komme i Gang igen; men det var kun paa de færreste Steder, at denne Forstrækning ikke vedblev for bestandig. Da Bønderne i de vanskelige Tider havde maattet stifte Gæld, navnlig til Købstedborgerne, blev der taget særlige Forsigtighedsregler mod, at disse gjorde Udlæg i de Forstrækninger, som Husbonderne og Kongens Lensmænd ydede Bønderne for at bringe dem paa Fode igen.[45]) Herover følte Borgerne sig brøstholdne, og Københavns Borgere indkom med en Klage over Forordningen af 8. Febr. 1661, hvorved Bonden var bleven sikret mod Kreditorerne. De paastod i denne, at Bønder, som endnu havde Midler til at betale med, benyttede sig af Forordningen til at unddrage sig fra deres Gæld. Statskollegiet, der havde Sagen til Behandling, fandt det rimeligt, at de Bønder, som ejede mere end det, de behøvede til Jordens Dyrkning, ikke burde have Lov til at undslaa sig for at betale deres Gæld.[46]) Denne Anskuelse vandt Regeringens Bifald, og den fornødne Ordre blev sendt til Lensmændene den 31. Marts 1661.[47]) Da den Frist var udløben, som var sat i Forordningen af 1661, inden hvilken Kreditorerne ikke maatte søge Bønderne for Gæld, hører vi fra visse Amter, at Kreditorerne trænger Bønderne stærkt, hvorfor der atter gribes til Forholdsregler herimod.[48])

En af Godsejernes og ogsaa Statens største Indtægtskilder, som hører herhen, men ikke godt kunde føres paa Regnskabet, var Bondens Arbejde. Uagtet vi har hørt om Arbejdspenge, Ægtpenge, Spindepenge o. s. v., benyttede man sig alligevel af Bondens Arbejdskraft, naar man trængte til den.

Naturligvis maatte Kongens Bønder gøre Hoveri ligesom alle andre Jorddrotters Bønder. At Bønderne ydede en Del af deres

---

[45]) S. R. 1660 $^{13}/_{11}$ Nr. 286, $^{18}/_{11}$ Nr. 294, 1661 $^{7}/_{1}$ Nr. 26, Frdn. 1661 $^{8}/_{2}$ S. 29 f., R. E. 1661 $^{8}/_{2}$ Nr. 297.

[46]) Statskoll.s Protok. 1660—70 Bl. 7, 1661 $^{29}/_{3}$, jfr. Lindbæk I, 7 ff.

[47]) R. E. 1661 $^{31}/_{3}$ Nr. 473.

[48]) S. T. 1666 $^{11}/_{9}$ Nr. 494, S. R. 1667 $^{30}/_{11}$ Nr. 301. Se fremdeles om Statens Varsomhed med at kræve Bønderne for pludselig for de dem ydede Forstrækninger S. T. 1665 $^{18}/_{11}$ Nr. 583.

Afgift i Arbejde, var ganske hensigtsmæssigt i Tider, hvor Penge- og Vareøkonomien kun var lidet fremskreden. Men trods sin Hensigtsmæssighed viste det sig alligevel som en Uretfærdighed mod dem, der var forpligtede til personligt Arbejde, da det altid fristede egennyttige Husbonder til Misbrug. Selv om der var fastsat bestemte Grænser for Arbejdspligten gennem Lovgivningen og ved Skik og Brug,[49]) tør vi nok paastaa, at den ofte blev misbrugt. Det havde derfor været en yderst gavnlig Foranstaltning, om Stændernes og Regeringens Tanke om de kongelige Ladegaardes Bortforpagtning uden Arbejde eller Nedlæggelse og Udstykning til Bønderne[50]) havde kunnet gennemføres, men det lykkedes ikke. Ingen kunde eller vilde forpagte Ladegaardene, uden de fik Lov at benytte Bøndernes Arbejde, og Bønderne selv var alt for ringe stillede i økonomisk Henseende, til at de kunde overtage dem. Alt blev derfor ved det gamle.[51]) De Bønder, som laa for langt borte fra Ladegaardene, til at de kunde benyttes ved Hoveriet, kom til at svare Hovningspenge.[52])

Foruden dette almindelige Hoveri, som navnlig holdt Bønderne i Omegnen af Ladegaardene i evig Armod, var der Ægter og Arbejde af mangfoldig Art, som ikke alene ramte Bønderne, men ogsaa undertiden Borgerne; selv Hovedstaden gik ikke helt fri. Værst var det paa Hofamterne og i Egnene omkring Fæstningerne. I Aaret 1661 indberettede Hugo Lützow, der var Lensmand over Antvorskov og Korsør Len, at han havde faaet Befaling om at lade Korsør Lens Bønder køre Materialier til Korsør Fæstning. Kommandanten havde forlangt 50 Vogne daglig med 2 Personer til hver Vogn i 3 Maaneder; men paa Lenet var der kun c. 70 Bønder, som

[49]) H. T. 5. VI, 709.

[50]) Denne Tanke var fremsat i et Forslag af 17. Septbr. 1660, som ikke blev indgivet (Suhm, Nye Samlinger II, H. 3—4, S. 115 ff., H. T. 5. VI, 736, Fridericia, Adelsvælden S. 512 ff.) men blev optaget i et andet Forslag af 25. Septbr., som Borgerstanden overrakte Kongen med Forbigaaelse af Rigsraadet (Nøyagtig Efterretning om Souverainitetet Kbhvn. 1760 S. 21 ff., Riegels, Femte Christians Historie S. 57 ff., Da. Saml. 2. II, 117). Regeringen optog Tanken, se Frdn. 1661 $^{16}/_{2}$ S. 31 ff.

[51]) R. E. 1661 $^{31}/_{3}$ Nr. 473. Jfr. 1662 $^{4}/_{7}$ Nr. 402, der er Udtryk for Opgivelsen af Tanken om at blive af med Ladegaardene og skaane Bønderne.

[52]) Se f. Eks. R. E. 1673 $^{28}/_{1}$ Nr. 668. Hovningspengene sattes ligesom i 1662 til 4 Rdl. for en Helgaard, 2 Rdl. for en Halvgaard og 1 Rdl. for et Bol.

var ved Gaardene, og en Del af dem havde endda ingen Heste. Samtidig skulde Bønderne age Ved til København til Hofholdningen. Lensmanden bad om Eftergivelse for Bønderne med de Ord: Vel kan jeg fængsle, stokke og blokke dem, men dermed bliver Arbejdet intet gjort.[53]) Et saadant Eksempel er talende. Kort efter hører vi fra Amtsskriveren over Københavns Amt i Anledning af en Forhandling med Amagerbønderne om deres Arbejdspenge, at de ikke var at formaa til at udgive, hvad der var paabudt dem, da de idelig gjorde Kørsler for Kongen og Dronningen med Materialier til Frederiksborg, Hørsholm, Dronninggaard og Gaarden paa den ny Hollænderby (ɔ: Frederiksberg) m. m.[54]) De var altsaa meget besværede, uagtet de stod i særlig Gunst hos Hoffet.[55]) Saa snart dette rejste fra et Sted til et andet, maatte Bønderne stille med de fornødne Vogne,[56]) men ogsaa Vognmænd, som var Borgere, blev benyttede.[57]) Foruden Kørselen med Kongens Fadebur maatte selv de Bønder, der gav Hovningspenge, være med til at gøre Ægt for den kongelige Jagtetat og køre Ved til Slottene.[58]) Ved Siden af Vedkørselen var der ogsaa tvungen Kørsel med Tømmer til Fæstninger eller til Flaaden. Her maatte baade Bønderne paa Pantegodset og Borgerne i Byerne være med.[59]) I det hele søgte man at holde Pantebønderne til at gøre Hoveri ved de kongelige Slotte. De skulde sætte Gærder paa Ibstrup og høste Hø paa Frederiksborg og Islemark.[60]) Naar det kneb, som ved Istandsættelse af Vejene, der ogsaa paahvilede Bønderne,[61]) tog man tillige Kirkens og de gejstliges undergivne med og straffede dem, hvis de modsatte sig.[62]) Offentlige Bygninger som Tinghuse blev opførte paa Bøndernes Bekostning.[63]) Navnlig blev

---

[53]) Skrivelse af 1661 $^{30}/_{5}$ som Indlæg ved kgl. Rskr. til Kammerkoll. 1668 $^{21}/_{9}$.
[54]) Kbhvns A.s Jordebogsrgsk. $16^{62}/_{63}$.
[55]) Se f. Eks. S. T. 1667 $^{10}/_{8}$ Nr. 531.
[56]) S. T. 1661 $^{7}/_{4}$ Nr. 211.
[57]) c. l. Nr. 213.
[58]) R. E. 1673 $^{28}/_{1}$ Nr. 668, jfr. R. D. P. III, Bl. 107 1672 $^{9}/_{12}$.
[59]) S. T. 1661 $^{2}/_{1}$ Nr. 5, 6, 7, 8.
[60]) S. T. 1661 $^{15}/_{7}$ Nr. 399.
[61]) Se f. Eks. S. T. 1661 $^{28}/_{3}$ Nr. 189.
[62]) S. T. 1661 $^{24}/_{3}$ Nr. 178.
[63]) S. T. 1662 $^{5}/_{7}$ Nr. 288, 1664 $^{15}/_{4}$ Nr. 139, 1665 $^{6}/_{5}$ Nr. 193, $^{17}/_{8}$ Nr. 401.

Bønderne meget besværede med Kørsel, da Jordebogsindtægterne blev lagte til Søetaten; thi denne brugte Rug- og Byglandgilden in natura, som fra samtlige Amter indleveredes paa Københavns Provianthus. Tilførselen skete nok søværts, men Bønderne maatte køre Kornet til Udskibningsstedet.[64]) En stor Forøgelse af Kørselerne gav da ogsaa Korn- og Proviantskatterne.

Byerne var kun tilsyneladende fri for Ægt og Hoveri. Roskilde Borgerskab maatte hvert Aar høste Hø for Kongen paa Tostholm Enge,[65]) Københavns Borgerskab opfordredes til at istandsætte Vejen til Køge, hvad der ikke skulde synes at stemme med en fri Rigsstads Værdighed, og baade København og Christianshavn maatte i 1666 betale en Brændehentningsskat af ½ Rdl. paa hvert Hundrede Rdl., Gaardenes og Husenes Værdi var sat til, for at blive fri for at hente Brænde til Søetaten fra Vordingborg, Abrahamstrup og Bjørnkjær Skove, som Regeringen paastod, de var forpligtede til.[66])

Amtmanden og hele det Personale, som hørte til Amtets Administration, lønnedes af Jordebogens Indtægter, før der blev noget til Statskassen. Men desuden hvilede der altid andre faste Udgifter paa Amterne i Form af Genanter eller Deputater foruden det, som selve Driften af Amtet med Tilbehør kostede. Disse Genanter repræsenterede Statens Tilskud til aandelige og humane Formaal. Havde en Præst for ringe Indtægt af sit Embede, blev der tillagt ham et Deputat af Amtet. Paa samme Maade støttede man Skoler og Hospitaler. Foruden Deputaterne, der udbetaltes fra Amtet i Naturalier eller senere i Penge, var der meget ofte tillagt de samme Personer og Institutioner Gaarde eller Dele af saadanne. Rets- og Skovbetjentene lønnedes som Regel med Frigaarde. Alle disse Udgifter maatte trækkes fra, inden det Overskud fremkom, som Datiden ansaa for Statens Indtægt af Amterne. Men hertil kom den store Afgang for øde og forarmet Gods, der hvilede som en Mare paa Amtsindtægterne, og efterhaanden som Skatterne steg, truede med at opsluge dem. Skatterne skulde betales; de blev inddrevne ved militær Eksekution, men med Jordebogsindtægterne var man mere

[64]) R. E. 1663 $^{3}/_{10}$ Nr. 882.
[65]) S. T. 1661 $^{18}/_{4}$ Nr. 322.
[66]) R. E. 1666 $^{22}/_{2}$ Nr. 2426—2429, jfr. om Udførelsen c. l. 1666 $^{15}/_{11}$ Nr. 2849.

lemfældig for ikke at drive Bønderne til Fortvivlelse. Vi faar et levende Indtryk af dette gennem den tidligere omtalte Erklæring fra Københavns Amts Befalingsmand Johan Christopher von Körbitz, hvori han i Anledning af Klagen over de store Landgilderestancer udtaler, at man maa være glad, om man overhovedet kan holde Bønderne ved Gaardene; der var saa mange Skatter og forlangtes saa meget Arbejde og saa mange Kørsler af dem, at man var nødt til at se igennem Fingre med Landgildens Betaling.

II. Norge.

Her var Forholdene ikke saa lidt forskellige fra de danske, da Landets Natur og Klima var anderledes og dermed dets Produkter og de Afgifter, der ydedes af disse. Med Hensyn til vor Viden om hvad de norske Jordebogsafgifter indbragte, er vi lige saa uheldig stillede som for Danmarks Vedkommende. I Overslaget af 1663[1]) er de norske Amters Indtægter ansatte til 22000 Rdl., hvilket ikke afviger ret meget fra det Beløb, hvortil de er satte i Overslaget af 1656, nemlig 23608 Rdl. uden Bohus Len og 27702 Rdl. med dette. Tallene repræsenterer kun Overskudsindtægten. Uagtet den store Afhændelse af Krongods, som fandt Sted i de følgende Aar, vedblev man at anslaa denne til c. 20000 Rdl. aarlig hele vor Periode igennem. Aarsagen til, at Bortsalget ikke mærkedes i synderlig Grad, var, at næsten alt, hvad der blev solgt, i Forvejen var pantsat og altsaa ikke gav Staten nogen Indtægt. Bruttoindtægten af de norske Amter var i Forhold til Nettoindtægten vistnok langt større end af de danske. Efter den almindelige Landkommissions[2]) Opgivelser var Indtægten af de norske Fogderier i 6 Lavdømmer c. 77000 Rdl., saa

[1]) Pakken, Ekstrakter og Fortegnelser Rigets Indtægter og Udgifter vedk. 1660—80. V. A. III, 7.

[2]) Se om denne Meddelelser I, 50—183 og I. C. Berg, Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie IV, 22—44.

at den herefter i alle 10 Lavdømmer maa have været mindst 100000 Rdl. For at forstaa dette Resultat i Forhold til de 22000 Rdl. i Overslaget af 1663, maa vi huske paa, at i de 100000 Rdl. er indbefattet 28000 Rdl. for Indtægten af 1300 Gaarde, som er opstillet for sig selv i Overslaget, da de var udlagte til Rytter- og Officershold, samt Indtægten af Savskatten, der indtil 1663 blev opkrævet af Fogderne sammen med Jordebogsindtægterne. Dennes Størrelse kender vi ikke, men naar et Overslag over Rigets Indtægter og Udgifter for 1662 ansætter de fri Pengeindtægter af de norske Len til 62216 Rdl.,[3]) maa vi antage, at den har beløbet sig til c. 12000 Rdl.

Omtrent 40000 Rdl. medgik altsaa til Lønninger, Deputater og Frigaarde samt Afgang for øde og forarmet Gods. At Summen blev saa stor, hidrørte fra, at Regeringen i vid Udstrækning benyttede de norske Amter som Belønning for fortjente Mænd.[4]) Hertil kom, at de ogsaa benyttedes til at anvise Benaadninger og Lønninger i, som det var vanskeligt at faa anbragte paa anden Maade.[5]) Særlig blev de norske Kongetiender anvendte hertil.

Ved Reformerne under Christian V. søgte man at ophæve denne Uskik og bortforpagtede Tienderne, efter at Benaadningerne var inddragne; men det varede ikke længe, inden en stor Del af Tienderne igen var bortgivne som Vederlag for Lønninger.[6]) Reformen gennemførtes efter Gyldenløves og Bjelkes Forslag.[7]) De bortforpagtede Korntiender indbragte for Aaret 1671, hvoraf en væsentlig Del først indkom 1672, for hele Norge 12792 Rdl. Den samlede Indtægt af Norges Korn-, Fiske-, Kvæg- og andre Smaatiender havde

[3]) Budstikken, Christiania 1823, Spalte 630.

[4]) Se herom J. Bloch, Stiftamtmænd og Amtmænd S. 50 og S. 144, R. E. 1662 $^{14}/_{10}$ Nr. 579, 1663 $^{7}/_{11}$ Nr. 941, 1662 $^{24}/_{8}$ Nr. 386, $^{26}/_{8}$ Nr. 390, 1664 $^{2}/_{8}$ Nr. 1470, $^{26}/_{7}$ Nr. 1595, $^{2}/_{8}$ Nr. 1472, $^{19}/_{12}$ Nr. 1770, 1665 $^{8}/_{7}$ Nr. 2141, 1666 $^{18}/_{1}$ Nr. 2355, 1661 $^{9}/_{7}$ Nr. 764, 767, 772, 1662 $^{18}/_{6}$ Nr. 293, 1664 $^{16}/_{9}$ Nr. 1652, 1665 $^{14}/_{2}$ Nr. 1907.

[5]) R. E. 1663 $^{14}/_{12}$ Nr. 993, jfr. Nr. 941; R. E. 1667 $^{23}/_{3}$ Nr. 3055; 1669 $^{13}/_{9}$ Nr. 845; $^{14}/_{7}$ Nr. 778, jfr. 1663 $^{27}/_{1}$ Nr. 612.

[6]) Se herom S. T. 1670 $^{12}/_{8}$ Nr. 585, $^{15}/_{9}$ Nr. 726, $^{28}/_{9}$ Nr. 800, $^{29}/_{11}$ Nr. 1006, 1671 $^{25}/_{1}$ Nr. 76, 1672 $^{26}/_{10}$ Nr. 675; 1674 $^{15}/_{8}$ Nr. 284. Jfr. R. E. 1670 $^{17}/_{8}$ Nr. 171, 172, $^{10}/_{11}$ Nr. 243 (Brud paa Inddragningen), $^{17}/_{12}$ Nr. 269.

[7]) Se Meddelelser I, 413 og 422.

Gyldenløve og Bjelke anslaaet til 20000 Rdl.[8]) Af Fisketienderne var kun Bergens betydelig. Den blev af den almindelige Landkommission anslaaet til en Indtægt af 500 Rdl. aarlig; for den Afgift blev den i 1674 bortforpagtet til Fru Margrete Bjelke paa hendes Livstid, medens Oberst Cicignon i Forvejen havde haft den.[9])

Foruden af Tienderne bestod Jordebogens Indtægt som i Danmark af de egentlige Jordebogsafgifter og de uvisse Indtægter. Til de visse Indtægter hørte Landskyld, Leding og Føring samt Arbejde eller Pengeafgifter af forskellig Art. Landskylden svarede til vor Landgilde og bestod som denne i forskellige Ydelser efter Egnens Natur. Hovedparten af Landgilden bestod i Afgifter af Smør, Talg, Skind, Fisk og Salt. Der gaves kun en ringe Kornskyld, da Kornavlen ikke var af stor Betydning undtagen paa en forholdsvis lille Strækning af Landet. Mod Nord bestod Landskylden næsten udelukkende i Fisk. Medens man i Danmark omsatte de fleste Landgildearter i Hartkorn ɔ: i Rug og Byg, naar man skulde betegne en Gaards Skyld, angaves de i Norge i forskellige af de almindeligste Landskyldarter i vedkommende Egn, som først senere reduceredes saaledes, at man i det søndenfjældske Norge satte Skylden i Skippund Tunge, Løb Smør eller Huder. Et Skippund Tunge var 2 Td. Korn og svarede til en Løb Smør eller 2 Huder. I Bergen Stift regnedes mest efter Løb, noget efter Huder, i Trondhjem Stift brugtes Ansættelse efter Ører, Spand og Vog. En Spand Smør svarede til en Løb Smør, som var tre Ører. En Vog Fisk var 3 Pund, og en Vog Smør var lig en Spand eller en Løb Smør.[10]) Iøvrigt var Maal og Vægt ligesom i Danmark forskellig i de forskellige Egne. De mange Species, som brugtes ved Skatteansættelsen af en fuld Gaard, gav Anledning til stor Vidtløftighed.[11])

Landskylden skulde efter Loven svares i de Species, hvori den stod anført i Jordebogen, men erlagdes vel oftest efter Bondens

---

[8]) Meddelelser I, 413. Ulrik Frederik Gyldenløve og Jørgen Bjelke affattede i 1670 paa Kongens Opfordring en udførlig Betænkning over Norges Forhold, som vi stadig vil komme tilbage til.

[9]) R. E. 1674 $^{2}/_{3}$ Nr. 849.

[10]) Se Arent Berntsen II, 88 ff., IV, 514 ff.

[11]) Se med Hensyn til, hvad der regnedes til en fuld Gaard, Meddelelser I, 314.

Lejlighed eller Husbondens Ønske. Før Udbrudet af den skaanske Krig indkom Gyldenløve med et Forslag om, at den skulde ydes in natura, for at Bonden kunde have rede Penge at betale sine Skatter med, samtidig med at han klagede over Jorddrotternes Overgreb. Dette faldt ikke i Statskollegiets Smag, hvor Proprietærinteresserne gjorde sig stærkt gældende, og med Motiveringen „bedst Husbonden tillades med sin Bonde saaledes at handle, som han kan tænke at kan have længst godt af ham," tog det Livet af Forslaget, og alt blev ved det gamle.[12])

Ledingen udgaves i Norge af alt Gods, men kun til Kongen, hvoraf vi kan se, at den oprindelig var en Skat; den paalagdes efter Landskylden, men var paa denne Tid forlængst bleven en Grundbyrde paa Jorden. Af lige saa gammel Dato som Ledingen var den saakaldte Visøre Told, der navnlig svaredes søndenfjælds, og hvis Oprindelse ikke er helt klar. Den synes at have været en Afgift til Kongen, fordi han holdt hver Mand ved sin Ret.[13]) Den svaredes i Penge. Føring var ligeledes en Pengeafgift, der svarede til den danske Gæsteriafgift.[14]) Foruden disse Hovedafgifter svaredes paa de forskellige Steder forskellige Pengeafgifter som Engpenge, Grund-, Fosse- og Tomteleje, Arbejdspenge, Vedpenge, Prampenge og Skydspenge, hvoraf de sidstnævnte var Vederlag for personligt Arbejde og for Ægt, der i Norge skete baade til Lands og til Søs. Trods disse Afgifter var som i Danmark Arbejdet og Ægterne vedblevne alligevel, men langt fra i samme Udstrækning for Arbejdets Vedkommende, hvorimod Ægterne var en ren Landeplage. De søgtes erstattede med Skydsfærdskatten.

Til de Indtægter, som opførtes paa Jordebogsregnskabet, hørte ved Enevældens Begyndelse Sav- eller Deleskatten, der var ubetydelig i Forhold til den Mængde Tømmer, som blev skaaret, og højst forskellig paa de forskellige Steder. Den svaredes i Steden for Tømmertiende og maa ikke sammenblandes med Savgrundlejen, der var en Jordebogsafgift. Afgiften af de Deler, der blev skaarne paa ikke privilegerede Save, sattes kort efter Regeringsforandringen til $\frac{1}{2}$ Rdl. af hver 100 Deler, som skares paa hver Sav i Norge

[12]) Statskoll.s Protok. 1674 $^{16}/_{11}$ Bl. 25 f. med Aktstykker.
[13]) Arent Berntsen II, 105 f.
[14]) c. l. II, 107.

aarlig;[15]) men da der lød mange Klager herover, blev den erstattet med en vis aarlig Afgift af hver Sav i Steden for Tiende in natura.[16]) Denne Afgift, som fra først af opkrævedes af Fogderne tillige med Savgrundlejen,[17]) blev siden forvaltet og oppebaaren af Generaltoldforvalter Daniel Knof under Navn af Deleskatten og Tiendelasten, da Tienden af det hugne Tømmer og Rundtømmer toges in natura til Flaadens Behov.[18]) Paa Grund af Savskatten er Indtægten af Lenene sat saa højt i Overslaget for 1662.[19]) Fra 1663 gaar den ud af Jordebogen og behandles sammen med Tolden, da den forvaltes af Toldvæsenet. Savgrundlejen derimod bliver paa Jordebogen.

Til de uvisse Indtægter hørte Bygsel, Tredieaarstage og Sagefald samt de øvrige Poster, vi kender fra Danmark, som Indtægten af Rømningsgods, Arvefald, Konfiskationer, Vrag og lignende. Bygsel kaldtes den Afgift, som svaredes i Indfæstning. Den var ubestemt, og der klagedes undertiden over, at den var uretfærdig, hvorfor Landkommissionen for Stavanger Lavdømme [20]) ønskede den fastsat ved Syn for hver enkelt Gaard.[21]) Denne Tanke tog Gyldenløve og Jørgen Bjelke op i 1670, men den blev vist heller ikke gennemført den Gang. Lignende Klager førtes over Tredieaarstagen, uagtet den var bestemt. Den var en Afgift, som Lejlændingen eller Fæsteren svarede hvert tredie Aar, og naar han skiftede Jorddrot.[22]) Den gik ogsaa almindelig under Navnet Holding. Sagefaldet og de

---

[15]) Se Rskr. til Statskoll. 1661 $^{18}/_{10}$ (Pakken, Statskoll.s Dokum.), hvori der siges, at Savskatten er sat til 5 Rdl. à 1000 Deler i Steden for Sav- og Grundskat eller Tiendedeler, og Savmesterskatten til $^{1}/_{2}$ Rdl. af hvert 1000 Deler. Lindbæk I, 29.

[16]) R. E. 1662 $^{12}/_{10}$ Nr. 452 og 455. Ideen hertil var kommen fra Købstæderne, se Meddelelser I, 37. Jfr. Lindbæk I, 85 § 16.

[17]) R. E. 1663 $^{25}/_{4}$ Nr. 703.

[18]) R. E. 1664 $^{30}/_{1}$ Nr. 1064, Frdn. S. 127 ff.

[19]) Se ovenfor S. 233.

[20]) Den almindelige Landkommission bestod af en Kommission for hvert Lavdømme i Norge.

[21]) Meddelelser I, 166 f.; om Forholdene i Telemarken, der vistnok var enestaaende, se smsts. S. 148; om de almindelige Klager over Første Bygsel og Tredieaarstage, se smsts. S. 62 (Skattebrev 1661 $^{17}/_{1}$) og S. 412 (Gyldenløves og Jørgen Bjelkes Forslag).

[22]) Arent Berntsen II, 137. Om Klager over den, se f. Eks. Meddelelser I, 91.

øvrige tilfældige Afgifter, som opførtes paa Jordebogsregnskabet, var af lignende Art som i Danmark.

Baade Hannibal Sehested og Gyldenløve var af den Anskuelse, at Fogderierne, det vil sige Jordebogsindtægterne, burde forpagtes til den højest bydende. Den øjeblikkelige Fordel, som Staten kunde have af denne Foranstaltning, var indlysende, men til alt Held for Bønderne lykkedes det ingen af dem at gennemføre deres Anskuelse. Derimod blev Indtægterne af Sagefaldet bortforpagtede under Christian V., men ikke til Fogderne, for at disse kunde tage Bønderne i Forsvar mod Forpagterne.[23]) Denne Fremgangsmaade var i Overensstemmelse med den Anskuelse, der var udtalt af Statskollegiet i 1665 i Anledning af Gyldenløves Forpagtningsforslag: „At Fogderierne med visse og uvisse skulde Fogderne forpagtes, eragte vi ikke uden Indkonvenienser vel praktikable eller for Undersaatterne nytteligt.“ Fogden skulde paa een Gang være Statens Tjener og Undersaatternes Forsvar, men det kunde han ikke være som Forpagter af Bøndernes Afgifter. Det var vistnok Gyldenløves Mening, at ogsaa Skatterne skulde bortforpagtes tillige med Jordebogsindtægterne; i hvert Tilfælde opfattede den særlige Kommission, som 1666 afgav Betænkning over hans Forslag, det saaledes. Den anbefalede Forpagtningssystemet, og Gyldenløve fik Befaling til at fremkomme med et Forslag om, hvorledes det kunde sættes i Værk, men vi kan se af hans og Bjelkes Betænkning af 1670, at det ikke blev til noget.[24]) Forpagtningen af Sagefaldet var paa tre Aar, men hvad den indbragte, og hvortil Pengene blev anvendte, har vi ikke fundet Oplysninger om.

Af Jordebogsindtægterne afholdtes som i Danmark Udgifterne til Lønning af Amtmændene, Fogderne og andre Betjente i Fogderierne eller Amterne. Flertallet af disse Betjente lønnedes med Frigaarde eller Frihed for visse Afgifter af de Gaarde, de boede paa. Saaledes nød Bondelensmændene, der bistod Fogderne, Sorenskri-

---

[23]) R. E. 1670 $^{17}/_{8}$ Nr. 171 og 1673 $^{29}/_{11}$ Nr. 809.

[24]) Om den paatænkte Forpagtning af Fogderierne, se Meddelelser I, 57 (Instruksen for den almindelige Landkommission § 9; her finder vi Hannibal Sehesteds Anskuelse), 343 f., 361 f. (Kommissionsbetænkningen over Gyldenløves Forslag og den kgl. Befaling om Udførelsen af 1666 $^{25}/_{3}$) og 387 f. (Forslaget 1670); jfr. Lindbæk I, 229 f. (Statskollegiets Anskuelse).

verne, Lavmændene, Postbønderne og Gejstligheden Frigaarde, saa at der gik meget fra, inden Statskassen fik nogen Indtægt af Krongodset. Hvor meget dette beløb sig til, kan neppe afgøres, men det var forholdsvis mere end i Danmark.

Under Jordebogsafgifterne er henregnet de uvisse Indtægter, som faldt i Byerne, fordi de var af samme Art som de uvisse Indtægter paa Landet, og fordi Statens Overskudsindtægt af dem var saa ringe, at der ingen Grund er til at opføre dem særskilt. En Del af Sagefaldet, som udgjorde Hovedparten af det uvisse, var tillagt Byøvrigheden i Løn, Resten slog neppe til til Lønninger af Byfogden, som oppebar det, og hans Folk, om Byen var saa stor, at der fandtes Bysvende. Byfogderne aflagde Regnskab for deres Indtægter og Udgifter paa Skatkammeret, og vi skulde altsaa finde Overskudet repræsenteret paa Skatkammerets Hovedregnskab; men det var saa ringe, at det ikke er værd at nævne. Der blev derfor næsten overalt tillagt Byøvrighederne andre Indtægter, som vil blive omtalte under Told og Accise. Dette Forhold gælder baade Danmark og Norge.[25]) I sidstnævnte Land kan vi paa Grund af den almindelige Landkommissions udførlige Beretninger lettere føre Kontrol med dette Forhold end i Danmark. I Instruksen for Kommissionen var det udtrykkeligt forlangt, at den skulde skaffe Oplysning om, hvor vidt Sagefald og andet uvisse kunde forslaa til Afholdelse af Byernes egne Udgifter.[26]) Det almindelige var, at Byens Øvrighed nød $^1/_3$ af det uvisse; men der var sjældent noget af de øvrige $^2/_3$ til overs; de medgik til Byfogdens Udgifter i Kongens Tjeneste.[27]) I en middelstor By som Stavanger beregnedes Sagefaldet til 20 Rdl. aarlig. Kun i de største Byer som i Bergen og Christiania havde det nogen Betydning; men der var ikke Tale om, at det blot tilnærmelsesvis kunde dække de kommunale Udgifter. I Bergen beregnedes Kon-

---

[25]) Jeg har søgt at opgøre Indtægten af det uvisse i Byerne i Danmark for Aarene 1699 og 1700 og har fundet, at i 1699 var Indtægten af Regnskabsaflæggerne anslaaet til 2309 Rdl., hvoraf Kongens Kasse modtog 51 Rdl. For Aaret 1700 var Indtægten 788 Rdl., hvoraf Statskassen modtog 10 Rdl. De paa Regnskaberne opførte Lønninger udgjorde samme Aar 996 Rdl., saa at Indtægten for det Aar ikke engang strakte til til Lønningerne.

[26]) Meddelelser I, 58 § 12.

[27]) c. l. S. 118, 125 f. Note 2, 139, 164 Noten.

gens Andel af Sagefaldet til 112 Rdl.[28]) I Christiania kunde Magistraten love Byfogden 50 Rdl. aarlig af dens Andel af det uvisse, men dog med den Tilføjelse, at hvis Summen ikke kunde naas deraf, vilde den holde ham skadesløs af anden Byens Indtægt.[29])

III. Slesvig og Holsten.

Uagtet vi for Hertugdømmernes Vedkommende gennem Omslagsregnskaberne faar langt bedre Oplysninger om Jordebogsafgifterne end i Danmark og Norge, er de alligevel i høj Grad ufuldstændige paa Grund af Anvisningerne. Før Regeringsforandringen og Krigene var den aarlige Overskudsindtægt over 70000 Rdl., fra 1672 til den skaanske Krigs Begyndelse udgjorde den op imod 80000 Rdl., da Christian V. forbød den udstrakte Brug af Anvisninger; men i de Aar, da disse florerede, fra 1664—1670, var Indtægten paa Omslagsregnskabet af denne Gruppe kun 21474 Rdl. gennemsnitlig om Aaret. 1669 indkom paa Omslaget kun 4436 Rdl., men 1664 35200 Rdl. af Amtsindtægterne. Tallene før Krigen og efter 1671 viser, at vi maa anslaa det aarlige Overskud til mindst 70000 Rdl.

Fra 1667 var Jordebogsindtægterne af Haderslev Amt, der udgjorde 12—15000 Rdl. aarlig, anviste Prins Christian,[1]) og 1669 nød han tillige Indtægten af Flensborg Amt, som var 2500—3000 Rdl. aarlig. 1667 var Søndre Ditmarsken, der gav c. 18000 Rdl. aarlig, anvist Gabel, og 1669 var 41000 Rdl. anviste paa dette og paa

---

[28]) c. l. S. 177.
[29]) R. E. 1662 $^{20}/_{1}$ Nr. 28.
[1]) R. ty. E. 1666 $^{23}/_{10}$ Nr. 129, $^{22}/_{12}$ Nr. 151 og $^{29}/_{12}$ Nr. 156. Embedsmændene kunde kun skaffe 10000 Rdl. af Amtet, men der behøvedes 12000 Rdl. til Møbleringen af Koldinghus Slot, hvor Prinsen skulde bo, hvorfor Lønningerne blev inddragne, indtil de 12000 Rdl. var skaffede til Veje.

Steinburg Amt til Frederik Ahlefeldt.[2]) Vi nævner kun disse store Anvisninger for at vise, hvor de manglende Indtægter blev af.[3])

Overskudsindtægten fremkom efter Fradrag af Lønninger til de underordnede Betjente paa Amterne samt Omkostninger og anden Afgang, navnlig for øde og forarmet Gods. I 1672 udgjorde de fradragne Lønninger c. 20000 Rdl., men heraf var Amtmændenes alene 12500 Rdl. Hvor meget Omkostningerne og Restancerne slugte, kan vi ikke oplyse, men det har neppe været mindre end 10 pCt., da det var 15 pCt. i Danmark. Vi vilde efter den Beregning faa en Bruttoindtægt af c. 110000 Rdl. i Halvfjerdserne. I 1699 var den stegen til 139118 Rdl.

Jordebogsindtægterne eller Herrengefälle, som de kaldtes i Modsætning til Kontributionerne eller Skatterne, sondredes her ligesom i den øvrige Del af Monarkiet i visse og uvisse Indtægter. Jordebogens Hovedindtægt var den aarlige Pflicht eller Landgilden, som den kaldtes i Haderslev Amt, hvor Forholdene var omtrent som i Jylland. Den aarlige Pflicht bestod igen af flere Species, der var forskellige i de forskellige Egne af Hertugdømmerne; den ydedes dels i Penge og dels i Naturalier; de hyppigste Naturalier var Korn, Malt, Svin, Lam og Høns. Pengeafgifterne var efter deres Navne af forskellig Oprindelse, idet de dels var et Udtryk for Jordlejen, dels for gamle Skatter og dels for afløst Arbejde. Den saakaldte „Hubenschatz“ var en Jordlejeafgift, „Schatzgeld“ var en gammel Skat, der var bleven en Grundbyrde, og „Dienstgeld“ var Afløsning for Hoveri og Ægt. Husmændene betalte en Afgift, der kaldtes „Vorbittelsgeld“. Af disse Afgifter blev „Dienstgeld“ ikke saa sjældent forandret, da det var den letteste Maade at forbedre Registret eller Jordebogen paa. Forandringen medførte en øjeblikkelig Lettelse i Arbejde eller Kørsel, men det varede aldrig længe, før Arbejde og Ægt havde naaet sin gamle Udstrækning igen. Christian V. forhøjede Dienstgeld fra 3 til 10 Rdl. af hver Fuldgaard,[4]) hvorfor Jordebogsindtægterne steg betydeligt under ham, vistnok med c. 10000 Rdl.

---

[2]) c. l. 1668 $^{15}/_{12}$ Nr. 397 og 398.

[3]) Se Omslagsregnskaberne for de nævnte Aar.

[4]) R. ty. E. 1671 $^{29}/_{12}$ Bl. 88 f. angaaende Slesvig Domkapitel; indtil videre kom de dog kun til at betale 5 Rdl. Afgiften skulde ansættes efter en Mark Gulds Jord og Bonitet. Jfr. c. l. Bl. 137 1673 $^{8}/_{1}$. Det nye Register over Bredsted Amts Tjenestepenge og Vorbittelsgeld synes at

aarligt, idet Nettoindtægten stiger fra c. 70000 Rdl. til c. 80000 Rdl. fra 1671 til 1672. Naar Kornafgifterne leveredes i Penge, hvad der ofte var Tilfældet, skete det efter en bestemt Takst, som fastsattes aarlig for hvert Amt efter højeste Markedspris i nærmeste By eller Byer.[5]) I Marskerne var Forholdene anderledes end i de øvrige Amter. Hver Gaard var ansat til visse Morgen Land, og af hver Morgen betaltes en Afgift, som i Krempe og Wilster Mark var forskellig efter Stedernes Lejlighed, men i Ditmarsken udgjorde ½ Rdl.[6]) Ogsaa Marskernes Jordebogsregister blev forhøjet af Christian V.[7])

Hovedparten af de uvisse Indtægter var som i Danmark og Norge Sagefaldet eller „die Brüchen“, som Retsbøderne her kaldtes. Paa Jordebogen oppebares ligesom i Danmark Indtægterne af Oldengælden og Skovudvisningen; derimod synes Overskudet af Fiskeriet at være indbetalt direkte paa Omslaget af Overfiskemester Burchard Lüders.[8]) I Haderslev Amt toges dobbelt saa meget for Skovudvisningen af de jordegne Bønder som af Fæstebønderne.[9])

Blandt Hertugdømmernes Amter indtog Pinneberg Herskab, som var erhvervet 1640,[10]) en Særstilling. Det var et rigsumiddelbart Len, men behandledes med Hensyn til Jordebogsafgifter og Skatter som Holsten. Forvaltningen ledede af en Landdrost med en Amtsskriver under sig. Under Pinneberg hørte Byen Altona.[11]) Ogsaa her begyndte Regeringen i Slutningen af Treserne ligesom i andre Amter at tænke paa at forøge Jordebogsindtægterne.[12])

---

have været vanskeligt at indrette, se R. ty. E. 1674 $^{3}/_{1}$ Bl. 177, $^{26}/_{12}$ Bl. 206 f.

[5]) Se om Korntaksten R. ty. E. 1667 $^{23}/_{11}$ Nr. 195, 1668 $^{13}/_{10}$ Nr. 347, $^{2}/_{11}$ Nr. 363, 1669 $^{16}/_{10}$ Nr. 457—458, $^{30}/_{10}$ Nr. 468—469, $^{9}/_{11}$ Nr. 470, 1671 $^{14}/_{11}$ Bl. 83, 1672 $^{9}/_{11}$ Bl. 124 f., $^{3}/_{12}$ Bl. 131.

[6]) Arent Berntsen II, 89 f. Jfr. om Ditmarskens Afgift Jahrbücher f. d. Landeskunde Schl. H. u. L. III, 412 Noten.

[7]) Se f. Eks. R. ty. E. 1671 $^{18}/_{8}$ Bl. 56 ff., $^{2}/_{12}$ Bl. 86 f., $^{29}/_{12}$ Bl. 87 f. Jfr. R. ty. E. 1673 $^{17}/_{10}$ Bl. 163 ff. ang. Ditmarsken.

[8]) Se Omslagsrgsk. for 1668.

[9]) R. ty. E. 1673 $^{3}/_{4}$ Bl. 136 f.

[10]) Se herom J. A. Fridericia, Danmarks ydre politiske Historie 1629—60 II, 152 f.

[11]) Om Forholdene i Pinneberg Amt og Jøderne og deres Schutzgelder i Altona, se R. E. 1664 $^{15}/_{7}$ Nr. 1198—1200.

[12]) R. ty. E. 1669 $^{28}/_{9}$ Nr. 448; jfr. R. ty. E. 1668 $^{29}/_{8}$ Nr. 330 om Forbedring af Haderslev Amtsregister.

Samtidig med at Jordebogsindtægterne forøgedes ved Forhøjelse af bestaaende Afgifter og Optagelse af nye, var de bleven for mindskede ved Afhændelse. Paa den Maade gik Jordebogsafgifterne tabte af Hanerau Amt, af hele Segeberg Amt, af Sognet Kellinghusen ved Rendsborg og af Wildnisgodserne i Krempe Marsk samt af adskilligt andet Gods i Treserne, og i Halvfjerdserne af Herskabet Hertzhorn. Vi kan forstaa, at det ikke har været en ganske ringe Forhøjelse af Jordebogsafgifterne, der har fundet Sted i Begyndelsen af Halvfjerdserne, naar Indtægten af dem kunde stige trods alle disse Afhændelser, der repræsenterede en Kapital af 1397177 Rdl., eller naar Indtægten sættes til 3 pCt., en aarlig Indtægt af 41915 Rdl.

Foruden Amtmanden og Amtsskriveren lønnedes Amternes underordnede Betjente samt Herreds- og Sognefogder af Amtsindtægterne; desuden enkelte Toldere og Licenteopkrævere. Lønningerne udgjorde i Halvfjerdserne over 18 pCt. af Bruttoindtægten, naar der ikke tages Hensyn til Afgangen for øde og forarmet Gods. Ved Siden af Pengeindtægterne havde Herreds- og Ridefogderne Frigaarde, men dem mistede de ved Udlæget af Gaarde til Ryttere, hvorfor deres Pengeløn blev forhøjet.[13])

IV. Oldenburg og Delmenhorst.

Fra 1670 af træffer vi Overskudet af Kongens Indtægter af Grevskaberne Oldenburg og Delmenhorsts Jordebogsindtægter paa Omslagsregnskabet. Det udgjorde i de 6 Aar fra 1670—1675 112828 Rdl. eller 18805 Rdl. i Gennemsnit om Aaret. Denne Sum repræsenterede kun Kongens Halvdel, da Regeringen over Grevskaberne efter den sidste Greve af Oldenburg Anton Günthers Død i 1667 førtes i Fællesskab med Gottorp indtil 1675. Ifølge et Overslag fra Begyndelsen af Halvfjerdserne var Brutto-

[13]) R. ty. E. 1672 $^{2}/_{12}$ Bl. 129 og 130 f., 1673 $^{21}/_{8}$ Bl. 162, jfr. 1674 $^{26}/_{12}$ Bl. 204 f.

indtægten af Kammerindtægterne, som Jordebogsindtægterne kaldtes, c. 74000 Rdl. Heraf brugtes til Lønninger c. 22000 Rdl., saa at Nettoindtægten blev c. 52000 Rdl. aarlig eller c. 26000 Rdl. til hver af de regerende Herrer.[1])

Med Jordebogsindtægterne forholdt det sig som i de øvrige nordtyske Lande. De bestod af Indtægterne af Jorderne (die Hufen), af Hoveri og Ægt (Dienst) og af Sagefald (die Brüchen).

V. Indtægterne af Jordebogsafgifterne m. m.

Uagtet vi, naar Hertugdømmerne og Grevskaberne undtages, gennem Hovedregnskaberne kun kan paavise meget lidt af Monarkiets Jordebogsindtægter, vil vi dog nævne dem for Overblikkets Skyld. I de to første Aar var Indtægten 23179 Rdl., hvoraf 19861 Rdl. i Norge og Resten i Danmark. Fra 1663—1670 udgjorde den 183150 Rdl., hvoraf 150319 Rdl. i Hertugdømmerne, 21860 Rdl. i Grevskaberne (for Aaret 1670), men kun 7520 Rdl. i Danmark og 3451 Rdl. i Norge. Femaaret under Christian V. udviste en Indtægt af 502722 Rdl., hvoraf 384247 Rdl. i Hertugdømmerne, 90968 Rdl. i Grevskaberne og 27500 Rdl. i Norge, men kun 7 Rdl. eller saa godt som intet i Danmark. For hele Tidsrummet var Indtægten 709051 Rdl., hvoraf 534566 Rdl. i Hertugdømmerne (1664—1675), 112828 Rdl. i Grevskaberne (1670—1675), 50812 Rdl. i Norge og 10845 Rdl. i Danmark.

[1]) Pakken Nr. 4, Dokumente der Gottorffischen Satisfaction wegen Oldenburg betreffend.

TREDIE KAPITEL.

Regalier.

I. Regalismen.

Ved Regalier forstod man Kongens saakaldte uafhændelige Højhedsrettigheder. Et Regale var f. Eks. Retten til at paalægge Skat. Regalismen udviklede sig paa Grænsen mellem Middelalderen og Nutiden under Overgangen fra en Statshusholdning grundet paa Indtægterne af Krongodset til en Statshusholdning grundet paa Skatteindtægter. Den opstod paa en Tid, da Krongodset smeltede mere og mere ind, medens Statshusholdningens Krav stadig steg paa Grund af den udvidede Hofholdning og de staaende Hæres Oprettelse, idet der samtidig ikke var Skatter nok til at erstatte Indtægtsafgangen med og fyldestgøre de nye Fordringer til Statens Ydeevne.

Regeringerne søgte derfor paa Grundlag af det, der var for Haanden, at udvide deres Indtægter eller skaffe sig nye. Man udvidede Lensafgifterne, hvoraf den særlige Udskrivning i Anledning af Lensherrens Tilfangetagelse, ved Uddelelse af Ridderslaget og ved hans Datters Bryllup var vel kendte herhjemme, særlig i Hertugdømmerne, hvor Donativerne, som blev udskrevne efter en Krig eller til Afholdelse af Omkostningerne ved en højtidelig Lejlighed, f. Eks. Kroning, var en Levning af de to første Afgifter, og Frøkenskatten, som tillige blev udskreven i Danmark og Norge, af den sidste. Man erklærede al herreløs Ejendom for Statsbesiddelse. Staten tilegnede sig ikke alene herreløs Jord og Retten til det, som fandtes i Jordens Skød (Metaller, Mineralier, Bjærgregalet), men

ogsaa Vandene, ja selve Havet. Fiskeriet i Søer og Vandløb, Jagten i Skovene og alt, hvad Havet skyllede op paa Kysten, var Statens. De danske Konger tilskrev sig endogsaa en Højhedsret over selve de nordlige Have, som de vilde aabne og lukke for fremmede Nationer.

Regeringen lod sig betale for sin Virksomhed, navnlig for den, som den udøvede for den offentlige Sikkerheds Skyld. Hertil kan henregnes de Pengeafgifter, som Jøderne maatte betale for at nyde Beskyttelse, og de Konvoipenge, som Danmarks Konge oppebar i Slutningen af det 17. Aarhundrede.

I Forbindelse hermed stod de Indtægter, som Staten skaffede sig ved enten selv at drive Handel og Industri eller ved at tillade andre at gøre det og beskytte dem under Udøvelsen. Saaledes opstod Indtægterne af Postregalet, Møntregalet, Tobaksregalet, Saltregalet og al Monopoltold samt Afgifter af industrielle Monopoler.[1])

Her i Landet uddannedes Regalismen under Christian IV. Det karakteristiske for den var, at den søgte et dobbelt Maal. Den vilde samtidig tjene militære og finansielle Øjemed og fremme Handel og Industri. En Affødning af den var Stabelstæderne, hvis Oprettelse er et særegent Træk i det 17. Aarhundredes økonomiske Politik. Det betydeligste Regale var Tolden, og det kunde tjene mange Øjemed, naar man blot var stillet frit i Benyttelsen af det. Men selv om Regeringen paa dette Omraade kunde sætte sig ud over Hensynet til Undersaatterne, var der altid et meget væsentligt Hensyn at tage til Nabostaterne. Det var dette, Christian IV. satte sig ud over, navnlig i Spørgsmaalet om Sundtolden, som han ifølge sin kongelige Højhedsret mente sig beføjet til at forhøje efter Forgodtbefindende. Men deraf fulgte en Katastrofe for det danske Monarki.

Paa et andet Punkt vilde han ogsaa gerne udvide sin Regalieret; men der manglede han den Landbesiddelse, som kunde give ham den fulde Adkomst og Styrke til at sætte sin Villie igennem. Vi tænker paa Elbtolden, som det ikke alene var hans, men ogsaa hans Efterfølgeres højeste Maal at opnaa. For at komme dette Maal

---

[1]) Jfr. Wilhelm Roscher, Die deutsche Nationalökonomik an der Gränzscheide des 16. und 17. Jahrhunderts. Schriften der K. Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften. Philologisch-Hist. Classe IV, 285 ff.

nærmere anlagde han Glückstadt, der mere end noget andet Værk i Datiden var et Udslag af Regalismen. Denne By skulde paa een Gang være en af Rigets Hovedfæstninger, et Centrum for Handelen ikke alene paa Elben, men paa samtlige Have og et Toldoppebørselssted i stor Stil. Den skulde endelig tjene endnu et Øjemed, ødelægge Christian IV.s gamle Fjende Hamburg. Men intet Foretagende har i højere Grad end denne Bys Skæbne vist, at Regalismen, som den udøvedes, var et Misgreb, idet den paa een Gang søgte at opnaa hinanden modstridende Formaal. Alt blev gjort, for at denne By skulde blive en stor Stad. Den blev Sæde for Handelskompagnier, alle Skibe, som kom paa Elben, og hvorover den danske Konge havde noget at sige, skulde anløbe den og oplægge deres Varer i dens Pakhuse,[2]) den blev Toldoppebørselsted for Elbtolden i de Tidsrum, da det lykkedes de danske Konger at faa Lov til at opkræve en saadan, og den blev Garnisonsby for en stor Del af Hertugdømmernes Hærstyrke — det sidste var ikke saa attraaet i de Tider som nu om Stunder — men alt forgæves. Den blev ingen stor By, og de Foretagender, som var til Huse der, trivedes ikke. Den blev et Eksempel til Advarsel ligesom de øvrige Smaafæstninger, som Christian IV.s Efterfølgere ved Stabelrettigheder søgte at gøre til store Handelsbyer. De militære, fiskale og kommercielle Øjemed lod sig nemlig ikke forene. Fæstningsterrainet var en Hindring for Byens Udvidelse, og Frygten for Soldaternes Udskejelser afholdt fredelige Borgere fra at tage Bopæl i en Garnisonsby. En Del hidlokkedes dog ved den Religionsfrihed, der var knyttet til Byer som Glückstadt og Fredericia.

De Handels- eller Industriforetagender, som sattes i Gang gennem Monopolerne, hemmedes i deres Trivsel ved de fiskale Krav, som Regeringen stillede til dem; thi man uddelte ikke Monopolerne alene for at fremme Handelen eller Industrien, men fornemmelig for at forøge Statens Indtægter og lette Oppebørselen af dem. Naar der aabnedes nye Handelsveje eller Industriforetagender, var det at vente, at Statens Indtægter skulde stige, og naar Handelen samledes i visse faa Centra, blev Toldopkrævningen billigere og let-

[2]) Corpus Constitutionum Regio Holsaticarum III, 25 ff. 1662 $^{30}/_{8}$, jfr. N. R. 1665 $^{3}/_{5}$ Nr. 78. Trondhjems Skibe blev fri for at anløbe Glückstadt og losse der, naar de ikke selv ønskede det.

tere, idet man kunde skaffe større Sikkerhed for, at der ikke blev begaaet Underslæb eller Toldsvig. Denne stærke Interesse for Statsindtægternes Stigen var ikke altid gavnlig for de nye Foretagender, der ikke kunde bære store Afgifter i de første Aar af deres Virksomhed, men den fornemste Aarsag, til at saa mange af Regalismens Foretagender slog fejl, var selvfølgelig den, at de naturlige Betingelser for deres Vækst fattedes. De Byer, som trods al Bistand ikke trivedes, manglede de naturlige Betingelser derfor; naar de var til Stede, som Tilfældet var med København, voksede Byen. Forudsætningen for, at de nye Foretagender paa Handelens og Industriens Omraade, som Regalismen satte i Gang, kunde leve og vokse, var, at de Folk, som benyttedes dertil, besad den fornødne Driftighed og Kapital; men paa begge Dele skortede det, navnlig var Kapitalstyrken alt for ringe, til at der var nogen Udsigt til, at de nyskabte Foretagender kunde staa sig i Konkurrencen med Hollænderne og Hansestæderne, som var eneraadende i Handelen og Industrien. Hansestæderne var paa Hamburg nær ikke farlige, men Hollænderne var uovervindelige, naar de ikke blev drevne af Søen med Vold. Dette besørgede England, støttet af Frankrig, men kun for at træde i Hollands Sted som eneraadende paa Søen.

Efterhaanden som Kongemagten blev stærkere, udvidedes ogsaa Regalierne, og hvis vi vilde samle alle de Statsindtægter under denne Afdeling, som afhang af den kongelige Højhedsret, kunde vi faa Størstedelen af Statens Indtægter her ind under.

Der er gjort mange Forsøg paa at fastslaa Regaliernes Antal og klassificere dem, men de er naturligvis ikke lykkedes, da de lærde aldrig har kunnet enes om, hvad der skulde henregnes herunder.

De Statsindtægter, som vi behandler under denne Titel, har alle det Træk fælles, at de er knyttede til en Art Monopol. Herunder er saaledes regnet Indtægten af Møntprofiten, af Bjærgværksregalet, af Østersregalet og af Retten til Perlefangst ved Norges Kyster samt andre lignende Rettigheder,[3]) endvidere Indtægten af Monopoler,

[3]) Kongen forbeholdt sig f. Eks. Forkøbsret til alt Pelsværk i Norge og betragtede Falkefangsten som et Regale. Se R. E. 1663 $^{18}/_{3}$ Nr. 649,

hvoraf Islands Besejling og Salthandelen var de vigtigste, og endelig Indtægten af Donativer i Hertugdømmerne og af den Ret, som Kongen tiltog sig sammesteds til egenmægtig at forhøje Matriklen i Marskerne eller rettere den, som hidrørte fra, at han undlod at benytte denne Ret. Kongen tilegnede sig nemlig en vis Ret over det Land, som kom til ved Inddigning, ligesom han lod sig betale for Græsningsretten paa Udendigslandet,[4]) som han betragtede som hørende ind under sin Forstrandsret. Indtægten heraf kan dog neppe udsondres fra de almindelige Jordebogsafgifter, som betaltes paa Omslaget i Kiel. Til Regalierne hørte desuden Retten til at besørge Postbefordringen, men den gav ingen Indtægter, hverken i Danmark eller i Norge, da den i førstnævnte Land siden 1653 var i Hænderne paa Poul Klingenberg, der som Generalpostmester ledede Postvæsenet i Danmark og Hertugdømmerne i 32 Aar,[5]) og i sidstnævnte fra 1655 var overdraget til Selis og hans Søn Gabriel Marselis paa 20 Aar.[6]) Postvæsenet i Norge gav i største Delen af denne Periode ikke alene ingen Indtægter, men synes endogsaa at have foraarsaget Udgifter [7]) foruden den Afgang, som fandt Sted i Jordebogsindtægterne og Skatterne, ved at Bønder, som førte Posten, nød et vist Afslag i deres Afgifter.[8]) Efter Gabriel Marselis's Død 1671 blev Privilegiet givet til Griffenfelds Broder Albert Schumacher paa 20 Aar; men han opgav det allerede 1674, hvorefter Gyldenløve overtog det ved Auktion mod en Afgift af 2000 Rdl. aarlig.[9])

---

igen ophævet 1666 $^{20}/_{11}$, R. E. Nr. 2898. Om Falkefangsten, se S. T. 1667 $^{7}/_{5}$ Nr. 299.

[4]) R. ty. E. 1667 $^{10}/_{8}$ Nr. 184, 185, $^{24}/_{12}$ Nr. 219, 220, 1668 $^{7}/_{3}$ Nr. 243, 1669 $^{28}/_{12}$ Nr. 485.

[5]) Se Fr. Olsen, Det danske Postvæsen indtil 1711, S. 64—130.

[6]) R. E. 1661 $^{17}/_{8}$ Nr. 859, Konfirmation paa Kongens aabne Brev af 1655 $^{12}/_{9}$.

[7]) R. E. 1666 $^{21}/_{4}$ Nr. 2524.

[8]) Se f. Eks. S. T. 1673 $^{4}/_{2}$ Nr. 50.

[9]) Se Hans Berrum, Norges Posthistorie 1647—1719 S. 98 ff. og 103 ff.

II. Møntregalet.

Af samtlige Regalier var Møntregalet ubetinget det vigtigste, ikke fordi det gav de største Indtægter, thi i saa Henseende kunde det hverken maale sig med Bjærgværksregalet eller Saltmonopolet, men fordi den Maade, hvorpaa det blev benyttet, havde en overordentlig Indflydelse paa hele Samfundets økonomiske Liv. Dog spillede god Mønt ikke den Rolle i hine Tider, som den gør nu, hvor vigtig den end var. Endnu stod Naturaløkonomien paa mange Omraader i fuldt Flor, om end man fjærnede sig fra den med stærke Skridt. Intet bidrog mere til dens Aftagen her til Lands end Statens Afhændelse af sit vidtstrakte Jordegods. Derved blev den tvungen ind paa at skaffe sig Indtægter ad andre Veje, og disse ydedes for største Delen i Penge. Ganske vist vedblev Naturalydelserne at være af stor Betydning ved Fæstningsmagasinernes, Flaadens og Hoffets Forsyning, men i Forhold til den samlede Statsindtægt var de i stærkt Aftagende. Da Staten saaledes var henvist til at søge sin væsentligste Indtægt i Penge, blev den ogsaa i langt højere Grad end tidligere interesseret i, at Mønten var nogenlunde god, og at den forefandtes i rigelig Mængde, at ikke Undersaatterne skulde være nødte til at benytte sig af den megen daarlige Smaamønt, som stadig strømmede over Grænserne uden Lands fra og for Resten ogsaa var møntet i Indlandet under Krigene. Det Møntsystem, man benyttede ved Arveregeringens Indførelse, var skabt af Christian IV. ved Forordningerne af 4. Maj 1625, 10. Oktbr. 1629 og 21. Jan. 1630.[1]) Ifølge dem var Hovedmønterne Rigsdaler in specie à 96 Sk. og Slettedaler à 64 Sk. En Rigsdaler gjaldt 6 slette Mark og en Slettedaler 4 saadanne. Christian IV. søgte ogsaa at udmønte Skillemønten omtrent lige saa god som Rigsdaleren, men alligevel var der megen daarlig Skillemønt i Omløb, særlig fra Midten af Trediverne. Denne blev neppe afskaffet, selv om den blev reduceret i 1648.[2]) Dette Forhold medførte store Ulemper, da der var udmøntet alt for lidt af den fine Mønt til at tilfreds-

[1]) V. A. Secher, Corpus Constitutionum Daniæ IV, 229 f., 489 ff., 504 f.
[2]) c. l. V, 546 f.

stille Forbruget. Medens Enevælden var stærkt optaget af at kæmpe mod den daarlige Smaamønt,[3]) fremmede den selv en anden Utilbørlighed, som i Grunden var nok saa farlig, ja ved Møntordningen af 22. Marts 1671[4]) satte den den formelig i System. Denne bestod i, at Slettedaleren eller Kronemønten, som den kaldtes, blev udmøntet af ringere Finhed end Rigsdaleren, saaledes at der efterhaanden opstod en ret betydelig Kursforskel imellem dem. Da den alligevel vedblev at regnes for gangbar Mønt og toges i Betaling Mand og Mand imellem for det paalydende Beløb, førte det til, at Speciesmønten forsvandt. Den gik ud af Landet eller blev omsmeltet. Dette var ikke undgaaet Regeringens Opmærksomhed, og i 1662 forelagde den Statskollegiet Sagen med en Klage over, at Rigsdaleren gik ud af Riget, og anden Mønt, som ikke var saa god, kom ind i Stedet.[5]) Der gik over et Aar hen, inden der kom noget Svar fra Statskollegiet, men saa havde det ogsaa fundet den rette Aarsag til Speciesmøntens Forsvinden og det Middel, hvorved man kunde holde paa den. Det raadede til kun at udmønte Rigsdaler og de underordnede Møntsorter af denne og at reducere den Kronemønt, som var i Omløb, til dens virkelige Værdi, som det anslog til 4 Sk. mindre paa hver Daler, end den lød paa. Naar dette skete, vilde Naboerne sikkert ogsaa tage mod de ringere Møntsorter. Dette Raad blev ikke fulgt, og Misèren vedblev derfor.[6]) Regeringen vilde ikke opgive den øjeblikkelige Fordel, som den havde af at slaa slet Mønt, og tillige var den vel bange for det store Tab, som en pludselig Nedsættelse af Kronemønten vilde foraarsage Landet. Som Regeringerne i andre Lande paa den Tid troede den tillige, at man ved Udførselsforbud kunde bevare Sølvet og den gode Mønt i Landet.[7]) I Aarene efter 1663 blev Forholdet endnu værre, idet man var saa uheldig at faa en bedragerisk Møntmester[8]) i Gotfred Krü-

---

[3]) Se Frdn. 1665 $^{5}/_{6}$ S. 198 f., R. E. Nr. 2107—08, Frdn. 1666 $^{10}/_{1}$ S. 213, S. R. Nr. 8, Frdn. 1667 $^{29}/_{3}$ S. 260 f., 1669 $^{18}/_{3}$ S. 303 f. og 1670 $^{12}/_{4}$ S. 16 f.

[4]) Rothe, Christian V.s Reskripter, S. 100 ff.

[5]) Lindbæk I, S. 71 f.

[6]) c. l. S. 131 f.

[7]) Forbud mod Udførsel af Sølv og Guld 1663 $^{19}/_{11}$, Frdn. 1643—70 Bl. Yyyy III.

[8]) Se herom Statskoll.s Protok. 1671 $^{27}/_{2}$ Bl. 30 ff.

ger, forhen Prins Christians Ingeniør, som 1664 fik Privilegium paa at oprette en Mønt, hvorpaa han i 10 Aar maatte slaa Mønt mod en vis Afgift til Skatkammeret.[9]) Der var neppe hengaaet et Aar efter Udstedelsen af hans Privilegium, før man var nødt til at give en Forordning mod de falske Mønter,[10]) som man mente kom ind i Landet uden Lands fra. Det er ogsaa højst sandsynligt, at en Del af dem kom fra Udlandet, men der har vist nok samtidig været udmøntet ulovlig Mønt herhjemme. Ved Siden af Krügers Mønt, som kaldtes den lille Mønt, fordi han kun havde Ret til at udmønte en vis Mængde Penge af en bestemt Sort, virkede Statens almindelige Mønt, der forestodes af Frederik Caspar Herbach. For at standse den stadige Forøgelse af Smaamønten fik de to Møntmestre 1665 Befaling om indtil videre ikke at udmønte Mønt, der var mindre end Markstykker. Kort efter fik de Ordre om foreløbig kun at udmønte hele og halve Dalere, og for at det skulde være Alvor med Ophøret af Udmøntning af Smaamønt under Markstykker, lod man de vedkommende Møntstempler tage fra dem og opbevare paa Skatkammeret og forbød „Stempelsniderne" at skære nye.[11]) Samtidig udgik der Forbud mod Indførsel af Smaamønt under Markstykker. Trods alle disse Forholdsregler vedblev Smaamønten at dukke op. De daarlige Mønter, som een Gang var i Omløb, lokkede den ind med uimodstaaelig Kraft. Da intet andet hjalp, greb man endelig til det rette Middel, som Statskollegiet havde anbefalet, at reducere den daarlige Mønt til dens virkelige Værdi, som skete ved Møntforordningen af 29. Marts 1667.[12]) Efter denne blev en Dobbeltslettedaler sat til 7 Mk. — den lød ellers paa 8 Mk. — Tomarkstykker til 28 Sk. og Markstykker til 14 Sk., og Mønter derunder indtil Fireskillinger nedsattes i Forhold dertil. Fireskillinger nedsattes til 3 Sk. og Toskillinger til $1\frac{1}{2}$ Sk. Fremmed Mønt derunder skulde ingen Værdi have.

---

[9]) S. R. 1664 $^{15}/_{11}$ Nr. 172.
[10]) Frdn. 1665 $^{5}/_{6}$ S. 198 f.
[11]) S. T. 1665 $^{22}/_{12}$ Nr. 651, 1666 $^{10}/_{1}$ Nr. 18, $^{12}/_{1}$ Nr. 25. Denne Fremgangsmaade blev ogsaa anvendt mod Møntmesteren i Glückstadt, naar Prægningen en Tid blev indstillet, se R. ty. E. 1668 $^{13}/_{10}$ Nr. 348. Først naar Udmøntning atter skulde foregaa, fik han Stemplerne tilbage, se R. ty. E. 1669 $^{18}/_{5}$ Nr. 427.
[12]) Lindbæk I, 276 f. Frdn. S. 260 f.

Alligevel vedblev den fremmede Smaamønt at strømme ind, og da man frygtede for, at Rigerne skulde „vorde forfyldt“, og dens „umaadelige Mængde“ foraarsage „største Skade i Commercien“, greb man atter til Forbudet.[13]) Samtidig blev Sagen overgivet til Kommercekollegiet, hvorfra den gik til Statskollegiet; men dette ønskede, at den paany skulde tages under Overvejelse med Bistand af en polsk Møntmester Andreas Timpfe, som nylig var kommen hertil. Kommercekollegiet fik derpaa igen Ordre til at foretage Sagen sammen med den nævnte Møntmester og i Nærværelse af de to københavnske Møntmestre samt Møntmester Johan Wolteroch fra Glückstadt.[14]) Uagtet Sagen paa Grund af Kommercekollegiets indre Forhold foreløbig gik i Staa, var den dermed inde i det Spor, som førte til Opdagelsen af Møntmestrenes ulovlige Forhold og til den grundlæggende Forordning af 1671. Ophavsmanden til denne var øjensynlig Andreas Timpfe, som synes at have erhvervet sig stor Indflydelse.[15]) Saa snart Kommercekollegiet var bleven endelig indrettet, fik det Befaling om at affatte et Udkast til en Møntordning.[16]) Dette blev forelagt Statskollegiet tillige med en Beretning af Timpfe om, at Krüger skulde have tjent 31000 Rdl. ved sit ulovlige Forhold. Statskollegiets Medlemmer var enige om, at Krüger burde straffes, og billigede gennemgaaende Kommercekollegiets Forslag,[17]) hvorefter Forordningen af 22. Marts 1671 udkom. Ifølge denne skulde der som hidtil være tre Møntsteder København, Christiania og Glückstadt og to Møntsorter Speciemønt og Kronemønt. Specierigsdaleren blev 14-lødig, $8^3/_{32}$ Stk. paa Marken, saa at 1 Mk. fint blev $9\frac{1}{4}$ Rdl. Dette Forhold vedblev at bestaa til 1875. Men Kronemønten blev noget ringere, idet der i den udmøntedes 10 Rdl. $2\frac{1}{2}$ Mk. af 1 Mk. fint, hvilket havde til Følge, at den straks sank i Værdi i Forhold til Specierigsdaleren, saa at man i 1674 blev nødt til at reducere den.[18]) Denne Foranstaltning gennemførte man ikke godvillig, men under et Pres fra Udlandet, idet der havde

[13]) Frdn. 1669 $^{18}/_{3}$ S. 303 f.
[14]) Lindbæk I, 342.
[15]) Se f. Ex. Statskoll.s Protok. Bl. 25 1674 $^{16}/_{11}$.
[16]) S. T. 1671 $^{10}/_{1}$ Nr. 28.
[17]) Statskoll.s Protok. 1671 $^{27}/_{2}$, $^{6}/_{3}$, $^{25}/_{3}$ og $^{30}/_{3}$ Bl. 30 ff.
[18]) Jfr. William Scharling, Den danske Mønthistorie S. 44 f.

fundet en Møntkongres Sted i Hamburg, hvor ogsaa Danmark havde været repræsenteret, som var resulteret i en Møntreces a. 1673, hvorved den danske Kronemønt for Hertugdømmernes Vedkommende var bleven reduceret.[19]) Uagtet de danske deputerede havde underskrevet Recessen, var man herhjemme i en ret bitter Stemning og syntes at mene, at det var en Mangel paa Respekt, der var vist den danske Enevoldskonge, ved at man havde nedsat hans Mønt og saaledes gjort Indgreb i et Regale. Men man trøstede sig med, at det ikke var gaaet Ludvig XIV. bedre, der jo var alle Enevoldskongers Forbillede. Statskollegiet, som i Juni Maaned fik Sagen til Overvejelse, fandt, at de danske deputerede havde overskredet deres Myndighed ved ogsaa at lade Slesvig gaa ind under den hamburgske Reces saa vel som Holsten, men da man ikke kunde lade disse to Hertugdømmer have forskellig Mønt uden den største Skade for Handelens og Kongens Interesser, burde man ikke alene lade det staa ved Magt, men ogsaa nedsætte Mønten i Danmark og Norge. Dette fandt man imidlertid ikke raadeligt at gøre straks, da Smaamønten var nedsat med 25 pCt., og Skatteyderne derved vilde komme til at betale ¼ mere end ellers, da de næsten alle betalte i Smaamønt. Tillige forestod Terminen, hvor der paa grov Mønt vilde tabes 12½ pCt. for deres Vedkommende, som havde udgivet deres Obligationer paa Rigsdaler, da disse ikke var til at opdrive. Kollegiet vedtog derfor, at de Debitorer, som havde det, burde svare 4 pCt. i Opgæld, men Kreditorerne skulde ikke være pligtige til at modtage deres Kapital paa disse Betingelser.[20])

Med andre Ord de Møntsorter, som var i Omløb i Danmark og Norge, var i høj Grad forringede og svarede slet ikke til deres Paalydende. Selv de større Møntstykker synes at have været langt ringere, end man skulde tro, da vi ikke paa anden Maade kan forklare de store Tab, som Skyldnerne vilde komme til at lide ved Gennemførelsen af den hamburgske Møntrecesses Bestemmelser.

I Overensstemmelse med denne udkom en Møntordning for Hertugdømmerne den 28. Juni,[21]) men den blev for de danske Mønters Vedkommende igen taget tilbage ved en Forordning af 15. Juli,

---

[19]) Se Jahrbücher für die Landeskunde der Herzogthümer III, 471.
[20]) Statskoll.s Protok. Bl. 84 b. 1673 $^{3}/_{6}$, se den orig. Betænkning.
[21]) Verordnungen 1670—80.

der fastsatte, at alle danske Mønter skulde gælde i Hertugdømmerne som forhen.[22])

Der herskede aabenbart stærk Splid blandt de ledende om dette Spørgsmaal. Et halvt Aar efter blev det taget op igen, og Statskollegiet delte sig ved denne Lejlighed i to Partier,[23]) hvoraf Kansler Peder Reedtz var Fører for det ene og Griffenfeld for det andet. Griffenfelds og hans Tilhængeres Erklæring blev den gældende, og Regeringen forlod hermed det gode Standpunkt, som klarest var udtalt af Kansleren paa Mødet om Sommeren, og hvori det praktiske Livs Gang gennem Tiderne har givet ham Ret. Meningen af hans Udtalelser var, at man først og fremmest burde sørge for at have god Mønt, dernæst at være i Overensstemmelse med sine Naboer, men Godheden kom i første Række, Ligheden i anden. Det, som var gjort i Hamburg, var nyttigt og kunde ikke forringe Kongens Værdighed.

Ganske modsat var det Standpunkt, som forfægtedes af Griffenfeld, og som vandt Sejr. Hans Bevæggrunde til i det væsentlige at blive ved det bestaaende var Hensynet til Kongens Værdighed, at det var Skik at have to Slags Mønt, og at man ikke burde opgive den finansielle Fordel, Staten kunde have ved at slaa Mønt af ringere Værdi end den paalydende, samt Hensynet til Undersaatternes Skatter, til Skyldnerne og til Statens Udbetaling af Lønninger. Sit Standpunkts Uholdbarhed indrømmede han selv ved til Slutning at anbefale, at der foreløbig kun skulde møntes Specier. I Overensstemmelse med Griffenfelds Anskuelser udkom Forordningen af 23. Febr. 1674, der satte Skyldnernes Opgæld paa Kurantmønt til 4 pCt., og Dagen efter blev der udstedt Forbud mod Omsmeltning og Udførsel af Specier og Befaling om, at kun disse maatte møntes, og at Tolden skulde oppebæres i denne Møntsort.[24])

Danmarks Beslutning om ikke at nedsætte sin Smaamønt og holde Kronemønten i højere Kurs, end den var værd, gav Spekulanterne Blod paa Tanden. Der meldte sig forholdsvis hurtig en vis Philip de Pine, som i Forbindelse med Borgemester Christian Eifler i Altona og Licentiat Steinmann i Itzehoe vilde oprette en Mønt i

---

[22]) Frdn. 1673 $^{15}/_{7}$ S. 177 f.
[23]) Statskoll.s Protok. Bl. 90 ff. 1674 $^{14}/_{1}$ og $^{15}/_{1}$, $^{9}/_{2}$ Bl. 94, $^{16}/_{2}$ Bl. 95.
[24]) Frdn. S. 230 f., jfr. S. T. Nr. 51.

Altona. Kommercekollegiet gav Foretagendet sin bedste Anbefaling, men Statskollegiet mente, at vi havde nok i de tre Mønter, og slog vist dermed Sagen til Jorden.[25]) Neppe var denne Sag bragt fra Haanden, før der mødte en vis Henrik Høyer frem, som havde forkøbt sig paa en Del Sølv i Barer, hvorfor han vilde have Lov til at udmønte det i Kroner og lovede Kongen 2 pCt. Kammerkollegiet, som først havde haft Sagen til Behandling, raadede efter Raadførsel med Kommercekollegiet fra at indlade sig med ham, for det første fordi det allerede havde hjulpet paa Kursen, at der ikke længer blev udmøntet Kroner, og dernæst fordi Kongen selv burde tage hele Fortjenesten, naar der en Gang skulde udmøntes saadanne. Statskollegiet gav dette sit Bifald.[26]) Men snart dukkede der en ny Fare op i Horizonten, som, hvis den ikke blev afværget i Tide, fuldstændig vilde gøre det af med de kostelige Specier. Det var de svenske Otteskillinger. Sveriges Møntvæsen havde været i endnu daarligere Tilstand end vort, hvad vi kan se af, at Specien havde været i højere Pris der end her.[27]) De havde nu nedsat deres Smaamønt, saa at den i Stockholm kun kunde afsættes med et Kurstab paa 18½ pCt.; men da vi ikke havde nedsat vor, blev der pludselig her et Marked for den. En svensk Otteskilling kunde købe for 7 Sk. her, hvorved der kun tabtes 15 pCt. Følgelig gik Otteskillingerne hertil i Steden for til Stockholm, og der var atter Fare for, at de kære Specier skulde vandre ud af Landet, som til Gengæld vilde blive opfyldt af svenske Otteskillinger. Dette maatte afværges ved et nyt Forbud, som udkom efter Kommercekollegiets Varselsskrig[28]) den 8. Marts 1675, hvorefter al fremmed grov Mønt fra Slettedaleren og nedefter kun maatte modtages til en Fjerdedel mindre end deres paalydende Værdi.[29])

Endnu i 20 Aar kæmpede man en forgæves Kamp for at bevare Specierne og holde Kursen paa Kronemønten oppe, inden man i 1695 lod sig bevæge til at bringe vor Møntfod i Overensstemmelse med den hamburgske Kurantfod.

---

[25]) Statskoll.s Protok., Bl. 21 f. 1674 $^{9}/_{11}$.
[26]) Statskoll.s Protok. Bl. 36 ff. 1674 $^{14}/_{12}$; Skatk.s Forest. var af $^{24}/_{11}$.
[27]) Jfr. Griffenfelds m. fl.s Betænkning af 1674 $^{16}/_{2}$ i Statskoll.s Arkiv.
[28]) Statskoll.s Protok. Bl. 55 f.
[29]) Frdn. S. 271 f.

Gennem Statens Hovedregnskaber erfarer vi intet om Indtægten af Møntregalet; men vi har enkelte Møntregnskaber i Behold, som giver os lidt Oplysning derom. Ifølge disse gav Møntningen i København intet Overskud i Tiden fra 1662—1670.[30]) Den opspiste sig selv. Vi mangler dog Efterretning om, hvad Gotfred Krügers Møntning kastede af sig for Statens Vedkommende. Fra 1671 ledede Kommercekollegiet Møntningen i København og i Glückstadt, og Overskudet blev benyttet til at lønne dets Medlemmer med. I Aarene 1671—1673 var Overskudet 5471 Rdl., men da Aarslønningerne var 2707 Rdl., slog det ikke til.[31]) En vistnok langt større Indtægt gav Mønten i Christiania. For Aaret 1662 var Overskudet 12969 Rdl.[32]) Denne Indtægt var anvist til Dronning Sophie Amalie og var i Anvisningen anslaaet til 12000 Rdl. aarlig.[33])

III. Bjærgværksregalet.

Christiania Mønt stod i den inderligste Forbindelse med Kongsberg Sølvværk og kan ikke skilles fra dette. Det var grundlagt af Christian IV. i 1623, men var allerede 1627 gaaet over til et Aktieselskab, hvori Kongen forbeholdt sig en Fjerdedel foruden Tiende af Metaludbyttet.[1]) Fra 1628—1641 udgjorde Indtægten af Tienden 57106 Rdl. og Udbyttet af Kongens Andel i Værket 5740 Rdl.,[2]) hvilket Beløb viser, at Værkets Overskud kun har været ringe. Ved Hannibal Sehesteds Afgang som Statholder i Norge erhvervede Staten hans $^{5}/_{32}$ i Værket, og i 1661 fik Lederen Brostrup Gedde, en

[30]) Johan Stichmanns Møntmesterrgsk. 1662 $^{14}/_{3}$—1663 $^{27}/_{11}$ og Caspar Herbachs Møntrgsk. 1663 $^{28}/_{11}$—1670 $^{13}/_{2}$.
[31]) Kommercekollegiets Rgsk. for Mønten 1671 $^{14}/_{9}$—1673 $^{31}/_{12}$.
[32]) Pakken, Diverse uregistrerede Dokum., Beregn. og Efterretn. Møntvæsenet ang. 1662—1700.
[33]) R. E. 1662 $^{2}/_{4}$ Nr. 150.
[1]) M. Thr. Brünnich, Kongsberg Sølvbergverk, Kiøbenhavn 1826, S. 63 f.
[2]) c. l. S. 93.

Søn af Rigsadmiral Ove Gedde, Frederik III. overtalt til at udløse Participanterne og selv overtage Værket.[3]) I de første Aar herefter var Indtægterne ifølge Brünnich store. Overskudet udgjorde fra 1661—1664 24996 Rdl. og Sølvtienden og Møntudbyttet 81851 Rdl. Men hermed var ogsaa Værkets gode Tid forbi. Brostrup Gedde afløstes af Ditlev Bülcke, en Søn af Kongens Livlæge dr. Peter Bülcke, som Overberghauptmand,[4]) og under ham gik det stadig tilbage. Som Aarsag til Tilbagegangen, der allerede var begyndt under Gedde, angav Gyldenløve, som førte Tilsyn med Værket,[5]) at der var alt for mange Embedsmænd og for høje Lønninger,[6]) hvorfor disse i 1670 reduceredes fra 11000 Rdl. til 8200 Rdl. aarlig.[7]) Samme Aar blev Bülcke dømt fra sit Embede og til at betale Værkets Gæld, der var paa 32000 Rdl.[8]) I de følgende Aar gik det atter tilbage, hvorfor Værket i 1673 blev overdraget til Rentemester Henrik Müller.[9]) Men heller ikke under ham gik det godt, uagtet han i 1675 fik betydelige Lettelser, hvoriblandt Tiendefrihed fra sin Tiltrædelse af det til Nytaar 1679.[10]) I 1683 blev det igen taget fra ham.[11])

Kongsbergs Historie er et sørgeligt, men træffende Eksempel paa, hvor lidet virkeligt Udbytte Staten havde af sit Bjærgregale. Naar man tog Hensyn til den Skade, Bønderne i Omegnen led, til Afgangen i Jordebogsafgifterne, Skatteindtægterne og Tolden, til Skovenes Ødelæggelse ved det meget Træ, der brugtes til Smeltningen, og endelig til det Underskud, som Statsgruberne gav, var Sølvtienden dyrt betalt. Fra 1670—1675 synes Udbyttet af den norske Mønt kun at have været 10500 Rdl., som var et daarligt Vederlag for de 20000 Rdl.s Gæld, som i de 3 første Aar af denne Periode gjordes paa Kongsberg.

---

[3]) c. l. S. 140 ff., jfr. R. E. 1661 9/3 Nr. 412, 30/3 Nr. 469, 3/4 Nr. 489, 5/4 Nr. 501, 6/4 Nr. 503, 12/4 Nr. 517, 17/6 Nr. 690 og R. D. P. Ia Bl. 99.
[4]) R. E. 1666 27/9 Nr. 2781, 2/10 Nr. 2784.
[5]) R. E. 1666 14/3 Nr. 2599.
[6]) Meddelelser I, 347, 372, 374 f.
[7]) c. l. I, 376 og 393.
[8]) 1670 13/5 Kammerkoll.s Forestilling og Dom, Brünnich c. l. S. 175—179.
[9]) c. l. S. 192.
[10]) R. E. 1675 10/8 Nr. 980.
[11]) H. T. 7. IV, 110.

Større Indtægter end af Sølvproduktionen havde Staten af Kobberværkerne og den dermed følgende Kobbertiende og Kobbertolden, som imidlertid ogsaa maatte betales med Afgang i andre Statsindtægter. Alene i Trondhjems Amt regnede Landkommissionen af 1661 Afgangen i Toldindtægterne ved Kobberværksejernes Privilegier til over 4500 Rdl. aarlig.[12]) Det betydeligste Kobberværk her, Røraas, var i Jokum Irgens's Besiddelse. Han overtog ved en Kontrakt i 1661 alt Tiendekobberet i Norge paa 3 Aar. Det skulde af Bønderne føres til Bjærgværkets nærmeste Havn og der modtages af ham for 57 Rdl. Skippundet; desuden skulde han svare den sædvanlige Kobbertold af 6 Rdl. Skippundet.[13])

Det maa have været en god Forretning for Irgens; thi længe inden hans Kontrakt var udløben, fremkom Kongens Kobbersmed Henrik Ehm med Tilbud om at ville overtage Tiendekobberet for 60 Rdl. Skippundet og endda levere hvert Skippund Kobberarbejde for Staten for 20 Slettedaler mindre, end han før havde faaet. Skatkammeret fik Befaling til at forhandle med ham paa Grundlag af 60 Rdl. Skippundet, den sædvanlige Kobbertold og Kobberarbejde til Kongen for 93 Rdl. 2 Mk. Skippundet.[14]) Paa disse Betingelser kom en Kontrakt i Stand den 6. Januar 1663, som skulde træde i Kraft fra det Øjeblik, Overenskomsten med Irgens udløb.[15]) Imidlertid maa Regeringen være kommen paa andre Tanker, idet den besluttede sig til selv at beholde en stor Del af Tiendekobberet og kun overlade Henrik Ehm 40 Skippund aarlig til Forfærdigelse af Hoffets og Flaadens Kobbertøj.[16]) Ideen hertil stammede fra de norske Mænd, som 1662 var i København og paa Rentekammerets Foranledning udtalte sig om Norges økonomiske Vilkaar i det hele taget. De havde raadet Regeringen til selv at beholde Tiendekobberet til at støbe Kanoner af eller til Forarbejdelse til anden Brug, hvorved der vilde skaffes Arbejde og Fortjeneste i Landet.[17]) Den samme Tanke fremsatte Gyldenløve i sit Reformforslag af 1664 og gentog den igen

[12]) I. C. Berg, Saml. til det norske Folks Sprog og Hist. IV, 36.
[13]) R. E. 1661 $^{11}/_{4}$ Nr. 511—514. Kontrakten lød fra Nytaar 1661 til Nytaar 1664. Jfr. 1662 $^{3}/_{4}$ Nr. 153.
[14]) R. E. 1662 $^{28}/_{11}$ Nr. 517.
[15]) R. E. 1663 $^{19}/_{5}$ Nr. 745, $^{22}/_{10}$ Nr. 917, $^{18}/_{11}$ Nr. 953.
[16]) R. E. 1665 $^{5}/_{1}$ Nr. 1812, $^{18}/_{1}$ Nr. 1824.
[17]) Meddelelser I, 324.

1666.[18]) Medens Tanken fra Regeringens Side maaske først har været, at Kobberet skulde føres herned og støbes her,[19]) fik Gyldenløve sat igennem, at det forblev i Norge og støbtes der.[20]) 1666 fik Henrik Ehm igen sin Kontrakt om 40 Skippund aarlig fornyet paa 3 Aar;[21]) men naar Hoffets Bestillinger fordrede det, nøjedes han ikke med dette Beløb.[22])

Tilsynet og Regnskabet med Kobbertienden førtes søndenfjælds af Møntskriver Peder Jessen i Christiania.[23]) Nordenfjælds var Tolderen i Trondhjem vistnok tillige Tiendeskriver i Frederik III.s Tid, men i 1672 blev Tilsynet med Kobbertienden en særlig Post, der besattes med Enevold Stabel.[24]) Denne sorterede under Admiralitetet, da Kobbertienden var tillagt Flaaden.

Medens Kongsberg Sølvværk, hvoraf der ogsaa udvandtes Kobber, i Størstedelen af denne Periode blev drevet af Staten, var det vistnok ikke Tilfældet med noget af Kobberværkerne uden for det kongsbergske Distrikt. De var vistnok alle overladte til private. Jokum Irgens havde som omtalt det gamle Røraas, Selis Marselis Lykkens Kobberværk i Ørkendalen og et Værk i Meldalen,[25]) Henrik Müller det ostendalske Kobberværk [26]) og U. F. Gyldenløve flere Kobberværker i Gudbrandsdalen.[27]) Et nyt Værk blev aabnet ved en gammel Grube i Ytreø Fogderi i Trondhjem Stift 1663 af Christopher Caspersen og andre.[28]) Af disse Værker synes kun Røraas at have svaret Regning, indtil det blev ødelagt af Svenskerne i den kommende Krig. Irgens synes ikke at have behandlet sine Arbejdere godt.[29])

---

[18]) Lindbæk I, 222, Meddelelser I, 337 f.
[19]) R. E. 1665 $^{26}/_{4}$ Nr. 2024.
[20]) R. E. 1666 $^{24}/_{3}$ Nr. 2608, se Meddelelser I, 354 Note 2.
[21]) R. E. 1666 $^{12}/_{2}$ Nr. 2406—2407, $^{22}/_{2}$ Nr. 2457.
[22]) R. E. 1666 $^{16}/_{8}$ Nr. 2703.
[23]) Se f. Eks. R. E. 1663 $^{14}/_{5}$ Nr. 745.
[24]) S. T. 1672 $^{10}/_{1}$ Nr. 42.
[25]) N. R. 1660 $^{12}/_{12}$ Nr. 157, 1662 $^{14}/_{7}$ Nr. 117.
[26]) R. E. 1662 $^{23}/_{5}$ Nr. 272.
[27]) R. E. 1664 $^{4}/_{11}$ Nr. 1686, $^{30}/_{12}$ Nr. 1795, 1666 $^{4}/_{1}$ Nr. 2333 (et nyt Kobberværk i Gusdal Sogn i Espedalen), $^{14}/_{4}$ Nr. 2517. Da. Saml. 2, II, 363 f.
[28]) R. E. 1663 $^{24}/_{1}$ Nr. 606.
[29]) R. E. 1666 $^{29}/_{3}$ Nr. 2501.

Ved Siden af Sølv- og Kobberværkerne trivedes ogsaa Jærnværker, der vist alle blev drevne af private. Ogsaa af disses Udbytte nød Staten Tiende, men dens aarlige Beløb var ikke stort, kun nogle faa Hundrede Rigsdaler i Penge. Størstedelen af den er vel bleven anvendt til at støbe Jærnkanoner af. Af disse Værker, der næsten alle laa i det søndenfjældske Norge, blev et Par Stykker drevne af Udlændinge. Det gamle Ejdsvoldske Jærnværk, der havde været forpagtet af Marselierne,[30]) blev i 1664 overladt til Fyrst Jakob af Kurland,[31]) som havde store Planer for vedrørende Industri og Handel. Jærnværket fik han ikke synderlig Fornøjelse af; det var i 1670 saa reduceret, at Fogden erklærede, at der ikke en Gang fandtes saa meget af Værdi paa Værket, at det kunde dække de undergivne Bønders Skatterestancer, som beløb sig til 1300 Rdl.[32]) Englænderen William Davidson, der kom til at spille en stor Rolle her som en af Direktørerne for Saltkompagniet, fik samme Aar som Fyrst Jakob Privilegier paa et Jærnværk paa Mostamark,[33]) og Georg Orse indrettede et Staalværk og et nyt Jærnværk ved Holle Fos.[34]) Ogsaa Brostrup Gedde søgte i dette Aar om Privilegier paa det Holdensognske Jærnværk;[35]) om han fik dem, er tvivlsomt, da hans økonomiske Forhold var meget slette, saa at der ikke var stor Udsigt til, at han kunde drive det. 1665 fik Præsident Niels Pedersen i Christiansand, Lavmand Laurids Andersen og Købmand Strange Trøner Privilegium paa et Jærnbjærgværk i Holte Sogn i Nedenæs Amt,[36]) og fra tidligere Tid af havde Jokum Irgens og Jørgen Philipsen Bevilling paa Læsø Jærnværk i Gudbrandsdalen.[37]) Som man ser, der var Liv nok; men Udbyttet svarede ikke til de store Forventninger, som i hvert Tilfælde Regeringen nærede, idet den prisgav sine Skatteindtægter og Bønderne for at skabe en Bjærgværksindustri i Norge.

---

[30]) R. E. 1663 2/1 Nr. 564, 17/3 Nr. 647.
[31]) R. E. 1664 10/5 Nr. 1250, 13/5 Nr. 1252 og 27/9 Nr. 1630.
[32]) R. D. P. II, 5 f.
[33]) N. R. 1664 7/5 Nr. 59 og 60, 1665 2/8 Nr. 116.
[34]) R. E. 1664 20/8 Nr. 1532, 30/12 Nr. 2146.
[35]) R. E. 1664 3/9 Nr. 1552, 1665 8/3 Nr. 1958.
[36]) N. R. 1665 9/12 Nr. 187.
[37]) N. R. 1660 19/11 Nr. 152.

Gyldenløve fandt det ikke alt sammen godt, uagtet han var enig med Regeringen i Grundtanken, at man for enhver Pris skulde se at drage Udlændinge med Kapital herind i Landet for at drive Bjærgindustrien i Vejret, saa at man ikke behøvede at hente sine Jærnvarer fra Sverige.[38]) Særlig havde han klaget over, at Jørgen Philipsen og vistnok ogsaa andre misbrugte deres Privilegier,[39]) og han var heller ikke tilfreds med Jokum Irgens's Fritagelse for Kobbertold af det, han udførte fra Røraas.[40]) Selv var Gyldenløve en ivrig Jærnværksbruger og en af de faa, som med Tiden fik Udbytte af det.[41])

Efter Gyldenløves og Jørgen Bjelkes store Betænkning i 1670 søgte Regeringen at skaffe sig nøjagtige Oplysninger om Bjærgværkerne og Indtægterne af dem,[42]) og 1672 sendte den Christian Gedde til Skivehus som Kommissær til Norge for at skaffe Oplysninger af denne Art og om Møntens Beskaffenhed.[43]) En Følge af denne Undersøgelse blev Afhændelsen af Kongsberg, hvorom Gedde gav en ugunstig Beretning.[44])

At opnaa paalidelige Oplysninger om Statens virkelige Udbytte af Bjærgværkstienderne er vist neppe muligt paa Grund af Sammenblandingen af Natural- og Pengeydelse. Gyldenløve og Bjelke anslog i 1670 den aarlige Indtægt af Bjærgtienden til 10000 Rdl. og af Sølvværket med Mønten til 20000 Rdl.[45]) Fra Nytaar 1671 var der af Kobber- og Jærntienden i Norge tillagt Søetaten 8050 Rdl. aarlig,[46]) som vistnok var det Beløb, man anslog Overskudsindtægten af de to Tiender til.

I Hertugdømmerne har Bjærgregalet neppe givet Indtægter. Ved Arveregeringens Indførelse var Segeberg Kalkværk pantsat til Familien Würger i Lübeck,[47]) og ved Udlæget af Segeberg Amt blev

---

[38]) Meddelelser I, 347 f.
[39]) c. l. I, 374, jfr. R. E. 1666 $^{31}/_{3}$ Nr. 2614.
[40]) c. l. I, 375.
[41]) E. Holm, Danmark-Norges indre Historie II, 421.
[42]) S. T. 1670 $^{20}/_{7}$ Nr. 488.
[43]) R. E. 1672 $^{28}/_{8}$ Nr. 590—591.
[44]) Brünnich c. l. S. 186.
[45]) Meddelelser I, 413.
[46]) S. T. 1671 $^{28}/_{1}$ Nr. 96.
[47]) R. E. 1664 $^{23}/_{12}$ Nr. 1779, $^{28}/_{12}$ Nr. 1787.

det afhændet til Christopher Gabel.[48]) Saltkilden ved Oldeslohe havde i lange Tider ikke givet videre Udbytte, indtil Amtsskriverne Daniel Hausmann og Nicolaus Brüggemann i 1668 fik Bevilling paa Driften af den. Noget Udbytte havde Staten dog haft af den tidligere, idet Johan og Tobias Fischer i 1648 havde forpagtet den for 15 Rdl. aarlig, og Magistraten i Lüneburg samtidig havde forpligtet sig til at levere 100 Td. Salt aarlig i Glückstadt Fæstning, mod at der ikke kogtes mere end 60 Læster Salt i Oldeslohe aarlig, da de var bange for Konkurrencen derfra. Nu overtog de to Amtsskrivere den mod at være fri for Afgift i de første 6 Aar og andre betydelige Begunstigelser. Saltet derfra skulde ikke svare Told i Hertugdømmerne og i Danmark altid ½ Rdl. mindre pr. Læst end andet fremmed Salt. Efter de 6 Aars Forløb skulde der svares 1 Rdl. i Afgift af hver Læst kogt Salt. Afgiften skulde stige med Forøgelsen af Produktionen. Af det, der udvandtes mere end 1000 Læster, skulde svares 1½ Rdl. i Afgift, og mere end 2000 Læster, 2 Rdl. Direktørerne og alle, der arbejdede ved Værket, var fri for Skatter, Udskrivning og Indkvartering.[49])

IV. Vragretten samt Retten til Østers- og Perlefangst.

Af nogen Betydning var Kongens Ret til Indtægten af det, som drev op paa Forstranden eller fiskedes op af Havet. Ved Adelens Privilegier var der tilstaaet den Forstrandsret paa sine Godser, men iøvrigt forbeholdt Kongen sig denne Ret.[1]) Indtægterne af Vrag faldt i Danmark især paa Jyllands Vestkyst. Fra Arveregeringen indtil 1664 laa den største Del af Vestkysten under Corfitz Trolle, som var Befalingsmand over Bøvling Len og Inspektionshavende over de

[48]) Kaufbriefe 1664—68 1667 $^{29}/_{7}$ Nr. 48. Købesummen for Kalkværket med Jordegods til $9^{3}/_{4}$ Skatteplove var 80000 Rdl. Selve Værket var skattefrit.

[49]) R. ty. E. 1668 $^{21}/_{11}$ Nr. 380.

[1]) Adelens Privilegier § 18, S. R. 1661 $^{24}/_{6}$ Nr. 120 b.

kongelige Højhedsrettigheder i Thy. Som saadan førte han Overtilsynet med Forstranden, som ellers i Thy var stillet særlig under Tilsyn af Raadmand Peder Madsen i Thisted, som skulde aflægge Regnskab for Indtægten af den.[2]) Indtægten af Vrag paa Vestkysten maa ellers søges blandt de uvisse Indtægter i de vestjydske Amters Regnskaber. Hvad den indbragte under Frederik III. er ganske uvist, men fra Majdag 1671 blev Strandretten over hele Danmark bortforpagtet til Christian Henrik Petersen for 1000 Rdl. aarlig.[3]) Afgiften var tillagt Søetaten, og der indkom fra 1671—1675 3400 Rdl. af den, for saa vidt den er kommen til Indtægt i Søetatens Regnskaber.

En anden Indtægt havdes af det Strandingsgods, der blev opfisket i Søen. 1663 blev Retten til denne Optagning af Vrag paa Kongens Strømme i Danmark og Norge overladt til Jakob Allufs og Ludvig von Vesterhof, mod at de afgav $^1/_{10}$ af det optagne til Tøjhuset; men da den samme Ret i Forvejen var givet til Niels Asmussen, maatte de to Parter sørge for ikke at gaa hinanden i Vejen.[4]) Siden synes denne Ret at være bortgivet til Ditlev Borcherts, som fik Konfirmation paa den af Christian V.[5]) Statens Indtægt heraf lader sig neppe opgøre, da den for en stor Del bestod i de opfiskede Genstande, der anvendtes paa Holmen.

Hvorledes det forholdt sig med Indtægten af Strandretten i Norge, staar os ikke klart. Men den var vistnok ret betydelig i det nordenfjældske Norge, hvor der 1672 blev ansat en Havne- og Strandfoged Arthur Ernst, som skulde føre Tilsyn med, at Lodsejerne ikke tilegnede sig Kongens inddrevne Gods, og med Havnenes Tilstand, hvorom han indgav Indberetning til Regeringen.[6])

I nær Forbindelse med disse Rettigheder stod Kongens Ret til Østersfangsten. Denne blev i de Tider drevet paa Vestkysten af Slesvig mellem Manø og Romø. Fra Juli 1654—1674 var den bortforpagtet til Poul Stöfcke for 20 Rdl. aarlig, hvoraf Halvdelen indbetaltes i Ribe og Halvdelen i Haderslev Lens Skriverstue. Fra 1672 blev den igen paa 20 Aar bortforpagtet til Ridefoged Hans Outzen i

[2]) R. E. 1661 $^{11}/_{12}$ Nr. 1079.
[3]) S. T. 1671 $^{21}/_{5}$ Nr. 442.
[4]) S. R. 1663 $^{12}/_{8}$ Nr. 91.
[5]) S. T. 1671 $^{21}/_{6}$ Nr. 494.
[6]) R. E. 1672 $^{2}/_{8}$ Nr. 582 og 585.

Hvidding Herred for 100 Rdl. aarlig, som ligeledes skulde indbetales med Halvdelen til hver af de nævnte Amtsstuer.[7]) Indtægterne heraf blev opførte paa Jordebogsregnskabet. Til de faste Stridspunkter mellem Kongen og Hertugen af Gottorp hørte bl. a. Striden om Østersfangsten ved Vesterhavsøerne, hvorom der i 1668 holdtes et Kommissionsmøde i Tønder. Kommissionen, der fra dansk Side bestod af Hans Schack og Mogens Friis, kom dog ikke til nogen Endelighed i Sagen, men den kostede Kongen 4807 Rdl.[8])

Af samme Art som Østersregalet var Retten til Perlefangst ved Norges Vestkyst. Fra 1665 førtes Tilsynet med den af Præsident Niels Pedersen i Christiansand, som havde Ret til at ansætte de underordnede Opsynsmænd.[9]) Hvad dette Fiskeri indbragte, ved vi ikke.

V. Højhedsretten over de nordlige Have og Monopolhandelen paa Nordlandene, Finmarken, Færøerne og Island.

Ligesom man mente, at Kongen havde Ret til det, som fandtes i Jorden og blev kastet i Land af Havet, saaledes vilde man ogsaa tilskrive ham Raadighed over Sejladsen paa de nordlige Have og over Handelen og Fiskeriet paa disses Kyster.[1]) De, som vilde drive Hvalfangst i disse Egne, maatte have Tilladelse dertil fra den danske Regering. Amtmanden i Nordlandene Preben von Ahnen fik 1663 sammen med flere andre Bevilling paa Hvalfangst og 1664 paa Rogn- og Leverhandel i Nordlandene og Finmarken. Retten til at koge Tran af Rogn og Fiskelever maa have været temmelig højt skat-

[7]) R. ty. E. 1672 $^{3}/_{12}$ Bl. 132, 1674 $^{29}/_{12}$ Bl. 209. Hans Schack overtog Hans Outzens Forpagtning.

[8]) S. T. 1668 $^{23}/_{7}$ Nr. 611—12, 1669 $^{14}/_{6}$ Nr. 379, jfr. Da. Saml. 2. VI, 130 ff., S. T. 1671 $^{28}/_{11}$ Nr. 957.

[9]) N. R. 1665 $^{16}/_{8}$ Nr. 128.

[1]) Se f. Eks. N. R. 1665 $^{20}/_{10}$ Nr. 159.

tet, eftersom den berømte hollandske Admiral Mikiel de Ruyter havde haft den som en Naadesbevisning, før von Ahnens Selskab blev oprettet. Et lignende Privilegium blev 1664 givet Peder Christensen i Trondhjem for d^{a} fire trondhjemske Sølens [2]) Vedkommende. Med Privilegierne fulgte forskellige Begunstigelser, f. Eks. nogle Aars Toldfrihed af det, der udførtes.[3])

Medens Kongen ingen Indtægt kunde vente sig heraf uden den forøgede Told, som deres Fiskeri med Tiden kunde indbringe, nød han en vis Indtægt af Monopolhandelen paa de nordlige Lande. Baade Nordlandene, Finmarken, Færøerne og Island var underkastet denne. Handelen paa Nordlandene var i Hænderne paa Købmændene i Trondhjem og Bergen;[4]) Handelen paa Finmarken havde den sidste By alene. Med Handelen fulgte Retten og Pligten til at forsyne Indbyggerne med alle deres Fornødenheder. Hvilke Overgreb dette kunde føre til, kan man let tænke sig.[5]) Færøerne var paa samme Maade eller paa en endnu værre prisgivne Familien Gabel,[6]) idet den paa een Gang administrerede Øerne og drev Handelen paa dem. Det sidste ganske vist ved andre;[7]) men Færingerne havde ikke som Nordlændingerne en uinteresseret Amtmand, der kunde paatale de handlendes Overgreb. Af Færøerne betalte Christopher Gabel en aarlig Afgift af 1000 Rdl., idet det nok hed sig, at han og efter ham hans Søn Frederik Gabel skulde nyde Indtægten af Øerne kvit og frit, men de 1000 Rdl. skulde dog aarlig trækkes fra i hans Gage som Rentemester.[8]) Øerne gav en saa god aarlig Indtægt, at Gabel ved sin Udnævnelse til Statholder, hvormed fulgte en aarlig Løn paa 6000 Rdl., kunde give Afkald paa Lønforhøjelsen og nøjes

[2]) Sølenene var Romsdalen, Nordmøre, Foesen og Numedalen; i disse havde Trondhjem By Enehandel siden 1662 (se N. R. 1662 $^{27}/_{6}$ Nr. 104); før den Tid havde ogsaa Bergen haft Ret til at handle der (fra $^{7}/_{10}$ 1660).

[3]) Lindbæk I, 111 ff., N. R. 1663 $^{22}/_{5}$ Nr. 45—46, 1664 $^{13}/_{12}$ Nr. 146 og $^{15}/_{12}$ Nr. 147.

[4]) Se f. Eks. R. E. 1669 $^{28}/_{9}$ Nr. 833.

[5]) E. Holm, Danmark-Norges indre Historie 1660—1720 I, 235 ff.

[6]) Vi vil dog ikke paastaa, at Færingerne blev værre medtagne end Beboerne af Nordlandene og Finmarken.

[7]) R. E. 1664 $^{16}/_{5}$ Nr. 1321. Købmand Jonas Trellund drev Handelen paa Gabels Vegne.

[8]) Originalt kgl. Rskr. til Hannibal Sehested 1661 $^{17}/_{1}$.

med de 2000 Rdl., som han hidtil havde nydt som Rentemester.[9]) Man kunde saaledes næsten paastaa, at Staten havde en Indtægt af Færøerne paa 4000 Rdl. aarlig, saalænge Christopher Gabel sad ved Magten.

Netop denne Indtægt gav i en lang Periode af det Tidsrum, vi her behandler, Sejladsen paa Island. Siden 1648 havde Henrik Bjelke været Lensmand paa Island, og han vedblev at beholde Stillingen hele denne Periode igennem. Hans Afgift af Landet var 1200 Dl. aarlig.[10]) Men han havde ikke tillige Handelen, saaledes som Gabel paa Færøerne. Handelen blev siden 1619 drevet af det islandske Kompagni;[11]) men i de sidste Aar før Enevældens Indførelse havde det paa Grund af Nederlændernes Skinsyge og dets egen Uformuenhed til at forsyne Øen under Krigene med Svenskerne faaet et Par Konkurrenter.[12]) 1658 havde nemlig Købmand Hans Pedersen Bladt faaet Tilladelse til at besejle og drive Fiskeri paa nogle Fjorde paa Island,[13]) hvor Kompagniet efter hans Sigende aldrig kom. Han var anbefalet af Lensmanden Henrik Bjelke og gav 100 Rdl. aarlig i Afgift mod at nyde de samme Privilegier som Kompagniet. For ham synes dette endda ikke at have været saa bange. Men i Juli Maaned 1660 fik Jonas Trellund, en dansk Mand, der havde slaaet sig op som Købmand i Amsterdam, ved den hollandske Gesandt Vogelsangs Indflydelse Bevilling paa at drive Hvalfangst og andet Fiskeri under Island med Tilladelse til at afkoge Spækket i en eller anden Havn paa Øen og lade Trannen hente ved sine egne Skibe; dog maatte han ingen Handel drive paa Øen uden med Lensmandens, Kompagniets eller et af dets Medlemmers Samtykke. Drev han ulovlig Handel, maatte Kompagniet konfiskere hans Varer; men hans Privilegium skulde vedblive, „efterdi Kompagniet i disse to Aar ej Landet selv har besejlet og forsynet“.[14]) Hertil knyttedes kort efter en Bevilling paa Indkøb af Rogn. Hans første Koncession var paa

[9]) R. E. 1664 $^{28}/_{10}$ Nr. 1678.
[10]) Se Kr. Erslev, Danmark-Norges Len og Lensmænd 1596—1660 S. 83 og 98.
[11]) Frdn. til Island II, 303 ff. 1619 $^{16}/_{12}$.
[12]) Lindbæk I, 15.
[13]) Norske Rigsregistr. XII, 143 f.
[14]) Jfr. Brudstykke af en Klage fra Island af 1661 $^{3}/_{7}$ over, at Kompagniet ikke forsynede det. Statskoll.s Papirer.

20 Aar, og han skulde betale 2000 Rdl. for den i 5 Terminer med 400 Rdl. i hver.[15]) For Rognbevillingen skulde han give 800 Rdl. i 2 Terminer,[16]) som han betalte til Kommissærerne Sten Brahe og Holger Vind, der havde modtaget Indtægterne i København under Belejringen.[17]) Da Kompagniet klagede over denne Tilsidesættelse af dets Privilegier,[18]) lod Kongen Sagen undersøge af en Kommission og paalagde den at bilægge Stridighederne mellem Kompagniet og Trellund.[19]) Dette var lettere sagt end gjort, for denne havde atter i Løbet af Sommeren gaaet Kompagniet i Næringen ifølge en Klage, som det indsendte i Efteraaret 1661.[20]) Da Kompagniet aabenbart ikke kunde overvinde Trellunds Indflydelse paa højere Steder, fik det Københavns Skipperlav, de 32 Mænd og Magistraten til at rykke sig til Undsætning og bede om, at Byen København maatte beholde den færøske og islandske Handel som sin Domæne, og al fremmed Handel paa disse Øer afskaffes. Uagtet Københavns Magistrat erklærede, at en Fjende „snart ikke kunde optænke et hinterlistigere og træskere Greb eders Majestæt og Staten Skade med at tilføje end dette, som denne Trellund og hans Tilhængere i saa Maader gjort haver“, maatte det københavnske Borgerskab alligevel finde sig i at indgaa et Forlig med „Fjenden“, som støttedes af Hollænderne og Gabel. Statskollegiet, som havde behandlet Sagen, anbefalede at ophæve baade Kompagniets og dets Konkurrenters Privilegier for derefter at oprette et nyt Kompagni, hvori kun Mænd, der var bosiddende her i Landet, skulde have Sæde, og Kompagniets Udredning burde ske fra København.[21]) Dette vandt Bifald, og Førerne for de krigsførende Magter Jonas Trellund og Hans Nansen fik til Opgave at affatte et Udkast til Privilegier for et nyt islandsk Kompagni, som blev oprettet den 31. Juli 1662.[22]) I det havde

---

[15]) Norske Rigsregistratur XII, 379 f. 1660 $^{18}/_{7}$.
[16]) c. l. S. 401 1660 $^{14}/_{8}$.
[17]) Paaskrevet Kopi af Privileg. 1660 $^{14}/_{8}$ i Statskollegiets Arkiv.
[18]) 1661 $^{27}/_{2}$, se Lindbæk S. 39.
[19]) S. T. 1661 $^{3}/_{8}$ Nr. 456, jfr. Lindbæk I, 16.
[20]) 1661 $^{5}/_{10}$ Lindbæk S. 39 ff.
[21]) Se Lindbæk I, 58—64.
[22]) Kbh.s Dipl. III, 561 ff. Om dets Forhistorie, se S. T. 1662 $^{30}/_{3}$ Nr. 129 (Trellund og Nansen skulde ikke arbejde i Fællesskab, men hver for sig lave et Udkast), $^{30}/_{4}$ Nr. 185, $^{16}/_{6}$ Nr. 240, R. E. 1662 $^{28}/_{5}$ Nr.

baade Jonas Trellund og Hans Pedersen Bladt Sæde. Tilsyneladende havde Trellund vundet en fuldstændig Sejr, men i Virkeligheden havde Københavns Borgere sejrrigt afslaaet et Forsøg fra Hollændernes Side paa at trænge ind i den islandske Handel og konkurrere København ud af den. Bestemmelsen om, at Deltagerne i Kompagniet skulde være bosiddende her i Landet, og at Udredningen skulde ske fra København, var i Virkeligheden ødelæggende for Hollændernes Hensigt. Jonas Trellund og hans Kapital kom fra nu af til at tilhøre den danske Handel. Hvor vidt dette Udfald af Sagen var fordelagtigt for Island, skal vi lade være usagt. Den Ordning, som nu blev truffen, var i hvert Tilfælde en stor Uretfærdighed imod Øens Indbyggere; men den stemmede overens med den Centralisations og Regulerings Politik, som Regalismen og Enevælden var tilbøjelig til. Landet blev delt i fire Handelsdistrikter, som fordeltes mellem Medlemmerne af det nye Kompagni.[23]) Ingen Islænder maatte sælge eller købe noget uden for det Distrikt, hvori han boede, langt mindre handle med en Udlænding. Til Gengæld paatog Kompagniet sig at forsyne Landet med det nødvendige til bestemte Priser.[24]) Herfor skulde det yde 4000 Rdl. om Aaret, som var en ringe Afgift i Forhold til de Fordele, et saadant Monopol medførte. Kompagniet var frit for at svare Told og Cise af alt, hvad det førte til eller fra Island;[25]) men det havde ligesom det forrige Forpligtelse til at lade alle dem af dets Skibe, som kom fra Island til Elben, anløbe Glückstadt og tilbyde Varerne der. Foruden selve Island omfattede Privilegiet Vestmanøerne, som Hans Nansen særlig skulde besejle. Af dem skulde han svare 800 Rdl. aarlig i Afgift, men dertil hjælpes af de øvrige Deltagere med 200 Rdl. fra hver Part. Han havde desuden Øernes Jordebogsafgifter i Forpagtning. Koncessionen gjaldt i 20

---

271. Det gamle Kompagni blev ophævet 1662 $^{7}/_{3}$, S. R. Nr. 37 b, Frdn. S. 71 f., men Bevillingerne paa Sejlads paa Island blev gældende Aaret ud.

[23]) Se S. T. 1662 $^{16}/_{6}$ Nr. 240. Opfinderen af Delingen synes Hans Nansen at have været, se R. E. 1662 $^{28}/_{5}$ Nr. 271. Participanterne var: Hans Nansen med Borgemester Find Nielsen, Henrik Müller med Hans Pedersen Bladt, Borgemester Christopher Hansen og Peder Pedersen, og endelig Jonas Trellund, som alene fik eet Distrikt.

[24]) Se E. Holm c. l. I, 240 ff.

[25]) Jfr. S. T. 1663 $^{23}/_{2}$ Nr. 72.

Aar.[26]) Indtægterne af Islands og Vestmanøernes Len og Besejling var fra Maj 1663 tillagte Flaaden.[27])

Ved samme Tid som Handelen blev Henrik Bjelkes Forhold til Island ordnet. Han var oppe paa Island om Sommeren for at modtage Arvehylding af Indbyggerne paa Kongens Vegne.[28]) Da han kom hjem, blev Øen bevilget ham paa 10 Aar, regnet fra St. Hansdag 1662, saaledes at han af dens Indtægter aarlig nød 6000 Rdl. i Løn som Rigsadmiral.[29]) Dette Forpagtningssystem i Forbindelse med Handelsmonopolet var til den største Skade for Islands Befolkning. Saaledes var baade Færøerne og Island en Tid lang satte uden for Statens umiddelbare Kontrol, og den oppebar kun ad indirekte Vej Indtægter af disse Lande. Dog ser det ud, som om der i 1672 er bleven truffet en Ordning, hvorefter Overskudet af Islands Afgifter blev indbetalt til Søetaten.[30])

Uagtet Kongen havde afhændet Handelen paa Island, og der var lovet og befalet, at ingen fremmed maatte faa Del i den, fik Fyrst Jakob af Kurland dog 1663 Bevilling og Pas paa Skibe til Island, saa fremmede var ikke aldeles udelukkede.[31]) Ved Kompagniets Oprettelse havde Kongen forbeholdt sig Bjærgregalet, og dette lovet for en billig Fragt at føre de udvundne Mineralier eller Metaller herned.[32]) Island havde Rigdom paa Svovl, og i 1665 fik Gabriel Marselis, en Søn af Selis Marselis, Privilegium paa at oprette et Svovlværk paa Island, men maatte give 200 Rdl. i Erstatning til Hans Pedersen Bladt, som mente at have tidligere Adkomst til et saadant.[33]) Privilegiet gjaldt for 9 Aar mod en aarlig Afgift af 200 Rdl. til Kongen. I 1669 blev det forlænget paa 8 Aar.[34]) Da Trellund var gaaet til Danmark og bleven Parthaver i det islandske Kompagni, havde han alligevel ikke Penge nok til at drive Handelen paa sin Andel, men maatte laane en større Sum hos Curt Adelaers Hustrus Moder Su-

[26]) Lovsamling for Island I, 277 ff.

[27]) Fra Juli 1670 og Aaret ud var Jordebogsafgiften ikke tillagt Flaaden.

[28]) R. E. 1662 $^{6}/_{5}$ Nr. 223.

[29]) R. E. 1662 $^{23}/_{12}$ Nr. 544—545, se ovenfor S. 179 f.

[30]) Lensafgiften af Island er ført til Indtægt under Jordebogsafgifter m. m.

[31]) N. R. 1663 $^{30}/_{12}$ Nr. 129.

[32]) Privilegiets Paragraf 11.

[33]) Lindbæk 241 ff., Lovsamling for Island I, 296 ff.

[34]) S. T. 1669 $^{5}/_{5}$ Nr. 284.

sanne van Gansepoel og hos dennes Svoger Arnold Pelt, hvorfor han satte sit Privilegium i Pant. Derfor kom Curt Adelaer i Halvfjerdserne til at høre til Kompagniet, da han fik Bekræftelse paa Trellunds Privilegium, indtil Gælden var betalt.[35]) Jonas Trellund havde ellers søgt at gøre Curt Adelaers Families Besiddelse af Privilegiet betydningsløs ved at faa det overført paa sin Broder Evert Trellund.[36]) Ligesom Trellund synes de øvrige Participanter at have manglet Kapital, hvorfor Sejladsen for en Del blev drevet med udenlandske Skibe; men herimod blev der udstedt et Forbud af Christian V., og vedkommende truedes med Straf af Privilegiets Fortabelse og Konfiskation af Skib og Ladning.[37]) Forholdet var her som ved det glückstadt-afrikanske Kompagni. Det var kun tilsyneladende, at de danske Købmænd magtede den Handel, som de havde Eneret paa.

VI. Salthandelen.

Det samme Forhold træffer vi ved Regeringens største Forsøg paa samtidig at fremme Handelen og øge Indtægterne ved at monopolisere Handelen med en vis Vare, nemlig Saltet. Denne Vare synes særlig at egne sig til et saadant Forsøg, da den var en absolut Fornødenhed for Befolkningen, og der ikke produceredes noget videre af den indenfor Monarkiets Grænser. Tillige egnede den sig til at tjene endnu et Øjemed, nemlig Søforsvarets Udvikling. Monopolhandelen med Salt var fast knyttet til den Slags Skibe, som Da-

[35]) Statskollegiets Betænkning 1670 $^{20}/_{4}$, N. R. 1670 $^{26}/_{3}$ Nr. 46, jfr. Lorens Holmers Rgsk. for Søet. 1673 $^{1}/_{1}$—$^{1}/_{6}$, hvor Adelaer betaler Afgift af Sejladsen paa Island.

[36]) R. E. 1669 $^{8}/_{6}$ Nr. 727. Kort i Forvejen havde Tolderen i København Frederik Poggenberg søgt at erhverve Jonas Trellunds Privilegium, S. T. 1669 $^{8}/_{5}$ Nr. 294. 1670 $^{26}/_{3}$ fik Kammerkoll. Ordre til at kalde Evert Trellunds Brev af 1669 $^{8}/_{6}$ tilbage, og den 25. April fik det Underretning om Curt Adelaers Privilegium paa Handelen paa Island, S. T. Nr. 267, jfr. Chr. Bruun, Curt Sivertsen Adelaer S. 294 ff.

[37]) Frdn. 1670 $^{30}/_{9}$ S. 25, jfr. S. 463, 735, 775.

tiden kaldte Defensionsskibe, idet de i paakommende Tilfælde var forpligtede til at tjene Staten som Orlogsskibe. Men alle disse Formaal lod sig saare vanskeligt forene. Et stort Forbrug af Salt forliges kun daarligt med en høj Saltafgift, hvorpaa endda et privat Selskab skulde tjene en Avance, og den Form for Skibe, der egnede sig til Brug i Krigstilfælde, svarede kun daarlig Regning som Handelsskibe. De fordrede stor Besætning og rummede en for ringe Last.

Som det islandske Kompagni eksisterede der et Saltkompagni fra før Enevælden; men det var først blevet oprettet 1655. Hollænderne syntes endnu mindre om dette Selskab end om det islandske og naaede ogsaa at faa det ophævet i 1662, samme Aar som det islandske Kompagni var gaaet ind.[1]) I et Par Aar derefter var Salthandelen fri; men i 1665 dukkede Kompagniet op igen i en helt ny Skikkelse. Ideen til det kom maaske fra den engelske Agent William Davidson, som blev en af Direktørerne og var kommen hertil i Foraaret 1664, da det truede med et Brud mellem England og Holland.[2]) Han stod i Pengeforretninger med den danske Regering og havde derfor hyppige Konferencer med Hannibal Sehested og Christopher Gabel, der foraarsagede de fremmede Gesandter her adskilligt Hovedbrud. Den 11. August 1665 fik de nævnte Ministre pludselig Ordre til sammen med Henrik Müller og Poul Klingenberg at overveje et Forslag vedrørende Salthandelen og snarest afgive deres Betænkning derom, „eftersom voris Interesse derudi merkeligen synes at skulle verseris“.[3]) Fem Dage efter udkom Forordningen om Salthandelen i Danmark og Norge, hvorved denne gik over til et Saltkompagni med Curt Adelaer, William Davidson og Jonas Trellund til Generaldirektører. Det var en Monopolhandel af reneste Vand. Kun Kompagniet maatte sælge Salt, for bestemte Priser og i visse Byer; Direktørerne kunde dog forordne Salg af Salt i flere Byer, om de ønskede det. Saltskibene var fri for Told samt Laste- og Havnepenge, naar de indførte Salt, men skulde naturligvis svare Told af de Varer, som de udførte.[4]) Den aarlige Afgift var 100000 Rdl., og Kontrakten skulde

[1]) S. R. 1662 $^{8}/_{2}$ Nr. 22, Frdn. S. 69, jfr. Lindbæk I, 45 ff.
[2]) Becker II, 24, 293.
[3]) S. T. 1665 $^{11}/_{8}$ Nr. 386.
[4]) S. R. 1665 $^{16}/_{8}$ Nr. 140, 141, Frdn. S. 200 ff.

gælde for 6 Aar fra Pinse 1666—1672. Indtægten blev dels anvendt paa Flaaden,[5]) der var under Udrustning paa Grund af Søkrigen mellem England og Holland, og dels paa Hofspisningen.[6])

Det gik imidlertid straks galt med Kompagniet paa Grund af Krigen. Først nøjedes man med foreløbig at frigive Saltindførselen til April 1666, da der slet ikke var Tale om, at Kompagniet under de daværende Forhold kunde opfylde dets Forpligtelse til at forsyne Undersaatterne med Salt. De Toldpenge, som kom ind for Salt i Mellemtiden, skulde Tolderne levere til Saltdirektørerne.[7]) Da dette ikke hjalp, men Krigen vedblev, forlængede man den fri Saltindførsel, først den 22. Marts 1666 til 1. August, og siden den 7. Septbr. til Aarets Udgang.[8]) Kompagniet fik i sin Vaande forandret Kontrakten saaledes, at det kun svarede halv Afgift, saa længe Krigen varede.[9]) Men da Kongen i Efteraaret dekreterede, at William Davidsons Andel i Kompagniet indtil videre skulde inddrages, følte de to tilbageblevne Direktører sig saa brøstholdne ved Stillingen, at de indgav en Ansøgning, der efter en ynkværdig Skildring af deres Fataliteter endte med, at de søgte om Nedsættelse i Betalingen, og om at Kompagniet maatte ophæves, indtil Freden sluttedes. Statskollegiet anbefalede at lade dem blive ved Kontrakten Aaret ud (til Pinsedag 1667), men tillade dem at tage 1 Rdl. mere for Tønden af Saltet, end denne lød paa.[10]) Kongen fulgte kun delvis Kollegiets Betænkning. Han besluttede straks at ophæve Saltkompagniet, hvilket bekendtgjordes i en Forordning om Salttolden den 11. Januar 1667,[11]) men tænkte samtidig paa at gøre Salthandelen til et Monopol til Flaadens Underholdning med Henrik Bjelke, Curt Adelaer og Poul Klingenberg som Direktører; Tanken kom dog først til Udførelse 1668. Opgørelsen af Saltkompagniets Bo voldte store Vanskeligheder, da baade Statens og de danske Direktørers Rettigheder, navnlig Curt Adelaers, skulde varetages ved Realisationen af William

---

[5]) S. T. 1665 $^{30}/_{8}$ Nr. 435—436 og $^{3}/_{10}$ Nr. 498, jfr. R. E. 1666 $^{5}/_{5}$ Nr. 2548.

[6]) R. E. 1666 $^{16}/_{7}$ Nr. 2661 og $^{22}/_{8}$ Nr. 2712.

[7]) S. R. 1665 $^{7}/_{10}$ Nr. 165, Frdn. S. 209 f.

[8]) S. R. 1666 $^{22}/_{3}$ Nr. 55 og $^{7}/_{9}$ Nr. 126.

[9]) S. R. 1666 $^{10}/_{2}$ Nr. 38.

[10]) Lindbæk I, 265 ff.

[11]) R. E. 1667 $^{11}/_{1}$ Nr. 2915, Frdn. S. 246 f., jfr. $^{17}/_{1}$ Nr. 2946.

Davidsons konfiskerede Midler. Curt Adelaer kom i denne Anledning i langvarige Processer med begge sine Meddirektører.[12]) Uagtet Kompagniet var ophævet, vedblev man at yde Curt Adelaer forskellige Begunstigelser med Hensyn til Indførsel af Salt, og han kaldtes stadig Saltdirektør,[13]) saa at et Saltmonopol bestandig synes at have eksisteret, indtil det nye Saltkammer blev oprettet den 28. November 1668. Ved Instruktionen for dette, der bestyredes af de to Admiraler og Poul Klingenberg, henlagdes al Indtægt af Salttolden og Salthandelen til Flaadens Behov. De Penge, som behøvedes til Salthandelens Fortsættelse — dette Udtryk tyder paa, at der stadig har eksisteret et Monopol — maatte Direktørerne selv skaffe til Veje, men der gaves Laangiverne Løfte om 6 pCt. Rente og Sikkerhed i det indkøbte Salt og de Penge, som modtoges derfor, der skulde forblive i Direktørernes Hænder, indtil Gælden var betalt. Foruden til Gældens Betaling skulde der opsamles Penge til en Driftskapital; først naar dette var sket, skulde Søetaten begynde at nyde godt af Overskudet. Som ved det forrige Kompagni var Saltuddelingen knyttet til visse Byer. Kongen vilde stadig holdes à jour med Forretningens Gang,[14]) og det forlangtes udtrykkeligt, at der skulde holdes italiensk Bogholderi.[15]) Hele Foretagendet blev drevet for Statens Regning og Risiko.

Hen paa Sommeren 1669 var det nye Selskab naaet saa vidt, at man mente, at det kunde forsyne Befolkningen, hvorfor det blev forbudt alle andre at indføre Salt.[16]) Borgerne syntes selvfølgelig ikke om disse forskellige Saltmonopoler, der gjorde Indgreb i Handelen med en af de vigtigste Varer og fordyrede den til stor Skade for Forbrugerne. Tillige medførte de en Ulempe, som maaske var den aller-

[12]) Se om Curt Adelaer og Salthandelen Bruun c. l. S. 285 ff. Angaaende William Davidsons Midler, se R. E. 1667 $^{6}/_{3}$ Nr. 3015 og en Specifikation over disse, der findes som Indlæg til det orig. kgl. Rskr. af $^{6}/_{3}$, fremdeles 1667 $^{28}/_{3}$ Nr. 3047.

[13]) S. T. 1667 $^{16}/_{3}$ Nr. 142, S. R. 1667 $^{4}/_{6}$ Nr. 186, S. T. 1667 $^{21}/_{6}$ Nr. 372, 1668 $^{19}/_{9}$ Nr. 740.

[14]) Jfr. med Hensyn hertil R. E. 1669 $^{6}/_{11}$ Nr. 869, hvorved Direktionens Regnskabspligt nøjere indskærpes.

[15]) Instruktion 1668 $^{28}/_{11}$, Pakken, Instruktioner for adskillige Kommissioner og Direktioner 1668—1800, V. A. II, 11.

[16]) 1669 $^{23}/_{7}$ Frdn. S. 311 ff.

største, at man aldrig var sikker paa, at der var Salt nok til Landets Forsyning i Saltkompagniets Oplag. Det første Kompagni strandede paa, at det slet ikke kunde løse denne Opgave, det andet ophævedes for at fremme Handelens og den frivillige Flaades Udvikling. For at forsone Borgerne med Statens Salthandel havde man i Instruktionen af 1668 indsat den Bestemmelse, at Selskabet ikke maatte sælge mindre Partier end ½ Læst. Detailudsalget skulde altsaa være forbeholdt Borgerne, men alligevel var de misfornøjede,[17]) navnlig i Norge,[18]) hvor Udbyttet af Fiskeriet afhang af betimelig og billig Salttilførsel. Den høje Saltpris var en Skat paa Undersaatterne, og dette var man sig vel bevidst. Datidens Storhandlere vidste godt, at en høj Indførselstold betaltes af Forbrugerne og ikke af dem, der indførte Varerne.[19])

Den Iver for Flaadens Udvikling, som besjælede Christian V., gav Anledning til, at Udviklingen af Sejladsen med Defensionsskibe tog Fart, og dermed var Regeringens Salthandel forbi. Begyndelsen til Indførelse af disse var allerede sket i Norge, hvor Gyldenløve, da han var bleven Statholder, straks havde genoptaget Hannibal Sehesteds gamle Tanke fra 1647 [20]) om paa denne Maade at skaffe Norge en egen Flaade. Men den var ikke kommen til Udførelse dengang, da Frygten for Toldindtægternes Aftagen ved de store Toldbegunstigelser, som maatte ydes disse Skibe, for at de kunde svare Regning, og Hensynet til Sømagterne holdt Regeringen i København tilbage, da det Øjeblik kom, da Foretagendet skulde sættes i Værk.[21]) Gyldenløve opgav imidlertid ikke sin Tanke, men saa snart Lejlighed frembød sig under Reformperioden ved Christian V.s Tronbestigelse, kom han frem med den igen. Vi træffer den i hans og Jørgen

[17]) Becker II, 242 f.
[18]) Lindbæk I, 346.
[19]) Lindbæk I, 47 f.
[20]) N. T. VII, 355 1647 $^{17}/_{1}$.
[21]) Se herom U. F. Gyldenløves Forslag af 1664 $^{22}/_{11}$, Lindbæk I, 225 ff., R. E. 1664 $^{31}/_{12}$ Nr. 1798, Lindbæk I, 253, R. E. 1665 $^{25}/_{4}$ Nr. 2017. I denne Ordre angives de nærmere Betingelser for de Forhandlinger, som det var paalagt Gyldenløve og Ove Bjelke at føre med de norske Købstæder om Bygningen og Underholdningen af 10 Defensionsskibe, jfr. Meddelelser I, 341 og 359, hvoraf ses, at Sagen opsattes til en bedre Lejlighed.

Bjelkes Forslag fra Juni 1670 og sat i Forbindelse med Handelen med Salt og Vin.[22]) Fra Efteraaret af var man fuldt optaget af at iværksætte Ideen. Statskollegiet forhandlede om den, og Gyldenløve havde allerede faaet en Kontrakt om saadanne Skibe i Stand med Bergen og Trondhjem, som blev Forbilledet for lignende Kontrakter med København og andre Byer. Samtidig forhandlede man om Salthandelen, der var uadskillig knyttet dertil. De Betænkeligheder, man tidligere havde næret af Hensyn til Handelstraktaterne med Holland, England og Frankrig, hvorved der var indrømmet disse Staters Undersaatter samme Toldbegunstigelser som vore egne, affandt man sig med ved den Betragtning, at det jo stod frit for dem at deltage i Udredning af Defensionsskibe og dermed blive delagtig i Toldlettelserne. Dette var selvfølgelig kun en tom Udflugt, som aldrig blev anerkendt af vedkommende Magter, men paa Grund af den hollandske Krig, som snart udbrød, fik Institutionen foreløbig Lov til at udvikle sig i Fred, og den naaede en høj Grad af Blomstring, indtil den skaanske Krig ødelagde den sammen med meget andet.[23]) Saa snart Regeringen var færdig med at forhandle Sagen, udgik der Ordre til Købstæderne i Danmark om at sende Repræsentanter til København, som kunde slutte Overenskomst om Defensionsskibe, der skulde privilegeres i Salttolden,[24]) og den 24. Maj 1671 blev Salthandelen uløselig knyttet til disse efter de Begunstigelser, som ydedes dem og deres Redere. Begunstigelserne var nemlig ikke alene knyttede til selve Skibene, men ydedes ogsaa handlende, der agtede at udruste Defensionsskibe, og til Redernes andre Skibe, naar Saltet som f. Eks. Lyneborgsalt ikke med Fordel lod sig indføre med Defensionsskibe.[25]) Baade indenlandske og udenlandske maatte udrede saadanne Skibe. Toldlettelserne rettede sig efter disses Størrelse, saaledes at de største Skibe svarede den mindste Told. Til Handelen paa Island maatte anvendes Skibe af en mindre Størrelse

---

[22]) Meddelelser I, 430 Punkt 9.

[23]) Om Defensionsskibene og Salthandelen, se Statskoll.s orig. Betænkning af 1670 $^{14}/_{9}$, jfr. Statskoll.s Protokol Bl. 2 1670 $^{13}/_{9}$, Bl. 7 $^{25}/_{9}$, Bl. 9 $^{1}/_{10}$, $^{13}/_{10}$ og $^{14}/_{10}$, Chr. Bruun, Curt Adelaer S. 289, E. Holm c. l. I, 229, A. D. Jørgensen, Peter Schumacher Griffenfeld I, 425.

[24]) S. T. 1670 $^{5}/_{11}$ Nr. 953, $^{7}/_{11}$ Nr. 959.

[25]) S. T. 1671 $^{14}/_{10}$ Nr. 817, 1672 $^{9}/_{1}$ Nr. 33.

end dem, der sejlede efter Salt til Spanien og Portugal. Defensionsskibene maatte indtage Ladning ved alle Toldsteder, medens Handelen paa Udlandet ellers var forbeholdt Stabelstæderne. Deres Besætninger var fri for borgerlig og Bys Tynge samt personlig Indkvartering. De skulde aarlig anmeldes paa Kommercekollegiet, hvor de fik Søpas, og de to største Klasser var tillige underkastede Kontrol fra Admiralitetets Side.[26]) De skulde blive 10 Aar i den danske Handel, før de maatte sælges til Udlandet. For Toldopkrævningens Skyld maatte de kun losse i visse bestemte Byer, men Antallet paa dem var større end det, der var foreskrevet i de tidligere Privilegier til Saltkompagnierne af 1665 og 1668.[27]) Ved Forordningen af 1671 var Defensionsskibenes Størrelse og Inddeling i Klasser ikke bleven helt fastsat, hvilket skete ved en Forordning i 1672, hvorved de deltes i 4 Klasser efter deres Størrelse.[28]) Kort efter lovedes i al Almindelighed Toldbegunstigelse paa Indførsel af Salt til alle, som inden Pinse 1673 vilde anskaffe et Defensionsskib. Enhver maatte med den for Defensionsskibe tilstaaede Toldlettelse indføre lige saa mange Læster Salt, som det Skib, han lovede at anskaffe, kunde rumme.[29])

Ved disse Opmuntringer tiltog Handelsskibenes Antal saa stærkt, at Kommercekollegiet allerede i August 1672 kunde udtale, at der var grundet Haab om, at vi skulde kunne naa til at drive vor egen Handel selv.[30]) Selv om et Skib ikke helt opfyldte de Fordringer, som stilledes til det for at antages som Defensionsskib, kunde det efter Anbefaling fra Admiralitetet og Kommercekollegiet blive antaget alligevel.[31]) Uagtet Salthandelen saaledes kunde drives af alle med Defensionsskibe, var der alligevel stadig et Saltkompagni, men bestaaende af Interessenter i Defensionsskibe.[32])

---

[26]) Om Kommercekollegiets Kontrol, se S. T. 1674 $^{15}/_{10}$ Nr. 383.

[27]) Frdn. 1671 $^{24}/_{5}$ S. 42 ff., jfr. S. T. 1671 $^{19}/_{6}$ Nr. 479 og 480, Frdn. 1671 $^{2}/_{8}$ S. 46, S. T. 1671 $^{3}/_{6}$ Nr. 462—464.

[28]) Frdn. 1672 $^{10}/_{1}$ S. 98 ff., jfr. R. E. 1672 $^{13}/_{2}$ Nr. 484—486.

[29]) R. E. 1672 $^{29}/_{2}$ Nr. 493, Frdn. S. 121 f., jfr. S. T. 1672 $^{8}/_{3}$ Nr. 219.

[30]) Orig. Betænkning af 1672 $^{10}/_{8}$, Indlæg ved Statskoll.s Konceptbet. 1674 $^{2}/_{11}$.

[31]) Se Statskoll.s Protok. Bl. 12 f. 1674 $^{2}/_{11}$.

[32]) S. T. 1671 $^{16}/_{11}$ Nr. 931, $^{22}/_{11}$ Nr. 945, 1672 $^{12}/_{8}$ Nr. 493, 1674 $^{14}/_{2}$ Nr. 35.

VII. Industrimonopoler.

Foruden til Saltet knyttede der sig selvfølgelig Monopoler til adskillige andre Varer eller deres Forædling, hvoraf det vilde være urimeligt at berøre de fleste her, da Staten ingen Indtægter havde af dem, men kun Udgifter paa Grund af Toldbegunstigelserne. Kun et Par Monopoler bør omtales, da de virkelig indbragte noget.

I 1663 indkom der Ansøgninger om Forpagtning af Tolden i Danmark af Tobak og Tobakspiber og om Privilegium paa Oprettelsen af et Kompagni til Enehandel med disse Varer samt om det samme med Hensyn til Told af og Handel med Høleer og Skæreknive i Sjælland og Møen. Statskollegiet, der fik dem til Behandling, anbefalede baade Toldforpagtningen og Monopolerne, endskønt Hans Nansen erklærede sig imod de sidste. De Bevæggrunde, som bestemte Kollegiet, var, at Manufakturerne derved kunde tiltage og Pengene blive i Landet.[1]) Alligevel synes hverken Forpagtningen eller Monopolet paa dette Tidspunkt at være bleven til noget. Monopolet paa Fabrikation og Indførsel af Høleer og Skæreknive i Sjælland og Møen blev først givet i 1669[2]) og bekræftet af Christian V. 1671.[3]) 1675 blev Privilegiet fornyet.[4])

Tobaksmonopolet blev derimod ikke til noget i denne Skikkelse. Men i 1665 fik Marcus Selcke Eneret for 10 Aar paa at spinde Tobak i København og Christianshavn mod at svare en Told af 1 Sk. Dansk af hvert Skaalpund Blade, han indførte til sit Spinderi. Denne Told var forholdsvis meget ringe.[5]) I 1669 ansøgte Hoforator dr. Oluf Fielche om Forpagtning af Tolden paa al Slags Tobak i Norge. Han vilde give 2000 Rdl. mere aarlig, end der var indkommen forhen efter 3 Aars Overslag.[6]) Statskollegiet henviste Sagen til Kommercekollegiet, hvorfra den vist neppe kom tilbage; Fielche opnaaede i

[1]) Lindbæk, I, 117 ff.
[2]) R. E. 1669 $^{27}/_{11}$ Nr. 884, Frdn. S. 323 ff.
[3]) R. E. 1671 $^{20}/_{5}$ Nr. 356.
[4]) R. E. 1675 $^{8}/_{4}$ Nr. 959.
[5]) S. T. 1665 $^{18}/_{11}$ Nr. 585.
[6]) Lindbæk I, 342 ff.

hvert Tilfælde ikke Forpagtningen. Statskollegiet erklærede ved denne Lejlighed Tobaksforpagtningen for et stort Monopol, som plejede at „præjudicere Kommercien". Iøvrigt var der i Frederik III.s Tid givet Monopoler paa Fabrikation af Stivelse, Sæbe og Raffinering af Sukker, i hvilke Anledninger der indførtes særlig Told paa disse Varer.[7])

Af særlig Interesse er Historien om et Privilegium paa Krudtmøller i Norge, som i 1664[8]) blev givet Zahlkommissær og Tolder i Christiania Frederik Bræmer, da det viser, hvorledes man for at begunstige Industrien var tilbøjelig til at omgaa de med fremmede Magter sluttede Traktater. Bræmer havde nemlig ansøgt om, at han, indtil hans Værk kom i Gang, maatte indføre Krudt mod almindelig Tolds Erlæggelse, medens fremmede skulde betale tredobbelt Told; men da dette stred imod Traktaterne med fremmede Magter, raadede Statskollegiet til officielt at forhøje Krudttolden til det tredobbelte og lade Bræmer betale den ligesom alle andre, men i al Hemmelighed give ham Vederlag for de to Trediedele af den Toldkiste, han selv bestyrede.[9])

En anden af Regeringens Finansbetjente i Norge, Zahlkommissarius ved Hæren Peter Dreier, foreslog Oprettelsen af et Manufakturkompagni af Standspersoner i Norge til at indkøbe og tilberede Pelsværk.[10]) Til at udføre dette maatte der indkaldes fremmede Haandværkere, og man fornyede derfor et Patent af 1655 om Privilegier for fremmede Haandværkere, der nedsatte sig i Kongens Riger og Lande.[11]) Med dette blev Dreier under Titel af Kommercedirektør sendt uden Lands for at bevæge Haandværkere til at rejse hertil, og i April 1665 oprettedes et Manufakturkompagni i Norge.[12])

---

[7]) Frdn. 1662 $^{8}/_{7}$ S. 78 f., $^{24}/_{10}$ S. 89, 1663 $^{12}/_{6}$ S. 125; S. T. 1662 $^{17}/_{4}$ Nr. 379.
[8]) N. R. 1664 $^{22}/_{1}$ Nr. 7.
[9]) Lindbæk I, S. 136 ff., navnlig S. 139—140.
[10]) Lindbæk I, 237 f. og 245 f.
[11]) N. R. 1665 $^{27}/_{2}$ Nr. 21.
[12]) N. R. 1665 $^{20}/_{4}$ Nr. 72.

VIII. Indtægterne af Regalierne.

De Indtægter, vi kan konstatere gennem Hovedregnskaberne af samtlige omtalte Regalier og Monopoler, er ikke store. I Aarene 1661—1662 udgør de kun 700 Rdl. i Danmark og 1163 Rdl. i Norge. Begge Summer hidrører fra Møntningen. I det følgende Tidsrum 1663—1670 er Indtægten langt større. Den hidrører næsten udelukkende fra Overenskomsten om Salthandelen med Curt Adelaer, Trellund og Davidson. De betalte fra 1665—1669 56707 Rdl., hvilket synes at vise, at deres Kontrakt har været i Kraft i noget længere Tid end et Aar. Af denne Indtægt anvendtes 10000 Rdl. paa Betaling af Gæld, andre 10000 Rdl. paa Søetaten og Resten paa Hofspisningen. Resten af Indtægten i Aarene 1663—1670 hidrørte fra Møntningen (14 Rdl.), Afgiften af Høleer og Skæreknive (250 Rdl.) samt Vragforpagtningen (600 Rdl.). I denne Periode staar Norge opført med en Indtægt af 11873 Rdl., som med Undtagelse af 600 Rdl. fra Møntningen stammer fra Afgiften af Sejladsen paa Island. Denne burde i disse Aar have givet 32000 Rdl., og da den vistnok er bleven betalt, er der udstedt Anvisninger paa Resten.

Indtægten af Sejladsen paa Island blev anvendt paa Flaaden, til hvis Udgifters Afholdelse den var lagt. I Tiden fra 1671—1675 udgjorde Indtægten af Regalierne for Danmarks Vedkommende 4496 Rdl. og for Norges 32566 Rdl. I Danmark hidrørte de 3400 Rdl. alene fra Vragforpagtningen, Resten fra Afgiften af Høleer og andre Smaaafgifter. I Norge stammede Indtægten fra Sejladsen paa Island (20002 Rdl.), Møntudbyttet (12438 Rdl.) og Afgift af Vrag samt Jærnværkstienden. Kobbertienden, som var anslaaet til 7800 Rdl. aarlig, indgik in natura og er derfor ikke med.[1]) Af Møntudbyttet indgik 10938 Rdl. (10500 Rdl. in specie) i Kongens eget Kammer, Resten blev brugt til Hofetatens Fornødenheder. Den samlede Indtægt under denne Afdeling udgjorde for Danmarks Vedkommende 62767 Rdl. og for Norges 45602 Rdl. Disse Beløb svarer kun saare lidet til de Indtægter, man kunde have ventet; men Aarsagerne

[1]) Se Kommissionserklæringen af 1673 $^{29}/_{3}$, Krigskancelliets Søetaten vedkommende Ekspeditioner Nr. 21.

hertil er dels Anvisningerne, som unddrager sig vor Kontrol, og dels de manglende Regnskaber for Frederik III.s Kammer.[2])

For Hertugdømmernes Vedkommende er der under denne Afdeling opført Indtægter af Fritagelse for en ny Matrikel i Marskerne, af Donativer og af Byen Altona.

Indtægten af Altona, som indgik i Kongens eget Kammer, bestod i Jødernes Afgift, Accise, Stempelpapirsafgift og andre uvisse Indtægter af forskellig Art.[3])

I Aarene 1664—1670 var Indtægten af Regalierne i Hertugdømmerne 141973 Rdl., hvoraf 90000 Rdl. faldt paa Matrikelafgiften, 47873 Rdl. var Donativer, og Resten hidrørte fra Indtægter i Kongens eget Kammer, hvoraf 2000 Rdl. fra Altona.

Matrikelafgiften, der var paalagt Wilster Marsk for Fritagelse for en ny Jordebog, blev betalt undtagen 5000 Rdl., som ikke var til at faa trods anvendt militær Eksekution.[4])

Donativerne blev forlangte i 1665 af Krempe og Wilster Marsk, Ditmarsken og Bredsted Amt. Regeringen bad om ikke mindre end 100000 Rdl., hvorpaa de tre Marsker svarede med at tilbyde 36000 Rdl., saafremt de fik deres Besværinger afhjulpne, navnlig ønskede de Vederlag for en Plovskat paa 4 Rdl., som i 1662 var bleven opkrævet forud hos dem, men som de endnu ingen Erstatning havde faaet for. Kongen var bestyrtet over det lave Tilbud og lod forhandle med dem paa ny om 50000 Rdl., hvoraf Bredsted Amt skulde betale 4000 Rdl.[5]) Af Indtægten kan vi slutte, at dette sidste Forslag vistnok er blevet modtaget.

---

[2]) Hvor vidt Saltkompagniet af 1668 gav nogen Indtægt, er tvivlsomt, da det vel neppe kom ordentlig i Gang, før Salthandelen blev givet fri. Eftersom det skulde begynde med at samle sig en Driftskapital, kan man ikke antage, at det i de to Aar, hvori det eksisterede, kan have kastet videre af sig. Dog synes det at have givet noget, da der i Januar 1671 gik Ordre til Saltdirektørerne om at betale Poul Klingenberg 26082 Rdl., som han havde faaet til gode for Juveler, han paa Kongens Vegne havde indløst hos Texiera; men før det skete, skulde den øvrige Gæld, som var anvist i Saltmidlerne, betales, se R. E. 1671 $^{26}/_{1}$ Nr. 289.

[3]) Afregningsbog IX, 407 f.

[4]) R. E. 1663 $^{3}/_{5}$ Nr. 720, $^{30}/_{5}$ Nr. 734, $^{6}/_{6}$ Nr. 741. Renten af Matrikelafgiften, der udgjorde 2700 Rdl., er ført til Indtægt under Statsaktiverne.

[5]) R. ty. E. 1665 $^{30}/_{10}$ Nr. 51 og 54, $^{29}/_{12}$ Nr. 68, 1666 $^{6}/_{1}$ Nr. 75—78.

I Tiden fra 1671 til den skaanske Krigs Begyndelse udgjorde Indtægterne fra Hertugdømmerne i denne Gruppe 40843 Rdl., hvoraf 24000 Rdl. var Donativer og Resten Indtægter fra Altona By.

Christian V. benyttede sin Regeringstiltrædelse og de overordentlige Udgifter ved denne som et Paaskud til at bede Marskerne om et Donativ. Statholderen Frederik Ahlefeldt forhandlede med dem og fik Krempe og Wilster Marsk til at tilbyde 11000 Rdl. og Ditmarsken 13000 Rdl., som blev betalte paa Omslaget 1672.[6])

Den samlede Indtægt for hele Perioden paa denne Konto udgjorde 291185 Rdl., hvoraf 1863 Rdl. faldt paa Aarene 1661—1662, 211417 Rdl. paa Tiden 1663—1670 og 77905 Rdl. paa det sidste Femaar. Indtægten var paa Grund af Afgiften fra Saltkompagniet og Matrikelafgiften i Hertugdømmerne langt større i Frederik III.s Tid end under Christian V., og Hertugdømmerne indbragte 182816 Rdl. mod 62767 Rdl. fra Danmark og 45602 Rdl. fra Norge eller mere end de to Riger tilsammen.

---

[6]) R. ty. E. 1671 $^{2}/_{12}$ og $^{29}/_{12}$ Bl. 86 ff.

FJERDE KAPITEL.

Skatter.

I. Indledende Bemærkninger.

Til Kongens fornemste Højhedsrettigheder hørte Retten til at paalægge Skat, men den havde han hidtil ikke kunnet udøve paa egen Haand. Bønderne kunde kun beskattes med Rigsraadets Samtykke. Adelen og dens Ugedagsbønder, Bisperne og Universitetet var skattefri. Gejstligheden og Borgerstanden havde i de pengeknappe Tider under Christian IV. opnaaet en vis Ret til at bevilge Skatter, og under den sidste Krig med Karl Gustaf var København kommen til som skattefri Stand.[1]) Saaledes var Forholdet før Arveregeringens Indførelse.

Efter denne tiltog Kongen sig Ret til alene at paalægge Skat, og der indførtes visse Skatter, som kom igen hvert Aar med et bestemt Beløb og ramte alle, hvad der ikke havde været Tilfældet før. Ved Siden af disse almindelige aarlige Skatter blev der ligesom tidligere ved overordentlige Lejligheder paalagt overordentlige Skatter. Uagtet det ikke er muligt at gennemføre en skarp Sondring mellem disse to Skattegrupper, og Tiden selv slet ikke gør det, da den henregner alle Skatteindtægter til de overordentlige Indtægter, ligesom det var Skik før Regeringsforandringen, vil vi dog foretage denne Adskillelse.

Før Regeringen greb til den uvante Udvej, som almindelige aarlige Skatter var, søgte den at komme ud over de finansielle Vanskeligheder paa anden Maade. Af Stændermødet i 1660 havde den faaet

[1]) Jfr. N. h. T. IV, 124, H. T. 5. VI, 735, H. Matzen, Kjøbenhavns Universitets Retshistorie I, 337 ff.

bevilget en Konsumtions og en Stempelpapirs Afgift. Da disse imidlertid ikke gav store Indtægter straks, blev der foreslaaet og vedtaget en Hovedskat, som skulde tjene til at lette den store Byrde, som den hvervede Hærs Indkvartering var.

Samtidig blev denne, som hidtil havde hvilet paa Købstæderne alene, fordelt paa hele Befolkningen,[2]) og Ordningen heraf gav Anledning til, at man begyndte at se sig om efter et nyt og mere retfærdigt Grundlag at ligne Statsbyrderne efter, end man før havde haft. Det viste sig nemlig, at Fordelingen var uheldig,[3]) uagtet man havde ladet Lensmændene indsende Jordebøger til at foretage den efter.[4]) Derfor da det paa Grund af Befolkningens Klager [5]) snart blev indlysende, at man maatte se at underholde Hæren paa en anden Maade, eftersom de paalagte Afgifter og Hovedskatten langt fra var tilstrækkelige, og man besluttede at indføre en ny fast Skat, var man klar over, at der først maatte skabes et Ligningsgrundlag.

II. Matrikuleringen.

1. Danmark.

Tanken herom var saa godt som alt andet, hvad Enevælden i den første Tid gennemførte, fremsat af Borgerstandens Talsmænd paa Rigsdagen.[1]) I Samklang hermed besluttede Regeringen at lade udarbejde en Rigsmatrikel, hvori alle Ejendomme skulde ansættes uden Persons Anseelse. Grundlaget for Arbejdet finder vi i en Betænkning af Kammerkollegiet af 20. Decbr. 1660. Det havde først under-

[2]) S. T. 1660 $^{1}/_{11}$ Nr. 1257, $^{5}/_{11}$ Nr. 1270, $^{6}/_{11}$ Nr. 1274—1275, $^{7}/_{11}$ Nr. 1276, $^{18}/_{11}$ Nr. 1305, $^{21}/_{11}$ Nr. 1310, R. D. P. I a Bl. 54 ff., jfr. Danske Samlinger 2. II, 124—129.

[3]) S. T. 1661 $^{29}/_{3}$ Nr. 191, $^{3}/_{7}$ Nr. 360.

[4]) S. T. 1660 $^{28}/_{9}$ Nr. 1121—1122, $^{29}/_{11}$ Nr. 1325, R. D. P. I a Bl. 54 ff.

[5]) S. T. 1661 $^{16}/_{2}$ Nr. 86 (Indlæg), $^{3}/_{4}$ Nr. 203 (Indlæg).

[1]) Forslaget af 1660 $^{25}/_{9}$, Riegels, Femte Christians Historie S. 57 ff., jfr. Forslaget om Hovedskatten 1660 $^{30}/_{10}$, c. l. S. 97 ff.

søgt den holstenske Matrikel, om man muligt kunde finde noget der, som kunde anvendes paa danske Forhold; men da det ikke var Tilfældet, anbefalede det at sætte alle Ejendomme i Hartkorn. Dette skulde gøres paa Rentekammeret paa Grundlag af de Jordebøger, som allerede var indsendte i Anledning af Indkvarteringen, og af nye, som man skulde lade Lensmændene optage og indsende. For Byernes Vedkommende foreslog det at lade Lensmanden sammen med hver Bys Magistrat taksere Ejendommene og Borgernes Næring og Formue i Penge, hvorefter Rentekammeret siden kunde ansætte Byen i Hartkorn.[2])

Efter dette Forslag vilde der for Landdistrikterne kun fremkomme en Landgildematrikel, hvad der vistnok ikke havde været Borgerstandens Mening. Den havde ønsket en virkelig Taksering.

Ved Matrikuleringen fulgtes følgende Grundsætninger, som ligeledes var tilraadede i Kammerkollegiets Forestilling. Ved Ejendom blev kun forstaaet Indtægten af Jorden. Bygninger blev f. Eks. ikke satte i Hartkorn. Kongens Ladegaarde og Adelens Avlsgaarde blev overalt ansatte i Hartkorn under Hensyntagen til tidligere Vurderinger ved Arvegang og Pantsættelse. Ved Omsætningen af de forskellige Landgildearter til Hartkorn fulgte man den paa hver Egn gængse Takst for hurtig at faa Ende paa Arbejdet. Skov- og Mølleskyld blev kun regnet for halvt, og Gæsteri blev slet ikke beregnet i Hartkorn.

I Overensstemmelse med disse Grundsætninger blev der udsendt Kongebreve om Optagelse og Indsendelse af Jordebøger.[3]) Det havde været heldigt, om Regeringen kunde have udsendt en ensartet Landgildetakst for hele Landet til at omsætte de forskellige Landgildearter efter, da Ansættelsen saa var bleven mere ensartet, ligeledes burde Gæsteri være medtaget, da man tog Hensyn til det i Handel og Vandel.

Medens Landdistrikterne undtagen Skovene skulde takseres efter de hidtilværende Ydelser uden Hensyn til den Skade, de muligt kunde have taget under Krigene, blev Byerne takserede efter deres daværende Tilstand. Eftersom der her skulde skabes noget nyt, blev

---

[2]) R. D. P. I a Bl. 54 ff.
[3]) R. E. 1661 $^{10}/_{1}$ Nr. 200, $^{20}/_{1}$ Nr. 201—204.

der udnævnt kongelige Kommissioner til sammen med Lensmændene at foretage Takseringen.[4])

Da der paa Grund af den ny Regeringsforms Indførelse indkom talrige Ansøgninger om Konfirmation paa Benaadninger af Jordegods og Tiender til gejstlige, Kirker, Skoler og Hospitaler, hvorom Skatkammeret ikke vidste nogen Besked, fik Bisperne Befaling til at lade Gejstlighedens Benaadninger indsende og lade hvert Steds Præst tillige med Lensmanden beskrive sit Sogn, saaledes som alt var, da Landet stod i Velstand.[5]) Disse Præstebeskrivelser kunde benyttes til Kontrol over for de indsendte Jordebøger, men dannede tillige et udmærket Supplement til dem, da de behandlede enhver Ejendom for sig, medens Jordebøgerne kun omtalte vedkommende Jorddrots Andel i den. Præsterne skulde tillige opgive Ejendommene efter deres gamle Betegnelser som hele, halve o. s. v. Gaarde, Bol og Huse.

Hermed var Arbejdet sat i Gang, men da det ikke skred hurtigt nok fremad, besluttede Regeringen at udnævne nye Kommissioner, som skulde taksere baade Land og By. I Steden for de gamle adelige Landkommissærer, der havde staaet i Spidsen for de forrige Kommissioner, kom der nye Mænd. Adelsstandens Repræsentation blev mindre, og i enkelte af Kommissionerne kom der en militær ind for at sætte Fart i Arbejdet. Dette blev udvidet til en Beskrivelse af Landet af samme Art som Præsternes, men tillige skulde man optegne Udsæden til hvert enkelt Sted samt Høavlens Størrelse. Adelens Sædegaarde skulde desuden takseres efter deres Beskaffenhed, medens man før havde nøjedes med gamle Vurderinger.[6]) Før Arbejdet begyndte, samledes flere af Kommissærerne i København for at aftale en fælles Fremgangsmaade ved Matrikuleringen.[7]) Under Forhandlingerne herom synes Rentemester Henrik Müller at have været til Stede, hvad Kommissærerne selv bad om.[8]

Ved disse nye Bestemmelser var der sket et stort Fremskridt i Retning af Retfærdighed og Ensartethed. Ved Optagelsen af Udsæ-

[4]) R. E. 1661 $^{26}/_{2}$ Nr. 365—371.
[5]) R. E. 1661 $^{31}/_{5}$ Nr. 793—794, jfr. R. D. P. Ia Bl. 137.
[6]) R. E. 1661 $^{4}/_{8}$ Nr. 851.
[7]) R. E. 1661 $^{22}/_{8}$ Nr. 865.
[8]) R. E. 1661 $^{26}/_{8}$ Nr. 872.

den og Høavlen fremkom der en Mulighed for at naa et mere retfærdigt Ligningsgrundlag, end de mange Steds forældede Landgildeafgifter kunde afgive, og Ensartetheden fremmedes, ved at de samme takserede Land og By, og ved at de fulgte samme Fremgangsmaade. Men saaledes blev det slet ikke. Bestemmelsen om Udsæden blev ikke gennemført overalt, og Ensartethed i Fremgangsmaaden var der ikke Tale om.

Kommissionerne skulde fuldende deres Arbejde i Løbet af to Maaneder, hvilket var et umuligt Forlangende, men da der var gaaet en Maaned over Tiden, udnævnte Regeringen atter nye Kommissioner foruden de gamle, hvorved de enkelte Kommissionsdistrikter blev mindre, og Arbejdet lettedes, men Ensartetheden tog Skade.[9]) Alligevel gik Arbejdet ikke hurtigt nok efter Regeringens Mening.

Den første færdige Kommissionsmatrikel, vi har, omhandler Thy, Mors og Hanherred og er dateret 15. Februar 1662. Derefter fulgte de øvrige den ene efter den anden indtil November Maaned, da der vistnok kun manglede Matrikler for Koldinghus, Lundenæs og Bøvling Amter.[10]) Om Købstæderne kan intet siges med Sikkerhed.

Da de første Taksationer for Land og By kom ind, fandt Regeringen, at der var stor Forskel imellem dem, idet mange Kirkesogne var satte lige saa højt i Hartkorn som adskillige Købstæder. At Udfaldet var blevet saaledes, kunde ikke undre nogen, eftersom Taksationen paa Landet afspejlede Tilstanden før Krigen, den i Byerne Tilstanden efter denne.

For at raade Bod paa Uligheden fik Kommissionerne Landet over Befaling til at mødes med Generalkrigskommissær Otto Powisch for at fastsætte et bestemt aarligt Skattebeløb for hver Købstad under Hensyntagen til de tidligere Skatter og til, at der af hver Tønde Hartkorn skulde svares ½ Rdl. i Skat.[11])

---

[9]) R. E. 1661 $^{29}/_{10}$ Nr. 998, 1661 $^{9}/_{11}$ Nr. 1027—1028, $^{12}/_{11}$ Nr. 1032.

[10]) Dette slutter jeg af, at Generalkrigskommissær Otto Powisch den 18. Novbr. 1662 kunde indsende Matrikelekstrakter fra alle Kommissionerne undtagen for disse Amter, se Pakken, Ekstrakter over indkomne Jordebøger etc. til Frederik III.s Jordebogsmatrikul.

[11]) R. E. 1662 $^{6}/_{1}$ Nr. 183. Mødestederne var Roskilde, Odense og Viborg. Hartkornsskatten blev dog udskrevet med 4 Slettemk. eller $^{2}/_{3}$ Rdl. pr. Td. Htk., R. E. 1662 $^{4}/_{7}$ Nr. 313.

Hermed havde man opgivet at bruge Taksationerne for Byerne som Skattegrundlag, og vi kan ikke se, at der ved Fastsættelsen af de enkelte Byers Skattebeløb er taget videre Hensyn til disse.[12])

Af en bevaret Beretning om en af Forhandlingerne mellem Otto Powisch og Matrikelkommissærerne kan vi se, at Taksationerne af Byerne gik meget summarisk for sig, hvorfor de ogsaa gav Anledning til Klager.[13]) Ved samme Lejlighed overgav Kommissærerne Otto Powisch Ekstrakter af deres Arbejde over Landdistrikterne,[14]) da Tiden nærmede sig for Skatteudskrivningen. Denne fandt Sted 4. Juli 1662.

Det viste sig imidlertid snart, at de indsendte Matrikler var lidet brugelige som Ligningsgrundlag, da de var alt for uensartede, og der som sagt ikke var taget Hensyn til de Forandringer, som Krigene havde foraarsaget paa Landet.[15])

Regeringen lagde derfor ud paa ny, og den 2. Febr. 1663 blev der udstedt en Befaling om Matrikuleringen, der suppleredes med en senere af 26. Novbr.[16]) Af denne sidste og de indsendte Matrikler fremgaar det, at Befalingen af 2. Febr., som vi ikke har, har indeholdt særlige Bestemmelser vedrørende det øde og ubesatte Jordegods, idet der nu skulde opgives, hvad der var ved Magt, forarmet og øde. Iøvrigt bevaredes den gamle Fremgangsmaade. Den mest betydningsfulde Forandring bestod i, at det denne Gang var Amtmanden og Amtsskriveren, der sammen med de lokale Fogder, Sandemænd og andre kyndige Mænd skulde optage Jordebøgerne. Vi mærker, at vi nu er komne ind i Embedsmændenes Periode. De

---

[12]) Jeg har søgt paa Grundlag af de Taksationer, vi har i Behold, at udregne Forholdet mellem disse og de Skattebeløb, vedkommende Byer blev ansatte til, men Resultaterne er saa forskellige, at der neppe kan være taget videre Hensyn til Taksationerne ved Skatteansættelsen.

[13]) Jørgen Reedtz's Indberetning 1662 $^{22}/_{10}$ i Pakken, Ekstrakter etc., jfr. Krigskoll.s indk. Sager 1662 $^{31}/_{8}$ Nr. 208.

[14]) Disse havde Otto Powisch for længst søgt at faa, se c. l. 1661 $^{23}/_{11}$ Nr. 497, jfr. 1662 Nr. 224—225, Hans Schacks Votum.

[15]) c. l. 1662 $^{21}/_{12}$ Nr. 285.

[16]) R. E. 1663 $^{26}/_{11}$ Nr. 976. Befalingen var foranlediget af en Kommission, bestaaende af Schack, Ahlefeldt (Langeland), Gabel og Otto Powisch, som var nedsat for at afhjælpe Hærens Mangel paa Grund af Matriklens Urigtighed, se Krigskoll.s indk. Sager 1663 $^{24}/_{11}$ Nr. 381 og $^{26}/_{11}$ Nr. 384, jfr. Nr. 383.

skulde udrette det, som de private ikke formaaede. Regeringens Omhu for det øde Gods hidrørte fra, at den ved Opkrævningen af den første Matrikelskat havde gjort sørgelige Erfaringer med Hensyn til dets Mængde. Nu vilde den bestemt vide, hvor meget der var, og hvem der var de rette Ejere, for at det ikke skulde være nødvendigt at lade Sognet som Helhed bære Ansvaret for det øde Gods. som man ingen Ejer fandt til.[17])

Matrikelværket skulde være færdigt i Februar 1664, og en stor Del af Jordebøgerne indkom virkelig omtrent til den Tid. Denne Matrikel kan vi kalde Amtsskrivermatriklen, da det var dem og ikke Amtmændene, der var de ledende ved dens Affattelse. Den blev Grundlaget for Skatteligningen indtil Christian V.s Matrikel.

Det Ligningsgrundlag, som var fremkommet paa denne Maade, var kun lidet tilfredsstillende, da der ikke havde fundet nogen virkelig Omtaksering af Ejendommene Sted, og Omsætningen fra Landgilde til Hartkorn ikke var sket efter en ensartet Takst for hele Landet. Kun for Laaland-Falster skabtes et godt Skattegrundlag, da Ejendommene her overalt blev omtakserede.[18])

Ved Skatteudskrivningen i Juli 1662 havde man lavet en Kontributionsmatrikel paa Grundlag af de Oplysninger, som Matrikelkommsisærerne kunde give, da deres Arbejde dengang ikke var helt færdigt overalt. Der er stor Sandsynlighed for, at vi har denne i en Ekstrakt over Matriklen i Danmark, som findes i Rentekammerarkivet.[19]) Landet undtagen Bornholm skulde herefter skatte af 465026 Td. Htk. Denne Kontributionsmatrikel var rent foreløbig. Da man vidste, der var Fejl i den, fik Amtsskriverne Ordre til at rette paa den,[20]) og der fremkom derved et Ligningsgrundlag paa 443990 Td. Htk.,[21]) som brugtes delvis i Skatteaaret 1663—64.[22]) Fra 1. August 1664 traadte Amtsskrivermatriklen i Kraft. Ifølge

---

[17]) R. E. 1663 $^{28}/_{4}$ Nr. 712, 1664 $^{14}/_{2}$ Nr. 1077.

[18]) Sophie Amalies Resolutions- og Brevbog 1661—1683, 1662 $^{5}/_{4}$ S. 38 ff., 47 f., R. E. 1663 $^{11}/_{8}$ Nr. 811, 1664 $^{10}/_{8}$ Nr. 1501.

[19]) Pakken, Ekstrakter etc.

[20]) Aalborghus Kontributionsrgsk. 1664 $^{1}/_{8}$—1666 $^{1}/_{8}$, Antegnelserne.

[21]) Se den omtalte Ekstrakts tredie Kolonne.

[22]) Revisionen vilde dog ikke anerkende dette, men fordrede Skatterne for $16^{63}/_{64}$ beregnede efter Amtsskrivermatriklen, som altsaa fik tilbagevirkende Kraft.

denne var det skatskyldige Hartkorn, naar Bornholm undtages, 456339 Td. Den blev dog ikke absolut fulgt, da det viser sig, at der af forskellige Grunde blev foretaget Ændringer i den. Vi har derfor søgt gennem selve Amtskontributionsregnskaberne at fastslaa den Hartkornsmængde, hvoraf der svaredes Skat i Treserne, og fundet, at den var 451934 Td. Htk., Bornholm undtaget, og med denne Ø 460064 Td. Htk. Desuden skattedes der af 64746 Td. Tiende.

Hvis vi benyttede Regeringens Takst paa Jordegods, som var 50 Rdl. pr. Td. Htk. og ikke var meget forkert, før de ny Skatter bragte Prisen paa Jorden til at falde, vilde Værdien af Danmarks Landegildehartkorn beløbe sig til noget over 23 Millioner Rdl. Værdien af Tienden er ikke saa let at beregne, men naar vi sætter Kirketienden til 25 Rdl. Tønden, fordi der med den fulgte visse Forpligtelser, og sætter 4 Td. Bispetiende paa Laaland-Falster lig en Td. Htk., bliver Værdien 2393350 Rdl. Danmarks skatskyldige Jord var altsaa c. 25400000 Rdl. værd. Denne Jord kunde højest regnet give en Indtægt af 3 pCt. af Værdien eller 1½ Rdl. af hver Td. Htk., saa at Landdistrikternes Skatter ikke kunde overstige c. 750000 Rdl. uden at sluge hele Ejernes Indtægt, ifald Bønderne ikke kunde svare Skatterne.

For Byerne kom der, saa vidt vi kan skønne af det Materiale, der er bevaret, ikke til at foreligge noget fuldstændigt Ligningsgrundlag, og man nøjedes derfor med de omtalte Taksationer, som der idelig blev ændret paa, alt eftersom de enkelte Byer forstod at klage. Men det samlede Skattebeløb vedblev indtil Christian V.s Tid at være det samme, nemlig c. 65000 Rdl.[23])

2. Norge.

Ogsaa for Norges Vedkommende søgte Regeringen at fremskaffe et nyt Grundlag at opkræve Afgifter og Skatter efter. Til at udarbejde dette nedsattes efter Kammerkollegiets Betænkning den saakaldte almindelige Landkommission, der bestod af en Kommission for hvert af Norges ti Lavdømmer.[24]) Fra først af var det paa-

[23]) Fra 1666 blev det nedsat til c. 62000 Rdl., men samtidig blev der paalagt Byerne en Saltskat til 3000 Rdl. aarlig, saa at deres samlede Skattebeløb vedblev at være det samme.

[24]) Missivebog 1660—1666, 1660 $^{2}/_{12}$ Nr. 35, R. E. 1660 $^{14}/_{12}$ Nr. 86,

tænkt, at den skulde omtaksere hver enkelt Gaard, men det blev atter opgivet af Frygt for, at det skulde tage for lang Tid.

Kommissionerne optog dels Jordebøger over hvert Lavdømme som Helhed, dels særlige Jordebøger over Krongodset, Adelsgodset og det gejstlige Gods. Hele dette Arbejde var set fra et Skatteligningssynspunkt paa Forhaand mislykket, da Flertallet af Kommissionerne selv fraraadede at bruge Landskylden, hvorefter Matriklen blev optaget, som Ligningsgrundlag, uden der blev foretaget en Omtaksering, og selv ikke benyttede den ved den Skatteligning, som de samtidig havde til Hverv at udføre.

I Købstæderne takseredes som i Danmark efter Ejendom, Formue og Indtægt, men Takseringen efter Formue og Indtægt lykkedes det slet ikke at gennemføre. Kommissionerne skulde tillige skaffe Oplysninger om Byernes kommunale Indtægter og Udgifter, hvilket ogsaa lykkedes ret godt for de sidstes Vedkommende, medens Borgerne ikke havde samme Interesse af at opgive de første. Samtlige Kommissionsforretninger var færdige inden Udgangen af Septbr. 1661 og indkom alle til den Tid undtagen den for Nordlandene, der paa Grund af den store Afstand først naaede frem senere.[25])

Uagtet der hermed ikke var frembragt det Grundlag for en Skatteligning, som man oprindelig havde tænkt sig, fik de norske Kommissioners Arbejde dog større Betydning end de danskes, da det blev lagt til Grund for Opkrævningen af alle kongelige Afgifter undtagen Skatterne.[26]) Iøvrigt gik det her ligesom i Danmark, at man prøvede sig frem for at finde det rette[27]) og endte med at lade de kongelige Embedsmænd i hvert Distrikt tillige med kyndige Mænd fra Egnen lægge Gaardene om efter deres Godhed.[28]) Ved Omlægningen skulde der dog sørges for, at Skyldsætningens samlede Beløb ikke formindskedes, da Staten ikke vilde miste noget af sin Indtægt.

jfr. Becker I, 434, R. D. P. Ia Bl. 62 f., Meddelelser I, 50—183 og I. C. Berg, Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie IV, 22—44.

[25]) S. T. 1662 30/5 Nr. 218.

[26]) R. E. 1664 18/1 Nr. 1041.

[27]) R. E. 1662 30/7 Nr. 487, N. R. 1663 20/9 Nr. 94, R. E. 1664 18/1 Nr. 1041, 5/5 Nr. 1127.

[28]) Ideen var U. F. Gyldenløves, se hans Reformforslag 1664 23/11 III Punkt 3 hos Lindbæk I, 229.

Samtlige Landgildearter skulde søndenfjælds omsættes til Skippund Tunge og nordenfjælds enten til Spand Korn eller til Løb Smør eller til Vog Fisk, saaledes at der skattedes lige meget af 1 Skippund Tunge, $1\frac{1}{2}$ Spand eller Løb og af 3 Vog Fisk. Denne Matrikulering skulde være færdig i Løbet af 3 Aar, hvad den ogsaa omtrent blev.[29])

3. Slesvig og Holsten samt Oldenburg og Delmenhorst

I Hertugdømmerne kunde man paa Grund af Forholdet til Hertugen af Gottorp ikke omlægge Skatteplovene. Man kunde formindske eller forøge deres Antal paa de kongelige Amter og i Kongens Særbyer ved Betalingen af de paalagte Særskatter, men ved Landdagskontributionerne maatte man blive ved det gamle, saaledes som det forelaa efter den sidste Matrikelrevision af 1652, medmindre man kunde enes med Hertugen om en Ændring.

Skatteploven, der oprindelig betegnede et Stykke Jord, til hvis Dyrkning der behøvedes en Plov med Forspand, og hvortil der havde hørt et vist Areal i Forhold til Egnens Beskaffenhed og Jordens Godhed,[30], stod paa denne Tid ikke i noget bestemt Forhold til Skyldsætningen i Landgilde, der paa en vis Maade betegnede en Ejendoms Størrelse og Værdi, saa at man ikke af et Distrikts Landgilde kan slutte sig til dets Skatteplove eller omvendt, ej heller stod den i noget som helst Forhold til Arealet. Hvor mange Skatteplove et Distrikt havde, beroede kun paa et Skøn og paa Overenskomst mellem de to Herrers Repræsentanter. For saa vidt var Skatteligning efter Plove alt andet end ideal.

Over for Jordebogsafgifterne inden for de kongelige Amter stod Regeringen derimod frit, og i 1666 nedsatte den en Kommission til at matrikulere disse efter de samme Grundsætninger, som var fulgte i Danmark, for saa vidt det lod sig gøre for Landenes særlige For-

---

[29]) R. E. 1665 $^{23}/_{1}$ Nr. 1851, trykt i Budstikken 1823 Sp. 590—592, jfr. T. H. Aschehoug, Statistiske Studier over Folkemængde og Jordbrug i Norges Landdistrikter i det 17. og 18. Aarh. Tillægshefte til „Statsøkonomisk Tidsskrift“ 1890, S. 27 ff.

[30]) Jfr. N. Falck, Handbuch des Schleswig-Holsteinischen Privatrechts III, 564.

hold.[31]) Hvor vidt denne Kommission fik udført sit Hverv, er uvist, men i Begyndelsen af Christian V.s Regering synes der overalt at være kommen nye Jordebøger.[32])

Paa lignende Maade ønskede den danske Regering at faa optaget en ny Hoved- og Grundbog for Grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst,[33]) men det blev ikke gennemført i den Periode, hvorom her er Tale.

III. Almindelige Skatter.

1. 1661—1665.

a. Danmark.

Med Hartkornskatterne begyndte en ny Æra i det danske Skattevæsens Historie, da de var de første faste Skatter, som ramte alle undtagen København, der beholdt Konsumtionen. De var for saa vidt demokratiske og ideale i Forhold til tidligere Skatter, men dermed hørte ogsaa Idealiteten op. Den varede endda kun nogle faa Aar, da Sædegaardene blev fritagne for Matrikelskatten i 1670.

De ny Skatter skulde bruges til Hæren. Indtil de blev gennemførte, havde den ført en noget usikker Tilværelse. Den havde dels levet af det, den fik hos sine Kvarterværter, og dels af Penge, der udbetaltes til den gennem Skatkammeret. Disse Penge tilvejebragtes gennem Laan, Godssalg, Konsumtionen, Stempelpapirsafgiften og Tolden samt Indtægten af Lenene og fra Norge. Men det kunde ikke blive ved at gaa saaledes. Nye Skatter var absolut nødvendige, hvis

---

[31]) R. ty. E. 1666 $^{6}/_{1}$ Nr. 88 og 89. Kommissionen bestod af Vicestatholder Grev Detlev Rantzau, Generalkrigskommissær Henrik von der Wisch, Kæmmerer Henrik von Stöcken og Amtsforvalter Daniel Hausmann.

[32]) R. ty. E. 1671 $^{18}/_{8}$ Bl. 56 ff., $^{2}/_{12}$, $^{29}/_{12}$ Bl. 86—89, Haderslevhus Amt fik en ny Jordebog 1672, R. ty. E. 1673 $^{17}/_{10}$ Bl. 163 ff. (Ditmarsken).

[33]) Se en Kopi af Fællesinstruktionen for Grev Anton Günther, Oldenburgske Sager Nr. 124. Grev Anthon af Aldenburgs Statholderskab i Grevskaberne 1663—1675 samt 1677.

ikke hele Statsmaskineriet skulde gaa i Staa. Man forhandlede samtidig om disse og om en Reduktion af Hæren. Statskollegiet, der blev raadspurgt angaaende begge Sager, afviste foreløbig Skattesagen med, at den var saa vigtig, at hele Kollegiet burde være til Stede, og at den burde drøftes i Kongens Nærværelse,[1]) men siden erfarer vi intet, om dets Indflydelse paa den. Angaaende Hærreduktionen blev der afgivet en Erklæring,[2]) som blev gennemført i 1662.[3])

Uagtet vi ikke formaar at følge Overvejelserne i Skattesagen i Enkelthederne, mærker vi, at den stadig optog Regeringen. Den søgte saaledes at skaffe sig Oplysning om, hvor meget der var svaret i Skat og Indkvartering fra Fredsslutningen til Nytaar 1662, om nogen havde unddraget sig fra disse Byrder, og om hvor meget de militære havde modtaget.[4])

Paa det forberedende Stadium, inden Skattebrevet blev udstedt, fremkom et mærkeligt Forslag om en Art progressiv Beskatning, idet der skulde svares forskellig Skat pr. Td. Htk., eftersom vedkommende var Ejer, Panthaver eller nød Jordegodset kvit og frit, som det hed. Skalaen var stærkt stigende fra ½ Rdl. til 1½ og 3 Rdl. à Td. Htk. Man skulde næsten tro, at Regeringen herved vilde tvinge Panthaverne og dem, der havde Jordegods i Benaadning, til hurtigst muligt at skille sig af med det eller for de førstes Vedkommende nøde dem til at overtage det som Ejendom.[5]) Kammerkollegiet, der afgav Betænkning i Sagen, har sikkert fundet Forslaget i høj Grad upraktisk,[6]) da det udstedte Skattebrev ikke indeholder Spor af en saadan Forskel.

Dette kom i Juli Maaned 1662.[7]) Skatten, der var fastsat til 4 Slettemk. eller $^{2}/_{3}$ Rdl. pr. Td. Htk. aarlig,[8]) skulde svares i fire

---

[1]) S. T. 1661 $^{3}/_{7}$ Nr. 362, Møde 1661 $^{7}/_{7}$, se Lindbæk I, 23.
[2]) Lindbæk I, 24 ff.
[3]) J. A. Fridericia, Adelsvældens sidste Dage S. 483.
[4]) S. T. 1662 $^{3}/_{1}$ Nr. 10—11, R. E. 1662 $^{25}/_{3}$ Nr. 145—148.
[5]) R. E. 1662 $^{23}/_{4}$ Nr. 193.
[6]) Betænkningen, som var af 24. April, er ikke funden, jfr. R. E. 1662 $^{28}/_{4}$ Nr. 201.
[7]) R. E. 1662 $^{4}/_{7}$ Nr. 313—315.
[8]) Der blev svaret en Slettedl. af hver Td. Htk., som det er angivet i Brevet til Befalingsmanden paa Bornholm af 26. Septbr. og i Skatte-

Kvartaler, halvt i Penge og halvt i Varer efter en fastsat Takst. Den udrededes af Hovedgaardene efter den Takst, hvorfor de var satte enten i Arv, Køb eller Pant, og af Bøndernes Landegilde, ansat i Hartkorn, saaledes som dette beregnedes ved Arv, Køb eller Salg, undtagen Gadehuse og Gæsteri, der ikke plejede at anslaas ved Køb og Salg. Skovene sattes til 48 Svins Olden paa 1 Td. Htk. og Pengelandgilde til 6 Rigsort à Td. Htk. Af Mølleskyld skulde skattes 2 Slettemk. à Td. og af Konge- og Kirketiende 1 Mk. Befalingsmanden betalte for Krongodset, enhver Jorddrot af sit, hvad enten han besad det som Ejendom, Pant eller Benaadning. Der betaltes, hvor Generalkrigskommissæren anordnede det, og uden Afkortning for øde og forarmet Gods. Naar Skatteyderne leverede hele Proviantskatten om Efteraaret inden Mortensdag, vilde Kongen lade den afhente ved Søkanten paa sin Bekostning, men de, som ventede med at betale til Foraaret, maatte selv skaffe Varerne [9]) til København. Skatteligningen besørgedes paa Krongodset af Befalingsmanden efter Regelen, at den ene hjalp den anden, og paa Proprietærgodset af Jorddrotten, der nød Hjælp til Skatteydelsen af alle, som opholdt sig paa hans Gods. Nægtede nogen at betale, skulde Generalkrigskommissæren lade det inddrive ved Eksekution hos deres Jorddrotter. Som Vederlag for den nye Skat lovedes, at Indkvartering, Konsumtion, Accise og Græspenge paa Landet skulde ophøre.

Saafremt Ligningsgrundlaget havde været retfærdigt, havde der ikke været videre at indvende mod Principet i den nye Skat. Det var en ren og skær Indtægtsskat, rigtignok ikke med stigende Skala, men det kunde man ikke forlange. Den mest iøjnefaldende Uretfærdighed, at Gadehuse gik fri for Skat, fordi man ikke plejede at ansætte dem i Hartkorn, søgte man at afhjælpe ved at befale, at alle, som beboede den Slags Huse, skulde hjælpe til ved Skattens Betaling.[10]) Derimod maa vi paa det skarpeste dadle det Krav, at Skatten skulde indkomme uden Afdrag for det øde og forarmede Gods.

---

brevet af 21. Oktbr. om Skæppekornet, R. E. 1662 Nr. 432 og Nr. 462—463.

[9]) De bestod af Rug, Malt, Byg, Ærter, Gryn, Smør og Flæsk.

[10]) Det stod for de private Godsers Vedkommende i selve Skattebrevet og blev vistnok ogsaa befalet paa Krongodset, se R. E. 1662 $^{14}/_{8}$ Nr. 370.

Ved denne ufornuftige Bestemmelse, som virkelig under Frederik III. søgtes gennemført i al sin Strenghed og med stor Ubarmhjertighed,[11]) var Udfaldet af de nye Skatters Virkning paa Forhaand givet. De skulde og maatte føre til almindelig Forarmelse, selv om den ikke havde været der i Forvejen. Paa Krongodserne var det herved umuliggjort, at Bønderne nogen Sinde kunde komme paa Fode igen, og man fik paa Grund af Skatterne en stadig voksende Restancemængde paa Jordebogsafgifterne, som hindrede en ordentlig Regnskabsaflægning. Fremgangsmaaden var saa meget fordærveligere, som den udøvedes sognevis.[12]. Havde Ansvaret været fordelt over større Omraader, havde det ikke virket saa skadeligt. Følgen af Overbebyrdelsen paa de private Godser var, at enten maatte Jorddrotten betale Skatten for sine Bønder, eller ogsaa maatte han finde sig i ingen Landgilde at faa.

Med denne Skat var Regeringen dog ikke tilfredsstillet. For at faa forsynet Magasinerne, der var oprettede ved Fæstningerne, og for at faa Proviant til Flaaden, blev der om Efteraaret udskrevet en Kornskat paa en Aaboskæppe af hver Tønde Hartkorn. Den skulde leveres inden Mortensdag halvt i Rug og halvt i Byg paa de Havnesteder, Generalkrigskommissæren paabød. Den svaredes som Matrikelskatten baade af det besatte og det øde Gods. Samtidig blev det befalet med Hensyn til denne, at de to første Kvartaler skulde betales helt i Penge og de to sidste halvt i Penge og halvt i Rug, Malt og Byg, men ingen andre Slags Varer.[13]) Uagtet Skæppekornsskatten var en overordentlig Skat, har vi taget den med her, fordi den ikke helt lader sig skille fra Matrikelskatten.

Samtidig med Landet fik ogsaa Byerne deres første faste Skatter. Som vi har hørt, blev de lignede efter et temmelig hovedkulds tilvejebragt Skøn af Matrikelkommissionerne og Generalkrigskommissæren.[14]) Byernes Skattebreve blev ligeledes udstedte i Juli

[11]) Se Udtalelser i Hannibal Sehesteds Testamente, Thyra Sehested, Han. Sehested II, 456 Punkt 5.

[12]) Ideen hertil stammede fra Generalkrigskommissær Otto Powisch og gennemførtes imod Skatkammerets Ønske, se Krigskoll.s indk. Sager 1662 $^{8}/_{10}$ Nr. 236, $^{21}/_{12}$ Nr. 285, 1663 $^{19}/_{2}$ Nr. 97, $^{28}/_{4}$ Nr. 166.

[13]) R. E. 1662 $^{21}/_{10}$ Nr. 462—463.

[14]) Senere siges om dette Skøn, at Skatten var sat i Forhold til det, Byerne forhen havde givet i Unionsskat, se R. E. 1662 $^{25}/_{10}$ Nr. 469.

Maaned og var i alt væsentlig af samme Indhold som Landets, men der var dog den Forskel, at Byerne gerne maatte betale hele Skatten i Penge. Ligningen i de enkelte Byer skulde foretages af Borgemester og Raad sammen med dem, som de vilde tage til sig. Den skulde ske efter Evne og Vilkaar, og alle, som opholdt sig i Byen, skulde være med til at betale.[15])

Der indkom straks talrige Klager fra Byerne over Skattens Ulighed, og det syntes allerede, som om man enkelte Steder vilde blive nødt til at inddrive første Kvartal ved Eksekution.[16]) Men inden det gik saa vidt, udkom der et nyt Skattebrev for Byerne, hvorved Kontingentet fordeltes mere retfærdigt.[17]) De blev dog ikke fri for at betale Restancerne af første Kvartal efter det tidligere Paabud, og angaaende Ophævelsen af Konsumtion og Græspenge forklaredes, at derved ikke skulde forstaas den Accise, som blev indført ved Toldrullen af 1. Septbr. 1655.[18]) Der lovedes, at Ligningen skulde ske efter det Grundlag, som Kommissionerne havde tilvejebragt, der vilde stille Byerne langt gunstigere i Forhold til Landet, og at Skatten skulde betales maanedsvis i Steden for kvartalsvis.[19])

Det samlede Skattebeløb for de danske Byer undtagen København var efter dette Paabud 5375 Rdl. maanedlig eller 64500 Rdl. aarlig.[20])

Indtægten af Matrikelskatten blev imidlertid ikke saa stor, som man havde ventet, og der viste sig forskellige Ulemper ved Opkrævningen. Det blev snart klart, at man havde ansat Skovene og Pengelandgilden for lavt, hvis man skulde naa det Beløb, der var bestemt til Hærens Underholdning, og at man maatte opgive at lade hver Jorddrot betale direkte til Krigskommissærerne, som opsamlede Skat-

---

15) Skattebrev til Ribe 1662 $^{14}/_{7}$, Kopi ved Ribe Bys Skattergsk. 1662 $^{1}/_{8}$— 1671 $^{1}/_{1}$. Ribe skulde betale 4164 Rdl. Heraf udrededes kun første Kvartal med 1041 Rdl.

16) R. E. 1662 $^{3}/_{10}$ Nr. 441, $^{25}/_{10}$ Nr. 467.

17) Ribe skulde nu kun svare 2850 Rdl. aarlig. Den ny Fordeling synes at være udarbejdet af Otto Powisch, se R. E. 1662 $^{25}/_{10}$ Nr. 469.

18) Denne Misforstaaelse havde fundet Sted, fordi Juliskattebrevet lød paa, at al Indkvartering, Konsumtion, Accise og Græspenge var ophævet.

19) R. E. 1662 $^{30}/_{11}$ Nr. 519.

20) Hvis vi regner Hillerød, Sorø og Skanderborg med til Købstæderne, bliver Summen 65145 Rdl.

ten, hvis der ikke skulde blive alt for store Forsinkelser i Opkrævningen.[21])

Derfor udgik der først paa Aaret 1663 atter et Skattebrev, hvorved det blev befalet, at Skatterne skulde leveres til Befalingsmændene, som atter betalte dem videre efter Generalkrigskommissærens Ordre. Alle Ejendomsoverdragelser skulde herefter meldes paa Amtstuerne, for at man der altid kunde vide, hvem der bar Ansvaret for Skatternes Betaling. De, som ikke betalte, skulde underkastes militær Eksekution. Skovene skulde sættes til fuld Takst, 24 Svins Olden pr. Td. Htk., og Pengelandgilden til 2 Mk. à Td. Htk. Denne nye Ansættelse fik tilbagevirkende Kraft til 1. Aug. 1662. For Kontrollens Skyld skulde alle indsende bevidnede Kopier af Kvitteringerne for det, de havde betalt siden 1. August. Amtmændene skulde hvert Kvartal indsende Ekstrakter med Forklaring over de indkomne Skatter. Jorddrotten maatte ligne Skatten paa sit Gods, som han det bedst eragtede, og saaledes at Selvejerbønderne kom Fæsterne til Hjælp efter hans Tykke. Hvis han forsømte Ligningen, skulde Amtmanden udføre den.[22])

Dette Skattebrev var grundlæggende saavel med Hensyn til Taksten, Ligningen og Opkrævningen som til Kontrollen. Det var et stort Fremskridt, at Rentekammeret straks skulde have Meddelelse om, hvorledes disse Skatter indkom, og at den direkte Indbetaling for en Del ophørte, da den kun kunde give Anledning til Uorden. Desværre blev den Tanke, at de Skatter, som faldt inden for et Amt, skulde opkræves af Amtmanden eller Amtsskriveren, ikke fuldt ud gennemført. Der fandt altid Uregelmæssigheder Sted, som hindrede en god Regnskabsførelse, idet man ikke havde fuldstændig Rede paa, hvor enhver havde betalt, og hvor vidt han havde betalt. Den Maade, hvorpaa Ligningen blev ordnet, fik en stor Indflydelse paa de enkelte Bønders Skæbne, idet Jorddrotten nu ikke mere behøvede at tage Hensyn til de gamle Ejendomsforhold, der gav sig Udtryk i Gaardenes og Bolenes Betegnelse som hele, halve o. s. v., hvorefter Skatteligningen hidtil som Regel var sket. Endelig var Landgildetaksten fastslaaet, saaledes som den blev i lange Tider, idet man ikke

[21]) Krigskoll.s indk. Sager 1662 Nr. 236, 285, 290.
[22]) R. E. 1663 $^{2}/_{1}$ Nr. 553—554.

naaede det store Fremskridt at faa en ensartet Takst for hele Landet,[23]) men vedblev at rette sig efter den enkelte Egns Sædvane, som Ansættelsen brugtes ved Arv, Køb og Pant.

For at Skatterne skulde indkomme i rette Tid og uden Restancer, blev den indbyrdes Ansvarlighed for Skatternes Tilvejebringelse sat i System. De skulde opkræves sognevis af Lægdsmænd, som var indsatte af Amtmanden eller Amtsskriveren, eller af Proprietæren, hvor denne ejede hele Sognet. Fra Solidariteten gjordes den Undtagelse, at den Jorddrots Bønder, som havde betalt, ikke skulde svare for andre Proprietærbønders Skatter i samme Sogn.[24])

For Institutioner som Universitetet og Kommunitetet blev Tilladelsen til at lægge deres Bønder i Skat udvidet til ogsaa at gælde Oppebørselen af Skatten,[25]) hvilket ikke var heldigt, da alle saadanne Særrettigheder medførte Uorden i Regnskabsvæsenet.

Ved Fornyelsen af Forordningen om Skæppekornet i Efteraaret 1663 klagedes over, at der ingen Efterretninger indløb om Restancernes Størrelse, hvorfor Amtsbetjentene fik Paalæg om ved hvert Kvartalskifte at indsende Fortegnelse over disse til Krigskommissærerne. Iøvrigt maatte man denne Gang betale Penge eller levere Korn efter Behag.[26]) Taksten paa dette sattes først i det følgende Skattebrev om Pengeskatten og var 2 Rdl. for en Td. Rug eller Byg.

Allerede nu maatte man gribe til det uheldige Middel at optage Indtægterne paa Forhaand, idet Pengeskattebrevet lød paa, at der i hvert af de første Kvartaler i Aaret 1664 skulde betales for 4 Maaneder, medens de to sidste kun skulde være hver paa 2 Maaneder.[27])

Fra 1. Aug. 1663 til 1. Febr. 1664 svaredes kun 2 Mk. af hver Td. Htk. og 8 Sk. af hver Td. Tiende, medens Skattebeløbet for 1664 blev som i 1662.[28]) Næste Aar svaredes der det samme af Hartkornet, men kun 8 Sk. af Tienden. Skæppekornsforordningen for-

---

[23]) Dette anbefalede Otto Powisch siden, men fik det ikke gennemført, se Krigskoll.s indk. Sager 1663 Nr. 383.

[24]) R. E. 1663 $^{28}/_{4}$ Nr. 712, Frdn. S. 117 ff., jfr. R. E. 1664 $^{14}/_{2}$ Nr. 1077.

[25]) S. T. 1663 $^{20}/_{7}$ Nr. 296 og S. R. Nr. 125, S. R. 1663 $^{10}/_{8}$ Nr. 142.

[26]) R. E. 1663 $^{24}/_{9}$ Nr. 874, Frdn. S. 126 f.

[27]) Jfr. Krigskoll.s indk. Sager 1663 $^{28}/_{11}$ Nr. 384, 1664 $^{9}/_{2}$ Nr. 34.

[28]) R. E. 1663 $^{10}/_{12}$ Nr. 985.

nyedes i uforandret Skikkelse i 1664[29]) for derefter at hvile i nogle Aar.

Ligesom for Landet maa Skattebrevene være gentagne hvert Aar for Købstædernes Vedkommende, og Taksten synes paa enkelte Undtagelser nær at have været uforandret. I Anledning af Fordelingen af Statsindtægterne af 1663[30]) fik Søetatens Købstæder Paabud om at betale deres Maanedsskat i rette Tid, hvis de ikke vilde svare Renter af Restancerne.[31]) Samtidig blev Ligningen, der før havde været overladt til Byøvrighederne sammen med Mænd, som de selv udtog af Borgerskabet, overdraget til Ligningsmænd, valgte af Borgerne.[32]) Denne Forandring i folkelig Retning havde vistnok sin Aarsag i stærke Klager fra Byerne over partisk Ligning og bedragerisk Forhold fra de kommunale Autoriteters Side.

De Forandringer, som foretoges i Byernes Matrikelskat under Kong Frederik III., bestod kun i Omlægninger fra den ene By til den anden, hvoraf der fandt adskillige Sted, da Byerne klagede meget.[33]) Foruden over for høj Ansættelse blev der klaget over, at adskillige paa Grundlag af gamle og nye Privilegier og Benaadninger unddrog sig fra at deltage i Skattebyrden. Regeringen svarede herpaa, at alle skulde deltage i Skatterne,[34]) men det blev neppe helt gennemført.

Uagtet de nye Skatter kunde Indtægterne slet ikke slaa til. Navnlig forfaldt Flaaden af Mangel paa Penge, hvorfor Admiralitetsraad Poul Klingenberg indkom med et Forslag om en almindelig Søskat, som udelukkende skulde anvendes paa Flaaden, men den blev ikke gennemført, da Statskollegiet fraraadede den for Øjeblikket paa Grund af Undersaatternes forarmede og ruinerede Tilstand.[35]) Af hvilken Art den foreslaaede Skat var, ved vi ikke, men det har

---

[29]) Frdn. 1664 $^{24}/_{9}$ S. 170 ff.

[30]) 1663 $^{28}/_{4}$, Pakken, Ekstrakter og Fortegnelser Rigets Indtægter og Udgifter vedkommende 1660—80. V. A. III, 7.

[31]) R. E. 1663 $^{16}/_{12}$ Nr. 996.

[32]) I Praksis udførtes denne Befaling saaledes i Ribe, at Ligningen forestodes af 16 Borgere, hvoraf de 8 udnævntes af Magistraten og de 8 af Borgerne. R. E. 1664 $^{19}/_{2}$ Nr. 1098.

[33]) R. E. 1664 $^{6}/_{8}$ Nr. 1483, $^{10}/_{12}$ Nr. 1751, 1665 $^{22}/_{9}$ Nr. 2220.

[34]) R. E. 1664 $^{22}/_{7}$ Nr. 1410, S. T. 1665 $^{29}/_{8}$ Nr. 433.

[35]) Lindbæk I, 110 f., Betænkning 1663 $^{16}/_{3}$.

vistnok været en Proviantskat som den, der blev indført i Begyndelsen af 1666 under Trykket af Udsigten til en Krig med England. Statskollegiet havde i sin Betænkning anbefalet at anvende nogle af de rede Pengeindtægter, som vilde blive ledige ved Krongodsudlæg til Kreditorerne, paa Flaaden, hvilket vistnok gav Anledning til Overslaget af 1663, hvorefter der i alt blev tillagt Søetaten 210000 Rdl. aarlig. Ellers havde disse Aars Skattepolitik været viet Omsorgen for Hæren, og dennes Underholdning var ved Matrikelskatten nogenlunde sikret.

Af de almindelige Skatter i Danmark regnede man Indtægten af Kornskatten til 115875 Rdl. aarlig, som var højt ansat, men stemmede med de første Aars høje Kornpriser. Matrikelskatten i Danmark indbragte i de tre første Aar inden vor Deltagelse i Krigen mellem Holland og England 1351397 Rdl.[36]) eller i Gennemsnit aarlig 450466 Rdl., hvilket var adskilligt mere, end den var beregnet til, som kun var 384125 Rdl.; men Aarsagen hertil var, at en stor Del af Kornskatten indbetaltes i rede Penge. Da vi ikke kan kontrolere Indtægten in natura af denne, er det ikke muligt at afgøre, hvor vidt den halve Million, som var anslaaet i Danmark, virkelig indkom, men der har neppe manglet meget, da Restancer ikke taaltes. Af de c. 450000 Rdl., som indkom i rede Penge, skulde Købstæderne efter Overslaget have betalt c. 65000 Rdl., og det er vistnok ogsaa sket. Deres Andel udgjorde c. 14 pCt. af de indkomne rede Penge.

b. Norge.

I Norge foregik der ikke saa store Forandringer i Skattesystemet som i Danmark, om der end skabtes adskilligt nyt. Foruden med Matrikuleringen skulde den almindelige Landkommission beskæftige sig med Ligningen af en almindelig Skat for Aaret 1661. Der skulde ligesom i 1648 [37]) svares en Lejlændingskat af 6 Rdl. af

[36]) Denne Sum kan ikke være meget forkert, da vi fra anden Side ved, at i de samme Aar var Hærens Indtægter i Penge og Korn 1327184 Rdl.; naar hertil lægges Søetatens Pengeindtægter af Kontributionerne i de samme Aar, faar vi 1407278 Rdl. eller 469093 Rdl. i Gennemsnit om Aaret; det manglende i den halve Million, som Overslaget for Danmark lød paa, skulde være Restancer eller udgivet til andre Formaal. Se Krigskoll.s indk. Sager 1664 Nr. 168.

[37]) Meddelelser I, 65.

hver 2 Skippund Tunge søndenfjælds og af hver 3 Løber eller Spand og 6 Voger Fisk nordenfjælds. Af Adels- og Odelsgodset paa Landet, hvoraf Kongen havde Ret til Rostjeneste, skulde i Steden for denne betales 60 Rdl. for hver Hest eller for hver 300 Bismerpund Korn. Skatterne skulde betales i to Terminer med Halvdelen hver Gang. Desuden indeholdt Skattebrevet Takster paa de forskellige Arter af Landskyld og bebudede en Afløsning af Skydsfærden og Fastsættelse af Købstædernes Skatter, naar Landkommissionens Indberetning forelaa.[38]) Heri laa det nye, som Skattebrevet bragte.

Skydsfærdens Afløsning havde allerede været paa Tale under Christian IV., medens Hannibal Sehested var Statholder, men den var ikke bleven til noget, da Adelen ikke vilde opgive sin Ret til fri Skyds.[39]) Denne Pligt var i høj Grad tyngende for de Bønder, som boede ved alfar Vej eller ved stærkt befærdede Overfartssteder, da den gjaldt baade til Lands og til Søs.[40]) Paa Grund af den Ulighed i Byrden, den medførte, var Flertallet af de Kommissioner, hvoraf den almindelige Landkommission bestod, stemt for dens Afløsning. Denne trak imidlertid længe ud, vistnok fordi man var i Tvivl om, paa hvilken Maade den skulde finde Sted, men kom endelig i Efteraaret 1663. Som Vederlag for Skydsfærdpligten skulde der gives 2 Rdl. af hver fuld Gaard, hvorved Skatten vilde indbringe dobbelt saa meget som den gamle Odelsskat.[41])

Samtidig med Afløsningen blev der indrettet Gæstgiversteder rundt i Landet paa passende Steder, hvor de rejsende kunde faa Befordring mod en vis Betaling. Gæstgiveren nød visse Lettelser som Frihed for Indkvartering og Udskrivning. Helt ophævet blev Skydspligten ikke. Der blev endnu saa meget tilbage af den, at den godt i Fremtiden kunde give Anledning til Misbrug. I en Forordning af 1665, hvorved Klager fra Almuen i Nordlandene søgtes afhjulpne, hører vi om Klager baade over Skydsfærdskatten og over ulidelig

[38]) R. no. E. 1661 $^{16}/_{1}$ Bl. 22 ff., Meddelelser I, 60 ff. Samme Dag fik Ove Bjelke Befaling om at forfatte et Udkast til en Skydsfærdsforordning og have det færdigt til Kongens Opkomst, R. no. E. Bl. 29 f.

[39]) Thyra Sehested, Hannibal Sehested I, 44, 46 og 79.

[40]) Meddelelser I, 86, 129.

[41]) Se om Afløsningen R. E. 1662 $^{30}/_{7}$ Nr. 472 og 1663 $^{21}/_{9}$ Nr. 870. Den første Skydsfærdskat indbragte c. 38000 Rdl., se Krigskoll.s Indk. Sager 1664 Nr. 217.

Skydsfærd.[42]) Indtægten af Skydsfærdpengene blev anvendt til de norske Fæstningers Forsyning.[43])

Skydsfærdskatten og de øvrige Indtægter, som var tillagte Militæretaten, indbragte ikke saa meget, som de var anslaaede til,[44]) hvorved denne hurtig kom i Forlegenhed.[45]) Aarsagen hertil var en ny Byrde, som omtrent samtidig med Skydsfærdskatten blev paalagt en Del af Bønderne, idet der efter svensk Mønster blev udlagt Jordegods til Underholdning af Ryttere og Officerer, hvilket bevirkede en ikke ringe Afgang baade i Jordebogs- og Skatteindtægterne.

Med Landrytteriets Indrettelse fulgte en ny Skat, den saakaldte Rytterskat eller Rytterdaler, fordi den blev paalagt med en Daler af hver fuld Gaard. De almindelige Skatter steg derved fra 6 Daler til 7 Daler paa hver Helgaard. Den blev opkrævet første Gang som en overordentlig Skat i Aaret 1663,[46]) men gentoges siden Aar efter Aar. Den var anslaaet til c. 24000 Rdl. aarlig, men indbragte neppe mere end c. 20000 Rdl.[47])

Det havde iøvrigt ikke været nogen let Sag for Regeringen at faa en endelig Ordning paa de almindelige norske Skatter, og man kan godt paastaa, at den ikke naaedes i Frederik III.s Tid,[48]) uagtet de store Bestræbelser der gjordes for at naa et ensartet Ligningsgrundlag over det hele. Dette var overordentlig uensartet i de forskellige Dele af Landet og umuligt at fatte for udenforstaaende, og det frembød ingen som helst Garanti for, at Skatterne ramte nogenlunde ensartet i Landets forskellige Egne. Fra alle Sider hørtes om den Forvirring og de Anledninger til Underslæb, som det norske Skattegrundlag gav. Ingen havde Lyst til at binde an med det. I 1661 havde man opsat at udstede Skattebreve for Gejstligheden og Byerne samt vedrørende Savene, indtil Kongen selv kom til Norge i

---

[42]) R. E. 1665 $^{2}/_{5}$ Nr. 2034.

[43]) Se f. Eks. Krigskoll.s indk. Sager 1665 Nr. 15.

[44]) Skydsfærdskatten var anslaaet til 48000 Rdl., se R. E. 1663 $^{17}/_{10}$ Nr. 887.

[45]) R. E. 1665 $^{8}/_{2}$ Nr. 1894, $^{12}/_{5}$ Nr. 2051.

[46]) Krigskoll.s Indk. Sager 1663 Nr. 252, R. E. 1663 $^{3}/_{10}$ Nr. 884.

[47]) Af Indtægten af denne Skat skulde 17000 Rdl. anvendes til Forplejningen af Rytterne, se Krigskoll.s indk. Sager 1666 Nr. 89, Udlægsberetn. 1665 $^{4}/_{3}$.

[48]) Se Meddelelser I, 422.

Anledning af Arvehyldingen; men da dette ikke skete, fik man mod Slutningen af Aaret travlt med at faa dem udstedte, og Statskollegiet fik Befaling til at udtale sig nærmere om dem paa Grundlag af nogle Forslag, der var komne fra Hannibal Sehested og de norske Landkommissærer Johan Garman og Niklas Poulsen. Men det skød Sagen fra sig med det Svar, at man burde vente, til Landkommissærerne selv kom herned, da det ikke kendte videre til Sagen.[49]) Statskollegiet vilde altsaa ikke indlade sig paa en Drøftelse af det norske Skattevæsen, uagtet det var en forholdsvis let Del af det, som det skulde udtale sig om. Hvor vidt man har ventet med at udstede disse Skattebreve til Landkommissærernes Ankomst, er uvist, men neppe troligt, da det gjaldt om at faa dem ud hurtigst muligt, om Skatten skulde blive betalt inden Aarets Udgang. Men i de første Maaneder af 1662 var en Del norske Mænd[50]) hernede i Danmark med Landkommissær Niklas Poulsen i Spidsen, som paa Foranledning af Skatkammeret udtalte deres Mening om Skattevæsenet og andre Spørgsmaal. Deres Erklæring gik blandt andet ud paa at fastslaa, hvad der paa hvert Sted burde regnes til en fuld Skattegaard,[51]) men man synes ikke at have rettet sig efter den efter de Skattebreve fra Treserne at dømme, som vi kender. Et Vidnesbyrd om, at Regeringen ikke følte sig tilfreds med den eller vilde blive staaende ved den, var, at Henrik Bjelke, Niels Trolle og Jørgen Bjelke, som alle maatte kende Norges Forhold godt, i Slutningen af Aaret fik overdraget det Hverv at forhandle med Kammerkollegiet om, hvorledes man kunde sætte Skatterne i Norge for det følgende Aar.[52]) For yderligere at faa Spørgsmaalet afgjort paa bedst mulig Maade æskede man ogsaa Norges Statholders Iver Krabbes Mening derom,[53]) og inden Kommissionen endte sin Forretning, blev Landkommissær Niklas Poulsen adspurgt,[54]) der i særlig Grad synes at have været Regeringens Raadgiver i alle økonomiske Spørgsmaal. Hvilket Resultat denne Kommission kom til, vides ikke, da vi ikke

[49]) Lindbæk I, 29.
[50]) Disse var næsten alle Medlemmer af den almindelige Landkommission.
[51]) Meddelelser I, 314.
[52]) R. E. 1662 $^{6}/_{12}$ Nr. 527, jfr. Nr. 529.
[53]) R. E. Nr. 530.
[54]) R. E. 1663 $^{2}/_{2}$ Nr. 599.

besidder dens Betænkning, men den løste ikke Hovedspørgsmaalet, idet de mange forskellige Enheder, hvorefter Skatterne lignedes, vedblev at bestaa.[55])

I de Reformforslag, som Gyldenløve indgav kort efter, at han var bleven Statholder i Norge, foresloges ogsaa Afskaffelsen af de mange Slags Bondeskatter, idet han ønskede dem reducerede til en enkelt Skat, og at enhver maatte skatte efter sin Ejendom og Brug som før og ikke efter det ulige Forhold, som fandtes i Skattebrevene for 1663 og 1664. Han henviste samtidig til Kommissionsarbejdet fra 1661 som Hjælpemiddel ved Udarbejdelsen af en ny Ordning og krævede, at Skattebrevene skulde affattes i Norge. Statskollegiet, som fik hans Forslag til Erklæring, hævdede, at man endnu for Aaret 1665 maatte blive ved det gamle, men at man burde forny Kommissionen af 1661, da den ikke var bleven færdig med sit Arbejde.[56]) Den kunde i Løbet af Sommeren fremskaffe et Grundlag, hvorefter de, som tidligere havde været betroet til dette Arbejde,[57]) sammen med andre kyndige Mænd og Kammerkollegiet kunde erklære sig om, hvorledes Skatterne i Norge burde fastsættes.[58]) Denne Erklæring gav Anledning til Fornyelsen af Matrikelkommissionen, som nedsattes faa Dage efter, og til at Skattebrevet af 1665 udstedtes i Overensstemmelse med de foregaaende Aars Skattebreve.[59])

Da Statskollegiet ikke som Helhed havde taget velvilligt paa Gyldenløves Forslag, blev de lagte til Side til 1666, da han fremkom med dem igen. Denne Gang blev de behandlede af en særlig Kommission, bestaaende af Hans Schack, Christopher Gabel og Rentemester Henrik Müller. Angaaende Skattespørgsmaalet, som stadig var uløst, erklærede Kommissionen, at den foreslaaede Forandring var „vel ej utjenlig", men for dette Aar kunde den ikke ske. Iøvrigt anbefalede den at lade den Kommission, som efter Gyldenløves Forslag skulde nedsættes til at revidere den norske Lov, tillige

---

[55]) Se R. E. 1664 $^{30}/_{1}$ Nr. 1055 og følgende Numre.

[56]) Ideen hertil var ikke Statskollegiets, men Gyldenløves, se Afsnittet om Indkomsten Punkt 3, Lindbæk I, 229.

[57]) Se ovenfor Kommissionen af 6. Decbr. 1662.

[58]) Se Lindbæk I, 228. Gyldenløves Forslag var af 22. Novbr. 1664, Statskollegiets Betænkning af Januar 1665.

[59]) R. E. 1665 $^{20}/_{1}$ Nr. 1850, $^{24}/_{1}$ Nr. 1852—1857.

tage sig af denne Sag; men man maatte ikke derved opholde Matrikelkommissionen, hvilket let kunde ske, da Lavmændene var Medlemmer af begge Kommissioner. Naar Lovkommissionen havde angivet Normen for Ordningen, skulde de enkelte Medlemmer udtale sig om, hvorledes den burde gennemføres paa deres Egn, og sende Gyldenløve deres Forslag, for at han paa Grundlag af dem sammen med andre kunde anbefale Kongen en Maade at ordne det norske Skattevæsen paa. Indtil dette kunde iværksættes, burde Gyldenløve lade Udkastene til Skattebrevene opsætte i Norge, hvorefter de skulde sendes herned til nærmere Fastsættelse af det Skattebeløb, Kongen vilde udskrive.[60]) Hermed havde Gyldenløve delvis naaet, hvad han ønskede, og der synes i den følgende Tid ikke at være bleven drevet stærkt paa den endelige Ordning af Skatteligningen. Indtil 1667 vedblev man at udskrive Skatterne paa den Maade, som var begyndt i 1663, og den eneste Forandring, der egentlig skete, var, at man 1665 forandrede Terminerne for Skattens Betaling fra Majdag og St. Bartholemæus til St. Hans og Mortens Dag og 1666 ansatte fire Betalingsterminer, nemlig Paaske, St. Hans, Mikkelsdag og Jul.[61])

Af de norske Købstæder betaltes der før Enevældens Indførelse lignende Skatter som af de danske. I 1661 vilde man vente med at paalægge Skatterne i Købstæderne, til Kongen selv kom til Stede ved Arvehyldingen, og den almindelige Landkommissions Taksationer forelaa. Da dette imidlertid ikke skete, men Taksationerne, om end i en ufuldstændig Form, var bragte til Veje, fik Statskollegiet, som forhen omtalt, Befaling om at erklære sig angaaende Hannibal Sehesteds og Landkommissærernes Forslag vedrørende Skatterne af Gejstligheden, Købstæderne og Savene. Uagtet dette udsatte Sagen, og vi ikke ved noget nærmere om det endelige Paabud, kan vi dog af Hannibal Sehesteds og Landkommissærernes Skrivelse slutte os til, hvorledes det har været. I Steden for de tidligere Skatter, der bestod af den almindelige Købstedsskat, Borgelejepenge og Baadsmandsskat, paalagdes nu kun een Skat, som sattes i Forhold til Ejendommenes Værdi og Borgernes Formue og Indtægt saaledes, at der paalagdes Byen et Procent af Ansættelsessummen. Beløbet for den enkelte By skulde derefter lignes paa Borgerne af 12 upartiske Mænd

[60]) Meddelelser I, 359 ff., R. E. 1666 $^{25}/_{3}$ Nr. 2615.
[61]) R. E. 1665 $^{24}/_{1}$ Nr. 1852, 1666 $^{3}/_{1}$ Nr. 2326.

— i Bergen 24 for dens Størrelses Skyld — valgte af Borgerskabet selv.[62]) Hvor stort et Beløb der paalagdes de enkelte norske Byer i de første Aar efter 1660, ved vi ikke; men fra 1664 kender vi de aarlige Paalæg;[63]) disse har for 1663 rimeligvis været af samme Størrelse.[64])

For Norges Vedkommende har vi ikke haft saa gode Oplysninger til vor Raadighed som for Danmarks, hvorfor de Summer, vi kan føre til Indtægt af de almindelige Skatter, er for smaa, og vi ikke kan godtgøre, hvorvidt Skatterne kom ind. I de to første Aar efter Arveregeringens Indførelse var Indtægten af de almindelige Skatter, saa vidt vi kender den, 176234 Rdl., hvoraf 121747 Rdl. faldt paa Aaret 1662. Denne sidste Sum er vistnok ikke ret meget forkert, da Indtægten af de almindelige Skatter i Budgettet for 1662 er sat til 128860 Rdl.[65]) Derimod maa Indtægten for 1661 have været langt større, end den Sum vi har. Vi antager, at den har været over 100000 Rdl.

I de følgende Aar kom der som omtalt to nye Skatter til, som bragte Indtægterne betydelig i Vejret, samtidig med at de gamle Skatter indbragte mere, saa at vi vistnok i Tiden 1663—1665 kan anslaa dem til over 200000 Rdl. aarlig. Den Indtægt, vi kan paavise, var 373925 Rdl. eller 124642 Rdl. i Gennemsnit aarlig.

Foruden Landskatterne, som næsten alene indbragte de 200000 Rdl., var heri medregnet Skatterne af Gejstligheden og Kapitlerne samt af Byerne. Enhver Provst og Sysselpræst svarede gennemsnitlig 12 Rdl. i Skat om Aaret, som lignedes paa Stiftets samlede Præsteskab efter Evne. Paa samme Maade lignede Kapitelherrerne deres Skat paa sig selv indbyrdes. Gejstlighedens og Kapitelherrernes samlede Skattebeløb var 3742 Rdl. aarlig. 1663 blev der paalagt de norske Byer en Skat af 13201 Rdl. aarlig,[66]) men da Bergen og Christiania beklagede sig, blev deres Kontingenter nedsatte med tilsammen 3222 Rdl.[67]) Siden søgte Trondhjem ogsaa om Ned-

[62]) Orig. Rskr. til Statskoll. 1661 $^{18}/_{10}$ i Statskoll.s Arkiv.
[63]) R. E. 1664 $^{30}/_{1}$ Nr. 1060.
[64]) Se R. E. 1663 $^{22}/_{8}$ Nr. 837 og 1664 $^{16}/_{12}$ Nr. 1760.
[65]) Budstikken 1823 Sp. 628.
[66]) R. E. 1663 $^{22}/_{8}$ Nr. 836—839, jfr. 1664 $^{30}/_{1}$ Nr. 1055—1060.
[67]) R. E. 1664 $^{16}/_{12}$ Nr. 1760, jfr. 1665 $^{20}/_{1}$ Nr. 1850.

sættelse og opnaaede et Afslag paa 1232 Rdl.,[68]) hvorved Byskatternes samlede Beløb gik ned til 8747 Rdl. aarlig, som svaredes omtrent vort Tidsrum igennem.[69])

c. Slesvig og Holsten.

I Hertugdømmerne lignedes Skatterne som omtalt efter Plove. Af disse var der ifølge Matriklen af 1652 18086, naar vi undtager Domkapitlet i Lübeck-Eutin, der havde 513 Plove, men ikke deltog i de almindelige Skatter.[70]) Heraf havde Kongen og Hertugen af Gottorp hver sin Halvdel. Af Kongens Del var c. 5099 Plove Amtsplove og kunde beskattes efter Godtykke, hvorimod Resten var Landdagsplove og beskattedes efter Bevilling.

Kongen fordelte Skatterne paa sine Amtsplove, saaledes som han havde Lyst til. Dette skete ikke ved at lade de forskellige Plove betale forskellige Skattebeløb, men ved at nedsætte Plovtallet i de Amter, som trængte til Lettelse.[71]) Til Gengæld maatte Skattebeløbet paa den enkelte Plov forøges for at faa det Beløb ind, der behøvedes. Naar vi derfor hører, at Skatten paa Landdagsplovene f. Eks. var udskreven med 10 Rdl. pr. Plov og Skatten paa Amtsplovene med 22 Rdl. pr. Plov, kan vi ikke deraf vide noget om Forholdet mellem Skattetrykket paa Kammergodserne og Landdagsgodserne, uden at vi samtidig faar Oplysning om det Antal Plove, hvoraf Skatten blev udskrevet paa Kammergodserne. Efter et Overslag af 1665[72]) skulde der i 1666 indkomme 115682½ Rdl. i almindelig Skat, hvoraf Amtsplovene skulde betale 75795 Rdl. og Landdagsplovene Resten. Samme Aar var Skatten netop udskrevet med 22 Rdl. af Amtsplovene og 10 Rdl. af Landdagsplovene. Alligevel kom hver Amtsplov gennemsnitlig kun til at betale 14,86 Rdl., naar vi regner med Overslaget. Altsaa var Forholdet mellem Beskatnin-

[68]) R. E. 1665 $^{4}/_{5}$ Nr. 2038, jfr. S. T. 1668 $^{28}/_{5}$ Nr. 441.

[69]) R. E. 1666 $^{3}/_{1}$ Nr. 2326—2332, 1667 $^{2}/_{1}$ Nr. 2888—2897, Meddelelser I, 415, S. T. 1671 $^{26}/_{1}$ Nr. 96, 1673 $^{10}/_{4}$ Nr. 161.

[70]) 1622 betaltes Frøkenskat af 222 af disse Plove, ellers var der ingen Skat svaret af dem i Mands Minde. Pakken, Matrikler over Hertugdømmerne.

[71]) 1665 var saaledes Haderslev Amts 1574 Plove nedsatte til 350, Flensborg Amts 412 $^{1}/_{2}$ Plove til 350 o. s. v.

[72]) R. ty. E. 1665 $^{1}/_{11}$ Nr. 58.

gen af Kammergodserne og Landdagsgodserne ikke saa skrigende, som Skattepaalæget lod formode, men det var galt nok endda. Hvad der kom til at mangle i de aarlige Indtægter paa Grund af Landdagens knappe Bevillinger, blev altid dækket ved forøgede Paalæg paa Amtsplovene, saa at Landdagens saakaldte Bevillingsret, saaledes som Forholdene havde udviklet sig, ikke kunde betragtes som et Gode for Hertugdømmernes Befolkning som Helhed. Den var et Skattely for Ridderskabet.

I Hertugdømmerne indkom i de to første Aar efter Arveregeringens Indførelse 274386 Rdl. eller 137193 Rdl. aarlig af de almindelige Skatter. I de tre næste Aar var Indtægten 337311 Rdl. eller 112437 Rdl. i Gennemsnit om Aaret, for saa vidt vi kan paavise, hvad der indkom.[73]) Denne Sum svarede ikke til Hærens Behov, som i disse Aar var c. 130000 Rdl. aarlig, men Underskudet dækkede man af de overordentlige Skatter og af Jordebogsindtægterne.

2. 1666—1670.

a. Danmark.

Fra 1666 voksede Skattebyrden betydelig i hele Monarkiet som Følge af vor Deltagelse i Søkrigen mellem England og Holland. Finansielt set mærkedes det føleligst i Danmark, da de største Skatter paalagdes her, men Norges Befolkning led maaske nok mest under Krigen, da Udførselen af Tømmer tog af, og Tilførselen af Korn for en Tid standsede, for ikke at tale om de fjernere Dele af Monarkiet som Færøerne og Island, der altid var udsatte for Hungersnød i Ufredstider. De overordentlige Skatter, som blev paabudte i Anledning af Krigen, er med Undtagelse af Udskrivningsskatterne medtagne her, da de vedblev efter Krigen og i Virkeligheden kun ophørte en kort Tid under Christian V.

Krigsbyrderne begyndte med en overordentlig Kornskat, der blev udskreven i Slutningen af 1665 med ½ Skp. Rug af hver Td. Htk. Kornet skulde bruges til Forsyning af Fæstningerne.[74]) Det udgjorde c. 30000 Td. Rug til en Værdi af lige saa mange Rigs-

[73]) Glückstadt Krigskasseregnskab mangler nemlig for Aaret 1664.
[74]) R. E. 1665 $^{19}/_{12}$ Nr. 2312.

daler. Samtidig blev der optaget et Forskud paa Matrikelskatten til Udbedring af Fredericia Fæstning,[75]) men som siden blev anvendt paa Flaaden.[76]) Medens vi ikke hører noget om, at Landet satte sig op mod disse Paabud, var der enkelte af Købstæderne, som ikke vilde betale. Følgen var kun, at Pengene blev inddrevne ved Soldater.[77])

Ogsaa Gejstligheden maatte holde for i Anledning af Krigen, men da Paalæget paa den kan udsondres fra de almindelige Skatter, vil det blive omtalt under de overordentlige Skatter.

Disse Skatter efterfulgtes snart af flere. I Lighed med hvad der i umindelige Tider havde fundet Sted, naar Ufred kom paa, blev der ogsaa udskrevet en saakaldt Madskat. Man brugte endnu en sjælden Gang dette Ord,[78]) men Skatten levede ellers videre under Navnet Okse- og Flæskeskatten efter de Naturalier, hvoraf den bestod. Den blev paabudt med en Okse og fem Lispund røget Flæsk af hver 200 Td. Htk. I Stedet for Flæsket kunde gives Penge, for hvert Lispund 4 Mk. 3$^{1}/_{5}$ Sk. Paa Laaland-Falster og Møen, hvor der dyrkedes Ærter, skulde der leveres 2 Skp. Ærter for hvert Lispund Flæsk.[79]) Bornholmerne leverede deres Skat i Smør med en Tønde Smør paa 16 Lispund af hver 200 Td. Htk.[80]) Som Følge af denne Skat maatte der oprettes Slagterier rundt om i Landet til Behandling af Okserne, hvoraf Kødet og det spiselige af Indmaden blev nedsaltet i Tønder til Flaadens Forsyning.[81]) Til Brug ved disse Slagterier maatte Købstæderne levere Salt og Tønder, saa at ogsaa disse fik deres Andel af de nye Byrder.[82])

Uagtet største Parten af disse Skatter foreløbig leveredes in natura, er der ikke noget til Hinder for, at vi kan omsætte dem i Penge. Der leveredes 556½ Skippund Flæsk til en Værdi af 7790

---

[75]) R. E. 1665 $^{19}/_{12}$ Nr. 2314.

[76]) R. E. 1666 $^{5}/_{1}$ Nr. 2338, jfr. Krigskollegiets indk. Sager 1666 Nr. 32.

[77]) S. T. 1667 $^{12}/_{1}$ Nr. 8, se Otto Powischs Forestilling 1666 $^{21}/_{12}$, der findes som Indlæg.

[78]) R. E. 1666 $^{20}/_{8}$ Nr. 2723.

[79]) R. E. 1666 $^{10}/_{2}$ Nr. 2394—95, Frdn. S. 216 ff.

[80]) R. E. Nr. 2397.

[81]) Se om disse Slagterier R. E. 1666 $^{4}/_{10}$ Nr. 2786, $^{8}/_{11}$ Nr. 2845, $^{11}/_{11}$ Nr. 2859—60, 1667 $^{20}/_{1}$ Nr. 2958.

[82]) R. E. 1666 $^{10}/_{2}$ Nr. 2396, 2399—2400, $^{11}/_{11}$ Nr. 2860.

Rdl., 1113 Skippund Kød til 17808 Rdl., idet der regnedes 10 Lispund paa en Okse, og denne ansattes til 8 Rdl., og 5038$^{5}/_{8}$ Skp. Salt Sjællands Maal til et Beløb af c. 3000 Rdl.[83]) I Efteraaret 1666 gentoges disse Skatter tillige med Paabudet om den halve Skæppe Rug til Søetaten og udgjorde fra nu af et fast Led i Skattesystemet.[84]) Efterhaanden betaltes en større og større Del af disse Skatter i Penge, som opkrævedes sammen med Matrikelskatten, fra hvilken vi ikke altid kan udsondre dem. Samtidig med at de almindelige Skatter saaledes blev forøgede med c. 25000 Rdl. og c. 30000 Td. Rug aarlig, ophørte Skæppekornsskatten for en Tid, saa at der gik lige saa meget fra, som der kom til. Paa samme Maade gik det med Købstedskatterne, hvor de 3000 Rdi. i Saltskat opvejedes af en tilsvarende Nedgang i Matrikelskatten, saa at Købstædernes samlede Skattebeløb ligesom før blev 65000 Rdl. aarlig.

Alligevel steg Landskatterne, idet Matrikelskatten blev forhøjet, saa at der i Aaret 1666 opkrævedes 97$^{1}/_{3}$ Sk. af hver Td. Htk., 1667—69 96 Sk. aarlig og i 1670 endog 120 Sk., indtil en Lettelse indtraadte fra November Maaned, hvorefter Skatten kun blev 18 Sk. Kvartalet.

Paa denne Tid fik ogsaa København en ny fast Grundskat foruden sin Konsumtion. Den begyndte ret uskyldigt i 1667 som en Fortifikations- eller Voldskat, der paalagdes alle Stænder, endogsaa „Militiens Betjente“, der maatte af med en Maaneds Løn til Byens Befæstning.[85]) Den blev udskrevet i København og Christianshavn med 3 pCt. af Grundtaksten og en Fjerdedel af dette Beløb af dem, som boede til Leje eller havde Fribolig.[86]) Senere forhøjedes den med 1 pCt. af Grundtaksten og en Termin af dem, som boede i Lejehuse.[87]) Næste Aar blev den udskrevet igen, men med 5 pCt., og

[83]) Se en Oversigt over Statens formodede Indtægter i sidste Halvdel af Treserne i Pakken, Extrakter og Fortegnelser Rigets Indt. og Udg. vedk. 1660—80.

[84]) R. E. 1666 $^{11}/_{11}$ Nr. 2858, Frdn. S. 239 ff., Frdn. 1667 $^{28}/_{7}$, 1668 $^{27}/_{7}$ og 1669 $^{6}/_{7}$ S. 264, 291 ff. og 307 f.

[85]) R. E. 1667 $^{26}/_{1}$ Nr. 2968.

[86]) S. R. 1667 $^{20}/_{2}$ Nr. 56—57, Oluf Nielsen, Kjøbenhavns Diplomatarium III. 652 f.

[87]) S. T. 1667 $^{16}/_{7}$ Nr. 450.

der blev optaget en ny Grundtakst over Byen.[88]) Fra den Tid af var den en fast Skat, som kom igen hvert Aar først paa Aaret.[89]) Voldskatten indbragte i det første Aar 20292 Rdl. I de fire følgende Aar var Indtægten omtrent den samme hvert Aar. Gennemsnitlig beløb den sig til 24690 Rdl.[90]) Den udgjorde 1667—1670 94845 Rdl. Skatten blev aabenbart betalt med stor Ulyst, og der maatte anvendes skarpe Midler for at faa den ind; til Tider var der en ikke ringe Mængde Restancer. Navnlig havde man vanskeligt ved at faa Adelen og Hofbetjentene til at betale, hvis Kontingenter ligesom Flaadens Embedsmænds opkrævedes særskilt. Samtidig vedblev København at svare Konsumtion.

Denne Skatteperiode varede fra 1666—1670, idet der til forskellige Tider i Aaret 1670 indtraadte betydelige Forandringer, som havde stærk Indflydelse paa de almindelige Skatters Størrelse og Udbytte i de følgende Aar.

I dette Tidsrum kan Indtægten af de almindelige Skatter, Kornskatterne iberegnede, anslaas til 2805930 Rdl. eller 561186 Rdl. i Gennemsnit om Aaret. Heraf faldt 2381085 Rdl. eller 476217 Rdl. aarlig paa Landet og 424845 Rdl. eller 84969 Rdl. aarlig paa Byerne. For 1663—1665 kunde den samlede Indtægt af de almindelige Skatter anslaas til 1698397 Rdl. eller 566132 Rdl. i Gennemsnit om Aaret. Aarsagen til det store Beløb, uagtet der ingen direkte almindelige Skatter var for København, var de høje Kornpriser, hvorved Kornskatten løb saa højt op i Værdi. Den er alene ansat til 347000 Rdl. eller 115667 Rdl. aarlig, hvilket maaske er noget for højt.

For hele Perioden 1663—1670 kan Indtægten af de almindelige Skatter ansættes til 4504327 Rdl. eller 563041 Rdl. aarlig, hvoraf Landet ydede 3884482 Rdl. eller 485560 Rdl. aarlig og Byerne 619845 Rdl. eller 77481 Rdl. aarlig.

[88]) S. T. 1668 $^{8}/_{2}$ Nr. 84, Oluf Nielsen c. l. VI, 447, jfr. S. T. 1668 $^{15}/_{2}$ Nr. 115.

[89]) Oluf Nielsen c. l. VI, 493 f., 528, 560, 605, 634 og 655.

[90]) Krigskommissær Christen Andersens Regnskaber. Jfr. Pakken, Grundskat-Taxationer for Kjøbenhavn og Kristianshavn. V. A. II, 88. Ifølge et Overslag i denne Pakke af Renteskriver Jens Sørensen kunde Skatteindtægten anslaas til c. 28000 Rdl. ved et Paalæg af 5 pCt. af Grundtaksten med Lejeskatten og Christianshavns Afgift.

Den skattepligtige Værdi af den Hartkornsmængde, hvoraf der i denne Periode svaredes Skat, kan anslaas til 25400000 Rdl. og Indtægten af det til 3 pCt. eller 762000 Rdl. aarlig. Det vil sige, at de almindelige Skatter udgjorde c. 64 pCt. af den Indtægt, Landets Jordegods gav.

Vi har her hele Tiden sammen med Tal hentede fra Regnskaberne opereret med anslaaede Værdier. Naar vi ser bort fra disse og alene tager Hensyn til, hvad vi kan konstatere gennem Regnskaberne, var Indtægten af de almindelige Skatter 1663—1670 3977327 Rdl. eller 497166 Rdl. aarlig. Forskellen mellem dette Beløb og det ovenfor anslaaede repræsenteres af de indkomne Naturalier. Indtægten af de almindelige Skatter har altsaa i Frederik III.s Tid, naar vi ser bort fra de to første Aar efter Arveregeringens Indførelse, været mindst en halv Million Rigsdaler i Gennemsnit om Aaret.

b. Norge.

Ogsaa Norge fik en ny Skat i Anledning af vor Deltagelse i den engelsk-hollandske Krig. Den begyndte som en Lejlighedsskat, men vedblev under hele Frederik III.s Regering. Det var en Proviantskat, som paa Landet blev paabudt i Smør og Fisk og i Byerne i Smør. Den kunde dog ogsaa erlægges i Penge med 1 Rdl. af hver fuld Gaard paa Landet og det samme af hvert Bismerpund Smør i Byerne.[91]) Den udgjorde paa Landet c. 20000 Rdl. og i Byerne c. 6000 Rdl. Den blev i alt udskrevet fem Gange [92]) og ophævedes den 12. August 1670 sammen med Rytterskatten.[93])

Ved dette nye Paalæg steg Indtægten af de almindelige Skatter fra c. 210000 Rdl. aarlig til c. 241200 Rdl. i Gennemsnit om Aaret. Indtægten af Norges almindelige Skatter fra 1661—1670 har vistnok været c. 2066000 Rdl. eller c. 206600 Rdl. aarlig i Gennemsnit, medens der i de Regnskaber, som jeg har haft til min Raadighed, kun er kommen 1071013 Rdl. eller 107161 Rdl. aarlig til Indtægt af disse Skatter.

[91]) R. E. 1666 16/2 Nr. 2416—18.

[92]) R. E. 1667 2/1 Nr. 2895—97, Frdn. S. 245 f., 1667 26/7 Frdn. S. 265 f., 1668 28/7 Frdn. S. 295 f., R. E. 1669 6/7 Nr. 762, Frdn. S. 309 f.

[93]) S. T. 1670 12/8 Nr. 586.

Medens Norge som Helhed var stærkere beskattet i anden Halvdel af Treserne end i første, fik en enkelt Provins store Lettelser, nemlig Nordlandene, der fra 1665 af var bleven fri baade for Skydsfærdpenge og Rytterskatten.[94])

Med Hensyn til Ligningsgrundlaget skete der i denne Periode en Forandring. Den indførtes ved Skattebrevet af 28. Marts 1668 [95]) og bestod i, at man i Steden for at ligne Skatten efter hele, halve o. s. v. Gaarde, som i hver Egn af Norge svarede sin Art Landskyld, lignede den paa selve Landgildearten. Efter Skattebrevet af 1664 svaredes i Lejlændingskat i Christiania Stift i Aggershus Amt af hver fuld Gaard, som skyldte 1½ Skippund Tunge, 2 Skippund Salt, 4½ Pund Smør og 3 Huder, 6 Rdl. og af al anden Landskyld i Forhold dertil. Men efter Skattebrevet af 1668 svaredes sammesteds 4 Rdl. af 1 Skippund Tunge, 3 Rdl. af 1 Skippund Salt, 1 Rdl. af 1 Bismerpund Smør, 1½ Rdl. af 1 Hud, ½ Rdl. af 1 Bismerpund Fisk, 1½ Rigsort af 1 Alen Vadmel og af al anden Landskyld i Forhold dertil. Forskellen var altsaa den, at medens de, der lignede Skatten, forhen kunde være tilbøjelige til at ligne den efter det Navn, Gaardene fra gammel Tid bar, og vel ogsaa gjorde det, hvor ikke ganske særlige Omstændigheder talte derimod, lignede man nu Skatten efter den virkelige Skyld, som var sat af de Kommissioner, som 1665 fik det Hverv at skyldsætte Norges Ejendomme. Den Ligning, som saaledes fremkom, maatte for de enkelte Egnes Vedkommende være langt retfærdigere end før, men tog man Landet som Helhed, frembød de mange ejendommelige Landskyldsspecies, hvorefter Skatten lignedes, sikkert store Uligheder. Kun Lejlændings- og Odelsskatten lignedes paa denne Maade. Rytterskatten, Skydsfærdpengene, Pramarbejde, Prinsessestyr o. a. ordentlige og overordentlige Paabud lignedes endnu efter det gamle Gaardetal. Denne Ordning vedblev at bestaa, indtil Christian V. kom til Regeringen.

c. *Slesvig og Holsten.*

Ligesom i Norge steg de almindelige Skatter ogsaa i Hertugdømmerne i sidste Halvdel af Treserne. Men de forøgede Indtægter

[94]) R. E. 1665 $^{2}/_{5}$ Nr. 2034, jfr. 1666 $^{26}/_{6}$ Nr. 2640.
[95]) Findes i Pakken, Originale Forordninger.

hidrørte mere fra Amtsplovene end fra Landdagsplovene, hvis Beskatning var forholdsvis konstant og udgjorde 10 Rdl. pr. Plov undtagen 1666—67, da Defensionsskatten blev udskrevet med 12 Rdl. af hver Plov.[96])

Indtægten af de almindelige Skatter udgjorde i Tiden 1666—1670 665642 Rdl. eller 133128 Rdl. i Gennemsnit om Aaret, som var 20691 Rdl. mere aarlig end i Treaaret 1663—1665 og 10789 Rdl. mere end i de første fem Aar efter Arveregeringens Indførelse, da den samlede Indtægt var 611697 Rdl. eller 122339 Rdl. aarlig. Fra 1661—1670 var Indtægten 1277339 Rdl. eller c. 127734 Rdl. i Gennemsnit om Aaret.

d. Oldenburg og Delmenhorst.

I Grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst var der ogsaa paabudt Kontributioner til Afholdelse af Militærudgifterne. Ifølge Halem skulde de i Treserne have udgjort 60000 Rdl. aarlig.[97]) Efter en Opgørelse af Grevskabernes Indtægter fra Begyndelsen af Halvfjerdserne indbragte en enkelt Kontribution 28000 Rdl., og der var dengang paabudt 1½ Kontribution eller 42000 Rdl.[98]) Under og efter den skaanske Krig (1675—1683) synes Kontributionerne at have indbragt c. 60000 Rdl. aarlig.[99])

3. 1671—1675.

a. Danmark.

I Reformperioden under Christian V. fulgte store Forandringer i de almindelige Skatter, idet de dels blev nedsatte som Matrikelskatten af Landet og Købstæderne i Danmark og dels foreløbig op-

[96]) I Pakken, Hertugdømmernes Matrikel findes et Læg med „Efterretning om, hvad der aarlig er bevilget af Landdagene af de adelige Plove til Kongens Kasse og ellers bleven udskreven 1665—1721. Udskreven af N. Ç. Nissen paa det kgl. Rentekammer 9. Decbr. 1730.“ Jfr. Jahrbücher für die Landeskunde der Herzogthümer III, 32 ff.

[97]) Geschichte des Herzogthums Oldenburg II, 402 ff.

[98]) Dokumente der Gottorfischen Satisfaction wegen Oldenburg betreffend.

[99]) Afregningsbog III, Bl. 1—7. Dette Resultat fremkommer, naar vi med det nævnte Overslag regner Jordebogsindtægterne til c. 74000 Rdl. aarlig.

hævede som Rytter- og Proviantskatten i Norge. Begge disse Foranstaltninger bragte de aarlige Indtægter af de almindelige Skatter betydelig ned, men dertil kom endvidere, at i Danmark selve Skattegrundlaget, Landets skattepligtige Hartkornsmængde formindskedes betydeligt ved den Skattefrihed, som ydedes Sædegaardene og de nyoprettede Friherre- og Grevskaber samt det Jordegods, som blev udlagt til Ryttergaarde.

Stødet til Forandringerne kom fra Byerne. Fra Købstæderne havde de fleste Klager lydt over de store Skatter og Byrder, den ny Regeringsskik paalagde Befolkningen. Dette havde dels sin Grund i, at de virkelig var overbebyrdede, navnlig fordi det hvervede Rytteri var i Kvarter hos dem, men laa ogsaa i, at Befolkningen i Byerne var mere tilbøjelig til at klage end Landbefolkningen. Det var heller ikke altid Tilfældet, at deres Klager holdt Stik, naar de blev undersøgte.[100]) Enevælden var selv for en stor Del Skyld i disse mange Klager fra Byerne. Den forvænte dem ved den stadige Omsorg, den viste dem, og ved at agere Forsyn for dem i smaat som i stort. Herved kvalte den alt Initiativ og bragte alt Forsøg paa Selvhjælp til at høre op. Som Barnet skreg de op, saa snart der var noget i Vejen, indtil Statsammen kom og tog dem under Armene. Snart skreg de op imod Skatterne, snart mod Forprang paa Landet og snart mod hinanden indbyrdes.[101])

For at lette Købstædernes Byrder blev det hvervede Rytteri lagt ud paa Landet og fordelt i Sognene saaledes, at et stort og et lille Sogn lagdes sammen til Underholdning af en Rytter. Men da Landet i Forvejen var overbebyrdet, fik Godsejerne, der skulde svare til Skatterne af deres Bønder, samtidig Skattefrihed for Sædegaardene undtagen for Prinsesseskat.[102]) Denne Foranstaltning kom selvfølgelig i første Række Proprietærerne til gode, da de umiddelbart mærkede den, men i anden Række gavnede den ogsaa Bønderne, saafremt de hvervede Ryttere ikke var saa stort et Onde, at det ud-

[100]) Se f. Eks. Koncept til Statskollegiets Betænkning over en Klage fra Ringkøbing, Statskoll.s Protok. 1670 $^{31}/_{1}$, $^{7}/_{2}$ Bl. 119.

[101]) Som Eksempel herpaa, se orig. Betænkning af Statskoll. af $^{28}/_{3}$ 1671 (jfr. Protok. 1671 $^{27}/_{3}$ Bl. 33) over Klager fra Ringkøbing, Aalborg, Sæby, Mariager, Slagelse, Vordingborg, Holbæk og Maribo.

[102]) S. T. 1670 $^{23}/_{7}$ Nr. 510, Rothe, Christian V.s Reskripter, S. 23 f.

slettede den Fordel, som Bønderne kunde have af, at deres Herskab nu blev bedre i Stand til at holde sig selv og dem oven Vande, end det før havde været. Foranstaltningen var i hvert Tilfælde en sikker Vinding for Byerne. Foruden denne Fordel fik baade disse og Landet indtil videre en Fjerdedels Afslag i deres Matrikelskat, som regnedes fra 1. Novbr. 1670.[103]) Byernes Matrikelskat sank derved fra 62209 Rdl. til 46664 Rdl. aarlig,[104]) og paa Landet svaredes fra samme Tid kun 18 Sk. Kvartalet pr. Td. Htk., medens der tidligere havde været betalt 24 Sk. Skatten paa Tienderne blev uforandret og svaredes stadig med 4 Sk. Kvartalet af Tønden. Som Følge af Købstædernes stærke Klager over Matrikelskattens Ulighed baade inden for den enkelte By og i Forhold til Nabobyerne, idet enhver By mente, at den var sat for højt, havde Statskollegiet tilraadet at nedsætte Kommissioner i de forskellige Provinser til at undersøge Forholdene og ligne hver By efter dens Evne, men saaledes at den samlede Skatteindtægt vedblev at være den samme.[105]) Dette blev dog foreløbig ikke til noget, men da man i 1671 indførte Konsumtionen, gav man samtidig en Nedsættelse i Matrikelskatten baade i Byerne og paa Landet for at mildne Indtrykket af den nye Skat.[106]) Fra 1. Februar 1672 skulde der kun svares ½ Rdl. i Matrikelskat om Aaret paa Landet, og Byernes Kontingent blev mindsket med en Trediedel, saa at Aarsindtægten af Matrikelskatten i Købstæderne gik ned til 30875 Rdl.[107]) Men samtidig udgjorde den Konsumtion, som var bleven paalagt dem, 49862 Rdl.,[108]) saa at de nu var stærkere beskattede end nogen Sinde før.

Paa samme Tid som Regeringen søgte at forbedre Konsumtionsordningen, der medførte adskillige Ulemper,[109]) tænkte den paa at afskaffe Matrikelskatten i Købstæderne og erstatte den med en Grundskat ligesom i København. Statskollegiets Flertal var for

[103]) R. E. 1671 $^{13}/_{2}$ Nr. 297.
[104]) Hovedbog ang. Konsumtionen og Købstædernes Skatter 1672 Bl. 171.
[105]) Statskoll.s Protok. 1670 $^{31}/_{1}$, $^{7}/_{2}$ Bl. 119, jfr. Koncept til Betænkning, jfr. Protok. 1671 $^{20}/_{3}$ Bl. 33 med Dokumenter og 1671 $^{27}/_{3}$ Bl. 33 med orig. Bet. $^{28}/_{3}$.
[106]) Konsumtionsfrdn. 1671 $^{22}/_{11}$, Frdn. S. 81 ff.
[107]) Hovedbog 1672, Bl. 171.
[108]) c. l. Bl. 161. Naar Folkeskatten medregnes, 50817 Rdl.
[109]) Frdn. 1672 $^{1}/_{2}$ S. 102 ff.

Forsøget, men de fleste af Medlemmerne var bange for, at den vilde give for ringe en Indtægt, da der var saa mange øde Pladser i Byerne.[110]) Alligevel naaede man saa vidt, at der blev opsat en Betænkning, hvori Kollegiet anbefalede, at der skulde finde en Taksation Sted rundt i Byerne over al Ejendom i Mark og By, hvorefter der skulde lægges en vis Skat paa hvert Hundrede Rdl.s Værdi. Taksationen skulde udføres af et vist Antal Borgere — 4, 6 eller 8 — paa hvert Sted. Kammerkollegiet fik Befaling om at opsætte en Anordning paa Grundlag heraf, men med Paabud om ikke at fare for hurtigt frem, at der ikke skulde ske Afbræk i Indtægterne eller Forsinkelse i deres Udredelse.[111]) Saa vidt naaede man, men Tanken kom først til Udførelse i Firserne. For Statsindtægternes Skyld var der heller ingen Grund til at skynde sig, thi takket være Konsumtionen flød Indtægterne af Købstæderne rigeligere fra Aar til Aar. Under Forhandlingerne i Statskollegiet om Grundskatten var ogsaa Standkvarteret ɔ: den personlige Indkvartering i Byerne kommen paa Tale, og alle var enige om, at intet var saa fordærveligt for Købstæderne som denne, og at det vilde være umuligt at faa fremmede til at nedsætte sig i Byerne, — hvad man paa den Tid var meget ivrig for for at fremme Handel og Industri, — hvis man ikke kunde finde paa et Middel til at afskaffe Standkvarteret.[112]) Forhandlingerne blev uden Resultat paa dette Omraade, da man ikke kunde finde paa Raad herfor. Ganske vist fik Kammerkollegiet Befaling til at forfatte en Anordning om, at de Købstæder, som havde Standkvarter, skulde i Stedet give Servicepenge, men det blev vistnok ikke til noget.[113])

Den nye Forbrugsskat kom ogsaa til at gælde for København, skønt der allerede i Forvejen svaredes Konsumtion siden 1661. Til Gengæld blev Byen fritaget for 2 pCt. af sin Grundskat, saa at den fra nu af kun svarede 3 pCt. af Grundtaksten, og Lejere og Folk med Fribolig en Fjerdedel af det, Grundtakstens Afgift vilde være i

[110]) Statskoll.s Protok. 1672 27/6, 8/7 Bl. 63 ff.
[111]) Se Statskoll.s Protok. 1672 19/8 Bl. 69 og S. T. 1672 24/9 Nr. 605.
[112]) Statskoll.s Protok. 1672 8/7 Bl. 64 f.
[113]) S. T. 1672 24/9 Nr. 602. I København betaltes dog Servicepenge, se Statskoll.s Protok. 1673 3/2 Bl. 80.

det Hus, hvori de boede.[114]) Dette skete, uagtet Statskollegiet fraraadede at lade Grundskatten vedblive, da der i Konsumtionsforordningen var lovet Byen Nedgang i andre Paalæg med det Beløb, som Konsumtionen indbragte. Det anbefalede Kongen at tage Pengene til Fæstningsværkernes Reparation af Servicepengene og igen erstatte disse af Proviantskatten og af Konsumtionen. Men Forslaget, der endda var fremsat af selve Skatmesteren og støttedes af Generalkrigskommissæren, faldt igennem, da der var Anvendelse for disse Indtægter til Flaaden og Hoffet.[115]) København beholdt sin dobbelte Konsumtion og svarede i de følgende tre Aar op imod 20000 Rdl. aarlig i Grundskat.[116]) Medens Skatterne i Byerne saaledes i Virkeligheden steg trods de Begunstigelser, som tilsyneladende blev viste dem, tog de en Tid af paa Landet. Matrikelskatten blev som omtalt først nedsat til 18 Sk. Kvartalet pr. Td. Htk. og siden til ½ Rdl. aarlig. Fra 1. Novbr. 1670 til 1. Febr. 1672 svaredes 18 Sk. af hver Td. Htk. i Kvartalet, og fra 1. Febr. Aaret ud skulde der betales ½ Rdl. aarlig. Men det viste sig snart, at Pengene ikke kunde slaa til. Man begyndte saa med at opkræve Skatten før Tiden,[117]) men maatte alligevel gribe til Ekstrapaalæg. Disse grasserede i Aaret 1673,[118]) men Enden blev, inden Aaret var omme, at man maatte vende tilbage til den gamle Skat fra Treserne af 24 Sk. Kvartalet af hver Td. Htk.[119]) Og denne maatte endda stadig opkræves forud.[120]) For at faa Bugt med denne Uskik blev det den 31. Oktbr. 1674 nøjagtigt fastsat, hvorledes Skatten skulde betales i det følgende Aar, nemlig til 1. December 2 Mk., 1. Marts 1675 24. Sk., 1. Juni 1 Mk. og 1. Septbr. 24. Sk.[121]) Dette over-

[114]) S. R. 1672 $^{3}/_{2}$ Nr. 33 og 34. 1671 $^{23}/_{1}$ var Grundskatten bleven paalagt med 5 pCt., se S. R. Nr. 36—38.

[115]) Statskoll.s Protok. 1673 $^{27}/_{1}$ og $^{3}/_{2}$ Bl. 79 f. med tilh. Dokumenter.

[116]) Frdn. om Grundskat 1673 $^{30}/_{1}$, S. R. Nr. 24, Oluf Nielsen c. l. VI, 605.

[117]) R. E. 1671 $^{17}/_{7}$ Nr. 388.

[118]) R. E. 1672 $^{29}/_{11}$ Nr. 647 (12 Sk. à Td. Htk. til Nytaar), 1673 $^{15}/_{3}$ Nr. 679 (20 Sk. à Td. til $^{31}/_{3}$), $^{21}/_{6}$ Nr. 707 (18 Sk. til $^{1}/_{7}$ og 16 Sk. til $^{1}/_{10}$), $^{5}/_{8}$ Nr. 745 (I Steden for 16 Sk. til $^{1}/_{10}$ betales 24 Sk. til $^{1}/_{9}$), $^{27}/_{9}$ Nr. 766 (2 Slettemk. fra $^{1}/_{8}$ 1673 af hver Td. Htk).

[119]) R. E. 1673 $^{3}/_{11}$ Nr. 790 (Kvartalskatten til $^{1}/_{1}$ 1674 betales $^{1}/_{12}$ 1673 med 24 Sk. à Td. Htk.).

[120]) R. E. 1674 $^{12}/_{2}$ Nr. 833, $^{24}/_{4}$ Nr. 871, $^{1}/_{8}$ Nr. 897.

[121]) R. E. 1674 $^{31}/_{10}$ Nr. 922—924.

holdtes til Juni Maaned, da Krigen begyndte og med den Ekstrapaalægene, der var 12 Sk. maanedlig af hver Td. Htk. iberegnet den ene Skilling, som ellers havde været udgivet til Sognerytterne.[122])

I Foraaret 1670 nedsattes fire Kommissioner, som i de forskellige Provinser skulde udlægge 29540 Td. Hartkorn dels til Underholdning af et nyt nationalt Rytteri og dels til Underhold af de Ryttere, som var lagte fra Byerne ud paa Landet, hvorefter Kontributionerne skulde nedsættes. Regeringen havde ventet, at Udlæget kunde være fuldendt i Løbet af Sommeren, men da det ikke naaedes, maatte Kontributionsnedsættelsen vente til den 1. Novbr.[123]) Af selve Ryttergodset betaltes ingen Skat fra den 1. August. Fra 1. Novbr. indtraadte Skattefriheden for de adelige Sædegaarde, og fra 1. Febr. 1671 blev Officersgaardene under Fodregimenterne fri for Matrikelskat.[124]) Hertil kom de Friheder, som indrømmedes de nye Grever og Friherrer.[125])

Ved alle disse Fritagelser gik det skattepligtige Hartkorn ned fra c. 460000 Td. til c. 370000 Td., af hvilket Beløb Skatterne blev udskrevne 1671—1673. I 1674 skete Udskrivningen kun af c. 360000 Td. Htk. og i 1675 af 357745 Td. For Tiendernes Vedkommende var Nedgangen mindre. 1671—1673 holdt de sig endnu oppe paa Beløbet fra Treserne c. 64000 Td., og først i 1674—1675 gik de ned til c. 60000 Td. Med dette Grundlag maa vi regne, hvis vi vil gøre et Overslag over, hvad de almindelige Skatter indbragte i Tiden 1671—1675.

Foruden de Skatter, som fandtes i anden Halvdel af Treserne, blev Skæppekornsskatten i 1672 atter udskrevet paa samme Maade som i Aarene 1662—1664,[126]) og dermed var de Tilløb forbi, som

---

[122]) R. E. 1675 $^{12}/_{6}$ Nr. 972.

[123]) S. T. 1670 $^{1}/_{8}$ Nr. 530.

[124]) Se Krigskommissær Chr. Andersens Rgsk. $16^{70}/_{71}$. Landofficerernes Gaarde havde været overladte til Rytteriet, men blev nu igen anvendte efter deres oprindelige Bestemmelse, S. T. 1671 $^{3}/_{2}$ Nr. 118. De udgjorde 128 eller rettere 133 Gaarde til en aarlig Indtægt af 2294 Rdl., beregnet efter Renteritakst. De var udlagte til Officererne ved tre Fodfolkregimenter. Pakken, Konceptjordebog etc. 1663—72, 1664 $^{29}/_{2}$ Kopi beregn. af Jens Sørensen.

[125]) E. Holm, Danmark-Norges indre Historie I, 154 f.

[126]) R. E. 1672 $^{15}/_{1}$ Nr. 468.

Regeringen havde gjort til at formindske Undersaatternes Skatter. Om Efteraaret blev den igen paabudt for 1673 og var herefter en stadig aarlig Gæst.[127]) En Maaned efter fik Købstæderne Paalæg om at svare Penge i Steden for den tidligere Saltskat. Denne, som hidtil havde været leveret in natura, blev ophævet sammen med Tøndeskatten i denne Form, fordi man havde bestemt sig til at høre op med Slagtningen af Okser og i Stedet for indkræve Penge, 6 Rdl. af hver Okse.[128]) Købstæderne var neppe kede af, at de var blevne fri for Saltleverancen in natura, da det til Tider var faldet dem besværligt at yde den.[129])

Efter disse Bemærkninger om Skattepaalægene kan vi gaa over til at se, hvad de almindelige Skatter indbragte, som dog ikke helt kan oplyses, da Indtægterne af dem i Regnskaberne er sammenblandede med Indtægten af Konsumtionen og af Familie- og Folkeskatten. Naar vi ikke gør noget Forsøg paa at udsondre denne sidste, var den samlede Indtægt af de almindelige Skatter i Tiden 1671—1675 2216933 Rdl., Kornskatterne ikke medregnede. Med disse vilde den blive c. 2511433 Rdl. Af dette Beløb hidrørte vistnok 194078 Rdl. fra Familie- og Folkeskatten, som altsaa maa fradrages, naar vi vil kende de almindelige Skatter alene. Herefter skulde disse udgøre 2317355 Rdl. eller gennemsnitlig 463471 Rdl. om Aaret. Af denne Skattebyrde faldt 2036758 Rdl. eller 407352 Rdl. om Aaret paa Landet og 280597 Rdl. eller 56119 Rdl. aarlig paa Byerne. Københavns Andel heraf (Grundskatten) var 94597 Rdl. eller 18919 Rdl. i Gennemsnit om Aaret. Indtægten var selvfølgelig størst i det sidste Aar, da Krigen var begyndt, men da de enkelte Regnskaber ikke løber over lige lang Tid, kan vi vanskelig anstille Sammenligning mellem de enkelte Aar.

En Jævnføring mellem Perioderne i Treserne og denne viser som Helhed en gennemsnitlig aarlig Mindreindtægt paa denne Indtægtsgruppe af 99570 Rdl. Nøjes vi med at sammenligne denne

---

[127]) R. E. 1672 $^{16}/_{9}$ Nr. 606, jfr. 609—611, Frdn. 1673 $^{7}/_{10}$ S. 178 ff., 1674 $^{14}/_{9}$ S. 239 ff., 1675 $^{12}/_{8}$ S. 281 ff., som tillige omfatter Proviant-, Korn- og Saltskatten.

[128]) Statskoll.s Protok. 1672 $^{8}/_{7}$ Bl. 63 ff. Punkt 3, R. E. 1672 $^{30}/_{9}$ Nr. 604, Frdn. S. 140 ff.

[129]) R. E. 1667 $^{5}/_{2}$ Nr. 2987.

Periode med sidste Halvdel af Treserne, hvad der er mere rigtigt, da København ikke er med i første Halvdel, bliver Mindreindtægten 97715 Rdl. aarlig. Heraf faldt 68865 Rdl. paa Landet og 28850 Rdl. paa Byerne. Vi maa imidlertid ikke af denne store Nedgang paa denne Konto lade os forlede til at tro, at der var sket synderlig Lettelse i Skattebyrden over Landet som Helhed. Kun Landdistrikterne havde faaet en ringe Lettelse, hvis Virkninger maaske var illusoriske, naar vi tænker paa, at det nu kun var de fire Femtedele af deres skyldsatte Værdi, som bar Skattebyrden. Byernes Byrder var i Virkeligheden trods Lindringen i Matrikelskatterne bleven betydelig forøgede paa Grund af Konsumtionen.

b. Norge.

Grundlaget for Ordningen af Norges Skatteforhold fra 1670, indtil Ekstraskatterne begyndte i Anledning af Krigen, blev Gyldenløves og Jørgen Bjelkes store Erklæring af Juni Maaned 1670.[130]) Ifølge denne skulde Indtægterne af de almindelige Skatter i de nærmest foregaaende Aaringer have udgjort 236400 Rdl. aarlig. Dette var dog kun, hvad der svaredes i Fredstid, og hvad Undersaatterne umiddelbart ydede til Staten. Desuden havde de Udgifter til Gejstligheden, Skatteopkræverne, Retsvæsenet, Hærvæsenet og til Vedligeholdelse af Samfærdselsmidlerne m. m., som de to Herrer mente i Almindelighed overskred Afgifterne til Staten. Denne Paastand turde dog være en Overdrivelse, men den er ikke let at gendrive, da de til Bondens Udgifter ogsaa henregnede, hvad han maatte betale til Købstedmanden uden at give en nærmere Forklaring over, hvad de forstod derved.

Deres Overvejelser mundede ud i, at man burde ophæve Rytterskatten og Proviantskatten, hvilket ogsaa skete i August Maaned samme Aar.[131]) Derved gik de norske Skatteindtægter ned til c. 196000 Rdl. aarlig.

I 1672 ophævedes tillige Skydsfærdskatten, mod at Undersaatterne gjorde Skyds som i gamle Dage; da dette gav Anledning til Misbrug, blev det ved en Forordning paabudt, at ingen undtagen visse i Skydsforordningen nævnte Personer maatte forlange Skyds

[130]) Meddelelser I, 379 ff.
[131]) S. T. 1670 $^{12}/_{8}$ Nr. 586.

uden Betaling, med mindre han havde Pas fra Kongen eller Statholderen.[132]) Herved gik de almindelige Skatter ned med 40000 Rdl. aarlig, saa at de i 1672 og 1673 kun beløb sig til c. 156000 Rdl. aarlig.

Samtidig med at Skatterne mindskedes, var der en kendelig Bestræbelse oppe for at indvinde noget af Tabet ved at begrænse Frigaardenes Antal saa meget som muligt. Fra 1672 mistede Lensmandsgaardene deres Skattefrihed; de var herefter kun fri for Leding, Føring, Visøre, Udskrivning og Soldaterhold,[133]) altsaa for Jordebogens visse Afgifter og personlige Byrder vedrørende Landets Forsvar. Postbønderne, som tidligere havde været fri for Udskrivning og Skyds, blev fra 1671 kun fri for den førstnævnte Byrde.[134]) Ved samme Lejlighed søgte man at faa ordentligt Tal paa dem, idet Fogderne fik Ordre til at indsende en Fortegnelse over dem med Oplysning om deres Friheder og Afstanden mellem de enkelte Postgaarde, at deres Antal kunde indskrænkes til det strengt nødvendige. Denne Fortegnelse var endnu ikke indkommen i 1674.[135])

Ligesom man søgte at indskrænke Frigaardenes Antal, saaledes søgte man ogsaa at fastsætte deres Størrelse. Ingen Frigaard maatte være paa mere end 2 Skippund Landskyld ɔ: 8 Td. Korn; var den større, skulde der skattes af det overskydende. Den Foged, som havde 100 Rdl. i Løn, maatte ingen Frigaard nyde. Gennem hele den af os behandlede Tid havde de adelige Sædegaarde, som var mindst 40 Aar gamle og ikke uden Kongens Tilladelse havde været i andres end adeliges Eje, været skattefri; nu blev der foreskrevet, at kun den Sædegaard, som Ejeren selv boede paa, var fri.[136]) Tillige førtes der skarpt Tilsyn med, at Kværne betalte deres Afgifter, og 1674 indførtes der to nye Smaaskatter, nemlig en 4 pCt.s Afgift af Tiendelaksefiskerier og en lignende af Almindinger, som havdes i Pant eller i Benaadning.[137]) Paa disse og andre Maader søgte man at opveje den Nedgang, som Skattefritagelserne havde foraarsaget. Men det forslog ikke noget, særlig da Skatterne samtidig gik ned

[132]) R. E. 1672 6/4 Nr. 544, Frdn. S. 131 f., jfr. 10/4 Nr. 556, se om Skydsfærdens Besvær S. T. 1674 15/8 Nr. 287 og R. E. 1674 16/9 Nr. 918.
[133]) R. E. 1672 9/3 Nr. 509.
[134]) R. E. 1671 8/3 Nr. 315.
[135]) R. E. 1674 1/5 Nr. 858.
[136]) R. E. 1673 11/5 Nr. 697.
[137]) R. E. 1674 1/5 Nr. 858.

paa anden Maade. I disse Aar oprettedes der to Grevskaber i Norge, nemlig Grevskabet Laurvigen i Brunla Amt for Gyldenløve [138]) og Grevskabet Griffenfeld i Tønsberg Amt for Peder Schumacher,[139]) hvorved der skete nogen Afgang i Skatteindtægterne. Tillige var visse Byer blevne skattefri. Frederikshald var skattefri for en Aarrække siden 1668,[140]) og Christiansand fik 6 Aars Skattefrihed 1672.[141]) Bergen, Frederikstad og Skien nævnes ikke i Skattebrevene af 1674 og 1675.[142]) Derved sank Skatteindtægten af Byerne ned til c. 4000 Rdl. aarlig.

Fra Begyndelsen af Aaret 1674 begyndte man imidlertid at forberede sig til Krigen ved atter at paalægge en Proviantskat,[143]) som genoptoges i det følgende Aar.[144]) Den skulde svares af alle Gaarde, ogsaa af Militærgaarde, med ½ Bismerpund Smør og for ½ Rd. røget eller saltet Kød af hver fuld Gaard søndenfjælds og ½ Vog røget Rodskjær og ½ Bismerpund Smør nordenfjælds samt i Nordlandene ½ Vog tørret Fisk. Tønder og Baand til Smørret og Fisken skulde leveres af de Husmænd, som var fri for Skatten. Der forlød intet om, at den kunde erstattes med Penge saaledes som tidligere. Dette kunde heller ikke lade sig gøre, da den skulde anvendes til Forsyning af Fæstningerne. Foruden denne Skat lod man Bønderne levere deres Jordebogsafgifter in natura til Fæstningerne.[145]) Købstæderne maatte ligeledes deltage i Proviantskatten, men deres Afgift skulde leveres til Flaaden.[146]) Den var af samme Værdi som forhen, men i Steden for Smør leveredes røget og saltet Kød samt saltet Torsk og Sild. I Penge beløb Skatten sig kun til 4167 Rdl., da Skattebrevet alene synes at være udgaaet til Byerne Bergen, Trondhjem, Stavanger, Christiania med Bragenæs og Tønsberg. De øvrige Byer var som omtalt vistnok skattefri.

---

[138]) R. E. 1672 $^{10}/_{1}$ Nr. 464.
[139]) 1673 $^{27}/_{11}$ R. D. P. III, Bl. 228, jfr. R. E. 1673 $^{6}/_{12}$ Nr. 815—816.
[140]) S. T. 1671 $^{23}/_{9}$ Nr. 776; Fribrevet var af 1669 $^{29}/_{1}$.
[141]) S. T. 1672 $^{2}/_{3}$ Nr. 192, Privileg. 1672 $^{29}/_{1}$.
[142]) R. E. 1674 $^{1}/_{5}$ Nr. 858—864, 1675 $^{10}/_{4}$ Nr. 962—964.
[143]) R. E. 1674 $^{2}/_{1}$ Nr. 826.
[144]) R. E. 1675 $^{12}/_{2}$ Nr. 939.
[145]) R. E. 1674 $^{2}/_{1}$ Nr. 827.
[146]) R. E. 1674 $^{2}/_{1}$ Nr. 832.

I Tiden 1671—1675 kan Indtægten af de almindelige Skatter i Norge anslaas til c. 860000 Rdl. eller c. 172000 Rdl. i Gennemsnit om Aaret, hvilket var langt mindre end under Frederik III., hvor de i Tiden 1663—1670 kunde anslaas til c. 229500 Rdl. aarlig. Ifølge de Hovedregnskaber, jeg har benyttet, var Indtægten i samme Tidsrum 696744 Rdl. eller c. 139349 Rdl. i aarlig Gennemsnit. Hvis vi holder os til Budgetter og Overslag, var den aarlige Gennemsnitsindtægt af de almindelige Skatter i Norge i hvert Femaar fra 1661—1675 henholdsvis c. 172000, 241200 og 172000 Rdl., altsaa ens i første og sidste Femaar. Vi maa dog ikke tillægge denne Oplysning videre Værd, da vor Viden om Aarene 1661—1662 er meget ufuldstændig. Af Forholdet mellem de anslaaede og konstaterede Indtægter kan intet vides om Restancerne, eftersom de Regsnkaber, jeg har haft Adgang til, kun giver et ufuldstændigt Billede af de norske Indtægter.

Ligningsgrundlaget for Skatteudskrivningen i Norge havde endnu i 1670 været som i 1668, men fra 1671 var Forholdet blevet anderledes.[147]) Antallet af de Species, som dannede Ligningsgrundlaget, indskrænkedes, og man begyndte at nærme sig den samme Fremgangsmaade som i Danmark, nemlig at omsætte alle de forskellige Skyldenheder til en enkelt. I Steden for Tunge, Salt, Smør, Huder, Fisk og Vadmel traadte nu i Aggershus Amt Tunge, Salt, Smør og Huder, medens al anden Landskyld beregnedes efter Tunge.[148]) I Stavanger Stift var Ordningen en noget lignende, men ved Siden af Tunge forekom her Løben som Enhed. En Løb eller en Spand Smør var lig et Skippund Tunge. I Bergens Stift var Løben Enheden, medens der i Trondhjem Stift og i Nordlandene, hvor Skatten oprindelig var svaret i Fisk, lignedes efter Spand og Vog. Odelsskatten bevarede i langt højere Grad end Lejlændingsskatten sit gamle Ligningsgrundlag.

Denne Ordning vedblev at bestaa gennem Resten af det 17. Aarhundrede. Den var udarbejdet af en Kommission, bestaaende af Gyldenløve, Jørgen Bjelke, Holger Vind og Henrik Müller.[149])

---

[147]) R. E. 1671 $^{8}/_{3}$ Nr. 315.

[148]) Prinsessestyren af 1670 fordeltes endnu paa den gamle Maade efter Gaarde.

[149]) S. T. 1670 $^{12}/_{8}$ Nr. 587.

og var i Overensstemmelse med de Anskuelser, som de to førstnævnte havde fremsat i deres store Betænkning om Norges Forhold fra Aaret 1670.[150])

c. *Slesvig og Holsten.*

Som i Danmark og Norge begyndte der med Christian V. ogsaa en Reformperiode i Hertugdømmerne, og den var ligesom i disse Lande betegnet ved et Forsøg paa at nedsætte Skatterne. I Aarene 1670 og 1671 lod man Landdagen slippe med en Bevilling paa 8 Rdl. Dette gav Anledning til, at man maatte indskrænke Udgifterne til Hæren, som nu sattes til 96587⅝ Rdl. aarlig,[151]) medens de før havde været paa over 130000 Rdl.; samtidig blev der udlagt Jordegods af Amterne til et Regiment Ryttere, da der foreløbig ikke var tillagt disse noget. Uagtet denne Indskrænkning maatte de kongelige Amter stadig svare Ekstraskatter ud over det, der var bevilget paa Landdagen. 1670 blev der paalagt dem 8 Rdl. ekstra,[152]) og et lignende Beløb maatte de af med 1671.[153]) Disse Beløb var ringere end Ekstrapaalægene i Treserne, men da de svaredes af et større Plovtal, blev Forskellen ikke saa stor. Hertil kom en Ekstraskat til Rendsborg Fæstning i 1671 paa 4½ Rdl. af hver Marskplov og 3 Rdl. af hver Gestplov,[154]) men af den er kun et meget lille Beløb ført paa de Regnskaber, som her er benyttede.

Under disse Forhold havde de fire Gestherreder i Flensborg Amt fundet det raadeligt at slutte en fast Overenskomst med Regeringen om, hvad de skulde give aarlig af hver Plov baade i Jordebogsafgifter og Skatter, da de paabyrdedes med saa mange forskelligartede Paalæg, at de ikke kunde finde Rede i, hvad de skulde udgive. De fik Lov til for to Aar at svare 38 Rdl. aarlig af hver Plov — ogsaa af de øde — og til Gengæld at være fri for Paalæg og Ægt af enhver Art undtagen Udskrivning og Kørsler for selve Kongehuset. Af de 38 Rdl. regnedes de 20 Rdl. for Skatterne.[155]) Den

---

[150]) Meddelelser I, 379 ff., se navnlig S. 422 f.
[151]) R. ty. E. 1670 6/1 Nr. 494.
[152]) c. l. Nr. 490—493.
[153]) c. l. 1671 28/8 Bl. 66 ff.
[154]) c. l. 1671 16/8 Bl. 39.
[155]) R. ty. E. 1670 6/1 Nr. 488.

Slags Overenskomster var ikke enestaaende i Hertugdømmerne, skønt det er den første, vi har truffet vedrørende Jordebogsafgifter og Skatter. Marskerne i Holsten havde saaledes købt sig fri for Told[156]) og for Arbejde til Glückstadt Fæstning.[157]) Det samme gjorde de med Hensyn til Arbejde ved Rendsborg Fæstning 1669.[158])

Fra 1672 begyndte Paalægene i Anledning af Udrustningerne til Rigets og Danmarks Deltagelse i den fransk-hollandske Krig. Landdagsbevillingerne forhøjedes til 12 Rdl. af Ploven,[159]) som ogsaa betaltes af de kongelige Amter og Stæder. Indbetalingen fra Amterne og Stæderne af Landdagsbevillingerne, som siden 1668 var sket i Landekisten, fandt fra nu af igen Sted i Glückstadtkassen.[160]) Uagtet Forhøjelsen vedblev Ekstrapaalægene. I Marts 1672 blev der udskrevet 2 Rdl. af Ploven,[161]) i Maj blev der paalagt Underholdningspenge til de udskrevne Soldaters Officerer[162]) — denne Udgift kom igen næste Aar[163]) — og ud paa Efteraaret rykkede fem Kompagnier nyhvervede Tropper ind i de kongelige Byer i Holsten.[164]) Følgerne af disse Paalæg, der blev udskrevne sammen med store Bidrag til Rige og Kreds, udeblev ikke. Navnlig faldt Indkvarteringen besværlig. Paa Slesvig Domkapitels Godser, hvor Husmændene var satte for haardt i Skat, maatte Byrderne lettes,[165]) Rendsborg fik eftergivet de to Trediedele af de almindelige Skatter paa Grund af stadig Indkvartering og Krempe Halvdelen af sine Skatter af samme Aarsag.[166])

I 1674 fortsattes Ekstraudskrivningerne med 2 Rdl. af hver Plov i Slesvig og i Marskerne i Holsten til Reparation af Fæstnin-

[156]) Se R. ty. E. 1673 $^{29}/_{12}$ Bl. 171 f. Jfr. c. l. 1668 $^{5}/_{3}$ Nr. 239 angaaende Norgoes Herred, som havde frikøbt sig for Licente og Cise efter Rullen af 1636 m. v.

[157]) R. ty. E. 1674 $^{1}/_{8}$ Bl. 197 f. Overenskomsten var sluttet 1649 $^{19}/_{11}$.

[158]) R. ty. E. 1669 $^{19}/_{5}$ Nr. 433.

[159]) 1672 $^{13}/_{5}$ og 1673 $^{30}/_{6}$ i Pakken, Verordnungen 1670—1680.

[160]) R. ty. E. 1672 $^{28}/_{5}$ Bl. 108.

[161]) c. l. $^{11}/_{3}$ Bl. 97 f.

[162]) c. l. $^{28}/_{5}$ Bl. 108.

[163]) c. l. 1673 $^{15}/_{7}$ Bl. 152 ff.

[164]) c. l. 1672 $^{22}/_{10}$ Bl. 120 f.

[165]) c. l. 1673 $^{16}/_{12}$ Bl. 169 f. 16 Husmænd skattede herefter af en Plov.

[166]) c. l. 1673 $^{22}/_{7}$ Bl. 135.

gerne.[167]) Marskerne skulde desuden betale 712 Rdl. maanedlig til Hvervning af to Kompagnier til Besætning af Glückstadt og Krempe.[168]) Tolv Rigsdalers Kontributionen vedblev indtil Juli Maaned 1675, da den afløstes af en Skat af 2 Rdl. maanedlig af hver Plov.

Trods de mange Paalæg og Forhøjelsen af Plovtallet blev Skatteindtægterne ikke saa store, som man skulde have troet. Fra Maj 1670—Juni 1675 udgjorde de almindelige Skatter i Hertugdømmerne 590037 Rdl. eller 118007 Rdl. i Gennemsnit aarlig. De var noget mindre end under Frederik III., hvor de beløb sig til 127734 Rdl. gennemsnitlig om Aaret. Skatterne var altsaa under Christian V. trods Ekstrapaalægene i Anledning af den sig nærmende Krig gaaede ned med 9727 Rdl. aarlig, hvortil Aarsagen var den Reduktion, som havde fundet Sted i de militære Lønninger. For hele Perioden fra 1661—1675 udgjorde Indtægten af de almindelige Skatter i Hertugdømmerne 1867376 Rdl. eller 124492 Rdl. i Gennemsnit om Aaret.

IV. Indtægterne af de almindelige Skatter.

Hvis vi vil forsøge at gøre et Overslag over Indtægten af de almindelige Skatter i hele Riget, maa vi for Norges Vedkommende benytte de bevarede Budgetter, da de Oplysninger, vi har om de virkelige Indtægter, er for ufuldstændige, til at vi kan bruge dem, og helst udelade Grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst, da vor Viden for deres Vedkommende er meget utilfredsstillende. Tillige kan vi først begynde med Aaret 1663, da vi intet sikkert ved om Skatteindtægterne i Danmark før den Tid. Naar vi bruger den Fremgangsmaade, var Indtægten af de almindelige Skatter i Aarene

167) c. l. 1674 $^{14}/_{3}$ Bl. 179. Der skulde anvendes 10500 Rdl. til Fæstningerne samt 1268 Rdl. til Hittlersand Skanse. De holstenske Amter var fri for denne Skat paa Grund af Paalæg til Rige og Kreds.

168) c. l. 1674 $^{31}/_{10}$ Bl. 202.

1663—1670 6816280 Rdl. eller 852035 Rdl. gennemsnitlig om Aaret.[1]) Heraf faldt 3977327 Rdl. paa Danmark, 1836000 Rdl. paa Norge og 1002953 Rdl. paa Hertugdømmerne. De gennemsnitlige Aarsindtægter vilde henholdsvis blive 497166 Rdl., 229500 Rdl. og 125369 Rdl. I Tiden 1671—1675 vilde Indtægten af de almindelige Skatter i de tre Lande blive 3666970 Rdl. eller 733394 Rdl. i Gennemsnit om Aaret.[2]) Af dette Beløb faldt 2216933 Rdl. paa Danmark, 860000 Rdl. paa Norge og 590037 Rdl. paa Hertugdømmerne, hvorved Middelindtægterne blev henholdsvis 443387 Rdl., 172000 Rdl. og 118007 Rdl. Indtægten af de almindelige Skatter i de tre Lande var fra 1663—1675 10483250 Rdl. eller 806404 Rdl. i Gennemsnit om Aaret.[3])

Naar vi sammenligner de to Perioder 1663—1670 og 1671—1675, var Skatterne i Christian V.s Tid gaaede ned med 118641 Rdl. i Gennemsnit om Aaret.[4]) Af denne Nedgang nød Danmark godt af 53779 Rdl. aarlig eller 10,8 pCt. af sin aarlige Skattebyrde,[5]) Norge af 57500 Rdl. eller 25,1 pCt. af sin Skattebyrde og Hertugdømmerne af 7362 Rdl. eller 5,9 pCt.

Nedsættelsen var paa denne Skattegruppe saaledes mindst i Hertugdømmerne og størst i Norge, men det sande Billede faar vi først frem, naar de overordentlige Skatter og navnlig Konsumtions- og Folkeskatten inddrages under Sammenligningen.

---

[1]) I Indtægtsbeløbet for Danmark mangler en betydelig Sum for den Del af Skatterne, som leveredes in natura. Hvis vi anslog den, vilde den aarlige Middelindtægt blive c. 917910 Rdl.

[2]) Med de danske Naturalindtægter og med Fradrag af den i Summen indblandede Indtægt af Familie- og Folkeskatten, vilde den aarlige Middelindtægt blive c. 753478 Rdl.

[3]) Med de danske Naturalier bliver Gennemsnitsindtægten c. 875774 Rdl.

[4]) Med de danske Naturalier c. 164432 Rdl.

[5]) Med de udeladte Indtægter c. 99570 Rdl. eller c. 17,7 pCt.

V. Overordentlige Skatter.

1. Hovedskatten.

Ved overordentlige Skatter forstaar vi som bekendt Skatter, der udskrives ved overordentlige Lejligheder, som f. Eks. i Anledning af en Krig, og som kun udskrives en enkelt Gang eller hører op igen, naar Anledningen er forbi.

Den første overordentlige Skat, som blev paalagt efter Arveregeringens Indførelse, var den bekendte Hovedskat af 5. Novbr. 1660. Den blev udskrevet efter Adelens Forslag og med samtlige Stænders deputeredes Samtykke og var foranlediget af Befolkningens stærke Klager over Indkvarteringen af den hvervede Hær. Øjemedet med den skulde være at lette denne Byrde, indtil Konsumtionen eller andre Midler til Hærens Underholdning var komne i Gang.[1])

Hver Stand havde bestemt Taksterne for sine Medlemmer. Disse afveg ikke saa lidt fra dem, som var opførte i en tidligere Hovedskat af 1645. Afvigelsen bestod hovedsagelig i, at Adelen betalte mindre og Borgerstanden mere end i 1645. Medens Adelen 1645 stod alene med 6 Spd. pro persona, var Bisper, Professorer og de mest formuende Borgere samt de fremmede handlende i København i 1660 komne paa Højde med den.

Købmandsstanden som Helhed og de fornemste Haandværkere skulde nu betale 2 Rdl. hver, medens de 1645 havde nøjedes med 1 Rigsort. Hovedskatten i 1660 var for saa vidt mere retfærdig end den i 1645, som den i Byerne til en vis Grad delte Borgerne i Klasser efter Formuen. Der var opstillet 3 Klasser: 1. Købmænd og fornemme Haandværkere, 2. andre Haandværkere og Købsvende, 3. andre fattige, gemene Borgere. Noget lignende findes for Gejstlighedens Vedkommende, men der frembød en Klasseinddeling sig af

---

[1]) Om Skattens Forhistorie, se Hans Rhumans Beretning (Danske Samlinger 2. II, 123), jfr. Riegels, Femte Christians Historie S. 97 ff., Chr. Bruun, Enevældens Indførelse S. 44 og H. T. 5. VI, 781. En lignende Skat var foreslaaet af Poul Klingenberg i 1657, se J. A. Fridericia, Adelsvældens sidste Dage LXVII Note 50 .

sig selv og var allerede gennemført 1645. Denne Deling taler til Ære for Borgerstanden, som selv havde foreslaaet den, om end der maaske var taget nok saa meget Hensyn til Rang som til Formue. Skatten skulde betales inden Juleaften. Til at modtage Skatten blev der udnævnt følgende: Ove Juel for Sjælland, Oluf Brockenhus for Laaland-Falster, Erik Kaas for Fyn, Jørgen Kruse for Ribe og Aarhus Stifter og Sivert Brockenhus for Aalborg og Viborg Stifter. De skulde oppebære Pengene hos de enkelte Adelsmænd og Lensmænd inden for deres Distrikt og indbetale dem, ledsaget af Regnskab og Bilag, til Generalkrigskommissær Otto Powisch. Adelen i København skulde levere deres Hovedskat til Hans Oldeland, og de kgl. Tjenere deres til Hofmønsterskriver Hans Boyesen. Begge disse skulde indbetale det oppebaarne paa Skatkammeret. Sammesteds skulde Universitetet, Sorø Skole og Københavns By betale. Gejstlighedens og Kapitlernes Skat skulde oppebæres af hver Stifts Biskop, der skulde betale det indkomne fra Gejstligheden i hvert enkelt Herred til Magistraten for den Købstad, som laa i Herredet. Købstædernes Hovedskat skulde indbetales til Magistraterne, som fik Ordre til at uddele det indkomne til dem, som havde haft Indkvartering siden 1. Novbr. De, som ikke fik Dækning herved, skulde for det resterende betales af Otto Powisch. Samtlige Skattemodtagere skulde aflægge Regnskab paa Skatkammeret; dog fordredes dette ikke i Brevene til de fem Kommissærer, som betalte til Otto Powisch.[2])

Dersom vi vilde spørge om, hvad denne Skat indbragte, og hvorvidt den blev betalt, og om den betaltes i rette Tid, maa vi desværre svare, at herom kan der neppe erholdes nøjagtig Besked, da en stor Del af det paagældende Materiale er gaaet tabt i Tidens Løb.

Allerede de mange forskellige Opkrævere gør det vanskeligt at faa bestemte Oplysninger om den, men den største Vanskelighed for en Opgørelse ligger i, at de forskellige Stænder fik Lov til at afdrage den Udgift, de havde haft ved Indkvarteringen, i Skatten. Dette tillodes endog Bønder.[3]) Men saa meget kan siges om den, at den blev en stor Skuffelse for Regeringen, idet det hurtig viste sig,

[2]) S. T. 1660 5/11 Nr. 1271 Litr. A—P.
[3]) R. E. 1661 5/1 Nr. 159.

at den vilde indbringe langt mindre, end man havde ventet,[4]) og den Lindring, den bragte i Indkvarteringsbyrden, blev ganske betydningsløs. Bruttoindtægten hos Kommissær Ove Juel af Sjælland beløb sig til 6828 Rdl., hos Erik Kaas af Fyn til 3033 Rdl. og hos Sivert Brockenhus af Aarborghus Len til 2347 Rdl. Hvor meget der indkom hos de øvrige adelige Kommissærer, ved vi ikke. I Rigens Regnskab for Tiden 1660—1661 findes opført som Indtægt af Hovedskatten 13224 Rdl. Denne Sum giver os dog ikke noget virkeligt Indtryk af, hvad der er bleven betalt, da det var tilfældigt, hvor meget der indgik i Rentekammeret. Men af de bevarede Regnskaber kan vi se, at det kun var ringe Beløb, Skatten indbragte. For Byen København udgjorde den saaledes kun 5238 Rdl. foruden Skatten af den i Byen boende Adel, som var 587 Rdl., fra Slagelse By indkom 547 Rdl., den sjællandske Gejstlighed betalte 2208 Rdl. o. s. v., som vi ser, altsammen Smaabeløb, hvormed der intet videre kunde udrettes.

2. Prinsesseskatterne.

Naar vi undtager Rigs- og Kredsskatterne i Holsten og delvis i Slesvig, der for disse Landsdeles Vedkommende spiller en stor Rolle, kan ingen af de overordentlige Skatter i Betydning tilnærmelsesvis sammenlignes med Prinsesseskatterne, der blev udskrevne over hele Monarkiet og ramte alle, selv de privilegerede. Som deres Navn udviser, var det Skatter, som paalagdes til Fordel for Prinsesserne eller Kongens Døtre, og ved en bestemt Lejlighed, nemlig naar de skulde giftes. Prinsesseskatten eller Frøkenskatten gaar her i Landet langt tilbage i Tiden; den nævnes allerede i 1469, da Christian I. skulde have sin Datter Margrete gift,[5]) men er vist langt ældre. Frederik III. havde fire Døtre, hvoraf de tre blev gifte i det Tidsrum, vi her omhandler, og ved hvert Giftermaal blev der paalagt Monarkiets forskellige Lande en stor Ekstraskat.

---

[4]) Om Forventningerne, se Becker I, 212 f., og om Skuffelsen, samme I, 434 f.

[5]) Konrad Barner, Familien Rosenkrantz's Hist. I, Dipl. Nr. 122.

Den første af disse Skatter blev udskrevet i 1664 i Anledning af Ægteskabet mellem Frederik III.s ældste Datter Anna Sophie og Kurprins Johan Georg af Sachsen. Den var forberedt ved en Kommission, som blev nedsat i Efteraaret 1663 for at raadslaa om dens Størrelse og om Ordningen af de øvrige Forhold, Ægteskabet medførte.[6]) Den paalagdes i Danmark med 24 Sk. af hver Td. Htk., som skulde betales i 4 Terminer — sidste Termin Fastelavn 1666 — med 6 Sk. hver Gang. De, som havde Benaadninger af gejstligt Gods, skulde hver Termin svare $^1/_{10}$ af Indtægten, og de, som nød Tiender som Embedsløn, skulde give $^1/_{20}$; men havde de dem paa anden Maade, skulde de give $\frac{1}{2}$ Rigsort af Aarets Indkomst; det samme skulde Kongens Kirker give. Alle Amtsbetjente gav $^1/_{20}$ af deres Løn hver Termin, og for Fogder og andre pæne Folk paa Landet var det i de enkelte Tilfælde fastsat, hvad enhver skulde give. Alle, som nød Jordegods som Løn, gav $^1/_{20}$ af Aarsindtægten i hver Termin, og de, som havde det uden Tjeneste, gav $^1/_{10}$. Paa samme Maade udgik der Skattebreve om Gejstlighedens, Universitetets og Købstædernes samt om Hærens, Hofetatens og Søetatens Embedsmænds Prinsesseskatter. En Landsbypræst skulde hver Termin give $\frac{1}{2}$ Rigsort af hver Td. Tiende, han havde i Indtægt, en Bypræst det samme samt 4 Rdl.; en Kapellan gav 2 Rdl., en Degn 3 Rigsort og ellers alle, som ikke særlig var nævnte, $^1/_{20}$ af deres Løn til hver Termin. Enhver Købstad skulde give $^1/_{20}$ over, hvad den ellers skattede, og i København svaredes $\frac{1}{2}$ pCt. af Grundtaksten. I de tre Etater svarede alle Embedsmændene hver Termin $^1/_{20}$ af deres Løn, en Rytter skulde give 1 Rdl. og andre militære indtil Løjtnanter i Forhold dertil. I Søetaten gaves fra Baadsmand til Løjtnant $\frac{1}{2}$ Rdl.[7]) Lignende Skattebreve udstedtes til Stænderne i Norge, men Skatten blev udskrevet med et langt mindre Beløb der end her.[8])

I Hertugdømmerne plejede Landdagen at bevilge 12 Sk. Lybsk af hver Plov i Frøkenskat, men Kongen og Hertugen sluttede en Overenskomst om, at de skulde forlange 1 Rdl. af hver Plov, som

---

[6]) S. T. 1663 $^{16}/_{9}$ Nr. 432.

[7]) R. E. 1664 $^{1}/_{7}$ Nr. 1375—1380, Frdn. S. 161 ff.

[8]) R. E. 1664 $^{1}/_{7}$ Nr. 1381, 1382—1384b og 1613. Grundlaget for Skatten paa Landskylden var som ved Skattebrev af 1664 $^{30}/_{1}$; Embedsmænd og Folk med Benaadninger svarede som i Danmark.

Kongen skulde have Lov til at opkræve baade i sin egen og i Hertugens Del af Landene, mod at Hertugen, naar han fik giftefærdige Døtre, gjorde det samme.[9]) Da Kongen forlangte Bevillingen paa Landdagen i 1665, svarede Stænderne undvigende, men Skatten blev udskrevet uden Hensyn hertil.[10]) I Decbr. 1665 udgik der Befaling til Amtmændene i Hertugdømmerne om Skatten af Ministre, Embedsmænd og Betjente i Hertugdømmerne. De skulde betale paa samme Vis som Betjentene i Danmark.[11]) Generalkrigskommissæren Henrik von der Wisch fik Ordre til, at Hærens Officerer maatte korte deres resterende Lønning i de to første Kvartaler af Skatten; men de to sidste Kvartaler skulde betales fuldt ud, saa at alt var klaret til Omslaget 1667, der var sidste Termin.[12])

Endnu inden de sidste Restancer af den første Prinsesseskat var betalte,[13]) blev den anden udskreven i Anledning af Frederikke Amalies Formæling med Hertug Christian Albrecht. Den var ensartet med den foregaaende og skulde betales i Løbet af Aarene 1668 og 1669.[14]) Den sidste Termin af den var St. Hans. Den var langt fra betalt, da den tredie kom i 1670 og 1671 ved Prinsesse Vilhelmine Ernestines Ægteskab med Kurprins Karl af Pfalz.[15])

Ved Prinsesseskatten af 1668 gjorde Kongen endnu mindre Omstændigheder med Landdagen end i 1665. Skatten blev uden videre udskrevet den 17. Marts, og Landdagen forsøgte forgæves en Protest i April.[16]) Naar Kongen og Hertugen var enige, vistes der

---

9) R. ty. E. 1666 $^{20}/_{10}$ Nr. 128. Den 1 Rdl.s Frøkenskat var dog allerede i 1650 udskrevet af Hertug Frederik III., se Ipsen, Die alten Landtage S. 275 f.

10) Ipsen c. l. S. 336. Skattepatent 1665 $^{2}/_{9}$ i Pakken, Friederich d. III. Verordnungen 1648—1669.

11) R. ty. E. 1665 $^{29}/_{12}$ Nr. 69, jfr. 1666 $^{6}/_{1}$ Nr. 92 og 1666 $^{12}/_{3}$ Nr. 93.

12) R. ty. E. 1666 $^{6}/_{1}$ Nr. 85.

13) Se om Restancerne baade paa denne og de næste Prinsesseskatter R. E. 1669 $^{22}/_{10}$ Nr. 857a (til Generalfiskalerne i Norge, et lignende Brev til Generalfiskalen i Danmark), jfr. 1669 $^{13}/_{11}$ Nr. 879 og 1670 $^{21}/_{1}$ Nr. 921.

14) Skattepatent 1668 $^{17}/_{3}$, Fr. d. III. Verordnungen 1648—1669.

15) Frdn. S. 19 ff. 1670 Juni, i Hertugdømmerne 1671 $^{18}/_{7}$, Verordnungen 1670—1680.

16) Ipsen, c. l. S. 336 f. Angaaende denne Skat, se R. ty. E. 1667 $^{6}/_{12}$ Nr. 210—212.

den intet Hensyn. I 1671 bevilgede Stænderne Skatten, men med den Tilføjelse, at det var frivilligt og uden Følge for Fremtiden, hvorpaa Fyrsterne ikke fandt det Umagen værd at svare dem.[17])

Begge de sidste Prinsesseskatter blev ogsaa udskrevne i Oldenburg.[18])

I Modsætning til, hvad der ellers var Tilfældet, indførtes for disse Skatters Vedkommende en særlig Administration. Den endelige Opsamling af Skatten, der iøvrigt indbetaltes paa de sædvanlige Steder, besørgedes af Rentemester Sten Hondorf med Bistand af Renteskriver Peder Jensen. Han modtog Ekstrakter over Skatteindtægten fra Oppebørselsbetjentene, paasaa, at Pengene kom rettidig ind, og indleverede dem i Kongens eget Kammer, efter at Smaapengene var omvekslede med Speciemønt.[19]) I det hele taget bestræbte man sig særlig for, at denne Skat blev indbetalt i god Mønt.[20])

Foruden den centrale Administration ved Sten Hondorf, som omfattede hele Monarkiet,[21]) var der i Danmark forskellige lokale Opsamlingssteder. Paa Laaland-Falster opsamlede Dronningens Forvalter Hans Hansen Købstædernes Prinsesseskat tillige med Amternes,[22]) paa Fyn var den senere Politimester Claus Rasch, som den Gang var Præsident i Nyborg, Opsamler,[23]) og i Jylland skulde alle sende deres Prinsesseskat til Proviantmester Nikolaus Bennick og Præsident Christopher Nielsen i Fredericia, som skulde anskaffe sig en Kiste med to Laase til Pengene, hvortil hver havde sin Nøgle.[24]) Skatten blev inddreven med stor Strenghed,[25]) men man undgik alligevel ikke Restancer. Grunden hertil var, at de sidste Terminer af Skatten faldt sammen med de første Terminer af Eks-

[17]) Ipsen, c. l. S. 375. Aaret i Forvejen havde Christian Albrecht udskrevet en lignende Prinsessestyr, se Ipsen, c. l. S. 375, jfr. Frdn. 1670 $^{28}/_{10}$ om Restancerne paa denne Skat (i Pakken, Deutsche Verordnungen nicht in Corpus Finanz- u. Cammerwesen IV, 1).

[18]) Se for den sidstes Vedkommende R. ty. E. 1671 $^{1}/_{10}$ Bl. 76.

[19]) R. E. 1664 $^{14}/_{9}$ Nr. 1605.

[20]) R. E. 1664 $^{20}/_{8}$ Nr. 1526, 1664 $^{23}/_{11}$ Nr. 1713 og 1715.

[21]) Se f. Eks. R. E. 1666 $^{21}/_{4}$ Nr. 2526.

[22]) R. E. 1664 $^{1}/_{7}$ Nr. 1377, $^{11}/_{10}$ Nr. 1659. Kongens Forvalter paa Skanderborg Clemens Clemensen var Opsamler for Købstæderne i Jylland.

[23]) R. E. 1664 $^{31}/_{12}$ Nr. 1797.

[24]) R. E. 1664 $^{28}/_{11}$ Nr. 1713—1715.

[25]) R. E. 1665 $^{8}/_{12}$ Nr. 2307, 1666 $^{6}/_{2}$ Nr. 2384.

trapaalægene i Anledning af vor Deltagelse i den engelsk-hollandske Krig. Men var Prinsesseskatten ubelejlig for Skatteyderne, kom den meget til Pas for Regeringen, der havde manglet Penge til at sætte Flaaden i Stand for til den forestaaende Krig. I Foraaret 1665 laante den 35000 Rdl. af den norske Prinsesseskat til Flaadens Udrustning.[26]) Pengene skulde betales tilbage igen af Søetatens Efteraarsindtægter, hvilket ogsaa skete, men ikke i rette Tid.[27]) Paa samme Maade laante Hofetaten af Prinsesseskattens Midler.[28])

Den første Prinsesseskat var for Danmarks Vedkommende anslaaet til at indbringe 294209 Rdl. Heraf var der indkommen, den Gang Overslaget lavedes, 231710 Rdl. og manglede altsaa 62499 Rdl.[29]) Vi kan ikke godtgøre, hvor vidt denne Restance indkom, da vi ikke kan holde den ene Prinsesseskat fuldstændig ude fra den anden. Restancerne var størst hos dem, som havde bedst Evne til at betale, hvorfor vi maa antage, at største Parten af den kom ind.[30]) Søetatens Prinsessestyr var kun ringe i Forhold til de andre Etaters, men det kom af, at Søfolkene ikke svarede Prinsesseskat af Kostpenge eller Kost, men kun af Lønnen.[31])

Af den første Prinsesseskat indkom i Tiden fra 1664—1671: i Danmark 235308 Rdl., i Norge 45236 Rdl., naar vi regner Afgiften af den islandske Handel til Norge, og i Hertugdømmerne 31820 Rdl., hvoraf Indtægten af Plovene var 13351 Rdl. og af Lønningerne 18468 Rdl., hvoraf Militæret alene gav 9672 Rdl. Aarsagen til, at Skatten ikke gav mere i Hertugdømmerne, var, at der fra Hertugdelen kun indkom 3187 Rdl., idet man havde udjævnet Indtægten deraf mod gamle Restancer i Kongedelen paa Frøkenskat, som tilkom Hertugen fra Aarene 1649, 50 og 54. Tillige var, som vi har omtalt, en Del af Militærets Prinsesseskat kortet i manglende Lønninger. Det skulde have givet 10452 Rdl.[32]) Det blev ialt 312364 Rdl. Vi maa dog

[26]) R. E. 1665 $^{27}/_{2}$ Nr. 1934—1935, jfr. 1665 $^{22}/_{4}$ Nr. 2002.
[27]) R. E. 1666 $^{6}/_{2}$ Nr. 2379—2384.
[28]) R. E. 1665 $^{11}/_{2}$ Nr. 1884.
[29]) Se Prinsessestyrs Regnskaberne for 1664—66.
[30]) R. E. 1666 $^{22}/_{10}$ Nr. 2807. Hofmønsterskriver Lorens Tuxen fik Befaling til straks at indkræve Skatten af Raader, Assessorer og Betjente og ikke tage mod nogen som helst Undskyldning.
[31]) R. E. 1666 $^{21}/_{3}$ Nr. 2572.
[32]) Se Omslagsrgsk. for Prinsessestyren 1665—66.

ikke tro, at vi her har hele Indtægten af Prinsesseskatten; thi adskilligt var afgaaet, inden den naaede fra de lokale Kasser ind til Hovedkassen, hvis Regnskab vi har benyttet.[33])

Prinsesse Frederikke Amalies Prinsesseskat indbragte i Danmark 233762 Rdl., i Norge 38027 Rdl. og i Hertugdømmerne 35642 Rdl., hvoraf 15327 Rdl. faldt paa Plovene og 20315 Rdl. paa Lønningerne. Indtægten af denne Skat blev herefter i alt 307431 Rdl.

Prinsesse Vilhelmines Skat indbragte i Danmark 175415 Rdl., i Norge 58557 Rdl. og i Hertugdømmerne 24904 Rdl., i alt 258876 Rdl.

Den store Forskel mellem Indtægterne 1668—1669 og 1670—1671 havde navnlig sin Aarsag i Lønningsreduktionen og Inddragningen af Benaadninger, som havde fundet Sted i Sommeren 1670 over hele Monarkiet. Men ogsaa Amternes og Gejstlighedens Bidrag var gaaet betydeligt ned. Fra Oldenburg og Delmenhorst var der bleven betalt Prinsesseskat baade for Frederikke Amalie og Vilhelmine Ernestine. Den første udgjorde 9404 Rdl. og den anden 8144 Rdl., ialt 17548 Rdl.

Den samlede Indtægt for Danmark, Norge og Hertugdømmerne af de tre Skatter vilde herefter blive 878671 Rdl., hvoraf 644485 Rdl. faldt paa Danmark, 141820 Rdl. paa Norge og 92366 Rdl. paa Hertugdømmerne.

For disses Vedkommende kan vi godtgøre, at Summen er lidt for lille, idet der mangler Restancer paa de to første Skatter til et Beløb af 978 Rdl. Hvorledes denne Sum fordeler sig paa den enkelte Skat, kan ikke ses. Hele Indtægten af Kongerigerne og Hertugdømmerne bliver 879649 Rdl. og med Grevskaberne 897197 Rdl. Paa dette Omraade var Danmark langt stærkere beskattet end nogen anden Del af Monarkiet. Man kunde maaske synes, at det norske Skattebeløb var noget lille, men vi kan af Gyldenløves og Jørgen Bjelkes Betænkning af 1670, der opgiver de norske Prinsesseskatter til c. 40000 Rdl. gennemsnitlig, se, at det er rigtigt.[34])

---

[33]) Se f. Eks. Kommissærerne Christopher Nielsens og Nikolaus Bennicks Rgsk. samt Rgsk. for Kronborg og Dragsholm Amter. Rentemester Peder Jensens Enke Annas Rgsk. for de tre Prinsessestyrer 1664—73.

[34]) Meddelelser I, 415.

3. Kreds- og Rigsskatter.

Naar Prinsesseskatterne og Donativerne undtages, blev de øvrige Ekstrapaalæg, som vi faar med at gøre, næsten alle udskrevne i Anledning af Krige.

For Hertugdømmernes Vedkommende var de vigtigste af disse dem, som blev paalagte til Bestridelse af Kredsens og Rigets overordentlige Udgifter.[35]) Egentlig var kun Holsten forpligtet til at bære disse Byrder, men man lod imidlertid ogsaa Slesvig deltage i dem, selvfølgelig med det fornødne Forbehold. I den Periode, vi her har med at gøre, blev der udskrevet adskillige Paalæg af denne Art. Man begyndte med en Tyrkerskat i 1664, som blev paalagt i Anledning af, at der sendtes et Hærkorps fra Holsten til Ungarn for at kæmpe mod Tyrkerne, der i det Aar gjorde et Fremstød mod Wien. Skatten beløb sig med Underholdspenge, Kredspenge og Efterbevilling til ialt 13 Rdl. 21 Sk. Lybsk 6 Pg. af hver Plov [36]) og gav en Indtægt af 47844 Rdl. Den svaredes kun af Holsten, men til Gengæld blev der udskrevet højere almindelig Skat i Slesvig end i Holsten.[37]) Næste Aar blev der udskrevet 40 Sk. til Kredsen af hver Plov i de slesvigske Amter,[38]) som indbragte 12703 Rdl. Samtidig med Tyrkerhjælpen havde Herrerne forberedt Stænderne paa en Skat af 50 Romermaaneder, som blev udskrevet i 1665 med 5 Rdl. af hver Plov[39]) og indbragte 38288 Rdl. Indtægten af Tyrkerhjælp, Rigs- og Kredsskatter, for saa vidt vi kan paavise den, udgjorde i det hele under Frederik III. 98835 Rdl. Foruden disse Skatter blev der udskrevet forskellige mindre Paalæg, navnlig til Afholdelse af Stænder-

---

[35]) Rigets Skatter blev vedtagne paa Rigsdagen og var altid bleven betalte uden Modstand, uagtet Holsten som Len af Sachsen oprindelig ikke var forpligtet dertil; det var Landsherrernes Sag; men fra Slutningen af det 16. Aarhundrede væltede de denne Byrde over paa Stænderne. Kredshjælpen var ligeledes oprindelig bleven afholdt af Landsherrerne. Se Ipsen c. l. S. 87 f.

[36]) Se Johan Schwerdtfegers Rgsk. 1664.

[37]) Se Ipsen c. l. S. 324 f.

[38]) Frdn. 1665 $^{10}/_{2}$, Glückstadt Krigskassergsk. 1665.

[39]) Ipsen c. l. S. 333; om Vanskelighederne ved Inddrivningen af dette Paalæg og de øvrige Skatter, se Pakken, Deutsche Verordnungen nicht in Corpus Const. Finanz- und Cammerwesen IV, i Frdn. 1666 $^{18}/_{4}$, $^{29}/_{5}$ og $^{17}/_{12}$.

nes eller Landenes almindelige Udgifter, men dem vil vi finde behandlede under Gruppen „Forskellige Indtægter". I det følgende Tidsrum maatte der endnu ydes mere til Riget og Kredsen. Udgifterne begyndte i 1671 med et Ekstrapaalæg til Kredsen paa 12 Sk. af hver Plov;[40]) men da Rustningerne begyndte i Anledning af den hollandsk-franske Krig, blev der til Kredsens og Rigets Fornødenheder i 1672 udskrevet 5 Rdl. 28 Sk. af Ploven, i 1673 12 Rdl. 3 Sk. og i 1674 11 Rdl.[41]) Indtægten af disse Paalæg var ialt 147620 Rdl.

For hele Tidsrummet 1661—1675 udgjorde Skatterne til Kreds og Rige 246455 Rdl., som for største Delen blev udredede af Holsten. Naar Slesvig ikke deltog i dem, ydedes der af og til Holsten Vederlag i Form af et mindre Kontingent i Defensionsskat eller ved Fritagelse for overordentlige Paalæg til indre Formaal, som paalagdes Slesvig.[42])

4. Præsterytterskatten og Adelens Rostjeneste.

I Anledning af vor Deltagelse i den engelsk-hollandske Krig 1666—1667 blev der i Foraaret 1666 paalagt det danske Præsteskab at stille Ryttere til Hjælp ved Udfyldningen af de bestaaende Rytterregimenter og til Oprettelse af et nyt Kompagni. Men da det faldt Præsterne for besværligt at stille Rytterne, paalagdes der dem i Steden for en Skat paa 30 Rdl. for hver Rytter. Skatten indbragte 27404 Rdl., hvoraf 23400 Rdl. blev stillet til Raadighed for Rytterregimenterne til Hjælp ved Kompleteringen. Saafremt en Rytter kunde hverves for 30 Rdl., har Præsterne altsaa skaffet 780 Ryttere af de 2310, hvormed Rytteriet skulde forøges. De overskydende Penge er rimeligvis bleven anvendte til Forplejningen af Præsterytterne.[43])

---

[40]) Om Anledningen, se Ipsen c. l. S. 372. Skattepatent 1671 $^{18}/_{7}$ og Verordnungen 1670—1680.

[41]) Afrgbg. IV, Bl. 371 ff., jfr. Ipsen c. l. S. 373 f. og Jahrbücher für die Landeskunde d. Herzogth. III, 32 ff. Rigs- og Kredspenge 1673: ifølge Patent 1673 $^{30}/_{6}$ 4 Rdl. 12 Sk. à Plov og Patent 1673 $^{20}/_{8}$ 7 Rdl. 39 Sk. à Plov.

[42]) Frdn. 1664 $^{12}/_{6}$ (Fr. d. III. Verordnungen 1648—1669), R. ty. E. 1674 $^{14}/_{3}$ Bl. 179.

[43]) Om denne Skat, der blev udskrevet 1666 $^{6}/_{3}$, se S. T. 1666 $^{20}/_{3}$ Nr.

Ved samme Lejlighed blev Adelens Rostjeneste udskreven, men da der stilledes Ryttere, fik denne Byrde ikke Indflydelse paa Statens Indtægter. Der blev stillet en Rytter for hver 300 Td. Htk., saaledes at den Proprietær i Læget, som havde det meste Hartkorn, skaffede og holdt Rytteren, medens de øvrige deltog i Udgifterne efter deres Hartkorn. Til Udredningen af disse Udgifter maatte de ikke lade deres Bønder bidrage. Anskaffelsen af Rytteren beregnedes til 40 Rdl. og Underholdningen til 7 Rdl. maanedlig.[44]) Rostjenesten betegnede altsaa en fast Skat een Gang for alle og en stadig Byrde, saa længe den vedvarede. Ved Adelens Privilegier af 1661 var der givet den 10 Aars Fritagelse for Rostjeneste, og Kongen lovede derfor at forlænge denne Fritagelse lige saa længe, som denne Udskrivning varede. Rostjenesten bestod ved Mønstringen 1674 af 8 Kompagnier, hvert paa 125 Mand, altsaa 1000 Mand ialt, og den har neppe været mindre i Treserne. Den repræsenterede altsaa en Udgift for Godsejerne af 40000 Rdl. een Gang for alle og 84000 Rdl. aarlig. Da den varede i tre Aar, paalagdes der herved Godsejerne en Skat paa c. 292000 Rdl. Ved Ophævelsen blev Udrustningsgenstandene hengemte i Fæstningerne, for at de kunde være til Brug, naar Rostjenesten igen blev udskreven.

Til det fri Hartkorn, som skulde gøre Rostjeneste, regnedes ikke Hospitalsgods, og ogsaa Skolegods og Kapitelsgods paa Sjælland blev fritaget derfor.[45]).

Uagtet Christian V. konfirmerede Adelens Privilegium om Fritagelse for Rostjeneste i 10 Aar, begyndte Regeringen allerede i 1672 at forberede dens Genindførelse. Sagen blev forelagt Statskollegiet i Marts Maaned, og det afgav en Erklæring, der mest af alt lignede et Bønskrift. Medlemmernes Interesser som Godsejere løb fuldstændig af med dem, og de klagede sig meget stærkt. Særlig lod de til at være bekymrede over den Passus i Forordningen, som forbød dem at kaste Byrden over paa deres Bønder, og de ønskede

---

157, R. E. 1666 $^{5}/_{6}$ Nr. 2647, $^{25}/_{4}$ Nr. 2535—36, $^{5}/_{6}$ Nr. 2584; jfr. S. T. 1667 $^{4}/_{5}$ Nr. 286.

[44]) Frdn. om Rostjenesten, S. R. 1666 $^{9}/_{6}$ Nr. 77, Frdn. S. 225 f., 1666 $^{1}/_{7}$, c. l. S. 229 f. Den ophævedes indtil videre 14. Juli 1669, se S. T. Nr. 469, jfr. Becker II, 258.

[45]) S. R. 1666 $^{3}/_{8}$ Nr. 103, $^{4}/_{8}$ Nr. 104.

derfor, at Sædegaardstaksten maatte undtages fra de 300 Td. Htk., hvoraf en Rytter skulde stilles, foruden adskillige Friheder i Forholdet til Rytteren for den Proprietær, som holdt ham. Underskriverne af denne Betænkning var Kansleren Peder Reedtz, Rigsadmiral Henrik Bjelke, Corfitz Trolle, Enevold Parsberg, Oversekretær Erik Krag, Christen Skeel Jørgensen og Cornelius Lerche, alle undtagen den sidste Mænd af gammel dansk Adel. Foruden disse var Schack, Otto Powisch, Jens Juel og Peder Scavenius til Stede den Dag i Kollegiet, men de havde ikke underskrevet.[46]) Næste Aar udkom Forordningen om Rostjeneste omtrent i Overensstemmelse med den af 1666. Godsejerne var ikke blevne fri for tillige at svare den af Sædegaardstaksten, hvorimod foruden Tienderne, som allerede ikke medregnedes i 1666, ogsaa Mølle- og Skovskyld var fritaget for denne Byrde. Denne Gang skulde der til Rytterens Underhold kun ydes 6 Rdl. maanedlig i de 5 Sommermaaneder, i den øvrige Tid derimod 7 Rdl. som i 1666. Der var fastsat Bestemmelse om militær Eksekution hos de Godsejere, som ikke betalte deres Andel nøjagtigt, idet det vel var sket forrige Gang, at den Godsejer, som holdt Lægets Rytter, havde haft Vanskelighed ved at faa Bidragene ind fra sine Meddeltagere. Noget nyt var det, at Godsejerne i Steden for at holde Rytteren og sørge for ham kunde overlade ham Maanedspengene og lade ham sørge for sig selv.[47]) Ved Rostjenesten forøgedes Hæren med 1000 Ryttere.[48]) Denne Udskrivning skulde altsaa foruden Hvervningen have kostet Godsejerne c. 79000 Rdl. om Aaret. Som Følge af den store Bekostning synes det, som om Godsejerne foreløbig blev fritagne for at stille Folkene, men de skulde holde dem rede med faa Maaneders Varsel.[49]) Da dette indtraf i Efteraaret 1674 — der blev udskrevet Mønstring af Rostjenesten til den 27. Novbr. — indkom Mønstringsherrerne Rigsmarskal Körbitz, Mogens Friis, Enevold Parsberg og Christen Skeel Jørgensen [50]) med et For-

---

[46]) Statskoll.s Protok. 1672 $^{22}/_{3}$ og $^{28}/_{3}$ Bl. 56, jfr. orig. Erklæring 1672 $^{28}/_{3}$.

[47]) Frdn. 1673 $^{17}/_{6}$ S. 172 ff. Jfr. Da. Saml. 2, III, 330 f. under 1673 $^{23}/_{6}$.

[48]) E. Holm, Danmark-Norges indre Historie I, 428, se S. T. 1674 $^{20}/_{10}$ Nr. 390.

[49]) Se Kammerkoll.s Forest. 1674 $^{6}/_{3}$, R. D. P. III, 275 f.

[50]) 1674 $^{2}/_{11}$ vedtog Statskollegiet, at Körbitz, M. Friis og Christen Skeel skulde opsætte en Memorial om Rostjenesteholdet. Protok. Bl. 12.

slag til Lettelse i Rostjenesten, da de var bange for, at Godsejerne ikke kunde bære den store Byrde. Forslaget, som gik ud paa, at der kun skulde betales 5 Rdl. maanedlig til Rytterens Underhold, og at disse kunde ydes i Naturalier, saa længe Rytteren laa i sit Kvarter eller i Garnison, samt at Underholdningsbidragene først skulde ydes fra Mønstringsdagen den 27. Novbr. 1674, ikke fra Forordningens Udgivelse i Juni 1673, blev hilst med Begejstring af Statskollegiet, og det udkom som Forordning den 24. Decbr. 1674.[51]) Omkostningerne ved Rostjenesten gik derved ned til c. 60000 Rdl. aarlig.

5. Baadsmandsskatter.

Medens Rostjenesten i Danmark endnu ikke kan henregnes til de egentlige Skatter, da den ikke gav Staten nogen direkte Indtægt i Penge,[52]) forholdt det sig anderledes med Udskrivningen til Søs eller den saakaldte Baadsmandsskat.

I Perioden før Enevælden hørte Baadsmandspenge tillige med Borgelejepenge og den almindelige Byskat til Byernes faste aarlige Skatter. Med Konsumtionen og Matrikelskatten hørte disse tre Skatter op. I Steden for Baadsmandspenge traadte ved overordentlige Lejligheder Udskrivning af Baadsmænd og Underholdning til disse. Af og til formaaede en eller anden By ikke at skaffe det paabudte Antal Baadsmænd og fik Lov til i Stedet at betale Penge, som benyttedes til Hvervning.[53]) Foruden Baadsmænd udskrev man

[51]) Statskoll.s Protok. 1674 $^{16}/_{11}$ Bl. 22 ff. Koncept til Betænkning over orig. Memorial 1674 $^{10}/_{11}$ fra Körbitz etc., c. l. Bl. 39 $^{14}/_{12}$, Frdn. 1674 $^{24}/_{12}$ S. 267 f., S. T. 1674 $^{24}/_{11}$ Nr. 446. Jfr. Da. Saml. 2, III, 348 under 1674 $^{28}/_{11}$. Lilliecrona synes ikke her at være vel underrettet med Hensyn til Maaden, hvorpaa Adelen maatte underholde Rytterne.

[52]) Under den skaanske Krig blev Underholdningen og Kompleteringen af Rostjenesten en staaende Pengeafgift, som i ingen Henseende afveg fra de øvrige Skatter.

[53]) S. T. 1666 $^{4}/_{6}$ Nr. 278. Regeringen havde først prøvet at lade de Byer, som ikke selv havde Baadsfolk, hverve paa egen Haand, men det var neppe faldet heldigt ud, da den hvervende By derved vilde saare alt for mange Interesser. Se R. E. 1666 $^{30}/_{3}$ Nr. 2507.

Trompetere og Bartskærere med Bartskærkister. De Penge, som Byerne betalte til Underholdningen af Baadsmændene, Bartskærerne og Trompeterne og i Steden for dem, som de af en eller anden Grund ikke kunde stille, udgjorde Baadsmandsskatten. Til en Bartskærer hørte en Bartskærkiste med de fornødne Instrumenter og Forbindsstoffer.

Foruden Byerne stillede ogsaa Øer som Bornholm, Samsø, Læsø, Sejerø og Amager Baadsmænd. København stillede 5 Trompetere. Flere Byer kunde være sammen om en Bartskærer med tilhørende Kiste eller en Trompeter.

Vor Deltagelse i den engelsk-hollandske Krig gav under Frederik III. Anledning til en Baadsmandsudskrivning i Foraaret 1666.[54]) Alle Byerne stillede eller skulde stille Baadsmænd undtagen København, Korsør, Nyborg og Nykøbing i Ods Herred. Saa vidt vi kan se, var København altid fri for at stille Baadsmænd, men hvorfor de tre nævnte Byer ingen stillede, vides ikke. Nyborg og Korsør plejede at skaffe hver 20 Mand og Nykøbing i Ods Herred 3 Mand. Om der i dette Aar blev udskrevet Bartskærere og Trompetere, er uvist, men i det følgende Aar blev der udskrevet ialt 18 Bartskærere med Kister og 27 Trompetere.[55]) Samtidig skete der paa ny Udskrivning af Baadsmænd.[56]) Da mange af de udskrevne slet ikke blev stillede, og adskillige løb deres Vej, maatte der betales for de manglende og de bortløbne sendes tilbage til Bremerholm paa deres Bys Bekostning.[57]) Paa Grund heraf kunde Byerne allerede i 1667 vælge imellem, om de vilde stille Folk eller betale Penge. Prisen blev sat til 10 Rdl. for hver Mand.[58]) Da denne var alt for ringe i Forhold til de Bekostninger, Byerne havde ved at stille Mandskab, foretrak en Mængde af dem at betale Penge. Omkostningerne ved Stillingen var nemlig ikke saa ringe, og man havde stort Besvær med at skaffe Folk, da ingen havde synderlig Lyst til at lade sig stille. Byen skulde underholde Folkene paa sin egen Bekostning, til de blev afhentede fra den Søstad, hvor Regeringen havde beordret, at de skulde samles; var

---

[54]) R. E. 1666 $^{8}/_{3}$ Nr. 2461—2467.
[55]) R. E. 1667 $^{4}/_{2}$ Nr. 3011 B.
[56]) R. E. 1667 $^{12}/_{2}$ Nr. 2993.
[57]) Se herom R. E. 1666 Nr. 2921—2929.
[58]) R. E. 1667 $^{31}/_{3}$ Nr. 3071, jfr. $^{6}/_{4}$ Nr. 3105.

de ikke til Stede i rette Tid, maatte den paa sin egen Bekostning sende dem til Bremerholm. Naar de gik om Bord, skulde de have 2 Rdl. paa Haanden og medføre Skjorter, Sko, Strømper, Drejlstøj m. m., alt paa Byens Bekostning. Saafremt de stillede Folk ikke blev kendte for gode eller imidlertid var løbne deres Vej, maatte Byen alligevel betale 10 Rdl. for hver Mand. Alt dette skulde nok gøre Byerne kede af at stille Mandskab, hvor meget de end kviede sig ved at udrede Penge. Sagen var, at naar der stilledes Folk, ramte Byrden ved Udskrivningen hovedsagelig den fattige Befolkning, men naar der betaltes Penge, maatte de mere velhavende bære den største Andel af den. Hvis dette ikke havde været Tilfældet, kunde de aldrig have været i Tvivl om, hvad de skulde vælge, da det var langt billigere at betale Penge end at stille Mandskab. Af den første Udskrivning mødte c. 500 Mand ikke, og af de mødte løb c. 100 Mand deres Vej, da Efteraaret kom.[59])

Vi kan beregne Værdien af Baadsmandsudskrivningen i Danmark med tilhørende Bartskærere og Trompetere til mindst 11000 Rdl. Udskrivningen fandt i Treserne Sted to Gange, 1666 og 1667, og maa antages at have kostet Byerne og Øerne c. 22000 Rdl. Statens Pengeindtægt af de to Udskrivninger udgjorde, saa vidt vi kan paavise den, 6500 Rdl.

I 1675 blev Baadsmandsskatten atter udskreven, men det hele ansattes den Gang i Penge,[60]) hvorved der for Danmarks Vedkommende indkom 12760 Rdl.[61])

Ligesom i Danmark blev der udskrevet Baadsmænd i de øvrige Dele af Monarkiet.

I Norge, hvorfra de dygtigste Søfolk kom, blev der oftere udskrevet Baadsfolk. Allerede i 1664 blev Curt Adelaer sendt derop i dette Ærinde[62]) og bragte nogle Folk herned. I 1665 fik Gylden-

---

[59]) Derfor fik Admiralitetet ogsaa Ordre til at passe bedre paa dem, se R. E. 1667 $^{16}/_{1}$ Nr. 2941.

[60]) R. E. 1675 $^{17}/_{3}$ Nr. 944.

[61]) Baadsmandsudskrivningen i Danmark var i Halvfjerdserne ansat til 952 Mand. Krigskollegiets Søetaten vedk. Ekspeditioner 1673 Nr. 21 (Litr. CC Nr. 50).

[62]) N. R. 1664 $^{22}/_{1}$ Nr. 9, jfr. Chr. Bruun, Curt Sivertsen Adelaer S. 301 f.

løve Ordre til at udskrive Tømmermænd og Baadsfolk deroppe,[63]) og der blev udtaget ialt 1830 Mand.[64]) Af disse blev 50 Mand, som var gifte, straks hjemsendte,[65]) og om Efteraaret tillod man endnu 200 at rejse hjem under særlig Hensyntagen til syge og gifte.[66]) Medens Undersaatterne i Danmark selv maatte betale de stillede Folks Udrustningsgenstande, nød norske Undersaatter den Begunstigelse, at Omkostningerne derved maatte afholdes af Søetatens Indtægter, naar de ikke selv kunde skaffe dem.[67])

Nordlandene, som var fri for al anden Udskrivning end af Baadsfolk,[68]) blev i 1667 fritaget for at stille Folk mod at betale 2000 Rdl. Jokum Irgens, paa hvis Foranledning dette skete, udredede som den største Godsejer paa Stedet denne Sum, som han atter maatte ligne paa Almuen.[69])

Til hvilket Beløb vi skal anslaa Værdien af Baadsmandsudskrivningen i Norge, er umuligt at sige, da vi ikke ved, hvor mange Mand der kom herned i disse Aar.

I 1675 blev der udskrevet Baadsmænd, Bartskærere og Trompetere af de norske Byer ligesom af de danske.[70])

For Hertugdømmernes Vedkommende fandt der ingen Baadsmandsudskrivning Sted i Byerne i Frederik III.s Tid, da disse i Stedet for stillede Folk til Landregimenterne, men efter 1670 blev der vistnok udskrevet Matroser her som i Monarkiets øvrige Lande.[71])

Indtægten af Baadsmandsudskrivningen i Danmark for hele Tidsrummet 1661—1675 var 19260 Rdl. og for Norge 2000 Rdl., ialt 21260 Rdl. Fra Hertugdømmerne eller Oldenburg og Delmenhorst haves ingen Oplysninger om Indtægter af denne Art.

Medens vi er ved Ekstrapaalæg til Flaaden, kan vi nævne, at ogsaa Betjentene eller Embedsmændene i Norge fik deres Ekstraskat

[63]) R. E. 1665 $^{21}/_{1}$ Nr. 1836, jfr. $^{18}/_{2}$ Nr. 1922 og $^{4}/_{3}$ Nr. 1941.
[64]) R. E. 1665 $^{17}/_{3}$ Nr. 1962, $^{18}/_{3}$ Nr. 1963.
[65]) S. T. 1665 $^{16}/_{6}$ Nr. 252.
[66]) S. T. 1665 $^{25}/_{10}$ Nr. 535—36.
[67]) R. E. 1667 $^{2}/_{3}$ Nr. 3010.
[68]) R. E. 1665 $^{3}/_{5}$ Nr. 2034.
[69]) R. E. 1667 $^{16}/_{2}$ Nr. 3001.
[70]) Udskrivningen i Norge var ansat til 905 Baadsmænd. Krigskoll.s Søet. vedk. Eksped. 1673 Nr. 21 (Litr. CC Nr. 50).
[71]) Krigskoll.s indk. Sager 1671 Nr. 8, Relation 1670 $^{29}/_{10}$.

i Anledning af den engelsk-hollandske Krig, idet Gyldenløve fik Befaling om at købe eller bygge to Efterretningsskibe til at opretholde Forbindelsen til Søs mellem Danmark og Norge og sikre Farvandet mod Kapere og i det Øjemed at paaligne de Embedsmænd, som hidtil ikke havde skattet, en vis Afgift.[72]) Hvor stor denne var, eller hvad Skatten indbragte, ved vi intet om.

6. Udskrivning.

Til de almindelige Byrder hørte Udskrivning og Indkvartering, men da Indtægter af dem kun viser sig paa Statsregnskaberne ved overordentlige Lejligheder, er de førte herhen. Siden Kalmarkrigen var der bleven gjort adskillige Forsøg paa ved Siden af de Tropper, man hvervede i Nødstilfælde, og Adelens Rostjeneste at faa oprettet en national Milits. Det var ogsaa delvis lykkedes — man havde i hvert Tilfælde faaet et forholdsvis stort Antal Soldater at raade over — men efter Krigene med Karl Gustaf var den i fuldstændig Opløsning.

Ved Siden af den efter Statens Indtægter store hvervede Hær, som holdtes paa Benene, genoprettede Enevælden den nationale Milits. Fra først af tænkte man paa at indrette Militsen saaledes, at hver fem fulde Gaarde, hvem de end tilhørte, skulde stille en Soldat, og der blev udsendt Udskrivningskommissioner over hele Landet, een for hvert Stift — i Sjællands Stift dog to — bestaaende af en Adelsmand og en Borgemester.[73]) Imidlertid forandrede man hurtigt Bestemmelsen om de 5 fulde Gaarde dertil, at der skulde skaffes en Mand af hver 60 Td. Htk., som alene skulde regnes af Bøndergaardes Landgilde.[74]) Udskrivningen gik ikke saa let, som man havde ventet, og der blev nedsat en Kommission til at overveje Vanskelighederne.[75]) Frugten af dens Arbejde blev vistnok Udskrivningsforordningen af 4. Juli 1664,[76]) der fastholdt Bestemmelsen om

---

[72]) R. E. 1666 $^{14}/_{3}$ Nr. 2600.
[73]) S. T. 1663 $^{14}/_{1}$ Nr. 16, $^{15}/_{1}$ Nr. 20, 21, $^{10}/_{2}$ Nr. 49—50, $^{11}/_{2}$ Nr. 52, Krigskoll.s indk. Sager 1663 Nr. 46, 68, 87—88.
[74]) S. T. 1663 $^{11}/_{2}$ Nr. 53.
[75]) S. T. 1664 $^{12}/_{5}$ Nr. 185.
[76]) Frdn. S. 147 ff., jfr. S. T. 1664 $^{2}/_{7}$ Nr. 274.

en Soldat af hver 60 Td. Htk., men gjorde den Indrømmelse, at det øde Gods indtil videre maatte være fritaget for Udskrivningspligt. Lægdet skulde paa Sessionen fremstille sine til Soldater dygtige unge Karle, hvoraf en udtoges ved Lodkastning; var der ingen unge Karle, maatte Lægdsbønderne selv kaste Lod indbyrdes om, hvem der skulde være Soldat. Lægdet skulde give Soldaten 2 Slettedaler paa Haanden, hvorefter en af Lægdsbønderne tog ham i sin Tjeneste og gav ham Kost og Løn. Det bekostede ligeledes hans Udrustning. Naar Soldaten var i Kongens Arbejde eller i Krigstjeneste, skulde Lægdet lønne ham. Løb han sin Vej, førend han kom under Fanen, skulde det skaffe en ny. Øvelserne fandt Sted om Søndagen efter endt Gudstjeneste. Den samme Ordning blev indført i Kongens Del af Hertugdømmerne.[77])

Denne Milits var en meget stor Byrde for Befolkningen, og man bar den med stor Uvilje. Ved Mønstringerne fandtes der store Mangler,[78]) og mange af de udskrevne Soldater rømte deres Vej, naar de skulde bruges, f. Eks. ved Arbejde paa Fæstningerne, som det skete i Slutningen af Treserne, da man arbejdede ivrigt paa Københavns Befæstning.[79])

Den største Ulempe ved den udskrevne Hær var at skaffe de fornødne Soldater. Ingen vilde tjene uden for høj Betaling. Af en Forhandling i Statskollegiet under Christian V. om Spørgsmaalet Lejesoldater ser vi, at der forlangtes indtil 80 Rdl. i Lejepenge foruden det, den udskrevne Soldat aarlig modtog af Lægdet. Man tænkte derfor paa, hvorledes der kunde skaffes Soldater paa lempeligere Vilkaar, hvor Lægdet selv intet krigsdygtigt Mandskab havde. For at opnaa dette udgik der 1672 en Forordning om, at Lejesoldaten i Steden for Penge skulde have frit Hus med en Kaalhave og Græsning som en Husmand foruden den Løn, som Forordningen aarlig tillagde den udskrevne Soldat. Dette Hus nød han frit for alle Paalæg og Afgifter. Ideen hertil kom fra Kansler Peder Reedtz, og alle Stats-

[77]) Vaupell, Den dansk-norske Hærs Historie I, 68 f.

[78]) Ved *Mønstringen* i 1664 mødte 4501 Mand af 5018. Der var saa mange Soldaterlæg paa tilsammen 301080 Td. Htk., se en Rulle over den udskrevne Hær i Krigsarkivet Liste 3 og 4.

[79]) S. T. 1667 $^{15}/_{4}$ Nr. 221, $^{10}/_{7}$ Nr. 430—431, 1668 $^{3}/_{2}$ Nr. 66, $^{20}/_{2}$ Nr. 137, $^{27}/_{2}$ Nr. 150, $^{26}/_{3}$ Nr. 232.

kollegiets tilstedeværende Medlemmer undtagen Christen Skeel Jørgensen, der vilde blive ved det bestaaende,[80]) havde sluttet sig til den.[81]) Men desværre for Bondestanden hjalp det ikke. Endnu i 1674 hører vi, at Lægdet foruden det, Soldaten nød af det, maatte give ham 24—30 Rdl. aarlig i Løn.[82])

Da de udskrevne Kompagnier kun sjældent indeholdt de Folk, de skulde, og man mente, at der skete Underslæb, ved at det øde Gods var fritaget for Udskrivningen, fremkom Krigskollegiet med Forslag om, at der maatte holdes Soldater af øde Jordegods, naar nogen brugte Jorden. Vi maa nemlig ikke altid ved øde Gods forstaa Jord, der laa udyrket hen; ofte var det Jord, som laa til Gaarde, hvor der ingen Bygninger og Bønder var, men det dyrkedes af Naboerne. Kammerkollegiet, som først udtalte sig om Spørgsmaalet, vilde gaa maadeholdent frem, men anbefalede dog, at hvor nogen angav noget for øde, hvor Bonden var til Stede, eller andre dyrkede det, skulde det konfiskeres. Dette blev forkastet af Statskollegiet, hvor Proprietærerne var stærkt repræsenterede, og som derfor i det hele taget var meget betænkeligt ved, at øde Jord skulde stille Soldater. Kansleren vilde slet ikke vide af det, men Jens Juel og Griffenfeld var mere forsigtige og anbefalede at finde en anden Udvej til at faa flere Soldater ad. Paa Forslag af Poul Klingenberg blev man da enig om at tilraade, at ogsaa det øde Gods skulde deltage i Udskrivningen, men samtidig burde Lægderne forøges fra 60 til 70 Td. Htk. Dette skete ved Forordningen af 4. Febr. 1673.[83])

Hermed var Udviklingen paa dette Omraade før Krigen endt. Da denne kom, bebyrdedes Bønderne endvidere med Tjeneste ved Landeværnet under Amtmændenes og Herreds- og Birkefogdernes

---

[80]) Det bestaaende var Forbud mod overhovedet at leje Soldater og Underholdning efter Forordningen 9. April 1670, se Frdn. S. 10 ff., Forbudet staar i Frdn.s § 3.

[81]) Statskoll.s Protok. 1672 $^{29}/_{7}$ Bl. 66 f., orig. Betænkning 1672 $^{5}/_{8}$, Frdn. 1672 $^{10}/_{9}$ S. 138 f.

[82]) Memorial fra Mogens Friis 1674 $^{2}/_{12}$ i Pakken, Statskoll.s Indlæg 1674—76.

[83]) Statskoll.s Protok. 1673 $^{20}/_{1}$ Bl. 79 med Aktstykker: Kongebrev 1673 $^{9}/_{1}$, Kammerkoll.s Betænkning af sa. Dag og Statskoll.s Betænkning af $^{25}/_{1}$. S. T. 1673 $^{31}/_{1}$ Nr. 43, R. E. 1673 $^{4}/_{2}$ Nr. 669, Frdn. 1673 $^{4}/_{2}$ S. 169 f.

Befaling. Byernes Borgerskab blev ogsaa inddelt i Kompagnier, og det hele stilledes under Stiftsbefalingsmændenes Kommando.[84])

I 1672 talte den danske Landmilits 6000 Mand, som var fordelte i 4 Regimenter, det sjællandske, det fynske, det sønderjydske og det nørrejydske. Landmilitsen kostede Landet mindst 150000 Rdl. aarlig og udgjorde altsaa en betydelig Del af Bondestandens Byrder til Staten.

Ved Siden af det nationale Fodfolk indførtes i 1670 ogsaa et nationalt Rytteri, som ligeledes voldte Bondebefolkningen store Udgifter, da den for en stor Del maatte stille Rytterne og i hvert Tilfælde underholde dem. Den Godtgørelse, som den herfor modtog i sine Jordebogsafgifter og Skatter, var neppe et tilstrækkeligt Vederlag. Det opvejede i hvert Tilfælde ikke de mange Ulemper, som Uviljen mod Ryttertjenesten og de hvervede Rytteres Ophold i Sognene foraarsagede Bønderne.

I Norge var Forholdene paa dette Omraade af lignende Art som i Danmark. I Steden for Rostjenesten af Adelen og Odelsbønderne betaltes den allerede omtalte Rostjeneste- eller Odelsskat. I Fejdetider plejede denne Skat at blive udskrevet med det dobbelte Beløb,[85]) idet der ydedes virkelig Rostjeneste i Steden for Penge. Da Krigen med Sverige stod for Døren, fremkom Gyldenløve med en ny Plan om Rostjenesten, idet han vilde have, at alle, som nød Løn, skulde holde en Rytter af 200 Rdl.s Indtægt, og Adels- og Odelsgods en af 50 Huder. Kammerkollegiet fandt dette alt for haardt, og Statskollegiet sluttede sig dertil ved at erklære, at alt burde blive ved det gamle, nemlig at der af 300 Td. Htk. stilledes en Rytter. Gyldenløve satte dog delvis sin Krig igennem, thi ved Forordningen om Rostjeneste af 9. August 1675 maatte ogsaa Embedsmændene gøre Rostjeneste af deres Løn. Forordningen blev ved den gamle Bestemmelse om en Rytter af 300 Td. Htk., men en Stiftamtmand skulde holde 4 Ryttere, en Amtmand og en Lavmand 2, 2 Præster 1, en Toldinspektør 2, en Stiftskriver 1, en Tolder, 2 Fogder og 4 Sorenskrivere hver 1 Rytter. I Steden for Rytteren kunde be-

[84]) Frdn. 1675 $^{9}/_{8}$ S. 278 ff. Den var en Fornyelse af en ældre Frdn. af 1653 $^{28}/_{7}$, se Statskoll.s Protok. 1675 $^{30}/_{3}$ Bl. 67 med Aktstykker.
[85]) Meddelelser I, 61, 316 og 323.

tales 40 Rdl. Rytteren leveredes med 5 Rdl.s Haandpenge.[86]) Indtægten af denne Skat henhører til den følgende Periode.

Fodfolket var udskrevet ligesom den danske Landmilits, men medens den hvervede Hær spillede Hovedrollen i Danmark, var den betydningsløs i Norge. Udskrivningen var derfor en langt større Byrde der end her.

Christian IV. havde begyndt der som her med at udvikle den nationale Hær; men den fik først sin endelige Ordning under Enevælden. Ved Udskrivningsforordningen af 27. Januar 1666 blev det fastsat, at af hver to fulde Gaarde skulde der stilles en Soldat, og dermed var Hærens Størrelse fastslaaet for lange Tider. Maaden, hvorpaa Soldaten blev udtaget, var nøjagtig den samme som i Danmark. Naar han ikke var i Kongens Tjeneste, tjente han som Karl ligesom her uden anden Bekostning for Lægdet end den, Vedligeholdelsen af hans Vaaben og Uniform medførte. Naar Soldaten var paa Mønstring, skulde Lægdet underholde ham, og naar han marcherede til en Fæstning, skulde det tillige give ham 8 Sk. om Dagen i Marchpenge.[87])

Da man i Norge ligesom her søgte at unddrage sig for Udskrivningen, navnlig ved at tage Tjeneste hos Folk som Gæstgivere, Skydsskaffere, Fogder, Bondelensmænd, Skrivere o. a., som var fri for Udskrivning, udkom Forordningen i 1671 i en noget ændret Skikkelse med dette for Øje. Havde Lægdet ingen ung Karl, skulde han tages af Sognet. Alle skulde møde til Udskrivning, hvor de end tjente. Ingen maatte fæste Gaard, før han havde aftjent sin Værnepligt, men ej heller indføres i Rullen igen, naar han een Gang havde tjent.[88]) Det er umuligt at angive, hvad dette Fodfolk kostede det norske Folk, men det var vistnok i Forhold til sit Antal langt billigere end det danske nationale Fodfolk; dog medførte det større personlige Byrder for Befolkningen, der var mere villig til at gøre Soldatertjeneste end den danske.

Foruden Fodfolket blev Størsteparten af Mandskabet ved det inddelte Rytteri taget af Bondebefolkningen. Her fandt ingen egent-

---

[86]) Statskoll.s Protok. 1674 $^{9}/_{11}$ Bl. 19 ff. med Aktstykker: Gyldenløves Memorial 1673 $^{24}/_{8}$ og Statskoll.s Betænkning.

[87]) I. C. Berg, Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie IV, S. 50 ff.

[88]) Frdn. 1671 $^{18}/_{9}$ S. 72 ff.

lig Udskrivning Sted, da Bonden selv eller hans Søn eller Karl red af Gaarden, som det hed. Uagtet Omkostningerne herved godtgjordes Bonden i hans Jordebogsafgifter og Skatter,[89]) var Rytterholdet alligevel en stor Byrde for dem, det traf, da Godtgørelsen ikke slog til.

I Hertugdømmerne var Forholdet paa det militære Omraade som i Danmark. Der var ligesom her en udskreven Landmilits,[90]) til hvis Officerers Underholdning der skattedes særskilt af Undersaatterne i Kongens egne Amter. Indtægten heraf er opført under de almindelige Skatter. Den udgjorde 5 Sk. Lybsk. aarlig af Ploven.[91]) Ryttergodsudlæget omfattede ogsaa den kongelige Del af Hertugdømmerne, og den endelige Forordning om Landrytteriet og Ryttergodset af 2. Marts 1672 udkom baade i Kongeriget og i Hertugdømmerne.[92])

Et halvt Aars Tid efter udkom en Udskrivningsforordning for Hertugdømmerne, hvorefter 3 Amtsplove skulde udgøre et Lægd til Stilling af en Soldat. Udskrivningen var indrettet som i Danmark og Norge, men ligesom i sidstnævnte Land var der ikke Tale om at leje Soldater, naar Lægderne intet krigsdygtigt Mandskab havde. De manglende udtoges af hele Amtets eller Landskabets unge Mandskab ved Amtmand eller Landfoged. En udskreven Soldat modtog af Lægdet 4 Mk. Lybsk paa Haanden og sine Udrustningsgenstande. I Fredstid tjente han som Karl for sædvanlig Løn som i Danmark og Norge for ikke at besvære Lægdet.[93])

7. Indkvartering.

Indkvarteringen hvilede navnlig i de to første Aar efter Krigen som en utaalelig Byrde paa Befolkningen i Danmark og Hertugdøm-

---

[89]) Se ovenfor S. 302.

[90]) Krigskoll.s indk. Sager 1665 Nr. 129. Herskabet Pinneberg købte sig fri for Udskrivning mod 10000 Rdl. een Gang for alle, c. l. 1665 $^{7}/_{5}$ Nr. 136, om Udskrivn. i 1666, se c. l. 1666 Nr. 47, 204.

[91]) Se Glückstadt Krigskassergsk. 1665 og 1672, 73 og 74.

[92]) Frdn. S. 122 ff.

[93]) Frdn. 1672 $^{9}/_{11}$ i Samlingen, Deutsche Verordnungen nicht in Corpus Const. V. Militaria.

merne.[94]) For Danmarks Vedkommende har vi allerede behandlet Spørgsmaalet.[95]) I Hertugdømmerne var det navnlig de afdelte Fyrster, som klagede, idet de mente, at de ikke var forpligtede til at tage mod Indkvartering. Af deres Klager kan vi se, hvilken umaadelig Byrde Indkvarteringen var for Befolkningen.

Efter at Hærens Forhold var ordnede ved Indførelsen af de nye almindelige Skatter, hørte Indkvarteringen paa Landet op, og de hvervede Tropper, der navnlig bestod af Rytteri, blev lagte ind i Byerne, naturligvis særlig i Fæstningsbyerne; men de omliggende Byer maatte bidrage til Underholdning af Standkvarteret der.[96]) Det hed sig nok, at de hvervede Tropper skulde nøjes med deres Løn og kun have Husly, Lys og Brændsel af Kvarterværten, men de, navnlig Officererne, kunde ikke leve af, hvad de fik, og var derfor en utrolig Plage for deres Værter, som vistnok egentlig maatte føde dem.[97]) Paa Grund af Byernes Klager herover blev en Del af deres indkvarterede Ryttere lagt ud paa Landet i 1670, hvor de fordeltes paa Sognene under Navn af Sogneryttere.[98]) Da disse Ryttere rykkede ud af deres Kvarterer i 1675, blev deres Underholdning opkrævet som en Skat, og den indbragte 2987 Rdl. i Aalborg og Viborg Stifter.[99])

Af det her udviklede ser vi, at Undersaatternes Skattebyrder og altsaa Statsindtægten var langt større, end Regnskaberne over Ind-

---

[94]) Grundlaget for Indkvarteringsbyrden var Frdn. af 23. Oktbr. 1660 om Landmilitærets Traktement i Fredstid (S. 8 ff.) Efter denne fik en Rytter maanedlig 7 Rdl. eller Naturalier i Forhold dertil, en Fodsoldat 5 Slettedaler. Naar de var paa Arbejde, fik de maanedlig 4 Mk. Dansk over deres Traktement. Dette ydedes, hvor de var indkvarterede.

[95]) Se ovenfor S. 283.

[96]) R. E. 1665 $^{21}/_{2}$ Nr. 1926. Nakskov klagede over, at Standkvarteret kostede Byen over 2000 Slettedaler aarlig, hvorfor Udgiften dertil fordeltes paa de laaland-falsterske Byer efter deres Skat. S. T. 1669 $^{27}/_{4}$ Nr. 270, $^{9}/_{1}$ Nr. 9—10.

[97]) Se Statskoll.s Forhandlinger 1672 $^{8}/_{7}$ Protok. Bl. 64 f. Om hvorledes det gik til, hvor der var Standkvarter, se en Supplik fra Fredericia 1673 $^{15}/_{11}$ som Indlæg i et Læg af 1674 $^{31}/_{3}$ ang. Fredericias Privilegier (Statskollegiets Arkiv).

[98]) Frdn. 1670 $^{30}/_{9}$ S. 25 f. S. T. 1671 $^{14}/_{2}$ O. t. Amtmændene om at forkynde den.

[99]) Se Krigskommissær i Randers Peder Lassens Rgsk. over Sognerytteres Traktament i Aalborg og Viborg Stifter 1675.

tægterne giver os Anledning til at formode. Det vil neppe være muligt at foretage en Opgørelse i Penge, af hvad Udskrivningen og Indkvarteringen aarlig kostede Befolkningen i Monarkiets forskellige Dele, men saa meget kan vi sige, at de Efterretninger, vi faar gennem de forskellige Forordninger, om Underholdet af de udskrevne og hvervede Soldater, at der dertil medgik meget betydelige Summer, som Befolkningen maatte udrede foruden Skatterne.

8. Overordentlige Skatter i Anledning af den skaanske Krig.

Vi har set, at Norge havde forholdsvis færre overordentlige Skatter end de øvrige Dele af Monarkiet og i det hele var mindre beskattet end baade Danmark og Hertugdømmerne. Dette var de styrende sig vel bevidst, og de var derfor betænkte paa ved given Lejlighed, naar vanskelige Tider udfordrede det, at appellere til Normændenes velkendte Fædrelandssind og store Offervillighed, naar det gjaldt en Kamp for at genvinde de tabte Landsdele. Ved Vinterens Begyndelse 1672 fik Statskollegiet det Hverv at overveje, hvorledes man foruden de almindelige Midler til Dækning af Hærens og Flaadens Udgifter og det Tillæg, som var skaffet gennem Konsumtionen, kunde finde paa en overordentlig Skat, som man kunde gribe til i Nødstilfælde. En saadan fandt man i en Krigsskat eller, som den med et smukkere og mere velklingende Navn kom til at hedde i Norge, Familielandehjælpen. I sidstnævnte Land skulde den træde i Steden for den Konsumtion, som gaves af Købstæderne og de pænere Folk paa Landet i Danmark. Her optraadte den under sit rette Navn som Krigsstyr. I øvrigt var der god Grund til at kalde den for Familieskat, eftersom den var grundlagt paa Familierne, der blev fordelte i Klasser efter deres Rang og Velstand. Saalænge denne Skat varede, skulde Matrikelskatten og i København Grundskatten ophøre. Den var anslaaet til at kunne indbringe i begge Lande tilsammen 800000 Rdl.[100])

[100]) 1672 $^{9}/_{12}$. To originale Betænkninger af Statskollegiet, jfr. R. E. 1675 $^{12}/_{2}$ Nr. 947.

Uagtet Familielandehjælpen blev udskrevet i Norge allerede i Marts 1675,[101]) er den dog ikke medtaget i Beregningen over Indtægterne for dette Aar, da Udbyttet af den først forelaa fuldstændig i 1676, og den naturligt ligesom Krigsstyren i Danmark, der blev udskrevet første Gang 1676,[102]) hører til den følgende Periodes under Krigen stærkt forøgede Indtægter.

Paa samme Maade forholder det sig med en anden overordentlig Skat, den saakaldte Kobberskat, som blev udskrevet til Forsyning af Flaaden med Kobberstykker i begge Monarkier i 1674 og skulde betales i 3 Terminer 1674, 75 og 76 i Tiden fra første Marts til første Juli.[103]) Ogsaa den hører til næste Periodes Krigsskatter, og Udbyttet af den kan ikke opgøres før i 1676, til hvilket Aars Indtægter den vil blive regnet. For begge disse Skatter var de egentlige Bønder fritagne.

VI. Indtægterne af de overordentlige Skatter.

De overordentlige Skatter, hvis Indtægter vi kan kontrolere, udgjorde i alt i hele det danske Rige fra 1661—1675 1210527 Rdl., hvoraf 707360 Rdl. faldt paa Danmark, 143820 Rdl. paa Norge, 339799 Rdl. paa Hertugdømmerne og 19548 Rdl. paa Grevskaberne. Af disse Beløb udgjorde Prinsesseskatterne Hovedparten. Naar disse fradrages, indbragte de øvrige overordentlige Skatter 1661—1675 313330 Rdl., som fordelte sig saaledes: i Danmark Hovedskatten 13224 Rdl., Præsterytterskatten 27404 Rdl., Sognerytternes Underholdning 2987 Rdl. og Baadsmandsskatterne 19260 Rdl., i Norge Baadsmandsskatterne 2000 Rdl., i Hertugdømmerne Rigs- og Kredsskatterne 246455 Rdl. og i Grevskaberne en Fortifikationsskat 1673 2000 Rdl.

[101]) R. E. 1675 $^{18}/_{3}$ Nr. 952.
[102]) R. E. 1676 $^{27}/_{1}$ Nr. 1001—1006.
[103]) Statskoll.s Protok. 1674 $^{18}/_{2}$ Bl. 95, S. T. 1674 $^{24}/_{2}$ Nr. 50, Frdn. 1674 $^{31}/_{3}$, S. 231 ff. (Danmark) og S. 235 ff. (Norge).

FEMTE KAPITEL.

Konsumtionen.

I. Konsumtionen i Frederik III.s Tid.

Konsumtionen var særlig en Afgift paa Forbrug af indenlandske Artikler. Som Landeskat var den vistnok begyndt i Holland, der havde et udviklet System af indirekte Skatter, men ellers kendtes den i de germanske Lande under Navnet Accise som Afgift paa enkelte Forbrugsgenstande, navnlig Øl og Brændevin, langt længere tilbage i Tiden. Her i Landet indførtes den som Landeskat ved Konsumtionsforordningen af 18. Novbr. 1660,[1]) men den var allerede i Forvejen prøvet under Krigen, om end i mildere Form.

Skatten svaredes baade paa Landet og i Byerne. Den udrededes af formalet Korn, af Drikkevarer, af levende Kvæg, af fersk og salt Kød, af Sko, Støvler og Tøfler, af Kort, af Vognmænd og af Bryllupper. I Købstæderne indbetaltes den i Ciseboderne og paa Landet hver Tingdag; desuden svaredes der Portkonsumtion af Bondens Frembringelser, naar de førtes til Salg i Købstaden. Afgiften var af forskellig Natur, idet den dels var en Forbrugsafgift og dels et Tillæg til Tolden, som betaltes tillige med denne, f. Eks. paa indførte Drikkevarer. Af Øl og Vin fra Udlandet svaredes først Cise sammen med Tolden, naar det indførtes, og siden Konsumtion, naar Kromanden eller Vintapperen udtappede det. Afgiften af levende Kvæg kaldtes for Græspenge og af Bryllupper for Kopulationspenge.

---

[1]) S. R. Nr. 292. Om Skattens Forhistorie, se J. A. Fridericia, Adelsvældens sidste Dage, S. 506 ff., 541 og Chr. Bruun, Enevældens Indførelse, S. 44 f.

Forordningen blev hurtig ændret, da der indløb stærke Klager over, at Afgifterne var for høje.[2]) Statskollegiet, som fik Sagen til Behandling, anbefalede at nedsætte Afgiften paa Varer, som de fattige mest brugte, f. Eks. paa formalet Rug, og forhøje den paa de riges Forbrugsgenstande, f. Eks. Hvede og fersk Kød. Endvidere fik Bonden Lov til at beholde sin Haandkværn, men skulde selvfølgelig alligevel betale sin Konsumtion. I Købstæderne maatte Borgemester og Raad bestemme Haandkværnenes Antal, men der maatte kun males Gryn paa dem. Vinhandlerne blev fri for at svare Konsumtion af det Lager, som de havde anskaffet sig under Krigen, og ogsaa Skomagerne og Kræmmerne fik Lettelser, men hvad der var det vigtigste, Portkonsumtionen, der havde besværet den fattigste Del af Befolkningen mest og irriteret alle, blev ophævet. Herom udkom Forordningen af 7 Maj 1661.[3])

Indtægterne af Konsumtionen af København og Sjællands Købstæder anvendtes til Befæstningen af København og til Garnisonens Underholdning, af Fyens Købstæder til Nyborg og Korsør Fæstninger og Garnison; Resten skulde indleveres paa Skatkammeret. En Del af Københavns Konsumtion var i Forvejen tillagt Hoffets Underholdning, hvor den forblev.[4]) Da Konsumtionen indførtes, blev der bevilget Københavns og Byernes Magistrater samt Herskaberne paa Landet en vis Andel af dens Indtægt paa hvert Sted, nemlig $^{1}/_{10}$ i København og $^{1}/_{20}$ i Byerne og paa Landet. Magistraterne maatte selv nyde Halvdelen af den Sum, de saaledes fik tilstillet, medens den anden Halvdel skulde anvendes til Byens Tarv. Provinskøbstædernes Magistrater skulde aflægge Regnskab paa Skatkammeret for denne Anvendelse,[5]) hvad de dog i høj Grad forsømte.

Man havde ventet sig stort Udbytte af Konsumtionen, men den blev ligesom Hovedskatten en stor Skuffelse. Da Regeringen troede, at Aarsagen til det ringe Udbytte laa i, at der blev begaaet store Underslæb ved Oppebørselen, besluttede den sig til at forpagte den ud,

[2]) S. T. 1661 $^{17}/_{4}$ Nr. 226.
[3]) Statskoll.s Protok. 1660—70 Bl. 8 under $^{19}/_{4}$, jfr. Lindbæk I, 11 ff. S. R. 1661 $^{7}/_{5}$ Nr. 100, Frdn. S. 42 ff.
[4]) R. E. 1661 $^{13}/_{5}$ Nr. 654, jfr. S. T. 1661 $^{23}/_{3}$ Nr. 291.
[5]) S. R. 1660 $^{19}/_{12}$ Nr. 312, R. E. $^{27}/_{12}$ Nr. 278, 1661 $^{14}/_{1}$ Nr. 228, Frdn. S. 23 f.

men heller ikke under denne Form gav den noget af Betydning. Den sande Aarsag til det ringe Udbytte var Befolkningens Armod, men selvfølgelig havde ogsaa Uviljen mod denne Skat og Letheden ved at unddrage sig for den sin store Andel i, at Resultatet blev saa daarligt. Forpagtningen af Konsumtionen blev udbudt til de højestbydende i August Maaned fra Mortensdag af,[6]) og den vedvarede, indtil Konsumtionen ophævedes baade i Købstæderne og paa Landet ved den nye Matrikelskats Indførelse i 1662. Kun i København vedblev den, da Matrikelskatten ikke indførtes der;[7]) siden fik Byen ikke alene en Grundskat, men beholdt ogsaa Konsumtionen.

I Budgettet for 1662 anslaas Konsumtionen af Købstæderne i Danmark til 30000 Rdl. paa Grundlag af det, der var indkommen i 1661.[8]) Hvor meget der er indbefattet i denne Sum, er ikke let at vide; men da der ellers ikke tales om Konsumtionen i København og paa Landet, kunde man tro, at ogsaa denne var indbefattet derunder. Dette er dog vistnok ikke Tilfældet. Vi kan desværre kun kontrolere, hvad der indkom i København og de sjællandske Byer samt Bispernes Oppebørsel for Landet. København og de sjællandske Byer gav i 1661 en Indtægt af 22525 Rdl.,[9]) og Bispernes Oppebørsel 18371 Rdl., altsaa i alt 40896 Rdl. I de følgende Aar under Ludvig Lorens's Administration var Gennemsnitsindtægten af den københavnske Konsumtion 11700 Rdl. aarlig.

I 1665 var det paa Tale at indføre Konsumtionen igen, vel sagtens paa Grund af de mange Klager, der lød fra Købstæderne over Matrikelskattens ulige Fordeling. Mikkel Langemack og Ludvig Lorens indkom hver med et Forslag om at genindføre Konsumtionen i Købstæderne, hvorfor de synes at have vundet Kongen og hans Raadgivere.[10]) Vi har kun Lorens's Forslag bevaret. Det er i det væsentlige i Overensstemmelse med Forordningen af 7. Maj 1661, men indfører tillige Afgifter af Begravelser, Barnedaab og Karosser foruden andre formentlige Forbedringer, f. Eks. foreslaas Køben-

---

[6]) R. E. 1661 $^{20}/_{8}$ Nr. 861, Frdn. Bbbb III.

[7]) R. E. 1663 $^{11}/_{2}$ Nr. 618. Jfr. Skattebrev til Ribe By 1662 $^{14}/_{7}$, Kopi ved Beviser til Byens Kontribut. Rgsk. $^{1}/_{8}$ 1662—$^{1}/_{1}$ 1671.

[8]) Budstikken 1823 Sp. 627—28.

[9]) Memorialbog 1669 Bl. 289.

[10]) S. T. 1665 $^{21}/_{2}$ Nr. 84.

havns og Christianshavns Konsumtion opkrævet under eet. Statskollegiet erklærede sig i Sagen, men vi kender intet til, hvad dets Betænkning gik ud paa. Rimeligvis har det fraraadet Forslaget. Lorens havde motiveret det med, at Matrikelskatten særlig gik ud over Haandværkerne, medens de handlende unddrog sig fra Skatten.[11]) Heri havde han maaske Ret, da det var de mest velhavende Borgere, der forestod Ligningen; thi kun paa Grund af en uretfærdig Ligning [12]) kunde Matrikelskatten ramme de mindre velstillede haardere end Konsumtionen, der ellers altid maatte blive en Skat, som vendte den tungeste Ende nedad.

Lorens havde selv tilbudt at ville overtage Oppebørselen af Konsumtionen i København og Sjælland mod at nyde en Tiendedel af dens Afkastning. Hans Forslag blev som sagt ikke antaget, men han fik heller ikke Oppebørselen af Konsumtionen i København og Christianshavn, som han hidindtil havde haft; den blev overladt Hofslagter Niels Olsen for 15000 Rdl. aarlig samt Tienden til Magistraterne sammesteds, der blev fastsat til 1300 Rdl. for Københavns Vedkommende og 200 Rdl. for Christianshavns.[13]) I Forpagtningen var ikke indbefattet Cisen paa Toldboden af Vin og fremmed Øl, der opkrævedes sammen med Tolden.[14]) Samtidig blev Maltaccisen i Købstæderne, der var af ældre Dato end Konsumtionen — den blev opkrævet efter Forordningen af 1. Septbr. 1655 — og var vedbleven efter dennes Ophævelse, opbudt til Forpagtning over hele Landet.[15]) I Anledning af de nye Forpagtninger blev der paa ny udstedt Forordninger om Konsumtionens og Accisens Betaling og Oppebørsel,

---

[11]) Statskoll.s Protok. 1665 $^{27}/_{2}$ Bl. 111, Lorens's Forslag Febr. 1665, Lindbæk I, 252.

[12]) Om Klager over uretfærdig Ligning og over dem, som unddrog sig fra at deltage i Skattebyrden, se f. Eks. S. T. 1662 $^{19}/_{3}$ Nr. 105, 1663 $^{8}/_{7}$ Nr. 264, 1664 $^{1}/_{3}$ Nr. 80, Statskoll.s Protok. 1664 $^{4}/_{4}$ Bl. 84 f. med Aktstykker, S. T. 1666 $^{16}/_{6}$ Nr. 299, Statskoll.s Protok. 1668 $^{15}/_{6}$ Bl. 116, Supplik 4, Lindbæk I, 324 f.

[13]) R. E. 1665 $^{12}/_{9}$ Nr. 2206, Kontrakt $^{14}/_{9}$, ratificeret $^{15}/_{9}$, i Afr. VIII, 159c, R. E. 1665 $^{28}/_{9}$ Nr. 2226.

[14]) Frdn. 1662 $^{20}/_{9}$, jfr. R. E. 1665 $^{3}/_{10}$ Nr. 2227, hvoraf vi kan se, at den fremdeles opkrævedes af Tolderen. Allerede ved denne Lejlighed blev Tolden, Accisen og Konsumtionen paa fremmede Drikkevarer slaaede sammen til een Afgift, se R. E. 1662 $^{20}/_{12}$ Nr. 543, Frdn. S. 90 ff.

[15]) R. E. 1665 $^{12}/_{9}$ Nr. 2206.

da der som sædvanlig var mange, der unddrog sig for at udrede den.[16])

Indtil Mikkelsdag 1665 blev Konsumtionen i København oppebaaren af Ludvig Lorens, og den indbragte sammen med Konsumtionen af de sjællandske Købstæder, som kun vedvarede, til Matrikelskatten begyndte, 66741 Rdl.[17])

Fra Mikkelsdag 1665—1669 var den københavnske Konsumtion forpagtet af Hofslagter Niels Olsen. 1666 var hans Forpagtning bleven sat op til 18200 Rdl. aarlig, men da det viste sig, at han ikke kunde svare saa meget, blev den 3. August 1668 sat ned til 16000 Rdl., hvorpaa den blev staaende til Nytaar 1670. I hans Forpagtningstid var Indtægten 71033 Rdl.[18]) Da hans Afgift blev sat op i 1666, fornyedes Konsumtionsforordningen med skærpede Bestemmelser mod Underslæb,[19]) samtidig med at det indskærpedes Københavns og Christianshavns Magistrater at staa ham bi, da deres Tiendepenge var forhøjede til 1800 Rdl. aarlig.[20]) I Aaret 1670 var Konsumtionen overladt til Hofslagter Hans Hermansen,[21]) som gav 16000 Rdl. i Afgift;[22]) men i 1671 fik Niels Olsen den igen for 19000 Rdl.[23]) Indtil dette Tidspunkt havde Indtægten af Konsumtionen i København været forholdsvis konstant. Den havde i alt efter Grundregnskaberne udgjort siden 4. Marts 1661 172774 Rdl. eller c. 15700 Rdl. aarlig.[24]) Dens laveste Beløb havde været 11138 Rdl. i 1664 og dens højeste 19000 Rdl. i 1671. I 1669 indkom der nok 20000 Rdl., men det Aar var paa fem Kvartaler. Hvis

---

16) R. E. 1665 $^{15}/_{9}$ Nr. 2209, $^{26}/_{9}$ Nr. 2224, Frdn. S. 204 ff., R. E. 1665 $^{18}/_{11}$ Nr. 2284, $^{8}/_{12}$ Nr. 2301, Frdn. S. 211 f.

17) Memorialbog 1669 Bl. 289.

18) Afr. VIII, 159c.

19) R. E. 1666 $^{23}/_{10}$ Nr. 2837, Frdn. S. 235 ff.

20) R. E. 1666 $^{23}/_{10}$ Nr. 2838.

21) R. E. 1670 $^{8}/_{1}$ Nr. 912—913, Frdn. $^{12}/_{2}$ S. 1 f.

22) Afr. VIII, 80b, R. E. 1669 $^{31}/_{12}$ Nr. 909. Jfr. Ekstrakt over Tolden, Konsumtionen og Maltaccisen i Danmark og Norge 1663—73 i Pakken, Indberetninger, Ekstrakter og Balancer vedk. Told- og Konsumtionsintraderne 1663—1700.

23) R. E. 1671 $^{1}/_{1}$ Nr. 281—283.

24) Jeg har ikke fradraget de c. 11000 Rdl., som rimeligvis findes i det samlede Beløb, af de sjællandske Købstæders Konsumtion i 1661—62.

vi beregner den fra 1663, fra hvilken Tid al anden Konsumtion er udelukket, bliver Indtægten 137412 Rdl. eller 15268 Rdl. i Gennemsnit aarlig.[25])

II. Konsumtionen i Christian V.s Tid.

Da Christian V. kom til Regeringen, havde han og hans Raadgivere en levende Overbevisning om, at Folket var overbebyrdet med Skatter. Fra alle Sider strømmede der Ansøgninger ind til ham om Lettelse i Byrderne. Navnlig klagede Byerne højlydt, men ogsaa Proprietærerne maa have ladet høre fra sig. Til Forebyggelse heraf var det nødvendigt dels at formindske Udgifterne og dels at nedsætte Skatterne. Begge Dele skete. Over hele Monarkiet foretoges en stærk Reduktion af Embedsmændene og deres Lønninger, samtidig med at man nedsatte Matrikelskatten og Okseskatten, lagde en stor Del af det hvervede Rytteri ud paa Landet og gav Sædegaardene Skattefrihed. Men da man ikke formindskede Hæren, men tværtimod forøgede den ved Oprettelsen af det nationale Rytteri, hvorved en stor Del af det tilbageværende Krongods blev optaget, og det netop det allerbedste, og mange Embedsmænd blev brødløse, idet de mistede deres Frigaarde, og der blev gjort langt mere for Flaaden end tidligere, indtraadte der hurtig en følelig Mangel paa Penge, som maatte afhjælpes. Ved Overvejelserne af, hvorfra disse skulde tages, frembød sig to Udveje: at vende tilbage til Matrikelskatten i dens gamle Skikkelse eller finde paa nye Skatter. For Landets Vedkommende var det lettest at forøge Matrikelskatten, hvilket ogsaa skete; i Byerne kunde man ikke saa godt vende tilbage til denne i

[25]) Fra 1661—1670 var Indtægten af Konsumtionen ialt 172145 Rdl. eller 17215 Rdl. i Gennemsnit om Aaret. Af denne Sum faldt 18371 Rdl. paa Landet. Medtager vi Aaret 1671, som er det sidste inden den ny Konsumtionsforordning, bliver Totalindtægten 191145 Rdl. eller 17377 Rdl. aarlig.

dens gamle Størrelse, da der havde været klaget saa meget over den, ikke heller gav den saa stor en Indtægt, som det kunde være ønskeligt, og Regeringen besluttede sig derfor til at forsøge en ny Skat eller rettere genoptage en gammel, nemlig Konsumtionen. Der var den Fordel ved denne fremfor Matrikelskatten, hvor Ligningen spillede saa stor en Rolle, at ingen kunde unddrage sig for den, eftersom den betaltes ved Forbrug af Genstande, som var nødvendige for alle; ikke heller føltes den saa haardt af den enkelte, da den ydedes lidt efter lidt i Aarets Løb, og endelig egnede den sig udmærket til at forpagtes bort, hvad Tiden satte megen Pris paa. At den ramte den fattige Del af Befolkningen forholdsvis haardt, tog man ikke saa stort Hensyn til, især da Middelstanden i Byerne, Haandværkerne, vistnok hellere ønskede denne Skat end Matrikelskatten, som de mest velhavende handlende havde unddraget sig for at deltage tilstrækkeligt i. Endelig havde den den store Fordel, at den ogsaa fik fat i Magistraten og de øvrige Personer af forskellig Art, som enten ifølge deres Stilling eller ifølge kongelig Benaadning havde været fritagne for Skatter og borgerlig Tynge. Den havde altsaa foreløbig saa mange Fortrin, at den vistnok maatte foretrækkes for Matrikelskatten.

Konsumtionens Historie er et slaaende Eksempel paa Enevældens Lovmageri, thi i Løbet af to Aar blev den forandret ikke mindre end 3 Gange, saa at vi i den korte Tid har fire forskellige Konsumtionsforordninger. Regeringen kunde ikke blive træt af at lave om paa den, og i 1674 blev den atter forbedret, hvorefter den faldt til Ro.[1]) Den umiddelbare Anledning, til at man paa ny optog Spørgsmaalet om Konsumtionens Indførelse til Forhandling, synes Ønsket om at faa oprettet et Generalmagasin at have været. Under Forhandlingerne i Statskollegiet om et saadant blev der fremlagt et Forslag om, at Kornet til det skulde komme ind ved en Konsumtion.[2]) Hvorvidt dette blev vedtaget, vides ikke, men i Motiveringen til denne Afgifts Indførelse anførtes blandt andet, at der ved Hjælp af den skulde oprettes Magasiner for Hæren. Statskollegiet forhandlede Spørgsmaalet i Oktober 1671, men vi ved intet videre om disse

[1]) Frdn. 1671 $^{22}/_{11}$, 1672 $^{1}/_{2}$ og $^{8}/_{11}$, 1673 $^{6}/_{12}$ og 1674 $^{7}/_{12}$.
[2]) Statskoll.s Protok. 1671 $^{9}/_{10}$ Bl. 41, kgl. Befaling 1671 $^{7}/_{10}$ om Oprettelse af et Generalmagasin.

Forhandlingers Gang. Den 24. Oktbr. forelaa et Udkast til en Konsumtionsforordning, underskrevet af 15 af Statskollegiets Medlemmer.[3]) Blandt Underskriverne manglede blot Kansleren og Christen Skeel Jørgensen. Udkastet omfattede kun Konsumtion i Købstæderne og Afgift af Kvæg, som slagtedes paa Landet til Salg, samt af Drikkevarer, der udskænkedes i Kroer paa Landet; men i den følgende Maaned føjedes dertil en Skat paa alle Personer, som stod i Tjenesteforhold, hvad enten det var paa Landet eller i Byerne,[4]) og under denne Form udkom Forordningen om Konsumtionen i Danmark den 22. Novbr. 1671. Konsumtionsskatten var altsaa dels en Afgift af Forbrug, dels en Skat paa Personer, det vil sige en Kopskat. Forbrugsafgiften var i alt væsentligt indrettet paa samme Maade som ved de tidligere Konsumtionsforordninger, men der svaredes Afgift af flere Varer, og af nogle af dem visse Procent af Værdien. Hovedsagen var, at Portkonsumtionen med denne Forordning holdt sit Indtog igen i videste Udstrækning. Den Accise og Konsumtion, som fandtes i København og Christianshavn, samt Maltaccisen i de øvrige Byer forblev uforandret; deraf den store Stigning i Indtægten af Københavns Konsumtion. Af det, som førtes ud af Riget eller igennem Byerne, svaredes ikke Cise, og ingen skulde cise mere end een Gang. Naar nogen ikke havde faaet solgt sine i Byen indførte Varer, fik han Cisen tilbage, naar han førte dem hjem igen. Ved Personskattens Fastsættelse var der taget et vist Hensyn til vedkommendes Stand og Formuestilstand. Amtsskrivere, Slotsfogder og Ridefogder gav hver 4 Rdl. — disse regnedes nemlig ogsaa for Tjenere —, Proprietærerers Forvaltre, Fogder og Skrivere hver 1 Rdl., Køb-, Kræmmer-, Brygger- og Kældersvende i Byerne samt Ladefogder og Avlskarle i By og paa Land hver 4 Mk., Haandværkssvende og Drenge, Tjenestekarle i Byer, paa Herregaarde og hos Præster hver ½ Rdl., kvindeligt Tyende hos alle uden for Bondestanden hver 2 Mk., Bøndernes Karle hver 2 Mk. og deres Piger 1 Mk.

[3]) Statskoll.s Protok. 1671 $^{23}/_{10}$ Bl. 43. Originalt Udkast 1671 $^{24}/_{10}$, underskrevet af Gyldenløve, Schack, H. Bjelke, H. Rantzau, J. Bjelke, Otto Powisch, Ove Juel, H. Vind, E. Krag, E. Parsberg, Poul Klingenberg, P. Griffenfeld, J. Juel, P. Bülcke og C. Biermann.

[4]) Statskoll.s Protok. 1671 $^{6}/_{11}$ Bl. 43 f. Behandlingen af Spørgsmaalet henvistes til en Kommission, bestaaende af Reedtz, Powisch, J. Juel og Klingenberg.

Alle, som opholdt sig paa Landet og var dygtige til at overtage Gaard eller Hus, men ingen havde, skulde give 1 Rdl. hver. Som man ser, var der taget Hensyn baade til Rang og Stand og desuden til Landbrugets Interesse. En for Tiden karakteristisk Tilføjelse var denne, at ingen Tjener paa Grund af Skatten maatte forlange højere Løn, end det forud var Skik, ej heller nogen Husbonde give den.

For at der ikke skulde komme for stærke Klager over dette store Skattepaalæg, navnlig fra Godsejernes Side, trøstede Regeringen dem med, at fra 1. Febr. 1672 skulde der kun gives ½ Rdl. aarlig i Matrikelskat af hver Td. Htk., og saafremt den nye Skat kunde indbringe mere end det, der ved Nedsættelsen afgik i Indkomsten af Matrikelskatten, skulde denne blive formindsket med et tilsvarende Beløb. Vi har allerede set, hvorledes det gik med Opfyldelsen af dette Løfte.[5]) Paa samme Maade lovedes der ved Forordningens Fornyelse den 1. Febr. 1672 København Nedsættelse i Grundskatten og de andre Købstæder Nedsættelse i deres Matrikelskatter; for disse sidstes Vedkommende blev Løftet holdt; men hvad maatte de ikke betale for denne Gunst! Deres oprindelige Matrikelskat var paa noget over 62000 Rdl. aarlig; i Anledning af Tronskiftet fik de den nedsat til noget under 47000 Rdl. og nu til c. 31000 Rdl.; men samtidig fik de en ny Skat, som i det første Aar indbragte op imod 51000 Rdl., i det andet omtrent 82000 Rdl., i det tredie over 89500 Rdl. og i 1675 93663 Rdl. Selv om vi giver Krigen Skylden for de to sidste Aars høje Beløb, hvad der i øvrigt ingen Grund er til, da Skatten vedblev paa samme Maade efter Krigen, kan vi med Sandhed sige, at det var et daarligt Bytte, Købstæderne havde gjort. De var komne fra Asken og i Ilden. Hvor stor en Del af denne Afgift, der blev væltet over paa Frembringerne, er ikke til at afgøre, men Broderparten maatte trods alle Regeringens fastsatte Priser[6]) komme til at hvile paa Forbrugerne, altsaa paa Byernes egen Befolkning.

Den ny Forordning var neppe begyndt at virke, før man tænkte paa at forandre den. Det var navnlig for Landets Vedkommende, at man ønskede at faa noget klækkeligt ud af den, uden at man dog vilde paalægge Bønderne noget ud over de Byrder, som de i Forvejen havde. Ved Siden af Folkelønsskatten indførtes derfor en

[5]) Se ovenfor S. 318.

[6]) Om saadan Prissætning, se f. Eks. S. T. 1672 $^{21}/_{11}$ Nr. 747—748.

Familieskat. Alle paa Landet, som nød Løn af Kongen, skulde give 2 Slettedaler aarlig for hver Person i deres Husholdning paa over 15 Aar, dog kun 1 Slettedaler for Rygtere og Tærskere. De, som holdt Heste, gav 1 Rdl. aarlig i Afgift, hvad enten de havde een eller flere Heste. Alle, som ejede eller boede paa Sæde- og Avlsgaarde, betalte paa samme Maade; ligeledes militære indtil Ritmestre og Kaptajner; de svarede dog ikke af Hestene, uden de boede paa Sædegaarde. Kapellaner, Sædedegne, Herreds- og Birkefogder samt Ting- og Birkefogder skulde give 1 Slettedaler for hver Person i deres Husstand. Flækker som Hillerød, Skanderup (Skanderborg), Nibe, Løgstør, Fladstrand, Rødby o. a. deslige, som var ansatte til en meget ringe Matrikelskat, skulde sættes i Konsumtion af Amtmændene. Til Brug ved Skattens Opkrævning, der besørgedes af Amtsskriveren, skulde alle de nævnte Personer for deres Husstandes Vedkommende og enhver Præst for sit Sogn indsende Mandtal til Amtmanden, som lod dem sammenarbejde til et Mandtal for hele Amtet, hvoraf der udfærdigedes to Eksemplarer, et til Skatkammeret og et til Generalkrigskommissæren.

For de Varers Vedkommende, som kom ind i Byerne ad Søvejen, sloges Konsumtionen sammen med Tolden i een Takst, saa at Tolderne ikke behøvede at føre to Slags Regnskaber.

Der blev truffet særlige Forholdsregler for at modvirke Underslæb. Hestemøller og Haandkværne i Byerne blev afskaffede, Borgernes Kornforraad blev optegnede af Cisebetjenten, ligesaa deres Græsningskvæg, Tillæg af Husdyr og Oldensvin. For at Afgiften kunde falde paa Byerne og alene paa det, som virkelig brugtes i dem, skulde Markeder holdes uden for Byportene, og Bønderne maatte sælge deres Varer der eller fik Kvittering for Afgiften, at Køberen af Varerne kunde komme til at betale den.

Husbonden betalte sit Tyendes Afgift og kortede den i deres Løn, og alle ledige Kvinder skulde nu give 3 Mk. aarlig. Al Oppebørsel paa Landet af denne Skat blev tilstillet Amtsskriverne, ogsaa Gejstlighedens og Rytterdistrikternes, medens Bykonsumtionen af Magistraten forsendtes efter Generalkrigskommissærens Ordre.[7])

Denne Forordning blev grundlæggende for lange Tider. Ved

---

[7]) Statskoll.s Protok. 1672 $^{11}/_{1}$, $^{15}/_{1}$, $^{16}/_{1}$ Bl. 49 f. R. E. 1672 $^{1}/_{2}$ Nr. 549.

de følgende blev Taksterne forhøjede eller forandrede, og enkelte Klasser som Sognepræster og Grever og Friherrer blev fritagne for at betale, men ved Grundprincippet ændredes der ikke.

Forordningen var neppe bleven offentliggjort, før Regeringen tænkte paa at bortforpagte Indtægten af Konsumtionen. Anledningen hertil havde Maltaccisen givet, som ved at bortforpagtes havde indbragt adskilligt mere, end man var vant til at faa af den. Kongen vilde begynde med Sjælland,[8]) og der udgik kort efter Ordre fra Kammerkollegiet om at bortforpagte Konsumtionen i Jyllands Byer undtagen Aarhus.[9]) Men Sagen blev vistnok foreløbig stillet i Bero, da man først vilde se, hvorledes den ny Skat virkede, og endnu ikke var bleven enig med sig selv om, hvorvidt den ikke i Købstæderne burde ombyttes med en Grundskat af samme Art som den københavnske, samtidig med at Matrikelskatten blev helt ophævet. Tanken om Konsumtionens Afskaffelse blev dog opgivet,[10]) og man gav sig i Steden for til at overveje, hvor vidt det var praktisk ogsaa at indføre den i Norge.[11]) Denne Overvejelse blev imidlertid foreløbig udsat, da der manglede tilstrækkelige Oplysninger.

Derpaa toges den danske Forordning op til fornyet Drøftelse, og der blev nedsat en Kommission, bestaaende af Otto Powisch, Jens Juel, Poul Klingenberg og Peder Scavenius til at fremkomme med et Forslag til Forbedring af den, navnlig ønskede Kongen at være sikker paa, hvad der indkom, og at det indkom i rette Tid.[12]) For at opnaa dette besluttede man sig endelig til at udbyde Konsumtionen til Forpagtning fra Nytaar 1673. Den blev opbudt som Helhed eller stykkevis (f. Eks. Afgiften af formalet Korn, Portkonsumtionen, Folkelønsskatten) og til alle og enhver; særlig opfordrede man Magistraterne til at forpagte Konsumtionen i Købstæderne. Forpagteren var fri for Matrikelskat, Formynderskab og anden borgerlig Bestilling. Paa Landet kunde Forpagtningen ske amts- eller herredsvis.[13])

---

8) S. T. 1672 4/2 Nr. 113.
9) R. E. 1672 21/2 Nr. 490.
10) Se ovenfor S. 316 f.
11) Statskoll.s Protok. 1672 8/7 Bl. 63 ff.
12) Statskoll.s Protok. 1672 16/9 Bl. 72.
13) Frdn. 1672 16/10 S. 143 f.

Medens man ventede paa Tilbudene, forhandledes der videre om en Forandring i Konsumtionsforordningen, og man fortsatte tillige i Statskollegiet Drøftelsen af, hvorvidt ogsaa Norge skulde velsignes med denne Skat.[14]) Heldigvis for dette Land kom man heller ikke denne Gang til nogen Afgørelse i Sagen.[15]) Norge fik først Konsumtionsskatten i 1680.[16]) Derimod blev man færdig med den ændrede Forordning for Danmark, der udkom den 8. Novbr.[17]) Den indeholdt Forhøjelser i Taksterne næsten overalt, dog ogsaa Nedsættelser for dem, der kunde have vanskeligt ved at betale. Sognepræster blev fri for at betale for deres egne Personer paa Grund af deres store Arbejde med Mandtallene. For at undgaa Underslæb skulde alle betale Afgiften, f. Eks. ogsaa Søetaten og de islandske handlende, som til Gengæld fik en Pengesum i Erstatning, kun det ost- og vestindiske Kompagni samt Almuen paa Landet var fri. Et Vidnesbyrd om, i hvor trykket en Stilling mange af Adelen sad, var den Bestemmelse, at adelige, som boede paa Bøndergaarde, hvoraf der gaves Matrikelskat, var fri for Konsumtion. I Embedsfamilier var Aldersgrænsen for Børnene, der var fri, sat ned til 12 Aar. Iøvrigt benyttede man efter Tidens Skik at søge flere Formaal paa een Gang Lejligheden til at værne Købstæderne. Kromænd paa Landet og de, som solgte Øl og Brændevin paa Markeder, skulde tage deres Varer fra Købstæderne. Ingen paa Landet maatte brygge Øl og Brændevin til Salg. Kromænd maatte ikke brygge. Der blev atter udstedt Forbud mod Hestemøller og Haandkværne. I Fæstningerne, hvor man ikke turde ødelægge dem, skulde de være forseglede i Fredstid. Græspengene og Bryllupsafgiften samt Tolden paa Kort blev meget

[14]) I en Betænkning af 1672 $^{19}/_{8}$ (Indlæg til S. T. 1672 $^{24}/_{9}$ Nr. 605) havde Statskollegiet udtalt sig for Indførelse af Konsumtion og Grundskat i de norske Købstæder, naar der blev Fred.

[15]) Statskoll.s Protok. 1672 $^{21}/_{10}$ Bl. 73, $^{29}/_{10}$ Bl. 75 f. Orig. Betænkning $^{5}/_{11}$. Statskollegiet vedtog nok, at Konsumtionen godt kunde indføres, og Kammerkollegiet fik overdraget at udarbejde en Plan, hvorefter det kunde ske; men i Stedet for at gøre dette, fraraadede det paa det bestemteste Kongen for Øjeblikket at indføre Skatten, hvilket maaske havde til Følge, at det ikke skete, uagtet Kollegiet fik en Irettesættelse, fordi det blandede sig ind i Ting, som ikke vedkom det, se R. D. P. III, 1673 $^{14}/_{4}$ Bl. 140.

[16]) R. E. 1680 $^{8}/_{11}$ Nr. 52, Frdn. S. 541 ff.

[17]) Frdn. S. 144 ff.

forhøjet. Soldater, Baadsmænd og Bønder var fri for Bryllupsafgift. En ikke ringe Byrde var det for Bønderne, at de af deres Børn, som tjente dem for Karl eller Pige, nu ogsaa skulde svare Afgiften. Bissekræmmere og Haandværkere undtagen de almindeligste Landhaandværkere som Grovsmede, Tømrere, Murere o. l. skulde give 2 Rdl. aarlig. Der var foreskrevet meget nøje Regler for Mandtallenes og Amtsekstrakternes Affattelse, for at Oppebørselen kunde gaa saa hurtigt og rigtigt for sig som muligt.[18])

Der var allerede store Restancer paa den ny Skat baade i København og i Købstæderne, og paa Landet blev Amtmændene og Amtsskriverne siddende med Ekstrakterne, som de ikke kunde faa færdige paa Grund af udeblivende Mandtal fra Proprietærer og Præster. Regeringen maatte derfor udstede en Forordning om Restancernes Betaling og Mandtallenes Indsendelse inden en vis Frist under Trussel om Bødestraffe.[19]) Der opstod en Strid om, hvorledes der skulde betales af dem, som boede i Sæde- og Avlsgaarde, som laa inden for Købstedportene, om de skulde betale af Personerne eller svare Afgift i Portene af, hvad de indførte. Amtsforpagter Jens Clausen paa Maribo Kloster førte i denne Anledning en Sag for Højesteret mod den stedlige Konsumtionsforpagter, der havde Kammerkollegiets Forstaaelse af Forordningen paa sin Side, men Højesteret gav Jens Clausen Medhold, at han kun skulde svare af Personerne, som om han havde boet paa Landet. Kammerkollegiet fandt sig kun modvilligt i denne Afgørelse.[20])

Forpagtningen af Konsumtionen gav finansielt set saa godt et Resultat, at den atter blev udbudt i 1673.[21])

Men Regeringen var endnu ikke færdig med at lave om paa Konsumtionsforordningen. Hidtil var det Statskollegiet, som havde besørget Udkastene til Forordningerne, men nu mødte Kammerkollegiet op med et Projekt, som kom til Forhandling i Statskollegiet, der ændrede ikke saa lidt i det. Den ny Forordning udkom den 6.

---

[18]) R. E. 1672 $^{8}/_{11}$ Nr. 640, Frdn. S. 144 ff.
[19]) R. E. 1672 $^{14}/_{11}$ Nr. 641, Frdn. S. 164 ff., $^{16}/_{11}$ Nr. 642. En lignende Frdn. udkom 1674 $^{24}/_{3}$, R. E. Nr. 852, jfr. Nr. 853.
[20]) Se Rskr. til Statsk. 1673 $^{2}/_{9}$ med Afskrift af Kammerets Betænkning 1673 $^{21}/_{7}$ i Statskollegiets Arkiv. Højesteretsdommen var af 1673 $^{17}/_{6}$.
[21]) Frdn. 1673 $^{10}/_{10}$ S. 181 f.

Decbr. 1673. Den a veg i alt væsentligt ikke fra de foregaaende Forordninger. Der var foretaget enkelte Takstforandringer, navnlig i Folkeholdsskatten, som for Amtsbetjentenes Vedkommende var bleven forhøjet. Der var en ny Bestemmelse om Tilbagebetaling af Komsumtionen af indførte Varer, som atter udførtes. Det er i høj Grad betegnende for Tiden, at den, som havde faaet en Fordring paa Staten anvist i Konsumtionsafgiften, selv skulde hjælpe Konsumtionsbetjenten med at faa Pengene inddrevne ved at sagsøge dem, som resterede med Skatten. Han maatte ikke vende sine Vaaben mod Konsumtionsmodtageren selv og „molestere" ham for noget, han ikke havde kunnet faa ind. Ligesom Tyendet ikke maatte forlange højere Løn af sin Husbond paa Grund af Skatten, saaledes skulde Vognmændene selv betale Kørselsafgiften, ikke de rejsende.[22]) Paa denne Maade søgte Regeringen at faa Afgifterne til at falde der, hvor de var paatænkte; men det lykkedes neppe.

Konsumtionsforpagterne havde særlig klaget over, at der var Folk med store Husholdninger, som et helt Aar igennem ikke tog Seddel paa at lade noget male, uagtet de bagte og bryggede alligevel, hvilket aabenbart viste, at der skete Svig. Med Hensyn til saadanne bestemtes, at deres Navne skulde angives paa Skatkammeret, for at det kunde raade Bod paa slige Besvigelser. Dette Middel hjalp imidlertid ikke, og der indløb langt flere Angivelser, end Skatkammeret kunde overkomme, hvorfor det atter næste Aar fremkom med Forslag til Forandring af Konsumtionsforordningen i dette og andre Punkter, som gennem Erfaringen havde vist sig at være uheldige. Forandringen angik foruden det nævnte Værtshusene paa Landet og Sæde- og Avlsgaarde, som laa indenfor Byportene. De, som ikke tog Seddel paa det, som maltes til Forbrug i deres Huse, skulde straks, naar Byfogden havde kendt i Sagen, og den ikke var bleven appelleret, betale 4 Rdl. for hver Person i deres Husholdning og svare dobbelt Konsumtion af det, de havde brygget til Salg. Konsumtionen af Kroerne skulde herefter behandles som noget for sig, og der skulde akkorderes med Kromændene om en vis aarlig Afgift af deres Forbrug. Tidligere havde de som andre angivet, hvad de forbrugte, og betalt deraf; nu blev de satte paa fast Afgift.

[22]) Statskoll.s Protok. 1673 $^{12}/_{11}$ og $^{17}/_{11}$ Bl. 88 f. med tilhørende Aktstykker. R. E. 1673 $^{6}/_{12}$ Nr. 818, jfr. 819. Frdn. S. 186 ff.

Med Hensyn til de Sæde- og Avlsgaarde, som laa inden for Byportene sejrede Kammerkollegiets oprindelige Anskuelse, at de, som boede paa dem, skulde betale hos Købstadens Konsumtionsforvalter af alt, hvad de brugte, ligesom Byens øvrige Borgere.[23]) Forordningen indeholder i flere Henseender strengere Straffebestemmelser end de tidligere, og det indskærpes Magistrater og Byfogder at staa Konsumtionsforvalteren bi i hans Gærning, og forbydes Møllere at lægge Cisebetjentene Hindringer i Vejen, naar de foretog Undersøgelser.[24]) Denne Forordning traadte i Kraft fra 1. Januar 1675, og dermed indtraadte der Stilstand paa dette meget bevægede Omraade.

Uagtet der er noget latterligt over al denne Lovgivervirksomhed, maa vi dog indrømme, at Regeringen set fra et praktisk Synspunkt ikke bar sig saa ganske ilde ad. Vi maa huske paa, at det for Danmarks Vedkommende var noget ganske nyt, som her blev sat i Værk. Den Prøve, der var anstillet i Begyndelsen af Treserne, var opgivet, inden den var ført til Ende, og den Gang kendte man intet til den Familie-, Folkeholds- og Hesteholdsskat, som nu var bleven sammenknyttet med Konsumtionsafgiften. Man gik derfor frem ad Erfaringens Vej, var ikke bange for at ændre det, som havde vist sig upraktisk, og vi maa indrømme, at Ændringerne, naar der ses paa det, som ønskedes opnaaet, var virkelige Forbedringer. Forordningerne gaar frem i Nøjagtighed og Klarhed og giver større og større Sikkerhed for, at Regeringen til enhver Tid kunde vide, hvor meget Skatten vilde beløbe sig til, og være sikker paa, at den kom ind. Og man opnaaede, hvad man ønskede, at Konsumtionsindtægten som Helhed var i Stigning. Men Stigningen hidrørte alene fra København og Købstæderne. Paa Landet var der en ikke ringe Tilbagegang fra Indtægten i 1672 til den i 1675, om vi ellers har naaet at faa alt med. Dette synes dog at være Tilfældet, eftersom Indtægten efter Krigen, da man fremdeles levede efter Forordningen af 1674, var omtrent den samme som i 1675.

Aarsagen til Stigningen af Indtægterne laa foruden i Forordningerne ogsaa i Overgangen til Forpagtningssystemet, der blev indført

---

[23]) Statskoll.s Protok. 1674 $^{7}/_{12}$ Bl. 33 ff. med tilhørende Aktstykker.
[24]) R. E. 1674 $^{7}/_{12}$ Nr. 926—28, Frdn. S. 245 ff.

fra Nytaar 1673 og vedvarede fremdeles.[25]) I denne Periode blev Forpagtningen ikke udbudt for længere Tid ad Gangen end et Aar. Og for hver Gang søgte man, navnlig i Købstæderne, at presse Afgiften højere op. Der var dog i visse Kredse en Fornemmelse af, at denne Maade ikke var den rette. Vi ser det af en Forhandling i Statskollegiet i 1674 i Anledning af en Henstilling, som var indkommen til Kongen fra en, vi ikke kender, med Hensyn til Soldaternes Forhold og Konsumtionen. Igennem hele Skrivelsen, som vi kun kender af Referatet i det kgl. Reskript til Statskollegiet, gik der en usigelig bitter Stemning mod de hvervede Soldater og den Maade, hvorpaa Konsumtionen oppebares. Brevskriveren mente, at det i Længden vilde være bedre at tage Hensyn til den enkelte Bys Vilkaar end at søge at drive Forpagtningsafgiften op til det yderste. Da der især var klaget over, at militære benyttedes som Forpagtere, svarede Statskollegiet, at dette herefter ikke mere burde finde Sted. Kollegiet fraraadede derimod at give Afkald paa Udbudet af Konsumtionen til den højestbydende.[26])

Vi faar Oplysning om Indtægten af Konsumtionen og Familie- og Folkeskatten i Tiden 1671—1675 ad to Veje, dels gennem Krigskommissærregnskaberne og Regnskaberne for Hof- og Søetaten og dels gennem Hovedbøgerne over Konsumtionen og Købstadskatterne i Danmark. Ad den første Vej kan vi ikke helt udsondre Indtægten af Konsumtionen fra Indtægten af de almindelige Skatter, hvorfor vi maa gaa til Hovedbøgerne og Overslagene (Hærens) for at faa Rede paa, hvor meget den virkelig har beløbet sig til. Herefter var den samlede Indtægt i København, Købstæderne og paa Landet af Konsumtionen, for saa vidt den ikke opkrævedes sammen med Tolden:[27]) i 1671—72 162577 Rdl., i 1673 202987 Rdl., i 1674 211043 Rdl.

[25]) Konsumtionens Opbud til Forpagtning 1672 $^{16}/_{10}$ (Frdn. S. 143 f.), 1673 $^{10}/_{10}$ (Frdn. S. 181 f.) og R. E. 1674 $^{16}/_{9}$ Nr. 917, jfr. R. D. P. 1672 $^{17}/_{12}$ III Bl. 120 f., hvor Forpagtningen omtales; Byerne betalte i Sjælland et Kvartal forud; kun Næstved havde ikke selv Forpagtningen, men en Oberstløjtnant Møller og en Borger i Roskilde overtog den.

[26]) Statskoll.s Protok. 1674 $^{9}/_{11}$, Bl. 17 f., org. kgl. Rskr. 1673 $^{16}/_{12}$ og Statskoll.s orig. Betænkning.

[27]) Efter at Konsumtionen i 1673 var bleven forpagtet ud, havde Tolderne ikke mere med dens Oppebørsel at gøre.

og i 1675 208883 Rdl., altsaa c. 196373 Rdl. i Gennemsnit om Aaret.[28]) Af Gennemsnitsindtægten faldt 68876 Rdl. aarlig paa København,[29]) 78978 Rdl. paa Købstæderne og 48519 Rdl. paa Landet. Den stærke Stigning i Indtægten fra 1672 til 1673 hidrørte dels fra Forandringen af Forordningen og dels fra Indførelsen af Forpagtningssystemet.

III. Maltaccisen og Brændevinslicenten.

I Treserne havde Maltaccisen hist og her været bortforpagtet til forskellige Mænd i Forbindelse med de stedlige Magistrater.[1]) Indtægten af den blev opgjort sammen med Tolden og er i Tiden indtil Nytaar 1673 indbefattet under denne.

For Aaret 1671 havde den været bortforpagtet paa samme Maade, og Kammerkollegiet vilde paa ny udbyde den enkeltvis, da Generalfiskal Christen Pedersen tilbød at forpagte den over hele Landet for 8000 Rdl. aarlig.[2]) Dette syntes Kammeret dog var for lidt og udbød den enkeltvis, hvorved der indkom Tilbud paa til sammen c. 8600 Rdl. eller 700 Rdl. mere end i 1671. Kongen ønskede alligevel, at der skulde gives Generalfiskalen Lejlighed til at byde over,[3]) men han synes ikke at have gjort det, saa at de enkelte Byer fik Forpagtningen. Fra 1673 af indgik Maltaccisen vistnok ligesom den af Tolderne hidtil opkrævede Accise søværts i Forpagtningerne af den almindelige Konsumtion.[4])

[28]) Gennem Krigskommissærregnskaberne og Regnskaberne for Hof- og Søetaten kan for Tiden $16^{71}/_{72}$—1675 kun udsondres en Indtægt af Konsumtionen m. m. af 560713 Rdl. eller c. 140178 Rdl. gennemsnitlig om Aaret.

[29]) Den københavnske Konsumtion var for Aaret 1674 bortforpagtet til Generalfiskal Christen Pedersen, se Bb. 15a Bl. 145 f., Ekstrakt over hans Rgsk. i Pakken, Indberetninger etc. vedk. Tolden og Konsumtionen (V. A. II, 51) og R. D. P. IV, Bl. 240.

[1]) R. E. 1664 $^{1}/_{12}$ Nr. 1722, S. T. 1669 $^{7}/_{1}$ Nr. 7—8, $^{13}/_{2}$ Nr. 77.

[2]) R. D. P. II Bl. 122 f. 1671 $^{28}/_{6}$.

[3]) c. l. Bl. 186 1671 $^{20}/_{11}$.

[4]) Protokol over Kammerets Ordrer og Missiver vedr. Konsumtionen 1672—82 Bl. 81, 82, 84 og 87.

En Afgift af lignende Art som Maltaccisen var Brændevinslicenten. Den blev indført i 1665 og svaredes som en Afgift af de Redskaber, der brugtes ved Brændevinsbrændingen. Af hver Brændevinspande eller Destillerkedel skulde af hver Tøndes Størrelse gives 2 Rdl. i Afgift.[5]) Afgiften blev bortforpagtet for 6 Aar til den københavnske Købmand Henrik Brinkmann for 4000 Rdl. aarlig, som blev tillagte Søetaten. Da det kun gik daarligt med Oppebørselen af Afgiften, blev der næste Aar i hver By tillagt en Borger, som ansattes af Magistraten, 1 pCt. af Indtægten for at opkræve Licenten og tilstille Forpagteren den.[6]) Samtidig gik Forpagtningen over til en ny Mand, Købmand Jørgen Eggers i Næstved, som ligeledes fik den paa 6 Aar, men kun skulde svare 4000 Slettedaler i aarlig Afgift.[7]) Men heller ikke han kunde svare sin Afgift, og i 1668 fik han den for de tilbageværende Aar nedsat til 3000 Slettedaler aarlig.[8]) Alligevel kunde han ikke betale, hvad han skulde, og henimod Forpagtningstidens Udløb søgte han om Nedsættelse af Afgiften.[9]) Kammerkollegiet anbefalede hans Ansøgning, men Kongen afslog Nedsættelsen ved en af sine bekendte djærve Resolutioner, og Forpagtningen blev for 5 Aar overdraget til Hofslagter Hans Hermansen for 1400 Rdl. aarlig. I de første Aar skulde Afgiften gaa af i 4200 Rdl., som Hermansen havde til gode hos Kongen.[10])

Af Indtægten af Brændevinslicenten i disse Aar kan vi kun paavise 740 Rdl. gennem Hovedregnskaberne; men der er neppe Tvivl om, at den virkelig er bleven betalt.[11])

---

[5]) R. E. 1665 $^{25}/_{4}$ Nr. 2031, jfr. $^{6}/_{5}$ Nr. 2040—41, Frdn. S. 194 f.

[6]) R. E. 1666 $^{8}/_{9}$ Nr. 2769, jfr. Nr. 2838—39, Frdn. S. 233 f.

[7]) R. E. 1666 $^{8}/_{9}$ Nr. 2767 og 2768.

[8]) S. T. 1668 $^{12}/_{2}$ Nr. 99.

[9]) S. T. 1670 $^{7}/_{12}$ Nr. 1038.

[10]) R. E. 1671 $^{26}/_{6}$ Nr. 378 Frdn. S. 58 f., R. D. P. II 1671 $^{16}/_{5}$, Bl. 111 f. Jørgen Eggers klagede sig ynkeligt, meldte om store Underslæb, særlig i Jylland, hvor de destillerede Brændevinen i store Lergryder og hellere slog hans Betjente fordærvet end betalte Afgiften; han vilde for Fremtiden kun give 1000 Rdl. aarlig, da baade Stabelstæderne og Ryttergaardene, som var fri for Brændevinsafgiften, gjorde Indpas i hans Indtægter.

[11]) Se S. T. 1671 $^{22}/_{8}$ Nr. 689 og R. E. 1672 $^{2}/_{10}$ Nr. 620.

IV. Indtægterne af Konsumtionen m. m.

Indtægten af Konsumtionen og Folkeskatten paa Landet i Tidsrummet 1672—1675 var ifølge Hovedbøgerne 194078 Rdl. eller 48520 Rdl. i Gennemsnit aarlig. Heraf kan vi gennem Hovedregnskaberne kun udsondre 129613 Rdl.; Resten 64465 Rdl. er indbefattet under Posten „Almindelige Skatter". I Købstæderne var Indtægten af denne Skat i samme Tidsrum 315910 Rdl. eller 78978 Rdl. i Gennemsnit aarlig. Heraf kan der i Hovedregnskaberne udskilles 208297 Rdl.; Forskellen 107613 Rdl. findes paa Kontoen „Almindelige Skatter". I København var Indtægten af samme Skat i samme Tid c. 275505 Rdl.[1]) eller 68876 Rdl. i Gennemsnit aarlig. Heraf kan vi i Hovedregnskaberne paavise 222803 Rdl. Resten er udgivet ved Anvisninger, som ikke førtes til Indtægt eller Udgift paa Regnskaberne. Den samlede Indtægt af Konsumtionen, Familie- og Folkeholdsskatten over hele Landet var fra 1672—1675 785493 Rdl. eller 196373 Rdl. i Gennemsnit om Aaret.

I Perioden 1661—1671 indbragte Konsumtionen, for saa vidt vi kan paavise den, ialt 191145 Rdl., hvoraf 172774 Rdl. paa c. 11000 Rdl. nær vistnok faldt paa København.

Indtægten af Maltaccisen kan i Aarene fra 1670—1675 anslaas til c.53000 Rdl. Hvor meget den indbragte før denne Tid, vides ikke med Sikkerhed.

Brændevinslicenten skulde efter Kontrakterne have indbragt 15333 Rdl. 1665—1671 og 7000 Rdl. 1671—1676 ($^1/_5$), saa at Indtægten af den vistnok kan anslaas til c. 22000 Rdl.

Den samlede Indtægt af Konsumtion, Maltaccise og Brændevinslicente kan for hele vort Tidsrum (1661—1675) anslaas til c. 1051872 Rdl., naar vi intet beregner for Maltaccisen i Treserne.

[1]) Eller maaske kun 266661 Rdl. Dette Beløb er benyttet ved Opgørelsen Side 469, Note 1.

SJETTE KAPITEL.

Skattebyrden.

Da Konsumtionen med tilhørende Familie- og Folkeskat for en væsentlig Del kan betragtes som en personlig Skat, og den næsten udelukkende betaltes af Landets egne Indbyggere, vil det være rimeligt at tage den med ved et Forsøg paa at sammenligne Skattebyrden i de forskellige Lande, hvoraf det danske Rige bestod, og jævnføre Skattetrykket paa Land- og Bybefolkningen. Ved Sammenligningen maa vi se bort fra de to første Aar af vor Periode, da vore Oplysninger om dem er saa ufuldstændige for Danmarks Vedkommende, at der ikke kan være Tale om at tage dem med. Den Indtægt, vi kan konstatere af Skatter og Konsumtion i disse to Aar, er nemlig kun 66957 Rdl. For Overskuelighedens Skyld vil vi som Regel kun opgive Tallene i Tusinder.[1])

I Tiden fra 1663—1675 kan den samlede Indtægt af Skatter, Konsumtion, Maltaccise og Brændevinslicente i Danmark anslaas til 8549000 Rdl. eller 658000 Rdl. i Gennemsnit om Aaret. Da der paa den Tid vel var 6—700000 Mennesker i Danmark, var Skattebyrden altsaa omtrent 1 Rdl. for hver Indbygger. Beskatningen var dog ikke ens i hele Tidsrummet. Der var en stor Forskel paa Tiden før og efter Midten af Treserne. Fra 1663—1665 var den aarlige Skattebyrde kun 586000 Rdl.,medens den fra 1666—1670 var 678000 Rdl. og fra 1671—1675 680000 Rdl. Aarsagen til den stærke Stigning af Skattebyrden med Aaret 1666 var dels vor Deltagelse i den engelsk-hollandske Krig og dels Prinsesseskatterne, som

[1]) 500 og derover er forhøjet til 1000, og hvad der er under 500 er udeladt.

da begyndte at virke.[2]) Uden disse sidste vilde den store Stigning ikke være falden saa tidlig. Ved Overgangen mellem de to sidstnævnte Perioder blev der gjort et Forsøg paa at bringe Skattebyrden ned, og den var i Aarene 1670—1672 kun 590000 Rdl. i aarlig Gennemsnit eller 59000 Rdl. under Middeltallet for hele det Tidsrum, vi undersøger. Men efter den Tid stiger Skatterne overordentlig, saa at Gennemsnitsindtægten i de tre sidste Aar af vort Tidsrum var 731000 Rdl. aarlig. Forøgelsen skyldtes Konsumtionen og Matrikelskattens Forhøjelse, der i det sidste Aar steg til 144 Sk. pr. Td. Htk., medens det højeste, den ellers havde været oppe paa, var $97^{1}/_{2}$ Sk., der var paalagt i 1666.

Af de 8549000 Rdl., som Skattebyrden kunde anslaas til i Aarene 1663—1675, faldt 6576000 Rdl. eller 77 pCt. paa Landet og 1973000 Rdl. eller 23 pCt. paa Byerne. Disse sidste bar altsaa op imod en Fjerdedel af Skatterne, uagtet kun en Sjettedel eller en Syvendedel af Landets Indbyggere boede i dem.[3]) Dersom vi vil have noget at vide om Forholdet mellem Beskatningen paa Landet og i Byerne og i København og i Købstæderne til forskellige Tider inden for vort Tidsrum, maa vi se bort fra Prinsesseskatterne,[4]) da vi kun kender Udbyttet af dem for Landet som Helhed. Naar disse fradrages, bliver Skatteindtægten 1663—1675 7905000 Rdl., hvoraf Landet ydede 6203000 Rdl. eller 78 pCt. og Byerne 1702000 Rdl. eller 22 pCt. Forholdet mellem Land og By er altsaa omtrent det samme, som da vi medtog Prinsesseskatterne. Af Byernes Skatter faldt 602000 Rdl. eller 35 pCt. paa København.

Forholdet mellem Beskatningen af Land og By i Treserne og Halvfjerdserne var højst forskelligt. I Treserne (1663—1670) var Skattebyrden 4680000 Rdl., hvoraf 3927000 Rdl. eller 84 pCt. faldt paa Landet, og 753000 Rdl. eller 16 pCt. ramte Byerne. Af Byernes Skatter faldt atter 213000 Rdl. eller 28 pCt. paa København. I

---

[2]) Den aarlige Gennemsnitsindtægt af Prinsesseskatterne var i Aarene 1666—1669 112000 Rdl.

[3]) Vi kan vistnok anslaa Danmarks Indbyggere til 6—700000 i Tiden mellem Enevældens Indførelse og den skaanske Krig, hvoraf c. 100000 boede i Byerne, se H. T. 3. II, 29 ff. og 5. III, 525 ff. samt Falbe-Hansen og W. Scharling, Danmarks Statistik I, 562 ff.

[4]) For Tiden 1663—1675 har vi ansat Indtægten af Prinsesseskatterne i Byerne til c. 272000 Rdl.

Halvfjerdserne derimod var Skattebyrden 3225000 Rdl., hvoraf 2276000 Rdl. eller 71 pCt. faldt paa Landet og 949000 Rdl. eller 29 pCt. paa Byerne. Heraf bar København 389000 Rdl. eller 41 pCt. Heraf fremgaar det, at der i Løbet af Tiden 1663—1675 foregik en betydelig Omlægning af Skatterne, saaledes at Landbefolkningen blev mindre beskattet i Forhold til Bybefolkningen, end den før havde været. Inden for selve Byernes Kreds gik Bevægelsen i den Retning, at de københavnske Skatter steg forholdsvis stærkest.

Vi har set, at i Forhold til Indbyggertallet var Byerne stærkere beskattede end Landet. Dersom vi derimod vilde prøve paa at bestemme Forholdet mellem Skattebyrden paa Landet og i Byerne efter Indtægten, tror jeg, at vi kommer til et andet Resultat. Vi har tidligere omtalt, at Indtægten af Landets skattepligtige Hartkorn kunde sættes til 3 pCt. af dets anslaaede Værdi, hvorefter den i 1664 efter den daværende Hartkornsansættelse vilde blive 762000 Rdl. Men samtidig blev ved Ansættelsen af Prinseskatten for Prinsesse Anna Sophie de tre Etater Hof-, Land- og Søetaten alene anslaaede til en skattepligtig Indtægt af 766971 Rdl.[5]) Naar vi nu ved, at Flertallet af de tre Etaters Medlemmer hørte hjemme i Byerne, maa vi vistnok sige, at i Forhold til Indtægten var Landet stærkere beskattet end Byerne. Forholdet bliver selvfølgelig anderledes, hvis vi til Byernes Indbyggere kun henregner de egentlige Borgere.

Medens vi ved Opgørelsen af Skattebyrden i Danmark over alt har haft de virkelige Indtægter til vor Raadighed undtagen for Korn- og Proviantskatternes Vedkommende samt delvis Maltaccisen og Brændevinslicenten, maa vi med Hensyn til Norge nøjes med at benytte de Overslag over de almindelige Skatter, vi kender. Efter disse var Indtægten 1663—1675 2696000 Rdl. For at faa den virkelige Skattebyrde maa vi hertil lægge 144000 Rdl. i overordentlige Skatter og 308000 Rdl. i Trælast- og Tjæretiende. Denne Afgift, som ydedes af Producenterne, bør billigvis medtages. Disse sidste Summer er tagne fra Regnskaberne. Den samlede Indtægt af Skatterne var altsaa 3148000 Rdl., der gav en Skattebyrde af 242000 Rdl. gennemsnitlig om Aaret. Undersøger vi Bevægelsen i denne, viser det sig, at den var anderledes end i Danmark. Fra 1663—1665 var

[5]) Af denne Indtægt skulde der svares 112292 Rdl. i Prinsesseskat, medens Landet skulde betale 117366 Rdl.

Skatteindtægten 699000 Rdl. eller 233000 Rdl. aarlig, fra 1666—1670 1418000 Rdl. eller 284000 Rdl., men fra 1671—1675 kun 1031000 Rdl. eller 206000 Rdl. i Gennemsnit aarlig. Medens der altsaa i Danmark som Helhed fandt en Stigning Sted i Skatterne fra 1666 af, der ingenlunde opvejedes af den midlertidige Nedsættelse ved Christian V.s Tronbestigelse, medførte denne for Norges Vedkommende en virkelig Lettelse, der beløb sig til ikke mindre end 78000 Rdl. aarlig eller 27 pCt. af Skattebyrden i Frederik III.s sidste Aar. Det var Gyldenløves Indflydelse, der her gjorde sig gældende til Gavn for Norge.

Hvor stor en Andel af Norges Skattebyrde der faldt paa Byerne, kan ikke helt oplyses, men deres Beskatning var forholdsvis ringe, vel sagtens i Betragtning af de store Indtægter, som den norske Told gav. De norske Byers almindelige Skatter overskred ikke gennemsnitlig 10000 Rdl. aarlig, men hvor stor en Del af de overordentlige Skatter og af Trælast- og Tjæretienden der faldt paa dem, kan ikke angives.

En Sammenligning mellem Skattebyrden i Norge og Danmark kan kun ske gennem Indbyggertallet. Saafremt vi kan anslaa Norges Indbyggerantal i dette Tidsrum til c. 450000,[6]) betaltes der for hver Person lidt over ½ Rdl. i Skat om Aaret. I Danmark har vi hørt, at der for hvert Individ svaredes c. 1 Rdl. i Skat aarlig. Maaske bar Danmark sin Skat lettere end Norge sin, men det turde være tvivlsomt.

I den kongelige Del af Hertugdømmerne Slesvig og Holsten var Indtægten af de almindelige Skatter fra 1663—1675 1593000 Rdl. og af de overordentlige Skatter 340000 Rdl. For at faa den egentlige Skattebyrde maa vi endvidere hertil lægge Indtægten af Donativerne, der udgjorde 71000 Rdl. Den samlede Skattebyrde var herefter 2004000 Rdl. eller 154000 Rdl. i Gennemsnit om Aaret. Bevægelsen i Skattebyrden fulgte rent overfladisk set den samme Linie som i Norge. Fra 1663—1665 var Indtægten 404000 Rdl. eller 135000 Rdl. om Aaret, fra 1666—1670 812000 Rdl. eller

[6]) Se herom T. H. Aschehoug i Norsk Tidsskrift for Videnskab og Litteratur, udg. af Christian C. A. Lange, 1848 S. 305 ff., navnlig S. 398, og samme Forfatter i Tillægshefte til „Statsøkonomisk Tidsskrift“ 1890 S. 14.

162000 Rdl. aarlig og fra 1671—1675 787000 Rdl. eller 157000 Rdl. aarlig. Altsaa som i Norge en stærk Stigning i Frederik III.s sidste Aar med paafølgende Nedgang under Christian V. Alligevel er der en stor Forskel mellem Bevægelsen i Skatterne her og i Norge. Medens Nedgangen i dette Land var saa stor, at Gennemsnitsindtægten i det sidste Femaar ikke blot blev betydelig mindre end Gennemsnittet for hele Tidsrummet, men ogsaa meget lavere end Gennemsnittet i Aarene 1663—1665, holdt Indtægten sig i Hertugdømmerne trods Nedgangen ikke blot over Middeltallet i Aarene 1663—1665, men ogsaa over Middeltallet for hele Tidsrummet. Hertugdømmerne er oven i Købet stillede lidt anderledes ved Sammenligningen end Danmark og Norge, idet Opgørelsen af deres Indtægter kun naar til 1. Juli 1675, medens den for Danmarks og Norges Vedkommende til Dels naar Aaret ud. Havde det været muligt at føre Opgørelsen for Hertugdømmerne saa langt frem, var Nedgangen i Indtægten kun bleven meget ringe.

Angaaende Forholdet mellem Beskatningen paa Landet og i Byerne kan vi intet oplyse ud over det, vi allerede har omtalt, at de kongelige Amtsplove var stærkere beskattede end Byplovene og Adelsplovene.

Hvis vi med Hammerich anslog Indbyggerantallet i den kongelige Del af Hertugdømmerne til 250000 Mennesker,[7]) vilde Skattebyrden paa hvert Individ blive c. $^{3}/_{5}$ Rdl., altsaa mindre end i Danmark, men større end i Norge.

[7]) H. T. 3. II, 43.

SYVENDE KAPITEL.

Tolden.

I. Tolden og det merkantile System, Toldrullerne af 1651 og 1655 samt Oplagsretten.

Medens Konsumtionen, saaledes som den oppebares herhjemme, finansielt set var af højst forskellig Natur, idet den dels var en Skat paa Personerne, dels en Afgift af Forbrug og dels et Tillæg til Tolden, som først opkrævedes sammen med denne og siden indgik som Led i de enkelte Toldsatser og kun betegnede en Forhøjelse af disse,[1]) var Tolden en mere ensartet Afgift. Konsumtionen var fornemmelig en indenlandsk Afgift, der opkrævedes i rent finansielt Øjemed, medens Tolden i Hovedsagen var en Afgift paa Varer, som passerede Landets Grænser, og havde andre Øjemed end at skaffe Penge i Statskassen. Vi befinder os nemlig i Begyndelsesperioden af Merkantilismens Tidsalder i Danmark. Det merkantile System, som gik ud paa gennem Regulering af Tolden og Udstedelse af Eneretsbevillinger at fremme Handel og Industri, var begyndt under Christian IV. I denne Konges Toldforordninger af 1625 og 1629 træder det stærkt frem. Finansnøden i Fyrrerne bevirkede, at man ved Toldrullen af 1643 maatte lade de fiskale Hensyn være de overvejende. Men de merkantile Grundsætninger finder vi igen udtrykte i Forordningen af 7. Septbr. 1647, der motiverede Toldpaalægene paa indførte Metalarbejder og Kniplinger med, at der ved Indførsel af de nævnte Varer gik mange Penge ud af Landet, og at

---

[1]) Fra 1673 af er Accisen ikke længer indbefattet under Tolden, men modtages af Konsumtionsforpagterne, se ovenfor S. 370 Note 4.

man burde faa Haandværkere til at nedsætte sig her og udføre det, som man ellers lod Penge gaa ud af Landet for.[2])

Under Frederik III. genoptog man for Alvor den merkantile Toldpolitik, samtidig med at man centraliserede Toldforvaltningen først i Norge og siden i Danmark ved at ansætte en Generaltoldforvalter, under hvem hele Toldvæsenet sorterede. I Norge skete det allerede 1649, hvor Antonius Knip blev Generaltoldforvalter søndenfjælds, i Danmark 1651, hvor Henrik Müller blev ansat i denne Stilling og beklædte den indtil 1655, da han blev afløst af Mikkel Langemack. Henrik Müller var en overordentlig duelig Mand, og ham skyldtes vistnok den berømte Toldrulle af 13. August 1651,[3]) hvor de merkantile Principer med velberaad Hu gjordes gældende og søgtes gennemførte, om end med et vist Maadehold, idet der benyttedes højere og lavere Toldsatser i Steden for Indførselsforbud og Toldfrihed. Den gik dog saa vidt, at den benyttede Udførselsforbud for at fremkalde Industri, hvad der hidtil ikke var prøvet. Den vigtigste Reform, som indførtes ved denne Toldrulle, var, at Provinstolden, som var kommen ind 1643, afskaffedes; desværre kom den igen ved Toldrullen af 1. Septbr. 1655,[4]) som blev den gældende indtil den grundlæggende Forordning i 1672.[5]) Den var iøvrigt bygget paa de samme Grundsætninger som den af 1651, men gik endnu et Skridt videre i protektionistisk Retning. Medens der i Fortalen til Toldrullen af 1651 var taget et vist Forbehold med Hensyn til Forhøjelse af Tolden paa Industrigenstande, som kunde laves her, fordi man indsaa, at alt ikke kunde opnaas paa een Gang, var der ikke noget saadant i denne. I Indledningen udtaltes, at den var affattet med særligt Hensyn til, at Industriens Raastoffer, Landets egne Frembringelser og den indenlandske Industri kunde lettes i Tolden, hvorimod denne var bleven forhøjet paa Udlandets Industri og Varer, at Pengene kunde blive i Landet og Kongens Undersaatter nyde den Fortjeneste, som betoges de fremmede. Ingen kunde tage fejl af

---

[2]) Se J. A. Fridericia, Adelsvældens sidste Dage S. 173 ff.
[3]) Trykt i København af Melchior Martzan.
[4]) Frdn. a II—M.
[5]) Se vedrørende foranstaaende J. A. Fridericia, Adelsvældens sidste Dage, S. 175 ff. Jfr. Sponneck, Toldvæsen II, 12 ff., Danmarks Statistik III, 365 f. og IV, 296.

dens protektionistiske Karakter. Den vilde til det yderste beskytte den indenlandske Industri og delte Tidens Fejlsyn paa de ædle Metaller, som man mente ved Forbud at kunne holde i Landet. Guldsmedearbejde maatte saaledes ikke udføres. Det samme Princip har vi truffen i Lovgivningen paa Møntvæsenets Omraade. Foruden de ædle Metaller var der ogsaa draget særlig Omsorg for, at andre Metaller ikke forlod Landet uden i forarbejdet Skikkelse, medens man saa meget som muligt søgte at holde udenlandske Metalvarer ude. Agerbruget var beskyttet ved en stor Told paa fremmed Rug og Rugmel; den var henholdsvis 4 og 3 Gange saa stor som den paa indenlandsk Rug og Rugmel. Provinstolden, der som omtalt kom ind igen med denne Toldrulle, opkrævedes alene paa de Steder, hvorfra Varerne sendtes, og ramte ikke udenlandske Varer, som havde erlagt Told ved Grænsen. Indtægten af denne blev delt mellem Kronen og de adelige Landkommissærer, som bestyrede de provinsielle Krigskasser. Tolden bestod indtil Regeringsforandringen af 3 Slags: Kronens Told, Kommissarietolden og St. Annæ Told.[6]) Alle indenlandske Skibe, som sejlede mellem Provinserne, gav ved ind- og udgaaende Afgift til St. Annæ Bygning, et Kastel ved St. Annæ Bro, som Christian IV. havde begyndt at opføre. Til samme Bygning og til Baadsmænds Vaaninger samt til Kommissærerne svaredes der Afgift af udenlandske Skibe, naar de løb ind og ud. Tolderne førte særskilt Regnskab over disse 3 Slags Told, indtil de ved Regeringsforandringen blev slaaede sammen. Regnskabet gik fra Nytaar til Nytaar og blev aflagt for Generaltoldforvalteren, der lod det gaa videre til Revision paa Skatkammeret.

Hovedfortrinet ved denne Toldrulle var dens udførlige Bestemmelser vedrørende Toldens Administration, og at den indførte Oplagsretten, som siden den Tid har spillet en betydelig Rolle i al dansk Toldlovgivning. Alle Varer, som var bestemte til Genudførsel, skulde straks forsegles af Toldbetjentene og indlægges i det dertil forordnede Pakhus. Ved Udførselen skulde de takseres og svare 1 pCt. af Værdien.[7]) Man var ikke naaet til Kreditoplag, men var paa Vejen dertil, og Systemet var udviklet i Praksis inden Begyndel-

[6]) Se om denne Deling J. A. Fridericia, Adelsvælden S. 173 f.
[7]) Se om Oplagsretten Toldrullens Artikel 11.

sen af Treserne, da der udkom en Forordning om Regulering af Oplagsretten, hvorefter Tolden af de paa Stedet forhandlede oplagte Varer skulde betales maanedsvis. Oplagsretten var paa et Aar.[8])

Af Toldrullens øvrige Bestemmelser lægger vi Mærke til, at Varer, som gik mellem Danmark og Norge, behandledes paa samme Maade som Varer, der forsendtes mellem de danske Provinser.

I Konfiskationssager var Borgemester og Raad nederste Instans, og af Indtægten af det konfiskerede fik Kronen, Toldbetjenten eller Angiveren, de fattige og Borgemester og Raad hver sin Fjerdedel. De fattiges Andel af Konfiskationer var tillagt kvæstede Baadsfolk og betaltes til Holmens Admiral.

Efter Regeringsforandringen vedblev denne Toldrulle som sagt at være gældende, og der foretoges heller ikke nogen større Forandring i Administrationen, der fremdeles ledede s af en Generaltoldforvalter. Dog skete der en Centralisation af Toldledelsen, idet begge Rigers Toldvæsen lagdes under Rentemester Henrik Müller sammen med den nyindførte Konsumtion.

II. Tolden i Norge efter 1660.

For Norges Vedkommende følte man derimod Trang til at faa en ny Toldrulle, da Traktaterne med Sømagterne, hvorved der var ydet disse store Begunstigelser, havde gjort en saadan ønskelig. Den danske Toldpolitiks Frihed havde lidt et stort Knæk ved den ulykkelige Krig, som endte med Freden i Brømsebro. Sammen med Landafstaaelserne havde Danmark maattet gøre forskellige Indrømmelser, som skadede dets Toldindtægter og dets Handel. Et stort Tab foraarsagedes ved Opgivelsen af Sundtolden af de svenske Østersøprovinser og de tilsvarende mindre Strømtolde, som vi vilde opkræve ved Ruden og paa Elben, men ogsaa Opgivelsen af den fra Unionstiden stammende gensidige Toldfrihed mellem Danmark og

---

[8]) R. E. 1662 $^{20}/_{12}$ Nr. 543, Frdn. S. 90 ff.

Sverige var et Tab for os.[1]) Endnu værre var dog de Indrømmelser, som vi ved samme Lejlighed maatte gøre de forenede Nederlande baade paa Sundtoldens og den almindelige Tolds Omraade, hvor de blev ligestillede med Undersaatter. Samtidig fik de store Forrettigheder i Norge,[2]) som senere nærmere blev bestemte ved en Traktat i Haag 1647,[3]) der igen modificeredes ved Traktaten sammesteds af 15. April 1658.[4]) Efter Traktaten af 1645 opkrævedes Sundtolden af Hollændernes Skibe og Varer — endog naar de var i fremmede Skibe — efter en stærkt modereret Takst, som bevirkede, at Sundtoldindtægterne gik meget betydelig ned, og samtidig var der sluttet en saadan Overenskomst med Hensyn til Oppebørselen af Trælasttolden i Norge, at Hollænderne ved at forandre Formen paa deres Skibe kunde slippe langt billigere end før, men det værste var den Ligestillethed, som var givet dem i den almindelige Told med Landets egne Indbyggere. Thi derved blev Regeringen hindret i sine Bestræbelser for gennem Toldbeskyttelse at fremme den indenlandske Skibsfart, Handel og Industri. Det var nemlig ikke alene Hollænderne, vi maatte stille lige med indfødte, for ved Westminsterfreden i 1654 fulgte Englænderne med,[5]) og ved Hannibal Sehesteds Traktat med Frankrig i 1663 blev der fastsat, at de to Landes Undersaatter ikke skulde svare højere Told i begge Lande før 1685, end de betalte for Øjeblikket, og efter 1685 skulde de høre til de mest begunstigede Nationer hos hinanden.[6]) Forholdet var nok gensidigt, men Fordelen var paa det store Lands Side, som desuden i 1645 havde sikret sig samme Toldbegunstigelse i Sundet som Hollænderne.[7]) 1661 fornyedes og udvidedes Bestemmelserne fra Westminstertraktaten ved en Venskabs- og Handelstraktat mellem Danmark og England.[8]) Ved disse forskellige Traktater var den danske Regering bleven stærkt indskrænket i sin Handlefrihed, og den søgte derfor ad Omveje at naa de Maal, som den ikke kunde styre lige løs paa.

---

[1]) Brømsebrofreden 1645 $^{13}/_{8}$. Reedtz, Répertoire des Traités, S. 90 ff.
[2]) Christianopeltraktaten 1645 $^{13}/_{8}$. c. l. S. 92 f.
[3]) Handelstraktat i Haag 1647 $^{12}/_{2}$. c. l. S. 95.
[4]) Traktaten i Haag af $^{15}/_{4}$ 1658 om Skibsmaalingen m. v. c. l. S. 105.
[5]) Westminstertraktaten 1654 $^{15}/_{25}$ Septbr. c. l. S. 99 f.
[6]) Venskabs- og Handelstraktaten i Paris 1663 $^{14}/_{24}$ Febr. c. l. S. 113 f.
[7]) Traktaten i København 1645 $^{5}/_{15}$ Novbr. c. l. S. 94.
[8]) Alliance- og Handelstraktat 1661 $^{13}/_{23}$ Febr. c. l. S. 111 f.

Under Frederik III. følte man sig endda ikke saa stærkt besværet af disse Forpligtelser, da man ikke med saa stor Iver fulgte de merkantile Veje, men under Christian V., hvor man var langt sikrere paa, hvad man vilde opnaa paa dette Omraade, og hvorledes det skulde ske, følte man sig meget stærkt hemmet af dem og søgte ved enhver Lejlighed at slippe uden om dem, men kun med ringe Held.

Kort efter Regeringsforandringen bebudedes en Toldrulle for Norge samtidig med, at Generaltoldforvaltrene[9]) fik Ordre til at opkræve Kronens, St. Annæ Bygnings og Kommissarietolden under eet for at spare den store Ulejlighed, som den tredobbelte Opkrævning og Regnskabsførelse havde voldet.[10]) Generaltoldforvalter Daniel Knof søndenfjælds og Bergens Tolder Leonhardt Lauridsen fik et Par Dage efter Befaling om at udtale sig for Skatkammeret om, hvad de mente kunde være tjenligt til Handelens Tarv og Indtægternes Forbedring i Anledning af en ny Toldrulles Indrettelse,[11]) og der blev opnævnt handelskyndige Mænd i København til sammen med Generaltoldforvalter Mikkel Langemack og Københavns Toldere Jens Boysen og Johan Smidt at sætte Prisen paa Varer til en ny ensartet Toldrulles Indrettelse.[12]) Dette kunde tyde paa, at den ny Toldrulle ogsaa skulde omfatte Danmark, men det blev i hvert Tilfælde ikke til noget.[13]) Inden man fik Toldrullen færdig, udkom der en Forordning om Toldforvalterembedet i Norge, som særlig tog Sigte paa Toldadministrationens Reorganisation, Skibsmaalingen og Regnskabs-

[9]) Daniel Knof og Herman Garman.

[10]) R. E. 1661 $^{20}/_{2}$ Nr. 336.

[11]) Den bestaaende norske Toldrulle var fra 1648.

[12]) R. E. 1661 $^{22}/_{2}$ Nr. 342—344.

[13]) At man dog stadig tænkte paa en Revision af Toldrullen, ogsaa for Danmarks Vedkommende, viser en Ordre, som Henrik Müller, Herman Garman og Daniel Knof fik den 20. Marts 1662 om at mødes paa det islandske Kompagnihus og revidere Rigernes Toldruller. Revisionen motiveredes med, at der havde vist sig adskillige Urigtigheder ved Administrationen og Oppebørselen. De skulde konferere om, hvad der var til Intradernes Forbedring og Handelens Fremme og afgive en Betænkning derover under tilbørligt Hensyn til Traktaterne med fremmede Magter. (R. E. 1662 $^{20}/_{3}$ Nr. 132). Vi kunde være tilbøjelige til at tro, at den saaledes afgivne Betænkning har været Grundlaget for den norske Toldrulle af 8. April 1662.

væsenet. Samtlige Toldere i Norge skulde forsynes med nye Instrukser, de Skibe, som siden 1657 havde sejlet paa egen Opgivelse uden at være maalte, skulde maales, og Resultatet indbrændes til Oplysning ved Toldoppebørselen, og der skulde tilsendes Skatkammeret maanedlige Fortegnelser over Toldindtægterne. Disse var hidtil kun bleven sendte til Kommissariathuset paa Aggershus. Samtidig blev det indskærpet Generaltoldforvalteren at brevveksle flittig med Toldembedsmændene.[14])

I Anledning af Arvehyldingen i Norge i Sommeren 1661 fremkom de forskellige Stænder med skriftlige Andragender angaaende deres Ønsker og Forhaabninger, og navnlig indkom der en interessant Ansøgning fra den norske Borgerstand, som ogsaa fik Betydning ved Affattelsen af den ny Toldrulle.

Borgerne ønskede først og fremmest al Handel koncentreret i Købstæderne, altsaa et stort Monopol for dem selv i saa vidtstrakt et Land som Norge med forholdsvis meget faa Købstæder, men dernæst ønskede de alle Monopoler inden for deres egen Kreds afskaffede og hævdede saaledes her Handelens Frihed. Statskollegiet, som erklærede sig over deres Andragende, tilraadede det første Punkt med visse Forbehold og gik ubetinget ind paa det andet, hvad der ikke vidner om særlig Fasthed i de ledendes Principper, da de ellers var villige nok til at gaa ind paa Særtold og andre Begunstigelser, saa snart det gjaldt om at faa fremkaldt en eller anden Industri. Med Hensyn til Tolden og dens Oppebørsel indeholdt Andragendet adskillige Ønsker. Man forlangte Korntolden mellem Danmark og Norge og Indlandstolden i Norge ophævet, vilde have, at Regeringen skulde arbejde for, at England overholdt Navigationsakten, hvorved Hollænderne vilde blive udelukkede fra Trælasthandelen, ønskede lige Rettigheder i England med Undersaatter, Salttolden nedsat, Ret til at udruste privilegerede Defensionsskibe, Landets egne Skibe privilegerede i Tolden eller gennem Skibsmaalingen[15]) og Toldnedsættelse paa Skibsfornødenheder. Medens Statskollegiet slet ikke udtalte sig om Korntolden og Indlandstolden og afviste Paavirkning i England i den ønskede Retning, var det me-

[14]) R. E. 1661 $^{28}/_{3}$ Nr. 454 og 458, Frdn. S. 20 ff.

[15]) Om denne udkom der en Forordning den 26. Febr. 1663, R. E. Nr. 627, Frdn. S. 108 ff.

get tilfreds med Forslaget om Defensionsskibe og indenlandske Skibes Begunstigelse i Tolden, hvis det kunde ske for Traktaterne, og tilraadede Nedsættelse af Tolden paa Skibsfornødenheder.[16]) Købstædernes Ansøgning forelaa den 8. August 1661, hvorimod Statskollegiets Betænkning først blev afgivet den 9. Juli 1662, efter at Toldrullen var udkommen, men det er alligevel umiskendeligt, at der ved dennes Affattelse er bleven taget Hensyn til, hvad den norske Borgerstand ønskede, for saa vidt det lod sig gøre for Handelstraktaterne. Toldrullen kom den 8. April 1662. Det lod sig ikke gøre at forandre noget ved Tolden af Skibe og Tømmer, saa at den Begunstigelse, som Borgerne havde ønsket for Landets egne Skibe, ikke blev gennemført. Derimod fik de deres Ønske opfyldt om Centraliseringen af Handelen i Byerne undtagen for den vigtigste Vares Vedkommende, Tømmeret, som det vilde blive for besværligt at samle i Byerne, inden det udskibedes . Med Hensyn til Korntolden og Indlandstolden ophævede Toldrullen den sidste for Kornvarers Vedkommende og stillede i Udsigt, at Kongen engang kunde finde det nødvendigt at ophæve Indførselstolden af Kornvarer fra Danmark. Varer, som kom fra Danmark og havde betalt Told der, var toldfri i Norge. Af Heste, som udførtes til Danmark, svaredes ingen Told. Medens Indlandstolden saaledes blev ophævet for Kornets Vedkommende, blev den efter Forordningen af 12. Januar 1661 bestaaende for Fiskevarer, som ellers forhen havde været ansete for Bondegods og som saadant været toldfri. Tørfisk, som udførtes til Danmark, gav dog kun halv Told. For Fiskeriets Skyld var der sat en forholdsvis ringe Told paa Salt, som førtes til Bergen, og for Skibsbygningens Skyld ligeledes ringe Told paa Beg og Tjære til Danmark. Beskyttelsessystemet gjorde sig stærkt gældende. Raakobber og gammelt Kobber maatte ikke udføres. Der var høj Told paa Garkobber til Udlandet, men ringe til Danmark. Der var høj Indførselstold, men lav Udførselstold paa forarbejdet Kobber og Messing for at fremme den indenlandske Industri, ligesaa paa Stangjærn for at øge Jærntilvirkningen. Af fremmede, som ikke var begunstigede ved Traktaten, toges ved Udførsel $\frac{1}{4}$ mere i Told end af Undersaatter. Om Trælasttolden var der en Række særlige Be-

[16]) Meddelelser I, 28 ff., Lindbæk I, 77 ff.

stemmelser, idet den var afhængig af den Overenskomst, som var truffen med Nederlandene i 1647. Lignende Begunstigelser havde England opnaaet ved Traktaten af 1661. Af disse to Landes Skibe skulde der ligesom af Danskes og Norskes kun svares 1 Rdl. i Told af Læsten, og ved Beregningen af Drægtigheden blev $^1/_5$ fradraget paa Grund af Svind paa Tømmeret. Alle andre Nationers Skibe skulde svare 8 Rdl. af et Skib paa over 50 Læster og svare Told af Tømmerlasten efter de satte Takster. For at engelske og hollandske Skibe kunde nyde godt af Begunstigelsen, skulde de være forsynede med Maalebrev.

Om denne Skibsmaaling, der spillede saa stor en Rolle ved Fortoldningen, hvor der ikke fortoldedes stykkevis, førtes til forskellige Tider meget vidtløftige Forhandlinger med Hollænderne, der ved at forandre deres Skibes Form havde unddraget sig fra en betydelig Andel af Trælasttolden, hvorfor den danske Regerings Bestræbelser dels gik ud paa at faa indført nye Maaleregler og dels at faa forhøjet Afgiften pr. Læst samt ophævet Afdraget af en Femtedel. Dette lykkedes alt sammen ved Traktaten af 1666, hvor man kom overens om en ny Maaling, Ophævelse af Afdraget og Forhøjelse af Tolden fra 1 Rdl. til $1^1/_8$ Rdl. pr. Læst. Efter disse Regler blev herefter ogsaa franske Skibe behandlede, men i 1667 og 1668 ikke engelske; de maatte betale $1^1/_2$ Rdl. af Læsten.

Beslutningen om en ny Skibsmaalings Indførelse gav Anledning til vidtløftige Forhandlinger i Holland, da man ikke kunde enes om Fremgangsmaaden. Den endelige Afgørelse af Spørgsmaalet trak ud til ind i Halvfjerdserne.

I Konfiskationssager dømte Magistraten i Byerne og paa Landet Sorenskriveren med to edssvorne Lavrettes Mænd, som udtoges af Amtmanden. En Tiendedel af det konfiskerede tilfaldt Dommerne.[17])

Samtidig foretoges der Forbedringer i Administrationen. For at undgaa Underslæb i Tolden ved Udskibning af Kobber og Jærn fik Bjærgværksejerne Befaling om hvert Kvartal at tilsende Stiftsbefalingsmanden Fortegnelse over det udvundne Metal til Jævnføring ved Fortoldningen ved Udskibningen.[18]) Herman Garman,

---

[17]) Norsk Toldrulle 1662 $^8/_4$, Henrik Gødes Frdn. A—K.
[18]) R. E. 1662 $^{30}/_7$ Nr. 364, Frdn. S. 80 f.

som hidindtil ogsaa havde været Tolder i Bergen, skulde nu alene hellige sig til sit Generaltoldforvalterembede.[19]) For at undgaa de store Omkostninger ved Toldernes personlige Klarering af deres Regnskaber paa Skatkammeret i København og den dermed følgende Forsømmelse af deres Embeder skulde Regnskaberne herefter sendes til Generaltoldforvalteren, der reviderede dem og sendte dem videre, alle paa een Gang til Skatkammeret.[20]) Ved samme Lejlighed afskaffedes al Told- og Accisefrihed i Norge, ligesom den tidligere var afskaffet i Danmark, saa at ingen maatte nyde toldfri Ind- eller Udførsel, uden at deres Privilegium derpaa var bekræftet efter Mortensdag 1660. Tillige blev det forbudt Bjærgværksejerne, som havde Privilegium paa toldfri Indførsel af Korn, Flæsk og Kød, under denne Konto at indføre andre Varer toldfrit.[21]) Disse Bestemmelser fremkom under Paavirkning af de Klager over Privilegierne, som foruden af Borgerne var indkomne fra enkelte af den almindelige Landkommissions Kommissioner.

Denne havde ogsaa haft det Hverv at skaffe Oplysning om, hvor stor Afgang disse Privilegier havde foraarsaget i Toldindtægterne i et Tidsrum af 3 Aar, og det er højst rimeligt, at den har overbevist Regeringen om, at de ved Privilegierne opnaaede Fordele for Handel og Industri var for dyrt købte. I Christiania Tolddistrikt udgjorde Afgangen i 3 Aar 19982 Rdl. eller 29,5 pCt. af Indtægten, der i samme Tid, de privilegeredes Frihed iberegnet, var 67720 Rdl.[22]) I Trondhjems Tolddistrikt var den for c. 6 Aar 27349 Rdl. Den aarlige Indtægt var gennemsnitlig efter tre Aars Regnskab 22647 Rdl.[23]) Disse Eksempler turde vise, at det var paa Tide, at Privilegiernes Antal indskrænkedes.

Foruden Hollænderne og Englænderne samt siden Franskmændene var ogsaa Hansestæderne Lübeck, Bremen og Hamburg og Indbyggerne fra Fyrstedelen af Slesvig stillede lige med Undersaatter

[19]) R. E. 1662 $^{11}/_{7}$ Nr. 328. Herefter blev Herman Mercher Tolder i Bergen tillige med Leonhardt Lauridsen, som i Forvejen var Garmans Kollega, jfr. 1662 $^{21}/_{3}$ Nr. 135.

[20]) R. E. 1662 $^{30}/_{7}$ Nr. 362.

[21]) R. E. 1662 $^{30}/_{7}$ Nr. 492, jfr. 493.

[22]) Meddelelser I, 80 f.

[23]) I. C. Berg, Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie IV, 36 f.

i Danmark og Norge i Toldbegunstigelse. Denne Gunst, som var tilstaaet de gottorpske Undersaatter i Fyrrerne,[24]) fik de bekræftet i Treserne.[25])

Over for det tyske Handelskontor i Bergen havde man i Regeringskredse ikke synderlig til overs, men man lod det beholde dets Rettigheder, som navnlig bestod i Toldfrihed lig med indfødte og Ret til Handel i Bergen og paa Nordlandene, hovedsagelig fordi man erkendte, at man ikke kunde undvære det, da man i Krigstilfælde ikke formaaede at forsyne Nordlandene uden dets Bistand, men ogsaa fordi man ved Hjælp af dets Privilegier havde, om vi saa maa sige, Haand i Hanke med de tyske Østersøbyer, og fordi man sluttede, at hvad de ikke tog, tog Hollænderne eller Svenskerne, hvad man ansaa for et endnu større Onde. Vi kunde som Motto for Regeringens Told- og Handelspolitik over for de kontorske Stæder[26]) sætte en Udtalelse af Henrik Bjelke om Lübeck i Statskollegiet 1673: Kongen har ingen Fordel af, at Lübeck ruineres; Lübeck er i Krigstid et Magasin for Norge; men til Gengæld skal de vise sig taknemmelige. Man taalte dem kun, fordi de var nyttige, og ventede til Gengæld for Privilegierne Taknemmelighed af dem. Det vil sige, at de i paakommende Tilfælde gik Danmarks Ærinde.[27]) Naar de ikke gjorde dette, eller man var bleven uenig med dem om noget,

---

[24]) Deutsche Verordnungen nicht in Corpus IV, 3 1646 $^{16}/_{6}$, konfirmeret 1649 $^{26}/_{4}$ (efter Offentliggørelse af den norske Toldrulle af 1648).

[25]) Se herom R. E. 1663 $^{1}/_{8}$ Nr. 792 og Deutsche Verordnungen nicht in Corpus IV, 3 1668 $^{18}/_{2}$.

[26]) De kontorske Stæder var Lübeck, Bremen, Hamburg, Rostock, Stralsund og Wismar samt nogle smaa Byer i Pommern.

[27]) Disse Anskuelser kom særlig stærkt frem under Forhandlingerne i Halvfjerdserne om Hansestædernes Privilegier, men var allerede fremme i Treserne, se herom Lindbæk I, 35 f., 122 f., 161 ff., Statskoll.s Protok. 1670 $^{12}/_{9}$ Bl. 1 f., $^{14}/_{9}$ Bl. 4 f., $^{22}/_{9}$ Bl. 6 f., $^{1}/_{10}$ Bl. 8 f., $^{17}/_{10}$ Bl. 10 (Bremens Privilegier), 1671 $^{6}/_{11}$, Bl. 44 (Stralsunds Privilegier); 1673 $^{10}/_{2}$, Bl. 82, $^{14}/_{3}$, Bl. 82 (Lübecks Lighed med Undersaatterne i Tolden). Et pudsigt Eksempel paa, hvad man ventede sig af Hansestæderne, er Statskollegiets Forhandlinger om Nedsættelse af Tolden paa Rostocker Øl. Uagtet Kollegiet ikke kunde finde, hvad Rostockerne kunde give i Vederlag, anbefalede det dog Ansøgningen alligevel, da Byen „erbiuder saadant udi sin Tid ved underda. inclination effective at erkiende." Statskoll.s Protok. 1664 $^{14}/_{7}$ Bl. 95, Lindbæk I, 183 f.

blev deres Begunstigelse pludselig inddraget, som det skete med Hamburgs 1669.[28])

III. Tolden i Danmark efter 1660.

Samtidig med at Norge fik sin nye Toldrulle i Overensstemmelse med den danske af 1655 og under Hensyntagen til de Traktater, som var sluttede med Englændere og Hollændere, synes den danske at være bleven stykkevis forbedret. Vinhandlerne i København havde klaget stærkt over den ny Konsumtion og den Husundersøgelse, som den gav Anledning til, idet de hævdede, at det var dem umuligt at betale saa meget i Konsumtion, naar de skulde sælge efter de af Københavns Magistrat forordnede Priser.[1]) Derfor besluttede man sig til at nedsætte Konsumtionen paa fremmede Drikkevarer, men samtidig at forene den med Tolden i en fælles Afgift, hvad der meget vilde lette Klareringen. Denne prisværdige Foranstaltning blev gennemført ved Forordningen 20. Decbr. 1662. Ved samme Lejlighed blev der foretaget en Forandring med Oplagsretten, idet den havde givet Anledning til Toldsvig, ved at der havde været Oplag i private Huse. Nu bestemtes der, at Købmændene kun maatte oplægge Varer paa Toldboden eller i offentlige Pakhuse, hvoraf intet maatte udtages, uden at der svaredes Told af det. Tolderen skulde holde Regnskab over enhvers oplagte Varer, hvori Ejermanden blev opskrevet for den fulde Told, som han havde at betale hver Maaned af de Varer, som var udtagne til Forhandling paa Stedet, men af dem, som førtes ud af Landet, svaredes kun 1 pCt. i Oplagspenge.[2]) Oplagsretten gjaldt kun for et Aar, men 1666 blev den foreløbig udvidet paa ubestemt Tid, men under Generalfiskalens Tilsyn.[3])

---

[28]) R. E. 1669 $^{27}/_{9}$ Nr. 832.

[1]) S. T. 1662 $^{22}/_{5}$ Nr. 200 Vinhandlernes Ansøgning $^{26}/_{4}$.

[2]) R. E. 1662 $^{20}/_{12}$ Nr. 543, jfr. 1662 $^{28}/_{11}$ Nr. 514, Frdn. S. 90 ff.

[3]) S. T. 1666 $^{11}/_{1}$ Nr. 22. Denne Ordre kunde dog ogsaa forstaas saaledes, at de, som endnu ikke havde betalt Tolden af deres Varer, som

1663 blev der givet en ny Forordning om Skibsmaaling; men ellers foretoges der ingen Forandringer uden med det Formaal for Øje at forebygge Toldsvig[4]) og ved Monopoltold at fremkalde Industrier. Monopoltolden og Salttolden, som der stadig eksperimenteredes med, har vi allerede omtalt.[5])

IV. Stabelstadspolitiken.

Hele Statens Handels og Toldpolitik gik iøvrigt ud paa at samle Handelen i de saakaldte Stabelstæder og derved lette Toldopkrævningen. Jo mere man kunde samle al Handel i visse Byer, des lettere og billigere var det at opkræve Tolden, og desto større Sikkerhed havde man for, at der ikke blev begaaet Toldsvig. De mange smaa Told- og Ladesteder, som voksede op ifølge Danmarks og Norges naturlige Beskaffenhed, besværliggjorde Toldoppebørselen i høj Grad og fremmede Muligheden for at indsmugle Varerne. Tanken om at koncentrere Handelen paa faa Steder var i og for sig ikke ilde, da de spredte Kræfter derved kunde samles og sætte sig større Maal; men Maaden, hvorpaa man udførte den, var meget forkastelig, og Tiden var endnu ikke kommen til, at en saadan Tanke lod sig gennemføre. Stabelstadspolitiken led derfor et stort Nederlag. De Byer, man udsaa til Stabelstæder, havde, naar København undtages, ingen naturlige Betingelser for at kunne blive det, og navnlig var der Mangel paa kapitalstærke Borgere, uden hvilke Han-

---

havde været oplagte over et Aar, skulde have dem konfiskerede, for den 13. Juli var der udgaaet en Befaling til Tolderen i København om, at Tolden af saadanne Varer, for hvilke Oplagsfristen var udløben, skulde betales straks. R. E. Nr. 2149.

4) Se om Toldsvig og Forebyggelse deraf R. E. 1663 $^{27}/_{6}$ Nr. 763, 1666 $^{28}/_{6}$ Nr. 2645, Frdn. S. 227 f., Frdn. 1668 $^{8}/_{2}$ S. 273 ff., S. T. 1670 $^{3}/_{1}$ Nr. 2, R. E. 1669 $^{31}/_{8}$ Nr. 818, R. E. 1661 $^{28}/_{1}$ Nr. 212, Frdn. S. 28 f., R. E. 1664 $^{23}/_{11}$ Nr. 1701, S. T. 1669 $^{12}/_{11}$ Nr. 725. Statskoll.s Protok. Bl. 109, Lindbæk I, 239 ff., J. R. 1665 $^{27}/_{2}$ Nr. 10, Lindbæk I, 238 f., S. T. 1660 $^{19}/_{11}$ Nr. 1306, $^{13}/_{12}$ Nr. 1365, 1662 $^{16}/_{6}$ Nr. 245, $^{30}/_{7}$ Nr. 325, R. E. 1661 $^{20}/_{2}$ Nr. 239, S. T. 1665 $^{19}/_{6}$ Nr. 284.

5) Se ovenfor S. 270 ff. og 277 f.

del paa Udlandet aldeles ikke kunde drives. Det var nemlig Meningen at samle hele den udenlandske Handel i nogle faa Byer, som igen skulde dele Varerne ud til de øvrige. Men først under Christian V. tog man for Alvor fat paa Tankens Gennemførelse ved at nedlægge mindre Toldsteder og Byer og samle Toldoppebørselen og Handelen i de tilbageværende. Allerede ved Udstedelsen af Københavns Privilegier i 1661 var det lovet Byen, at den skulde være en af de to sjællandske Stabelstæder, hvorover alene udenlandske Varer maatte indføres og indenlandske udføres; Smaakøbstæderne skulde derfra hente deres Varer og tilføre Stabelstæderne det, de havde at udføre.[1] Denne Plan var endnu ikke gennemført i 1663 og blev det overhovedet ikke under Frederik III., hvad vi kan se af Forhandlingerne om Handelens Fremme i Statskollegiet 1672.[2] Foruden København blev Korsør Stabelstad paa Sjælland den 18. Novbr. 1661. Nyborg fik Stabelstadsrettigheder den 8. Novbr. og Frederiksodde den 9. Novbr. samme Aar. Nakskov søgte ved samme Tid om lignende Privilegier, men fik dem først i Febraur 1667.[3] I Hertugdømmerne blev Glückstadt Stabelstad for Varer fra Island, fra Hansekontoret i Bergen og fra Jylland samt Udførselsplads for Korn fra Krempe og Wilster Marsk.[4] I Norge blev Handelen og Tolddistrikterne ordnede i Overensstemmelse med de Ønsker, som Borgerstanden selv havde fremsat i Anledning af Arvehyldingen, og ved de Repræsentanter for den, som opholdt sig her i København i Begyndelsen af Aaret 1662, med hvem Regeringen raadførte sig gennem Landkommissær Niklas Poulsen angaaende Ordningen af norske Skatte-, Handels- og Toldanliggender. Herefter fik hver norsk By sit Handelsdistrikt, i hvilket der helst ingen Ladesteder skulde være eller kun saa faa som muligt, og disse maatte endda ikke handle med alle Varer, som Regel kun med Tømmer, som jo ligefrem ikke kunde bære den lange Transport til Købstæderne.[5] Det gik

---

[1]) S. R. 1661 24/6 Nr. 120d § 3, Frdn. S. 53 ff., Konfirm. 1670 29/9, Rothe, Chr. V.s Reskripter S. 47 ff.

[2]) Statskoll.s Protok. 1672 25/6 Bl. 59 f., 26/6 Bl. 60 ff. Resultatet af Forhandlingerne blev, at Storehedinge, Slagelse, Rødby, Maribo, Ballum, Hobro og Viborg Toldsteder blev afskaffede, S. T. 1672 13/7 Nr. 443.

[3]) Se Lindbæk I, 27 ff., 56 ff. og 270 ff.

[4]) Glückstadts Privilegier 1662 30/8, Frdn. S. 81 ff.

[5]) Se Meddelelser I, 32 ff., 48 f. og 312 ff., Lindbæk I, 79 ff. og 92 ff.

ikke altid heldigt med Nedlæggelsen af Ladepladserne, hvad blandt andre Romsdalens Toldsteds Nedlæggelse var et godt Eksempel paa. I 1662 vilde Borgernes Repræsentanter have det ophævet, men Sagen blev henvist til Statholderens Undersøgelse, og Faren drev over den Gang. I 1665 blev det ophævet paa Grund af den store Toldsvig, som skulde foregaa der, men oprettedes atter 1667, da dets Nedlæggelse havde været Undersaatterne til stort Besvær.[6]) Bergen var for saa vidt mere heldig end Trondhjem, i hvis Handelsdistrikt Romsdalen laa, idet den allerede 1661 fik nedlagt Sundmøre Toldsted. Det ophævedes med den Motivering, at det var til Skade for Handelen.[7]) Man var endnu ikke naaet saa vidt som under Christian V., da man var overbevist om, at en By som Rødby alene ved sin Eksistens kunde ødelægge en hel Provins og samtlige deri værende Byer.[8]) Rentekammeret havde ogsaa spurgt de norske deputerede om, hvilke Byer de mente egnede sig bedst til Stabelstæder. Herom kunde de ikke ret blive enige, men nævnede Trondhjem, Bergen, Christiansand og Christiania, idet der dog tilføjedes, at de andre Købstæders deputerede mente, at det vilde blive til deres Byers Ruin.[9]) Generaltoldforvalter Daniel Knof tilraadede foreløbig at lade Tanken om Stabelstæderne fare, at ikke de øvrige Købstæder skulde tabe Modet.[10]) Dette Raad fulgte man, men det synes ellers at have været Tanken at gøre Frederikstad,[11]) Christiania, Christiansand,

---

E. Holm, Danmark-Norges indre Historie I, 252. De norske Byers Privilegier var af $^{30}/_{7}$ 1662, se N. R. Nr. 121—128, jfr. $^{30}/_{8}$ Nr. 146 (Bragenæs) og 1665 $^{10}/_{4}$ Nr. 64 (Halden).

6) R. E. 1665 $^{25}/_{4}$ Nr. 2022, 1667 $^{14}/_{2}$ Nr. 2997, jfr. 2998—2999. Ryfylke Tolsted havde en lignende vekslende Skæbne. S. T. 1671 $^{21}/_{9}$, Statskoll.s Protok. 1672 $^{29}/_{1}$ Bl. 51, $^{5}/_{2}$ Bl. 51 f., S. T. 1672 $^{6}/_{3}$ Nr. 207 og Statskoll.s Protok. 1674 $^{24}/_{9}$ Bl. 2, S. T. 1674 $^{15}/_{10}$ Nr. 380.

7) R. E. 1661 $^{12}/_{1}$ Nr. 181.

8) Statskoll.s Protok. 1672 $^{9}/_{9}$ Bl. 71. Denne mildest talt meget ugrundede Frygt havde maaske sin Ophavsmand i Generalprokurør Scavenius, som ved en anden Lejlighed udtalte, at en Mand, som sad paa et Sted — naturligvis et Sted, hvor Enevælden ikke mente, at der burde være Handel — og brugte stor Næring, var „capabel at ruinere et helt Land" (c. l. 1672 $^{25}/_{6}$ Bl. 59).

9) Meddelelser I, 320.

10) c. l. S. 329.

11) Lindbæk I, 55. Frederikstad fik dog ingen Præsident, da de norske

Bergen og Trondhjem til Stabelstæder for Handelen med Udlandet og udmærke dem ved at sætte en Præsident i Spidsen for dem, som forstod sig paa Handelen og kunde lede denne.

Ved Siden af al denne Talen om Handelens og Toldopkrævningens Centralisering og Forsøgene derpaa, er det interessant at erfare, at der dog fandtes Mennesker, som var af en anden Mening. I Anledning af Forhandlingerne om Handelen med Frankrig i 1663 indkom der et Indlæg fra Kommercedirektør Absalon Beyer, hvori han blandt andet gjorde den Betragtning gældende, at det var bedre, at der var mange smaa Købstæder i et saa vidtstrakt Land som Norge end enkelte store, da Almuen i sidste Fald besværedes ved de lange Rejser, som klart kunde ses af Nordlændingenes aarlige Rejser til Bergen. Dette kunde forebygges ved flere Købstæder. Kongen kunde faa lige saa megen Skat og Told i smaa og mange Stæder som i faa og store, endda med mindre Toldsvig og anden Skade. Jo flere Købstæder der var, des flere Folk kunde der stilles til Flaaden i Krigstider. Han var i det hele en Modstander af de store Indskrænkninger, som var skete i Handelsfriheden ved de norske Købstæders Privilegier af 1662, hvorved navnlig Tømmerhandelen var kommen helt i Borgernes Vold til Skade for Bønderne. Han paastod, at Byerne paa Grund af Kapitalmangel ikke magtede den Opgave, som de havde paataget sig, at afkøbe Bønderne deres Tømmer, og foreslog at frigive Handelen.[12])

Hans Stemme var kun en Røst i Ørkenen, og der blev intet Hensyn taget til den, hvad vi ikke kan forbavses over, uagtet det var aabenbart, at i et Land som Norge kunde man ikke med Datidens Midler samle al Handelen i mindre end en halv Snes Byer. Denne Tvang vilde give Anledning til et utroligt Smugleri, hvad den ogsaa gjorde.

Byers Magistratsmedlemmers Antal og Art fastsattes i 1666 paa Foranledning af Gyldenløve, se Meddelelser I, 369 f. og R. E. 1666 $^{25}/_{3}$ Nr. 2612.

[12]) Absalon Beyers Memorial 1663 $^{22}/_{6}$ findes i Statskoll.s Arkiv, jfr. Lindbæk I,121.

V. Forpagtningssystemet.

Stadig lød der Klager fra Regeringens Side over det store Underslæb, der foregik i Tolden,[1]) og da det ikke lykkedes at hindre det ved Centralisation af Handelen og af Toldadministrationen, tænkte man paa at afværge det ad en anden Vej, nemlig ved at bortforpagte Tolden.

Forpagtningssystemet var prøvet før Regeringsforandringen, men ikke for Landets Told som Helhed, kun for enkelte Afgifters Vedkommende.[2]) Nu vilde man forsøge det med Tolden i Almindelighed. Hannibal Sehested var en ivrig Forfægter af Forpagtningssystemet paa alle Omraader, og hans Elev Gyldenløve optog det efter ham og fik det efterhaanden bragt til udstrakt Anvendelse. Dets Fortrin var meget tillokkende for en Finansminister. Det sparede Administrationen for en stor Ulejlighed, gav bestemte og til en vis Grad sikre Indtægter, saa at man ved Affattelsen af Statens Budget vidste, hvor meget man havde at raade over. Indtægterne blev tidligere stillede til Raadighed, idet Forpagterne næsten altid betalte en Termin forud. Foruden disse virkelige Fordele bildte man sig ind, at man ved Forpagtningssystemet sparede Lønninger til Embedsmændene ved Oppebørselen, hvilket selvfølgelig var en Illusion, da Forpagteren ogsaa maatte have Betjente, som han maatte lønne, og hvortil han maatte tage Hensyn ved sit Bud. Saafremt Staten virkelig tjente Lønningerne ved at bortforpagte en eller anden Indtægt, kunde det kun ske, ved at Forpagterens Betjente levede af at udsuge dem, der skulde betale Afgifterne. Her kommer vi til Forpagtningssystemets Bagside. Det gik ud over Skatteyderne. Alt hvad Staten tjente ved det, maatte de flerdobbelt bøde for. Regeringen kunde i sine Forpagtningskontrakter tage nok saa mange Hensyn til, at Forpagteren ikke skulde gøre sig ulovlig Fordel paa Afgiftsydernes Bekostning. Det viste sig altid, at det ikke nyttede noget.

Hannibal Sehested, som var bedst kendt med Norges Forhold, vilde først prøve sine Reformer der.

[1]) Se f. Eks. R. E. 1666 $^{25}/_{3}$ Nr. 2619, Lindbæk I, 231.
[2]) J. A. Fridericia, Adelsvældens sidste Dage S. 177.

I Instruksen for den almindelige Landkommission var der blandt andet givet den det Hverv at tilbyde Undersaatterne paa hvert Sted Tolden i Forpagtning paa tre Aar, da Kongen hellere vilde lade dem faa Forpagtningen end fremmede.[3]) Af de Kommissioners Svar, som gav noget, faar man det Indtryk, at de betragtede Forpagtningssystemet som en Ulykke, men at naar galt skulde være, maatte deres egne hellere overtage Forpagtningerne, end at de skulde gives til fremmede. Men det var kun paa faa Steder, at de turde, og det hele blev ikke til noget den Gang.[4]) Den næste Plan om Toldforpagtning i større Stil kom frem i 1663 og gjaldt Bortforpagtning af Sjællands Told, men blev lagt til Side paa Grund af Københavns Uvilje imod den.[5]) Endnu en Gang i Treserne var Tanken om en Forpagtning af Tolden i Almindelighed eller paa de smaa Toldsteder alene fremme, da der klagedes over Toldernes Udygtighed og Mangel paa Tilsyn paa de mere fjærntliggende Steder, men den blev ikke til noget.[6])

Da Gyldenløve blev Statholder, fremkom han straks med Forslag til Reformer, hvoriblandt om Indførelse af Forpagtningssystemet baade for Fogderiernes og Toldens Vedkommende. Han anførte alle de bekendte Fordele, som man mente der var ved Systemet, og Statskollegiet, som ellers ikke tog synderlig velvilligt paa hans øvrige Forslag, tilraadede Forpagtningen for Toldens Vedkommende, men helst til Undersaatter.[7]) Forslaget blev imidlertid lagt til Side foreløbig. Da det toges op igen i 1666, var det i en mere beskeden Form. Der var nu ikke længer direkte Tale om Forpagtning, men kun om en Forandring i Toldvæsenets Administration paa Grund af de store Underslæb, og at Tolderne selv drev Handel. Om denne Forandring i Toldvæsenet og Ordningen af Administrationen paa hvert enkelt Sted skulde Gyldenløve fremkomme med et Forslag.[8]) Hermed synes Sagen at være stillet i Bero under Frederik III. Vi

[3]) Meddelelser I, 58 f., Instruksens § 14.
[4]) c. l. S. 120, 144 f., 159 f. og 182, I. C. Berg, Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie IV, 37.
[5]) Statskoll.s Protok. 1663 $^{16}/_{11}$ Bl. 52 ff. Ansøgning $^{1}/_{10}$, se Lindbæk I, 126 ff.
[6]) R. E. 1664 $^{23}/_{8}$ Nr. 1535.
[7]) Lindbæk I, 230 f.
[8]) Se Meddelelser I, 344 og 362 med Noter. R. E. 1666 $^{25}/_{3}$ Nr. 2619.

hører intet til Gyldenløves Forslag om Toldvæsenet, men derfor kan det godt være fremkommet, uden at det dog har sat sig Spor. Kun en enkelt Toldafgift blev bortforpagtet, nemlig Kalktolden i Asker Præstegæld i Christiania Stift, som blev overladt til den forhenværende Amtsskriver paa Aggershus, Knud Frandsen, for 100 Rdl. aarlig.[9]) Dog fremkom der endnu et Forslag, ikke alene om Toldens, men ogsaa om Skatternes Bortforpagtning i Norge. Det hidrørte fra den allerede omtalte Absalon Beyer og gik ud paa, at Tolden ved de smaa Ladesteder og Skatterne skulde bortforpagtes. Almuen skulde til Lettelse for den levere Skatterne i Varer, som Forpagteren skulde have Lov at handle med. Statskollegiet stillede sig meget køligt over for begge Forslag. Ingen vilde forpagte Tolden under Krigen, og denne Handel med Skattevarer vilde blive et Monopol til Skade for Købstæderne.[10])

Saa snart Christian V. kom paa Tronen, og Gabels Indflydelse var forbi, trængte Gyldenløve igennem med sine Ideer, hvoraf den om Forpagtningssystemet var den vigtigste, men ogsaa den farligste. Den 22. Marts udstedtes der et Brev om Toldens Bortforpagtning til Valborgdag baade i Danmark og Norge.[11]) Formodentlig meldte der sig ingen antagelige Lysthavende, for det blev ikke til noget. I Gyldenløves og Jørgen Bjelkes store Betænkning om Ordningen af Norges Forhold siges om Forpagtningen, at den endnu var under Overvejelse, og gives gode Raad om, hvad der var at iagttage, hvis den skulde iværksættes, men det synes, som om de ikke havde god Tro til, at den blev til noget, hvad den heller ikke blev.

VI. Toldrullen af 1672.

Den største Begivenhed i Toldvæsenets Historie i dette Tidsrum var den ny Toldrulle af 5. Maj 1672, som blev grundlæggende for Ordningen af det danske Toldvæsen.[1])

---

[9]) R. E. 1666 $^{12}/_{9}$ Nr. 2772.
[10]) Statsk.s Protok. 1667 $^{15}/_{4}$ og $^{29}/_{4}$ Bl. 113, Lindbæk I, 279 f.
[11]) R. E. 1670 $^{22}/_{3}$ Nr. 45, Frdn. S. 7.
[1]) Sponneck, Toldvæsen II, 16 ff.

Forarbejderne til den blev gjorte i Kommerce- og Kammerkollegiet, uden at vi ved noget nærmere om, paa hvilken Maade de blev udførte, eller om der ikke som sædvanligt var nedsat en særlig Kommission til at forberede den.[2])

Den havde ligesom Toldrullerne af 1651, 1655 og 1662 en Indledning, men uden at der i denne taltes om, efter hvilke Principper den var affattet. Det ansaas for ufornødent. Beskyttelsessystemets Rigtighed var nu en anerkendt Sag. Der behøvedes intet Forsvar for det mere. Toldrullen gjaldt for alle og enhver undtagen for de ost- og vestindiske Kompagnier, de handlende paa Island og Færøerne, Bjærgværkerne i Norge og Byen Fredericia, som havde særlige Benaadninger.

Efter Indledningen fulgte detaillerede Forskrifter for Toldembedsmændene om Regnskabsaflæggelsen og Fortoldningen. Regnskabet afsluttedes som forhen ved Nytaar og indsendtes tillige med Toldbøgerne efter Frdn. 4. Septbr. 1671 til Skatkammeret for at blive revideret der. Som tidligere [3]) skulde Toldembedsmændene indsende Maanedsekstrakter over Indtægt og Udgift; men nu skulde de tillige ved Aarets Slutning affatte en Generalekstrakt, ikke alene over Indtægt og Udgift, men ogsaa over de ind- og udførte Varer, og hvert Halvaar skulde de tilsende Kommercekollegiet en Fortegnelse over ind- og udførte Varer og ind- og udgaaede Skibe.[4]) Der var anvendt særlig Omhu for at forebygge Optrækkeri fra Toldernes og andres Side over for de søfarende og handlende. Ved Klareringen plejede Toldbetjentene at faa Skriverpenge, som de ofte selv bestemte Størrelsen af, men nu blev de fastsatte. Mere mærkeligt er det, at der maatte udstedes Forbud mod, at militære Personer eller andre opholdt de søfarende og afkrævede dem Penge eller Spise- og Drikkevarer. Som Skriverpengene blev Afgiften for Vejning og Maaling fastsat. Af Konfiskationerne tilfaldt Halvdelen Angiveren, Resten deltes mellem de fattige og Dommerne. Angaaende nederste Instans paa dette Omraade skete ingen væsentlig Forandring. Magistraterne dømte, naar de ikke var Part i Sagen, og paa Landet i Norge tre Lavrettesmænd og Sorenskriveren. Sager angaaende Tol-

[2]) S. T. 1671 $^{16}/_{11}$ Nr. 932 og 936.
[3]) Se R. E. 1663 $^{26}/_{2}$ Nr. 623 og 624.
[4]) Jfr. S. T. 1671 $^{4}/_{2}$ Nr. 123, hvorved denne Ordning allerede indføres.

dernes egne Stillinger paadømtes som andre Skatteembedsmænds af Kammerretten. Efter Forskrifterne for Tolderne fulgte en Underretning for de søfarende og handlende om, hvorledes de havde at forholde sig. De fleste Varer fortoldedes stykkevis, enkelte med visse Procent af Værdien, som Ejeren selv satte, men som ved Konsumtionen maatte Tolderen byde $^1/_4$ højere, hvis han syntes, de var satte for lavt, og beholde dem mod Toldens Erlæggelse. Der var givet nøje Forskrifter for Beregningen af Tolden af Drikkevarer og Godtgørelse af Svind paa dem, inden Købmanden fik dem hjem. Ved Maal og Vægt indførtes Sjællands Maal og Københavns Vægt ved Fortoldning i begge Riger. Kun Fiskevarer i Norge fortoldedes som før efter Vog. En Vog var 36 Skaalpund. Der maatte kun ind- og udskibes i Købstæder, hvor der var Toldsted, dog maatte Bygningsmaterialier og Okser ind- og udskibes paa de Ladesteder, hvor det faldt enhver belejligt, naar det i Forvejen var angivet paa nærmeste Toldsted og Tolden betalt, ligeledes maatte Indvaanerne paa Smaaøerne og Sandskuderne paa Jyllands Vestkyst føre deres Varer mellem Provinserne og Rigerne, men ikke sejle uden Lands, lige saa lidt som fremmede Skibe maatte losse hos dem. Paa Ladesteder, hvor der var Toldbod, maatte Kornskipperne afhænde deres Vares til Landmanden, naar de i Forvejen havde holdt 8 Liggedage og tilbudt Borgerne dem. I Danmark skulde Skibene overvintre i Købstadhavne og Skipperne bo i Købstæder. I Norge maatte de ogsaa overvintre og bo paa de sædvanlige Told- og Ladesteder. Et vigtigt Fremskridt var det, at Provinstolden ophævedes, derimod bibeholdtes Mellemrigstolden for en Mængde Species, særlig paa de to Landes egne Produkter.

Oplagsretten blev mere bestemt fastslaaet, og i Byerne København, Trondhjem, Bergen, Christiania, Christiansand, Laurvigen og Glückstadt var Købmændene fri for den Procent, man ved Genudførselen forhen havde taget af de oplagte Varer. Man kan ikke sige, at Oplagsretten blev udvidet ved denne Toldrulle ud over, hvad der allerede havde været Praksis siden Toldrullen af 1655, hvorved den synes at være indført her i Danmark. Det helt nye i denne Toldrulle er den Rolle, Defensionsskibene spiller i den. For disses Skyld er der en særlig Række Takster, og der bliver altsaa tre Takstrækker, medens der i de tidligere Toldruller kun var to, en

for Undersaatter og Traktatnationer og en for Udlændinge. Konsumtionen af det, der indkom ad Søvejen, opkrævedes af Tolderne samtidig med Tolden, men der skulde føres særlig Bog over det og de indkomne Penge holdes for sig.

Foruden Tolden og Søkonsumtionen skulde Tolderne opkræve Skibstold eller Last- og Havnepenge, der beregnedes efter Skibenes Drægtighed. Denne Afgift var højere end tidligere. For den var Undersaatters og Traktatnationernes Skibe fri, naar de hentede Tømmer i Norge og havde deres Maalebreve i Orden eller vilde lade sig maale.

I Toldrullen angaves Toldstederne i Danmark og Norge og de Steder, hvor Defensionsskibene maatte losse udenlandske Varer. Meningen hermed var at samle den udenlandske Handel i enkelte Byer. I Danmark var det København, Korsør, Helsingør, Køge, Holbæk, Nyborg, Kerteminde, Nakskov, Nykøbing, Aalborg, Horsens, Aarhus, Fredericia, Ribe og Ringkøbing; i Norge alle Købstæder, da der ikke var ret mange af dem. Lossede de andre Steder, maatte de svare samme Told som andre Skibe.

De enkelte Toldsatser var som i de tidligere Toldruller dels satte af fiskale, dels af merkantilistiske Hensyn. De synes gennemgaaende at være højere i denne Toldrulle end i den af 1655, og den beskyttelsesvenlige Karakter er mere fremtrædende.[5]) Regeringen beskyttede Landets Produkter, Handel og Industri, men til Gengæld tog den efter Regalismens Grundsætninger ogsaa sin Del af Udbyttet gennem en større eller mindre Udførselstold. Saa godt som intet var helt frit for denne. For Defensionsskibenes Skyld svaredes der ingen Udførselstold af Salt og for Industriens Skyld ingen af Ammunition, Haandvaaben og Bandolerer, ellers maatte alt svare Udførselstold. For alle de udenlandske Varers Vedkommende, som kunde tænkes genudførte, var den dog som Regel kun 1 pCt. Kun paa fremmede Drikkevarer var der af fiskale Hensyn forholdsvis stor Udførselstold, men den kunde man undgaa gennem Oplagsretten. Guld og Sølv samt Krudt og Salpeter slap kun vanskeligt ud af Landet. Man levede stadig i den Tro, at man ved Udførselsforbud og høj Told kunde holde de ædle

[5]) Der var sket en ikke ringe Forhøjelse paa Tolden af Drikkevarer, endog siden Frdn. 20. Decbr 1662, da Accisen blev slaaet sammen med Tolden.

Metaller inden for Landets Grænser, og det gjaldt om at have Beholdning af Krudt og Salpeter, naar der kom Krig paa, hvad man kunde vente hvert Øjeblik. Beskyttelsessystemet kom særlig frem i Toldsatserne paa Uld, Fjer, Dun, Huder og Skind samt Metaller, mindre ved Landbrugsprodukter og Fiskevarer, hvor man snarere maa fæste sin Opmærksomhed paa Udførselstolden, der var sat af fiskale Hensyn og for at holde Priserne nede paa det, Folk skulde leve af, men samtidig hindrede en videre Udvikling af Rigernes Hovederhverv.

Af særlig Betydning var det, at Trælasttolden atter var bleven lidt forhøjet, idet den nu skulde opkræves med 1 Rdl. 12 Sk. Læsten af Undersaatter og de mest begunstigede Nationer. Disses umaalte Skibe skulde maales i Drammen, Larkollen eller Flekkerø efter de Regler, som Curt Adelaer havde aftalt i Holland. De øvrige Nationer betalte som sædvanlig Trælasttolden efter Stykker. For Skibsbygningens Skyld blev Tømmeret til de Skibe, som byggedes i Norge, frit for Told og Tiende, naar Skibet ikke solgtes til Udlandet i de første ti Aar. Danske og norske Skibe maaltes i København af Kommercekollegiet.

Foruden om Tolden og Statens Accise og Konsumtion med Last-, Havne- og Ringepenge indeholdt den ny Toldrulle tillige Bestemmelser vedrørende den Accise, som en Del af Købstæderne i Danmark og Norge havde faaet Bevilling paa at oppebære til Lønning af Magistraterne, til Afholdelse af Udgifterne til Byernes Fornødenheder og til Vedligeholdelse af Havne og Broer. Den oppebares samtidig med Tolden af den, som Magistraten havde forordnet dertil, og ingen Tolder maatte udstede Toldseddel til nogen Skipper, før denne havde betalt Magistratsaccisen. Denne, som hidtil havde været forskellig i de forskellige Byer efter deres særskilte Privilegier, blev nu fastsat gennem en ensartet Acciserulle, der skulde gælde over alt i begge Riger. Uagtet Byerne skulde aflægge Regnskab for Anvendelsen af disse Indtægter, er dette enten ikke sket eller gjort saa slet, at der ikke er nogen Mulighed for i dette Tidsrum at erfare, hvor stort et Beløb de har udgjort.

VII. Indtægterne af Tolden i Danmark og Norge.

Af Statsindtægterne var Tolden paa Grund af sit betydelige og forholdsvis sikre Beløb Regeringens Kælebarn og var Genstand for særlig Omhu ved Regnskabsaflægningen. Selv efter at det øvrige Statsbogholderi var gaaet i Staa, fortsatte man med Hovedbøger over Tolden, og vi har gode Ekstrakter over Toldindtægterne[1]) fra 1663 af. I 1656 blev der paa Rentekammeret udarbejdet et Overslag over Statens Indtægter paa Grundlag af Indtægterne i de nærmest foregaaende Aar, idet man tog Gennemsnittet af tre paa hinanden følgende Aars Indtægter, for saa vidt man besad de fornødne Oplysninger om dem. Ved denne Lejlighed udgjorde Toldindtægterne i Danmark, naar Provinserne Øst for Sundet ikke medtages, 92386 Rdl., og i Norge, naar Bohus Len udelades, 122143 Rdl. aarlig i Gennemsnit. For Danmarks Vedkommende nævnes kun Kronens Told og St. Annæ Told og for Norges Kronens Told alene, hvilket viser, at vi ikke har den fulde Toldindtægt. Kommissarietolden er ikke medtaget for begge Landes Vedkommende og St. Annæ Told ikke for Norges. Hvad disse to Tolde indbragte i samme Tidsrum (1652—55), ved vi ikke.[2]) Med Hensyn til Norge kan vi komme Bruttoindtægten endnu nærmere ved at tillægge,

---

[1]) Naar vi taler om Toldindtægterne, maa vi huske paa, at i disse er Accisen indbefattet, som jo opkrævedes samtidig med Tolden og af Tolderen. I Beløbene er ogsaa Maltaccisen indbefattet, i Overslaget for 1656 undertiden tillige Havnepenge og Indtægten af Konfiskationerne. Fra 1673, da Konsumtionen forpagtedes ud, synes Accisens Oppebørsel at være overdraget til Konsumtionsforpagterne, se ovenfor S. 370.

[2]) Jfr. J. A. Fridericia, Adelsvælden S. 192. Vi har dog et Par Opgivelser angaaende Kommissarietolden i Norge, hvoraf der fra 1643—58 indkom 209308 Rdl. hos en Toldforvalter (Memorialbog 1668, Bl. 121 Johan Garmans Kommissarietoldrgsk.) og fra 1646—49 103592 Rdl. hos en anden (c. l. Bl. 350 Herman Garmans Kommissarietoldregnsk.). Af disse Tal turde vi maaske slutte os til en aarlig Middelindtægt af c. 40000 Rdl. Hvis vi lægger den til de c. 140000 Rdl., vi har for Kronens Told, faas c. 180000 Rdl. aarlig. Det betydelige Beløb, som maaske endnu manglede, maa repræsenteres af St. Annæ Told eller er af andre Grunde ikke indkommet.

hvad der medgik til Administrationen. Den kostede 15136 Rdl. Adelen var paa den Tid fri for Cise, men den norske Adels Cisefrihed medførte kun en Afgang i Indtægterne af 348 Rdl. gennemsnitlig om Aaret i de tre Aar. De c. 140000 Rdl., som vi faar repræsenterende Beløbet af Norges Toldindtægter, er mærkværdigt lille, naar vi sammenligner det med Indtægterne i de følgende Aar, hvor Monarkiet var hjemsøgt af Krig. Paa Grundlag af den almindelige Landkommissions Indberetninger kan vi opgøre den aarlige Gennemsnitsindtægt af Norges Toldindtægt i Aarene 1657—1661, idet der atter her saa vidt muligt er taget tre paa hinanden følgende Aar.[3]) Den var 240432 Rdl., hvortil kom Indtægten af Konfiskationerne, som udgjorde i samme Tidsrum 4176 Rdl. gennemsnitlig om Aaret. Dette viser os, at Udeladelsen af Kommissariérnes og St. Annæ Tolde ikke alene kan være Aarsagen til det ringe Beløb for Begyndelsen af Halvtredserne, thi saa stor en Andel af det samlede Toldbeløb udgjorde de ikke. Nej, Aarsagen laa i Søkrigen mellem England og Holland, som førtes i disse Aar. Hvad en saadan Krig betød for de norske Toldindtægter, kan vi se i 1665 og 1666, hvor vi har paalidelige Oplysninger om Toldindtægterne. Efter at den ny Toldrulle var indført i Norge 1662, steg Toldindtægterne fra 240000 Rdl. aarlig til 290000 Rdl. aarlig, men alligevel gik de i 1665 og 1666 ned til henholdsvis 108420 Rdl. og 170625 Rdl., altsaa for Aaret 1665 en endnu større Nedgang end i Halvtredserne.

Angaaende Administrationsomkostningerne i Danmark lærer vi af Overslaget fra 1656, at Tolderne nød 5 pCt. af Indtægten i Løn samt noget mere. Omkostningerne bestod ellers i Udgifter til Bøger, Toldbodleje, Fortæring paa Rejser med Regnskaber og Penge m. m. De jydske Toldsteder havde en Opsamlingskasse i Kolding, hvorfra Tolderen førte Pengene videre til København. I Norge nød Generaltoldforvalter Antonius Knip 5 pCt. i Løn af Toldindtægten søndenfjælds. Til Gengæld skulde han vistnok lønne Toldbetjentene og Visitørerne. Tolderne var enten paa fast Løn eller

[3]) De norske Toldregnskabers Regnskabsaar gik før Regeringsforandringen fra Majdag til Majdag, men efter denne blev det afsluttet ved Nytaar ligesom i Danmark.

nød 3 pCt. af Indtægten paa deres Toldsted. I 1653 var Knip Generaltoldforvalter over hele Norge.[4])

For Aaret 1661 kender vi Toldindtægterne fra Budgettet 1662.[4]) Herefter var de i Danmark 104010 Rdl., i Norge 121954 Rdl., naar de pantsatte Toldindtægter var fradragne. Da vi ikke kender disses Størrelse, vil vi holde os til Indtægtsbeløbet fra Aarene 1658—1660, 240000 Rdl., hvis Rigtighed yderligere bekræftes af Overslaget 28. April 1663, der maa være grundet paa Indtægten fra 1662, og som ansætter Norges Toldindtægt netop til samme Beløb. For Danmarks Vedkommende sætter det den til 150000 Rdl., som maaske er lidt for højt. Fra 1663 af besidder vi to Ekstrakter over Toldindtægterne,[6]) som fra 1664 af er uddragne af de Hovedbøger, som holdtes over Indtægten af Told og Accise. Den ene stammer fra den bekendte Erlund.[7]) Tallene falder ikke helt sammen, men Forskellen er saa ringe, at den er uden Betydning. Fra 1670 har vi benyttet Hovedbøgerne, da de enkelte Indtægtsbeløb fra den Tid af er sammentalte. Indtægten af Maltaccisen er ogsaa indbefattet heri indtil Nytaar 1672. Fra 1663—1670 var Toldindtægten i Danmark 1101642 Rdl. eller 137705 Rdl. i Gennemsnit om Aaret. 1671—1675 var den 651743 Rdl. eller 130349 Rdl. i aarlig Gennemsnit. Dette viser os, at der i den sidste Periode har fundet en Nedgang i Indtægterne Sted, som ikke er saa ganske ringe. Hvis vi nøjes med Tiden 1672—1675, bliver Nedgangen endnu større, da Gennemsnitsindtægterne af Tolden i disse Aar kun var 125158 Rdl., altsaa endnu mindre end i de to første Aar efter Regeringsforandringen, hvor den synes at have været c. 127000 Rdl. aarlig. Aarsagen hertil kunde dels søges i den ny Toldrulle og dels i Krigen, som i høj Grad standsede Handelen. Den ligger rimeligvis udelukkende i den sidste. Fra 1680—1682, hvor Toldrullen af 1672 virkede under fredelige Forhold, var Gennemsnitsindtægten af Tolden 135497 Rdl., altsaa endnu større end i Perioden 1663—1670; men hvis vi fra denne sidste udsondrede Krigsaarene 1665—1666 og i

[4]) Overslag over Indtægt og Udgift af Lenene og Toldstederne efter Forholdet i Aarene 1651—52, 1652—53 eller 1655—56. V. A. I, S. 185.

[5]) Budstikken 1823 Sp. 627 f.

[6]) Indberetn., Ekstrakter og Balancer vedk. Told- og Konsumtionsintraderne 1663—1700 I.

[7]) Biografisk Leksikon IV. 567 f.

Steden for regnede Fredsaaret 1671 med til den, hvor Toldrullen af 1655 endnu var i Virksomhed, vilde vi faa en aarlig Gennemsnitsindtægt af 144168 Rdl. Heraf kan vi lære, at enten maa Toldrullen af 1672 have foraarsaget en stor Nedgang i Toldindtægterne, eller ogsaa maa Krigen have svækket Handelen overordentligt. Alt tyder paa, at det sidste var Tilfældet, og at dette var den væsentligste, om end maaske ikke den eneste Aarsag til Nedgangen i Toldindtægterne.

Betragter vi de norske Toldindtægter, giver de os nøjagtigt det samme Indtryk: Krigene var Hovedaarsagen til Toldindtægternes Nedgang. Indtægten af den norske Told var i Aarene 1663—1670 2313325 Rdl. eller 289166 Rdl. i Gennemsnit om Aaret. Fra 1671—1675 var den 1279599 Rdl. eller 255920 Rdl. i aarlig Gennemsnit. Tager vi Fredsaarene alene i den Tid, Toldrullen af 1662 virkede, faar vi en aarlig Gennemsnitsindtægt af 345516 Rdl. I Krigsaarene i Halvfjerdserne (1672—1675) under Toldrullen af 1672 var Gennemsnitsindtægten kun 223817 Rdl., medens den i de fredelige Aar 1680—1682 under samme Toldrulle var 293138 Rdl., hvilket Beløb dog var langt mindre end det fra Fredsaarene i Treserne. De norske Toldindtægter var gennemgaaende langt større end de danske, hvilket kom af den store Trælastudførsel. Af Indtægterne for de enkelte Aar af den norske Told synes det at fremgaa, at Toldrullen af 1662 har bevirket en stor Stigning af Toldindtægterne, idet de nu er c. 50000 Rdl. større end i de tidligere Aaringer, hvor de lige siden 1658 havde holdt sig paa c. 240000 Rdl. Mærkelig store Indtægter frembyder Aarene 1668—1671 og deraf igen Aarene 1668 og 1669, hvor vi i 1668 endog er oppe paa 455757 Rdl. Aarsagen hertil var væsentlig den stærke Udførsel af Tømmer til England i Anledning af den store Ildebrand i London 1666; men en medvirkende Aarsag var ogsaa de ny Aftaler med Holland om Skibsmaalingen og Forhøjelsen af Trælasttolden for Undersaatter og Hollændere fra 1 til $1^1/_8$ Rdl. pr. Læst samt Frigørelsen fra de tidligere Traktater med Englænderne, hvorved disse i 1667 og 1668 kom til at svare $1^1/_2$ Rdl. af Læsten, medens de tidligere ligesom Hollænderne kun havde betalt 1 Rdl.[8]) Samtidig

[8]) Traktat med Holland $^1/_{11}$ Febr. 1666, se R. E. 1667 $^4/_3$ Nr. 3013, jfr. R. D. P. II, Bl. 6 ff.

bortfaldt Bestemmelsen fra Traktaten med Holland af 1647 om, at $^1/_5$ af Lasten var toldfri.

Danmark-Norges Toldindtægter udgjorde i de 15 Aar, vi behandler, c. 6080319 Rdl., hvoraf c. 2007395 Rdl. eller noget under Halvdelen faldt paa Danmark og 4072924 Rdl. paa Norge. Gennemsnitsindtægten var 405355 Rdl. aarlig, hvoraf 133826 Rdl. udgjorde Danmarks Andel, medens Norges var 271528 Rdl. aarlig.

Naar vi taler om Krigenes Indflydelse paa det danske Monarkis Toldindtægter, vil vi allerede have bemærket, at de ikke i væsentlig Grad afhang af, om vi selv var i Krig, men derimod af, om Sømagterne laa i Krig. Hver Gang Nederlandene kom i Krig med England eller Frankrig, sank vore Toldindtægter meget betydeligt, hvorimod det ikke havde saa meget at sige, om vi selv deltog i Krigen, i hvert Fald ikke for Norges Vedkommende. Under Krigene med Karl Gustaf ydede den norske Told 240000 Rdl. om Aaret; i 1672, da Ulykkerne brød ind over Holland, gav den kun 158675 Rdl. Endnu lavere var den nede i 1665, da de to Sømagter England og Holland laa i Kamp med hinanden. Men under den skaanske Krig indbragte den 259089 Rdl. i Gennemsnit om Aaret. Dette viser, at Toldindtægternes Størrelse afhang af Sømagternes, særlig Hollands Mulighed for at deltage i Handelen, og at denne væsentlig var i deres Hænder, hvad vi har Vidnesbyrd nok om andensteds fra.

VIII. Sundtolden.

Dette Forhold faar vi yderligere bekræftet ved at betragte Svingningerne i Indtægten af Sundtolden i samme Tidsrum. I Krigsaarene 1665—1666 samt 1672—1673 udgjorde 2 Aars Indtægt henholdsvis 67345 Rdl. og 65319 Rdl., hvilket ikke er stort mere end den aarlige Gennemsnitsindtægt i hele den af os behandlede Periode, som var 63744 Rdl. En Krig, hvori Holland var indviklet, bragte altsaa Indtægten af Sundtolden ned til Halvdelen. Denne Told indtog en Særstilling blandt de danske Toldindtægter. Medens den øvrige Told næsten udelukkende var en Ind- og Udførselstold, det vil sige op-

krævedes af Varer, som gik ind eller ud over Landets Grænser, var denne en Transittold, som affordredes vore egne og fremmede Nationers Skibe, naar de passerede Øresund eller Bælterne. I sidste Tilfælde kaldte man den for Strømtold eller Bælttold. Sundtoldens Berettigelse, som var stærkt bestridt af de søfarende Nationer, søgtes i Læren om Regalismen og den Højhedsret, som de danske Konger fra Slutningen af det 16. Aarhundrede tiltog sig over de nordiske Have og Østersøen og fik anerkendt i de Traktater, som de i hine Tider sluttede med fremmede Magter.[1] .Sundtolden var første Gang paalagt af Erik af Pommern i 1429,[2]) og den var fra først af en Skibstold, men blev siden tillige en Varetold, hvorved den blev mere generende for de søfarende. Den var paalagt alene af fiskale Hensyn, men kunde naturligvis ogsaa bruges kommercielt og politisk til at begunstige Undersaatter og Forbundsfæller fremfor andre Nationer.

Christian IV. udnyttede Sundtolden i overordentlig Grad, hvorved han især skadede Nederlænderne, som indehavde største Delen af Østersøhandelen. Da deres Klager og Protester intet nyttede, sluttede de Forbund med Sverige til Forsvar for Handelens Frihed, og uagtet de ikke deltog i den Krig, som paafulgte mellem Sverige og os, skaffede de sig ved Fredsslutningen saadanne Garantier og Begunstigelser med Hensyn til Sundtolden, som ogsaa Frankrig og senere England fik Del i, at man kan sige, at fra den Tid var Sundtoldens Glansperiode forbi. Den var ikke længer en uudtømmelig Indtægtskilde for den danske Konge, som denne kunde gribe til, naar hans øvrige Hjælpekilder tørrede ind. Freden i Brømsebro med Sverige og Christianopeltraktaten med Holland, hvortil føjede sig en Traktat med Frankrig i København, gjorde for stedse Ende paa den vilkaarlige Forhøjelse af Sundtolden. Sverige havde nok haft Sundtoldfrihed siden Freden i Stettin 1570, men Danmark vilde kun ud-

[1]) Se Traktaten med England af 1583 (England A. Ratifikation af Traktaten 1583 med en Deklaration), som bekræftedes i de følgende Traktater.

[2]) Om Sundtoldens Oprindelse, se J. A. Fridericia i H. T. 4, V, 1 ff. Aaret 1429 angives af Kr. Erslev, Erik af Pommern S. 240 og 461 og af William Christensen, Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarhundrede S. 656. Sundtolden blev Varetold fra 1567, J. A., Fridericia. Danmarks ydre polit. Hist. I, 8. Jfr. Aschehoug, Statsforfatningen i Norge og Danmark I, 481 f.

strække den til det egentlige Sverige, og dets Skibe skulde medføre nøjagtige Certifikater over Varerne, hvilket gav Anledning til idelig Strid mellem de danske Toldere og Skipperne. Ved Brømsebrofreden blev Certifikaterne afskaffede og Sundtoldfriheden udvidet til samtlige svenske Lande. Ved Christianopeltraktaten indførtes en ny Sundtoldtarif, som var langt lavere end den tidligere af 1643 og gennemsnitlig nedsatte Tolden med $^{3}/_{8}$. Denne Traktat gjaldt foreløbig i 40 Aar, men blev Grundlag for Sundtolden, saalænge denne bestod.[3])

Christianopeltarifen kom samtidig til at gælde for Frankrig ifølge Traktaten i København af samme Aar og for England ved Westminstertraktaten 1654, der bekræftedes ved de senere Traktater med England af 1661 og 1670. Hvad den ny Tarif betød for Sundtoldindtægternes Størrelse, var noget ganske betydeligt. Inden de store Forhøjelser begyndte, gav Sundtolden en Indtægt i 1636 af 226000 Rdl. og i 1637 af 229000 Rdl.,[4]) altsaa langt mere end vi siden kender til. Efter at disse var indtraadte, udgjorde Indtægten i 1638 482000 Rdl., 1639 616000 Rdl., 1640 450000 Rdl., 1641 505000 Rdl., 1642 405000 Rdl. Men i 1646, efter at de nye Traktater var traadte i Kraft, var Indtægten kun 134000 Rdl. og i 1647 140000 Rdl.[5]) Disse Tal viser, at Nedgangen skyldtes Traktaterne og den ved dem indførte Tarif. Foruden de nævnte Nationer nød Hansestæderne, som fra gammel Tid af[6]) havde været begunstigede med Hensyn til Sundtolden, godt af den ny Tarif.

I Begyndelsen af Halvtredserne virkede den af Ulfeldt med Nederlandene i 1649 sluttede Redemptionstraktat, hvorved disse havde frikøbt sig for Sundtolden mod 140000 Rdl. aarlig. Overenskomsten var i finansiel Henseende fordelagtig for Danmark, men alligevel var man ikke særlig begejstret for den her, da den satte en Grænse for vor Handlefrihed, idet ingen andre Magter maatte erhverve lignende Fordele.[7]) Nederlænderne selv var kun til Dels

---

[3]) Se Marcus Rubin i H. T. 7, VI, 172 ff. om Sundtoldens Afløsning, hvortil i det hele henvises.

[4]) J. A. Fridericia, Danmarks ydre politiske Historie 1629—1660 II, 212.

[5]) c. l. S. 214, 220, 239 Note 6, 288 Note 2, 519 Note 1.

[6]) Ved Odenseforliget 1560.

[7]) J. A. Fridericia, Adelsvældens sidste Dage S. 114 ff.

fornøjede med den, og Sverige og England førte Klage over den, idet den begunstigede den nederlandske Skibsfart frem for den svenske og engelske, eftersom kun de Varer, der fandtes i nederlandske Skibe, var frikøbte for Tolden, ikke nederlandske Varer i andre Nationers Skibe. Derfor var det til almindelig Tilfredshed, at den blev ophævet i 1653.

Ophævelsen var absolut til Skade for de danske Finanser. Thi Aarsindtægten af Sundtolden blev ikke alene betydelig mindre, men vi havde brugt det betydelige Forskud, som vi 1649 havde faaet paa Afløsningssummen, og dette skulde efter 10 Aars Forløb betales tilbage med 5 pCt. Rente.[8])

I 1652 havde Sundtoldindtægten været 19063 Rdl., hvortil kom Nederlændernes 140000 Rdl. I 1655 var den kun 101065 Rdl. og i 1656 og 1657 endnu mindre, nemlig henholdsvis 71394 og 75391 Rdl. For disse tre Aar var Middelindtægten 82617 Rdl., hvilket var betydeligt mere end i de 15 Aar fra 1661 til 1675, hvor den kun var 63744 Rdl. Nøjes vi med Indtægterne fra de 11 Aar, hvori Holland nogenlunde uforstyrret kunde drive sin Handel, bliver Middelindtægten 74863 Rdl., altsaa stadig mindre end i Halvtredserne og meget mindre end i 1646 og 1647, til hvilken Højde den overhovedet ikke naaede op i Resten af det 17. Aarhundrede. Aarsagen dertil var Englands Ligeberettigelse med Holland og Frankrig, som først begyndte efter 1654. De lave Sundtoldindtægter i Treserne — Middelindtægten var 62191 Rdl., medens den 1671—1675 var 66848 Rdl. — kan neppe forklares paa anden Maade, end ved at der har fundet betydelige Besvigelser Sted. Ved Brømsebrofreden og ved Christianopeltraktaten blev Sveriges og Nederlandenes Skibe fritagne for Visitation, hvilket nødvendigvis maatte føre til Underslæb over for en saa ildeset Afgift, som Sundtolden var. Iøvrigt falder de lave Sundtoldindtægter sammen med forhenværende Bibliotekar[9]) Marcus Meiboms Administration af Sundtolden, der synes ikke at have været helt tilfredsstillende. Ved vor Periodes Begyndelse var der to Sundtolddirektører, Jonas Heinemarch og Mads Mortensen. Fra 1662 til April 1664 var Mads Mortensen alene om Direktionen,[10]) hvor-

---

[8]) c. l. S. 216, jfr. S. 116 og 193.

[9]) R. E. 1663 $^{27}/_{5}$ Nr. 732 og 733.

[10]) Se R. E. 1664 $^{7}/_{4}$ Nr. 1177 og 1178.

efter Marcus Meibom indehavde Ledelsen i de magre Aar til 1668. Middelindtægten var i disse kun 38800 Rdl.

Der var især under Meiboms Direktion idelige Stridigheder med svenske Skippere, som dels klagede over Ekspeditionens Langsomhed og dels over, at der blev aftvunget dem Told imod Overenskomsterne.[11]) Uagtet saadanne Klager ikke var ukendte under den forrige Direktør,[12]) og heller ikke blev det under den følgende, synes Meibom at have været i lidet Grad skikket til en saa fremskudt Stilling. Han var gnaven og uhøflig, og det endte med, at han maatte søge sin Afsked.[13]) Hans Efterfølger blev Gabels Sekretær Andreas Günther, som beklædte Stillingen ud over denne Periode. Han forstod bedre at bestride Embedet.

Sundtoldpersonalet bestod foruden Direktøren af 4 Toldskrivere, en Visitør og en Toldbodtjener. Direktøren lønnedes med 500 Rdl. aarlig, hver af Skriverne fik 150 Rdl., Visitøren 250 Rdl. og Tjeneren 30 Rdl. aarlig;[14]) men desuden havde Direktøren Skibspenge,[15]) som ofte udgjorde mere end hans Løn og de øvrige Sportler af anden Art.

Størsteparten af Sundtoldindtægterne gik i Kongens eget Kammer eller udbetaltes efter Anvisninger derfra til Kongens mere personlige Fornødenheder. En Del af Pengene anvendtes til Fyrvæsenet, ligesom Københavns Magistrat nød en aarlig Sum for Vedligeholdelse af Søtønder. Visse Pensioner og Lønninger var fast anviste paa Sundtolden, og noget anvendtes aarlig paa Frederiksborg Slot. En Del Penge medgik aarlig til Lækkerier til Hoffet, som Sundtolderen afkøbte Skipperne.

Fra 1661—1669 var Indtægten af Sundtolden 529394 Rdl., hvoraf 269457 Rdl. gik direkte i Kongens eget Kammer og unddrager sig enhver videre Kontrol. I Aarene 1670—1675 var Indtægten

[11]) S. T. 1665 3/11 Nr. 551, 1667 13/12 Nr. 725, 1668 11/3 Nr. 192, 29/3 Nr. 239, 8/4 Nr. 282, 9/4 Nr. 289.

[12]) S. T. 1660 5/12 Nr. 1344, 21/12 Nr. 1387.

[13]) Lindbæk I, S. 304 ff., S. T. 1668 9/6 Nr. 475, jfr. Becker, II, 204, 208, 229, 230. Werlauff, Historiske Efterretninger om det store kgl. Bibliotek S. 41 ff.

[14]) S. T. 1670 1/8 Nr. 539; før den Tid var Lønningerne de samme, se Regnskaberne. Ældste Toldskriver nød et Tillæg af 100 Rdl. aarlig.

[15]) S. T. 1669 21/8 Nr. 570.

426761 Rdl., hvoraf 364900 Rdl.[16]) indbetaltes i Kongens eget Kammer, altsaa et forholdsvis langt større Beløb end i den foregaaende Periode. Aarsagen hertil var Christian V.s Anordning mod Anvisninger i Almindelighed, da de paa Grund af den slette Regnskabsførelse foranledigede, at man aldrig vidste, hvor store Beløb der var at raade over.

Uagtet Sundtolden stod fast ifølge Traktaterne af 1645 og 54 for de Nationers Vedkommende, hvis Handel paa Østersøen spillede nogen Rolle, søgte man dog fra dansk Side under de store Traktatforhandlinger med England og Holland i 1665 at opnaa nogen Fordel her som ved Trælasttolden i Norge.[17]) Man ønskede større Frihed over for de Skibe, som ikke havde deres Papirer i Orden, og der synes at være truffen visse Aftaler i den Henseende.[18])

Af de Skibe, som ikke gik igennem Sundet, men gennem Bælterne, opkrævedes Strømtold ved Nyborg og Fredericia. Strømtolden i Bælterne blev opkrævet af de stedlige Toldere i Nyborg og Fredericia og er i denne Periode vistnok indbefattet under de øvrige Toldindtægter fra disse Byer. Indtægten af Strømtolden har neppe været ret stor, da kun forholdsvis faa Skibe gik igennem Bælterne. Til at paase, at Skipperne betalte, var der udlagt et Par Krigsskibe i Store Bælt.[19])

---

[16]) Efter Kongens eget Regnskab, men efter Sundtoldregnskaberne 365158 Rdl.

[17]) R. E. 1665 $^{15}/_{2}$ Nr. 1910 er et Vidnesbyrd om, at Sundtoldspørgsmaalet blev draget med ind i Forhandlingerne. Jfr. Nr. 1911 vedr. den norske Told.

[18]) S. T. 1670 $^{29}/_{4}$ Nr. 249. Her omtales foruden Konfiskationsforordningen af 1664 $^{17}/_{6}$ tillige den af 1666 $^{28}/_{6}$, som jeg antager er udstedt paa Grundlag af Aftaler med Hollænderne. Jfr. Statskoll.s Protok. 1670 $^{28}/_{11}$, Bl. 15, Statskoll.s orig. Betænkning Punkt 5 og 10. Man synes ikke at have fastsat andet, end at Christianopeltraktaten virkelig skulde opfyldes, nemlig at de hollandske Skippere for at blive fri for Undersøgelse skulde fremvise rigtige Pundseddeler, ɔ: Beviser for at de havde svaret de tilbørlige Afgifter i Østersøhavnene, som formentlig har indeholdt de fornødne Oplysninger om Varerne.

[19]) S. T. 1661 $^{30}/_{3}$ Nr. 192.

IX. Tolden i Slesvig og Holsten samt i Oldenburg og Delmenhorst.

I Forhold til Danmark og Norge stod Hertugdømmerne med Hensyn til Told- og Licentevæsenet paa et meget primitivt Standpunkt. Dette Forhold skyldtes dels Fællesregeringen mellem Kongen og Hertugen og dels Stændernes Uvillie mod denne Art Paalæg, som de betragtede som et Indgreb i deres Privilegier.

Der var to Slags Oppebørselssteder for Tolden og Accisen eller Licenten, som den her kaldtes, nemlig Fællestoldstederne og Særtoldstederne. Communiontoldsteder, som de første kaldtes, var saadanne som Gottorp, Rendsborg, Itzehoe og Oldeslohe, hvor Kongen og Hertugen delte Tolden og Licenten, og hvor disse Afgifter opkrævedes efter de fælles Told- og Licenteruller. Paa de private Toldsteder opkrævedes Tolden og Licenten efter vedkommende Landsherres eget Forgodtbefindende. Som i Danmark skelnede man for Toldens Vedkommende mellem Stortolden og Smaatolden, hvoraf den første kun opkrævedes af Heste, Okser og Køer, medens man under det andet Navn indbefattede al Told. Kvæget betalte nemlig foruden Stortold ogsaa Smaatold. Accisen eller Licenten opkrævedes dels af fremmede Drikkevarer, Tobak, Luksusvarer, hvortil Sukker og Krydderier henregnedes, dels af Korn og Fedevarer, som udførtes.

Paa Fællestoldstederne opkrævedes Tolden efter Toldrullen af 20. Febr. 1605[1]) og Licenten efter Licenterullen af 9. April 1636.[2])

Da der i Toldrullen kun var nævnt faa Varesorter, og den ofte ikke fandtes paa Toldstederne, vidste hverken Tolderen eller Købmanden Besked med, hvad Told der egentlig skulde betales, hvorfor der herskede stor Forvirring i Toldoppebørselen.

De bestaaende Told- og Licenteruller var affattede alene af fiskale Hensyn. Her var ikke Tale om nogen højere Toldpolitik, ligesom enhver Slags Ledelse fra oven manglede. Oppebørselen besørgedes ofte af Amtsskriverne eller var forpagtet ud. Told- og Licenteindtægterne indbetaltes gennem Amtsskriverne til Omslags-

[1]) Gemeinschaftl. Verordnungen S. 256 ff.
[2]) c. l. S. 460 ff.

forvalteren, som for Fællestoldens Vedkommende gjorde op med Hertugens Rentemester.

Prælaterne og Ridderskabet var fra gammel Tid af fri for Told og Accise af Varer, som forbrugtes i deres egen Husholdning, og af Kvæg, som de selv havde opdrættet, men skulde udstede en Erklæring om, at det virkelig forholdt sig saaledes.[3]) Foruden dem var enkelte af Marskerne fritagne for denne Art Afgifter, idet de havde købt sig fri. Saaledes havde Krempe og Wilster Marsk i 1649 købt sig fri for Licenten og Accisen af 1636 mod at betale 30000 Rdl. een Gang for alle,[4]) hvilket de fik bekræftet i 1667,[5]) da der den 19. Oktbr. 1666 var bleven udstedt en ny Told- og Licenterulle for Itzehoe Tolddistrikt.[6]) Paa samme Maade havde Bredsted Amt eller Norgoes Herred købt sig fri for Licenterullen af 1636.[7])

Da Indtægterne af Tolden og Licenten var saa smaa — hvor store de var, kan ikke afgøres, men vi kan se af Regnskaberne over Hertugen af Gottorps Kammerindtægter, at de ikke kan have været store — blev Kongen og Hertugen enige om at indføre en ny Told- og Licenterulle. Den udkom den 5. Marts 1668, efter at der paa det foregaaende Omslag havde været forhandlet mellem Henrik von Stöcken og Johan Adolf Kielmann som Repræsentanter for Kongen og Hertugen om Toldspørgsmaalet i det hele taget, hvori Kongen mente sig forfordelt.[8])

De ny Told- og Licenteruller var ligesom de ældre kun anlagte efter fiskale Hensyn, men indeholdt Satser for mange flere Slags Varer, og de enkelte Satser var forhøjede. Naar en Vare ikke var angivet i Rullen, skulde Tolderen selv taksere og ansætte den.

Hertugdømmernes Stænder var meget misfornøjede med de ny Byrder, som herved blev paalagte dem, og klagede alvorligt over dem paa den følgende Landdag i Rendsborg. Ganske vist var Prælaterne og Ridderskabet fremdeles fritagne for Told og Cise, men en Byrde, der ramte deres Bønder, traf ogsaa dem, og de var lige saa ivrige

---

[3]) Corpus Constitutionum Regio Holsaticarum I, 1410 f. Patent 1646 $^{12}/_{12}$.
[4]) c. l. II, S. 169 ff.
[5]) c. l. S. 171 ff.
[6]) R. ty. E. 1666 $^{19}/_{10}$ Nr. 127.
[7]) R. ty. E. 1668 $^{5}/_{3}$ Nr. 239.
[8]) R. ty. E. 1668 $^{7}/_{1}$ Nr. 227.

for at faa den afskaffet, som om den havde ramt dem selv personlig. De tilbød at give 2 Rdl. af hver Plov for at blive fri for Told og Licente; men deres Tilbud blev ikke modtaget, da Sagen kom til Forhandling igen paa næste Aars Landdag.[9]) Tolden og Licenten vedblev at bestaa efter den ny Rulle, hvortil der den 18. Novbr. 1669 kom en Forordning om forhøjet Licente paa fremmed Korn.[10])

Den ny Told- og Licenteforordning gav Anledning til, at forskellige Forpagtninger og Overenskomster ophørte.[11]) Saaledes blev Overenskomsten med Bredsted Amts Indvaanere om Fritagelse for Licente og Cise efter Rullen af 1636 og for en forhøjet Hestetold mod Betaling af 6000 Rdl. een Gang for alle ophævet. Som Bevæggrund angaves Underslæb. De 6000 Rdl. skulde forrentes af Amtets Toldindtægter, indtil de var betalte tilbage. I Brevet om Ophævelsen udtaltes, at Kongen og Hertugen var blevne enige om, at de ikke mere vilde indlade sig paa den Slags Overenskomster. Vi kan heller ikke se andet, end at de var i høj Grad forkastelige. De blev som Regel indgaaede paa et Tidspunkt, da Herrerne trængte til Penge, saa at de finansielt sete var et Tab for de respektive Statskasser, da den opnaaede Kapital aldrig var af samme Værdi som den afkøbte Indtægt. Kapitalen blev i Almindelighed straks brugt, og Staten var for stedse bleven af med en Indtægt. Men ogsaa for Skatteyderne var en saadan Handel en tvivlsom Fordel. Landskabet, der afsluttede Overenskomsten, kunde nemlig sjældent betale Afløsningssummen, uden at det maatte stifte et Laan, hvoraf der jo skulde svares Renter. Men det mest mislige ved en saadan Afløsning var, at den fordeltes paa Distriktet efter Plovtallet, hvorved Afgiften blev lagt over paa en Klasse af Befolkningen, som i Forvejen var haardt trykket af Skatter og Afgifter og neppe i samme Grad vilde være tynget af et Toldpaalæg. Det værste var dog, at en skønne Dag vendte Afgiften uagtet Afløsningen tilbage. I saa Fald skulde Skatteyderne have deres Kapital tilbage; men det skete paa den Maade, at den kortedes i Skatterestancer,[12]) som Regeringen ellers kun havde

[9]) Tyske Kancelli I. A. Landtags Acta 1662—69, jfr. Ipsen, Die alten Landtage S. 346 f.
[10]) Deutsche Verordnungen nicht in Corpus IV, 3.
[11]) R. ty. E. 1668 $^{5}/_{3}$ Nr. 239, $^{28}/_{3}$ Nr. 251—252, 257, 258—259, 263.
[12]) R. ty. E. 1668 $^{13}/_{10}$ Nr. 352—353.

haft liden Udsigt til at faa Vederlag for. Resultatet af det hele blev altsaa, at vedkommende Distrikt ikke var blevet frit for sin Afgift, men havde faaet en større Gæld at forrente og afbetale.

Licenten blev herefter i Almindelighed opkrævet sammen med Tolden af Tolderne, der indbetalte Indtægterne til Amtsskriverne, som igen leverede dem til Omslagsforvalteren Henrik von Stöcken. Regnskabsaaret, som hidtil havde været fra Majdag til Majdag, gik herefter fra Nytaar til Nytaar, [13]) hvilket var en Forbedring, da Omslaget jo holdtes i Januar. Flere Forpagtninger fornyedes, da Afgiften paa Grund af Forhøjelsen nu blev større. Forpagtningstiden var paa 5—6 Aar.[14]) Under Christian V. synes den dog som Regel kun at have været 3 Aar.[15])

Den fælles Told- og Licenterulle gjaldt kun paa de fælles Toldsteder, hvor Toldindtægterne deltes mellem Kongen og Hertugen. Paa de privative Toldsteder derimod forandrede vedkommende Landsherre Tolden og Cisen efter Behag.[16])

Oplysningerne om Indtægterne af Tolden og Licenten i Hertugdømmerne finder vi i Omslagsregnskaberne; men paa Grund af det udstrakte Anvisningssystem er det ikke muligt blot tilnærmelsesvis at angive, hvor stor Indtægten har været før 1669, da Anvisningerne til Dels hørte op eller i hvert Tilfælde indskrænkedes ganske overordentligt. Waitz angiver ved Slutningen af Tiden før 1660 den aarlige Indtægt af Hertugens Told til 5700 Thaler Brutto, naar Lønningerne var fradragne, til 4900 Thaler og af Licenterne til 9000 Thaler.[17]) Kongens Indtægter var neppe saa store, men ikke meget mindre. Paa Grund af Assignationerne naaede den Indtægt af Told og Licente, som fremkom paa Omslagsregnskaberne i Treserne, kun op til nogle faa Hundrede Rigsdaler. Fra 1669 til 1675 udgjorde den paa Omslagsregnskaberne opførte Indtægt af Told og Licente 112955

---

13) R. ty. E. 1668 $^{26}/_{3}$ Nr. 250.

14) R. ty. E. 1668 $^{9}/_{5}$ Nr. 291—92. Hvor stor Forhøjelsen var, kan vi f. Eks. se af denne Forpagtning, hvor Afgiften fordobledes. 1669 $^{20}/_{11}$ Nr. 474.

15) R. ty. E. 1671 $^{18}/_{4}$ Bl. 19, Kontrakt 1671 $^{1}/_{8}$ Bl. 47 f. R. ty. E. 1674 $^{14}/_{6}$ Bl. 182 f.

16) Se f. Eks. R. ty. E. 1668 $^{4}/_{1}$ Nr. 221—223, 1668 $^{30}/_{3}$ Nr. 268, $^{16}/_{4}$ Nr. 274, 1669 $^{20}/_{11}$ Nr. 475—76, 1674 $^{14}/_{6}$ Bl. 182, $^{12}/_{10}$, Bl. 202 f.

17) Schleswig-Holsteins Geschichte II, 661 f.

Rdl. eller 16136 Rdl. i Gennemsnit aarlig. Denne Sum udgør vistnok omtrent Bruttoen, da kun meget faa Toldere fik deres Løn udbetalt før paa Omslaget. Fra de kgl. Toldsteder oppebar Omslagsforvalteren fra 1669 hele Tolden, hvorefter han gjorde op med Hertugens Rentemester. Hertugens Toldindtægter var i samme Tidsrum kun 66471 Rdl. eller 9496 Rdl. i Gennemsnit om Aaret.[18])

Hvor stor en Sum Toldernes Lønninger har beløbet sig til aarlig, kan neppe afgøres og vilde heller ikke give os noget Indtryk af Forholdet mellem Indtægterne og Administrationsomkostningerne, da en stor Del af Licenterne var forpagtede bort, og ikke faa af Oppebørslerne besørgedes af Amtsskrivere og andre Betjente, som ikke altid nød særlig Løn for disse. Paa enkelte Steder nød Magistraten eller Byen noget af Licenten eller Tolden. Dette var saaledes Tilfældet i Glückstadt, hvor Præsident, Borgemester og Raad nød Halvdelen af Licenten af fremmede Drikkevarer, efter at Omkostningerne ved Oppebørselen var fradragne, undtagen af dem, som igen førtes ud af Byen,[19]) og i Rendsborg, hvor de to Trediedele af Licenten siden 1647 var overladt Byen til Afbetaling af dens Gæld.[20])

For at indskrænke Smugleriet blev der 1673 oprettet et helt nyt Toldsted i Wefelsfleth, som laa ved Udløbet af Stør Floden og havde de rige Marsker til Opland. Ved den Lejlighed blev Krempe og Wilster Marsks Afløsning af Stortolden og Licenten, for saa vidt de indførte til Forbrug i Hjemmene, bekræftet.[21]) Næste Aar blev deres Frihed for deres egne Produkter indskrænket til Licenten alene; Tolden skulde de betale, da Toldrullen af 1668 ikke var indbefattet

[18]) Denne Sum viser, at vi for Kongens Toldindtægters Vedkommende vistnok er nær ved at besidde Bruttoindtægten. I Aarene 1664—68 var Hertugens Toldindtægter 13126 Rdl. eller 2625 Rdl. i Gennemsnit om Aaret. Selv om vi intet kan se af Tallene før 1668 og efter dette Aar for Kongedelens Vedkommende angaaende Indflydelsen af den nye Told- og Licenterulle, bliver den ganske aabenbar, naar vi gaar til Fyrstedelens Indtægter, hvor vi maa antage, at Forholdet mellem Anvisningerne har været ens før og efter 1668. Stigningen af Toldindtægterne, der var 6871 Rdl. aarlig eller op imod tre Gange saa meget, som Tolden tidligere beløb sig til, maa i alt væsentligt skyldes den ny Toldrulle.

[19]) R. ty. E. 1668 4/1 Nr. 223.

[20]) R. ty. E. 1668 26/3 Nr. 254—55, konfirmeret 1672 2/3 Bl. 97.

[21]) R. ty. E. 1673 29/12 Bl. 171 f.

under Afløsningen.[22]) Ved den Slags Fortolkninger indskrænkede Regeringen den Frihed, som Marskerne havde købt for evige Tider. Med samme Grund kunde den have ophævet Licentefriheden, da Licenterullen af 1668 jo heller ikke var omtalt i Afløsningen.

For Grevskaberne Oldenburg og Delmenhorsts Vedkommende har vi ingen Efterretninger om Indtægterne af Tolden uden for Elsfleth Toldens Vedkommende ved Weser, som Grev Anton Günther erhvervede,[23]) og Christian V. og Frederik IV. hævdede sig i Besiddelse af efter lange Kampe. Told og Licente Forholdene lignede ellers dem, som vi har hørt om i Hertugdømmerne.

Indtægten af Elsfleth Tolden var fra 1673—1675, som er de eneste Aar, hvori vi kender den, 79611 Rdl. eller 26537 Rdl. aarlig.[24])

---

[22]) R. ty. E. 1674 4/5 Bl. 190 f.

[23]) Han havde delt den lige mellem sine Lensarvinger, Fyrsten af Anhalt og Greven af Aldenburg, men Danmark afkøbte disse to sidste deres Andele. Se Halem, Geschichte des Herzogthums Oldenburg II, 410, III, 56, 67, 72, 469 og 481.

[24]) Afrbg. IV, Bl. 308 ff.

OTTENDE KAPITEL.

Trælast- og Tjæretienden i Norge.

I. Sav- og Deleskat 1661—1662.

Medens Trælasttolden var en Afgift, som svaredes ved Udførselen af Tømmer fra Norge og udelukkende ramte den fremmede Køber, var Tienden en indenlandsk Afgift, som betaltes af Skovejeren og oprindelig udrededes in natura med hvert tiende Stykke Tømmer ligesom anden Tiende.

Den var indført ved Forordning af 18. Marts 1545 og blev oprindelig ligesom Savskatten, der var en overordentlig Skat, som første Gang udskreves 25. Juli 1560, opkrævet af Fogderne sammen med Savgrundlejen.[1]) Denne sidste var absolut en Jordebogsafgift og burde altsaa altid henregnes blandt Jordebogens Indtægter, men da den næsten altid opkrævedes sammen med Savskatten, vil den ofte være at træffe blandt Skatterne.

Ved nærværende Periodes Begyndelse var Trælasttienden bleven forandret til en Savskat, som forpagtedes ud tilligemed Savmester- og Savdrengeskatten samt Grundlejen af Savene[2]) eller oppebares sammen med disse Afgifter af Fogderne.[3])

I det almindelige Skattebrev af 17. Januar 1661 var det bebudet, at Kongen angaaende Afgiften af Savene ligesom med Hensyn

---

[1]) Aschehoug, Statsforfatningen i Norge og Danmark indtil 1814 I, 412 f.

[2]) Som Eksempel paa en saadan Forpagtning nævnes Forpagtningen af Savskatten i Trondhjems Stift til Anders Rasmussen og Johan Dideriksen paa 10 Aar fra Maj 1661 for 3115 $^1/_2$ Rdl. aarlig. Af Forpagtningsbrevet ses, at de privilegerede Save kun svarede $^1/_3$ i Savskat mod de uprivilegerede, men lige saa meget i Savmester- og Drengeskat samt Grundleje. Pakken, Kgl. Bestallinger 1592—1660, Læg 1660 $^{10}/_{10}$.

[3]) Se ovenfor S. 236.

til Gejstlighedens og Købstædernes Skatter samt Vederlaget for Skydsfærd og Udskrivning først vilde træffe Bestemmelse, naar han kom op til Hyldingen, og den almindelige Landkommissions Beretning forelaa.[4])

Som bekendt kom Kongen ikke selv til Norge, men der blev sendt en Hyldingskommission derop med Kronprinsen og Hannibal Sehested i Spidsen, og til denne overleverede Købstædernes deputerede en Ansøgning til Kongen, hvori de blandt andet bad om, at Ordningen med Forpagtning af Savskatten i Steden for Tømmertiende maatte afskaffes og Savene een Gang for alle sættes af uvillige Mænd til en vis aarlig Afgift, som de haabede, at Byernes Øvrighed maatte oppebære mod en billig Løn.[5]) Regeringen tog Sagen under Overvejelse, men udskrev foreløbig en Deleskat paa 5 Rdl. af hvert Tusind Deler i Steden for Tienden og en Savmesterskat paa $^{1}/_{2}$ Rdl. af samme Antal Fjæl.[6]) Da Statskollegiet i Juli 1662 afgav sin Betænkning over Købstædernes Ansøgning, affærdigede det deres Forslag med Hensyn til Savskatten med den Bemærkning, at herom var der allerede gjort en ny Anordning, hvormed det maa have ment den omtalte Skat. Denne vandt imidlertid ikke Nordmændenes Bifald, og der indløb en Række Klager over dens Uretfærdighed. Skatkammeret fik derfor Befaling om at forhandle med Henrik Bjelke, Niels Trolle, Norges Statholder, og Jørgen Bjelke om, hvorledes der foreløbig kunde raades Bod paa Uligheden og siden paalægges en vis Skat af alle Slags Trævarer. Hvis de ansaa det for nødvendigt, skulde de tillige høre Selis Marselis's Mening om Sagen.[7])

II. Trælasttienden 1663—1665.

Resultatet af disse Overvejelser blev, at der i Foraaret næste Aar udkom en Forordning om Tiende af Tømmerlasten, hvorefter

[4]) Meddelelser I, 64.
[5]) c. l. S. 37 Punkt 16. Jfr. Lindbæk I, 29.
[6]) Se Rskr. t. Statskoll. 1661 $^{18}/_{10}$ (Pakken, Statsk.s Dokum.), hvor denne Skat omtales.
[7]) R. E. 1662 $^{12}/_{10}$ Nr. 452, jfr. Nr. 453.

Fogderne skulde skaffe Underretning om, hvor mange Deler der aarlig kunde skæres paa hver Sav i deres Distrikter, og indsende Meddelelser derom til Skatkammeret. Samtidig skulde de tilholde Savejerne at melde sig hos Statholderen, som sammen med tre andre skulde akkordere med disse om en vis aarlig Afgift af deres Save i Steden for Tienden. Denne skulde betales kvartalsvis til Fogden sammen med Savgrundlejen. For det hugne Tømmers Vedkommende skulde Tienden leveres in natura, og af Master og Spir skulde der svares en vis Pengeafgift i Forhold til Størrelsen. Denne skulde Statholderen bortforpagte til den højestbydende. For at lægge en Dæmper paa den alt for stærke Skovhugst, hvorover Købstadrepræsentanterne og Landkommissionen havde klaget,[1]) fastsatte man samtidig, at der i Aggershus, Tønsberg og Brunla samt Bratsberg Amter kun maatte handles med Tømmer paa Told- og Ladestederne. Af samme Aarsag gaves Bestemmelser om Tømmerets mindste Størrelse og udstedtes Forbud mod utidig Skovhugst.[2])

De tre Mænd, som sammen med Statholderen Iver Krabbe skulde forhandle med Savejerne om Aarsafgiften af deres Save, blev Generalkrigskommissær Erik Banner, Oberst Hans Jakobsen Schiørt og Bergamtsassessor Gabriel Marselis.[3]) For at indskrænke det store Antal privilegerede Save blev det fastsat, at ingen Sav maatte være fri for Savskat uden dem, som var bleven privilegerede siden Nytaar 1663. Som alle Forordninger af den Art blev denne Bestemmelse naturligvis ikke strengt overholdt.[4])

Da de tre Kommissærer vel havde udført deres Arbejde, takseret Savene og bortforpagtet Tienden af Master og Spir for 3 Aar, som i alt vilde give en Aarsindtægt af 35370 Rdl., hvoraf Savafgiften var sat til c. 16000 Rdl. foruden de privilegerede Save, fremkom Generaltoldforvalter Daniel Knof med et Tilbud om at overtage Oppebørselen og svare henved 50000 Rdl. aarlig alene af Tienden søndenfjælds. Dette vilde han opnaa ved at lade den oppebære in natura

---

[1]) Meddelelser I, 34 f., Lindbæk I, 80 ff.

[2]) R. E. 1663 $^{25}/_{4}$ Nr. 703, jfr. Krigskoll.s indk. Sager 1663 $^{25}/_{4}$ Nr. 162. Af Tømmertienden skulde der ydes Forskud til Hæren, hvis Indtægter først indkom sent, se c. l. Nr. 145, 157.

[3]) R. E. 1663 $^{8}/_{7}$ Nr. 774—775.

[4]) R. E. 1663 $^{5}/_{9}$ Nr. 920—921.

eller forpagte den til Borgerne. Forslaget var altsaa en Modifikation af den Fremgangsmaade, som Købstæderne havde foreslaaet, men de havde rigtignok ikke ment det paa den Maade. Henrik Villumsen Rosenvinge, Simon de Petkum og Poul Klingenberg, som gennem Forhandlinger med Hollænderne om Trælasttolden var fuldstændig inde i alt, hvad der angik Tømmerhandelen, fik det Hverv at forhandle med Daniel Knof, og de blev enige med ham om, at han skulde give 45370 Rdl. — for 1663 dog kun 35370 Rdl. — i aarlig Afgift af Trælasttienden søndenfjælds, som han maatte lade oppebære ved Toldbetjentene eller bortforpagte til Borgerne i hver enkelt Købstad. Denne Aftale vandt Regeringens Bifald og udkom som Forordning om Tiendelasten i Norge 18. Januar 1664. De allerede sluttede Forpagtninger blev ophævede og overførtes paa Daniel Knof, hvis Forpagtning ligeledes gjaldt for 3 Aar fra Majdag 1663 til samme Dag 1666.[5])

Hermed var den store Forandring fuldbyrdet, hvorved Trælasttiendens Oppebørsel blev overført fra Fogderne og Forpagtere til Toldbetjentene under Generaltoldforvalterens Ledelse, der fra nu af tillige var Generaltiendeforvalter. Regnskabsaflæggelsen foregik paa samme Maade som ved Tolden, og med Hensyn til Konfiskationerne fulgtes ligeledes de samme Regler. Dommeren fik $^1/_{10}$, de fattige $^1/_4$ og Angiveren Resten af det konfiskerede. Straffebøderne var som i Toldrullens 1., 6., 9. og 10. Afsnit og tilfaldt Generaltiendeforvalteren for hans Umage. Tienden af Planker toges in natura til Flaaden, til hvis Fornødenhed Tiendeindtægten i det hele taget var lagt.

Dette gjaldt kun for det søndenfjældske Distrikts Vedkommende. Nordenfjælds, hvor Skovhugsten sammenlignet med den søndenfjældske kun var ringe, skulde Savskatten og Tiendelasten (ɔ: Tienden af Master, Spir, Bjælker og Planker) oppebæres in natura af Generaltoldforvalter Herman Garman og leveres til Søetaten.[6]) Da en Del af Indtægten hos Daniel Knof ligeledes oppe-

[5]) Se herom R. E. 1664 $^{18}/_1$ Nr. 1040 samt $^{22}/_1$ Nr. 1050, $^{30}/_1$ Nr. 1062, 1063 (Daniel Knofs Instruktion), 1064 (Aabent Mandat om Deleskatten og Tiendelastens Oppebørsel og Forvaltning, Frdn. S. 127 ff.), 1065, 1066, $^{25}/_2$ Nr. 1100. Jfr. Meddelelser I, 346 Noten.

[6]) R. E. 1664 $^8/_6$ Nr. 1296.

bares in natura, er det alene af den Grund umuligt at opgive den fulde Indtægt af Tømmertienden i Treserne.

Det var kun med stor Uvilje, at man betalte denne Skat, særlig kneb det med at faa Pengene ind for 1663, da man havde ventet for længe med at indfordre dem, og Ophævelsen af de sluttede Kontrakter baade med Savejerne og Forpagterne af Tienden af Master og Spir vakte Forbitrelse.[7]) Endnu i 1667 var Tienden for 1663 ikke helt betalt.[8]) Denne Uvilje gav sig Udslag i en Klage fra Christiansand over den ny Ordning, som Kommercedirektør Niels Pedersen indgav paa Byens og Distriktets Vegne. Man hævdede, at ved den Maade, hvorpaa Tienden toges, blev det snarere en Fjerdedelsafgift end en Tiende, idet Købmanden maatte svare den af det Tømmer, som var betalt og solgt, og hvorpaa han havde haft al Risikoen og Omkostningerne ved Forskud til Bønderne, Transport og lignende. De tilbød derfor i Steden for Tienden at give 5 pCt. af den Sum, enhver fik for Tømmeret, naar det var solgt. Uden at tage særligt Hensyn til Kontrakten med Daniel Knof, som jo netop kun kunde give saa meget, naar han maatte oppebære Tienden in natura, gav Regeringen efter Statskollegiets Raad Christiansands Borgere Bevilling paa i Steden for Tiende at maatte betale 5 pCt. af Salgssummen, som Kommercedirektøren fik Ordre til at opkræve.

Det lykkedes imidlertid Daniel Knof ved sine Forestillinger at faa denne Bevilling tilbagekaldt, som Statskollegiet havde ment maaske burde tjene som Mønster for en lignende Ordning for hele Norge.[9])

For at undgaa yderligere Klager fra Borgerskabets Side lod Regeringen en Forordning udgaa om Trælasttienden, hvorved Tiendeydelsen flyttedes over fra Borgeren til Bonden, som skulde levere 11 Tylvter Deler, naar han solgte 10, hvoraf den ene Tylvt tilhørte Staten og førtes af Borgeren sammen med hans eget Tømmer til Ladepladsen, hvor Tiendemodtageren meddelte, om Staten vilde modtage Tienden in natura, eller Borgeren skulde sælge den sammen med sit eget Tømmer og afgive de derfor modtagne Penge.

[7]) R. E. $^{18}/_{6}$ Nr. 1326.

[8]) R. E. 1667 $^{8}/_{3}$ Nr. 3021.

[9]) Se herom Lindbæk I, 247 ff., jfr. Meddelelser I, 346 Noten, N. R. 1665 $^{10}/_{3}$ Nr. 29 og R. E. 1665 $^{1}/_{4}$ Nr. 1981.

Derved undgik Borgeren at staa i Forskud for Statens Tiende og vel ogsaa Risikoen, om noget af Tiendetømmeret gik tabt under Vejs. Da Bønderne maaske kunde føle sig brøstholdne ved denne Ordning, indeholdt Forordningen ogsaa en Bestemmelse til Fordel for dem; idet det blev dem tilladt selv at sælge deres Tømmer, hvis Borgerne ikke vilde modtage det til billig Pris, og lade det udskibe fra Stedet, naar der var klareret for det, hvis det ikke uden Skade kunde føres til Toldstedet.[10]) Herved var baade Borgerne og Bønderne bleven tilfredsstillede; men ogsaa Kommercedirektørerne,[11]) som gerne vilde have Haand i Hanke med den vigtige Tømmerhandel, fik deres Del. De skulde sammen med Generaltoldforvalteren gaa Indvaanerne til Haande med gode Raad, at den ene ikke underbød den anden til Skade for Tømmerhandelen, og i det hele sørge for, at denne kunde drives som under een Direktion.[12])

Dette blev virkelig forsøgt gennemført ved en Forordning, som udkom ved Vinterens Begyndelse, hvorefter Kommercedirektørerne søndenfjælds hver i sit Distrikt skulde udnævne en Overhandler til at sætte Prisen paa Trælasten, der skulde sælges efterhaanden, som den af de handlende førtes sammen paa eet Sted. Denne Forordning indeholdt tillige en Bestemmelse, som atter maa have virket tvingende over for Bønderne, idet den paabød dem at sælge til Borgerne, men disse skulde give Odelsbønderne, som huggede i deres egne Skove, Forskud.[13]) Hermed, mente man, var Tømmerhandelen reguleret saa godt, det lod sig gøre. Den ene kunde ikke underbyde den anden, og enhver var sikker paa at faa sit indkøbte Tømmer solgt, naar Turen kom til ham. Intet Tømmer vilde længer komme til at ligge og raadne af Mangel paa Afsætning, saaledes som det forhen saa ofte havde været Tilfældet. Den Tilsynsret med Træhandelen, som blev givet Kommercedirektørerne, var et stærkt Indgreb i Daniel Knofs Stilling. Kommercedirektøren ansatte nemlig Betjente og Kontrolører til at føre Tilsyn med alt, hvad der angik Trælasthande-

---

10) R. E. 1665 20/4 Nr. 1995, Frdn. S. 190 ff.

11) I Aggershus Stift beklædte Zahlkommissær Peter Dreier denne Stilling og i Trondhjem Stift Præsident Lorens Frandsen, se N. R. 1665 25/3 Nr. 38 og 8/4 Nr. 62.

12) N. R. 1662 17/9 Nr. 151, 1663 2/1 Nr. 1, 1665 22/3 Nr. 36—37, 25/3 Nr. 38—39, 8/4 Nr. 62.

13) N. R. 1665 2/10 Nr. 148.

len, hvorfor de oppebar 1 Sk. af hver Dalers Værdi, som der solgtes Tømmer for.

Samtidig med disse Forandringer indførtes Tiende af Tjære, som Regeringen hævdede hørte til dens Højhedsrettigheder fra Arilds Tid af ligesom Tiende af alle andre Varer. Den skulde leveres in natura af den, som tilvirkede den, og blev tillagt Søetaten. Den opkrævedes af Generaltiendeforvalteren sammen med Trælasttienden.[14])

Nordenfjælds var Udviklingen imidlertid gaaet i samme Retning som søndenfjælds, og man var ogsaa her slaaet ind paa Forpagtningssystemet.

Amtsskriveren i Trondhjem Amt Iver Baltzersen havde meddelt Regeringen, at der rundt om paa Kongens, Gejstlighedens og Kirkernes Skove med Amtmændenes Tilladelse var oprettet Save, hvoraf der hverken betaltes Fæste eller Førstetage, og hvorover man disponerede ved Arv og Salg uden kgl. Tilladelse. Regeringen inddrog nu alle saadanne Save og befalede, at de skulde bortfæstes til den højestbydende. Herover ansattes Iver Baltzersen som Inspektør med en aarlig Løn af 1 Rdl. af hver Sav. Han havde lovet Regeringen 5000 Rdl. i Udbytte af Fæsten af Savene i første Omgang, men det synes, som om det kneb for ham at opfylde dette Løfte. Indtægten blev straks anvist Ærkebiskop Svane, der havde laant Staten Penge til Kastellets Befæstning.[15]) Foruden om Fæsten skulde Iver Baltzersen akkordere med Savbrugerne om en vis aarlig Afgift i Steden for Tienden, og da det gjaldt hele Trondhjem Amt undtagen Romsdalen, var dermed en stor Del af det nordenfjældske Distrikt inde paa samme Ordning, som man 1663 vilde have indført søndenfjælds.

---

[14]) R. E. 1665 $^{25}/_{4}$ Nr. 2023, Frdn. S. 192 f., jfr. R. E. 1665 $^{27}/_{4}$ Nr. 2025—26.

[15]) R. E. 1664 $^{28}/_{9}$ Nr. 1636, $^{30}/_{9}$ Nr. 1640, $^{1}/_{10}$ Nr. 1641, $^{1}/_{12}$ Nr. 1726, $^{31}/_{12}$ Nr. 1796.

III. Trælast- og Tjæretienden 1665—1671.

Den Mand, som stod bag ved de Træk, som i 1665 forsøgtes mod Daniel Knof, var selve Norges Statholder Ulrik Frederik Gyldenløve. I sit Reformforslag af 22. Novbr. 1664 havde han anbefalet at bortforpagte Tienden til Borgerskabet, saaledes som dette havde ønsket i sit Andragende i Anledning af Hyldingen. Statskollegiet havde svaret dertil, at man først burde høre Daniel Knof og se, hvorledes han havde opfyldt sin Kontrakt, før man indlod sig paa en saadan Forandring. Det samme tilraadede det med Hensyn til Christiansands Andragende, som da netop var indkommet.[1]) Den Gang red Daniel Knof saa nogenlunde Stormen af ved Hjælp af de Indrømmelser, vi har hørt om, som aabenbart formindskede baade hans Indtægt og hans Indflydelse.

Men næste Aar kom den igen, da Gyldenløve gentog sit Forslag, og den Kommission, som var nedsat til at undersøge det, tilraadede at lade ham efterse, hvorledes det forholdt sig med Indtægterne af Tømmertienden og med Daniel Knofs Regnskaber, og skønne over, om man skulde lade det blive ved den nuværende Ordning eller gaa over til Forpagtning til den højestbydende.[2])

Som de øvrige Reformforslag, Gyldenløve havde fremsat, førte heller ikke dette til nogen Forandring. Daniel Knof vedblev at forestaa Oppebørselen af Tienden, uagtet det var aabenbart, at det ikke var lykkedes ham at skaffe de Indtægter, han havde lovet.[3]) Der indførtes vel nok en mindre Forbedring, men den var allerede traadt i Kraft, før Gyldenløves Forslag indkom, og bestod ikke i andet, end at det nærmere blev fastsat, hvad der var indrømmet i 1665 med Hensyn til Betalingen af Tienden. Derimod fik Tiendeyderne nogen Lempelse i Betalingen af det resterende fra 1663, 64 og 65.[4])

[1]) Lindbæk I, 232 f., Meddelelser I, 345 Note 1.

[2]) c. l. I, 345 og 363 f., R. E. 1666 $^{25}/_{3}$ Nr. 2617.

[3]) R. E. 1666 $^{28}/_{2}$ Nr. 2443 og $^{12}/_{4}$ Nr. 2512. Det var lige saa vanskeligt at faa endelig Opgørelse fra Herman Garman over Indtægterne af det nordenfjældske, se R. E. 1666 $^{26}/_{3}$ Nr. 2497.

[4]) R. E. 1666 $^{13}/_{1}$ Nr. 2348 og 1667 $^{8}/_{3}$ Nr. 3021 (Frdn. om Tiendelastens Oppebørsel).

Den nye Ordning af Trælasthandelen under een Mands Ledelse i hvert Distrikt bestod ikke sin Prøve. Ved den skulde der være opnaaet to Fordele, at alle fik solgt deres Tømmer, og at intet Tømmer gik til Spilde gennem Overproduktion. Men dette sidste lykkedes det ikke Kommercedirektørerne at hindre. Ved Overgangen mellem Aarene 1667 og 1668 maatte Statskollegiet beskæftige sig med dette Spørgsmaal, da der førtes langt mere Tømmer til Havnene, end der kunde sælges. Daniel Knof havde et Forslag til Forebyggelse deraf, som vi ikke kender, men da Statskollegiet erklærede, at det ikke var udførligt uden den fattige norske Bondes Ruin, har det vel gaaet ud paa at standse Skovhugsten for en Tid.[5]) Da der ikke længer var Fare for Krig, og Flaadens Tømmerforbrug derfor blev mindre, ønskede Regeringen Størsteparten af Tienden betalt i rede Penge, hvorfor der i April 1668 udkom en Forordning om, efter hvilken Takst Tienden skulde tages. Ved samme Lejlighed fastsattes, at der af det Tømmer, som brugtes paa Stedet til Skibsbygning, baade skulde betales Tiende og Told. For Kontrollens Skyld skulde ogsaa de privilegerede Savejere angive deres Trælastudførsel til Tiendeforvalteren, og Tiendeskriveren skulde ved Betalingen medgive Skipperen en Generalseddel, som denne ved Klareringen overgav Tolderen til Indførsel i hans Bøger.[6]) Tiendeskriveren var en ny Embedsmand, som var dukket op, idet man for Kontrollens Skyld kun lod Tolderne modtage Pengene. Tiendeskriveren synes at have afløst Kommercedirektørens Betjente og førte Regnskab over Tienden i et større Distrikt.[7])

Ved Christian V.s Tronbestigelse fik Gyldenløve her som paa alle andre Omraader Lov at prøve sine Ideer.

Forpagtningen af Tømmer- og Tjæretienden til den højestbydende blev gennemført, og Resultatet var saa godt, at man ved Forpagtningstidens Udløb ved Aarsskiftet 1673—74 atter fornyede den paa tre Aar. Dette skete, uagtet Krigen havde frembudt saa store Vanskeligheder for Trælastudførselen, at Forpagterne havde faaet Tilladelse til at aflægge Regnskab for Indtægt og Udgift, da de ikke kunde overholde deres Kontrakter. Samtidig med Forpagtnings-

[5]) Lindbæk I, 290 f.
[6]) Frdn. 1668 $^{4}/_{4}$ S. 280 ff.
[7]) S. T. 1668 $^{19}/_{10}$ Nr. 793.

systemets Indførelse var Ledelsen af Forholdene vedrørende Trælast- og Tjæretienden gaaet over til de deputerede ved Søetaten, som rimeligt var, da Indtægterne var tillagte Flaaden.[8])

IV. Trælast- og Tjæretienden efter Toldrullen af 1672.

I Betænkningen af 1670 om Norges Forhold havde Gyldenløve og Jørgen Bjelke foreslaaet, at man for at fremme Skibsfarten skulde nedsætte Afgifterne paa alt, hvad der behøvedes til Skibes Bygning og Udredning.[1]) Dette Raad blev fulgt i Toldrullen af 1672, der ogsaa indeholdt Bestemmelser om Trælast- og Tjæretienden. I Modsætning til Forordningen af 1668, hvorefter der toges baade Tiende og Told af Skibsbygningstømmer, blev dette frit for begge disse Afgifter, men de, som lod Skibene bygge og udruste, maatte love, at de skulde forblive i dansk Fart i 10 Aar.[2]) De maatte altsaa ikke paa disse Betingelser bygge Skibe til Salg til Udlandet. Iøvrigt var der i Toldrullen angivet Takst for Tienden paa alle mulige Slags Tømmer. Den svaredes for Kontrollens Skyld ogsaa af de kongelige Skove, og ingen var længer fri for den. Tjæretienden opkrævedes fremdeles med hver tiende Tønde eller rede Penge ifølge Forordningen af 1665. Uagtet Tienden var bortforpagtet, skulde Tolderne fremdeles modtage Generalseddel over hvert Skibs Ladning og indføre i Toldbogen, hvad der var betalt i Tiende til Tiendeforpagteren.[3]) Paa denne Maade mente Staten stadig at kunne føre Kontrol med, om ikke Forpagterne tjente for meget. I den Henseende var den meget nidkær, og dens Iver herfor voksede, efterhaanden som Forpagtningssystemet fandt større Anvendelse.

---

[8]) Se Meddelelser I, 389, 392, 422, R. E. 1673 $^{5}/_{12}$ Nr. 812, 813, $^{6}/_{12}$ 814.
[1]) Meddelelser I, 428.
[2]) Jfr. ovenfor S. 400.
[3]) Toldrullen af 5. Maj 1672.

V. Indtægterne af Trælast- og Tjæretienden.

Sammenblandingen af Natural- og Pengeydelsen ved Udredelsen af Trælast- og Tjæretienden hindrer os i at faa nøjagtig Underretning om, hvad denne Afgift har indbragt i de enkelte Aar og i de enkelte Perioder.

Før Regeringsforandringen og i de to første Aar efter denne svaredes den som Savskat og fandtes paa Jordebogsregnskaberne, under hvis Indtægtsbeløb den var indbefattet.[1]) Hvor stor en Andel af disse den udgjorde, ved vi ikke, men den har neppe været mindre end 20—30000 Rdl., Savmesterskatten og Grundlejen iberegnet. I Overslaget af 1663 ansattes Indtægten af den til 22000 Rdl., hvorved forstodes det Pengeoverskud, den kunde give, efter at Omkostningerne var fradragne. I dette Aar lovede Daniel Knof at skaffe over 45000 Rdl. aarlig af den — dog kun c. 35000 i det første Aar — i 3 Aar. Efter Udløbet af Forpagtningstiden er Kontrakten vel bleven fornyet, hvilket dog ikke er absolut sikkert. Men saa meget er vist, at Daniel Knof beholdt Oppebørselen til Nytaar 1671, da Enkeltmands Forpagtningerne begyndte. I Tidsrummet 1663—1670 udgjorde Indtægten af Trælast- og Tjæretienden ifølge Daniel Knofs Regnskab 196382 Rdl. eller omtrent 24548 Rdl. i Gennemsnit om Aaret. Desværre har vi ingen Oplysninger om Indtægten i de enkelte Aar, men den har vistnok fulgt de samme Svingninger som Indtægten af Tolden.[2]) For det følgende Aarmaal maa vi gaa til Søetatens Regnskaber for at erfare Indtægterne. De udgjorde 1671—1675 111725 Rdl. eller 22345 Rdl. aarlig, hvilket var 7655 Rdl. mindre, end denne Indtægtskilde skulde indbringe ifølge Søetatens Overslag af 1670, 1671 og 1673. Aarsagen til Mindreindtægten var i 1672 og 1673 Krigen mellem England og Holland[3]) og i 1675 vor egen Deltagelse i den fransk-hollandske

---

[1]) Se f. Eks. Meddelelser I, 102 ff. og Samlinger til d. no. Folks Sprog og Hist. IV, 22 ff.

[2]) Afrgbg. I Nr. 36.

[3]) Kommissionsbetænkningen af 1673 $^{21}/_{3}$, Krigskancelliets Ekspeditioner vedk. Søetaten Nr. 21.

Krig. Tallene for de enkelte Aar viser iøvrigt lignende Svingninger, som vi har iagttaget for Toldens Vedkommende.

For Tiden fra 1663—1675 var hele den Indtægt, vi kan paavise, 308107 Rdl. eller 23701 Rdl. aarlig i Gennemsnit. Gyldenløve og Bjelke sætter i deres Reformforslag 1670 Indtægten til 40000 Rdl. aarlig,[4]) hvorpaa der gik 3000 Rdl. i Administrationsomkostninger. Selv om vi trækker disse fra, er der en Forskel af over 13000 Rdl. paa den Aarsindtægt, vi kan paavise, og den af Gyldenløve ansatte. Gyldenløves og Bjelkes Overslag var vistnok for højt, eftersom Indtægten siden ikke sættes højere end til 30000 Rdl. Om Trælast- og Tjæretiendens aarlige Værdi nordenfjælds har vi ingen Efterretninger, uden for saa vidt vi maa formode, at de Pengeindtægter, som den har givet, er medregnede i Indtægten 1671—1675. Men i Forhold til Tienden søndenfjælds var dens Afkastning kun ringe, og den største Del leveredes in natura.

[4]) Meddelelser I, 413.

NIENDE KAPITEL.

Stempelpapir.

I. De første Stempelpapirsforordninger.

Denne Beskatningsmaade var den yngste af dem alle. Den var først fremkommen i Holland, der udmærkede sig ved sine mange indirekte Skatter, i Anledning af et Prisspørgsmaal, som Generalstaterne stillede om Opfindelsen af en ny hensigtsmæssig Beskatningsmaade. Hollands Stænder indførte den i 1624.[1]) Frankrig optog den i 1654,[2]) og i Anledning af Svenskerkrigen indførte vi den i Juli 1657.[3]) I November samme Aar fulgte Hertugen af Gottorp det givne Eksempel,[4]) og Skatten gik efterhaanden sin Sejrsgang gennem Europas Lande.

Den begyndte i Danmark som en Nødhjælp og opkrævedes fra først af under meget simple Former, idet Stempelafgiften kun var delt i 3 Klasser efter Papirets Størrelse.[5]) Under de finansielle Vanskeligheder efter Freden i København hørte den til de Forslag om nye Skatter, som blev forelagte Stænderforsamlingen. Den var et af de Spørgsmaal, som satte Splid mellem Stænderne og førte til Arveregeringens Indførelse. Den første Stempelforordning udkom

---

[1]) L. Franken, Geschiedenis van het nederlandsche Recht van Zegel.'s-Gravenhage 1899, S. 23 ff.

[2]) Recherches et considérations sur les finances de France, Liège 1758, II, 113.

[3]) Frdn. 1657 $^{21}/_{7}$ S. 199 ff., jfr. J. A. Fridericia, Adelsvældens sidste Dage S. 255.

[4]) 1657 $^{20}/_{11}$, Deutsche Verordnungen nicht in Corpus IV, 1.

[5]) For et helt Ark gaves 8 Sk., for et halvt 4 Sk. og for et kvart 2 Sk. i Afgift. For et Skødebrev paa Pergament gaves en hel Rdl. Man kunde ogsaa bruge sit eget Papir mod at betale 8 Sk. for Stemplet.

den 1. Oktbr. 1660, men vakte i den Grad Borgerstandens Mishag, at Københavns Magistrat nægtede at lade den tinglæse, og de forenede Stænder nedlagde en højtidelig Protest mod den. Som Følge heraf blev den taget tilbage, og en ny Forordning udstedtes den 28. Novbr., hvori der var taget Hensyn til Borgerstandens Ønsker, idet navnlig en Bestemmelse om Købmandsbøgers Stempling var udeladt.[6]) Denne Forordning udkom kun for at føje Stænderne, eftersom Skatkammeret paa Forhaand var meget misfornøjet med den, da det fandt den ufuldstændig.[7]) Derfor blev den allerede ændret ved en ny Stempelforordning af 18. Januar 1661, hvortil føjedes et Tillæg af den 19., som indeholdt Takster over alt, hvad der skulde udfærdiges af Skatkammeret og Kancelliet paa Stempelpapir.

Der var ikke nogen stor Forskel paa de to Forordninger. Begge indeholdt en stor Mængde Takster, som i høj Grad vanskeliggjorde deres Gennemførelse, da Forhandlerne ikke altid havde den Sort liggende, som skulde bruges. Af Mærkeligheder kan nævnes, at Stempelskatten for Kvitteringer paa Pergament var dobbelt saa høj som for lignende paa Papir. I Ting-, Raadstue- og Toldbøger skulde det første og sidste Ark være stemplede, men Omkostningen skulde Skriverne og Tolderne selv afholde. I et Kontraktforhold (Laanebeviser, Kvitteringer, Skøder, Overenskomster) afholdt hver af Parterne sin Halvdel af Stempelomkostningerne. Det var ikke nok, at Staten fik sin Afgift; den vilde ogsaa bestemme, hvem der skulde betale den. Der var selvfølgelig store Bødestraffe for Forseelser mod Loven. Hvad der ikke var udstedt paa Stempelpapir, men skulde være det, var ugyldigt, og omhandlede det noget, som kunde konfiskeres, var det forbrudt. Af Konfiskationer fik Kongen, Angiveren og Stedets fattige hver sin Trediedel. For at fremme Angiveriet indsattes den Bestemmelse i den sidste Forordning, at Angiveren var straffri, selv om han havde været delagtig i Forseelsen, og han maatte alligevel nyde sin Angiverløn.

Den Mand, som var Ophavsmand baade til denne Skat og til

[6]) S. R. Nr. 297, Frdn. Mmm—Mmm III. Se om Frdn.s Historie Riegels, Femte Christians Historie S. 37 og 77 f., Chr. Bruun, Enevældens Indførelse S. 43 f. og 47 f., H. T. 5. VI, 782 og J. A. Fridericia, Adelsvældens sidste Dage S. 518 ff.

[7]) R. D. P. Ia Bl. 58 ff.

Konsumtionsafgiften i sin daværende forbedrede Skikkelse, var Generalfaktor, Hofprovisor og Finanskommissarius Gabriel Gomez, en i Hamburg bosiddende portugisisk Jøde af hollandsk Afstamning, som til Løn for sin Bistand fik bevilget 5 pCt. aarlig for egen og sin Søn Abraham Gomez's Levetid af de to Afgifters Indtægt. Bevillingen kunde sælges eller afstaas til hvem, de ønskede.[8])

Uagtet man skulde synes, at Stempelafgiften var en Statsindtægt, hvorpaa der vanskelig kunde komme Restancer, eftersom den betaltes paa Stedet, var der kun hengaaet kort Tid, efter at den var sat i Gang, inden Restancerne allerede meldte sig, fordi Papirsforvalteren gav Forhandlerne Kredit. Dette blev derfor forbudt. Forhandlerne maatte intet faa, uden de betalte med rede Penge. Ligesom ved Tolden og Konsumtionen skulde disse indsende Maanedsekstrakter til Skatkammeret over, hvad der var solgt.[9]) En lignende Forordning udkom den 30. Januar for Norge, hvor Afgiftens Administration forestodes af Landkommissærerne Niklas Poulsen og Johan Garman.[10])

II. Stempelpapirsforordningen af 1664.

Da de mange forskellige Takster og den deraf følgende Mangel hos Forhandlerne af den Sort, som netop skulde bruges, gav mange et godt Paaskud til ikke at benytte Stempelpapir, udkom der en ny Forordning for Danmark og Norge i Februar 1664, hvorefter Klassestemplet indførtes. Der blev i alt kun 12 Klasser eller Numre, og under hvert af disse henførtes de forskellige Slags stempelpligtige Dokumenter.[1])

Samtidig sluttedes der en Kontrakt med den ny Papirsforvalter Albert Heins om Stempelpapirets Forvaltning i Danmark og Norge. Herefter skulde Stempelforvalteren lønne Forhandlerne og staa inde

---

8) S. R. 1661 7/1 Nr. 5.

9) R. E. 1661 2/2 Nr. 257, jfr. 1662 30/4 Nr. 209.

10) R. no. E. 1661 30/1 Bl. 39 ff., 4/2 Bl. 42 f., 3/2 Bl. 44 f., jfr. Landkommissærernes Instruks 17/1 § 14 og 15, c. 1. Bl. 28 f.

1) R. E. 1664 27/2 Nr. 1191, jfr. R. D. P. Ib Bl. 19 ff.

for al Skade paa Grund af deres Uefterrettelighed, men til Gengæld nyde 5 pCt. af Indtægten. Over denne skulde han føre Bog „paa den italienske Maner", som paa Forlangende skulde fremvises for Rentemestrene. Maanedsekstrakterne vedblev.[2]) Forhandlerne, som i Byerne udsaas af Magistraterne, lønnedes med 1 pCt. af det, de solgte. Den eneste Embedsmand ved Administrationen, som lønnedes af Staten, var Kontroløren, hvis Embede beklædtes af Niels Christophersen. Ophavsmanden til denne Ordning var Admiralitetsraad Poul Klingenberg, hvis Bistand Regeringen ofte benyttede i finansielle Anliggender.[3])

Det var paalagt Byernes Magistrater at føre et vist Tilsyn med de af dem udnævnte Stempelpapirsforhandlere og med Brugen af Stempelpapir i det hele taget, men da de norske Byøvrigheder ikke gjorde dette, fik Heins Bevilling paa selv at maatte ansætte Forhandlerne, som skulde være fri for borgerlig Tynge og Ombud, saa længe de var i denne Stilling, og hos dem skulde Toldere, Fogder og Sorenskrivere, som forhandlede Papiret paa Landet, købe deres Forraad af Papir for rede Penge. Det blev gjort dem til en Pligt under Embeds Fortabelse altid at være velforsynede med Stempelpapir.[4]) Dette synes alligevel ikke at have hjulpet tilstrækkeligt, for ved Aarets Slutning 1666 maatte Regeringen true med Eksekution, hvis Købstedforhandlerne ikke betalte, hvad de skyldte, og Magistraterne blev gjorte ansvarlige for Restancerne, saafremt det drejede sig om større Beløb, og de ikke var Heins behjælpelige ved Pengenes Inddrivelse.[5]) Under Heins's Administration gik Indtægten af Stempelpapiret betydelig i Vejret, og han beholdt Forvaltningen til sin Død 1672. Hans Efterfølger blev Griffenfelds Ven og Slægtning Kancellisekretær Gert Schrøder,[6]) der overtog Forvalt-

---

[2]) Han havde stillet en Kaution paa 20000 Rdl. og skulde indtil den 1. Novbr. hver 14. Dag udrede 1500 Rdl. til Lønning af Skibstømrerne og Arbejdsmændene paa Holmen.

[3]) R. D. P. Ib Bl. 19 ff., Bestallinger 1660—64, Bl. 42 1664 5/3, R. E. 1664 5/3 Nr. 1131, 26/3 Nr. 1165—66, 16/12 Nr. 1757. Bb. 4a Bl. 147 1664 1/3 og Bb 4B Bl. 41 ff. 1664 5/3. Paa sidste Sted findes baade Bestalling og Instruks eller Kontrakt.

[4]) R. E. 1664 16/12 Nr. 1758, 1665 9/6 Nr. 2099.

[5]) R. E. 1666 30/12 Nr. 2884.

[6]) A. D. Jørgensen, Peter Schumacher Griffenfeld I, 419.

ningen paa samme Betingelser, som Heins havde haft den. Niels Christophersen vedblev at være Kontrolør under Christian V.[7])

III. Stempelpapirsafgifterne i Slesvig og Holsten.

I den kongelige Del af Hertugdømmerne synes Stempelpapirsafgiften først at være indført i Aaret 1660.[1]) Ligesom den første danske Stempelafgift var den inddelt i tre Klasser efter Papirets Størrelse, og Afgiften var den samme, men saa snart den Sum, hvorom det stemplede Dokument drejede sig, var paa 500 Rdl. eller derover, betaltes af hvert Ark Papir 1 Rdl. Denne Forordning skulde kun gælde til 1. Januar 1662, men den blev ikke forandret før i Juli 1667. Administrationen af Stempelpapiret var i disse Aar overdraget Sekretær Hugo Lente, som herfor nød en aarlig Løn af 200 Rdl.[2]) Paa Landdagen i 1661 blev der selvfølgelig klaget over denne nye Byrde, som formentlig stred mod Stændernes Privilegier. Regeringen svarede undskyldende, at det var en Afgift, som særlig ramte de rige og de proceslystne, og tilføjede, at Stænderne endelig ikke maatte misunde den denne Indtægt, da næsten alle andre Indtægter glippede. Stænderne gjorde fremdeles Indvendinger, men udrettede intet.[3]) Endnu inden Landdagen var sluttet, fornyede Hertug Christian Albrecht sin Faders Stempelforordning og viste derved, at han lige saa vel som Kongen ikke var til Sinds at opgive denne nye Indtægt.[4])

Uagtet Stempelforordningen af 1660 kun indbragte forholdsvis lidt, udkom der først en ny Forordning 26. Juli 1667.[5]) Denne var indrettet efter samme System som den for Danmark og Norge af

[7]) S. T. 1670 $^{23}/_{9}$ Nr. 755 (Niels Christophersen), Nr. 756 (A. Heins), 1672 $^{10}/_{8}$ Nr. 478 (Gert Schrøder), Bb. 13a Bl. 127—128.

[1]) Frdn. 1660 $^{18}/_{8}$.

[2]) Bestalling 1660 $^{18}/_{2}$.

[3]) Hegewisch, Geschichte der Herzogthümer Schleswig und Holstein IV, 204 f., Ipsen, Die alten Landtage S. 308.

[4]) 1661 $^{29}/_{1}$ og $^{5}/_{2}$, Deutsche Verordnungen nicht in Corpus IV, 1.

[5]) R. ty. E. Nr. 180.

1664. Dog havde den 15 Sorter Papir, medens den dansk-norske kun havde 12. Efter den ny Forordnings Indførelse steg den aarlige Gennemsnitsindtægt af Stempelafgiften med c. 578 Rdl., som udgjorde over 45 pCt. af den hidtilværende aarlige Middelindtægt.

I Grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst blev Stempelafgiften først indført i Aaret 1701.*)

IV. Indtægterne af Stempelpapirsafgifterne.

Vi er saa heldige at besidde gode Oplysninger om Stempelpapirsindtægterne. For Danmarks Vedkommende har vi Stempelpapirsregnskaberne bevarede for hele vor Periode undtagen for det sidste Aar. De omfatter tillige fra Majdag 1664 Stempelindtægterne i Norge. Den samlede Indtægt af det stemplede Papir i Danmark og Norge fra 1661—1674 udgjorde 431734 Rdl. Heraf indkom 356349 Rdl. i Danmark 1661—1674 og 75385 Rdl. i Norge 1664—1674. Af den samlede Indtægt kan vi gennem Statens Hovedregnskaber paavise 292058 Rdl. fra 1661—1674, og de manglende 139676 Rdl. er altsaa dels gaaede til Administrationsomkostninger og dels udbetalte gennem Anvisninger. Administrationen kostede 37604 Rdl. eller 8,7 pCt. af Bruttoindtægten.

I Christen Pedersens Administrationstid var Indtægten i Danmark 41956 Rdl. eller 10489 Rdl. i Gennemsnit om Aaret. Hans Styrelse kostede 5444 Rdl. eller 13 pCt. Med den ny Forordning og den bedre Administration under Albert Heins steg Indtægten ganske overordentligt. Den var i $8^1/_3$ Aar 265099 Rdl. eller 31812 Rdl. aarlig. Under Gert Schrøder sank Indtægten igen, idet der fra Septbr. 1672 til samme Tid 1674 kun indkom 49294 Rdl. eller 24647 Rdl. aarlig. I Norge indkom der under Albert Heins 65054 Rdl. eller 7806 Rdl. i Gennemsnit om Aaret og under Gert Schrøder 10331 Rdl. eller 5166 Rdl. aarlig. Under disses Forvaltning kostede Administrationen henholdsvis 27397 Rdl. og 4763 Rdl. eller 8,3 og 8 pCt. af Indtægterne.

*) J. v. Oetken, Corpus Const. Oldenb. IV, 54 ff., jfr. Halem, Geschichte des Herzogthums Oldenburg III, 167.

For Hertugdømmernes Vedkommende har vi Stempelpapirsregnskaberne bevarede for hele Perioden. Indtægten var efter disse fra 1661—1675 23774 Rdl. eller 1585 Rdl. i Gennemsnit om Aaret. I Omslagsregnskaberne, som ellers er et af Grundlagene for vor Opgørelse af Statens Indtægter og Udgifter, mærker vi ikke noget til Stempelindtægterne før i 1665. I disse er der indtil 1675 ført 16805 Rdl. til Indtægt paa denne Konto eller 1528 Rdl. i aarlig Gennemsnit.

I Hugo Lentes Funktionstid var Bruttoindtægten 8937 Rdl. eller omtrent 1277 Rdl. aarlig. Der medgik 2600 Rdl. eller 29 pCt. til Administrationsomkostninger. Omtrent lige saa meget blev udgivet efter Anvisninger. Under Baltazar Andreas Jäger var Indtægten 14836 Rdl. eller c. 1855 Rdl. i Gennemsnit om Aaret, og Administrationsomkostningerne udgjorde kun c. 840 Rdl. eller 6 pCt. Men han modtog ogsaa sit Stempelpapir fra København, medens Lente betalte for at faa sit trykt.

For hele det danske Rige udgjorde Stempelindtægterne fra 1661—1675 c. ½ Million Rigsdaler, naar vi anslaar de manglende Indtægter fra Norge i Begyndelsen af Treserne til 18000 Rdl.[1]) og fra Hovedregnskaberne medtager 26000 Rdl., der opføres som Indtægten af Stempelpapir i 1675. Af den halve Million faldt c. 376000 Rdl. paa Danmark, c. 99000 Rdl. paa Norge og c. 24000 Rdl. paa Hertugdømmernes kgl. Del. Selv om vi vistnok maa antage, at Norges Indtægt af en eller anden Grund viser sig ringere, end den var — den var sandsynligvis c. 125000 Rdl. — overgaar Indtægten i Danmark i saa høj Grad de øvrige Landes, at vi ogsaa paa dette Omraade maa hævde, at Danmark bar den største Byrde, selv om der kunde anføres adskillige Grunde for, hvorfor Indtægten blev saa meget større i Danmark end i Norge.

[1]) Efter Budgettet af 1662 og Indtægtsfordelingen af 1663 $^{28}/_{4}$. Pengene brugtes i Norge selv, se R. E.1663 $^{22}/_{8}$ Nr. 840.

TIENDE KAPITEL.

Subsidier.

En Stat som den danske kunde under sine store finansielle Vanskeligheder næsten ikke undvære Subsidier eller Hjælpepenge fra fremmede Magter. De Krav, som Hoffet og Militærmagten stillede til Statens Indtægter, var saa store, at de ikke kunde opfyldes ved egen Hjælp. Forholdet var her saaledes, inden vi fik Subsidier ved at deltage paa Nederlandenes Side i Krigen mod England, at Hæren underholdtes ret tilfredsstillende, Hoffet kun nogenlunde, men Flaaden forsømtes.

Det havde derfor været et stadigt Maal for Hannibal Sehesteds Finanspolitik at opnaa Subsidier fra en fremmed Stat og helst allerede i Fredstid, om det kunde lade sig gøre. Dette havde været et af Hovedformaalene for hans Ambassade til Frankrig 1662—1663,[1] men netop paa dette Omraade mislykkedes den fuldstændigt.[2]

Imidlertid frembød der sig en anden Lejlighed til at opnaa Subsidier, men rigtignok under stor Risiko. Der var i Aaret 1664 udbrudt Fjendtligheder mellem England og Nederlandene i de fremmede Verdensdele, som efterhaanden forplantede sig til Europa og i 1665 førte til en Krigserklæring mellem de to Stater. Ifølge den af Ulfeldt i 1649 sluttede Forbundstraktat var Danmark forpligtet til at hjælpe Nederlandene, saafremt disse blev angrebne. Den herværende nederlandske Resident Le Maire henvendte sig derfor til Frederik III. om Hjælp ifølge Traktaten.[3] Men han fik kun det

[1]) Se hans sekrete Instruktion 1662 $^{22}/_{3}$, Han. Sehesteds Kopibog 1662—63.

[2]) Pakken, Frankrig A 1663.

[3]) Aitzema, Saken van Staet en Oorlogh XI, 1 S. 466, Memorial 1664 $^{7}/_{12}$

Svar, at vi havde bundet os saa stærkt til Frankrig, at vi først maatte høre dette.[4]) Blandt de danske Statsmænd gjorde to forskellige Anskuelser sig gældende, repræsenterede henholdsvis af Hannibal Sehested og Kansler Peder Reedtz. Den første vilde slutte sig til England og benytte Lejligheden til at knække Hollændernes Handelsvælde og derved skaffe os frie Hænder i vor Handels- og Toldpolitik, hvorimod den anden vilde støtte vor gamle allierede. Frederik III. selv vaklede som altid, men det, der i Virkeligheden vilde komme til at gøre Udslaget, var, hvilken af Parterne der vilde byde os de største Subsidier for den mindst mulige Deltagelse i Krigen. Foreløbig holdt man Hollænderne hen med en Fordring om en Generalopgørelse af de to Staters finansielle Mellemværende. Da disse var meget utilbøjelige til at opgøre dette paa en for os antagelig Maade — Amerongen, som var kommen hertil i Maj som overordentlig Gesandt for at faa Hjælp mod England, kaldte de fleste af vore Fordringer frivole[5]) — saa det en Tid lang ud til, at Englænderne vilde gaa af med Sejren. Man naaede endog saa vidt, at en Traktat blev underskreven, men den forpligtede ikke nogen af Parterne til Handling, uden at Sverige indtraadte i offensivt Forbund med dem mod Holland.[6]) Da dette ikke skete, var Traktaten dermed bortfalden. Dette var neppe til Skade for os, da Hollands Ydmygelse, om den var sket, vel havde ført til, at England i alle Henseender var traadt i dette Lands Sted, og vi havde derfor ikke faaet større Frihed i vor Handels- og Toldpolitik. Tilmed var den Traktat, som England bød os, rent finansielt set ringere end den, vi kort efter sluttede med Nederlandene, saa at man næsten kunde sige, at Sverige gjorde os en Tjeneste ved ikke at tiltræde.

Den mislykkede Subsidietraktat med England var et stort Nederlag for Hannibal Sehested,[7]) der samtidig med at den engelske Gesandt Clifford var draget til Sverige for at faa dette Land med i

---

(Holland A 1660—65), trykt hos Aitzema c. l. S. 465, jfr. Becker II, 299 Note 1.

[4]) Becker II, 49.

[5]) Becker II, 313.

[6]) Englische Acta 1664—66 Bl. 240 ff. 1665 $^{18}/_{10}$. De engelske Underhandlere var Talbot og Clifford.

[7]) Talbot ytrede: Hannibal has played his game unhappily to be a looser in all esteems.

Alliancen,[8]) var udset til at rejse som vor Gesandt til England. Men dette skete ikke, da Efterretningen om Sveriges Vægring ved at være med bevirkede, at han fik Ordre til at gaa til Paris for at virke for Frankrigs Garanti for de Overenskomster, vi nu stod i Begreb med at slutte med Nederlandene i Haag ved Poul Klingenberg og Charisius under Bistand af den franske Gesandt Estrades.

Den 11. Febr. 1666 undertegnedes ikke mindre end syv forskellige Overenskomster mellem Danmark og Nederlandene, hvoraf de tre angik et Forsvarsforbund og de fire de to Staters Mellemværende vedrørende Finanserne og Handelen.[9]) Ifølge disse Overenskomster opnaaede vi ikke blot et Tilsagn om Subsidier til et Beløb af 600000 Rdl. aarlig, saa længe Krigen varede, men fik ogsaa slettet en Del af vor Gæld til Nederlandene. Til Gengæld for Subsidierne skulde vi lukke vore Farvande for engelske Krigsskibe[10]) og i det Øjemed holde 40 Orlogsskibe i Søen. I Stedet for en Del af Subsidierne maatte Nederlandene stille otte bemandede og provianterede Orlogsskibe af en nærmere bestemt Størrelse, for hvilke der for hvert Skib skulde afdrages 3000 Rdl. maanedlig i Subsidierne, saa længe de gjorde Tjeneste.[11])

Uagtet de Fordele, som denne Traktat tilsyneladende medførte, var den i Virkeligheden et Misgreb, da den tvang os ind i en Krigstilstand, som slugte langt mere, end vi modtog i Subsidier. Det væsentligste Udbytte, vi havde af det hele, var, at vor Flaade blev sat nogenlunde i Stand ved Hjælp af de Penge, vi modtog.

Foruden Udjævningen af Gælden — vi fik slettet 606253 Rdl. mod at opgive Fordringer til et Beløb af 471114 Rdl. — og Løftet om at lade en Del Stridsspørgsmaal afgøre ved Voldgift af Ludvig XIV. var vort Udbytte af Overenskomsterne en forholdsvis sikker Indtægt, om den end ikke flød saa paalideligt, som vi havde ventet.

---

[8]) Her viste han en højst mærkelig Optræden over for den danske Resident Jens Juel, se Beretning herom i England A 1660—69.

[9]) Orig. paa Tysk og Hollandsk paa Papir 27 a og b, 29 a og b, 28, 30 a og b, 31 a og b, 32 a og b og 33 a og b.

[10]) Den hemmelige Overenskomst (29), som var knyttet til Alliancetraktaten (27), gjorde dog ingen Forskel paa Krigs- og Handelsskibe og viste, at Forbundet var et Krigsforbund.

[11]) Holland 28, Aitzema c. l. XII, 493 (skal være 483) ff.

Ifølge Overenskomsten om Subsidierne[12]) skulde der efter Krigens Varighed være betalt 600000 Rdl. i 1666 og 550000 Rdl. i 1667, men saa regelmæssigt kom det ikke til at gaa. Endnu 1672, da al Betaling standsede, var Summen ikke betalt. Opgivelserne om, hvad der blev betalt, lyder noget forskelligt, eftersom vi følger de hollandske eller de danske Beregninger, hvilket vistnok hidrører fra de forskellige Kurser paa Gylden og paa dansk Kronemønt. Vi kan derfor ikke med Sikkerhed opgive, hvad der blev betalt i de enkelte Aar, særlig da de danske Regnskaber som sædvanlig ikke er anlagte paa det. Tillige fremkommer der Vanskeligheder, ved at de resterende Subsidier fra 1654[13]) blandedes med ind i Beregningerne. Indtil Oktbr. 1667 var der efter de danske Beregninger betalt 931913 Rdl., hvoraf 81874 Rdl. var afskrevne paa de manglende Subsidier fra 1654.[14]) Ifølge Hollænderne udbetaltes der fra 1666—1672 1166055 Rdl., hvoraf 981118 Rdl. i 1666—1667 og Resten i de følgende Aar. Efter de danske Opgivelser indkom i samme Tidrum 1138590 Rdl. Af disse store Indtægter kan vi kun spore 236684 Rdl. i Hovedregnskaberne i Tiden fra 1665—1669 og intet i den følgende Periode. Grunden hertil var, at de gaves ud paa Stedet gennem Anvisninger til de danske Kommissærer og Gesandter, uden at disse Anvisninger blev førte til Udgift paa deres Plads i de hjemlige Hovedregnskaber. I Perioden 1665—1669 var der betalt 1030666 Rdl. efter danske Opgivelser,[15]) hvoraf altsaa 793982 Rdl. blev udgivne uden for Danmark.

Ifølge de danske Beregninger var der fra 1670 endnu 119334 Rdl. tilbage af de 1150000 Rdl., som man beregnede Subsidierne af 1666 til. Herpaa blev der indtil 1672 udbetalt 26000 Rdl.,

---

[12]) Holland 27, Aitzema c. l. XII, 462 ff.

[13]) Mærkeligt nok var Løftet om Betalingen af disse knyttet til Overenskomsten om Forholdet mellem det glückstadt-afrikanske Handelskompagni og det hollandsk-vestindiske Kompagni, mellem hvilke der havde været langvarige Stridigheder. Holland 32, Aitzema c. l. XII, 480 ff.

[14]) Gabriel Marselis's Rgsk. for Indtægt og Udgift af hollandske Subsidiepenge 1666—67 (V. A. III, 7), Kopi-Dokumenter og Beregninger m. v. angaaende de hollandske Subsidiepenge efter Traktaterne af 1658, 66 og 74 (V. A. III, 47).

[15]) Gabriel Marselis's Rgsk. for Udgiften af holl. Subsidiepenge 1667—70 (V. A. III, 7). Med de afskrevne 81874 Rdl. i alt 1112540 Rdl.

saa at der stadig manglede 93334 Rdl.,[16]) som ikke blev betalte i denne Periode, lige saa lidt som Hollænderne ydede noget Vederlag for danske Fordringer af anden Art. Alt blev foreløbig skudt til Side for ikke at træde hindrende i Vejen ved Afslutningen af den store Subsidietraktat af 10. Juli 1674 mellem Danmark paa den ene Side og Nederlandene og Spanien paa den anden.[17])

Ifølge denne og en anden Traktat, som blev sluttet Aaret efter, synes Nederlandene og Spanien tilsammen at have betalt inden Udgangen af 1675 369181 Rdl.,[18]) hvoraf maaske 149000 Rdl. var fra Spanien.[19]) Regnskaberne er paa dette Omraade meget forskellige, saa at vi ikke kan faa nogen sikker Oplysning om, hvad der virkelig er bleven betalt inden for et bestemt Tidsrum. De enkelte Opgørelser er ikke en Gang enige om Forstaaelsen af Traktaterne. Af de indkomne Subsidier er kun 87928 Rdl. førte til Indtægt i de af os benyttede Hovedregnskaber. Fra 1665—1675 kan vi altsaa gennem disse kun spore en Subsidieindtægt af 324612 Rdl., medens den i Virkeligheden har været 1507771 Rdl. efter de Kommissærers Regnskaber, som modtog Pengene.

[16]) Marcus Giøes Rgsk. for holl. Subsidiepenge 1670—71 (V. A. III, 7), Afregninger IX, 104 c.

[17]) Se den af Nederlandene ikke ratificerede Traktat af 1673 $^{10}/_{5}$ hos Du Mont VII, I, 230 Art. 16 og 17, jfr. Da. Saml. 2. III, 106—114, A. D. Jørgensen, Griffenfeld II, 91 ff.

[18]) Dokumenter vedrørende Kommissarius Frants Müller, især hans Subsidieregnskaber ang. 1674—77. Ekstrakt 1685 $^{11}/_{12}$ over Frants Müllers Indtægt og Udgift i Generalkrigskommissariatets og Søetatens Rgsk.

[19]) Kommissarius Frants Müllers Regnskaber for hollandske og spanske Subsidiepenge 1674—77, se et Rgsk. over Subsidier til Landmilitsen. Poul Klingenberg opgør kun Spaniens Betaling 1674—75 til 109000 Rdl., se Dokumenter ang. de spanske og holl. Subsidiepenge 1653—99 Nr. 278. Efter en Opgørelse af 20 Juli 1713 skulde Spanien 1674—75 have betalt 127000 Rdl., se Dokum. og Beregn. ang. de kgl. Fordringer paa Spanien 1663—1788. Af Nr. 278 og af sidstnævnte Opgørelse ses tillige, hvor forskelligt man forstod Traktaten. Klingenbergs Opfattelse var maaske den rette.

ELLEVTE KAPITEL.

Forbrug af Formue.

I. Krongodsudlæget under Frederik III.

Indtil disse store Tilskud kom udefra, levede den danske Stat for en Del af at bruge af Statsformuen. Den var gaaet ud af Krigene med Karl Gustaf med en efter Forholdene overordentlig stor Gæld, som man maatte se at faa afbetalt noget paa, at ikke de bedste og sikreste Indtægter paa Forhaand skulde medgaa til Forrentningen. Allerede paa Rigsdagens Aabningsmøde den 10. Septbr. 1660 angaves dette Spørgsmaal som et af dem, til hvis Løsning Stænderne var sammenkaldte. I et Forslag af 17. Septbr. fra en ukendt af Borgerstanden[1]) anbefaledes Gældens Betaling som betimelig, men saaledes, at den samtidig nedsattes, ved at enhver af Fordringshaverne eftergav noget af deres Tilgodehavende. Ved hvilke Midler Gælden skulde betales, glemte han at angive, men da han indrømmede, at det kunde være tilstedeligt at afhænde en Del af Krongodset, maa han vel nærmest have tænkt sig det anvendt i dette Øjemed.

I øvrigt naaede Stænderne vistnok ikke til at være med at deltage i Forhandlingerne om Afbetalingen af Rigets Gæld. Denne Opgave var forbeholdt de nye Kollegier, Skatkammeret og Statskollegiet. I Kammerkollegiets Instruks af 8. Novbr. var der blandt andet stillet det som Opgave at udarbejde en Fortegnelse over alt udlagt Krongods fra Begyndelsen af Kongens Regering og at forfatte en Opgørelse over den inden- og udenlandske Gæld, for at Kongen

[1]) Suhm, Nye Samlinger II H. 3—4, S. 115 ff., H. T. 5. VI, 736, J. A. Fridericia, Adelsvældens sidste Dage S. 512 ff.

snarest kunde faa Oplysning om dens Størrelse. Denne var ikke let at angive med Sikkerhed, da den for en stor Del bestod i ubetalte Leverancer og efterstaaende Lønninger. De egentlige Laan, hvorfor der var udstedt Obligationer eller givet Anvisninger paa Statsindtægten, kunde derimod lettere opgøres. Vi har dog en Opgørelse af den samlede Gæld, hvorefter denne den 31. Decbr. 1660 var 4204552 Rdl i Danmark og Norge, hvortil kom mindst 700000 Rdl. for den kongelige Del af Hertugdømmerne.[2]) Den samlede Gæld kan derfor anslaas til 4900000 Rdl., naar alt tages med. Alene til at forrente denne Gæld med vilde der efter Datidens Rentefod, der som Regel var 6 pCt., medgaa c. 294000 Rdl. aarlig eller endnu mere, end den norske Told indbragte, som var Statens bedste Indtægtskilde.

Om en egentlig Betaling af Gælden i rede Penge kunde der foreløbig ikke være Tale, da man ikke havde Penge selv til de nødvendigste Udgifter. Man maatte derfor bruge af Statens Formue. Men da der var saa stor Mangel paa rede Penge, fandt man paa at skaffe sig disse samtidig med, at der betaltes af paa Gælden. Princippet i Gældens Afvikling blev derfor, at ingen fik Erstatning for sit Tilgodehavende, uden at han samtidig skaffede Staten rede Penge. Det Vederlag, den havde at give sine Fordringshavere, var Jordegods. Man kan maaske regne, at Kronen paa den Tid sad inde med omtrent Halvdelen af Danmarks Jordegods.[3]) Foruden sit eget tiltog den sig fri Raadighed over det, der laa til Kapitler, Kirker, Skoler og milde Stiftelser, ligesom den disponerede over deres Kapitaler. Borgerstanden havde her vist Vejen, idet den tilraadede at lade Kapitelsgodset følge Kronen, indtil Riget var kommet paa Fode igen; men Enevælden gik et godt Stykke længere, end Borgerstanden havde tænkt sig. Kapitelsgodset forsvandt i Aarenes Løb, idet Staten afhændede det eller gav det i Mageskifte. Over Kirkers, Skolers og Stiftelsers Gods disponerede Regeringen kun, da den sørgede for, at de fik Vederlag i andet Gods for det, den til Tider paa Grund af dets Beliggenhed og af andre Aarsager fandt sig beføjet til at afhænde af deres. Men den skaltede og valtede med det paa samme Maade som med det egentlige Krongods. Den Udvej at afhænde

---

[2]) I Aaret 1665 var den med Renter løben op til 899413 Rdl., se ovenfor S. 215.

[3]) Danmarks Riges Historie IV, 478.

Krongods for at faa Statsgælden betalt var ikke ukendt, særlig i Form af Pantsættelser,[4]) men ser vi hen til Maaden, hvorpaa Udlæget nu skete, og det dobbelte Formaal, der opnaaedes ved det, nemlig samtidig at faa den gamle Gæld betalt og skaffe nye Penge, ligger der selvfølgelig en enkelt Persons Tanke bag ved. Da Skatkammerkollegiet allerede paa en af sine første Mødedage[5]) fik Spørgsmaalet om Jordegods's Udlægning mod Forstrækning til Hæren til Forhandling, ligger det nær at antage, at denne Idé var Hannibal Sehesteds.[6])

I Begyndelsen af December stod Beslutningen om Udlæg af Krongods til Fordringshaverne fast. Hannibal Sehested fik Paabud om at lade efterse, hvilke Laan der var optagne mod Pant i Jordegods, paa hvilke Betingelser de var givne, og hvor meget Jordegodset beløb sig til i Hartkorn, for at Kongen kunde tage Beslutning om, hvilken Del af Godset han vilde afhænde til Panthaverne som Ejendom eller til andre, som vilde indløse det.[7])

Afhændelsen begrundedes med, at der var ingen Udsigt til, at Staten i en nær Fremtid kunde indløse Godset, hvorfor det var bedst at blive af med det, da Gælden voksede med Renten, og Godset blev øde. Sagen var, at Panthaveren havde ingen Interesse i at holde Godset ved Magt, da Obligationen lød paa, at naar Indtægten af Godset ikke var nok til at skaffe ham 6 pCt. aarlig af hans Penge, skulde det manglende lægges paa Kapitalen. Efter at Godset delvis var bleven ødelagt under Krigen, vilde denne altsaa vedblive at vokse i det uendelige.

Rigsskatmesteren havde i Forvejen sikret sig den første Køber. Det gjaldt om at faa en til at begynde, saa vilde de andre nok følge efter. Den, der brød Isen, var Admiralitetsraad Poul Klingenberg, som gennem sin Slægtskabsforbindelse med det rige Bernske Hus i Hamburg repræsenterede en af Kronens største Fordringshavere. Gennem ham gik det Bernske Hus ind paa at købe Ørum Gods i Thy for c. 150000 Rdl., hvoraf de 120000 Rdl. var Fordringer, men

---

[4]) Omtrent $^1/_4$ af Krongodset i Danmark var pantsat, c. l. S. 459.
[5]) R. D. P. Ia Bl. 10, 1660 $^{19}/_{11}$.
[6]) Danmarks Riges Historie IV, 477 .
[7]) R. E. 1660 $^{8}/_{12}$ Nr. 58.

de 30000 Rdl. var rede Penge, som ved Kontraktens Indgaaelse udbetaltes til Kongen.[8])

Hermed var Maaden angivet. For at faa Vederlag for deres Fordringer skulde Kreditorerne gaa ind paa samtidig at købe Jordegods af Staten til et vist Beløb. Der forhandledes med flere af de største Kreditorer paa een Gang. Foruden med det Bernske Hus underhandledes samtidig med Brødrene de Lima, Gabriel Gomez og Jokum Irgens[9]) samt med Henrik Müller, Selis Marselis og Poul Klingenberg. De tre sidste skulde navnlig gaa ind paa at yde et Laan paa 30000 Rdl. til den københavnske Garnisons Underhold.[10])

For at lægge et Pres paa Kreditorerne blev deres Anvisninger paa Statens Indtægter ophævede. Dette skete allerede før den 16. Decbr. Da Regeringen imidlertid ikke for Kreditens Skyld turde gøre dette uden et vist Samtykke fra de betydeligste Kreditorers Side, søgte den, efter at Kendsgerningen forelaa, at faa dem til at godkende det, samtidig med at den udnyttede den foreliggende Situation paa bedste Maade. Hvor vanskeligt det var at faa Fordringshaverne til at finde sig heri, faar vi et Indblik i gennem nogle Ansøgninger fra Rentemester Henrik Müller, der som en af de betydeligste Kreditorer ved sin Godkendelse af Statens Fremgangsmaade kom paa Fallitens Rand. Endskønt han vistnok tilegner sig større Fortjenester af Staten, end der tilkommer ham, og han i sin Fremstilling sammenblander, hvad der skete i Slutningen af 1660 og senere, faar vi det Indtryk, at han kun ved et meget stærkt Tryk fra sine Kollegaers Side, ja han bruger selv Ordet Trusler, lod sig bevæge til at opgive sit Pantegods, der var givet ham paa meget fordelagtige Betingelser, og sine uryggelige Anvisninger for at mod-

---

[8]) R. E. 1660 $^{4}/_{12}$ Nr. 53, jfr. $^{14}/_{12}$ Nr. 84, $^{18}/_{12}$ Nr. 103, $^{20}/_{12}$ Nr. 158, R. D. P. Ia Bl. 29.

[9]) R. E. 1660 $^{14}/_{12}$ Nr. 78—80. Brødrene de Lima betalte kontant 10000 Rdl. 1661 $^{27}/_{5}$, Rigens Rgsk. Indtægtsbogen Bl. 533, om Gabriel Gomez's kontante Offer, se kgl. Rskr. til Han. Sehested 1660 $^{16}/_{12}$ ved Skøde 1661 $^{22}/_{11}$, Jokum Irgens indbetalte 15000 Rdl. kontant i Maj og Juni 1661, Rigens Rgsk. Indtægtsbogen Bl. 183 f. Se iøvrigt deres Skøder med tilhørende Dokumenter af 1664 $^{25}/_{10}$, 1661 $^{9}/_{9}$ og 1661 $^{5}/_{3}$ samt for Irgens's Vedkommende Afregninger VIII, 92 b og 92 c.

[10]) R. E. 1660 $^{16}/_{12}$ Nr. 93.

tage Jordegods til en efter dets Værdi høj Pris.[11]) Naar han, der var en af Statens høje Embedsmænd, gjorde saa store Vanskeligheder, gik de øvrige store Kreditorer vel ikke ind paa Forandringen uden Indsigelse. For at mildne det ugunstige Indtryk, som den pludselige Indstilling af Betalingen af Anvisningerne maatte gøre ogsaa paa de mindre Fordringshavere, udgik der i Begyndelsen af 1661 et aabent Brev om, at alle, som havde Anvisninger paa kgl. Indtægter i Danmark og Norge, skulde melde sig inden en vis Tid paa Rentekammeret med deres Fordringer og Anvisninger og forklare, hvad enhver havde oppebaaret derpaa af Kapital og Rente, at der kunde forhandles med dem om, hvorledes de kunde faa deres Betaling, da ingen maatte tro, at det var Meningen at berøve dem deres retmæssige Fordringer.[12])

Der var dog enkelte, som man tog et billigt Hensyn til, fordi de var Statens stadige Leverandører. Til disse hørte Gabriel Gomez, der fik en Bevilling paa toldfrit at maatte uddrive Okser over Ribe og Kolding til et Beløb af 29641 Rdl. fornyet.[13]) Men han førte ogsaa de stolte Titler af Kongens Generalfaktor, Hofprovisor og Finanskommissarius.[14]) Vi er saa heldige endnu at besidde Kammerkollegiets Betænkning over det første Udlæg, nemlig Ørum Lens til det Bernske Hus. Den blev afgivet den 14. Decbr. 1660 og hævdede, at Kongen ved Afhændelsen burde beholde Højheden over den gejstlige Jurisdiktion, Købstæderne, Vrag og arveløst Gods samt Told og Accise og andre overordentlige Paalæg, som kunde ramme samme Gods lige med andet adeligt Gods. Med andre Ord Kongen burde forbeholde sig de saakaldte Regalier. Af største Interesse er det, at det afhændede Krongods opfattes som adeligt Gods, da det derved fik større Værdi for Køberne. Den Omstændighed, at Jordegods med adelige Rettigheder i stort Omfang udlagdes til fremmede og borgerlige Personer, blev af den allerstørste Betydning, idet den bidrog til at udjævne den Kløft, som ellers fandtes mellem Adels- og Borgerstanden. Nu kunde borgerlige erhverve

---

[11]) Lindbæk I, 346 ff. og 362 ff., se navnlig en Skrivelse til Peder Reedtz 1668 $^{6}/_{11}$, c. l. S. 349 ff.

[12]) R. E. 1661 $^{12}/_{1}$ Nr. 182, Frdn. S. 24 f.

[13]) R. E. 1661 $^{17}/_{1}$ Nr. 195.

[14]) R. E. 1661 $^{15}/_{1}$ Nr. 189. Hans Aarsløn var 1000 Rdl.

Jordegods, som ellers altid havde været forbeholdt Adelen, og de kunde besidde det med adelige Rettigheder. Der havde intet været til Hinder for, at disse var faldne bort, samtidig med at det kom i uadeliges Hænder, men det skete ikke.

Med Hensyn til Spørgsmaalet, om Patronats- og Birkerettigheder skulde afhændes eller ikke, gav Kollegiet ikke Kongen noget bestemt Raad. Det henstillede Afgørelsen heraf til ham selv. Angaaende Prisen pr. Tønde Hartkorn havde Kongen i sit Forslag til Kollegiet udtalt, at den skulde være som Egnens højeste Landekøb. Poul Klingenberg tilbød her noget bestemt, nemlig 35 Rdl. pr. Tønde Hartkorn, og ansaa selv sit Bud for saa godt, at han lovede at afstaa 10000 Rdl. til den, som vilde overtage Godset til den Pris og betale ham hans Penge til visse Terminer. Kammerkollegiet udtalte herom, at det ikke fandt Gods i hine Egne mere værd end 40 Rdl., og at der var solgt mere til 30 Rdl. end til 40 Rdl. pr. Tønde Hartkorn. Om en mulig Tilbagekøbsret udtalte det sig slet ikke. Betænkningen er underskreven af Rigsskatmesteren, samtlige Rentemestre og Assessorerne Hans Mule og Vitus Bering, og Kongen har givet den en Paategning om, at den saaledes skulde ekspederes.[15]) Den 18. December konfirmerede Kongen Købekontrakten,[16]) hvorved Ørum Len med Tilliggende afstodes til det Bernske Hus med al den Herlighed, „som under Adelens Hovedgaarde og Bøndergods bør at følge", og med jus patronatus til Hovedsognet. For den Herlighed, som fulgte det Gods, der laa i Birket, skulde gives ekstra 1200 Rdl. Gods og Tiender skulde ikke besværes med andre Paalæg og Skatter, end der paalagdes Adelen og dennes Tjenere. Kongen forbeholdt sig de Regalier, som er nævnte i Kammerets Betænkning. I Overensstemmelse hermed udstedtes et foreløbigt Skøde den 29. Decbr.[17])

Imidlertid maa andre Anskuelser have gjort sig gældende hos Kongen; thi næste Aar den 6. Januar[18]) fik Hannibal Sehested Befaling om at tilendebringe Forretningen med Poul Klingenberg, men Kongen vilde indtil videre forbeholde sig Patronats- og Birkerettig-

---

[15]) Ved Skødekoncept 1661 $^{22}/_{11}$.

[16]) R. E. Nr. 103.

[17]) R. E. Nr. 158.

[18]) S. T. 1661 Nr. 19.

heden, og hvis Køberen en Gang skulde ønske at afhænde Godset, skulde det først tilbydes Kongen for den Pris, for hvilken det var blevet købt. Dog skulde der gives Erstatning for mulig Forbedring af det.

Denne Tilbagekøbsbestemmelse, som alle Skøderne paa Krongods kom til at indeholde, viser os, at det hele kun var tænkt som en foreløbig Forholdsregel. Saa snart man fik Raad til det, skulde Krongodset erhverves tilbage igen. Afhændelsen var kun en ny Form for Pantsættelse, som gav rede Penge i Kassen, sikrede Krongodset mod at blive øde, standsede Pantegældens Vækst og satte den betydelig ned. Det var et finansielt Fremstød af Rang, som gjorde sin Opfinder Ære, om det end i høj Grad lignede en Statsbankerot og neppe kunde staa for en højere moralsk Domstol.

Samtidig fik Rigsskatmesteren Ordre til at gaa videre ad den betraadte Vej, saafremt Kreditorerne begærede Gods, der ikke laa Staten synderlig bekvemt. Prisen pr. Tønde Hartkorn skulde være Egnens højeste Landekøb. Kort Tid efter udkom et aabent Brev,[19]) hvori det forkyndtes for Ind- og Udlændinge, at Kongen af vigtige Aarsager, for sin Kredits Skyld, til en Del af Gældens Betaling, for at faa rede Penge og til adskilligt Gods's bedre Indtagelse og Indrettelse havde besluttet at afhænde en Del af Krongodset til Ejendom; naar en af Køberne vilde sælge igen, skulde Godset først tilbydes Kongen og hans Arvinger, og hvis det ikke blev indløst inden Aar og Dag, maatte han afhænde det til andre paa samme Betingelser, som han selv havde faaet det, dog at Køberen, naar et Aar var gaaet, igen skulde tilbyde Kongen det. Saaledes skulde der forholdes, saa ofte det solgtes. Forbedringer vilde Kongen godtgøre ved Indløsningen og betale lige saa meget, som nogen anden vilde give. Han forbeholdt sig al Højhed med Told, Cise, Vrag o. a. deslige samt jus patronatus.[20])

Hermed var det højtidelig fastslaaet for alle, at Kongen vilde sælge af Krongodset, og paa hvilke Betingelser. Det gjaldt nu blot om at finde Købere, og helst af de rette, det vil sige dem, som havde Pantegods paa fordelagtige Betingelser og bekvemt beliggende.

---

[19]) R. E. 1661 $^{15}/_{1}$ Nr. 188.

[20]) R. E. 1661 $^{16}/_{1}$ Nr. 190. Kongen forbeholdt sig tillige Birkeret, undtagen han vilde unde nogen den af synderlig Naade.

Navnlig var man ivrig for at faa Pantegodset i Sjælland indløst og især det i Københavns, Frederiksborg og Kronborg Len.[21]) Nu var det, den ulykkelige Henrik Müller maatte holde for. Han havde blandt andet Pantegods i Københavns og Antvorskov Len. Hannibal Sehested fik Ordre til at forhandle med ham og faa ham til at afstaa sit Pantegods og i Stedet for modtage Gods til Ejendom saa dyrt som muligt og paa Steder, hvor det ikke laa Kongen bekvemt.[22])

Henrik Müller vred sig som en Orm. Han havde Pant til 21 Rdl. pr. Tønde Hartkorn. Han forestillede den usigelige Skade, han og de andre Laangivere, ja Kongen selv vilde lide, naar deres Kredit svækkedes. I sin store Nød fandt han endog paa den Udvej, at man kunde paalægge Godset en lidelig Skat til dets Indløsning. Det hjalp altsammen intet. Rigsskatmesteren og hans Kollegaer gik ham paa Klingen. Han maatte som en Kongens Rentemester give et godt Eksempel og ikke blive en Hindring for Kongens Gavn og Bedste. Modstræbende gav han efter, men fik dog et Skadesløsbrev, som vi desværre neppe besidder mere, og var endda saa heldig at faa Gods til Ejendom i Sjælland. Dette blev dog hans Ulykke, som han neppe havde tænkt sig, da det var meget stærkt medtaget af Svenskerne. Han skulde hellere have holdt sig til noget mere afsides Gods i Jylland.

Dette Gods vilde Regeringen helst af med, og da Krigskollegiet trængte paa for at faa Penge til Fæstningsbygning, som man efter at være bleven umiddelbart Naboer til Svenskerne ansaa for højst nødvendig, blev det besluttet at udlægge et helt Len i Jylland.[23]) Valget faldt paa Aarhusgaard Len, som sammen med Feldballe Birk, Korn- og Kvægtiender samt Skov skødedes til Gabriel Marselis for 157392 Rdl., hver Tønde Hartkorn regnet til 50 Rdl.[24]) Da en Del af Godset var pantsat, fik han Ret til paa Kongens Vegne at indløse det for den Pris, for hvilken det var pantsat, men det beregnedes ham for samme Pris som det øvrige Gods, saa at han ikke tjente noget paa denne Forretning.[25])

---

[21]) R. E. 1661 $^{26}/_{1}$ Nr. 240.
[22]) R. E. 1661 $^{23}/_{1}$ Nr. 230.
[23]) R. E. 1661 $^{27}/_{1}$ Nr. 243.
[24]) Skøde 1661 $^{5}/_{4}$.
[25]) R. E. 1661 $^{29}/_{3}$ Nr. 466.

Det er af Betydning at lægge Mærke hertil, da samme Fremgangsmaade fulgtes over for de øvrige Købere af Krongods. Herved opnaaedes den Fordel, at en samlet Godsmængde kunde sælges til en enkelt Køber, selv om en Del af det var pantsat til flere forskellige. Staten havde ingen Penge til at indløse det med og vilde altsaa være afskaaret fra at sælge, om ikke den kapitalstærke Køber traadte hjælpende til. Hans Udlæg godtgjordes ham saa ved Opgørelsen mellem ham og Staten.

Medens man ved de første Overenskomster havde godtgjort ældre og yngre Fordringer i Flæng og ikke taget videre Hensyn til, om de bestod i Leverancer eller kontante Laan, blev der senere skelnet mellem de Fordringer, som hidrørte fra Tiden før og under Belejringen, og gjort Forskel paa Laan og Leverancer eller anden Tjeneste.[26])

Patronats- og Birkerettighederne, som Kongen hidindtil havde søgt at holde tilbage fra Salg, blev nu prisgivne, og de, som havde faaet udlagt Jordegods, fik Lov til mod Betaling at erholde de dertil hørende Rettigheder af denne Slags.[27]) Men alligevel blev der holdt en vis Hævd over dem, og det var først under Christian V., da alt det Krongods, man kunde undvære, var afhændet, at man rigtig begyndte at sælge løs paa Patronatsrettighederne og det dertil hørende Kirkegods.

Da det snart viste sig, at det, der indkom ved Udlæget af Aarhusgaard Len, ikke var nok til at dække Udgifterne ved Fæstningsbygningen, besluttede Regeringen sig ogsaa til at afhænde hele Dronningborg Len.[28]) I det hele taget gik det stærkt ud over de nørrejydske Len. Inden Udgangen af Aaret 1661 havde man udlagt store Dele af de allerfleste jydske Len, ialt c. 24080 Td. Htk., naar Møgeltønder, som Hans Schack fik, medregnes. Paa Sjælland var i samme Tidsrum afhændet c. 4657 Td., næsten altsammen fra Roskildegaard Len, og paa Fyn c. 123 Td. Herefter skulde der i det hele være udlagt 28860 Td. i Danmark i Aaret 1661, naar man ser bort fra det bornholmske Vederlag, der var noget for sig.[29])

[26]) R. E. 1661 $^{28}/_{4}$ Nr. 588, jfr. $^{5}/_{5}$ Nr. 617.
[27]) R. E. 1661 $^{5}/_{7}$ Nr. 755.
[28]) R. E. 1661 $^{5}/_{7}$ Nr. 755.
[29]) Beregningen er foretaget efter Ekstrakt Skødeprotokol Litr. P.

Efter Renteskriver Jens Sørensens Beregning skulde det blive 28949 Td. 4 Skp., der indbragte en Sum af 1367953 Rdl. Hertil kom den store Mængde Jordegods, som allerede i dette Aar blev udlagt til Adelsmænd og andre, som havde afstaaet deres Gods i Skaane til Indløsningen af Bornholm. Afstaaelsen til Sverige skete 1661 den 12. Maj,[30]) og det fik 8500 Td. 2 Skp. Hartkorn, som ansattes til en Værdi af 443667 Rdl.[31]) I Anledning heraf udlagdes alene i 1661 6905 Td. 2 Skp., hvoraf 540 Td. 4 Skp. i Norge, til et samlet Beløb af 345612 Rdl. Det samlede Udlæg i Danmark 1661 bliver herefter 35314 Td. 2 Skp. til et Beløb af 1686532 Rdl.

Paa denne Maade fortsattes der med Udlæg af Krongods i de følgende Aar, dog langt fra i saa stor en Maalestok. Først i Aaret 1664 fandt der et Udlæg Sted, som overgik alle de foregaaende Aars, og som ikke naaedes i noget af de efterfølgende. I det Aar alene blev der afhændet op imod 50000 Td. Htk.

Aarsagen til denne overordentlige Godsafhændelse var, at Staten atter gik fallit. Regeringen havde igen udstedt Anvisninger i en saadan Mængde, at der intet blev til overs til Underholdningen af Hof- og Søetaten. Den saa sig derfor nødt til at inddrage alle Anvisningerne og love Kreditorerne Betaling i Jordegods.[32]) Dette Skridt foretog den allerede i Foraaret 1663 efter Statskollegiets Raad, men Følgerne af det viste sig først i Sommeren 1664. Forud for Udlæget fastslog man nøjere, efter hvilke Regler dette skulde ske. Statskollegiet havde anbefalet, at Kongen som hidtil skulde forbeholde sig Tilbagekøbsretten, men tillige, at man burde love ikke at benytte sig af den i et vist Aarmaal for at gøre Kreditorerne mere villige til at overtage Jordegods og at sætte det i god Stand, naar de vidste, at de kunde nyde Udbyttet af det en vis Tid. Regeringen fulgte den første Del af Raadet, men ikke den sidste, formodentlig fordi den mente at have saa god Haand i Hanke med Kreditorerne, at ingen turde vove at nægte at modtage Jordegods i Betaling for deres Fordringer. Heri fik den ogsaa Ret; det var kun nogle ganske enkelte, som nægtede at modtage det, der blev tilbudt dem, og deres

---

[30]) R. E. Nr. 659.

[31]) Rentemester Samuel Bieners Opgørelse 1661 $^{29}/_{11}$ i Pakken, Aktstykker vedrørende det bornholmske Æquivalent.

[32]) Lindbæk I, 108 f. Jfr. R. D. P. Ib 1664 $^{15}/_{7}$ Bl. 43.

Nægtelse havde ikke sin Aarsag i, at de ikke vilde tage imod Jordegods, men i, at de fandt det for daarligt, som blev tilbudt dem.[33])

Med Hensyn til Skødernes Ordlyd fik Kammerkollegiet den 13. Juni 1664[34]) Befaling om, med hvilke Ord Klausulen om Tilbagekøbsretten skulde indføres. Denne var nemlig siden 12. Decbr. 1662 bleven forandret saaledes, at Kongen forbeholdt sig Ret til at tilbagekøbe Godset for samme Pris, som det var bleven solgt for, medens det tidligere havde været for den Pris, som ogsaa andre vilde give for det. Til Gengæld blev der lovet, at Tilbagekøbet skulde ske af det samlede Gods, hvorved Køberen kunde vente at beholde det i længere Tid, end om Staten havde kunnet indløse det efterhaanden. Denne Forandring var hidtil ikke bleven fastslaaet i bestemt Form, men det skete nu. Det omtalte Reskript indeholdt den Ordlyd, hvormed Klausulen skulde indføres i alle kongelige Skøder. Som i 1661 forbeholdt Kongen sig de kongelige Regalier som Told, Accise, Vrag, jus patronatus og Birkeret, hvortil var føjet Jagtret i Vildtbanen og Retten til at paalægge Skatter. Derefter fulgte Bestemmelsen om Tilbagekøbsretten, der fastslog den Praksis, som havde været fulgt siden 12. Decbr. 1662, at Kongen med et Aars Opsigelse kunde indløse det udlagte samlede Gods for samme Pris, som det var købt for, kun mod Erstatning for Forbedring.

Bestemmelsen om, at Godset skulde indløses samlet, der var til stor Betryggelse for Køberen, blev imidlertid allerede forandret inden Aarets Udgang, idet Klausulen om Tilbagekøbsretten fra December af blev ændret saaledes, at naar det udlagte Gods var bleven delt mellem Panthaverens Arvinger, skulde Tilbagekøbet af det hele paa een Gang kun forstaas om det, enhver af Arvingerne ejede, naar Kongen blev til Sinds at indløse det.[35]) Herved fik Staten en større Mulighed for at kunne indløse, da der til enkelte var afhændet hele Amter.

Imidlertid havde Kongen og hans Raadgivere fastsat, hvorledes der skulde udlægges Krongods til alle, som havde forstrakt Staten med betydelige Beløb, for en Gennemsnitspris af 50 Rdl. pr. Td.

[33]) Se Extrakt over udlagt Jordegods i Danmark og Norge 1651—1670 Litr. P, Bl. 82 og 219.

[34]) R. E. Nr. 1315.

[35]) R. E. 1664 $^{1}/_{12}$ Nr. 1724, Frdn. S. 172 f.

Htk., og da Kammerkollegiet havde faaet Ordre til at gøre op med dem,[36]) kunde det den 15. Juli forelægge Kongen en Liste over en stor Mængde Kreditorer, med hvem der var afregnet og Udlæget aftalt.[37]) Kongen billigede, at der blev udstedt Skøder til vedkommende.[38])

Med Hensyn til Prisen er det interessant at se, at Staten tog mere for sit Jordegods, end den ellers mente, at Jordegods var værd paa den Tid. Den lod sig som sagt beregne 50 Rdl. gennemsnitlig for hver Td. Htk., men paa samme Tid udkom der en Forordning om Prisen paa Jordegods ved Udlæg og Indførsel i Danmark, hvorefter en Td. besat Htk. ansattes til 40 Rdl., en Td. øde og ubesat til 25 Rdl., men en Td. Hovedgaardsjord med Bønder til at drive Avlen til 45 Rdl. For visse Egne af Landet, hvor Jorden var af ringe Godhed, ansattes Priserne mindre.[39]) Heraf turde det være indlysende, at det ikke var nogen god Forretning at modtage Jordegods af Staten, og enkelte fik da ogsaa deres Knæk ved det store Udlæg i 1664. Den bekendteste af disse var Rentemester Henrik Müller, som var den af alle Kreditorerne, som fik udlagt mest.

Kronens Panthavere kunde ikke overalt tilkøbe sig deres Pantegods. Kongen havde undtaget Pantegodset i Københavns, Frederiksborg, Kronborg og Skanderborg Amter fra Udlæg.[40]) Men da det gik saa godt med Afhændelsen, fik Skatkammeret Ordre til ogsaa at forhandle med Panthaverne om Godset i de nordsjællandske Amter, men paa de Betingelser, at de modtog Jordegods i Stedet for i andre Egne af Landet, dog maatte de faa det til Ejendom, som Staten ikke kunde indløse.[41]) Det vil sige, at Pengetrangen var saa stor, at Regeringen endogsaa vilde indlade sig paa at sælge Krongods i Nordsjælland, som den ellers holdt paa saa længe som muligt for Hoffets Forsynings Skyld.

Kort efter gjorde Kongen sig til Herre over Kapitelsgodset,

---

[36]) R. E. 1664 14/6 Nr. 1314, 15/6 Nr. 1320. Til nogle af Kreditorerne blev der taget særligt Hensyn, se R. E. 1664 14/6 Nr. 1301.
[37]) R. D. P. I b 1664 15/7 Bl. 43.
[38]) Flere af de største Skøder blev antedaterede.
[39]) Frdn. 1664 19/7 S. 154 ff. Lindbæk I, 182 f.
[40]) R. E. 1664 15/6 Nr. 1320.
[41]) R. E. 1664 6/8 Nr. 1484.

efterhaanden som det blev ledigt, og han tilegnede sig straks Kapitlernes Fællesgods.[42]) Herved fik Krongodset en lille Forøgelse, hvor stor kan vi ikke angive, men den spillede ingen Rolle i Forhold til den store Godsmængde, som blev afhændet.

Uagtet der i 1664 alene i Danmark blev afhændet Krongods til et Beløb af 2387624 Rdl., havde Regeringen endnu stadig Lyst til at sælge, og den opfordrede atter i 1665 alle Panthavere til at melde sig i Skatkammeret med deres Papirer inden Juni Termin for at faa deres Pantegods udlagt til Ejendom eller andet i Stedet.[43]) Opfordringen bar for saa vidt Frugt, som der endnu i dette og de nærmest følgende Aar blev afhændet en ikke ringe Mængde Krongods baade i Danmark og Norge, men det taalte ingen Sammenligning i Omfang med det, der var afhændet i Tiden fra 1661 til 1664.

For Norges Vedkommende fulgtes de samme Regler ved Udlæget som i Danmark, men der var den Forskel, at medens det her udelukkende var Folk af Borger- og Adelsstand eller Udlændinge, som erhvervede Jordegods, var det i Norge ofte Bønderne selv, der købte deres Gaarde. Regeringen saa ingenlunde dette med Uvilje, men erklærede over for Statholderen Iver Krabbe og Kansleren Ove Bjelke, som havde det Hverv at sørge for Afhændelsen, at dersom nogen af Bønderne formaaede at indløse deres Gaarde, var de nærmere dertil end andre.[44]) Herved forøgedes de norske Selvejerbønders Antal, og Bondestandens Selvbevidsthed styrkedes, medens Krongodsudlæget i Danmark over for Bondestanden havde det modsatte Udfald. Ved det danske Krongodsudlæg skabtes Enevældens Proprietærstand, der i Forening med Regeringens Skattepaalæg og Ryttergodsudlæg i Virkeligheden om end ikke formelt gjorde det af med den Rest af jordegne Bønder, som tidligere Tiders Ugunst endnu havde levnet.

Iøvrigt synes det i de første Aar at være gaaet langsomt med Afhændelsen af Pantegodset i Norge, uagtet der var en hel Kommission til at besørge den,[45]) i hvert Tilfælde var Regeringen ikke tilfreds med Resultatet eller rettere fik ikke Penge ind derfor saa

---

[42]) R. E. 1664 $^{26}/_{10}$ Nr. 1673.
[43]) R. E. 1665 $^{20}/_{2}$ Nr. 1924, $^{27}/_{2}$ Nr. 1937.
[44]) R. E. 1662 $^{7}/_{11}$ Nr. 478.
[45]) R. E. 1662 $^{6}/_{4}$ Nr. 160, $^{17}/_{4}$ Nr. 180.

hurtigt, som den havde ventet.[46]) Overskudet skulde oprindelig indbetales i Kongens eget Kammer, men inden der indkom noget, udgik der Befaling om, at det skulde leveres til Landkommissærerne.[47])

Trods Klagerne over, at der ingen Penge kom ind, blev der i de to første Aar efter Regeringsforandringen udlagt en betydelig Mængde Krongods i Norge, om det end ikke kan maale sig med det danske. Det udgjorde henved 15000 Td. Htk. til en Værdi af over en halv Million Rigsdaler. Efter den Tid blev der i de følgende Aar af Treserne kun udlagt for forholdsvis smaa Beløb, uagtet de absolut sete var temmelig store.[48])

I 1665 udstedtes et lignende Opraab til Panthaverne[49]) som i Danmark, og Frugterne af det viste sig i det følgende Aars Udlæg, der var større end sædvanligt, idet det var paa over 100000 Rdl. En medvirkende Aarsag til Afhændelsen i Norge var, at der skulde skaffes Dronningen 30000 Rdl., som Kongen skyldte hende.

I den kongelige Del af Hertugdømmerne synes der ikke at være afhændet noget videre af Domænegodset i de første Aar efter Regeringsforandringen, men fra Aaret 1664 tog Afhændelserne ogsaa Fart her.

Vi har berørt, at der blev taget særligt Hensyn til enkelte af Kreditorerne, hvis Kredit Regeringen for sin egen Skyld søgte at opretholde; af dem aabnede netop Kongens Finanskommissær Gabriel Gomez Rækken af de store Udlæg i Holsten, idet han i Juli 1664 fik overdraget Jordegods til et Beløb af henved 30000 Rdl. Samtidig fik Poul Klingenberg som Repræsentant for det Bernske Hus udlagt Hanerau Amt for 100000 Rdl. Dette var egentlig tiltænkt Brødrene af Huset de Lima, men de fik i Stedet for Gods i Jylland.[50]) De Regler, som blev fulgte ved Udlæget, var de samme som i Danmark og Norge. Ogsaa her forbeholdt Kongen sig Retten til at købe Godset tilbage, som fik stor Betydning for det næste store Udlægs

---

[46]) R. E. 1662 $^{7}/_{11}$ Nr. 478.

[47]) R. E. 1663 $^{3}/_{1}$ Nr. 565.

[48]) Fra 1661—1662 var Værdien af det norske Krongodsudlæg 514281 Rdl., men fra 1663—1665 kun 194688 Rdl.

[49]) R. E. 1665 $^{27}/_{2}$ Nr. 1939.

[50]) R. E. 1664 $^{14}/_{6}$ Nr. 1301, Kaufbriefe 1664—68, 1664 $^{28}/_{7}$ Bl. 1—2. Skøde til Jakob Isak og Samuel de Lima 1664 $^{25}/_{10}$.

Vedkommende, nemlig det af Segeberg Amt. Dette blev i Aaret 1665 paatvunget Kongens Kreditorer som Vederlag for over 600000 Rdl. eller Størsteparten af Statsgælden i den kongelige Del af Hertugdømmerne,[51]) men i Halvfjerdserne indløste Kongen en Del af det igen for en billig Penge for at bruge det ved Handelen med Hertugen af Plön om hans Ret til Oldenburg og Delmenhorst.[52])

II. Krongodsudlæget under Christian V.

Efter Opfordringen i 1665 synes Panthaverne at have haft Fred i Frederik III.s Tid for yderligere Opfordringer fra Regeringens Side om at overtage Pantegodset til Ejendom, men da Christian V. kom paa Tronen, blev der ligefrem udstedt en Befaling om, at de, som havde Krongods i Pant fra Belejringstiden og efter denne, skulde antage det til Ejendom for 50 Rdl. pr. Td. Htk. Det, som blev tilovers af Pantegodset, skulde udlægges til Ryttere.[1]) Hermed havde Regeringen sat Panthaverne Kniven for Struben, for enten maatte de nu købe det til den fastsatte Pris eller afstaa det, for saa vidt som det egnede sig til Ryttergods. Vi maa dog ikke tro, at Staten dermed havde til Hensigt at betale dem deres Penge tilbage, nej Meningen var, at de skulde afstaa Godset mod at faa andet i Vederlag. Dette kunde endda have gaaet, naar ikke det, de fik i Bytte, næsten altid havde været ringere end det, de gav fra sig.

Ikke saa lidt af Pantegodset blev inddraget paa den Maade, at Regeringen overlod Panthaveren en Del af det som Ejendom mod, at han afstod Resten til Ryttergods. Denne Fremgangsmaade havde sin Fordel for begge Parter, idet Panthaveren slap for at betale rede Penge, og Staten fik en Del af sit udestaaende Jordegods indløst.

---

[51]) Dette Udlægs Historie er udførlig behandlet i Jahrbücher für die Landeskunde der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg III, 16 ff. af I. C. Rawit.

[52]) A. D. Jørgensen, Peter Schumacher Griffenfeld I, 377, II, 141.

[1]) S. T. 1670 $^{12}/_{8}$ Nr. 581. Jfr. 8. Artikel i Skatkammerkollegiets Instruktion 1670 $^{20}/_{7}$, Aarsberetninger II, 194 og A. D. Jørgensen, c. l. I, 319—323.

Der var kun den uheldige Omstændighed ved Forretningen, set fra Panthaverens Standpunkt, at Krongodset ikke var de 50 Rdl. værd pr. Td. Htk., som Staten beregnede det til. Denne høje Pris kunde Regeringen heller ikke opretholde i Længden, og den maatte fra 1674 af afhænde det øde og forarmede til mere rimelige Priser.

Indkaldelsen af Statens Kreditorer med paafølgende tvungen Opgørelse af det gensidige Mellemværende kunde synes haard nok, men det var en mild Fremgangsmaade sammenlignet med den svenske Reduktion og i Forhold til Christian V.s senere Optræden over for dem, som havde faaet Krongods til Ejendom, da han lod en Kommission nedsætte til at undersøge Gyldigheden af deres Fordringer og paa Grundlag af dens Domme inddrog en ikke ringe Del af det afhændede Krongods.

Krongodsudlæget fortsattes i alle Rigets Dele Perioden ud, men i langt mindre Omfang end i Treserne. Derimod blomstrede Mageskifterne i overordentlig Grad i de første Aar af Christian V.s Regering, indtil man fik fuldendt Ryttergodsudlæget og givet Erstatning for det, der var taget.

III. Forøgelse af Krongodset.

Samtidig med at vi omtaler Afhændelsen af Krongods, maa vi ogsaa dvæle lidt ved Forøgelsen af det. Denne er meget vanskelig at beregne, da den for en Del bestod i Gods, som blev inddraget paa Grund af Skatterestancer. Disse var dog ikke store i det Tidsrum, vi her behandler, saa Tilgangen formedelst dem kan ikke have været betydelig. Anderledes bliver Forholdet i Firserne. Derimod blev der tilskødet Kronen en Del Jordegods, og en Del blev konfiskeret. Om det Kronen tilskødede Gods har vi Efterretninger gennem de bevarede Skøder til Kongen. For Aaret 1661 udgøres disse af den Række Skøder, som Corfitz Ulfeldt og Leonora Christine maatte udstede til Frederik III. paa Jordegods for at slippe løs af Fangenskabet paa Hammershus. De afstod ved denne Lejlighed c. 2923

Td. Htk. til en Værdi af c. 146150 Rdl., naar vi sætter en Tønde Hartkorn til 50 Rdl.[1]) I Aaret 1662 synes der ikke at være tilskødet Kongen noget, men i 1663 blev der af Anna Kathrine Budde, Mogens Friis og Kathrine Sehested afhændet 438 Td. Htk. til Kronen til en Værdi af 24950 Rdl.[2]) For Aaret 1664 synes der ikke at være kommen noget Jordegods til Kronen ved Skøder lige saa lidt som i de følgende Aar, naar vi ser bort fra Mageskifterne, der som Regel gik lige op. Det Kronen tilskødede Gods skulde herefter 1661—1664 udgøre c. 3361 Td. Htk. til en Værdi af 171100 Rdl.

Af større Betydning var det i samme Tidsrum konfiskerede Jordegods. Ved Opgørelsen af dette kan kun medtages Kaj Lykkes og Corfitz Ulfeldts inddragne Jordegods, da det, der maaske hjemfaldt for Skatterestancer, unddrager sig enhver Kontrol.

Som bekendt blev Kaj Lykke dømt fra Ære, Liv og Gods for en uforsigtig Ytring om Dronningen. Straks efter Dommens Afsigelse[3]) blev hans Gods beslaglagt til Fordel for Statskassen. Der findes forskellige Opgørelser over hans Bo, hvoraf ingen synes at være endelig. For vor Opgaves Vedkommende kan vi vistnok bruge de to sidste Opgørelser, da de har omtrent ens Beløb for Værdien af det Jordegods, som ved denne Lejlighed tilfaldt Staten. Denne opgives til c. 143000 Rdl. eller c. 2600 Td. Htk., da vi paa Grund af den høje Vurdering maa sætte hver Tønde Hartkorn til 55 Rdl.[4])

Ved Dommen over Corfitz Ulfeldt af 24. Juli 1663 hjemfaldt

---

[1]) Samtlige Skøder var udstedte 1661 $^{26}/_{12}$. Top. Saml. p. Perg. Lellingegaard, Saltø, Suppl., Bavelse, Suppl., Bjeverskov H. Nr. 53, Jerslev H. Nr. 40. Ved Beregningen er benyttet indsendte Matrikler: Lellinggaard 1660 $^{2}/_{9}$, Bavelse 1660 $^{9}/_{12}$, Saltø 1661 $^{21}/_{3}$, Tryggevælde Len 1662. For Jerslev H.s Vedkommende er Godset i Skødet opgivet til en Værdi af 20502 Rdl. Det samlede Hartkorn er beregnet til 2923 Td. 2 Skp. Sjællands Maal.

[2]) Top. Saml. p. Perg. Harre H. Nr. 23, Mols H. Nr. 4, Vinding H. Suppl. Oplysninger om Beregningen af Mogens Friis's Skøde findes i kgl. Resol. 1663 $^{13}/_{9}$ ved Skødekonc. 1663 $^{18}/_{9}$. 61 Gadehuse var mod Sædvane satte til 50 Rdl. Stykket.

[3]) Højesteretsdommen faldt 1661 $^{2}/_{9}$ og er aftrykt hos Chr. Bruun, Kaj Lykke S. 84 ff.

[4]) Kommissionssagen over Kaj Lykkes konfiskerede Midler 1661—1663 I.

der endnu mere Jordegods til Kronen. Med Ellensborg udgjorde det c. 2952 Td. Htk. til en Værdi af c. 147600 Rdl.[5])

I Tiden fra Arveregeringens Begyndelse til 1664 blev Krongodset altsaa forøget med c. 8913 Td. Htk., som havde en Værdi af c. 445650 Rdl., naar vi sætter hver Tønde Hartkorn til 50 Rdl. For de følgende Aar indtil 1675 har vi ikke kunnet opgive Størrelsen af Krongodsforøgelsen i Danmark.[6])

IV. Det udlagte Krongods's Værdi og Krongodsudlægets Betydning.

Hvor anselig denne Forøgelse af Statsformuen end var, bliver den ikke meget fremtrædende i Sammenligning med den Jordegodsmængde, som afhændedes ved Salg, Gave eller paa anden Maade.

I hele det danske Rige afhændedes i Tiden 1661—1675 Jordegods for c. 9 Millioner Rdl. Heraf blev i Danmark udlagt c. 131790 Td. Htk. til en Værdi af c. 6285000 Rdl., i Norge for c. 1295000 Rdl., i Hertugdømmerne for c. 1397000 Rdl. og i Grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst for 20000 Rdl. Udlæget i Danmark var mere end dobbelt saa stort som Udlæget i de øvrige af Monarkiets Lande. Hvad der falder mest i Øjnene for Danmarks Vedkommende er de store Afhændelser i 1661 og 1664, der tilsammen udgjorde 85176 Td. 2 Skp. Htk. til en Værdi af 4078194 Rdl., medens der i alle de øvrige Aar kun afhændedes 46614 Td. 3 Skp. Htk. til 2207136 Rdl. Det mindste Udlæg fandt Sted i selve Krigsaaret 1675, hvor der kun afhændedes 620 Td. 7 Skp. Htk. til en Værdi af 27672 Rdl. Til Gengæld betegner dette Aar for Norges

[5]) Kommissionsforretning eller Regnskab over Korfitz Ulfeldts fradømte Gods 1661—65. Boets samlede Værdi foruden Bohavet og Besætningen paa Ellensborg kan anslaas til 226879 Rdl., hvoraf Kongen fik 198596 Rdl. Ulfeldt selv og Samtiden har højere Tal, men de er neppe rigtige. Det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter 1806, II, 204, Birket Smith, Leonora Christinas Historie II, 149, Becker II, 10.

[6]) Professor Fridericia opgiver den 1661—70 til c. 15000 Td. Htk. Danmarks Riges Historie IV, 478.

Vedkommende det største Udlæg næst efter Aaret 1661. Det mindste i hele Tidsrummet fandt Sted i 1667, hvor der kun blev udlagt for 4365 Rdl. I Hertugdømmerne derimod var 1667 næst efter 1665, da Segeberg Amt blev afhændet, det største Udlægsaar, og den ene Del af Riget syntes saaledes at maatte holde for, naar den anden blev skaanet. Naar vi ser bort fra de Aar i Treserne, da Staten var særlig optaget af at betale gammel Gæld, synes vi gennem Krongodsafhændelsen at kunne spore Virkningerne af vor Deltagelse i den engelsk-hollandske Krig, idet der i Aarene 1666—1667 blev udlagt for 497920 Rdl. i Gennemsnit om Aaret, medens Middeltallet for alle de øvrige Aar i Perioden med Undtagelse af 1661—1665 kun var 193281 Rdl., uagtet Christian V. betalte af paa Gælden ved Udlæg i de første Aar af sin Regering.

Krongodsafhændelsen var af større Betydning end alt andet, hvad der skete i dette Tidsrum. Den bevirkede umiddelbart, at Staten maatte opgive en stor Del af sin gamle Naturalhusholdning og gaa over til Penge- og Vareøkonomi, hvorved Samfundets økonomiske Udvikling i det hele taget fremmedes, og Handel og Værkflid tiltog. Det var en hengemt Skat, som herved spredtes over hele Samfundet og gjordes frugtbringende. Den bidrog til at fremtvinge de nye faste Skatter, der foraarsagede en social Revolution, hvortil Krongodsudlæget altsaa var medvirkende Anledning. Den sociale Omvæltnings Resultat var Opstaaelsen af en ny herskende Klasse i Steden for den gamle danske Adel og de jordegne Bønders Overgang til samme Vilkaar, som Fæsterne levede under. Selvejerbønderne, hvoraf der endnu var en Del tilbage, kunde ikke modstaa de nye Herrer, der maatte gøre sig Godset saa nyttigt, som de forstod, og Adelsmændene bukkede under for Skatterne, fordi de manglede det Rygstød af Kapital og store Embedsindtægter, som alene holdt de nye Jorddrotter paa udlagt Krongods oven Vande.

Den økonomiske og sociale Virkning førte en politisk og national med sig af ikke ringere Betydning. Magten gik med den store Jordegodsbesiddelse fra den gamle Adel over til den nye Proprietær- og Godsejerstand, hvis Medlemmer efterhaanden indtog de ledende Stillinger i Stat og Samfund. Denne Herskerklasse havde i Modsætning til den danske Adel ikke noget nationalt Præg. Den bestod af

en Blanding af Tyskere, Hollændere og indfødte af Borgerstanden. Det største Kontingent til den leveredes af Holsten, Slesvig, Bremen og Mecklenburg, af de Lande, hvor Kongefamilien havde sin Oprindelse og sine Forbindelser.

V. Indtægter i rede Penge af Krongodsudlæget.

Af de rede Penge, som i disse Aar kom ind ved Krongodsudlæget, idet enhver, som fik sit Tilgodehavende hos Staten vederlagt med Jordegods, maatte udrede en Sum rede Penge i Forhold til Størrelsen af den Sum, Staten skyldte ham, som Regel 15—20 pCt., maa en ikke ringe Del være indbetalt direkte i Kongens eget Kammer, da det kun var forholdsvis lidt, som blev indbetalt i Skatkammeret, naar vi tænker paa det store Udlæg. 1661—1664 indkom c. 289000 Rdl. paa denne Konto, medens der burde være indkommen over en halv Million Rigsdaler.[1]) Efter 1664 indgik der næsten ingen rede Penge i Skatkammeret for Jordegods i Danmark og i Norge. Indtægten heraf var i hele Tidsrummet 1665—1675 kun 3376 Rdl. fra Danmark og 220 Rdl. fra Norge. Derimod er der i Hertugdømmernes Regnskaber opført store Summer for afhændet Krongods. Fra 1667—1670 var Indtægten 152893 Rdl., som for største Delen hidrørte fra Salget af de saakaldte Wildnissgodser ved Krempe til Statholder Frederik Ahlefeldt. Af Indtægten 1671—1675, som var 37452 Rdl., hidrørte 30000 Rdl. fra Salget af Godset Hertzhorn, som Gyldenløve købte, og Resten fra en Forpligtelse paa Sandberg Gods, som Grev Reventlov ved at betale en Sum Penge fik lagt over paa Gammelgaard, der tilhørte Kongen.[2])

For hele Monarkiet udgjorde Indtægten ved Forbrug af Formue 1661—1675, for saa vidt den kom til Syne i Statens Hovedregnskaber, 482517 Rdl., hvoraf 291921 Rdl. faldt paa Danmark, 251 Rdl. paa Norge og 190345 Rdl. paa Hertugdømmerne.

---

[1]) Efter en Beregning med 15 pCt. vilde det, naar Vederlaget for Bornholm var fradraget, blive over 600000 Rdl.

[2]) R. ty. E. 1673 $^{25}/_{1}$ Bl. 147 f.

TOLVTE KAPITEL.

Stiftelse af Gæld.

I nær Sammenhæng med de foregaaende Indtægtskilder, særlig med Indtægt ved Forbrug af Formue staar de Indtægter, man skaffede sig ved Optagelse af Laan. Dette Middel var benyttet i vid Udstrækning før og under Krigen, og da denne var endt, og man saa sig om efter en Udvej til at komme over de første store Vanskeligheder ad, frembød dette sig atter som den mest attraaværdige, men den var ikke længer farbar i nogen større Udstrækning; dertil var Monarkiets Kredit alt for ringe. Desværre kan vi ikke til fulde oplyse, hvad der blev laant i det første Aar efter Arveregeringens Indførelse, da Hovedregnskabet sammenblander Indtægt ved Laan med Indtægt ved Afhændelse af Jordegods; men det har neppe været store Summer, som paa denne Maade blev stillet til Regeringens Raadighed. Man udstedte nok en Del Obligationer i Enevældens første Aar, men det var paa Laan og Leverancer, som forlængst var erholdte og opbrugte. Som Eksempler paa saadanne kan vi nævne en Obligation af 25. Marts 1661 paa 139752½ Rdl., der blev udstedt til Generalstaterne for de Forstrækninger af Penge og andet, som var ydet den danske Stat under og efter Belejringen;[1]) en lignende Obligation blev den 13. Juli udstedt til nogle engelske Købmænd i Hamburg og Dantzig, som havde gjort Leverancer til den danske Regering. Deres Fordring var paa 146954 Rdl., Renten medregnet. De skulde allerede have Betaling paa Omslaget i Kiel 1662, men havde endnu ingen faaet i 1667, da Regeringen benyttede Krigen med England til at erklære Fordringen for

[1]) R. E. 1661 $^{25}/_{3}$ Nr. 448.

konfiskeret. Ved Fredsslutningen maatte den dog bekvemme sig til at betale den.[2]) Den Slags Forpligtelser gav ingen Indtægter, men derimod snarlige Udgifter saaledes som Forrentningen af den hollandske Obligation, der straks begyndte og blev anvist paa Sundtolden, hvoraf den udbetaltes, til Obligationen blev udjævnet ved Traktaten af 1666.[3]) Noget større Laan blev der ikke optaget i hele Tidsrummet fra 1661—1675, naar vi da ikke paa Grund af Reluitionsklausulen vilde betragte Krongodsafhændelsen som en Art Hypoteklaan. Vi kunde næsten være tilbøjelige til at tro, at den daværende Regering ansaa de Penge, som den fik ind paa denne Maade som en Slags Laan.[4]) Iøvrigt synes Statshusholdningen for en stor Del at have hvilet paa stadige mindre Laan. Der var kun sjældent rede Penge i Kasserne, hvorimod de, der stod for dem, altid var vel forsynede og derfor benyttedes som Statens Bankierer. Ved enhver paakommende Forlegenhed tyede Kongen til sine øverste Finansembedsmænd og gik sjældent forgæves.[5]) Havde de ikke Penge selv, formaaede de som Regel at rejse dem. Deres Kredit var langt større end Kongens, og af og til blev Laan udtrykkelig kun ydet, naar en af Rentemestrene personlig vilde være Mellemmanden.[6]) Blandt Rentemestrene var der tre Pengemænd, Christopher Gabel, Mogens Friis og Henrik Müller. En væsentlig Grund til, at den sidste overhovedet blevRentemester, var vistnok de Forhaabninger, man satte til hans Kredit. Selv var han en af Kronens største Kreditorer. Desværre unddrager en meget væsentlig Del af Statslaanene sig vor Kontrol, fordi vi ikke besidder Regnskaber for Kongens eget Kammer. Af Sundtoldregnskabernes Udgiftsposter kan vi se, at Christopher Gabel i Aarene 1661—1664 stadig forsynede Kongen med Penge til hans mere private Behov. Det drejede sig efter Tidens Forhold om temmelig store Beløb.

[2]) Om denne Gælds Historie se R. D. P. I a, Bl. 18, R. E. 1661 $^{23}/_{6}$ Nr. 736, $^{5}/_{7}$ Nr. 755, $^{13}/_{7}$ Nr. 792, 1663 $^{24}/_{1}$ Nr. 588, 1664 $^{20}/_{1}$ Nr. 1045, Frdn. S. 249 f., Aitzema, Saken van Staet en Oorlogh XIII, 402 ff.

[3]) Se Sundtoldregnskaberne, jfr. f. Eks. R. E. 1662 $^{11}/_{6}$ Nr. 249, Becker I, 438 og 440, Holland 31.

[4]) R. E. 1661 $^{5}/_{7}$ Nr. 755.

[5]) Se f. Eks. S. T. 1660 $^{21}/_{10}$ Nr. 1222, R. E. 1663 $^{30}/_{3}$ Nr. 690 og S. T. 1668 $^{17}/_{3}$ Nr. 217.

[6]) R. D. P. I a Bl. 150.

Men efter 1664 ophørte denne regelmæssige Laanevirksomhed. Kun i 1670 blev der udbetalt ham en Sum paa denne Konto. Ved Siden heraf ydede han ogsaa selve Staten Laan. 1664 blev der afregnet med ham for Penge, han havde forstrakt til Betaling af kongelige Betjentes Løn,[7]) og da han faldt i Unaade ved Christian V.s Tronbestigelse, havde han store Summer til gode.[8])

Ligesom Gabel forsynede Kongen selv med Penge, saaledes ydede Rentemester Mogens Friis jævnlig sin undergivne Domæne Søetaten Forstrækninger,[9]) og det samme var Tilfældet med Rentemester Henrik Müller over for Hofetaten.[10]) Ogsaa andre store Embedsmænd ydede Staten Laan, f. Eks. Grev Christian Rantzau,[11]) og selv Dronningen taltes blandt dem, der stadig ydede den Penge og Leverancer, særlig af Korn.[12]) Jordebogsindtægterne af Laaland-Falster overlodes hende til Forrentning og Afbetaling af Haandpenge, som Kongen skyldte hende, og af Laan, hun havde ydet ham eller Staten. De beløb sig til 75052½ Rdl.[13]) De største Laan ydedes dog af Kongens bestaltede Bankierer. Til dem hørte Husene Texiera, Marselis og A. B. Berns. Poul Klingenberg var den første, der efter Arveregeringens Indførelse paa Huset A. B. Berns Vegne ydede Kongen et større Laan i rede Penge mod at faa Udlæg i Jordegods.[14]) Texiera ydede 1662 Kongen et Laan paa 49126 Rdl. mod 6 pCt. i aarlig Rente.[15]) Samme Aar paatog Kongens residerende Kommissarius i Amsterdam Gabriel Marselis sig at skaffe Penge til Kronprinsens Udenlandsrejse og til Hannibal Sehesteds Ambassade

---

7) R. E. 1664 $^{7}/_{6}$ Nr. 1295.

8) Ved Opgørelsen til December Termin 1675 udgjorde afdøde Christopher Gabels Tilgodehavende med Renter 136689 Rdl., som blev godtgjort paa 64155 Rdl. nær, der fremdeles forrentedes af Staten. Afregninger II, 26.

9) Afregninger II, 21—22.

10) Se Kopi til en Afregning for H. Müller ved Skøde 1664 $^{14}/_{6}$, R. E. 1664 $^{30}/_{1}$ Nr. 1061.

11) Missivebog 1660—66, 1662 $^{4}/_{1}$ Nr. 336.

12) Se f. Eks. Omslagsregnskaberne, blandt hvis Udgiftsposter Renter til hende jævnlig findes. Jfr. fremdeles R. E. 1666 $^{20}/_{10}$ Nr. 2828, $^{30}/_{10}$ Nr. 2829.

13) R. E. 1661 $^{1}/_{5}$ Nr. 143 B. Se navnlig Punkt 5.

14) R. E. 1660 $^{14}/_{12}$ Nr. 84.

15) R. E. 1662 $^{22}/_{4}$ Nr. 192, $^{24}/_{4}$ Nr. 196—198, $^{27}/_{4}$ Nr. 199, $^{1}/_{5}$ Nr. 213.

samt at udbetale 2000 Rdl. til Gyldenløve og 12000 Rdl. til Kongens eget Kammer. Pengene skulde betales ham tilbage af Toldstederne i Drammen, Langesund og Laurvigen, hvori han fik Anvisninger paa 48000 Rdl. aarlig.[16]) Foruden disse kunde der selvfølgelig nævnes adskillig flere, navnlig naar man vilde nævne alle dem, som i Tidens Løb gjorde Leverancer til Hof, Hær og Flaade og sjælden fik Betaling straks, hvorfor man kunde betragte de ydede Leverancer som Laan; men det vilde føre os alt for vidt og neppe være muligt at faa nogen nøjagtig Redelighed paa. Der er derfor kun opført som Indtægt under denne Afdeling, hvad der blev ydet i rede Penge. De Indtægter af denne Art, vi kan konstatere, er for smaa, da vi som sagt ikke har Oplysninger om, hvor meget der ad denne Vej gik ind i Kongens eget Kammer; navnlig er Tallet usikkert for 1661, hvor det ikke har kunnet udsondres fra Indtægten ved Salg af Krongods. Af Bevægelsen i Tallene tør vi neppe slutte meget; dertil er Materialet for usikkert; men vi kan dog se, at Pengeknapheden i de første Aar efter Krigen og Trangen til Penge under Deltagelsen i den engelsk-hollandske Krig har sat sig Spor. Derimod tyder intet som helst paa den skaanske Krig; tværtimod er Laanebeløbene usædvanlig lave i 1673—1675, og det uagtet Tallene fra den Periode, naar 1670—1671 undtages, er langt paalideligere end under Frederik III., idet vi fra Christian V.s Tid har Regnskaber over Kongens eget Kammer. Christian V. laante ikke noget til eget Brug, da han havde sin Faders efterladte Skat at tage af. Den var paa 372875 Rdl. Han kunde tværtimod i disse Aar afse store Summer til Flaaden, men dem fik han delvis ind igen ved i sin egen Kasse at inddrage en Tiendedel af de Midler, som var tillagte Hæren og Hofetaten.[17])

For hele Monarkiet udgjorde de optagne Laan i Tiden 1661—1670, for saa vidt de findes til Indtægt i Statens Hovedregnskaber, 317252 Rdl. eller 31725 Rdl. i Gennemsnit om Aaret. De største Laan blev stiftede i 1662 og i 1666, hvor der laantes henholdsvis 63167 Rdl. og 55531 Rdl., de mindste i 1670, hvor de udgjorde

---

[16]) R. E. 1662 $^{24}/_{12}$ Nr. 555, 1663 $^{22}/_{1}$ Nr. 587, $^{27}/_{1}$ Nr. 594—595. 1663 $^{18}/_{4}$ Nr. 698.

[17]) R. E. 1673 $^{10}/_{1}$ Nr. 661. Fra 1673—1675 udgav han 131500 Rdl. til Søetaten, men inddrog i samme Tid 108070 Rdl. fra de to andre Etater.

10207 Rdl. Fra 1671—1675 var Indtægten af Laan 66154 Rdl. eller 13231 Rdl. i aarlig Gennemsnit. 1671 blev der intet laant, hvorimod 1672 er repræsenteret med over Halvdelen af Summen for samtlige Aar, nemlig med 34046 Rdl. Hele Indtægten ved Stiftelse af Gæld fra 1661—1675 var 383406 Rdl., hvoraf 349501 Rdl. var optagne i Danmark, 23905 Rdl. i Norge og 10000 Rdl. i Hertugdømmerne.

Ved Siden af denne Gæld, som havde givet Indtægt i rede Penge, var der udstedt Obligationer for en anden Gæld, der ofte var af ældre Dato, og hvoraf der neppe er ført noget til Indtægt i de af os benyttde Regnskaber. Af enkelte af Obligationerne fra Frederik III.s Tid kan vi dog se, at de er udstedte for Penge, som var indbetalte i Kongens eget Kammer. Under Frederik III. blev der i Aarene 1661—1670 udstedt Obligationer for 684938 Rdl., hvoraf mindst 26385 Rdl. blev indleverede i Kongens eget Kammer. Under Christian V., 1670—1675, blev der udstedt Obligationer for 325857 Rdl., hvoraf intet blev indbetalt i Kongens eget Kammer. Hele Summen synes at have været Gæld fra hans Faders Tid. Alene Enkedronningen fik en Obligation paa 90342 Rdl.s Kapital og 23897 Rdl.s Rente, som hun havde til gode. Obligationsgælden i hele Tidsrummet 1661—1675 udgjorde 1010795 Rdl. eller henved 3 Gange mere end Indtægterne ved Optagelse af Laan.[18])

[18]) Obligationsbøgerne 1664—1670 og 1670—1684 i Rentekammerets tyske Afdeling og Rentekammerets danske og norske Ekspeditionsprotokoller 1661—1675.

TRETTENDE KAPITEL.

Forskellige Indtægter.

Foruden de Indtægter, som kan samles under visse Hovedgrupper efter deres Art, findes der paa ethvert Regnskab saadanne, som ikke lader sig anbringe i de almindelige Afdelinger, og for hvis Skyld det vilde være meningsløst og ofte umuligt at opstille særlige Klasser. Ved Regnskaber som dem, vi her har med at gøre, svulmer Gruppen „Forskellige Indtægter“ højt op af flere Grunde. For det første indeholder hvert enkelt Regnskab selv en betydelig Sum under dette Navn, og dernæst kan de forskellige Indtægtsarter være i den Grad sammenblandede, at der ikke er andet at gøre end at opføre det hele under denne Konto. Herunder har vi tillige maattet henføre alle Indtægter af Restancer, som ikke kunde henregnes under en af de almindelige Indtægtsgrupper, fordi de indeholdt indkomne Restancer af flere forskellige Slags Indtægter.

Denne Klasse Indtægter udgjorde i Tiden 1661—1675 for hele Monarkiet 353377 Rdl., hvoraf 134415 Rdl. hidrørte fra Danmark, 65023 Rdl. fra Norge og 76459 Rdl. fra Hertugdømmerne. Resten 77480 Rdl. stammede fra Forstrækninger og Leverancer fra forskellige, som ikke kunde anbringes paa anden Maade.

For Danmarks Vedkommende hidrører de største Beløb i denne Gruppe fra Søetatens Regnskaber. Af Indtægten fra Norge stammer 58329 Rdl. alene fra Landkommissærernes Oppebørsler, da de bestod af alle mulige Slags Indtægter. Af Indtægten fra Hertugdømmerne lægger vi Mærke til den fra 1669, fordi den var saa stor, nemlig 25516 Rdl. eller over en Trediedel af hele Hertugdømmernes Beløb paa denne Konto. Aarsagen hertil er, at den indbe-

fatter 22250 Rdl. af Dronning Charlotte Amalies Medgift.[1] I øvrigt bestaar de forskellige Indtægter her hovedsagelig af gamle Restancer, Wilster Marsks Afløsning af Pligten til Arbejde paa Glückstadt Fæstning, Overskud ved den militære Brødbagning og enkelte andre Indtægter. For 1667 er saaledes henført herunder 11201 Rdl., som blev fradragne i Hærens Lønning til Rendsborg Befæstning.

[1]) Omslagsrgsk. 1669.

FJORTENDE KAPITEL.

Oversigt over det danske Monarkis Indtægter 1661—1675.

Vi har søgt at skildre de enkelte Indtægters Historie og at opgøre Udbyttet af dem, for saa vidt det var muligt efter det foreliggende Materiale. Resultatet er som Helhed ret ufuldkomment, da Statens Hovedregnskaber som Regel kun indeholder Nettobeløb, det vil sige Indtægterne med Fradragelse af de ved de lokale Kasser afholdte Udgifter, hvorved ikke blot Administrationsomkostningerne paa Forhaand unddrager sig Kontrol, men ogsaa de Beløb, som blev udbetalte efter Anvisninger. Kun for nogle enkelte Indtægters Vedkommende har det været muligt delvis at faa selve Bruttobeløbene frem, men da et Par af disse Indtægter, Skatterne og Tolden, er saa store i Forhold til de øvrige, at de, om vi saa maa sige, behersker Statsindtægterne, har det sin store Betydning, at det netop er dem, vi ved bedst Besked om. Dog ogsaa her har vi en betydelig Ulempe at kæmpe med, da en anselig Del af Skatterne udrededes in natura, hvorved deres Værdi bliver vanskelig at bestemme. Hele Opgørelsen er derfor usikker, hvis den skal maales med en Maalestok hentet fra et Nutids Statsregnskab, navnlig hvis vi vilde søge Oplysning om Indtægtens Størrelse i de enkelte Aar, da Regnskaberne blev afsluttede til forskellige Tider og ofte løb over mere end eet Aar. Men i de store Træk har de Resultater, vi er komne til, deres Betydning, og de giver os et omtrent rigtigt Indtryk af, hvilke Pengemidler der har staaet til Statsmagtens Raadighed. Dette gælder særlig Danmark og Hertugdømmerne, da vi for Norges Vedkommende — for ikke at tale om Grevskaberne — ikke har haft saa

gode Oplysninger som for disses. Ved Hjælp af Overslagene har det dog været muligt paa de fleste Omraader at afgøre, hvad der manglede. Kun over for een Indtægtsgruppe af Betydning staar vi baade i Danmark og i Norge hjælpeløse, og det er Jordebogsafgifterne. Krongodsafhændelsen, det store Forbrug paa Stedet og den udstrakte Anvendelse af Naturalier gør det umuligt i denne Periode at komme til Klarhed over, hvad de har indbragt. For Hertugdømmernes Vedkommende maa vi paa dette Omraade nøjes med den Overskudsindtægt, som indbetaltes paa Omslaget i Kiel. Denne havde desværre ikke nogen konstant Karakter under Frederik III., da Amtsindtægterne benyttedes til at anvise paa, og det undertiden i meget udstrakt Grad. Endelig er vi for de to første Aars Vedkommende langt uheldigere stillede end for de seneres, eftersom vi i disse med Hensyn til Danmark ikke kan paavise alle Indtægter, som er medgaaede til Hærens Underhold, da den for en stor Del blev forsørget direkte af sine Kvarterværter, som ikke sjældent fik Lov til at korte deres Udlæg i deres Skatter. I Indtægtsgrupper, hvor vi har Bruttoindtægten for de fleste Aar, er det manglende suppleret med Oplysninger fra Overslag, hvor det var muligt at gøre det med en vis Grad af Sandsynlighed, som f. Eks. ved Tolden i Norge i 1661 og 1662. Angaaende saadanne Udfyldninger henvises til de enkelte Afsnit, hvor der er gjort Rede for dem.

Indtægten i alle den danske Krones Lande var i de 15 Aar, hvorom her er Tale, ifølge de Regnskaber, som har staaet til vor Raadighed, c. 23610000 Rdl.[1]) I denne Opgørelse er dog intet Hensyn taget til Indtægten af Kornskatterne, uden for saa vidt en Del af den er ført til Indtægt sammen med de almindelige Skatter, da noget blev betalt med Penge. Paa samme Maade forholder det sig delvis med Okse- og Flæskeskatten. For at faa disse Indtægter med har jeg gjort et Overslag over, hvad de indbragte, og forsøgt at

[1]) De 23610053 Rdl. fordelte sig saaledes: Indtægt af Statsaktiver 7810 Rdl., Jordebogsafgifter m. m. 709051 Rdl., Indtægt af Regalier 291185 Rdl., Almindelige Skatter 9829393 Rdl., Overordentlige Skatter 1210527 Rdl., Konsumtionsindtægter 795716 Rdl., Told- og Accise 7231686 Rdl., Trælast- og Tjæretiende 308107 Rdl., Stempelpapirsindtægter 499508 Rdl., Subsidier 1507770 Rdl., Indtægt ved Forbrug af Formue 482517 Rdl., Indtægt ved Stiftelse af Gæld 383406 Rdl. og Forskellige Indtægter 353377 Rdl.

skille den Del af dem ud, som mulig kunde være indkommen sammen med de almindelige Skatter, men hele Forsøget er ganske usikkert, først og fremmest fordi det ikke er muligt nøjagtig at værdsætte Kornskatten, men ogsaa fordi Udskilningen er usikker og ikke fuldt ud lader sig udføre. Vi maa antage, at der indkom 618000 Td. Korn til en Værdi af 791500 Rdl. Okse- og Flæskeskatten havde en Værdi af 223500 Rdl. Tilsammen udgjorde disse Skatter altsaa 1015000 Rdl., hvoraf vi kan regne, at c. 172000 Rdl. blev indbetalte sammen med de almindelige Skatter. Vi maa derfor forøge Indtægtsbeløbet med c. 843000 Rdl. for Naturalieindtægterne af Korn-, Okse- og Flæskeskatten. Desuden maa vi maaske endnu forhøje det med c. 58000 Rdl. for Indtægten af Brændevinslicenten og af Maltaccisen, da der kan være Tvivl om, hvorvidt denne er indbefattet i Indtægten af Tolden og af Konsumtionen. Det samlede Indtægtsbeløb vilde herefter blive c. 24511000 Rdl. Indtægten blev dog flere Millioner større, hvis vi vilde medtage Værdien af de norske Skatteindtægter, vi sandsynligvis ikke har med, og af det afhændede Krongods, hvorfor der ikke var indbetalt rede Penge. I saa Fald naaede vi op til en Indtægt af c. 34184000 Rdl.

Da baade dette og det foregaaende Beløb er usikre, vil vi holde os til de 23610000 Rdl., hvorom vi i hvert Tilfælde ved, at det ikke er for stort. Af denne Indtægt indkom 13472000 Rdl. i Danmark, 6578000 Rdl. i Norge, 3348000 Rdl. i Hertugdømmerne og 212000 Rdl. i Grevskaberne. For disse sidstes Vedkommende omfatter Opgørelsen kun Tiden 1670—1675, og der er ingen Indtægt opført af de almindelige Skatter til Hærens Underhold. Den aarlige Gennemsnitsindtægt i Monarkiets forskellige Lande var henholdsvis 898000, 439000, 223000 og 35000 Rdl. For hele Monarkiet med Undtagelse af Grevskaberne var den 1560000 Rdl. For at faa det rette Begreb om Forholdet mellem Indtægternes Størrelse til forskellige Tider inden for vort Tidsrum er det nødvendigt at udsondre de første Aar, hvori vi særlig for Danmarks Vedkommende ikke nøjagtig kan opgøre Statens Indtægter, og dele den tilbageværende Tid i to Afsnit omtrent efter de to Kongers Regeringstid. I Aarene 1661—1662 var den aarlige Gennemsnitsindtægt i Danmark 414000 Rdl., i Norge 369000 Rdl. og i Hertugdømmerne 139000 Rdl., men i Tiden 1663—1670 var den henholdsvis 997000, 450000 og 217000

Rdl., hvoraf vi kan se, at Indtægtsbeløbene for de to første Aar er for smaa i samtlige Lande, selv om vi gør Regning paa, at Krigens Følger havde formindsket dem betydeligt.[2]) I Tiden 1671—1675 var den aarlige Gennemsnitsindtægt henholdsvis 934000, 448000 og 268000 Rdl. Dette viser en Tilbagegang i Indtægterne for Danmarks Vedkommende af 63000 Rdl. aarlig, som skyldtes Nedgangen i Subsidieindtægterne, der var c. 60000 Rdl. i Gennemsnit om Aaret. Nedgangen bliver dog ikke saa stor, hvis vi medtager de udeladte Naturalindtægter samt Brændevinslicenten og Maltaccisen. I saa Fald var Indtægten i Danmark 1663—1670 8518000 Rdl. og 1671—1675 5028000 Rdl. eller henholdsvis 1065000 og 1006000 Rdl. i Gennemsnit om Aaret, og Nedgangen kun 59000 Rdl. For Norges Vedkommende var Forskellen mellem Aarsindtægten i Treserne og Halvfjerdserne saa ubetydelig, at den er for intet at regne. I Hertugdømmerne steg Indtægten derimod i Halvfjerdserne med den store Sum af 51000 Rdl. aarlig. Men da denne Stigning alene skyldtes Ophøret af Anvisningerne paa Jordebogsindtægterne, er den mere tilsyneladende end virkelig. Disse Indtægter steg nemlig i den Periode med 58000 Rdl. aarlig. Forskellen mellem denne Sum og Stigningen paa Indtægterne i Almindelighed hidrører fra, at Jordebogsafgifterne blev forhøjede under Christian V.

For hele det danske Rige var Gennemsnitsindtægten 1661—1662 922000 Rdl., 1663—1670 1667000 Rdl. og 1671—1675 1687000 Rdl. om Aaret. Stigningen fra Treserne til Halvfjerdserne skyldes udelukkende Grevskaberne. Naar vi ikke tager dem med, er der en Nedgang i Indtægterne paa c. 15000 Rdl. aarlig. Da Forholdene i de tre Hovedlande, hvoraf Monarkiet bestod, var meget forskellige, kan vi ikke henføre denne Nedgang til nogen bestemt Aarsag, men vi maa ikke tro, at den hidrørte fra en Lettelse i Skattebyrden som Helhed. Skulde vi paapege noget bestemt, som kunde angaa hele Monarkiet, vilde jeg sige, at Tilskudet udefra gennem Subsidierne var blevet mindre, end det havde været i Treserne.

---

[2]) Jeg har gjort et Forsøg paa at opgøre Indtægten i Danmark for et enkelt Aar før Krigene ($16^{55}/_{56}$) og fundet, at den var omtrent $^{1}/_{2}$ Million Rdl.

ANDET AFSNIT.

Rigets Udgifter.

ALMINDELIGE BEMÆRKNINGER.

Uagtet det var et Særkende for Tiden, at Statens Krav stadig voksede og nødvendiggjorde større Indtægter, ligesom vi ser det i vore Dage, var der dog en stor Forskel paa Aarsagerne til de forøgede Statsudgifter da og nu. Vor Tid gør sig vel bemærket ved stadig voksende Militærudgifter ligesom Datiden, men ved Siden deraf er der en stadig større Stigen i de Krav, som Bestræbelserne for at fremme almennyttige og humane Formaal stiller til Staten. Heri ligger den store Forskel mellem hine Tider og vore. Statens Udgifter til almennyttige og humane Formaal var dengang forholdsvis meget ringe, og det som ydedes i denne Henseende, gaves som Regel indirekte, saa at det unddrager sig vor Kontrol. Det borgerlige Budget var derfor langt simplere end nu. Det omfattede kun Udgifter til Kongehuset, Hofholdningen, Hofspisningen, Lønninger til Hoffets Betjente og de højere Embedsmænd, Pensioner og Benaadninger, Udgifter til Kancellierne og Rentekammeret, til Bygningsmaterialier og Haandværkere samt til Gældens Afbetaling og Forrentning. Det berørte egentlig kun Kongens Husholdning, og hvad dertil hørte. De højere Embedsmænd betragtedes endnu som Kongens personlige Tjenere, der fik Kost, Klæder og Løn samt Foder til deres Heste i hans Gaard, og Kancellierne og Rentekammeret var hans Skriverstuer. Indkøbet til disse Institutioner skete i Forening med Indkøbet til Hofholdningen, og de havde alle Ting tilfælles. Medens Centralstyrelsens Embedsmænd og dens Fornødenheder regnedes til Kongens private Husholdning, hørte alle Provinsembedsmænd til Domæne- og Regaliehusholdningen. Vi maa ikke tro, at vi paa det civile Budget kan finde Oplysninger om, hvad det kostede at lønne Embedsmændene rundt om i Landet eller op-

retholde Administrationen i sin Helhed. Alle disse Omkostninger afholdtes paa Stedet, uden at Hovedregnskaberne giver nogen Oplysning om dem. Vil man erfare noget om, hvor store de var, eller hvor vidt de i Embedsbestallingerne fastsatte Lønninger blev betalte, maa man gaa til selve de lokale Kassers Regnskaber. Amtmænd, Amtsforvaltre, Domæne- og Skovbetjente samt delvis Retsbetjentene blev lønnede herfra. De talrige Toldembedsmænd og Toldbetjente fik deres Løn af deres egne Kasser. Over for Udgifterne til hele dette Styrelsesapparat staar vi temmelig hjælpeløse og maa nøjes med omtrentlige Angivelser, som endda ikke altid kan fremskaffes.

Selv om Staten ikke havde taget de talrige Opgaver op, som den nu søger at løse, havde den dog Udgifter af denne Art, navnlig til aandelige og humane Formaal. Men om disse faar vi lige saa lidt Oplysning som om Omkostningerne paa den lokale Administration, da de afholdtes af de lokale Indtægter uden at sætte sig noget Spor i Overslagene over Statens Udgifter. Der ydedes fra Amterne og undertiden ogsaa fra Toldkasserne Naturalier og Penge til Skoler, Præster, Hospitaler og fattige.

Til almennyttige Foretagender udgaves derimod direkte saa godt som intet. Postvæsenet var forpagtet bort og betalte sig selv. Vejene, for saa vidt der var nogle, holdtes ved lige gennem Bøndernes og delvis Borgernes Hoveri. Havnes og Bolværkers Vedligeholdelse var overladt til de enkelte Byer, men Staten havde tilladt dem at oppebære en Afgift af Skibsfarten og af Ind- og Udførselen til Afholdelsen af Udgifterne. Offentlige Bygninger i Byerne vedligeholdtes paa samme Maade. Af saadanne fandtes paa Landet kun Tinghuse, og de vedligeholdtes ved Hoveri af Tingkredsens Bønder eller for Penge, udskrevne hos disse. Omkostningerne paa Domænebygningerne afholdtes selvfølgelig af Amtskasserne og paa Toldbygningerne af Toldkasserne. Offentlige Toldboder fandtes imidlertid kun sjældent. Toldvæsenet boede til Leje.

Alle disse Udgifter, som nu afholdes gennem vore forskellige borgerlige Ministerier, var altsaa forholdsvis smaa eller eksisterede ikke, og de, som var, kan vi ikke give nogen fuldstændig Oplysning om.

Det vil være naturligt at samle alle Udgifter til Hoffet og til

civile Formaal under Hofetaten, da Styrelsen af næsten alle disse Formaal laa under Hofetatens Rentemester. Derefter vil vi behandle Udgifterne til Hær og Flaade og til Slut, hvad der blev givet ud til Erhvervelse af Formue og til Forrentning og Afbetaling af Statsgælden. Disse sidstnævnte Udgifter hører i Grunden ind under Hof- og Civiletaten, men da de udgør en Gruppe for sig, vil det være praktisk at udsondre dem fra Etaternes Udgifter og opstille dem for sig selv som et Modstykke til den tilsvarende Indtægtsgruppe, der jo ogsaa er af en anden Art end de almindelige Indtægter.

FØRSTE KAPITEL.

Hof- og Civiletaten.

I. Kongehuset.

Til Afholdelse af Udgifterne ved Hofetatens Fornødenheder var lagt Tolden i Danmark og Norge samt Københavns Konsumtion. Uagtet disse Indtægtskilder i Treserne indbragte c. 430000 Rdl. aarlig, kunde de ikke slaa til, særlig i de første Aaringer, da Indtægterne var mindre, og en stor Del af de norske Toldindtægter paa Forhaand var bortassignerede. I hvor høj Grad det i disse Aar kneb for Hofetaten, kan vi se af Budgettet af 1662, hvor dens ordinære Udgifter sættes til 427286 Rdl. og de Indtægter, hvoraf disse skulde afholdes, til c. 225000 Rdl.[1]) Der vilde altsaa komme til at mangle c. 200000 Rdl., som maatte tages andensteds fra. Slet saa bedrøveligt stillede det sig ikke i Virkeligheden, da man foreløbig opsatte at betale store Summer, som var bestemte til Lønninger og andre Fornødenheder, og Toldindtægterne i Danmark i 1662 indkom med mindst 40000 Rdl. mere, end de var budgetterede til. Paa Grund af at vi mangler Regnskaberne for Kongens eget Kammer, lader det sig ikke gøre at fremskaffe et nøjagtigt Udtryk for Hofetatens Udgifter i Frederik III.s Tid. De egentlige Hofudgifter falder naturligt i tre Grupper, nemlig Udgifter til selve Kongehuset, til Hofholdningen og til Hofspisningen, hvoraf dog særlig de to sidste vanskeligt lader sig skille ad.

Udgifterne til Kongehusets personlige Fornødenheder var ikke saa ganske smaa, særlig fra den Tid af da Kongens Børn begyndte at blive voksne. Hvad Frederik III. rent personlig brugte, ved

[1]) Budstikken 1823 Spalte 626 ff.

vi intet om. Men han brugte i hvert Tilfælde ikke mere, end han fik ind, eftersom han ved sin Død kunde efterlade sig 372375 Rdl., en Sum om hvis Størrelse der gik stort Ry blandt de udenlandske Magters herværende Repræsentanter.[2]) Derimod ved vi en Del angaaende de Penge, som blev indbetalte i Kongens eget Kammer, om vi end langt fra kan kontrolere alle dets Indtægter, og vi kan følge en Del af det, som gik ud af det igen. Indtægten var fra 1661—1669 644866 Rdl., hvoraf Sundtolden leverede de 269457 Rdl., Prinsesseskatterne 255732 Rdl., den almindelige Told 20833 Rdl., Omslagsindtægterne 64133 Rdl., og 34711 Rdl. indbetaltes fra Rentekammeret. Af disse Indtægter kan vi kun følge 158548 Rdl.s Skæbne, hvortil Resten, 486318 Rdl., blev brugt, er usikkert, men vi begaar ikke nogen stor Fejl ved at sige, at de medgik til Hoffets Fornødenheder. Dog maa vi huske paa den store Beholdning, han efterlod sig ved sin Død, men paa den anden Side erindre, at vi ikke kender alle hans Indtægter. 1662 modtog han f. Eks. 12000 Rdl. fra Gabriel Marselis, som ikke er medregnede, da de ikke findes i noget af de benyttede Regnskaber.[3]) Som bekendt gik Kongens Interesser stærkt i litterær Retning. Han ofrede vel en Del paa Bøger, men det kan ikke have haft stort at betyde. Han havde dog en kostbar Passion, nemlig sin Lidenskab for Guldmageren Burrhi og hans Forsøg, men hvad de kostede, ved vi ikke. Kun ved vi, at Burrhi fik meget, og at han fik, hvad han ønskede.[4])

Dronning Sophie Amalie derimod brugte store Summer paa Grund af sin Hang til Pragt og Fornøjelser. Det var endda ikke saa meget, hun modtog direkte. Hendes aarlige Haandpenge var paa 12000 Rdl., hvoraf hun oprindelig skulde haft lige meget fra Kongens eget Kammer, Rentekammeret og Mønten i Christiania, men siden blev hele Summen anvist paa sidstnævnte Sted, eller

---

[2]) Da. Saml. 2, III, 59. Le Maire fortæller, at der efter Frederik III. var fundet $1^1/_2$ Mill. Rdl.

[3]) R. E. 1662 $^{24}/_{12}$ Nr. 555. Af en Ordre til Skatkammeret fra samme Aar erfarer vi, at de rede Penge, som kom ind ved Salg af Jordegods i Norge, skulde indsendes i Kongens eget Kammer; men der indkom vist intet heraf. R. E. 1662 $^5/_4$ Nr. 155. Jfr. ovenfor S. 454.

[4]) Herholdt og Mansa, Saml. til den danske Medicinalhistorie I, 152 ff. Kjøbenhavn. 1835.

naar Indtægterne ikke strakte til, paa Christiania Told.[5]) Paa Grund af denne Anvisning kan vi ikke konstatere nogen videre Indtægt fra Mønten i Christiania. Siden blev hendes Haandpenge som Enkedronning langt større, idet den beløb sig til 50000 Rdl. Hendes Hofetat kostede Staten c. 7000 Rdl. aarlig i Lønninger. Endvidere nød hun Overskudet af Jordebogsindtægterne paa Laaland-Falster undtagen af Maribo Klosters Amt, som laa til Sorø Skole. Dette fik hun som Vederlag for 75053 Rdl., Kongen skyldte hende.[6]) Renten heraf til 6 pCt. var 4503 Rdl. aarlig. Aarsindtægten af de tre Amter paa Laaland-Falster var mindst 25000 Rdl.[7]) Desuden nød hun Indtægten af Hørsholm Amt. Det kunde jo være nok i en pengeknap Tid, men kan efter hendes Stilling som en Enevoldskonges Dronning ikke anses for meget. Værre var de Udgifter, som hun indirekte ved sin Lyst til en pragtfuld Hofholdning paaførte Staten, og som man med Sandhed kan sige var urimelige i Forhold til dens Indtægter.

Foruden Kongen og Dronningen fordrede de kongelige Børn deres store Andel af de Hofetaten tillagte Penge. Kongens Døtre kostede først rigtig meget, da de blev gifte, men det var en Udgift een Gang for alle, Kronprinsen og Prins Jørgen, da de fik deres egen Hofetat. Fra 1664 fik Kronprinsen en Haandpenge paa 10000 Rdl. aarlig, der skulde udbetales ham af Kolding Told, og 1666 blev der tillagt ham en Aarpenge paa 60000 Rdl., som begyndte fra Nytaar 1667.[8]) Samtidig synes Lønningen af hans Hoffolk at have kostet Staten c. 6000 Rdl. aarlig. Maaske betaltes dog de 6000 Rdl. af hans egne Indtægter. Prins Jørgens Etat kostede ved Midten af Treserne 1859 Rdl. aarlig, og Kongens Døtres 3463 Rdl.

Disse Prinsesser blev Anledning til overordentlige Byrder for Befolkningen paa Grund af de store Skatter, som blev opkrævede ved deres Giftermaal. Disse indbragte i alt 897197 Rdl., hvoraf der blev udbetalt i Medgift til hver af dem 100000 Rdl., medens deres Udstyr kostede mindst lige saa meget, snarere mere. Til den

---

[5]) R. E. 1662 2/4 Nr. 150. Jfr. Sophie Amalies Resolutions- og Brevbog S. 52 ff.

[6]) Jfr. ovenfor S. 463.

[7]) R. E. 1661 1/5 Nr. 143 B.

[8]) R. E. 1666 8/11 Nr. 2843 og 16/12 Nr. 2880.

ældste Datter Prinsesse Anna Sophies Udstyr anvistes 115000 Rdl. Rigsmarskal Körbitz forestod Indkøbet af Udstyret i Forening med Dronningen, der var i høj Grad optaget af Sagen og overordentlig virksom for at faa alt saa prægtigt og godt som muligt. Denne Sum slog dog ikke til. Saa vidt det kan ses af Bilagene til Regnskaberne, anvendtes der 133285 Rdl. paa Prinsessens Udstyr og Udgifter ved Brylluppet. Igennem Körbitz gik 120735 Rdl. Der anvendtes til Juveler alene 27501 Rdl.,[9]) hvoraf 12164 Rdl. gik til en diamantbesat Kaarde, formodentlig Prinsessens Gave til hendes Brudgom. Til Prinsesse Frederikke Amalie blev der kun anvist 105000 Rdl., men der blev brugt 141628 Rdl. til Udstyr og Bryllupsomkostninger. Den yngste Prinsesse Vilhelmine Ernestine maatte nøjes med 110824 Rdl. til Udstyr og andet,[10]) men Kongen havde ogsaa kort i Forvejen haft store Udgifter paa sin Faders Begravelse og sin egen Kroning. For at vi kan faa nogen Forestilling om, hvad 100000 Rdl. var værd dengang, kan anføres, at Øen Møen blev pantsat for denne Sum til Marselierne og Nordlandenes Amt i Norge til Jokum Irgens. For samme Sum kunde man købe et stort Linieskib med fuld Udrustning eller 100000 Td. Rug eller Byg. Hvis vi lægger de nævnte Summer sammen, finder vi, at de tre Prinsesser i Medgift og Udstyr kostede Landet c. 685737 Rdl. Resten af Prinsessestyrspengene brugtes til flere forskellige Øjemed. Kongen selv beholdt noget, en Del gik til Søetaten og en Del til Hofetaten.[11]) Vi har gjort et Forsøg paa at udsondre, hvad der kunde siges at være medgaaet til Kongehusets personlige Fornødenheder, til Haandpenge og lignende, hvortil ogsaa er medregnet, hvad der indbetaltes i Kongens eget Kammer og udgaves af Sundtolden efter Anvisninger derfra, det vil sige den Gruppe Udgifter i Sundtoldregnskaberne, som hedder „Efter kgl. Ordrer". Resultatet anføres kun med alt

---

[9]) Vi skylder dog Sandheden at sige, at en Del af disse Juveler brugtes til Gaver til Gesandter; der medgik for 1000 Rdl. til den hessiske og lyneburgske Gesandt. 1666 $^{28}/_{4}$ Bilag Nr. 33, Prinsessestyren 1664—66. Jeg har derfor ikke medregnet Udgifterne til Juveler til Bryllupsudgifterne, uagtet de sikkert burde regnes derhen.

[10]) Dronning Sophie Amalie meddeler dog, at Kongen havde bevilget sin Søster 115000 Rdl. til Udstyr. S. A.s Brevb. S. 83 ff. 1670 $^{24}/_{8}$.

[11]) Der henvises i Almindelighed til Prinsessestyrregnskaberne med deres Bilag.

muligt Forbehold, da det efter Regnskabernes Beskaffenhed altid vil blive en Skønssag, hvor man skal føre den ene eller den anden Udgiftspost hen, men det er alligevel af Interesse at se, hvor stor en Del af Udgifterne der med en vis Ret kan henføres under denne Gruppe. I de to første Aar, da Regnskaberne er meget mangelfulde, udgør den Slags Udgifter kun 68301 Rdl. Fra 1663—1665 holder de sig paa 65606 Rdl. i Gennemsnit om Aaret; men fra den Tid af da Udbetalingerne til Kongedøtrene begynder, og Prinserne faar deres egne Haandpenge og Etater, stiger de i en stærk Grad. I Aarene 1666—1670 udgjorde de i alt 1181410 Rdl. eller 236282 Rdl. aarlig.[12]) De største Udgifter i disse Aar faldt i 1670 paa Grund af Frederik III.s Ligfærd; da var Summen oppe paa 270386 Rdl. Det følgende Aar frembød dog langt større Udgifter, idet Kroningen og Prinsesse Vilhelmines Bryllup indtraf i dette. Da var Udgifterne 357045 Rdl. I Aarene 1671—1675 var Udgiften i alt 1039413 Rdl. eller 207883 Rdl. aarlig, uagtet der kun i det første Aar var overordentlige Forhold til Stede. Men vi maa huske paa, at de store Udgifter under Christian V. navnlig skyldes det Regnskab, han har efterladt os. Fra Frederik III.s Kammer har vi ikke noget lignende; havde det eksisteret, var Forholdet vistnok blevet noget anderledes, og meget havde været opklaret, som nu ligger i Mørke.

I Christian V.s Tid var Haandpengene til Dronningen, Enkedronningen og Prins Jørgen ialt 100000 Rdl. aarlig, hvoraf Dronningen kun fik 20000 Rdl., medens Enkedronningen oppebar 50000 Rdl. og Prinsen 30000 Rdl.[13]) I de sidste Aar af Frederik III.s Regering havde Prins Jørgen været paa Rejse i Udlandet, hvad der havde kostet en Del. I 1669 medgik hertil 26042 Rdl.[14])

---

[12]) Hertil kommer endvidere, hvad der af Subsidierne blev udbetalt til Kongehusets Fornødenheder, hvilket vi ikke kan se af Hovedregnskaberne. I Aarene 1666—1671 udbetaltes af de hollandske Subsidier i dette Øjemed 62601 Rdl.

[13]) R. E. 1670 $^{30}/_{5}$ Nr. 176—179, Sophie Amalies Brevbog S. 91 f. 1670 $^{7}/_{9}$ Brev Nr. 57. Om Dronningens Deputat, se Omslagsrgsk. 1672—1675. Prins Jørgen nød foruden sine Haandpenge Overskudet af Vordingborg Amt med Godserne Beldringe og Lekkende samt 6 pCt. Rente af 300000 Rdl. in Specie, som han skulde haft udbetalt i 3 Aar, regnet fra Kong Frederik III.s Død. (Nr. 176 og 177).

[14]) Hovedbog over Tolden og Konsumtionen 1669 Bl. 217.

II. Hofholdningen og Hofspisningen.

Straks efter Regeringsforandringen bestræbte man sig for at faa fastsat en Norm for Hofetatens Underholdning og faa optaget en Fortegnelse over samtlige Hoftjenere og deres Tilgodehavende. Det første paahvilede Rigsskatmesteren og Kammerkollegiet i Forbindelse med Rigsmarskallen Johan Christopher von Körbitz,[1]) det andet Hofmønsterskriveren Hans Boyesen.[2]) Men hverken det ene eller det andet lykkedes i de første Aar under det nye System. Man forsøgte nok paa at faa fastsat, hvad der udfordredes til Hofetatens Fornødenheder og at faa anvist Penge dertil, men Fornødenhederne viste sig at være langt større, end man havde antaget, og naar Pengene skulde bruges, var de optagne til andre Formaal. Ikke en Gang en fuldstændig Fortegnelse over alle Hoftjenere lykkedes det at faa optaget. Kort sagt, man levede paa bedste Beskub og gjorde Gæld. For at faa en Ende derpaa besluttede man sig til at ophæve Anvisningerne og foretage et stort Krongodsudlæg, saa at Hofetatens og tillige Søetatens Indtægter kunde staa til Raadighed. Samtidig foretoges Indtægtsfordelingen af 1663, hvorved Hofetaten fik tillagt Statens bedste Indtægtskilde Tolden. Alligevel battede det ikke. Der var stadig Bud efter Toldindtægterne i andre Øjemed, og et fast Overslag over Udgifterne var endnu ikke blevet lavet. Hofmarskallen Christopher Sehested til Nislevgaard, som siden sin Ansættelse i Foraaret 1662[3]) havde været den egentlige Leder af Hofetaten, havde gjort flere Forsøg først i Overværelse af Grev Rantzau og siden sammen med Skatkammeret i Nærværelse af Frederik Ahlefeldt paa at faa et Reglement i Stand, men det havde stadig skortet paa de fornødne Indtægter til at dække de opstillede Udgifter med. Christian Rantzau og Frederik Ahlefeldt var med i denne Sag i deres Egenskab af Statholdere i København. Vi har vistnok Rester af disse Overslag tilbage.

Ifølge et saadant udateret Overslag fra dette Tidsrum angaves det Personale, som ordinært skulde bespises ved Hoffet, til c. 200

[1]) Kgl. Ordrer og Missiver 1660 $^{24}/_{11}$ Bl. 15.
[2]) R. E. 1660 $^{27}/_{11}$ Nr. 32 og $^{20}/_{12}$ Nr. 112.
[3]) 1662 $^{28}/_{4}$, Bb. 4 a Bl. 93, 6 a Bl. 77 ff. Nr. 38.

Personer og Udgifterne ved Bespisningen til 30782 Rdl. aarlig; men hertil kom Brød for 2124 Rdl., Øl for 1697 Rdl., Vin for 5310 Rdl., „Confecturer“ for 1460 Rdl. og Liberi for 10944 Rdl. aarlig, ialt 52317 Rdl. Dette var Overslaget. Men tager vi de tilsvarende Poster paa et virkeligt Regnskab til Sammenligning, kan vi nok forstaa, at det ikke lykkedes for dem at faa Indtægterne til at dække Udgifterne. I Aaret 1664 kostede selve Hofspisningen 52795 Rdl., Brød 3819 Rdl., Vin og Øl 28928 Rdl., „Confecturer“ 7999 Rdl. og Liberi 15251 Rdl. for at blive ved det, som var nævnt i Overslaget. Disse Poster udgjorde tilsammen 108792 Rdl. eller over det dobbelte af, hvad det maatte koste. Men hermed er vi ikke færdige. Vi bør vel endvidere til denne Sum lægge: Kostpenge 1024 Rdl., Deputater (ɔ: Udlevering af Fødevarer fra Hofholdningen) 132 Rdl. og Linned 1602 Rdl. samt maaske Glas 383 Rdl. Dette kan i og for sig være ligegyldigt. Hovedsagen er, at vi kan paavise, at der paa alle Omraader brugtes mere end beregnet, og at der altsaa var god Grund til Klager over, at Overslag og Forbrug ikke stemte sammen. Ved Udgangen af Aaret 1664 fik Skatkammerkollegiet derfor Befaling til sammen med Statholder Frederik Ahlefeldt og Rigs- og Hofmarskallen at bringe denne Sag i Orden, hvilket vistnok ogsaa lykkedes. Vi hører i hvert Tilfælde ikke om flere Klager over Reglementet i de første Par Aar.[4]) Forbedringen bestod for en væsentlig Del i, at Udgifterne virkelig mindskedes.

Men i 1667 hører vi atter om den samme Uorden, og der blev nedsat en Kommission bestaaende af Feltherren Schack, Kansleren Reedtz, Rigsadmiral Henrik Bjelke og Christopher Gabel til at bringe Ligevægt til Veje mellem Udgift og Indtægt med Skatkammerets Bistand.[5]) Det kunde nok ogsaa tiltrænges, da Folk bogstavelig drak paa Hertugens Regning. Man maatte give Overskænken Ordre til at paase, at ingen uden Bevilling førte Øl og Vin ud af Hofkælderen eller „legede“ og drak der. Han skulde fremskaffe en

---

[4]) Se om dette Forhold R. E. 1662 $^{28}/_{4}$ Nr. 203, $^{29}/_{4}$ Nr. 207, kgl. Rskr. 1662 $^{16}/_{11}$ Nr. 50—51, Lindbæk I, 108 f., R. E. 1664 $^{28}/_{8}$ Nr. 1343, $^{28}/_{11}$ Nr. 1718 samt Pakkerne, Forskellige Overslag vedr. Hofholdningen under Fr. III. og Chr. V. og Regnskaber og Ekstrakter over Regnskaber vedk. Hofholdningen 1663—68.

[5]) S. T. 1667 $^{1}/_{2}$ Nr. 55.

Fortegnelse over dem, der havde Ret til Udlevering af Hofkælderen.[6]) Det lod til at falde Kommissionen meget vanskeligt at faa noget udrettet. I 1668 blev den forøget med Gyldenløve, og ved samme Lejlighed erfarer vi, at Rigsmarskal Körbitz var kommen med i den.[7]) Den fik dog lagt Staldetatens Udgifter over paa Hærens Budget, da dette rimeligvis skete efter dens Forslag.[8]) Fra April 1667 til Majdag 1670 udrededes Udgifterne til Staldetaten af Frederiksborg Amts Matrikelskat. Efter den Tid udbetaltes Pengene til den igen af Skatkammeret gennem Mønsterskriver Lorens Tuxen. Der udbetaltes i disse tre Aar 18769 Rdl. til den gennem Krigskommissær Christen Andersen, hvilket var adskilligt mere, end den tidligere havde været budgetteret til. Der var ved denne Tid Stalde baade for Kongen, Dronningen og Prins Jørgen. Fra 1670 af er der kun Tale om Kongens Stalde, men Udgifterne bliver derfor ikke mindre, snarere større. Der udgaves i 3 Fjerdingaar 6766 Rdl. i Kost og Løn til Staldbetjentene foruden 1998 Rdl. til Havre for Hestene. Hestefoderet havde ikke tidligere været anslaaet i Penge. I øvrigt synes Kommissionen ikke at have udrettet meget; det duede i hvert Tilfælde ikke, eftersom der straks efter Christian V.s Tronbestigelse atter nedsættes en Kommission til at overveje Hofetatens Underholdning, da Udgifterne langt overgik de Indtægter, som Frederik III. havde tillagt den. Denne Kommission, som bestod af de samme Mænd som den tidligere samt af Frederik Ahlefeldt, Holger Vind og Kongens Yndling Morten Skinkel, skulde tillige lægge Fingeren paa Bylden og erklære sig om en Nedsættelse af Hofpersonalets Antal.[9]) Her var den eneste Udvej, ad hvilken man kunde komme til en Formindskelse af Udgifterne. Kommissionens Virksomhed satte sig straks forskellige Spor. Alle Udleveringer af Spise- og Drikkevarer fra Hofholdningen blev ophævede, og der anvistes noget vist til Hofspisningen og til Hoffets Drikkevarer. Spisningen maatte kun koste 17333 Rdl. aarlig og Drikkevarerne 14885

---

[6]) S. T. 1667 $^{30}/_{11}$ Nr. 701.
[7]) S. T. 1668 $^{2}/_{3}$ Nr. 155.
[8]) S. T. 1667 $^{18}/_{2}$ Nr. 95.
[9]) S. T. 1670 $^{24}/_{2}$ Nr. 134, $^{17}/_{3}$ Nr. 175, jfr. A. D. Jørgensen, Griffenfeld I, 290 ff.

Rdl., i alt 32218 Rdl. aarlig,[10]) og vi kan virkelig se af de følgende Aars Udgifter til Hofspisningen, at denne Ordning bar Frugt. Omtrent ved samme Tid maa der have fundet en Indskrænkning Sted i Hofpersonalet, idet der afskedigedes en Del Hofdamer.[11]) I Slutningen af Treserne var deres Antal over 30 Personer.[12]) Tillige aftakkedes nogle franske Skuespillere.[13]) Derimod skete der vist ingen Indskrænkning i Staldetaterne, som i Slutningen af Treserne var oppe paa 76 Personer,[14]) og Jagtetaten, som under Frederik III. var paa 14 Personer, steg i 1670 til 19 Personer.[15])

En Besparelse maa det ogsaa have været, at Hofmarskal-, Overskænk- og Overstaldmesterembederne samledes paa een Haand, idet Helmuth Otto von Winterfeld fra Sommeren 1670 beklædte dem alle tre. 1664 var han bleven Overskænk og Overstaldmester, nu overtog han tillige den øverste Stilling ved Hoffet under Titel af Overmarskal. Jagtetaten styredes derimod stadig af Overjægermester Hahn.

I Juli Maaned var Kommissionen færdig med sit Arbejde, og der tilstilledes Winterfeld et Reglement for Kongens Stalde og Stutterier.[16]) Den indførte Ordning blev dog ikke endelig, da der var bleven tillagt Hofetaten for faa Indtægter i Forhold til Udgifterne, hvad Kammerkollegiet meget indtrængende forestillede Kongen om Efteraaret.[17]) Dette gav Anledning til, at Hofetaten foruden dens hidtilværende Indtægter af Tolden og Konsumtionen fik tillagt Salttolden,[18]) og at der blev nedsat en ny Kommission for at tilvejebringe en vis Fundus, som det hed, for Hofetaten. Foruden Medlemmerne af den forrige Kommission undtagen Gabel var denne Gang Gyldenløve, Jørgen Bjelke, Otto Powisch og Henrik Müller med.[19])

[10]) S. T. 1670 $^{14}/_{4}$ Nr. 230—231.
[11]) S. T. 1670 $^{25}/_{5}$ Nr. 326, L. Tuxens Hofmønsterregnskaber, 1670—71 under $^{25}/_{5}$ 1670.
[12]) c. l. 1668—69.
[13]) c. l. 1670 under $^{8}/_{3}$ og $^{27}/_{8}$.
[14]) c. l. 1667.
[15]) c. l. 1667 og 1670.
[16]) R. E. 1670 $^{7}/_{7}$ Nr. 127.
[17]) R. D. P. II, Bl. 15.
[18]) S. T. 1670 $^{5}/_{10}$ Nr. 828.
[19]) S. T. 1670 $^{20}/_{10}$ Nr. 913.

Det er første Gang, vi træffer Hofetatens Rentemester som Medlem af Kommissioner, hvor vi ellers skulde tro, han var selvskreven til at være med. Grunden hertil var, at Skatkammeret i Rentemesterperioden efterhaanden var gledet ud af Indflydelsen over Anvendelsen af de Indtægter, som var lagte til de forskellige Etater.

Den nedsatte Kommission ordnede Hofetatens Indtægter. De Midler, Overhofmarskallen herefter fik at raade over, var den københavnske Told og Konsumtion samt Smaatolden over hele Danmark. Indtægterne heraf var anslaaede til 99010 Rdl. foruden det særlige jægersborgske Reglement, som var paa 1200 Rdl. aarlig. For disse Penge skulde han afholde Udgifterne til Hofspisningen (24332 Rdl.), Hofbetjentenes Løn og Kost (15610 Rdl.), Lys (4787 Rdl.), det kgl. Konditori (2912 Rdl.), den kgl. Kælder (10000 Rdl.), Kælderredskaber (600 Rdl.), Liberi (9316 Rdl.), Sko og Støvler (600 Rdl.), Medikamenter (500 Rdl.), Papir (300 Rdl.), Hofvadskeriet (300 Rdl.), Fiskeriet (1000 Rdl.), de kgl. Haver (3000 Rdl), Vedligeholdelse af Møbler (300 Rdl.), de kgl. Stalde (24453 Rdl.), Jægersborg (1200 Rdl.) og overordentlige Udgifter (1000 Rdl). Det blev i alt 100210 Rdl.[20]) Vi undrer os over de store Udgifter til Staldene, men derunder hørte ogsaa Staldene og Stutterierne paa Frederiksborg og Antvorskov.

Uafhængig af Overhofmarskallen stod Jagtetaten, der ledes af Overjægermester Hahn. Til denne Etat var lagt 10446 Rdl. aarlig, og den talte ikke færre end 77 Personer. Der sparedes ikke paa dette Omraade. Alene Overparforcejægeren og to Parforcejægere fik 2990 Rdl. i Løn om Aaret eller det samme som to Rentemestre. Overjægermesteren lønnedes med 1600 Rdl. Budgettet kunde derfor heller ikke slaa til, hvorfor Etatens Indtægter blev forhøjede til 14580 Rdl. aarlig.[21])

De Hofetaten tillagte Indtægter kom ikke saa regelmæssig ind, som de burde, men Winterfeld holdt alligevel Spillet gaaende indtil 1673, da han atter begyndte at klage over, at der var for faa Ind-

---

[20]) Pakken, Ekstrakter og Observationer ved Overhofmarskal Winterfelds Regnskaber 1667—1676. Generalekstrakt 1671—72. Udgifterne fordeler sig lidt anderledes efter et andet Overslag end det her benyttede, men i Hovedsagen er de ens.

[21]) 1671 $^{1}/_{7}$, L. Tuxens Rgsk. for Jægerstaten 1672.

tægter. Kongen greb til den sædvanlige Udvej at nedsætte en Kommission, denne Gang bestaaende af Körbitz, Otto Powisch, Holger Vind og Henrik Müller, som skulde se, om der kunde spares paa noget Omraade, og anvise nye Indtægter.[22]) Uagtet Kongen nødig vilde indskrænke sine Hofudgifter, blev det dog nødvendigt, da det viste sig, at de disponible Midler paa Grund af Forberedelserne til Krigen tog af, og Indtægterne kun kom langsomt ind. Der skulde derfor spares, og som Omraader, hvorpaa dette bedst kunde ske, angaves Lønningerne, Drikkevarerne og Vedligeholdelse af Indboet.[23]) Vi ved, at Reglementet var paa 99010 Rdl. samt 1200 Rdl. til Jægersborg, saaledes som det var opsat i 1670. Heraf indkom der baade 1671 og 1672 over 80000 Rdl., men i Aarene 1673—1675 kun 61567 Rdl. i Gennemsnit om Aaret, hvoraf vi vel maa formode, at Reglementet var blevet nedsat. Udgiften oversteg i disse Aar Indtægten med i alt 5367 Rdl. Af Indtægternes Art kan vi se, at det kneb med at faa Pengene til at slaa til, idet man lige som i Frederik III.s Tid maatte tage sin Tilflugt til Hærens Midler, en Indtægtskilde som Hofetaten ikke havde benyttet siden 1666, naar vi da undtager Staldetaten og de Hæren nærstaaende Dele af den, som næsten altid havde været lønnet derfra. Desuden modtog Hofetaten i disse Aar Indtægter af Hertugdømmernes Intrader, vel nærmest fordi Hoffet en Tid lang opholdt sig der.[24])

Under Hofholdningsudgifterne er henregnet de egentlige Hoflønninger, Udgifter til Liberi, til Fodtøj, til Dækketøj, Glas, Lys og Brændsel, til Medikamenter, Sæbe, Stivelse og Hør, til Staldene og Vognene, til Haandværkere og Bygningsmaterialier og Udgifter af lignende Art.

Af disse Udgiftsposter maa vi skænke Hoflønningerne en særlig Omtale, da de er de interessanteste. Til disse var der ved Midten af Treserne ansat følgende Beløb: De saakaldte Hofofficerer, det vil sige Rigsmarskallen, Hofmarskallen, Kammerherrerne o. l. lønnedes med 18390 Rdl. aarlig, Køkkenpersonalet fik 2375 Rdl. aarlig, Vinkælderens Folk 796 Rdl., Staldbetjentene 4532 Rdl., Jagtbetjentene 3281 Rdl., Fodermarskal, Hoffurer og Enspændere 1561 Rdl.,

---

[22]) S. T. 1673 3/7 Nr. 350.
[23]) R. E. 1673 28/10 Nr. 811.
[24]) Se Winterfelds Hofregnskaber.

Betjentene paa Rosenborg 2140 Rdl., Pager og Lakajer 679 Rdl., Livlægerne 1895 Rdl., Prædikanterne 3700 Rdl., Kapellet 5600 Rdl., en Bibliotekar 800 Rdl., en Hofraad, Hofmønsterskriveren, Barberen, Apotekeren, Dansemesteren o. s. v. 4228 Rdl., Haandværkere 3281 Rdl., Dronningens Betjente 6954 Rdl., Prins Christians 6159 Rdl., Prins Jørgens 1859 Rdl. og Prinsessernes 3463 Rdl.[25]) Endvidere kostede Fiskeriets Betjente 529 Rdl., Drabanterne 3854 Rdl., Herolderne 200 Rdl. og Trompeterne 2290 Rdl. Udgifterne til disse sidstnævnte Betjente afholdtes fra Midten af Treserne ikke mere af Hofetatens Midler. Fiskeribetjentene sorterede, for saa vidt Fiskeriet ikke var bortforpagtet, under de respektive Amter, og de tre andre Klasser Betjente lønnedes af Militæretatens Midler. Fra 1667 fik ogsaa Staldbetjentene deres Løn deraf.[26]) Hele det nævnte Hoftjenerskab kostede i alt i Lønninger 78566 Rdl.[27]) om Aaret, men Udbetalingen af dem fandt langt fra regelmæssig Sted.

Ved Slutningen af Frederik III.s Regering var disse Lønninger stegne ikke saa ganske lidt. Selve Hofetaten med Undtagelse af Rigsmarskallens Løn, som opførtes under de kongelige Raaders Lønninger, var opført med et Lønningsbeløb af 61394 Rdl., Jagtetaten modtog 8013 Rdl., Kunstnere og Haandværkere 10786 Rdl., Dronningens Hofetat 7822 Rdl. og Prinsessernes 3087 Rdl. eller i alt 91102 Rdl. Tager vi Rigsmarskallens Løn med, var Lønningerne i disse faa Aar stegne med 16500 Rdl. aarlig.[28])

Det var derfor med god Grund, at Christian V. besluttede sig til en Indskrænkning dels i Personalets Antal, men fornemmelig i Lønningernes Størrelse, som blev nedsat til 66224 Rdl., eller naar Rigsmarskallen medtages, til 70224 Rdl.

---

[25]) Jeg har omtalt disse Etater under Udgifterne til Kongehusets Medlemmer for at vise, hvad disse kostede Staten, men Udgifterne til dem er, for saa vidt de kendes, opførte under de almindelige Hofholdningsudgifter, hvor de naturligt hører hjemme.

[26]) R. E. 1666 $^{23}/_{3}$ Nr. 2488, $^{19}/_{5}$ Nr. 2569, S. T. 1667 $^{18}/_{2}$ Nr. 95, 1670 $^{1}/_{7}$ Nr. 447, Krigskommissær Chr. Andersens Regnskaber 1666 $^{1}/_{8}$— 1668 $^{1}/_{8}$. Se ovenfor S. 485.

[27]) Kilde en Rulle, signeret Nr. 2, som synes at høre til Prinsessestyrsregnskaberne. Uden Rigsmarskallens Løn var Beløbet 74566 Rdl.

[28]) Hofetats Rulle 1670, indleveret i Collegio Status ultimo Febr., hvorefter det nye Reglement er bleven affattet, som angaar 1. Maj 1670.

Til Sammenligning kan anføres, at i Budgettet af 1662 var Hofsindernes Genanter og Husleje opført med 95739 Rdl., hvortil maa lægges Lønninger til Køkkenpersonalet, som udgjorde 2244 Rdl., ialt 97983 Rdl.,[29]) og før Regeringsforandringen var Udgifterne paa dette Omraade omtrent de samme som anslaaet for 1662, saa at vi ikke kan paastaa, at Hoflønningerne steg med Enevældens Indførelse.[30])

Jeg har søgt at sondre mellem Udgifterne til Hofholdningen og til Hofspisningen. Til denne sidste er medregnet Udgifterne til selve Spisningen, til Brød, til Kostpenge og Deputater, til Specerier og Confiturer samt til Vin og Øl.

I de to første Aar efter Regeringsforandringen udgjorde Udgifterne til Hofholdningen og til Hofspisningen henholdsvis 36403 Rdl. og 137655 Rdl., hvilke Beløb maa anses for at være for smaa. I de to følgende Aar naaede disse Udgifter op til 233058 Rdl. og 250745 Rdl. eller 116529 Rdl. og 125373 Rdl. aarlig. Fra 1665—1668 beløb de sig til 338635 Rdl. og 463522 Rdl. eller 84659 Rdl. og 115881 Rdl. i Gennemsnit om Aaret, altsaa en ikke ringe Nedgang i Forhold til Aarene 1663—1664. I Aaret 1669 er vi nede paa de laveste Beløb, vi kender, naar de to første Aar undtages, hvor vi ikke har alle Udgifter med. Udgiften var da kun henholdsvis 42766 Rdl. og 50851 Rdl. Derpaa stiger Udgifterne til Hofholdningen stærkt i de to følgende Aar paa Grund af Frederik III.s Bisættelse, Christian V.s Kroning og Prinsesse Vilhelmine Ernestines Bryllup, saa at Gennemsnitsudgiften var 122845 Rdl. eller endnu mere end i 1663—1664. I de sidste fire Aar 1672—1675 var den derimod kun 75530 Rdl. For Hofspisningens Vedkommende indførtes fra 1669 af et saa gennemført Sparsommelighedssystem, at Gennemsnitsudgiften i Aarene 1669—1675 kun var 38341 Rdl. Navnlig var den langt nede i Aarene 1673—1674, hvor den kun var 28671 Rdl. I 1675 steg disse Udgifter til 50967 Rdl. paa Grund af den dobbelte Hofholdning, som Kongens Nærværelse i Felten en Tid nødvendiggjorde, og da Dronningen kom til

---

[29]) Budstikken 1823 Spalte 625 ff.

[30]) 1651 ansattes Hoflønningerne til 92434 Rdl., hvori hverken er medregnet Udgifter til de kgl. Stalde eller Folkeløn paa Frederiksborg og Kronborg. Overslag 1651.

Lejren, gik der ogsaa mere med end sædvanligt. Naar vi ser bort fra de to første Aar, var Gennemsnitsudgiften til Hofholdningen og Hofspisningen i Frederik III.s Tid 197082 Rdl. om Aaret, men i Christian V.s Tid kun 127558 Rdl. Den store Nedgang fandt Sted paa Hofspisningens Omraade, hvor Christian V.s Tid staar med 36256 Rdl. gennemsnitlig om Aaret mod Frederik III.s 109303 Rdl. Christian V.s Hofholdning var derimod dyrere end Frederik III.s, idet den kostede 91302 Rdl. aarlig mod Frederik III.s 87780 Rdl.

III. De samlede Hofudgifter.

For at faa et Udtryk for, hvad Hoffet som Helhed kostede, maa vi medtage Udgifterne til Kongehusets personlige Fornødenheder. Naar vi gør dette, bliver Hofudgifterne i Aarene 1661—1662 121180 Rdl. aarlig, men i de øvrige Aar af Frederik III.s Regering 355346 Rdl. i Gennemsnit om Aaret og i Christian V.s Tid (1670—1675) 345858 Rdl. En Sammenligning mellem Udgifterne under de to Konger paa dette Grundlag er dog ikke helt retfærdig, da vi mangler Regnskaberne for Kongens eget Kammer under Frederik III.; dog tror jeg ikke, at deres Tilstedeværelse vilde have forandret dette Forhold ret meget.

Udgifterne til Hoffet var store sete i Forhold til Landets øvrige Udgifter og til dets Indtægter, men sammenlignede med Hofudgifterne fra før Enevældetiden er de ikke saa overvældende. Efter et Overslag fra 1656 [1]) kan de opgøres til 247827 Rdl., hvortil maa lægges den Del af Sundtolden for 1655, som brugtes til Kongens personlige Fornødenheder, hvorved vi faar 279331 Rdl. Denne Sum er ganske vist meget mindre end de ovennævnte Gennem-

[1]) Rigens Indtægt og Udgift, forfattet i et Overslag Anno 1656. Det har været nødvendigt at benytte et Overslag, da vi neppe paa nogen anden Maade for den Tid kan faa at vide, hvad der medgik til Hoffets Forbrug, idet de meget betydelige Leveringer af Naturalier fra Lenene samt Vin og Øl ikke er omsat i Penge i Hofregnskaberne. Rigens Regnskaber alene kan ikke bruges, da de kun indeholder de Udgifter, som har passeret Rentekammeret.

snitssummer, men vi maa huske paa, at den er Udtrykket for Udgifterne i Aar, hvor der ikke forefaldt noget ekstraordinært, og naar vi derfor vil foretage en retfærdig Sammenligning, maa vi udtage saadanne Aar fra Enevældetiden. I Aarene 1663—1665 var den aarlige Gennemsnitsudgift 294617 Rdl. og 1672—1675 281247 Rdl., altsaa kun lidt mere, end de ordinære aarlige Udgifter var anslaaede til i 1656, medtager vi kun Aarene 1664—1665 og 1672—1673 var den henholdsvis 276576 Rdl. og 256128 Rdl. eller noget lavere end Overslaget for 1656. Heraf synes det at fremgaa, at Udgifterne til Hoffet under normale Forhold ikke var stegne synderligt med Enevældens Indførelse.

IV. Lønninger, Pensioner og Benaadninger.

1. Centralstyrelsen.

Fra de egentlige Hofudgifter har jeg søgt at udsondre Lønningerne til alle de Embedsmænd, som vi nu vilde betragte som civile. Øverst blandt disse stod den Klasse Embedsmænd, som kaldtes „Kgl. Majestæts Raad“. Ifølge en Fortegnelse fra Aaret 1666 var den højest lønnede af disse Feltherren Hans Schack, som oppebar 8000 Rdl. om Aaret. Den næste Lønningsklasse var paa 6000 Rdl. aarlig. En saadan Sum oppebar Rigsskatmesteren, Kansleren, Rigsadmiralen, Københavns Statholder samt Norges Statholder og Kansler. Rigsmarskallen var lønnet med 4000 Rdl. og Rigsraaderne samt Hertugdømmernes Statholder med 3000 Rdl. hver. Andre maatte nøjes med mindre. Hele Udgiften til Lønninger til denne Klasse Embedsmænd udgjorde 72100 Rdl. Ved Slutningen af Frederik III.s Regering var den stegen til 79002 Rdl. Dette var i Forhold til Statens Midler og Pengenes Købeevne alt for meget, og det var derfor med god Grund, at Christian V. nedsatte disse Lønninger meget betydeligt, med over 31 pCt., idet den samlede Sum efter det nye Reglement af 1670 for denne Klasse kun udgjorde 55000 Rdl. aarlig. Efter Hofmarskal Christopher Sehesteds Død 1671 var den kun 51000 Rdl.

Skatkammerets Lønninger var 1666 26053 Rdl., men i denne Sum var medregnet Papirskontrolørens, Provianthusets, Bryghusets og Møntens Tjeneres samt Aarsknægtenes Lønninger, ialt 5165 Rdl. 1670 var Skatkammerets Lønninger 26025 Rdl., men efter det ny Reglement blev de nedsatte til 12898 Rdl. Kancellierne slap noget bedre fra Nedsættelsen, idet danske Kancelli kun sank fra 6709 Rdl. til 4966 Rdl. og tyske Kancelli fra 5402 Rdl. til 3675 Rdl. I 1666 havde Lønningerne henholdsvis været 10464 Rdl. og 5669 Rdl. Tilsammen kostede Kongens højeste Embedsmænd, Skatkammeret og Kancellierne efter Rullen af 1666 114286 Rdl., ved Frederik III.s Død 117138 Rdl. og efter Christian V.s nye Reglement 76539 Rdl.

Foruden til de nævnte Embedsmænd opførtes der paa Hofetatens Budget Lønninger til Gesandter og Landsdommere. Landets udenrigske Repræsentation, der bestod af Gesandter eller Residenter, Kommissærer, Agenter, Korrespondenter og andre Statstjenere af lignende Art, ansattes 1666 til en aarlig Lønning af 26700 Rdl., 1670 til 23715 Rdl. og efter det nye Reglement til 29100 Rdl. Paa dette Omraade var ingen Reduktion mulig, Summen var tværtimod stigende.[1]) Landsdommernes Lønninger opførtes paa de samme Tidspunkter til henholdsvis 1800 Rdl. — med Generalfiskalens 2800 Rdl. — 9071 Rdl. og 4844 Rdl. Aarsagen til den store Forskel mellem 1666 og 1670 var dels, at de i 1666 ikke alle var medtagne, og dels at de nød største Delen af deres Lønning i Jordegods, som ikke var beregnet i Penge. I 1670 var deres Pengeløn kun 3000 Rdl., Resten nød de af Jordegods. Naar vi medtager disse to Klasser af Embedsmænd, udgjorde de samlede Lønninger til civile Embedsmænd paa Hofetatens Budget 1666 143786 Rdl., 1670 149924 Rdl. og efter det nye Reglement 110483 Rdl.

Ved Siden af Lønninger udbetaltes der, især under Frederik

---

[1]) Disse Embedsmænd lønnedes for en stor Del af Subsidier og Fordringer hos fremmede Magter, saa at det kun er en mindre Del af Udgifterne til dem, som kommer ind i de almindelige Regnskaber. Følgende Beløb udbetaltes til vor Repræsentation af de hollandske og spanske Subsidier i Treserne og Halvfjerdserne: 1666 19210, 1667 33457, 1668—1670 52310 og 1670—1671 19613 Rdl., i alt 124590 Rdl., hvoraf intet kommer til Syne i Statens Hovedregnskaber.

III., store Summer til Pensioner og Benaadninger. Ved Pension forstodes i Almindelighed ikke det samme som nu. Som oftest betød det Lønning, ofte Benaadning, forholdsvis sjældent, hvad vi forstaar derved. Pensionen var et Lønningstillæg. 1666 finder vi Pensioner og Benaadninger opgjorte til 62477 Rdl., men Tallet er meget upaalideligt, og man vidste neppe fuldt ud Besked med samtlige Benaadninger. 1670 angives Benaadningerne til de i Hofetatsrullen nævnte Embedsmænd til 31264 Rdl. aarlig. Med det nye Reglement faldt de saa godt som alle bort, men det varede ikke længe, inden de atter var oppe paa et betydeligt Beløb.[2]) Det nye Reglement havde kun Benaadninger til et Beløb af 5300 Rdl.

De af os omtalte Hof- og Civiletats Embedsmænds Lønninger og Benaadninger udgjorde i alt efter Reglementerne: 1666 280829 Rdl., 1670 272290 Rdl. og efter Reduktionen 182007 Rdl. Paa Grund af de store Benaadninger var Summen størst i 1666. Men naar vi ser bort fra disse, var de største Beløb til Lønninger opførte ved Slutningen af Frederik III.s Regering, og Christian V.s Reduktion maa ses i Forhold til disse. Nedgangen i selve Lønningerne var ved denne 26,67 pCt. Regnes Benaadningerne med, bliver den 33,5 pCt.[3])

2. Provinsembedsmændenes Lønninger i Danmark.

Gaar vi fra Centralstyrelsen ud til de lokale Embedsmænd for at se, hvorledes disse lønnedes i Monarkiets forskellige Lande, bliver Opgaven vanskeligere, men vi staar dog ikke helt uden Oplysninger.

Befalingsmændene eller Amtmændene i Danmark var lønnede højst forskelligt, og der skete idelige Forandringer paa Grund af

[2]) Jfr. A. D. Jørgensen, Griffenfeld I, 292.

[3]) Som Eksempel paa, hvor haardt de enkelte blev ramte ved denne Lejlighed, vil jeg omtale selve Skatkammerembedsmændenes Skæbne. De mistede for det første samtlige deres Benaadninger, og dernæst blev deres Lønninger nedsatte, Skatmesterens med 1000 Rdl. og enhver af Rentemestrenes med 500 Rdl., saa at de herefter havde henholdsvis 2000 Rdl. og 1500 Rdl. i Løn om Aaret. De mistede Benaadninger udgjorde tilsammen 2493 Rdl. om Aaret. Disse Embedsmænd gik altsaa ned fra en samlet Løn af 11493 Rdl. om Aaret til 6500 Rdl.

Krongodsudlæget. Hovedreglen under Frederik III. var dog, at Amtmanden paa et mindre Amt fik 500 Rdl. og paa et større 1000 Rdl. i Løn om Aaret. Denne udbetaltes regelmæssigt af Amtets Jordebogsindtægter, men da disse paa flere Steder kun var ubetydelige eller ganske ophørte, var den i saa Tilfælde anvist paa et Toldsted. Kun i et enkelt Tilfælde har jeg set den anvist paa selve Skatkammeret. Da Amtmandsstillingerne undertiden brugtes som Retræteposter for veltjente Embedsmænd eller som Tillæg til en højere Hofstilling, i Frederik III.s Tid vistnok for at give vedkommende et Lønningstillæg, i Christian V.s for at spare Amtmandslønningen, er det ikke muligt altid at skille de to Slags Lønninger ad. Endnu vanskeligere er det at opgive, hvad de underordnede Amtsbetjentes Løn beløb sig til i Frederik III.s Tid, da den for en stor Del bestod i Naturalier. Uagtet disse Vanskeligheder kan vi oplyse, hvad Lønningerne paa de kgl. Amter i Danmark beløb sig til i Tiden nærmest før Christian V.s Reduktion, idet vi har en Fortegnelse over Gagerne og Underholdningen paa Amterne, som aabenbart stammer fra den Tid. Efter den kostede Administrationen 43950 Rdl., hvoraf Amtmændene alene nød 25000 Rdl.[4]) Amtsskrivernes Lønninger varierede fra 500 Rdl. til 93 Rdl.[5])

Ved Reduktionen i 1670 sattes Lønningsudgifterne ved Amternes Administration til 18139 Rdl. aarlig, som altsaa var ikke saa lidt mindre, end de havde beløbet sig til under Frederik III. Af denne Sum nød de Amtmænd, som fik Amtmandsløn, 8400 Rdl. En Stiftamtmand fik 1000 Rdl. om Aaret, de fleste Amtmænd 800 Rdl., kun Hindsgavl og Bornholm var hver paa 500 Rdl. En Amtsskriver var lønnet med 200 Rdl. aarlig. Ogsaa de øvrige Amtsbetjentes Lønninger, paa et enkelt Sted endogsaa Præstens og de fattiges Deputater, var medregnede i de 18139 Rdl.[6]) De underordnede Retsbetjente og Retsskrivere samt Sande- og Kaldsmænd var lønnede med Frigaarde, men dem mistede de for største Delen ved

---

[4]) Denne Sum maa reduceres med mindst 12000 Rdl., som var Lønninger for andre Hverv end Amtmandsstillingen.

[5]) Pakken, Fortegnelser og diverse Efterretninger vedk. Rentekammerets og de derunder sorterende Embedsmænd og Betjente, Læget Extrakt [over] Kongelige Betjente ved Amterne udi Danmark etc.

[6]) R. D. P. II, 115 ff.

Ryttergodsudlæget i 1670. Som Erstatning derfor tilraadede Kammerkollegiet at lade Fogderne og Skriverne faa af Kongens øde Gods, medens man kunde lade Forpligtelsen til at være Sande- og Kaldsmand gaa paa Omgang mellem Bønderne, saaledes som det allerede var Skik i Sjælland. Hvor vidt dette Forslag blev gennemført, er tvivlsomt, da Kongen ikke har resolveret noget med Hensyn til det.[7])

Ligesom paa Amterne skete der ogsaa i Toldvæsenet en Lønningsreduktion i 1670. For Aaret 1669 beløb Toldvæsenets Lønninger sig til 13350 Rdl., men for de følgende Aar var Gennemsnitssummen kun 9368 Rdl., og der var altsaa sparet c. 30 pCt. aarlig. Den provinsielle Civiladministration i Danmark kostede efter Reduktionen 1670 27—28000 Rdl. aarlig, men før denne henved 50000 Rdl.

3. Civillønninger i Norge.

For Norges Vedkommende kan Befalingsmændenes og Fogderiernes Betjentes Lønninger endnu vanskeligere kontroleres. Dog gjorde de samme Forhold sig gældende som i Danmark, og Lønningerne var for Befalingsmændenes Vedkommende af samme Størrelse. En Særstilling indtog dog Befalingsmændene i Stiftsstæderne, der ved Siden af deres Befalingsmandsstilling beklædte store civile eller militære Embeder. Fogdernes Pengeløn var kun ringe, men de havde ved Siden af en god Gaard, fritaget for visse Byrder og Afgifter. Ved Ordningen i 1670 inddeltes den lokale Administration af Landets Økonomi i 4 Hovedamter, 8 Underamter og 56 Fogderier. En Befalingsmand i Hovedamterne nød 1000 Rdl. i Løn, naar han ikke havde andet Embede, men da Hovedamtsembederne var besatte med Statholderen og Vicestatholderen samt Kansleren og Vicekansleren, sparedes disse Lønninger. Disse høje Embedsmænd hørte alle til „Kgl. Majestæts Raad", og deres Lønninger er indbefattede i Lønningssummen for dette. Der skulde herefter kun være Lønninger at udrede for de 8 Underamters Befalingsmænd, som i alt vilde blive 4000 Rdl. De fire Stiftamtsskrivere,

---

[7]) R. D. P. II, Bl. 130 f. 1671 $^{21}/_{6}$.

som afløste de saakaldte Kæmmererer, blev hver lønnede med 300 Rdl. aarlig; det samme havde Kæmmepererne haft undtagen Mikkel Skov i Trondhjem, som havde 500 Rdl. aarlig. Af de 56 Fogder skulde de, som havde Gaard, have 50 Rdl. i Løn, og de, som ingen havde, have 100 Rdl. aarlig. Saafremt vi regnede hver Fogeds Løn til 100 Rdl., vilde Lønningerne til Amternes Underbetjente koste 6800 Rdl. aarlig. Denne Sum er dog for lille, da adskillige nød Ekstralønninger. Fogden over Aggers, der tillige var Slotsfoged over Aggershus, havde f. Eks. 200 Rdl. i Løn.

Ved Reduktionen afskaffedes i øvrigt i Norge adskillige Embedsmænd, hvis Lønninger Gyldenløve opgjorde til 14000 Rdl. aarlig.[8]) De ophævede Embeder hørte paa en vis Maade til Centralstyrelsen i Norge, men eet Embede af denne Klasse vedblev at bestaa, nemlig Norges Riges Sekretærs, men hans Lønning nedsattes fra 500 Rdl. til 400 Rdl. om Aaret. Samtidig foresloges i Toldvæsenet og ved Trælasttiendens Oppebørsel Lønningsnedsættelser til et Beløb af 13260 Rdl. Selve Toldernes Løn nedsattes fra 8360 Rdl. til 5850 Rdl., og paa Trælasttiendens Oppebørsel og Generaltoldforvalternes Lønninger, der var 3 pCt. af Indtægten, mentes at kunne spares Resten. Toldvæsenets Lønninger blev efter Reduktionens Gennemførsel 10—11000 Rdl., hvori der dog vistnok er medregnet en Del Administrations Omkostninger. Vi maa huske paa, at Visitører, Toldkarle og lignende Bestillingsmænd før Reduktionen underholdtes af Generaltoldforvalterens 3 pCt., medens de efter denne, da Generaltoldforvalterens Afløser Overtoldinspek-

[8]) Disse Embedsmænd var: To Assistensraader, to Landkommissærer, Generalkirkekommissæren, Bogholderen, Registerskriveren, Generalpostmesteren, Generalfiskalen, Generalinspektøren nordenfjælds, Skovinspektøren og andre lignende Betjente ved Aggershus. Som Eksempler paa disse Embedsmændslønninger vil jeg anføre efter Rullen 1666: Assistensraad Villum Mecklenburg 1300 Rdl., Landkommissærerne Niklas Poulsen og Johan Garman hver 1000 Rdl., Bogholderen Niklas Orlof 300 Rdl. og Fiskalen 960 Rdl. Generalkirkekommissæren Titus Bülcke nød oprindelig 400 Rdl. aarlig, men fik siden 3 Rdl. af hver Kirke i Norge og Kirkernes Bygsel og Tredieaarstage i Aggershus Stift (N. R. 1663 $^{30}/_{9}$ Nr. 101, jfr. $^{2}/_{10}$ Nr. 103). Fremdeles kan nævnes efter et Register til nogle af Bestallingsbøgerne fra Frederik III.s Tid: Generalpostmester Jakob Jensen 900 Rdl. og Skovinspektør Frederik Boysen 1200 Rdl.

tøren kom paa fast Løn, maatte lønnes af Staten. De to Overtoldinspektører nød hver 1000 Rdl. aarlig og Skibsmaalingsdirektøren 400 Rdl. aarlig. Paa et mindre Omraade foresloges ogsaa betydelige Besparelser i 1670, nemlig Kongsberg Sølvværk. Efter Rullen 1666 beløb Lønningerne sig der til 8423 Rdl., Gyldenløve angav dem i 1670 til 8200 Rdl. og mente ved Bortforpagtning af Værket at kunne spare 6300 Rdl.

Statens Udgifter til Retsvæsenet i Norge kan ikke angives i Penge. Overhofretten, der var oprettet i 1666, nød ligesom Højesteret i Danmark ingen Lønninger; men den havde en Skriver, som nød Løn. De 10 Lavmænd var lønnede med Jordegods og Sportler; deres Antal blev indskrænket til 6. Sorenskriverne, der svarede til vore Herreds- og Birkefogder, fandtes i større Antal end Fogderne, hvorfor Gyldenløve mente, at det kunde indskrænkes noget. De lønnedes ogsaa med Gaarde og Sportler. Bondelensmændene, som bistod Fogderne, var lønnede paa samme Maade. Endvidere gav Staten Tilskud til Gejstlighedens Lønning dels i Jordegods og dels i Penge. Paa Rullen af 1666 er Pengelønninger til Bisper, Præster og Læger samt til Kirkekommissæren opført med 2460 Rdl. Præster og Kapellaner paa Landet nød talrige Frigaarde, men hvor meget de beløb sig til paa dette Tidspunkt, kan ikke opgives. Ved Aarhundredets Udgang udgjorde Statens Udgifter til Præsternes Gaarde over 2000 Rdl., til Sorenskrivernes og Bondelensmændenes omtrent det samme. Lavmændene var dengang paa fast Løn. I Frederik III.s Tid har disse kostet c. 2500—3000 Rdl., siden henimod 2000 Rdl. Ligesom til Retsvæsenet og Gejstligheden ydede Staten Gaarde til Postvæsenet. Postbøndergaardenes Friheder kostede ved Aarhundredets Udgang Staten c. 500 Rdl.; hvor meget det beløb sig til i nærværende Periode, kan ikke opgives, men det var i hvert Fald ikke mindre.

Saafremt vi vilde gøre et Overslag over Lønningsudgifterne ved Norges civile Administration efter Reduktionen 1670, kostede den vistnok mindst 46500 Rdl. aarlig, heri medregnet de højeste Embedsmænds Lønninger, men ikke Lønningerne ved Kongsberg Sølvværk. Ved Reduktionen sparedes højst c. 25000 Rdl.*)

*) For dette Afsnits Vedkommende henvises til Meddelelser I, 382 ff.

4. Civillønninger i Slesvig og Holsten samt i Oldenburg og Delmenhorst.

I den kongelige Del af Hertugdømmerne kostede Administrationen forholdsvis mindre end i Norge. Før 1670 udgjorde Udgifterne til Lønninger efter en Opgørelse paa Grundlag af Prinsesseskatten til Prinsesse Anna Sophie 24464 Rdl. aarlig, men heri er ikke indbefattet Lønninger til Fogder, Visitører og andre lavere Betjente paa Amterne, da disse lønnedes i Naturalier eller ved Sportler. Desuden mangler der forskellige Lønninger for Kancelliembedsmændene i Glückstadt samt Opgivelse af, hvad Pensioner og Benaadninger beløb sig til. Saafremt disse regnes med, kommer vi op paa et Beløb af over 45000 Rdl., hvad vi kan se af Indtægterne af selve Prinsesseskatten. Denne skulde indbringe af Embedslønninger og Benaadninger 9116 Rdl., hvilket giver en Lønningssum af 45580 Rdl., naar vi regner med 20 pCt. i Skat. Af Benaadninger var Skatten endda 40 pCt. Men i denne Sum er saa ogsaa indbefattet samtlige Civillønninger i Kongens Del af Hertugdømmerne.

Statholderen var lønnet med 4000 Rdl. aarlig. Amtmændene i Haderslev, Flensborg og Rendsborg Amter hver med 2500 Rdl. aarlig. Landkansleren havde 380 Rdl. og Generalsuperintendenten 300 Rdl. om Aaret. Amtsskrivernes og Landskrivernes Lønninger var forskellige efter Distrikternes Størrelse.

Efter Reduktionen i 1670, der ogsaa omfattede Hertugdømmerne og Grevskaberne,[10]) var Lønningerne i Virkeligheden gaaede noget ned, skønt det rent overfladisk set kunde se anderledes ud. Ved Ryttergodsudlæget mistede nemlig de underordnede Betjente paa Amterne deres Gaarde og fik i Stedet for Pengeløn, hvorfor selve den Sum, som udrededes i Penge, er større nu end i Midten af Treserne. Tillige opføres der Lønninger til flere Embedsmænd end den Gang. Ifølge et Overslag i Omslagsregnskabet for 1672 skulde der udbetales Lønninger paa Amterne til et Beløb af 21054 Rdl., til Embedsmænd, som ikke hørte under Amterne, 6181 Rdl., og i Pensioner og Naadepenge 9372 Rdl., altsaa i alt i Penge 36607

---

[10]) S. T. 1670 $^{17}/_{8}$ Nr. 134.

Rdl.[11]) Statholderen fik nu udbetalt 5000 Rdl. i Løn og i Benaadning 1000 Rdl., saa at han altsaa i denne Henseende stod paa Højde med Statholderen i Norge.

De store Amtmænd var gaaede ned til 2000 Rdl. hver. Samme Løn nød Landdrosten i Pinneberg. Amtsskriverne i Haderslev og Steinburg Amter havde hver over 400 Rdl. i Løn; de øvrige mindre, Skriveren i Sønderborg Amt kun 100 Rdl. Landraaderne Godske von Buchwald og Burchard von Ahlefeldt nød hver 450 Rdl. aarlig, Kansler Helm 1000 Rdl., Landkansler Schönbach 380 Rdl., Raaderne Wasmer, Helmer og Frederik Lente hver 500 Rdl., de to Generalsuperintendenter hver 300 Rdl., Landgerichtsnotarius 115 Rdl., Fiskemester Burchard Lüders 300 Rdl. og Postmesteren i Itzehoe 100 Rdl. Her er ikke nævnt alle. Vi maa antage, at der ved Reduktionen er sket en Nedgang i Lønningerne paa c. 10000 Rdl. aarlig eller c. 22 pCt.

Foruden Lønningerne og Pensionerne i selve Hertugdømmerne udbetaltes paa Omslaget adskillige andre Lønninger og Benaadninger, navnlig til Gesandter og tyske Kancellis Embedsmænd, saa vi ikke af Gennemsnitsudgiften der paa dette Omraade kan se, hvad der blev udredet alene til Hertugdømmernes Embedsmænd. Efter et Overslag for Aarene 1664—1671 [12]) udbetaltes paa Omslaget i Lønninger og Benaadninger 134281 Rdl. eller 16785 Rdl. aarlig. Men dette Beløb oplyser os som sagt ikke om, hvad Hertugdømmernes Embedsmænd alene har faaet. Vi kan kun sige, at Broderparten kom dem til gode.

I Grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst udgjorde Civillønningerne, der afholdtes af Kammerindtægterne, i Treserne 13385 Rdl.,[13]) men i Halvfjerdserne 22227 Rdl., hvoraf Kongen udredede Halvdelen.[14])

---

[11]) Summerne 6181 Rdl. og 9372 Rdl. er noget mindre, end Overslaget har dem, idet jeg har fradraget paa den første 250 Rdl. og paa den anden 733 Rdl. for de Lønninger og Benaadninger, som resterede for mere end eet Aar, da vi jo ønsker at faa Oplysning om et enkelt Aars Lønninger og Pensioner.

[12]) I Pakken 1671.

[13]) Halem c. l. II, 487 Note ***.

[14]) Dokumente der Gottorfischen Satisfaction wegen Oldenburg betreffend.

V. Udgifter til Lønninger, Pensioner og Benaadninger.

De Udgifter til Lønninger, Pensioner og Benaadninger, vi kan paavise gennem Statens Hovedregnskaber, svarer kun lidet til de Beløb, vi kunde vente efter de omtalte Reglementer. Aarsagen hertil er dels, at Lønningerne ikke blev betalte regelmæssigt, og dels, at vi ikke har Anvisningerne med. Indtil Aaret 1669 kan vi ingen særlige Udgifter af denne Art opføre for Norge og indtil 1664 ingen for Hertugdømmerne. Fra sidstnævnte Aar af begynder Omslagsregnskaberne og dermed Civiludgifterne i Hertugdømmerne, og fra 1669 drager vi Hovedbøgerne over Tolden og Konsumtionen med ind under vore Beregninger at Udgifterne, hvorved Oplysningerne bliver langt fyldigere. I Aarene 1661—1663 udgjorde Udgifterne paa denne Konto kun 51722 Rdl. eller 17241 Rdl. i Gennemsnit om Aaret. Fra 1664—1670 beløb de sig i hele Monarkiet undtagen Grevskaberne til 268957 Rdl., hvoraf 156339 Rdl. hidrørte fra de to sidste Aar. Af hele Summen stammede 145665 Rdl. eller 20809 Rdl. gennemsnitlig om Aaret fra Hertugdømmerne. I det sidste Femaar var Udgiften 377665 Rdl. eller 75533 Rdl. aarlig. Heraf faldt 123529 Rdl. eller 24706 Rdl. aarlig paa Hertugdømmerne. Hvor lidet selv disse Summer svarede til de budgetterede er indlysende for enhver. Hvis vi vilde sammenstille Udgiftsbeløbet for Halvfjerdserne med Reglementet for Civiletaten, maatte vi af de 75533 Rdl. udsondre de i Hertugdømmerne afholdte Udgifter samt Lønningerne til Toldvæsenet i Danmark og Norge.[1]) Det resterende blev en Aarsudgift paa 30603 Rdl., som skulde svare til Reglementets 115783 Rdl. om Aaret.[2])

---

[1]) Lønningsudgifterne til Toldvæsenet i Danmark og Norge var 1671—1675 101120 Rdl.

[2]) Angaaende Reglementets Størrelse, se ovenfor S. 493 og 494. Det udgjorde til Lønninger 110483 Rdl. og til Benaadninger 5300 Rdl.

VI. Gaver.

Ved Siden af de omtalte Udgiftsgrupper har vi væsentlig af Hof- og Civiletatens Budget endnu udsondret to Udgiftsgrupper, nemlig en for Gaver og en for Omkostninger.

Enevældens Gaver var neppe saa betydelige, som man i Almindelighed har troet. Naar vi undtager nogle ganske enkelte Personer som Bannerne under Frederik III. og Hahn og Knuth under Christian V. samt den Mothske Familie og Griffenfeld, saa længe han var i Gunst, var det, som blev foræret bort uden Vederlag i en eller anden Form, ikke af stor Betydning.[1]) Naar Udgiftsgruppen „Gaver“ alligevel løber en Del op, uagtet vi kun kan gøre Regnskab for de rede Penge, og det endda kun for en Part af dem, kommer det af, at der var saa mange mindre Gaver, som paa Grund af deres Mængde løb op til et ret anseligt Beløb, særlig fra den Tid af, da vi ogsaa har Udgifterne fra Kongens eget Kammer med.

I de to første Aar udgjorde Gaverne kun 6640 Rdl. I den følgende Periode var de paa 31048 Rdl. eller 3881 Rdl. aarlig, og i de sidste fem Aar beløb de sig til 97311 Rdl. eller 19462 Rdl. aarlig, hvoraf 14179 Rdl. aarlig stammede fra Kongens eget Kammer.

VII. Omkostninger i adskillige Øjemed.

Under dette Navn er samlet forskellige Udgiftsposter paa Regnskaberne, som ikke kunde føres noget andetsteds hen, men hvis Art var for konstant til, at det var hensigtsmæssigt at anbringe dem under Gruppen „Forskellige Udgifter“. De omfatter Udgifter til Fortæring paa Rejser, til Vedligeholdelse af Bygninger, til Lys, Papir, Blæk etc. i Raadstuen, Kancellierne og Rentekammeret, til Vedligeholdelse af Københavns Havn, til Fyrvæsenet og andet. Deres Beløb var i de to første Aar 13146 Rdl., 1663—1670 92629 Rdl. eller 11579 Rdl. om Aaret og 1671—1675 83743 Rdl. eller 16749 Rdl. aarlig. Af hele Beløbet 189518 Rdl. faldt 44933 Rdl. paa Hertugdømmerne i Aarene 1664—1675.

[1]) Se dog ovenfor S. 60 om Gaven til Hannibal Sehested.

ANDET KAPITEL.

Landetaten.

I. Hærens Størrelse og Bekostning efter Krigene 1657—1660 og de forskellige Reduktioner.

Efter Krigene med Karl Gustaf var Hæren langt større, end Landet kunde taale, og man maatte derfor se at faa den indskrænket og at skaffe Indtægter til Underholdning af den Styrke, som blev tilbage; tillige maatte Landets Fæstninger udbedres. Fra den 12. Januar 1661 begyndte Forhandlingerne i Krigskollegiet om Hærens Indskrænkning, om hvis Betimelighed der herskede delte Anskuelser; men den finansielle Situation gjorde en saadan absolut nødvendig.[1])

I Danmark bestod Hæren af 50 Kompagnier Rytteri, delte i 3 Regimenter paa 8 og 6 Regimenter paa 4 Kompagnier hvert samt 2 Frikompagnier. Dette Rytteri kostede 427351 Rdl. om Aaret. 76 Kompagnier Infanteri, delte i 7 Regimenter, hvoraf Livregimentet paa 12 Kompagnier, de andre paa 10 hvert, samt 4 Frikompagnier. Udgifterne til Infanteriet var 447576 Rdl. aarlig. Endelig Artilleriet og Fæstningsbetjentene, 476 Mand, som kostede 34500 Rdl., og Generalstaben, 23 Personer, der fik 11500 Rdl. aarlig. Det var i alt 14—15000 Mand med en aarlig Udgift paa 920927 Rdl. Heri var ikke medregnet Generalernes Underholdning. Hertil kom det udskrevne nationale Fodfolk, hvortil der hørte 416 Over- og Underofficerer, Rostjenestens 9 Officerer og Bornholms Milits, som talte 2590 Mand, hvoraf 3 Kompagnier hvervet Fodfolk.[2])

---

[1]) Protocollum consilii militaris 1660—61 Pag. 13 ff.

[2]) c. l. Pag. 13 ff., jfr. Vaupell, Den dansk-norske Hærs Historie I, 57 ff.

I Hertugdømmerne bestod Hæren udelukkende af hvervede Tropper; der var 2 Rytterregimenter, 2 Fodregimenter og 5 Frikompagnier samt Generalstab, Artillerister og Fæstningsbetjente, i alt 4700 Mand, der kostede 322388 Rdl. aarlig.[3]) Medens Hærordningen i Danmark og Hertugdømmerne var baseret paa hvervede Tropper, var Kærnen i den norske Hær national. Den bestod i 1660 af 6 nationale Kompagnier Rytteri, 7 nationale Regimenter Fodfolk, hvoraf de 6 var hvert paa 6 Kompagnier og det syvende paa 8, 2 hvervede Kompagnier, 23 Dragonofficerer, Artilleri- og Fæstningsbetjente samt Generalstab, i alt 10223 Mand. To Fuldgaarde dannede et Lægd og stillede en Soldat, der tjente i Lægdet og var ulønnet, undtagen naar han indkaldtes til Tjeneste.[4]) Denne Hær skal have kostet 172097 Rdl. om Aaret.[5]) For hele Monarkiet var man altsaa oppe paa Hærudgifter til et Beløb af over 1400000 Rdl., som Staten umuligt kunde udrede. Der paafulgte derfor i Løbet af Foraaret en betydelig Indskrænkning af Hæren i Danmark og Hertugdømmerne,[6]) saa at den i alt gik ned med c. 5000 Mand, og Udgifterne til den udgjorde i Danmark 626000 Rdl. og i Hertugdømmerne 180000 Rdl.[7])

Disse Summer var endnu alt for store, til at der kunde være Tale om, at Staten kunde udrede dem, hvorfor en yderligere Reduktion bragtes paa Bane i August Maaned. Efter Forhandlinger i Krigs- og i Statskollegiet, hvor der var forordnet særlige kommitterede i denne Sag, nemlig Hans Schack, Grev Rantzau, Otto Powisch, Hans Nansen og Christopher Gabel, foretoges i November Forandringer, væsentlig paa Grundlag af den Betænkning, som den 12. August var afgivet af de nævnte Herrer. Rytteriets Regimenter opløstes i Frikompagnier, hvorved man sparede Løn til de øverste Befalingsmænd, det hvervede Fodfolk blev reduceret fra

---

[3]) Krigskollegiets indkomne Sager 1660 $^{20}/_{9}$ Nr. 275.

[4]) Vaupell c. l. I, 74.

[5]) Krigskollegiets indkomne Sager 1661 Nr. 519; efter et andet Overslag 168039 Rdl. (c. l. Nr. 325). Disse Summer svarer dog neppe til, hvad Hæren fik; de var for højt beregnede.

[6]) Krigskollegiets indkomne Sager 1661 Nr. 66, $^{12}/_{3}$ Nr. 151, Nr. 167, $^{30}/_{3}$ Nr. 174.

[7]) Prot. c. m., Pag. 19, jfr. Vaupell c. l. I, 58 f. Om det danske Monarkis Krigsmagt 1661 $^{1}/_{6}$, se Becker I, 233 ff.

6 til 5 Regimenter — de kommitterede havde anbefalet 4 — og det udskrevne Fodfolk deltes i fire Regimenter, hvert paa 8 Kompagnier. Her anbragte man de ved Indskrænkningen af de hvervede Tropper ledig blevne Officerer. Hermed var den udskrevne Hærs Ordning fastslaaet. De fire Regimenter fordeltes paa Sjælland, Fyn, Nord- og Sydjylland; men de bestod endnu kun af Officerer.

For Norges Vedkommende mente de kommitterede, at det 7. Fodfolkregiment kunde undværes; men til Gengæld burde Rytterregimentet udvides fra 600 Mand til 1000, og til Underholdning af det, kunde der efter svensk Mønster udlægges 1200 Bøndergaarde, hvorved det ikke vilde koste mere end 24000 Rdl. Skulde det betales med Penge, vilde det blive 90000 Rdl. Hermed var Tanken om det inddelte Rytteri i Norge udkastet, og næste Foraar begyndte man paa Udførelsen. Ved Ordningen af November 1661 ansattes Omkostningerne ved Hæren i Danmark til 451224 Rdl., ved Hæren i Hertugdømmerne til 156165 Rdl. og ved Hæren i Norge til 89168 Rdl., ialt for hele Monarkiet til 696557 Rdl. aarlig foruden 128 Gaarde til Landofficererne i Danmark og 1300 Gaarde til Rytteriet og til Infanteriofficererne i Norge. Samtidig fordeltes Hæren paa de enkelte Landsdele, og der opsattes Overslag over, hvad disse skulde yde til dens Underholdning. Kontributionerne var i Danmark og Hertugdømmerne satte højere, end det behøvedes, saa at der ialt til Hæren skulde indkomme 730790 Rdl., hvoraf fra Danmark 456179 Rdl. og fra Hertugdømmerne 185443 Rdl.[8])

Det var alt sammen Beregninger ud i Luften; disse Penge kunde umuligt skaffes for Danmarks og Hertugdømmernes Vedkommende, og der var derfor ikke andet at gøre end at tænke paa en yderligere Reduktion og paa faste Indtægter til Hæren. Efter Overvejelser af Krigskollegiet, der tilraadede Indførelse af en Matrikel og fandt en Reduktion uundgaaelig, befalede Kongen en Indskrænk-

[8]) Prot. cons. m. S. 77 ff., Statskoll.s Protok. 1660—70, Bl. 15—19 under 1661 $^{7}/_{8}$, Lindbæk, I, 24 ff., Indkomne Sager til Krigskollegiet 1662 Juli— Septbr. Nr. 133, 135, 140 Militæretaten 1661 $^{13}/_{11}$, jfr. 1661 $^{1}/_{8}$ Nr. 381, $^{7}/_{11}$ Nr. 500—503, $^{23}/_{12}$ Nr. 523. Tallene er forskellige i de forskellige Overslag, men Forskellen er ikke stor. Vaupell c. l. I, 58 f., 62.

ning af Hæren i Danmark, saa at den ikke kom til at koste mere end c. 350000 Rdl. aarlig.[9]) I Maj Maaned forelaa en Række Forslag i saa Henseende, hvoraf et, som kaldte sig „nach Ihr Maytt. dessein", bragte Udgifterne ned til 340885 Rdl. med en Formindskelse af Hærstyrken paa 2270 Officerer og menige.[10]) Saa langt naaede man imidlertid ikke ned. Man nøjedes med en Nedsættelse til c. 371000 Rdl. aarlig. Den hvervede Hær i Danmark kom herefter til at tælle 6767 Mand og den udskrevne 280 Befalingsmænd, i alt 7047 Mand.[11]) Af disse Penge tilvejebragtes 306840 Rdl. gennem Matrikelskatten paa Landet og 64500 Rdl. gennem samme Skat i Byerne, som indførtes samtidig med Reduktionen.[12]) I Hertugdømmerne blev Hæren reduceret til 2624 Mand med en Bekostning af 130000 Rdl. aarlig.[13])

I Norge synes man at være bleven ved Ordningen af November 1661, hvorefter Hæren var paa 11000 Mand, hvoraf 1500 hvervede, og Udgifterne beløb sig til 89168 Rdl. aarlig.[14]) Monarkiets Fredsstyrke var herefter c. 21000 Mand, som kostede 591000 Rdl. aarlig foruden Indtægten af de 128 Gaarde i Danmark og 1300 Gaarde i Norge, som var tillagte Hæren. Den norske Hærs Udgifter afholdtes ligesom den danske og Hertugdømmernes af Skatterne.

---

[9]) Krigskollegiets indkomne Sager 1662 $^{6}/_{3}$ Nr. 224, $^{8}/_{3}$ Nr. 225, 227, $^{10}/_{4}$ Nr. 82, jfr. Vaupell c. l. I, 62. Krigskollegiets Medlemmer gik meget nødig med til Reduktionen, men kunde ikke komme uden om den, da det var dem umuligt at angive, hvorfra Midlerne skulde tages.

[10]) Indkomne Sager 1662 Nr. 134.

[11]) c. l. Nr. 139. Ifølge Vaupell c. l. I, 62 skulde den danske Hær have talt 7182 Mand, hvad der forholder sig rigtigt, naar den udskrevne Hærs Officerers Antal ikke formindskes. Om selve Reduktionen, se Krigskollegiets indk. Sager 1662 $^{25}/_{4}$ Nr. 145, $^{7}/_{6}$ Nr. 158. Udgifterne til Hæren var efter Kammerordre 1662 $^{23}/_{6}$ 382385 Rdl., c. l. 1662 Nr. 170.

[12]) R. E. 1662 $^{30}/_{11}$ Nr. 521.

[13]) Krigskollegiets indk. Sager 1662 Nr. 187, jfr. Vaupell c. l. I, 62 f.

[14]) Den norske Militæretat blev ordnet paa Grundlag af et Forslag fra General Claus Ahlefeldt (Krigskollegiets indk. Sager 1661 Nr. 324). Det forhandledes i Krigskollegiet i Efteraaret 1661, se Prot. c. m. S. 96 f. under $^{21}/_{9}$, S. 101 ff. under $^{15}/_{10}$ og $^{19}/_{10}$, jfr. Vaupell c. l. I, 75. I R. E. 1662 $^{20}/_{4}$ Nr. 188 staar 89667 Rdl., som vistnok er rigtigere; jfr. Krigskoll.s indk. Sager 1662 Nr. 255.

Medens Skatteforholdet var i Orden i Hertugdømmerne og i Norge fra Tiden før Regeringsforandringen, var det samme ikke Tilfældet i Danmark. Vi maa derfor spørge, hvad levede den danske Hær af, indtil Matrikelskatten indførtes i 1662? Man havde tænkt sig, at den kunde leve af Indtægterne fra Hovedskatten og Konsumtionen, men det slog aldeles fejl. Den blev derfor indkvarteret over hele Landet og levede af de Naturalier, som ydedes den af Kvarterværterne.[15]) Hvor meget disse beløb sig til, skal ikke kunne siges, men denne Underholdningsmaade var en frygtelig Svøbe for Befolkningen. Samtidig udbetaltes der Lønninger gennem Skatkammeret. Fra Nytaar 1661 til Maj 1662 modtog Generalkrigskommissær Otto Powisch ved Krigskommissær Christen Andersen fra Skatkammeret 93340 Rdl., hvoraf Størsteparten gik til Underholdning af Garnisonen i København.[16])

II. Udgifterne til Hæren 1661—1662.

Ifølge de af os benyttede Regnskaber udbetaltes der af Skatkammeret til Militærvæsenet i Danmark 1661—1662 172401 Rdl., som kun var en Brøkdel af, hvad Hærens Underhold virkelig kostede. Resten modtog den af sine Kvarterværter.

For Norges og Hertugdømmernes Vedkommende kan vi paavise, at der i disse to Aar udbetaltes henholdsvis 151402 Rdl. og 245085 Rdl. til Hærens Fornødenheder, hvilke Summer svarede nogenlunde til de Beløb, som efter Reduktionen ansaas for nødvendige til Hærens Underholdning i disse Lande, men slet ikke til det, som den skulde have kostet i Hertugdømmerne før Reduktionen. I Overslaget af Novbr. 1661 havde man for Hertugdømmerne beregnet 3 Rdl. til Hæren af hver kgl. Amtsplov om Maaneden og 1 Rdl.

[15]) Se Frdn. 1660 $^{9}/_{8}$ om Underholdning af Hest- og Fodfolk, Aaaa III—Bbbb II, jfr. Vaupell c. l. I, 61 f., Krigskollegiets indkomne Sager 1660 $^{4}/_{12}$ Nr. 385, 1661 $^{1}/_{3}$ Nr. 105, $^{10}/_{3}$ Nr. 125, $^{22}/_{3}$ Nr. 149 (jfr. $^{29}/_{4}$ Nr. 215), $^{4}/_{5}$ Nr. 235.

[16]) Denne kostede 10636 Rdl. 4 Mk. 14 Sk. maanedlig, c. l. 1661 $^{22}/_{2}$ Nr. 129, jfr. $^{16}/_{3}$ Nr. 131 og $^{17}/_{3}$ Nr. 134.

maanedlig af hver Landdagsplov, som vilde give 185443 Rdl. aarlig; men det lod sig ikke gøre at fortsætte med saa store Skatter paa de udpinte kgl. Amter,[1]) hvis Plovtal kort efter maatte nedsættes meget stærkt, navnlig i det store Haderslev Amt.[2]) I rede Penge blev der neppe udgivet stort mere til det danske Riges Hær i Aarene 1661—1662, end vi har, nemlig ialt 568888 Rdl.

III. Hæren i Aarene 1663—1670.

Samtidig med Forhandlingerne om Hærens Reduktion begyndte Overvejelserne af, hvad man skulde gøre for Landets Fæstninger, da Erfaringen havde vist, at disse kunde holdes i længere Tid, selv om hele det øvrige Land var oversvømmet. Det var jo Københavns Fæstning, der i Virkeligheden havde reddet Landet fra Undergang. Men det var dyrt at befæste, og man manglede baade Penge og Arbejdskraft. Overvejelserne begyndte endnu inden Krigskollegiet havde faaet sin Instruks, og man vilde befæste København, Korsør, Nyborg, Kronborg, Frederiksodde og Stribsodde. Der skulde begyndes med København.[1]) Instruksen, Reduktionen og Vinteren, hvor der ikke kunde arbejdes, satte imidlertid Sagen i Bero, men i Foraaret 1661 blev der fra Krigskollegiet lagt et Forslag om Befæstning af de nævnte Pladser samt Nakskov paa Statskollegiets Bord. Dette fandt, at Forslaget var godt, da Landet hverken kunde udholde at underholde en tilstrækkelig stor Hær til sit Forsvar, eller Flaaden var ved Magt, saa at der nu ikke var andet næst Gud at stole paa end Fæstningerne; men dertil behø-

---

[1]) De kgl. Plove svarede $10054^1/_2$ Rdl. maanedlig eller 120654 Rdl. aarlig, Landdagsplovene Resten, se c. l. 1661 Nr. 503.

[2]) Haderslev By og Amt skattede kun af $136^2/_3$ Plov, og de havde efter Matriklen 1652 1736 Plove! se c. l. 1661 Nr. 226.

[1]) Protoc. c. mil. Pag. 20 ff. $/_{12}$ 1660. Omkostningerne ved de af Krigskollegiet foreslaaede Arbejder beløb sig til 95495 Rdl., men der var ingen Penge i Statskassen, og ingen vilde yde Laan, hvorfor Kongen lod Grev Rantzau søge et saadant i Hamburg mod Jordegods, se R. D. P. I a Bl. 68 f. under 1661 $^{13}/_2$. Vaupell c. l. I, 59 f. Note 1.

vedes Penge, og dem havde man ikke, hvorfor det anbefalede foreløbig at udbedre Københavns Befæstning for de 11532 Rdl., som Krigskollegiet havde anslaaet dertil. Pengene kunde tages af den Konsumtion og Told, som endnu ikke var anvist til Hofetaten. Det synes, som om Kollegiet imidlertid var kommet paa andre Tanker, for et Par Dage efter fortsattes Forhandlingerne, og det anbefalede at anvende Konsumtionen i Fyn til Befæstning af Korsør og Nyborg og med Hensyn til Nakskov at følge Krigskollegiets Forslag, der gik ud paa, at Kommandanten Frederik Ahlefeldt skulde sammenkalde de laalandske Byer og tildele dem hver sit Stykke af Fæstningsværkerne at reparere. De Midler, som udfordredes til Kronborg og Frederiksoddes Istandsættelse, var saa store, at Kollegiet mente, der behøvedes en særlig Drøftelse af deres Tilvejebringelse.[2]) Dette Forslag blev virkelig iværksat, idet Hannibal Sehested fik Ordre til snarest at anvise Otto Powisch Konsumtionen af København, Sjælland og Fyn til Fæstningsbygning.[3]) Kort efter begyndte det at rygtes, at Regeringen tænkte paa at opføre et Kastel i København. Bygmesteren blev den hollandske Ingeniør Henrik Ruse, som var kommen her ind i Landet 1651. Han paatog sig at opføre Kastellet Frederikshavn for 224280 Rdl.[4]) I Overslaget af 1663 var der henlagt 40000 Rdl. til Københavns og 10000 Rdl. til de øvrige Befæstninger her i Landet. Disse Penge var ikke rede i rette Tid, og Ruse maatte betales af Hofetatens Midler.[5])

Medens Kastellet blev opført i København, byggedes der for 33887 Rdl. paa Fredericia Fæstning.[6]) Ved Arbejdet paa Fæstningerne benyttedes foruden Garnisonerne især de udskrevne Soldater, hvorved Omkostningerne formindskedes meget.

Ogsaa i Norge blev der bygget paa Fæstningerne. I Aaret

---

[2]) Statskoll.s Protok. 1661 $^{3}/_{5}$ og $^{6}/_{5}$ Bl. 12 med Dokumenter, jfr. Lindbæk I, 17 ff.

[3]) Rsk. t. H. Sehested 1661 $^{23}/_{5}$ Nr. 274. Jfr. orig. kgl. Resol. 1661 $^{23}/_{9}$ Nr. 67^{23}.

[4]) Krigskollegiets indk. Sager 1661 Nr. 370, orig. Kontrakter 1661 $^{26}/_{7}$, 1663 $^{3}/_{4}$ og 1664 $^{20}/_{4}$ (Afrgn. V, 40 b), jfr. Becker I, 243 og 251 1661 $^{7}/_{6}$ og $^{12}/_{7}$.

[5]) R. E. 1663 $^{16}/_{7}$ Nr. 777 og 778, $^{3}/_{10}$ Nr. 885.

[6]) Krigskommissær Nissens Regnskaber 1663 $^{1}/_{8}$—1664 $^{1}/_{8}$ og 1664 $^{1}/_{8}$—1665 $^{1}/_{8}$; jfr. Becker II, 52 ff.

1662 anvistes 4000 Rdl. til dem, og ved Fordelingen af Indtægterne i 1663 blev 16000 Rdl. bestemte til Fæstningsbygning i Norge. Denne Sum forøgedes siden til 20000 Rdl., hvoraf Frederiksten og Frederikstad hver fik Halvdelen. Den norske Hærs Indtægter kunde paa Grund af disse Udgifter ikke slaa til, og man maatte laane af Søetatens Midler, som derved ogsaa kom i Uorden.[7])

I Hertugdømmerne genopførte man den nedlagte Fæstning Christianspris under Navnet Frederiksort, som efter Overenskomsten med Henrik Ruse, der byggede den, skulde koste 75438 Rdl.; men inden den blev helt færdig, løb Omkostningerne op til 123628 Rdl.[8])

Medens man i Danmark og Hertugdømmerne indførte en udskreven Milits,[9]) søgte man i Norge at oprette et inddelt Rytteri efter svensk Mønster. Til dette og til nogle Infanteriofficerer skulde udlægges 1300 Gaarde, hvoraf de 1096 til Rytterne. Bonden paa den udlagte Gaard skulde ikke sættes ud, men opfordres til enten selv at gøre Ryttertjeneste eller holde en hvervet Rytter paa Gaarden. Som Vederlag for Ryttertjenesten skulde han nyde 20 Rdl. aarlig af sin Gaards Landgilde.[10])

Udførelsen heraf voldte store Vanskeligheder og tog derfor lang Tid. Man manglede ordentlig Underretning om Kongsgaardene og gjorde den Erfaring, at ingen af dem var store nok, til at Afgifter og Skatter kunde løbe op til de 20 Rdl., der skulde ydes hver Rytter.[11]) De Mænd, som forestod Udlæget, Statholder Iver Krabbe, Generalkrigskommissær Erik Banner og den kommanderende General Claus Ahlefeldt, slog derfor efter den sidstes Eksempel[12])

---

[7]) R. E. 1662 $^{2}/_{6}$ Nr. 279, 1663 $^{19}/_{12}$ Nr. 1007, 1665 $^{8}/_{2}$ Nr. 1894, Krigskoll.s indk. Sager 1666 Nr. 37.

[8]) Afregninger V. 40 c Overenskomst 1665 $^{12}/_{4}$, Krigskoll.s indk. Sager 1665 Nr. 29.

[9]) Se ovenfor S. 345 ff. og S. 350.

[10]) R. E. 1662 $^{30}/_{5}$ Nr. 277. Efter denne Ordning vilde det menige Rytteri koste 21920 Rdl. aarlig, hvortil kom 4602 Rdl. til Officererne, eller i alt 26522 Rdl., se Krigskoll.s indk. Sager 1663 Nr. 157.

[11]) Krigskoll.s indk. Sager 1662 Nr. 194 og 215 Kommissionsberetning om Udlæget 1662 $^{4}/_{8}$.

[12]) Claus Ahlefeldt, der var en meget handledygtig Mand, havde nemlig paa egen Hand uden at afvente Regeringens Samtykke ordnet det inddelte Rytteri i sit Amt Trondhjem saaledes, at han beholdt de bedste

ind paa en anden Vej og udlagde flere Gaarde til hver Rytter.[13]) Da der imidlertid ikke var Kongsgaarde nok til Gennemførelse af Sagen paa denne Maade,[14]) fandt Erik Banner paa en anden Udvej, som blev billiget af Kongen. Han vilde fordele Underholdningen af Rytterne paa et større Antal Gaarde, hvorved man blev fri for at udlægge Kongsgaardene.[15]) Men da der herved kom Uorden i Skatteindtægterne, vendte man atter tilbage til den oprindelige Plan efter svensk Mønster, der anbefaledes af Landkommissær Niklas Poulsen og vandt Krigskollegiets Bifald.[16]) Man drev derpaa Udlæget med Kraft, men kom til at mangle Gaarde og maatte derfor gribe til at udlægge af Odelsgaarde og af Embedsgaarde, hvilket vakte Uvillie.[17]) Af den Grund gik man ved Gyldenløves Overtagelse af Statholderembedet over til en modificeret Udførelse af Erik Banners Plan.[18]) Denne kostede Staten 28080 Rdl. aarlig for de 936 menige Rytteres Vedkommende, idet hver af dem nu skulde have 30 Rdl. aarlig, som skulde ydes af Rytterlæg paa c. 12 Gaarde hver. Denne Ordning blev gennemført, men der rejste sig stadig nye Vanskeligheder, og Sagen vedblev at staa paa Dagsorden i hele Frederik III.s Regeringstid.[19])

Vor Deltagelse i Krigen mellem England og Holland gav Anledning til Genoplivelse af Adelens Rostjeneste og til Udskrivning af Præsteryttere, der dog vederlagdes med Penge.[20]) Samtidig med at dette skete i Danmark, foraarsagede den en Forøgelse af Troppestyrken i Hertugdømmerne,[21]) som i Aarene 1665 og 1666 var bragt op til 3020 Mand, hvoraf det hvervede Infanteri alene talte

af de hvervede Ryttere og lagde 3—4 Gaarde til hvers Underhold, se c. l. 1662 Nr. 213—214.

[13]) c. l. 1662 Nr. 278 og 280 samt 1663 Nr. 11.

[14]) c. l. 1663 Nr. 16, 20, 60, 62.

[15]) c. l. 1663 Nr. 80, 81, 138, jfr. 1662 Nr. 216.

[16]) c. l. 1663 Nr. 145, 146, 157, 168, R. E. 1663 $^{28}/_{4}$ Nr. 711, jfr. Nr. 714.

[17]) Krigskoll.s indk. Sager 1663 Nr. 199, 203, 299, 302, 322, 336, 371, R. E. 1663 $^{13}/_{6}$ Nr. 750, 1664 $^{2}/_{7}$ Nr. 1352, $^{30}/_{7}$ Nr. 1458, $^{28}/_{11}$ Nr. 1712.

[18]) Krigskoll.s indk. Sager 1664 $^{19}/_{11}$ Nr. 198, 215, 1665 Nr. 15, 38, 42, 1666 Nr. 89 Beretning 1665 $^{4}/_{3}$.

[19]) R. E. 1666 $^{14}/_{8}$ Nr. 2601, 1669 $^{27}/_{11}$ Nr. 883, 1670 $^{20}/_{1}$ Nr. 919.

[20]) Se ovenfor S. 338 ff.

[21]) Krigskoll.s indk. Sager 1666 Nr. 220.

2541 Mand.[22]) Underholdningen af denne Styrke kostede i et Aar 132000 Rdl.[23])

Ved Erhvervelsen af Grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst voksede det danske Riges Hærstyrke omtrent med 1000 Mand. Ligesom i Danmark og Hertugdømmerne tænkte Regeringen paa at oprette en Landmilits her ved Udskrivning, men det blev foreløbig ikke til noget.[24]) Da Kongen og Hertugen imidlertid kun vilde anvende Indtægten af Kontributionerne, 42000 Rdl., paa Militærvæsenet i Grevskaberne, blev det nødvendigt at indskrænke Troppestyrken. Herom førtes der Forhandlinger med den kommanderende General Gustav Adolf von Bauditz (Baudissin), der fremkom med forskellige Forslag i saa Henseende. Selve Troppeantallet skulde nedsættes saa meget, at Soldaternes Underhold kun kostede 34977 Rdl., hvorved der vilde blive 7023 Rdl. til overs til Krudt, Kugler etc.[25])

Ved samme Tid indskrænkedes hele den danske Hær, idet Rytternes Antal blev nedsat, og Rostjenesten indstilledes.[26])

Bornholm dannede i militær Henseende en Enhed for sig. Hærstyrken paa Øen kostede ved Regeringsforandringen 33239 Rdl. aarlig. Ved Generalmajor Adolf Fuchs's Forflytning var Omkostningerne bragte ned til 23309 Rdl., som ved Reduktionen 1661—1662 yderligere formindskedes til 14485 Rdl.[27]) Denne Sum nedsattes atter i 1663 til 13322 Rdl. Foruden Pengene, der tilvejebragtes ved Bøndernes Kontributioner, var der henlagt 28 Bøndergaarde til Officerer.[28]) Da Indbyggerne fremdeles klagede over Besværlighederne ved at underholde Militsen, fremkom Kommandanten Hans Schrøder med et Forslag, hvorefter Udgifterne uden Reduktion af Troppeantallet gik ned til 11221 Rdl. samt 31

[22]) Prinsessestyrsrgsk. 1665 og 1666, Omslagsrgsk. 1664—66.

[23]) R. ty. E. 1665 $^{1}/_{11}$ Nr. 58. For at tilvejebringe denne Sum maatte der tages 7140$^{1}/_{2}$ Rdl. af Amtsindtægterne, se Krigskoll.s indk. Sager 1670 Nr. 3.

[24]) Krigskoll.s indk. Sager 1669 Nr. 8.

[25]) c. l. 1669 Nr. 54.

[26]) Vaupell c. l. I, 72 f.

[27]) Krigskollegiets indkomne Sager 1662 Nr. 30.

[28]) c. l. 1663 $^{25}/_{8}$ Nr. 273.

Gaarde.[29]) Paa dette Standpunkt blev Ordningen staaende under Kong Frederik III. Den bornholmske Milits bestod siden 1663 af 2 hvervede og 2 udskrevne Kompagnier Fodfolk, 1 udskrevet Kompagni Hestfolk samt nogle Artilleribetjente, ialt henved 700 Mand.[30])

Efter Deltagelsen i den engelsk-hollandske Krig, hvorunder alle Pengemidler var gaaede til Flaaden,[31]) fortsatte man Arbejdet paa Rigets Fæstninger; særlig arbejdedes der ved København, hvor den ny Grundskat anvendtes paa Fortifikationen. Men ogsaa paa Kronborg, Fredericia og Nyborg blev der anvendt betydelige Summer i Forhold til Statens finansielle Evne, der netop i de sidste Aar af Frederik III.s Regering var ringe.[32]) Alligevel var ved Frederik III.s Død intet gjort færdigt her i Landet. Vi maa i Sandhed forbauses, naar vi hører, at der efter at være arbejdet paa Befæstningen af Frederiksodde og Stribsodde siden 1661 endnu ved 1670 manglede saa meget, at Fuldførelsen vilde koste 309942 Rdl., naar Arbejdet blev udbudt, og 125911 Rdl., naar det udførtes ved Soldaterne.[33])

I Hertugdømmerne tænkte man paa at befæste Rendsborg og fik begyndt derpaa, inden Frederik III. døde,[34]) og i Grevskaberne arbejdedes der paa Udbedringen af Fæstningen Delmenhorst, hvortil der var udskrevet en særlig Skat.[35]) I Norge havde man travlt med Christiansands Befæstning, om hvis Betimelighed der havde hersket delte Meninger, idet Generalløjtnant Jørgen Bjelke havde fraraadet den.[36])

Jævnsides med Bestræbelserne for at udbedre Fæstningerne gik et stort Arbejde for at faa oprettet Magasiner ved disse til Hærens Forsyning baade i Krigs- og Fredstid. Hertil udgaves store Summer, og de skabte Beholdninger holdtes ved lige ved Hjælp af de aarlige Kornskatter, som udskreves baade til Hær og Flaade.

---

[29]) c. l. 1666 $^{12}/_{7}$ Nr. 219, jfr. 1670 Nr. 116.
[30]) c. l. 1670 Nr. 116.
[31]) Se ovenfor S. 309.
[32]) Krigskoll.s indk. Sager 1667 Nr. 13, 1668 Nr. 21.
[33]) c. l. 1670 Nr. 12.
[34]) c. l. 1669 Nr. 31, 55.
[35]) c. l. 1669 Nr. 54.
[36]) c. l. 1667 Nr. 40, 66, Jørgen Bjelkes Selvbiografi, udg. af J. A. Fridericia, S. 184—190.

Navnlig var der bleven gjort store Anstrengelser for at skabe Magasiner i Norge.[37])

IV. Udgifterne til Hæren 1663—1670.

I Perioden fra 1663—1670 blev der i det danske Rige undtagen Grevskaberne og Bornholm anvendt 5774054 Rdl. paa Hæren eller 721757 Rdl. aarlig, hvoraf selve Hærstyrken har kostet c. 600000 Rdl. aarlig foruden Indtægten af de 128 Gaarde i Danmark[1]) og de 1300 Gaarde i Norge. Ifølge Overslaget af 1663 var der bestemt 383000 Rdl. til Hæren i Danmark og 111920 Rdl. til Hæren i Norge, i alt 494920 Rdl. Samtidig var der tillagt Fæstninger og Ammunition i Danmark 80000 Rdl. og i Norge 36000 Rdl., altsaa til sammen 116000 Rdl. Ialt var Udgifterne til Hæren i Danmark og Norge anslaaede til 610920 Rdl. aarlig. Heri var medregnet Indtægten af de 1300 Gaarde, beregnet til 28000 Rdl. aarlig. Ifølge Regnskaberne kostede Hæren i Danmark og Norge 1663—1670 4555110 Rdl. eller 569389 Rdl. i Gennemsnit om Aaret. Naar hertil lægges de 28000 Rdl., faas en Middeludgift af 597389 Rdl. aarlig, som er noget for lille, da vi ikke har de fulde norske Udgifter. Middeludgiften var i de tre Dele af Riget i det omtalte Tidsrum: i Danmark 468524 Rdl., i Norge 100865 Rdl. (uden Gaardene) og i Hertugdømmerne 152368 Rdl. For Danmarks Vedkommende slog Overslaget af 1663 omtrent til, medens de Overslag, vi har for Hertugdømmerne, er bleven overskredet med c. 20000 Rdl. aarlig, men det kommer af Udgifterne til Rigs- og Kredshjælpen, som ikke var medregnet i Overslagene, og af de uforudsete Udgifter, Krigstilstanden 1665—1667 medførte.

---

[37]) Om Magasiner, se S. T. 1660 $^{9}/_{11}$ Nr. 1286, $^{31}/_{12}$ Nr. 1398, R. E. 1664 $^{26}/_{7}$ Nr. 1438; R. E. 1662 $^{26}/_{12}$ Nr. 546, 1663 $^{17}/_{10}$ Nr. 887, 1664 $^{16}/_{1}$ Nr. 1039, $^{20}/_{1}$ Nr. 1044.

[1]) Den aarlige Indtægt af disse var anslaaet til 2294 Rdl., se ovenfor S. 319 Note 124.

V. Reformerne under Christian V.

Under Frederik III. kan vi sige, at den danske Hær blev skabt — den norske Hær var derimod dannet af Hannibal Sehested som Statholder i Norge [1]) — dens Udvikling fortsattes af hans Søn med stor Kraft, for at man kunde være rede, naar Tiden var inde, til at vinde det tabte tilbage. Christian V. havde neppe overtaget Regeringen, før Krigskollegiet fik Ordre til at afgive Betænkning over Militæretatens Tilstand over hele Monarkiet og over Landets Naturforhold med en Krig for Øje.[2]) Formaalet var paa een Gang at forbedre Forsvaret og lette Befolkningens Byrder; men Erfaringen viste snart, at begge Dele ikke lod sig gøre samtidig. Baade Hær og Flaade blev i Løbet af faa Aar langt bedre, men Undersaatternes Skatter blev ogsaa efter en kortvarig Lettelse langt tungere.

Otte Dage efter Paabudet forelaa Krigskollegiets Erklæring. Denne giver os et ikke helt lyst Billede af Forholdene efter de store Anstrengelser, der var gjorte. Hærens Størrelse var der ikke noget at indvende imod. Den udgjorde i hele Monarkiet 29267 Mand. Heraf talte Rytteriet 2729 Mand, det hvervede Fodfolk 9112 Mand, det udskrevne Fodfolk 16770 Mand og Artilleriet m. v. 656 Mand. De 2729 Ryttere var fordelte over hele Riget. I Danmark, Hertugdømmerne og Grevskaberne, der i militær Henseende udgjorde en Enhed, var de indkvarterede i Købstæderne, men i Norge var de fordelte i Ryttergaarde paa Landet og var for største Delen nationale. Man synes endnu ikke efter saa mange Aars Forløb at være kommen helt til Ende med Ordningen af dette norske inddelte Rytteri, og Krigskollegiet, som aabenbart mente, at Gyldenløve optraadte for egenmægtigt, benyttede Lejligheden til at beklage sig over, at han under Krigen med England havde udtaget to Kompagnier Dragoner [3]) af Rytteriet uden at give det nogen Meddelelse derom. Uagtet Erfaringen fra Norge om Vanskelighederne ved Indrettelsen af et inddelt Rytteri kunde virke afskrækkende, anbefalede Kollegiets Flertal alligevel ogsaa at indføre det i Danmark. Derved kunde man for

[1]) Aschehoug, Statsforfatningen i Norge og Danmark I, 545 ff.
[2]) S. T. 1670 $^{14}/_{2}$ Nr. 105.
[3]) De forplejedes som Infanteri og var nærmest beredent Infanteri.

de samme Penge holde 3 Gange saa mange Ryttere og lidt efter lidt blive fri for de hvervede Folk.

Det hvervede Fodfolk laa i Garnison i Fæstningsbyerne. Det udskrevne Infanteri fandtes over hele Monarkiet, naar Oldenburg og Delmenhorst undtages. Ogsaa her havde den afdøde Grev Anton forberedt dets Indførelse, men Kongen og Hertugen havde endnu ikke faaet sat Sagen i Værk. Mærkeligt nok savnede Kollegiet ordentlige Oplysninger fra Fæstninger og Magasiner med Hensyn til Beholdningerne af Proviant og Ammunition. Derimod vidste det, at Tøjhuset i København, hvorfra Hær og Flaade fik sin Forsyning, kun var i daarlig Stand. Af Fæstningsarbejderne, der havde været drevet med Kraft i hele Monarkiet, var intet færdigt, naar undtages Frederiksort i Sydslesvig, og den trængte endda til Reparation. Skylden herfor lagde Kollegiet paa de store Kontrakter med Henrik Ruse, paa Krigen og paa Anvisningerne til Hoffet af Hærens Midler. Endelig omtaltes Feltartilleriet, der var stationeret i Fredericia, men kun strakte til for en 7—8000 Mand og derfor maatte udvides. Angaaende Midlerne til Hærens Underholdning erklærede Kollegiet, at det ikke kendte andre end Kontributionerne, men at det godt indsaa, at disse var saa store, at Befolkningen kunde trænge til nogen Lettelse. Den Opgave at finde paa nye Indtægter overlod det til Skatkammeret.[4])

Af denne Erklæring kan vi se, at Riget i militær Henseende var naaet saa vidt, at det nogenlunde kunde forsvare sig mod et pludseligt Angreb, men der manglede ikke saa lidt endnu, inden Fæstningsværkerne rundt i Monarkiet var i tilbørlig Stand, og en Erobringskrig kunde foreløbig slet ikke føres, da man savnede tilstrækkeligt Rytteri og Artilleri.[5]) Begge Dele søgte Christian V. at skaffe i de følgende Aar.

Da Krigskollegiet havde skudt den økonomiske Side af Opgaven fra sig, blev Sagen lagt i Hænderne paa en Kommission, bestaaende af Hans Schack, Peder Reedtz, Henrik Bjelke, Gyldenløve, Frederik Ahlefeldt (Langeland), Jørgen Bjelke, Holger Vind, Corfitz Trolle samt Hans og Frederik Ahlefeldt, som skulde lægge

---

[4]) Krigskollegiets Erklæring 1670 $^{22}/_{2}$ ved Indkomne Sager 1672 Nr. 18.

[5]) Jfr. Bidrag til den store nordiske Krigs Historie, udg. af Generalstaben, I, 77.

Hærens Budget saaledes, at Undersaatterne fik nogen Lettelse.[6]) Efter at Otto Powisch var bleven tilkaldt for at bistaa Kommissionen med Oplysninger,[7]) afgav den i Løbet af en halv Snes Dage sin Betænkning,[8]) der foreslog Besparelser dels ved Indskrænkning af unyttige og Militæretaten uvedkommende Udgifter dels ved det hvervede Rytteris Erstatning af et nationalt Rytteri, underholdt paa Kongens Jordegods, og tilraadede at ophæve Proviantskatten for nærværende Aar. Uagtet der skulde bruges 25000 Td. Rug. til Fæstningernes Forsyning, foreslog den dette sidste i Tillid til, at der var nok at tage af i Magasinerne. De foreslaaede Besparelser mente Kommissionen kunde beløbe sig til 227800 Rdl. aarlig, der jo var en anselig Sum at spare, om Beregningerne havde holdt Stik. Heraf skulde 120000 Rdl. kunne indvindes alene ved Forandringen af Rytteriet. Indtil denne var gennemført, skulde det hvervede Rytteri lægges ind i Købstæderne og forplejes der in natura, hvorved man mente, at ikke blot Landet vilde faa en Lettelse, men ogsaa Købstæderne, idet det skulde være mere bekvemt for dem at udrede Naturalier end de Penge, som de ellers betalte i Skat.

Af disse Forslag var det om Forandringen af Rytteriet det vigtigste og det eneste, som fik varig Betydning. Der foresloges oprettet 4 Rytterregimenter paa tilsammen 4000 Mand, hvortil der rundt om i Landet skulde udlægges 4628 Gaarde eller 37024 Td. Htk. Officererne skulde enten nyde 22100 Rdl. i Løn aarlig eller have Gaarde, hvorved det hele Antal vilde blive 5540 Gaarde eller 44320 Td. Htk. Da denne store Mængde Jordegods imidlertid ikke var for Haanden, indskrænkede man Gaardenes Antal ved det enkelte Regiment til 1089, hvorved der kun behøvedes 34848 Td. Htk. Meningen var, at Gaardbrugeren efter svensk Mønster helst selv skulde ride for Gaarden; men for at gøre de saaledes dannede Rytterafdelinger mere kampdygtige gik baade Befalingsmænd og Mandskab fra de nedlagte hvervede Kompagnier ind i de nye, de menige i et Antal af 20—25 i hvert Kompagni.

Udførelsen, som skete ved Kommissioner i hver enkelt Lands-

---

[6]) S. T. 1670 $^{17}/_{3}$ Nr. 176.
[7]) S. T. 1670 $^{18}/_{3}$ Nr. 178.
[8]) Krigskollegiets indkomne Sager 1672 Nr. 346, Betænkning 1670 $^{31}/_{3}$ med Bilag Litr. A og B.

del,[9]) trak meget længere ud, end man havde ventet,[10]) da det paa flere Steder var vanskeligt at faa det fornødne Antal brugelige Gaarde af Krongodset, saa at man maatte udlægge af privates Gods og skaffe dem Vederlag ved Mageskifte.[11]) Siden blev et Kompagnis Størrelse nedsat til 100 Mand, som til sammen skulde have 113 Gaarde, idet Befalingsmændene maatte have mere end een Gaard til deres Underhold.[12]) En saadan Gaard regnedes til 8 Td. Htk., hvorefter Udlæget altsaa vilde blive paa 28928 Td. Htk., saafremt hver Rytterportion blev paa de 8 Td. Htk.[13]) Dette blev saa vidt muligt overholdt, idet de Gaarde, som var for store, blev delte.[14]) Man havde ventet at være færdig med Udlæget til 1. August,[15]) men det naaedes ikke; endnu ved Udgangen af September fik Otto Powisch Ordre til at opkøbe Gods til Ryttere i Fyn.[16])

For at lette Byerne, som allerede havde faaet nok af Indkvarteringen, blev den Del af det hvervede Rytteri, som skulde optages i de nationale Regimenter, lagt ud paa Landet. De sjællandske Bønder blev paa den Maade velsignede med 225 Mand,[17]) som skulde have deres Underhold af Sognene.[18]) Lignende Afdelinger blev fordelte i de øvrige Provinser. I Steden for denne Ordning havde Jørgen Bjelke anbefalet at lade de hvervede Ryttere forblive i Købstæderne og forstærke dem med Ryttere fra Gaardene i Nærheden. De skulde underholdes, ved at hver Proprietær i Stedet for Rostjeneste gav 8 Td. Korn af hver 300 Td. Htk., og ved at Søetatens Kontributioner af Købstæderne lagdes til Hæren. Disse udgjorde 35—36000 Rdl. aarlig. Til Erstatning skulde Søetaten have Landets Kontributioner

---

[9]) S. T. 1670 $^{23}/_{4}$ Nr. 262, 263, jfr. $^{28}/_{4}$ Nr. 271—275. Se orig. Bet. af Statsk. 1670 $^{23}/_{4}$.
[10]) S. T. 1670 $^{23}/_{6}$ Nr. 414.
[11]) Koncept til Statskoll.s Bet. 1670 $^{18}/_{7}$ (Statsk.s Bet. 1670—73).
[12]) S. T. 1670 $^{1}/_{7}$ Nr. 442.
[13]) Efter Reglementet af August 1672 havde den danske Hær 3780 Gaarde, hvoraf de 128 var udlagte til det nationale Fodfolks Officerer, se Krigskoll.s indk. Sager 1673 Nr. 148.
[14]) S. T. 1670 $^{24}/_{9}$ Nr. 759.
[15]) Krigskommissær Chr. Andersens Regnskab 1670 $^{1}/_{8}$—1671 $^{1}/_{8}$.
[16]) S. T. 1670 $^{30}/_{9}$ Nr. 808.
[17]) S. T. 1670 $^{22}/_{9}$ Nr. 750 og $^{28}/_{12}$ Nr. 1093.
[18]) Frdn. 1670 $^{30}/_{9}$ S. 25 f. (forkyndt 1671 $^{14}/_{2}$), S. T. Nr. 165, se ovenfor S. 351.

til Sognerytterne. Formaalet hermed skulde være at gøre Rytteriet mere brugeligt, idet det kom til at indeholde flere krigsvante Folk og laa mere samlet.[19]) I Oktober havde man en Forordning færdig om Landrytteriets Forhold, men den var endnu ikke udsendt i Juni 1671. Ifølge denne skulde Rytterbonden enten selv være Rytter eller stille en for sig, som var skikket dertil. Han var fri for alle Skatter og Afgifter samt Arbejde, men han skulde give Tiende, betale efter Skik og Brug til Herredsfogden og holde sin Andel af Broer og Landeveje. Han underholdt sig selv i Fredstid og indtil Mønstringspladsen, hvorefter han fik sit Underhold af Staten. Faldt han bort, skulde Enken eller Gaardens Besidder skaffe en ny Rytter inden 3 Maaneder.[20]) En Sognerytter fik 48 Adl. aarlig, Halvdelen i Penge og Halvdelen i Naturalier og ellers Kvarter med Tilbehør af Brænde, Lys, Seng o. s. v. Udgifterne hertil fordeltes paa Landets Sogne.[21])

Saaledes forblev Rytteriet ordnet, indtil Krigsforberedelserne nødvendiggjorde en større Udvidelse. Ved Jordegodsudlæget var store Indtægter berøvede Statskassen baade i Form af Jordebogsafgifter og Skatter, saa godt som samtlige Ride-, Herreds-, Birke-, Dele- og Skovfogder, Birke- og Herredsskrivere samt Sande- og Kaldsmænd havde mistet deres Gaarde og maatte nu lønnes paa anden Maade, og Bønderne havde faaet en ny Plage paa Halsen, som ikke var den ringeste. Neppe var Rytterne fordelte, før vi hører Tale om Ekscesser paa Skovene, Klammeri og Slagsmaal; det var de Ulemper, som fulgte med dem.[22]) Nogen virkelig Fordel for Samfundet var denne Maade at underholde Soldater paa derfor ikke; Statskassen sparede en Del Penge, som Befolkningen maatte udrede indirekte ad anden Vej. Byerne kunde kun i kort Tid glæde sig over at være bleven af med de hvervede Ryttere; i Efteraaret 1672

---

[19]) Krigskoll.s indk. Sager 1670 Nr. 249 (Memorial $^{18}/_{10}$), 1672 Nr. 348 (ang. Hærens og Flaadens Kontribut. af Købst. i Marts 1670).

[20]) Frdn. 1670 $^{5}/_{10}$ S. 26 ff., se Statskoll.s Protok. 1671 $^{20}/_{1}$ og $^{23}/_{1}$ Bl. 26, $^{30}/_{1}$ Bl. 27 ff., 1671 $^{21}/_{6}$ Bl. 40, jfr. Frdn. 1671 $^{27}/_{7}$ S. 49 ff. Statskollegiet fortsatte stadig sine Forhandlinger om Ordningen af Landrytteriet, indtil de endelig førte til en fornyet Forordning om Landrytteriet og Ryttergaardene i 1672, se Statskoll.s Protok. 1672 $^{12}/_{2}$ Bl. 52 med Dokumenter og $^{19}/_{2}$ Bl. 52 f., Frdn. 1672 $^{2}/_{3}$ S. 122 ff.

[21]) Frdn. 1670 $^{30}/_{9}$ S. 25 f.

[22]) Statskoll.s Protok. 1671 $^{30}/_{1}$ Bl. 27 ff. med Dokum. Se Betænkningens Punkt 1 og 4 1671 $^{1}/_{2}$.

rykkede 3 Kompagnier ind i Danmark af 5, som Gyldenløve havde hvervet, og snart fulgte flere efter.[23])

I Hertugdømmerne blev det nationale Rytteri ogsaa indført, idet der med stort Besvær blev udlagt Gaarde, navnlig i Haderslev, Flensborg og Rendsborg Amter til et Regiment paa 500 Mand.[24]) Til at foretage Udlægningen blev der nedsat en Kommission bestaaende af Statholder Frederik Ahlefeldt, Feltmarskal Claus Ahlefeldt, og Generalkrigskommissær Henrik von der Wisch. Som i Danmark skulde Gaardbrugeren enten selv ride for Gaarden eller holde en Rytter, og Kommissionen søgte at faa Frimænd og Tingfogder, som havde de bedste Gaarde, til at paatage sig denne Forpligtelse. Da det ikke gik let nok fra Haanden, idet kun faa var villige,[25]) gik man frem efter et Forslag, som vistnok hidrørte fra Feltherre Hans Schack, Statholder Frederik Ahlefeldt og Skatmester Holger Vind, som i Efteraaret 1670 afgav en udførlig Betænkning til Kongen om Indretningen og Underholdningen af Hæren i Hertugdømmerne og om Forhold vedrørende Hæren i Almindelighed. Efter denne skulde alle øde Gaarde overlades enten til forhenværende Ryttere eller til Bønder fri for alle Skatter og Afgifter paa Livstid, mod at de gjorde Ryttertjeneste af dem, endvidere vilde man opfordre forhenværende Officerer og Ryttere, som sad paa besatte Gaarde til at ride af dem mod Frihed for alle Afgifter, og endelig vilde man se at faa Frimænd og Fogder til at ride for deres Gaarde mod Fritagelse for Skatter. Efter et i denne Anledning forfattet Overslag fandtes der i Haderslev Amt 367½ øde Gaarde, som ansattes til 244 Ryttere, i Flensborg Amt 19½ øde Gaarde, som kunde holde 39 Ryttere, og i Rendsborg Amt 39 øde Gaarde til 78 Ryttere. Resten skulde skaffes paa den ovenfor angivne Maade, hvortil ogsaa var beregnet besatte Gaarde i Slesvig Domkapitel og Fogedgaarde i Segeberg Amt. Hele Udlæget beregnedes til at ville foraarsage en Afgang i Afgifter og Skatter paa 9429 Rdl. aarlig.[26]) Naar Forslaget lod sig gennemføre, var det meget praktisk, da man paa den Maade fik besat de øde Gaarde, men

---

[23]) R. E. 1672 $^{22}/_{10}$ Nr. 624.

[24]) Vaupell c. l. I, 90, se ovenfor S. 350.

[25]) Krigskoll.s Indk. Sager 1670 $^{16}/_{7}$ Nr. 96, $^{11}/_{7}$ Nr. 99, $^{5}/_{8}$ Nr. 123, $^{13}/_{8}$ Nr. 134.

[26]) c. l. 1670 Nr. 286, Betænkning 1670 $^{29}/_{10}$ m. m.

da Rytterne ikke kunde begynde paa bar Bund, voldte Gennemførelsen en Del Vanskeligheder, og endnu i 1672 var ikke alt i Orden.[27])

Af de øvrige Forandringer, som Kommissionen foreslog, var Ophævelsen af unyttige og Hæren uvedkommende Udgifter samt en mindre Reduktion. Man var efterhaanden kommen ind paa at benytte Hærens Indtægter til Formaal, som laa den mere eller mindre fjærnt, hvilket var en af Aarsagerne til, at de ikke slog til. Foruden den egentlige Hær betaltes heraf de kongelige Drabanter, Trompetere og Staldfolk, Pensioner til Generalerne, til reformerede Officerer og til andre. Frederik III., som indsaa det mislige heri, udstedte kort før sin Død en Befaling, hvori han anordnede en bestemt Rækkefølge for Udbetalingerne af Hærens Midler, saa at selve Hæren ikke kom til at mangle.[28]) Kommissionen gik, som vi har hørt, det Skridt videre, at den foreslog de unyttige Udgifter ophævede og de uvedkommende henviste til Hofetaten, hvor de hørte hjemme, hvilket Kongen billigede.[29]) Alligevel blev Forholdet ikke stort bedre end før, da Kongen handlede imod sin egen Anordning og gav Anvisninger paa Hærens Midler, som var saa sikre at gaa til.[30])

Den anbefalede Reduktion fik derimod en mere varig Betydning, hvad vi kan se af en Sammenligning mellem Reglementerne fra Tiden før og efter Forandringen. Ifølge et saadant fra Februar 1670 var Udgifterne til Hæren anslaaet til 505399 Rdl. aarlig, hvoraf det hvervede Rytteri skulde have 141071 Rdl.;[31]) men i 1672 var Udgifterne til Hæren kun ansatte til 331031 Rdl. samt Indtægten af 3780 Gaarde.[32]) Reduktionen omfattede baade Artilleri og Infanteri, og ved denne sparedes c. 30000 Rdl. aarlig.[33])

---

[27]) c. l. 1672 Nr. 131—132, 238.

[28]) c. l. 1672 Nr. 346, kgl. Befaling 1670 29/1, jfr. Orig. kgl. Rskr. til Otto Powisch.

[29]) c. l. 1670 29/3.

[30]) Se f. Eks. c. l. 1670 1/7, 6/9, 1671 11/1, 4/3, 3/4, 16/5, 24/5, 1672 16/1, 22/1, 5/8, 22/8, 1673 22/4.

[31]) Krigskollegiets indkomne Sager 1672 Nr. 353 Reglement 1670 20/2.

[32]) c. l. 1673 Nr. 148 Reglement 1672 /8.

[33]) c. l. 1672 Nr. 346 Litr. A, jfr. orig. kgl. Rskr. til Otto Powisch 1670 1/6, Vaupell c. l. I, 91.

Ved denne indskrænkede Hær blev man ikke staaende ret længe. Vi har allerede hørt, at Gyldenløve havde hvervet et Rytterregiment paa 500 Mand i Slutningen af 1672,[34]) og ved samme Tid overvejede man, hvad det vilde koste at bringe en Hær paa 25000 Mand paa Benene, naar Hæren i Norge og paa Bornholm blev uforandret. Omkostningerne herved og paa Underholdningen af en saadan Styrke var saa store, at Danmark umuligt kunde tilvejebringe dem ved egen Hjælp.[35])

Hvervningen og Udrustningen alene kostede 251827 Rdl.,[36]) og senere regnede man ud, at det vilde koste 120000 Rdl. maanedlig at underholde den danske Hær, naar den forøgedes til 6000 Ryttere og 14000 Mand Infanteri.[37]) For at tilvejebringe saadanne Midler var store overordentlige Skatter nødvendige. Begge Dele kom først i 1675, men fra August 1673 begyndte den Forskydning af den danske Hær fra Nord imod Syd, som Forholdene til Udlandet krævede.[38])

I Norge talte Hæren ved Christian V.s Tronbestigelse 9734 Mand Infanteri, fordelt i 6 Regimenter, og 8 Kompagnier Rytteri paa tilsammen c. 1000 Mand samt Artilleri- og Fæstningsbetjente og Generalstaben, i alt c. 11000 Mand, som med Indtægterne af Ryttergaardene kostede 131848 Rdl. om Aaret. Gyldenløve og Jørgen Bjelke foreslog i deres store Erklæring af Juni 1670 Besparelser herpaa til et Beløb af 31944 Rdl., saa at den norske Hær efter deres Plan skulde koste 99904 Rdl. om Aaret. Dette vilde de opnaa ved at indskrænke Rytteriet til Halvdelen og i Stedet for oprette 2 Dragonkompagnier samt spare Gefrejderne ved Infanteriet. Af dette vilde de udsondre et særligt Marinekorps paa 4 Kompagnier, taget af de Folk, som laa ved Søkanten og var vante til Søen. Dertil vilde de føje 2 Kompagnier, som skulde udskrives i Nordlandene, saa at der saaledes opstod et Marinekorps paa 6 Kompagnier, der ogsaa kunde bruges til Tjeneste paa Flaaden. Dette Forslag blev i alt væsentligt gennemført, og der tillagdes den norske Hær 102000

---

[34]) Krigskoll.s indk. Sager Nr. 457—58. Der var nedsat en Kommission til at raadslaa om dets Underholdning, og den vidste intet andet Middel end en overordentlig Skat, Betænkning 1672 $^{2}/_{11}$.

[35]) c. l. 1673 Nr. 7, jfr. Nr. 49.

[36]) c. l. 1673 Nr. 7.

[37]) c. l. 1673 Nr. 49.

[38]) c. l. 1673 Nr. 521.

Rdl. aarlig foruden 1052 Gaarde. Hæren bestod herefter af 12034 Mand, fordelte paa følgende Maade: Generalstab og Kommissariat 6, Landkavalleri 501, Landdragoner 300, Landinfanteri 9656, Garnisoner 534 og Marineregimentet 1037 Mand.[39])

I den kongelige Del af Hertugdømmerne udgjorde Hærstyrken den 1. Januar 1670 2237 Mand foruden de menige i de 11 Kompagnier nationalt Fodfolk („Landmilits") og kostede 96617 Rdl. aarlig. Hertil skulde der svare en Indtægt af 118598 Rdl.,[40]) saa at der altsaa var noget til overs til Fæstningsbygning og uforudsete Udgifter. Men denne Beregning holdt neppe Stik, da vi fra samme Aar har et andet Reglement omtrent med samme Udgift, men kun med en Indtægt til 98199 Rdl., hvoraf 2762 Rdl. endda var tvivlsomme.[41]) Dette mindre Beløbs Rigtighed bekræftes af de Klager, der lød over, at Hæren ikke kunde faa sine Penge,[42]) og gennem Erklæringen fra den ovenfor omtalte Kommission om Ordningen og Underholdningen af Hæren i Hertugdømmerne. Ifølge denne skulde Udgifterne udgøre 97180 Rdl. og Indtægterne 104791 Rdl. efter det ved Aarets Begyndelse opsatte Reglement. Men da Landdagen kun havde bevilget 8 Rdl. af hver Plov i Steden for de anslaaede 10 Rdl., og 450 Plove var afgaaede til Ryttergods, og Hertug Christian af Glücksburg havde faaet 10 Aars Opsættelse med sine Skatter, vilde Indtægterne ikke indkomme som beregnet. For at faa disse til at slaa til for Aaret 1670 anbefalede Kommissionen en Ekstraskat af 1 Rdl. paa hver af de kongelige Amtsplove i November Maaned, men for Fremtidens Skyld at foretage forskellige Reduktioner og Omlægninger samt en Forhøjelse af det nedsatte Plovtal for Haderslev Amt og Itzehoe By. Endelig maatte Skatterne af Altona By og af det bortskødede Segeberg Amt, som hidtil var indbetalte i Kongens eget Kammer, tillægges Hæren. Ved disse og andre Foranstaltninger vilde Indtægterne komme op paa 100371 Rdl., medens de uden dem kun havde udgjort 88231 Rdl. Ved samme Lejlighed anviste

---

[39]) Meddelelser I, 396 ff., Krigskoll.s indk. Sager 1671 Nr. 84, S. T. 1671 $^{15}/_{3}$ Nr. 237, Vaupell c. l. I, 88.

[40]) Krigskancelliet. Etater, Reglementer, Tabeller og Beregninger 1662—1690. Holstenske Militæretat, indrettet 1670 $^{1}/_{1}$.

[41]) Krigskoll.s indk. Sager 1670 Nr. 127.

[42]) c. l. 1670 $^{7}/_{10}$ Nr. 228.

Kommissionen Midler til at faa betalt en Del af den holstenske Hærs resterende Penge, som ved Nytaar 1670 var 25768 Rdl. Aarsagen til, at man var kommen saa langt bagud, var, at de afdelte Fyrster ikke betalte deres Skatter. Der skulde nu gaas skarpt frem imod dem for at faa noget.[43]) I nær Tilslutning til dette Forslag udkom der den 12. Novbr. 1670 et Reglement med en Udgift paa 100174 Rdl.[44])

Imidlertid viste det sig snart, at denne Sum ikke slog til, idet Udgiften efter Forandringen med Rytteriet vilde blive c. 102000 Rdl. foruden Indtægten af 561 Gaarde. Hærstyrkens Størrelse var ved denne Tid 565 Ryttere, 106 Artillerister, 3236 Mand Infanteri, hvoraf 1280 udskrevne og 1956 hvervede.[45]) Regeringen overdrog derfor i Sommeren 1671 Hans Schack, Statholder Frederik Ahlefeldt og Generalkrigskommissær Otto Powisch at forfatte et nyt Reglement for Hæren i Holsten. Efter dette ansloges Indtægterne til 103369 Rdl. og Udgiften til 102000 Rdl. samt Indtægten af de udlagte Gaarde.[46]) Men allerede om Efteraaret kunde Henrik von der Wisch paavise, at det ikke vilde slaa til, da Udgifterne vilde blive 103620 Rdl., men Indtægterne kun 101752 Rdl., eftersom 494 Plove, der var ansatte til 1617 Rdl., intet betalte.[47])

Af disse Oplysninger kan vi fastslaa, at i Tiden fra Christian V.s Tronbestigelse til de overordentlige Foranstaltninger i Anledning af, at Krigsfaren begyndte, talte Hærstyrken i Holsten c. 4000 Mand og kostede c. 104000 Rdl. aarlig foruden Indtægten af de 561 Gaarde, som var udlagte til det nationale Rytteri.

I Grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst blev man for Hærens Vedkommende staaende ved Ordningen af 1669, idet Udviklingen af den stadig lammedes af Splid mellem Guvernøren Grev Anton og den kommanderende General Gustav Adolf von Bauditz.[48]) Der var jævnlig Tale om Genoprettelse af Landmilitsen, hvorved man vilde bruge Betjente og Fogder, som før havde gjort Krigs-

[43]) c. l. 1670 Nr. 286 Erklæring $^{29}/_{10}$ med Bilag, jfr. 1671 Nr. 8.
[44]) c. l. 1672 Nr. 373, en Fortegnelse af H. v. der Wisch af 1671 $^{27}/_{10}$.
[45]) c. l. 1671 Nr. 226, et Reglement over Militien 1671.
[46]) S. T. 1671 $^{11}/_{7}$ Nr. 555, $^{29}/_{7}$ Nr. 630, Indlæg til orig. kgl. Rskr. til Kammerkoll. 1671 $^{29}/_{7}$.
[47]) Krigskoll.s indk. Sager 1672 Nr. 373, Fortegnelse 1671 $^{27}/_{10}$.
[48]) c. l. 1672 Nr. 29, jfr. Nr. 58, 133 og 134 samt 261.

tjeneste, og reformerede Officerer, som kunde nøjes med halv Gage;[49]) men det blev ikke til noget.

Ordningen af Bornholms Forsvar var Genstand for gentagne Overvejelser, da Indbyggerne klagede over deres slette Kaar. Fra 1666 af havde Militsen paa Øen udgjort c. 700 Mand, til hvis Underholdning var medgaaet 11221 Rdl. aarlig samt Indtægten af 31 Gaarde. Nu blev Styrken nedsat til 659 Mand, men Udgifterne til 5154 Rdl. og Indtægten af 29 Gaarde, idet de to hvervede Kompagnier blev aftakkede og de udskrevne Kompagnier forstærkede.[50]) Da Indvaanerne alligevel klagede, blev der nedsat en Kommission til at undersøge Sagen. Efter dennes Forslag blev Hærstyrken indskrænket til 655 Mand, hvortil der skulde udlægges 67 Gaarde og ydes 1211 Rdl. aarlig i Penge. Hvad Soldaterne herved kom til at mangle i Løn, skulde de foreløbig have i Korn, der udleveredes af Hærens Magasiner. Til at iværksætte Ordningen skulde der sendes Kommissærer til Øen, som skulde udvise Gaardene og paaligne Pengene, som var 116 Rdl. 16 Sk. maanedlig.[51]) Dette udførtes i Efteraaret 1671 af Christen Skeel Jørgensen og Thomas Finke. Fra August 1673 ophørte Udleveringen af Korn til Øen, og Beboerne maatte fra den Tid svare 451 Rdl. 77 Sk. maanedlig eller 5154 Rdl. aarlig i Skat.[52]) Kommissærerne havde affattet en Matrikel for Øen, hvorefter Landets Hartkorn blev sat til 7774 Td. 2¼ Fdk. og Købstædernes og Fiskelejernes til 355 Td. 4 Skp. 2½ Fdk., i alt 8129 Td. 5 Skp. ¾ Fdk.,[53]) hvoraf der fra 1. August 1673 svaredes 2 Slettemark aarlig af hver Tønde, altsaa langt mindre end i Monarkiets øvrige Lande.

Samtidig med at man reformerede Hæren og søgte at indskrænke Udgifterne ved dens Underholdning, blev der ogsaa draget Omsorg for Fæstningerne, Magasinerne og Feltartilleriet. I Dan-

---

[49]) c. l. 1670 Nr. 195, 1671 Nr. 69.
[50]) c. l. 1670 Nr. 98, 116 Betænkning 1670 $^{14}/_{7}$, 287 Reglement 1670 $^{1}/_{8}$.
[51]) c. l. 1671 Nr. 287 Betænkning 1671 $^{24}/_{7}$.
[52]) Pakken, Bornholms Amts Kontributions Regnskaber 1663—83, Læget, Aktstykker til Kontributionsbeskatningen. Heri Kopi af Skattebrev 1673 $^{27}/_{9}$.
[53]) Krigskoll.s indk. Sager 1672 Nr. 349.

mark arbejdedes der særlig paa Københavns Befæstning,[54]) og i Hertugdømmerne fortsatte man Arbejdet paa Rendsborg Fæstning, hvorpaa der fra Maj 1669 til August 1671 blev anvendt 74213 Rdl. I Efteraaret 1673 var denne Fæstning saa godt som færdig.[55]) Samtidig byggede man Hittler Skanse, som laa paa en Ø i Elben Vest for Wedel i Herskabet Pinneberg. Paa denne anvendtes i 1672—1673 11172 Rdl.[56])

I Grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst havde man besluttet at befæste Oldenburg og udbedre Delmenhorst trods de store Udgifter, som det første Arbejde vilde medføre, der var anslaaede til ikke mindre end 20000 Rdl. Ved Arbejdet skulde den derværende Hærstyrke bruges; men Befolkningen skulde ogsaa arbejde med, da dens Skatter var bleven nedsatte fra 42000 til 30000 Rdl. aarlig. De 12000 Rdl., Hæren derved kom til at mangle, udbetaltes af Kammerindtægterne. Fæstningsarbejderne her blev neppe færdige, til Krigen begyndte.[57])

Ved Magasinvæsenets Udvikling spillede Nikolaj Bennick en Rolle, og han blev øverste Tilsynshavende ved Magasinerne i Danmark og Hertugdømmerne. Hans største Bedrift var Fremsættelsen og Iværksættelsen af en Plan om Indretningen af et Bagers og Bryggers for Hoffet, Holmen og Københavns Garnison, men Foretagendet mislykkedes.[58]) I 1672 oprettedes et bestandigt Kornmagasin i København ved Udskrivning hos Borgerne.[59]) I Hertugdømmerne omdannedes Slottet i Rendsborg til et Kornmagasin,[60]) og i Norge blev der oprettet et forenet Magasin for Land- og Søetaten i Christiansand.[61])

---

[54]) S. T. 1670 18/2 Nr. 109, 2/4 Nr. 201, 11/4 Nr. 212, 30/4 Nr. 285, 28/6 Nr. 422—423, R. E. 1671 12/4 Nr. 343.

[55]) S. T. 1670 23/4 Nr. 261, Krigskoll.s indk. Sager 1670 Nr. 13 Litr. B, Nr. 234, 1671 Nr. 237, kgl. Befal. til Fr. Ahlefeldt 1671 16/6, Nr. 304, 1673 21/3 Nr. 124, 4/9 Nr. 478 (Krigskoll.s Relation).

[56]) c. l. 1672 /7 Nr. 290, 1673 Nr. 345, 412.

[57]) c. l. 1670 Nr. 195, Instruks for Landraad Detlev v. Ahlefeldt 1670 11/6 og 2/7, 1670 19/11 Nr. 314, 1672 22/2 Nr. 133, 20/6 Nr. 261.

[58]) c. l. 1671 Nr. 133 og 154, Statskoll.s Protokol 1671 10/4 Bl. 37.

[59]) S. T. 1672 12/1 Nr. 47, Rothe, Christian V.s Reskripter S. 133 ff.

[60]) R. ty. E. 1672 29/8 Bl. 112.

[61]) S. T. 1671 11/7 Nr. 547.

VI. Udgifterne til Hæren 1671—1675.

Fra den Tid, da Rytteriets Underholdning fornemmelig skete ved udlagte Gaarde, er det vanskeligt at angive, hvad Militærvæsenet egentlig kostede.

Til det nationale Rytteri i Danmark var der udlagt 3652 Gaarde[1]) eller c. 29216 Td. Htk., saafremt hver af dem var paa gennemsnitlig 8 Td. Htk. Af disse havde man beregnet, at Rytterne skulde have en Indtægt af c. 20 Rdl. af hver aarlig, som altsaa vilde blive c. 73040 Rdl. Men der er neppe Tvivl om, at Underholdningen af Rytteriet kostede Staten langt mere end denne Sum. Alene Formindskelsen i Jordebogsafgifterne ved Udlæget maa have været c. 44000 Rdl. aarlig, da der toges af de bedste Gaarde, og Afgangen i Skatter har ikke været meget mindre, naar vi medregner Korn- og Proviantskatterne. Foruden disse Gaarde, hvoraf Rytteriet underholdtes, var der udlagt 128 Gaarde til Officererne ved Landmilitsen, som gennemgaaende var langt større end Ryttergaardene, saa at Statens Indtægtstab ved samtlige Militærgaarde maa beregnes til over 90000 Rdl. aarlig. Hertil kom Sognerytternes Underholdning, som kan ansættes til c. 38400 Rdl. aarlig, naar vi efter Forordningen beregner 48 Rdl. til hver og sætter deres Antal til c. 800.[2])

I Hertugdømmerne slap Staten billigere, da Rytteriet fortrinsvis blev underholdt af de øde Gaarde, som i Forvejen ingen videre Indtægter gav. Som vi har hørt, regnedes hele Afgangen i Afgifter og Skatter ved Udlæget kun til 9429 Rdl. aarlig. Ligesom i Danmark ansattes den Indtægt, Rytterne skulde have af Gaardene til 20 Rdl. af hver, og da der blev udlagt 561 Gaarde,[3]) blev Hærens Indtægt af dem herefter c. 11220 Rdl. aarlig.

I Norge havde Hæren 1052 Gaarde,[4]) som efter en Indtægt af 20 Rdl. af hver ydede c. 21040 Rdl. aarlig.[5])

---

[1]) Krigskoll.s indk. Sager 1673 Nr. 148, Militæretaten i Danmark 1672 $/_{8}$.
[2]) Orig. kgl. Rskr. til Otto Powisch 1670 $^{23}/_{7}$. Vaupell c. l. I, 91 nævner 1128 Sogneryttere i Danmark. Frdn. om Sognerytteres Traktement 1670 $^{30}/_{9}$.
[3]) Krigskoll.s indk. Sager 1671 Nr. 226.
[4]) c. l. 1671 Nr. 84.
[5]) Omkostningerne har dog vistnok været større.

Disse Summer maa vi have i Erindring, naar vi vil gøre os en Forestilling om, hvad Militærvæsenet kostede, da de jo ikke er opførte i Regnskaberne.

Ifølge Hovedregnskaberne blev der i Tiden 1671—1675 udgivet 3630090 Rdl. til Hæren i hele Monarkiet eller 726015 Rdl. i Gennemsnit om Aaret, altsaa nok saa meget som i de 8 Aar fra 1663—1670. Aarsagen hertil var den stærke Stigning i 1675, thi naar vi tager dette Aar fra, bliver Middeludgiften kun 672678 Rdl. eller 49079 Rdl. mindre om Aaret end fra 1663—1670. Som ovenfor antydet er Udgiftsnedgangen dog kun tilsyneladende, da Indtægtsnedgangen paa Grund af Ryttergodsudlæget var langt større end den Sum, som sparedes paa Hærudgifterne. Men Rytteriet var sikkert blevet langt bedre end før. Naar vi ser paa Hærudgifterne i de enkelte Dele af Monarkiet, maa vi ikke forbavses over det uforholdsmæssig store Beløb, vi møder i Hertugdømmerne. Aarsagen hertil var, at Monarkiets Hærafdelinger i de sidste to Aar af Perioden bevægede sig mod Syd, saa at der skete langt større Udbetalinger af Hertugdømmernes Krigskasse end under almindelige Forhold. Udgiften var her i Aarene 1671—1675 1043704 Rdl. eller 208741 Rdl. i Gennemsnit om Aaret, medens den i 1663—1670 kun havde været 152368 Rdl. aarlig. Stigningen stammede udelukkende fra de to sidste Aar af Perioden. I 1674 var Udgiften 231110 Rdl. og i 1675 endog 366944 Rdl., uagtet vi langt fra har alle Udgifter til Hæren med, da vi for Hertugdømmernes Vedkommende er sluttet af omtrent ved 1. Juli. I de tre første Aar af Perioden var Middeludgiften kun 148550 Rdl., som var 3818 Rdl. mindre end i den foregaaende Periode, men adskilligt mere end Overslaget lod vente, selv om vi fradrager Rigs- og Kredspengene, der udgjorde i de 3 Aar i alt 19805 Rdl. eller 6602 Rdl. aarlig. Hvad Norge angaar, har vi neppe alle Udgifter. De beløb sig til 526143 Rdl. eller 105229 Rdl. om Aaret, noget mere end i forrige Periode og lidt højere end Overslaget.

For Danmarks Vedkommende beløb Militærudgifterne sig i disse 5 Aar til 2060243 Rdl. eller 415049 Rdl. i Gennemsnit aarlig. Det var over halvtredsindstyve Tusinde Rdl. mindre aarlig end i forrige Periode, men Tallet er ogsaa for lille, da en stor Del af Danmarks Hærudgifter i de to sidste Aar blev udbetalte i Hertugdøm-

merne. Sammenligner vi de afholdte Udgifter med Overslagene for 1673—1675, er disse sidste ikke saa lidt højere end Udgifterne, men Aarsagen er som sagt, at Pengene er udbetalte andensteds.[6])

[6]) Overslagene 1673—1675 beløb sig i alt til 1455324 Rdl., medens Udgifterne kun var paa 1172900 Rdl., og saa bør Overslagene endda forøges med 178873 Rdl., da det for 1675 blev fraveget saa meget i Aarets Løb paa Grund af Krigen. Hovedbog over Konsumtionen og Købstædernes Skatter i Danmark 1673, 74 og 75.

TREDIE KAPITEL.

Søetaten.

I. Flaadens Tilstand og Indtægter under Frederik III.

Ved Enevældens Indførelse var Flaadens Tilstand kun maadelig, og at bringe den paa Fode igen var en af de Opgaver, som forelaa. Det synes dog ikke, at Regeringen har været synderlig ivrig derfor. Indtægterne var i de første Aar kun smaa, og da Omsorgen for Hærens og Hoffets Fornødenheder laa de styrende mere umiddelbart paa Hjerte, maatte Flaaden vente til bedre Tider. Det var ogsaa store Summer, man behøvede. Ifølge Budgettet af 1662 var der Brug for 419185 Rdl. til Søetaten for et Aar.[1]) En saadan Sum kunde der ikke være Tale om at skaffe til Veje. Man maatte nøjes med mere beskedne Beløb. I det hele taget kan vi gennem Hovedregnskaberne kun paavise en Indtægt for Søetaten i Aarene 1661—1662 af 55588 Rdl., og denne Sum er ikke en Gang sikker, da vi i disse Aar vanskeligt kan sondre mellem Udgifterne til denne og de to andre Etater, navnlig Hofetaten.[2])

Først ved Budgettet af 28. April 1663 blev der tillagt Søetaten bestemte Indtægter, som skulde beløbe sig til 210000 Rdl. aarlig, nemlig Indtægterne af Amterne og Stempelpapiret i Danmark og Norge, den større Halvdel af Købstedskatterne i Danmark, 71000

---

[1]) Budstikken 1823 Sp. 632 ff.

[2]) Klædekammerregnskabet, som fra 1663 bliver en vigtig Kilde til Oplysning om Søetatens Indtægter og Udgifter, er for disse to Aar ikke brugeligt. Det samme Regnskab omfatter nemlig Tiden 1657—1663 og indeholder næsten kun Oplysninger om Aarene 1657—1660. Desuden omfatter det alle tre Etater, uden at der er sondret tilstrækkeligt mellem dem. Jfr. H. D. Lind, Kong Frederik den Tredjes Sømagt S. 211 og 220.

Rdl. af Skatterne i Norge, Tømmertienden og Afgiften af den islandske Handel.[3]) Men flere af disse Indtægter var af en mislig Natur. Amtsindtægterne var paa Grund af Krongodsudlæget og de store Skatter i stadig Nedgang, og en betydelig Del af dem blev siden tillagt Hofetaten. I Tilfælde af Krig vilde Tømmertienden gaa stærkt ned, som det snart skulde vise sig, og Afgiften af Islands Handel vilde ophøre. Med Indtægterne af de norske Skatter var der stadig noget i Vejen, da den norske Hær ogsaa fik sit Underhold af disse og derfor af og til greb ind paa Søetatens Omraade.[4]) Kun Papirsindtægterne var nogenlunde sikre; men ogsaa her maatte Søetatens Tarv undertiden vige for Hofetatens.[5])

Hvorledes Sagerne stod, ser vi bedst af en Erklæring om Søetatens Forhold, der i November 1665[6]) blev afgivet af Rigsadmiral Henrik Bjelke og Rentemester Mogens Friis. Ifølge denne havde Kongen i 1663 tillagt Flaaden 200000 Rdl., hvoraf der hidtil kun var indkommen 170000 Rdl. aarlig, da Resten var gaaet til andre Udgifter. De manglende 30000 Rdl. faldt hovedsagelig paa Aggershus og Bergenhus Amter og hidrørte vel fra Indtægten af Skatterne, som den norske Hær gjorde Søetaten stridig. Endvidere havde Søetaten mistet 10000 Rdl. aarlig af Jordebogsindtægterne af Københavns, Frederiksborg og Kronborg Amter, som for kort Tid siden var lagte til Hofetaten, saa at den aarlige Indtægt kun var 160000 Rdl. Uagtet Indtægterne saaledes var blevne betydelig mindre end oprindelig paaregnet, var Udgifterne stegne, idet Personalet ved Holmen og Tøjhuset var blevet forøget saa meget, at Kost og Løn i et Aar nu vilde udgøre 130000 Rdl. mod 45174 Rdl. tidligere. I det hele taget vilde Søetaten fordre 299600 Rdl. aarlig, om der skulde fortsættes

---

[3]) Jfr. ovenfor S. 65.

[4]) R. E. 1666 $^{10}/_{2}$ Nr. 2402, $^{10}/_{3}$ Nr. 2469, $^{23}/_{2}$ Nr. 2438, jfr. Krigskoll.s indk. Sager 1663 Nr. 430, 1665 Nr. 185, 1666 Nr. 37.

[5]) Se f. Eks. R. E. 1665 $^{22}/_{10}$ Nr. 2251. Af Bruttoindtægten af Stempelpapiret i Danmark og Norge, som i Tiden 1661—1675 kan anslaas til c. 476000 Rdl., modtog Søetaten kun c. 318000 Rdl. Resten 158000 Rdl. gik til Administrationsomkostninger og andre Formaal, navnlig Hofspisningen, Hof- og Civillønninger og Gældens Afbetaling og Forrentning.

[6]) 1665 $^{26}/_{11}$ i Pakken, Krigskancelliets indkomne Sager Søetaten vedrørende 1665—75.

paa den Maade, som det da gik. Endelig havde Etaten en Gæld paa 167570 Rdl., hvoraf noget maatte betales og Resten forrentes, om Krediten skulde opretholdes. Tillige maatte man i Tide tænke paa Midler til en overordentlig Udrustning til Foraaret.

Det Liv, hvorom denne Erklæring vidner, der har hersket i Søetaten i 1665, skyldtes Udsigterne til, at den danske Stat kunde komme til at deltage i den Søkrig, der herskede mellem England og Holland. I det hele taget var der med Curt Adelaers Ansættelse i 1663 kommet større Liv over Søetaten, men noget betydeligt kunde ikke udrettes, før der skaffedes overordentlige Midler til Veje, og de kom først med Krigen, hvori vi fra 1666 deltog paa Hollands Side mod betydelige Subsidier. Ved Hjælp af disse og ved Indtægten af de overordentlige Skatter, som samtidig blev udskrevne, bragtes Flaaden saa stærkt i Vejret, at Frederik III. uagtet den Stilstand, som indtraadte efter Krigen, ved sin Død kunde efterlade en Flaade, der var stærkere end den, han modtog ved sin Regeringstiltrædelse i 1648.[7])

For at forebygge den Splid, som havde hersket mellem den norske Hær og Søetaten om Indtægten af de norske Skatter, gik man over til en anden Deling af disse. Medens man tidligere havde fordelt dem efter Skattens Art, fordelte man dem nu efter Skattekredsene. Fra en Deling paa langs gik man over til en Deling paa tværs, hvorved den enkelte Etat fik sit bestemte Omraade af Landet at hæve sine Indtægter fra. Delingen er gennemført i et Budget fra anden Halvdel af Treserne, hvorefter Skatterne fra Stavanger, Agdesiden, Tønsberg, Brunla, Bratsberg og Lister Amter samt fra Købstæderne, Kapitlerne og Præsteskabet er tillagte Søetaten. Desuden har den faaet Indtægterne af Fiskeskatten og Købstædernes Smørskat i Norge, Islands Handels Afgift, Papirsskatten i begge Riger, sin forrige Andel af Købstedskatterne i Danmark, Okse- og Flæskeskatten samt Kornskatten, ialt 213450 Rdl.[8])

Paa dette Budget levede Flaaden til Juli 1670, men det har neppe kunnet overholdes, i hvert Fald ikke i de sidste Aar, i hvilke Pengemangelen var saa stor, at Regeringen kun med største Besvær

[7]) H. D. Lind c. l. S. 313 f.

[8]) R. E. 1666 $^{25}/_{3}$ Nr. 2621, Overslag i Pakken, Ekstrakter og Fortegnelser Rigets Indtægter og Udgifter vedkommende 1660—80.

fik saa mange Penge bragt til Veje, at den kunde faa aftakket det Ekstramandskab, som havde været indkaldt og hvervet i Anledning af Krigen.[9])

II. Udgifterne til Flaaden 1663—1670.

For de to første Aar efter Regeringsforandringen kan vi ikke med nogen Sandsynlighed angive, hvad der er givet ud til Søetatens Fornødenheder. Anderledes bliver Forholdet fra 1663, da der frembyder sig forskellige Veje, ad hvilke vi kan naa et Resultat. Ifølge Søetatens Hovedbøger modtog denne i det hele gennem Skatkammeret fra Marts 1663 til Juni 1670 1086433 Rdl. Desuden laante Kongen 1669 Søetaten 10676 Rdl., som anvendtes paa en Udrustning til Ostindien og altsaa egentlig ikke vedkom Flaaden. Med denne Sum blev Søetatens Indtægt 1097109 Rdl. I samme Tid var der imidlertid brugt for 40400 Rdl. mere, men der havdes Beholdning af Materialier, som svarede til denne Sum, hvormed Udgiften oversteg Indtægten.

Gaar vi til de forskellige Hovedregnskaber, i hvilke der er opført Udgifter til Søetaten, faar vi for Tiden 1663—1670 et Beløb paa 1228658 Rdl. eller 153582 Rdl. i Gennemsnit om Aaret.[1]) Forskellen mellem de to Beløb for Søetatens Udgifter, 91149 Rdl., er ikke

[9]) S. T. 1668 $^{17}/_{3}$ Nr. 216—217, jfr. H. D. Lind c. l. S. 293 f.

[1]) Kilderne til Oplysningen om Søetatens Indtægter og Udgifter 1663—1670 er: Rigens Regnskaber, Klædekammerregnskaberne, Jesper Nielsen Hutfelds jydske Kommissærregnskaber, Jens Poulsens norske Kommissærregnskaber, Prinsessestyrregnskaberne, Hovedbogen over Tolden for 1669, Søetatens Zahlmesters Regnskab 1670 $^{1}/_{7}$—$^{31}/_{12}$ og Glückstadt Krigskasseregnskab. Disse er benyttede saaledes, at der er passet paa, at ingen Sum er medregnet to Gange ved Indbetaling fra den ene Kasse til den anden. Herved fremkommer følgende Udgifter til Søetaten: Rigens Regnskaber 633445 Rdl., Klædekammerregnskaberne 151681 Rdl., Hutfelds Regnskaber 183894 Rdl., Jens Poulsens Regnskab 62814 Rdl., Glückstadtkassens Regnskaber 2991 Rdl., af Prinsessestyren for 1665 45000 Rdl., af den norske Told for 1669 27588 Rdl., Zahlmesterregnskabet 121245 Rdl., ialt 1228658 Rdl.

større, end at den forklares af, at Hovedbøgerne afsluttedes den 30 Juni, medens Udgifterne i Hovedregnskaberne er medtagne indtil Udgangen af Aaret 1670.

Af de Beløb, som blev anvendte paa Søetaten, stammede et Par Tusind Rigsdaler i hele Tidsrummet fra Krigskassen i Glückstadt, idet der derfra udbetaltes Penge til Besætningen paa Vagtskibet paa Elben, men ellers kom Pengene dels fra Danmark og dels fra Norge.

Vi har dog her langt fra alt, hvad der blev anvendt paa Søetaten i det nævnte Tidsrum. For det første indkom en stor Del af dens Indtægter in natura, uden at vi kan gøre Regnskab for dem. Dette var saaledes i væsentlig Grad Tilfældet med Okse- og Flæskeskatten, Kornskatten, Tømmertienden samt Fiske- og Smørskatten. Indtægten af disse Skatter kan anslaas til over 77000 Rdl. aarlig, hvoraf kun en mindre Del er kommen med i vor Opgørelse efter Hovedregnskaberne. Dernæst har vi ikke hele det Beløb med, som anvendtes paa Søetaten af Subsidierne, som Holland ydede i Anledning af vor Deltagelse i Krigen mod England. Af disse blev der anvendt paa Søetaten og til Krigsfornødenheder 1666 389728 Rdl. og 1667 301192 Rdl. Desuden modtog Søetaten inden 15. Juli 1670 78284 Rdl. og i de første Aar af Halvfjerdserne 6788 Rdl. af dem, eller i alt 775992 Rdl.,[2]) hvoraf kun 234053 Rdl. er førte til Udgift paa Søetaten i vor Opgørelse efter Hovedregnskaberne. Der blev altsaa udgivet 541939 Rdl. mere paa Søetaten, end der findes i den nævnte Opgørelse, og af denne Sum faldt 535151 Rdl. inden for Perioden 1663—1670. Udgiften til Søetaten i dette Tidsrum bliver derved mindst 1763809 Rdl. eller 220476 Rdl. gennemsnitlig om Aaret.

De største Udgifter faldt i Krigsaarene 1666 og 1667, hvor de i det første Aar maa have været henved en halv Million og i det andet Aar over 350000 Rdl.

---

[2]) Af disse Indtægter anvendtes 1666—1667 182800 Rdl. paa Leje af 8 hollandske Skibe, som var med i den danske Flaade. Se Regnskab Litr. B. i Pakken, Gabriel Marselis's Regnskab for Indtægt og Udgift af hollandske Subsidiepenge 1666—67. V. A. III, 7.

III. Reformerne under Christian V.

Med Christian V. vaagnede Søetaten op igen; her mere end noget andet Steds viste den Sum af Energi sig, som han tilførte Regeringen dels ved sin egen utrættelige Iver og dels ved, at de Mænd fik Raaderum, som kunde og vilde udrette noget. Vi kan være i Tvivl om, hvorvidt deres Bestræbelser gik i den rigtige Retning og var til Gavn for Folk og Rige, men vi maa beundre det Arbejde, som blev udført, og den Kraft, som disse Mænd med Kongen i Spidsen satte ind paa at naa deres Maal.[1]) Faa Dage efter at Krigskollegiet havde faaet Befaling om at afgive Beretning om Hærens Tilstand og Forslag om, hvad der burde gøres til dens Forbedring og Undersaatternes Lettelse, fik Admiralitetskollegiet en lignende.[2]) Resultatet af de deraf følgende Overvejelser blev blandt andet et nyt Budget for Søetaten, der forelaa den 1. Juli. Efter dette blev der tillagt denne 300000 Rdl. aarlig eller c. 60000 Rdl. mere, end den før havde haft, naar vi til Frederik III.s sidste Reglement lægger Trælasttienden, der i Virkeligheden gik til Flaaden. Denne store Sum naaedes kun, ved at Korn-, Okse- og Flæskeskatten, som hørte til Flaadens Indtægtskilder,[3]) var ansat til 100000 Rdl. aarlig.

Det spaaede godt for Flaadens Udvikling, at der var tillagt den saa store Indtægter, men vi bliver betænkelige, naar vi hører, at heraf indkom til 26. Januar 1671 kun 79253 Rdl.[4]) Under disse Forhold var en Omlægning af Budgettet nødvendig, som tillige maatte finde Sted paa Grund af den Afgang i Proviantskatsindtægten, som

[1]) Jfr. A. D. Jørgensen, Griffenfeld I, 290.

[2]) S. T. 1670 $^{23}/_{2}$ Nr. 129, 130, jfr. A. D. Jørgensen c. l. I, 290.

[3]) Disse var følgende: af de norske Skatter 50000 Rdl., af Norges Told 50000 Rdl., Stempelpapirsafgiften 30000 Rdl., Tjære- og Trælasttienden 30000 Rdl., af Købstedskatterne i Danmark og Norge 35000 Rdl., af Strandforpagtningen i Danmark 1000 Rdl., af Islands Handel 4000 Rdl. og Proviantskatten i Danmark 100000 Rdl., ialt 300000 Rdl. Se Hovedbog for Søetaten 1670—73 Bl. 92, S. T. 1670 $^{1}/_{7}$ Nr. 440, trykt hos Chr. Bruun, Curt Adelaer S. 447 f.

[4]) Med Anvisningerne og det, som kom ind senere, blev der af de 100000 Rdl. i rede Penge, som Indtægten skulde have været fra 1. Juli til 31. Decbr. 1670, indbetalt i alt 86694 Rdl. og manglede altsaa paa dette Halvaar 16785(6) Rdl., som Søetaten aldrig fik ind. Se Krigskollegiets Søetaten vedk. Ekspeditioner 1673 Nr. 21 Bilag Litr. K.

Ryttergodsudlæget og Sædegaardsfriheden foraarsagede. Ved det nye Budget, der kom til at gælde i Aarene 1671—1672, var Indtægten af Proviantskatten nedsat fra 100000 Rdl. til 62000 Rdl., hvilket Beløb endda var for højt, da det viste sig, at den kun kunde indbringe c. 54000 Rdl. Iøvrigt var der kommen nye Indtægter til, og gamle var faldne bort, men Totalsummen vedblev at være 300000 Rdl. aarlig.[5])

Samtidig med at man søgte at skaffe Flaaden flere og mere sikre Indtægter, drog man Omsorg for at skaffe sig Underretning om, i hvilken Tilstand dens forskellige Institutioner var,[6]) og foretog en Sondring mellem den og Hæren, som paa flere Omraader havde været i Fællesskab[7]) Kun Tøjhuset vedblev at være fælles, men saaledes, at enhver havde sit, og der indførtes større Orden.[8]) Endelig satte man Kronen paa Værket ved at gøre U. F. Gyldenløve til Medlem af Admiralitetskollegiet,[9]) hvorved der tilførtes det større Energi.

I de 2½ Aar fra 1. Juli 1670 til Udgangen af 1672 var der altsaa tillagt Søetaten 750000 Rdl., hvoraf 576000 Rdl. i rede Penge. Men da der af disse kun indkom 400169 Rdl., hvorfor Søetaten kom i en stor Gæld, og det tillige ved en praktisk Prøve i 1672 viste sig, at dens Forhold ikke var, som de burde være,[10]) blev der i Februar 1673 nedsat en Kommission til at overveje en Omordning af Flaadens Styrelse og gøre Forslag til en bedre Ordning af dens økonomiske Forhold. Af denne Kommissions Betænkning erfarer vi, at Søetaten siden Juli 1670 kun havde haft den ovennævnte Indtægt i

---

[5]) Søetatens Hovedbog og S. T. 1671 $^{26}/_{1}$ Nr. 96. Budgettet saa saaledes ud: Islands Afgift og Besejling 9000 Rdl., Proviantskatten i Danmark 62000 Rdl., norske Kontributioner 76169 Rdl., Kobbertienden 7800 Rdl., Jærnværkstienden 250 Rdl., af Norges Told 69809 Rdl., Amterne i Danmark 8153 Rdl., Stempelpapir 35822 Rdl., Vrag i Jylland 1000 Rdl., Tjære- og Trælasttiende 30000 Rdl., i alt 300003 Rdl. Af ny Indtægter var der altsaa tilkommen: Islands Jordebogsafgift, Kobber- og Jærntienden samt Jordebogsafgift i Danmark.

[6]) S. T. 1670 $^{26}/_{8}$ Nr. 636, jfr. Chr. Bruun c. l. S. 273.

[7]) S. T. 1670 $^{17}/_{8}$ Nr. 604. Hans Schack, Henrik og Jørgen Bjelke samt Otto Powisch skulde udføre Delingen.

[8]) S. T. 1671 $^{26}/_{1}$ Nr. 99.

[9]) S. T. 1670 $^{29}/_{8}$ Nr. 643.

[10]) A. D. Jørgensen, Griffenfeld II, 69.

rede Penge [11]) og som Følge deraf var kommen i en Gæld paa 173132 Rdl., hvoraf 118000 Rdl. skyldtes i Lønninger. Angaaende Indtægten af Korn- og Proviantskatten kunde Kommissionen ingen Oplysninger give for Tiden indtil Nytaar 1672, i hvilken Tid Nikolaj Bennick havde forestaaet Magasinet, hvorimod den oplyste, at for 1672 udgjorde Kornskatten fra Sjælland 9707 Td. Byg, hvoraf der var indkommen c. 5442 Td., og fra de øvrige Provinser 10274 Td. Rug og 6187 Td. Byg, som skulde være indkomne. Den anslog i det hele taget Korn- og Proviantskatten med Byernes Saltskat til en Værdi af 54144 Rdl. aarlig, hvoraf Okse- og Flæskeskatten udgjorde 21861 Rdl.

Efter disse Oplysninger om de hidtil værende Indtægter meddelte den, at Udsigterne for 1673 ikke var lyse, da der kun vilde indkomme c. 161050 Rdl. af Overslagets 300000 Rdl., og at der allerede var anvist for 46938 Rdl. paa de sikreste Indtægter. Den raadede derfor til at bevare Stempelpapirsindtægterne og Korn- og Proviantskatten udelukkende for Søetaten, da det ellers vilde gaa rent galt, og at sigte Anvisningerne. Den oplyste, at Lønningerne ved Flaaden og dens Institutioner kostede 181278 Rdl. aarlig,[12]) hvorimod den ikke kunde meddele noget om, hvad der var givet ud til Materialier, og i hvilken Tilstand disse var. Kommissionen holdt paa, at Søetaten maatte beholde sine 300000 Rdl. aarlig, hvorfor der kunde holdes en Flaade i Fredstid paa 30 store og smaa Skibe, idet den satte Lønninger og Kost til 210000 Rdl., Materialier til 53000 Rdl., et nyt Skib aarlig paa 40—50 Kanoner til 33000 Rdl. og Ekstraudgifter til 4000 Rdl. Naar der derimod skulde udrustes en Flaade paa 40 Skibe, hvoraf 10 Defensionsskibe, vilde der foruden det normale medgaa 40000 Rdl. maanedlig. Den opsatte selv et Overslag [13]) over, hvorledes de 300000 Rdl. skulde skaffes til Veje.

---

[11]) Efter min Opgørelse var Indtægten 1670—1672 466438 Rdl., hvoraf 398749 Rdl. i Tiden 1. Juli 1670 til Nytaar 1673.

[12]) Heraf udgjorde Lønningerne paa Holmen 75408 Rdl., paa Tøjhuset 7656 Rdl., paa Provianthuset 1855 Rdl. og paa Bryggerhuset 850 Rdl., i alt 85769 Rdl., fremdeles Kosten 68913 Rdl. og Daglejernes Lønninger 26596 Rdl., i alt 181278 Rdl.

[13]) Dette saa saaledes ud: Islands Afgift og Besejling 9000 Rdl., Proviantskatten i Danmark 50000 Rdl. Saltskatten i Danm. 3000 Rdl., af de norske Skatter 32000 Rdl., af Købstæderne i Norge 8000 Rdl., Kobber-

Dette afveg ikke meget fra det tidligere, men Beløbene var satte med større Forsigtighed, saa at der kom til at mangle 29141 Rdl., som den foreslog at tage af en Konsumtion i de norske Byer, hvilket dog foreløbig ikke blev til noget. Af nye Indtægter var der kommen 30000 Rdl. til af Konsumtionen i Danmark.

Kommissionens Erklæring, der var ledsaget af en Række Instrukser og Reglementer vedrørende Omordningen af Styrelsen, blev i alle Henseender billiget af Kongen.[14]) Denne viste sin store Interesse for Flaaden ved i de følgende Aar at yde den betydelige Tilskud fra sit eget Kammer, da den ikke paa anden Maade kunde klare sig. Den modtog saaledes i Aarene 1673—1675 134979 Rdl. (131500 Rdl. in specie) og vedblev ikke alene under Krigen, men lige til 1691 med Undtagelse af 1684—1685 at modtage betydelige Summer af Kongens Kasse. Kongen gjorde det ikke helt uegennyttigt, da han til Gengæld i 1673—1675 lod sig tilstille 44000 Rdl. af Omslagsindtægterne, 55200 Rdl. af Hærens og 52870 Rdl. af Hofetatens Midler eller ialt 152070 Rdl. Disse Kongens Ekstraindtægter blev dog ikke ved, medens han vedblev at støtte Søetaten.

IV. Udgifterne til Flaaden 1671—1675.

Ifølge Søetatens Zahlmesters Regnskaber var Udgifterne i Aarene 1671—1675 1069673 Rdl. eller 213935 Rdl. i Gennemsnit om Aaret.[1]) I denne Sum er for Aaret 1675 indbefattet 80278 Rdl.

tienden 7800 Rdl., Jærntienden 250 Rdl., af Tolden i Norge 69809 Rdl., Tjære- og Trælasttienden 30000 Rdl., Stempelpapir 30000 Rdl., Vrag i Jylland 1000 Rdl. og Konsumtion i Danmark 30000 Rdl., i alt 270859 Rdl. Disse Indtægter forudsattes brugte saaledes: Proviant til 4000 Mand 110079 Rdl., Lønninger 124080 Rdl., Materialier m. v. 61600 Rdl. og Ekstraudgifter 4241 Rdl., i alt 300000 Rdl. Krigskancelliets Søet. vedk. Ekspedit. 1673 Nr. 20.

[14]) Krigskancelliets Søetaten vedkommende Ekspeditioner Nr. 21—[57], jfr. S. T. 1673 [18/2] Nr. 79, 5/3 Nr. 95, 10/4 Nr. 161, 21/5 Nr. 234—236, 4/6 Nr. 249, 15/7 Nr. 387, A. D. Jørgensen c. l. II, 69 ff., Chr. Bruun c. l. S. 209 ff., 273 Note 2.

[1]) Fra 1/7 1670—1675 1190918 Rdl. eller 216530 Rdl. aarlig.

af de ny hollandske Subsidier, hvorom der blev sluttet Overenskomst i 1674. Hvor vidt Flaaden yderligere har modtaget Tilskud af Subsidierne, kan ikke opgives.

Hvis vi vilde afgøre, om der blev anvendt mest paa Flaaden under Frederik III. eller under Christian V., maatte vi se bort fra Krigsaarene 1666—1667 og 1675 og henregne Aaret 1670 til Christian V.s Tid. Forholdet var da saaledes, at i Frederik III.s Tid, bortset fra de to første Aar, var Middeludgiften til Søetaten 129886 Rdl. aarlig, men i Christian V.s Tid 189311 Rdl.

Uagtet alle Bestræbelser lykkedes det først i 1675, efter at Subsidierne var begyndt at flyde, at naa op paa de 300000 Rdl., som Kommissionen havde anset for Normen. Under disse Forhold forstaar vi, at alt ikke blev, som det burde være, og vi kan ikke med A. D. Jørgensen sige: Da Søkrigen endelig udbrød, var Danmark rede. Men vi maa indrømme, at paa det Tidspunkt var der gjort alt, hvad der med de forhaanden værende Midler kunde udrettes, og Udfaldet viste, at der ikke var arbejdet forgæves.

FJERDE KAPITEL.

Udgifter til Erhvervelse af Formue, til Forrentning og Afbetaling af Gæld samt til forskellige Øjemed.

I. Erhvervelse af Formue.

Foruden til Hof, Civilembedsmænd, Hær og Flaade, der forbrugte Hoveddelen af Statens Indtægter, blev der tillige givet Penge ud til andre Øjemed som f. Eks. til Erhvervelse af Formue, til Gældens Forrentning og Afbetaling m. v., som vi ogsaa maa skænke en Omtale.

Det var kun smaa Summer, som i Løbet af Treserne udgaves til Erhvervelse af Formue, da næsten alle Handeler af den Art skete gennem Mageskifter, som vi ser bort fra her, da de ikke betegnede nogen Forøgelse af Statsformuen og som Regel ikke foraarsagede Udgifter i rede Penge.

Efter Hovedregnskaberne erhvervedes der i de to første Aar kun for 15636 Rdl., og i de følgende 7 Aar kan vi kun finde en Udgiftspost paa 1195 Rdl., som fortjener at opføres paa denne Konto. For denne Sum købtes en Gaard i Niverød.[1]) For de 15636 Rdl. erhvervede Kongen ligeledes Jordegods, hvoraf for 3334 Rdl. paa Bornholm.

I 1670 og følgende Aar stiger Udgifterne til Erhvervelse af Formue. De stammer for en stor Del fra Omslagsregnskaberne, som viser os Hovedmængden af Statens Forretninger, hvad enten den erhvervede Jordegods, optog Laan eller betalte af paa disse. Vi har

---

[1]) Se Sundtoldrgsk. 1664.

hørt saa meget om, at Staten solgte af sit Jordegods, her faar vi et Vidnesbyrd om, at den ogsaa erhvervede noget, om end det kun var lidt i Forhold til det, den afhændede. Hele Udgiften til Erhvervelser var i de 6 sidste Aar kun 118616 Rdl., hvoraf 69756 Rdl. blev givne ud til Indløsning af Krongods paa Segeberg Amt, som igen afstodes til Hertugen af Plön for en Del af hans Ret til Oldenburg og Delmenhorst. 1670 købtes en Gaard ved Rendsborg for 13500 Rdl. Næste Aar opkøbtes en Del Fordringer paa Hertugerne af Sønderborg og Nørborg paa Als, hvis Jordegods Kongen havde ladet sig udlægge i Betaling for resterende Skatter. Beløbene for de følgende Aar blev udgivne paa lignende Maade. 1674 købte Kongen f. Eks. Peder Reedtz's Have for 4000 Rdl. Endnu 1672 betaltes 3000 Rdl. paa Indløsningen af Bornholm.[2])

For hele Tidsrummet 1661—1675 kan vi gennem Hovedregnskaberne kun paavise en Udgift paa 135447 Rdl. til Erhvervelse af Formue.

II. Forrentning og Afbetaling af Gæld.

Vi har tidligere set, for hvor betydelige Summer der blev udlagt Krongods til Forrentning og Afbetaling af Gælden gennem hele det af os behandlede Tidsrum, hvorimod vi ikke har faaet noget at vide om, hvad der i rede Penge udgaves i det samme Øjemed. Den Gæld, som her er Tale om, er af en anden Art end den foregaaende, idet den for en stor Del betegner Statens løbende Gæld og de daglige Renter af den, som maatte betales; men desuden finder vi under denne Konto Renter og Afbetaling til særlig begunstigede Statskreditorer, som f. Eks. Dronning Sophie Amalie. Til Kreditorerne for den løbende Gælds Vedkommende hørte alle Statens højere Embedsmænd, som havde noget at laane ud af. Alle var de Statens Laangivere og Leverandører, og de skulde selvfølgelig først og fremmest

[2]) Se med Hensyn til disse Udgifter: Omslagsregnskaberne 1670, 71, 72, 73 og 75, Kongens eget Regnskab 1674 og Hofetatens Rgsk. 1672, Bl. 173 ff.

betales. De drev ligefrem en Slags Bankvirksomhed i Forhold til Staten. De forsynede den for en kortere Tid med Penge til en billig Bankrente. Til disse daglige Forsynere af Statens Pengebehov hørte i Treserne Christopher Gabel, Mogens Friis og Henrik Müller og i Halvfjerdserne Holger Vind, Christian Gersdorf og andre. Den betydeligste Del af de herhen hørende Udgifter afholdtes dog paa Omslaget i Kiel, hvor de største Pengeforretninger foregik, og hvor Staten havde faste Laan, som den maatte betale Renter af for at vedligeholde sin Kredit.

I Tiden fra 1664 til 1670 udbetaltes der alene her 149159 Rdl. til Forrentning og Afbetaling af Gælden, eller 21308 Rdl. om Aaret. I dette Tidsrum kommer Omslagsudgifterne i dette Øjemed imidlertid ikke paa Højde med de Summer, som udbetaltes af de norske Toldindtægter til Forrentning og Afbetaling af Gælden til Hollænderne. De udgjorde 1668—1670 163480 Rdl. i den følgende Periode derimod blev saa godt som al Gælden forrentet og afbetalt paa Omslaget; af de 279691 Rdl., som udgaves i dette Øjemed, faldt 205695 Rdl. paa Hertugdømmerne, saa at der kun blev c. 74000 Rdl. til Fordeling paa Kasserne i de øvrige Dele af Monarkiet. I det hele taget kan vi paavise, at der er anvendt følgende Summer paa Gældens Forrentning og Afbetaling: I de to første Aar 69211 Rdl., 1663—1670 462493 Rdl. eller 57812 Rdl. aarlig i Gennemsnit og 1671—1675 279691 Rdl. eller 55938 Rdl. om Aaret. I dette Øjemed udgaves i hele Perioden 811395 Rdl. eller 54093 Rdl. i Gennemsnit om Aaret. Denne Sum udgjorde omtrent $^1/_{25}$ af de Middeludgifter, vi kan paavise gennem de af os benyttede Regnskaber. Den aarlige Middeludgift var c. 1333000 Rdl.

Vi havde haft større Glæde af vore Tal, om det havde været muligt at sondre mellem Forrentning og Afbetaling. Hvis vi kendte Størrelsen af Renterne, kunde vi deraf omtrentlig slutte os til Størrelsen af den Gæld, som Staten var nødt til at forrente for at opretholde Krediten. Fra Omslaget i Aarene 1672—1680 har vi en Oversigt over Udgift og Indtægt, som sondrer mellem Rente og Afdrag. Ifølge denne var Renterne paa Omslaget 1672—1675 85250 Rdl. eller 21312½ Rdl. i Gennemsnit om Aaret.

Paa Omslaget i 1674, da der synes at være betalt Rente af næsten alle Laanene, var Udgiften hertil 27997 Rdl., der med en

Rente af 6 pCt. giver en Gæld paa 466617 Rdl. Denne Sum er maaske noget for høj, da enkelte Laan kun forrentedes med 5 pCt., og Renten af nogle af Laanene kan have resteret, saa at der er betalt for mere end eet Aar. Paa den anden Side er der neppe bleven betalt Rente af samtlige Laan. Vi har et Middel til at kontrolere dette Tal, idet vi ved, at de i Hertugdømmernes Obligationsbøger fra 1664—1674 indførte Obligationer tilsammen beløb sig til 485869 Rdl., og at der paa disse var afbetalt mindst 55294 Rdl. Restgælden var altsaa i 1674 430575 Rdl. Efter Omslaget i 1675 var den kun 395252 Rdl.

Hvis vi vil kende hele den indenlandske Gæld paa dette Tidspunkt, maa vi dertil lægge de i Kongerigets Ekspeditionsprotokoller indførte Obligationer, som forrentedes paa Skatkammeret. Dette synes ved denne Tid kun at være en enkelt paa 24066 Rdl. Herefter skulde den indenrigske Gæld ved vor Periodes Slutning ikke have overskredet en halv Million Rigsdaler.

Vor Gæld til Nederlandene udgjorde efter en Opgørelse i 1670 685680 Rdl. Kapital og Rente, hvoraf 400000 Rdl. skyldtes Hollands og Vestfrislands Stænder og 120000 Rdl. Byen Amsterdam; Resten var privates Fordringer.[1]) Til Gengæld havde vi Krav paa Nederlandene, som vi selv anslog til 5—6 Millioner Rigsdaler.[2]) Men Udjævningen af disse gensidige Fordringer var foreløbig opsat, for at den ikke skulde træde hindrende i Vejen for de to Staters

[1]) Aktstykkerne Nr. 36, 39 og 44 af Pakken, Dokumenter ang. de spanske og holl. Subsidiepenge 1653—1699 (V. A. III, 47), jfr. Skatkammerets Forestilling til Kongen 1670 $^{30}/_{9}$ i Holland A 1670—1689 (Forhandlinger med Le Maire).

[2]) Af denne store Sum stammede de 5 Mill. fra en Erstatning, Danmark fordrede af Generalstaterne for de Ulykker, der var paafulgte af en hindret dansk Hvervning i Holland og en standset Transportflaade under Krigen med Karl Gustaf, en Sag, som havde været underkastet Ludvig XIV.s Voldgift, og hvori denne havde givet Danmark Ret, 179353 Rdl. hidrørte fra selve den mislykkede Hvervning, 39442 Rdl. fra de standsede Transportskibe og 105505 Rdl. fra resterende Subsidier samt Resten fra Fordringer, som den danske Stat gjorde paa det glückstadt-afrikanske Kompagnis Vegne for Overgreb, der var tilføjet det af det hollandsk-vestindiske. Holland A. Voldgiftssagen 1667—1672, Danske Samlinger 2. III, 98 ff.

Samvirken under Krigen.[3]) Stor anden Gæld havde vi ikke, saa at den samlede Statsgæld ved Periodens Udløb kan ansættes til c. 1 Million Rigsdaler, hvorfor der jo var rigelig Dækning, hvis Hollænderne vilde give noget Vederlag for vore Krav.

III. Forskellige Udgifter.

Vi har søgt at gøre denne Gruppe saa lille som mulig, men det er kun delvis lykkedes. Fra 1669 af, da Hovedbogen over Tolden har kunnet inddrages i Opgørelsen over Statens Indtægter og Udgifter, er den bleven alt for stor. Størsteparten af disse Udgifter angaar Hofetaten, hvis Budget vilde vokse betydeligt, naar de blev opløste.

For de to første Aar af vort Tidsrum er denne Udgiftspost kun paa 9421 Rdl. I Tiden 1663—1670 var den derimod 293822 Rdl., hvoraf 224038 Rdl. faldt paa Aaret 1670 og 48871 Rdl. paa 1669. I Aarene 1671—1675 var den 591422 Rdl. eller 118284 Rdl. i Gennemsnit om Aaret.

[3]) Se ovenfor S. 440 Note 17.

FEMTE KAPITEL.

Beholdninger.

Da det kun er de færreste Regnskaber, hvor Indtægt og Udgift ved Regnskabsslutningen dækker hinanden, opstaar der Beholdninger eller Saldoer, som maa føres til Indtægt eller Udgift paa det følgende Regnskab, alt eftersom det er en Debet- eller Kreditsaldo det drejer sig om. Disse Saldoer er af ikke ringe Interesse for vor Viden om Statens finansielle Status til forskellige Tider. Naar Debetsaldoerne fra de forskellige Regnskaber tilsammen udgør et større Beløb end Kreditsaldoerne, kan det være et Vidnesbyrd om, at Statens Finanser staar godt, idet der da er et Overskud til Stede, som betegner en Formuesforøgelse for denne. Naar derimod Kreditsaldoernes samlede Beløb overstiger Debetsaldoernes, viser det, at Regnskabsaflæggerne har maattet staa i Forskud for Staten, og det er ikke noget heldigt Tegn. Det kan være et Vidnesbyrd om Demoralisation blandt Oppebørselsembedsmændene, da deres Lønninger ikke var af den Størrelse, at de kunde samle sig store Formuer eller skaffe stor Kredit ad retmæssig Vej. For store Beholdninger var dog ogsaa en Fare, idet de som Regel var et Udtryk for Skatterestancer. Dette var Tilfældet i Hertugdømmerne i Perioden 1671—1675, hvor Beholdningerne var svulmede op til 47408 Rdl. Størsteparten heraf hidrørte fra 1675 ɔ: Restancerne fra Skatteaaret 1674. Forholdet i et Aar kommer først til Syne i det næste. For Danmarks Vedkommende er Underskudet betegnende. Det var paa Regnskaber, der alene angik selve Danmark, i alt 98103 Rdl., hvoraf 77848 Rdl. faldt paa Tiden 1663—1670 og 20255 Rdl. paa Aarene 1671—1675. Men dertil kom Underskudet paa Regnskaber, som ikke kunde siges at angaa Danmark alene, som f. Eks. Regnska-

berne for Hof- og Søetaten og for Kongens eget Kammer. Dette var for hele Tidsrummet 95041 Rdl. Det fordelte sig saaledes, at i de to første Aar var der et Underskud paa 18269 Rdl., derefter fulgte et Overskud paa 26878 Rdl. for Tiden 1663—1670 og endelig, betegnende nok, et Underskud paa 103650 Rdl. for Aarene 1671—1675. I disse Aar brugte Staten mere, end der kom ind, paa Grund af Skattenedsættelserne i det første Aar og de stærkt forøgede Udgifter til Flaaden i alle Aarene. Endelig mærker vi Udrustningerne i Anledning af Krigen gennem dette Underskud. Paa den anden Side viser det, at Regnskabsaflæggerne formaaede at gøre Staten store Forskud. Den Regnskabsaflægger, som formaaede mest i saa Henseende, var Kongen selv, der havde sin Faders Skat at tage af. Han alene havde i Tiden 1671—1675 et Underskud paa 100832 Rdl., som omtrent var hele det Beløb, der er opført særskilt ovenfor. Disse Penge var navnlig ofrede paa Flaaden. Norges og Grevskabernes Beholdninger er uden Betydning.

Naar vi ser paa Monarkiet under eet, var Underskudet i hele Tidsrummet 158654 Rdl., hvoraf 25434 Rdl. faldt paa de to første Aar, 56923 Rdl. paa Perioden 1663—1670 og 76297 Rdl. paa de sidste Aar. Da Kongen af det hele Beløb havde over 100000 Rdl. paa sin Samvittighed, er det jo ikke særlig stort. Ser vi derimod paa Danmark alene med sit Underskud paa over 98000 Rdl., hvoraf Størsteparten stammede alene fra Krigskommissærregnskaberne, maa det betegnes som værende for stort. Det kunde maaske for en Del hidrøre fra, at der var udstedt flere Anvisninger, end Indtægterne kunde dække.

SJETTE KAPITEL.

Oversigt over det danske Monarkis Udgifter 1661—1675.

Naar vi til Slut ser paa Rigets Udgifter som Helhed, maa vi beklage, at vi for deres Vedkommende er endnu daarligere oplyste end for Indtægternes, idet vi fra Tiden før 1669 mangler over tre Millioners Udgift, som vi ikke kan gøre tilbørligt Regnskab for. Vi maa derfor paa Forhaand være klare over, at i Tiden under Frederik III. har Udgifterne paa alle Omraader, men særlig for Hof- og Civiletatens samt delvis for Søetatens Vedkommende været betydelig større, end vi nu kan oplyse.

Udgifternes samlede Beløb for hele Tidsrummet, som vi opfører med 19996244 [1]) Rdl., har i Virkeligheden været paa mindst 23768707 Rdl., det vil sige lige saa stort som Indtægten plus Underskudet for hele Tiden, som var 158654 Rdl. Vi mangler altsaa Udgifter til et Beløb af 3772463 Rdl., hvoraf mindst tre Millioner falder under Frederik III.

Naar vi sætter Udgiften lig med Indtægten plus Underskudet, var Gennemsnitsudgiften i hele Perioden c. 1585000 Rdl. I Aarene 1661—1662, 1663—1670 og 1671—1675 var den henholdsvis c. 934000 Rdl., 1674000 Rdl. og 1702000 Rdl. De Udgifter, vi kan gøre Regnskab for, udgjorde i hele Tidsrummet c. 1333000 Rdl. i

[1]) Denne Sum fordelte sig saaledes: Kongehuset 2485943 Rdl., Hofholdningen 1198672 Rdl., Hofspisningen 1120310 Rdl., Lønninger, Pensioner og Benaadninger 698344 Rdl., Gaver 134999 Rdl., Omkostninger ved Oppebørsel o. a. 189518 Rdl., Hæren 9973032 Rdl., Flaaden 2353919 Rdl., Erhvervelse af Formue 135447 Rdl., Forrentning og Afbetaling af Gæld 811395 Rdl. og Forskellige Udgifter 894665 Rdl.

Gennemsnit aarlig og i de tre Perioder henholdsvis c. 512000 Rdl., 1387000 Rdl. og 1576000 Rdl.

Af disse Summer er den sidste den, der kommer Virkeligheden nærmest, og da den svarer nogenlunde til Gennemsnitsudgiften for hele Tidsrummet, tør vi maaske betragte den som Norm for Tiden. Af denne Gennemsnitsudgift paa c. 1576000 Rdl. aarlig brugtes c. 726000 Rdl. til Hæren, c. 214000 Rdl. til Flaaden og Resten c. 636000 Rdl. til Statens øvrige Udgifter. Det vil sige, at af Statens Udgifter faldt 46 pCt. paa Hæren, 14 pCt. paa Flaaden og 40 pCt. paa Statens øvrige Fornødenheder.[2]) Hvis vi anvendte samme Fremgangsmaade paa Regnskabet over Statsudgifterne i Finansaaret 1900—1901, fik vi følgende Resultat, naar Udgifterne til de militære Underklassers Pensionering og Invalideforsørgelsen lægges til Udgifterne til Hæren: Hæren 12253000 Kr., Flaaden 5687000 Kr. og alt andet 60943000 Kr. Af den samlede Udgift 78883000 Kr. faldt 16 pCt. paa Hæren, 7 pCt. paa Flaaden og 77 pCt. paa Statens øvrige Fornødenheder. Der ofredes altsaa forholdsvis tre Gange saa meget paa Hæren og to Gange saa meget paa Flaaden som nu. Langt mere slaaende bliver Forandringen i Tiderne, naar vi opløser Udgifterne til ikke militære Formaal og sondrer mellem Udgifter til Hoffet og Udgifter i andre Øjemed. Disse sidste udgjorde c. 307000 Rdl. i Gennemsnit om Aaret, medens Hoffet kostede c. 329000 Rdl. eller omtrent 52 pCt. af de Udgifter, som ikke gik til Hær og Flaade. I Aaret 1900—1901 var det kun 2 pCt.

Angaaende Fordelingen af Udgifterne paa Monarkiets forskellige Lande maa vi for det første lægge Mærke til, at de slet ikke omfatter Grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst, hvis Overskudsindtægter blev udbetalte af Omslagsforvalteren sammen med Hertugdømmernes og derfor skjuler sig under disses Udgifter. Dernæst har det ikke været muligt at skille de danske og norske Udgifter ad overalt, hvorfor vi har sammenfattet dem under eet. De Udgifter,

---

[2]) Hvis vi i Steden for Gennemsnitsudgiften 1576000 Rdl. benyttede den virkelige Gennemsnitsudgift 1702000 Rdl., vil jeg antage, at Hærens Udgift blev den samme, men Flaadens maaske blev forhøjet til c. 300000 Rdl. og de øvrige Fornødenheders til c. 676000 Rdl., hvorefter Udgifterne til de tre Etater blev henholdsvis 43, 17 og 40 pCt. aarlig. Fordelingen mellem Flaaden og Hofetaten er dog ingenlunde sikker, maaske skulde der tillægges den sidste noget mere.

som blev afholdte af Kasserne i Hertugdømmerne, kan derimod fuldstændig holdes for sig.

De samlede Udgifter i Danmark og Norge var for hele Tidsrummet 16299000 Rdl.[3]) eller 1087000 Rdl. i Gennemsnit om Aaret. I Aarene 1661—1662, 1663—1670 og 1670—1675 var Gennemsnitsudgiften henholdsvis 388000 Rdl., 1160000 Rdl. og 1249000 Rdl. I de to sidste Perioder udgjorde Udgifterne til Hær og Flaade over Halvdelen af samtlige Udgifter.

Af Kasserne i Hertugdømmerne udbetaltes i hele Tidsrummet 3697000 Rdl.,[4]) hvoraf 248000 Rdl. i de to første Aar, hvor vi kun kender Udgifterne af Krigskasserne. Naar vi ser bort fra disse to Aar, var den aarlige Gennemsnitsudgift fra 1663—1675 265000 Rdl. Militærudgifterne var her i Forhold til de øvrige Udgifter langt større end i Danmark og Norge, hvor Hovedmængden af Hofudgifterne afholdtes. De udgjorde for hele Perioden 2518000 Rdl. eller 68 pCt. af samtlige Udgifter. I det sidste Femaar, hvor Udgifterne til andre Formaal er mest fuldstændige, var de militære Udgifter alligevel 64 pCt. af hele Udgiften.

---

[3]) De 16298894 Rdl. fordelte sig saaledes: Kongehuset 2181803 Rdl., Hofholdningen 1177178 Rdl., Hofspisningen 1103775 Rdl., Lønninger, Pensioner og Benaadninger 429150 Rdl., Gaver 111514 Rdl., Omkostninger 144585 Rdl., Hæren 7465299 Rdl., Flaaden 2344136 Rdl., Erhvervelse af Formue 24031 Rdl., Forrentning og Afbetaling af Gæld 456541 Rdl. og Forskellige Udgifter 860882 Rdl. Af Hovedsummen kan vi for Norges Vedkommende kun udskille 2254718 Rdl., der fordelte sig saaledes: Kongehuset 144689 Rdl., Lønninger 119753 Rdl., den norske Hær 1484465 Rdl., Flaaden 90402 Rdl., Forrentning og Afbetaling af Gæld 174794 Rdl. og Forskellige Udgifter 240615 Rdl.

[4]) De 3697350 Rdl. fordelte sig saaledes: Kongehuset 304140 Rdl., Hofholdningen 21494 Rdl., Hofspisningen 16535 Rdl., Lønninger, Pensioner og Benaadninger 269194 Rdl., Gaver 23485 Rdl., Omkostninger 44933 Rdl., Hæren 2507733 Rdl., Flaaden 9783 Rdl., Erhvervelse af Formue 111416 Rdl., Forrentning og Afbetaling af Gæld 354854 Rdl. og Forskellige Udgifter 33783 Rdl.

SLUTNING.

Trods alle Misligheder og uagtet meget af, hvad der var begyndt, kun var blevet til Tilløb, maa vi indrømme, at Enevælden havde udrettet ikke saa ganske lidt i sine første femten Aar. Der var overalt indført Orden og Ensartethed i Styrelsen. Fra Weserfloden til Nordkap var der skabt en Enhed, for saa vidt det lod sig gøre med de vidtstrakte og forskellige Lande, som udgjorde det danske Monarki, og hvoraf en Del paa adskillige Omraader havde to Herrer, der rivaliserede med hinanden. Der var dannet et nyt og sikkert virkende Skattesystem, hvorved den i Forhold til Rigets Indtægter store staaende Hær nogenlunde kunde underholdes. Selve Skattesystemet, der fra først af væsentligt var grundlagt paa Udbyttet af Agerdyrkningen og virkede gennem direkte Skatter, udstraktes efterhaanden gennem Konsumtionen og de Afgifter, der knyttede sig til denne, ogsaa til de øvrige Erhverv, som særlig havde hjemme i Byerne. Herved opstod der en passende Blanding af direkte og indirekte, af upersonlige og personlige Skatter, om end vi maa sige, at Byerne var blevne for stærkt beskattede ved Omordningen. Paa dette Omraade fulgte Norge foreløbig ikke med og Hertugdømmerne kun til Dels. Man forsøgte at oprette et nyt Statsbogholderi og at samle alle de finansielle Traade i København, for at man altid kunde have Rede paa Finansernes Tilstand, men det mislykkedes. Man afbetalte største Parten af Rigets Gæld, ganske vist kun ved at opbruge over Halvdelen af Statsformuen, der bestod i Jordegods, men selve den Splittelse af dette, som derved fandt Sted, og de sociale

og økonomiske Forandringer, Jordegodsafhændelsen gav Anledning til, var i det væsentligste et Gode. Den indenlandske Gæld var ved den skaanske Krigs Begyndelse neppe stort mere end en halv Million Rigsdaler, og til Udlandet skyldte man intet af Betydning, men mente tværtimod at have store Summer til gode hos Nederlandene.[1]) Der var skabt en Hær paa c. 30000 Mand, hvoraf over Halvdelen bestod af nationale Tropper fra de tre Hoveddele af Riget. For Flaaden blev der trods alle Mangler sørget saa godt, at den under en dygtig Fører var i Stand til at overvinde den større svenske Flaade i den skaanske Krig. Der blev ved Christian V.s Tronbestigelse indført store Besparelser, særlig paa Hof- og Civiletatens Budget. Vi behøver blot at nævne, at Provinsstyrelsen i Danmark, som under de adelige Lensmænd i Halvtredserne kostede over 100000 Rdl. aarlig, nu besørgedes for mindre end 20000 Rdl. aarlig. Samtidig kostede den enevældige Konges Hof ikke stort mere end Adelskongens i Fyrrerne og Halvtredserne.

Uagtet alle disse Fremskridt eller delvis paa Grund af dem led den danske Stat af store Brøst, som kunde blive skæbnesvangre for den. Den kunde ikke økonomisk bære sig selv. Statsudgifterne var saa store, naar alt skulde gaa saaledes, som det var paatænkt, at man ikke kunde afholde dem ved egen Hjælp. Saafremt Staten ikke skulde gøre Gæld eller lade en eller anden Institution, f. Eks. Flaaden, forfalde, maatte den have Støtte udefra gennem Subsidier. For at opnaa saadanne deltog vi i den engelsk-hollandske Krig, som vi uden synderlig Vanskelighed kunde have holdt os udenfor, og som kostede os mere, end Subsidierne var værd. Selv om vi ikke af denne Grund indlod os i den skaanske Krig, kan vi paastaa, at vi ikke havde kunnet deltage i den uden Subsidier. Her laa en Fare for vor Selvstændighed, som Datidens Statsmænd ikke havde Øje for, da det var almindeligt, at de mindre Stater modtog Hjælpepenge af de større og rigere. Men det værste var, at Grundlaget for al denne Udvikling var et udpint og efter den skaanske Krig et overanstrengt Folk. Det viste sig i Firserne, da Staten maatte overtage ikke saa ganske lidt Jordegods paa Grund af Skatterestancer, og ved

---

[1]) Se ovenfor S. 543.

at mange Godsejere gik fallit. Forholdene blev først bedre, da Christian V., tvungen af den haarde Nødvendighed, indsaa, at han for en Tid maatte skrinlægge sin Yndlingsidé at kue Gottorp, og som Følge deraf gik med til at indskrænke Hæren og leje en Del af den ud.

